

کوردستان و عێراق

ململانی ناوځوویی و ټايندهی سیاسی

منتدی اقرأ الثقافي

www.iqra.afsamontada.com

د. ټاکو ځمه که ریم
د. محه مه د عه لی
هه لمه ت محه مه د

م. یوسف محه مه د
د. ده رباز محه مه د
د. سه ردار عه زیز

منتدى اقرأ الثقافي

-----
www.iqra.ahlamontada.com

کورديستان و عێراق
ماهلانی ناوڤی و
نایندی سیاسی

- ناوی کتیب: کوردستان و عێراق ململانی ئاوخوینی و ئایندهی سیاسی
- ئاماده کردنی: یوسف محهمهد صادق و کۆمه لێک نووسهر
- چاپ: چاپخانه ی کارۆ
- تیراژ: ۵۰۰ دانه
- سالی چاپ: ۲۰۱۴

له به‌پړنځه بېرته گشتي کښېځانې گشتيېگان
ژماره ی سپارښی (۱۱۶۶) ی سالی (۲۰۱۴) ی پښراوه

پیرست

دەستپێك..... ۹

ناستهنگەکانی بەردەم پرۆسەی دیموکراسی لە سیستمی سیاسیی هەریمی کوردستاندا
یوسف محەممەد سادق

- پێشەکی ۱۱
- ۱: سیستمی سیاسی لە هەریمی کوردستانی عێراقدا..... ۱۴
- ۱-۱: سیستمی حوکمرانی..... ۱۴
- ۲-۱: پێگەی هەر دوو حیزبی دەسلەتدار لە سیستمی سیاسیی هەریمدا..... ۲۱
- ۲: ناستهنگەکانی بەردەم پرۆسەی دیموکراسی لە هەریمدا..... ۳۳
- ۱-۲: نەبوونی دەستوور..... ۳۵
- ۲-۲: لاوازی سەرۆکی یاسا..... ۳۶
- ۳-۲: پێشێلکاری مافەکانی مەروە و ئازادیی گشتییەکان و ئازادیی پادەربەرین..... ۳۷
- ۴-۲: سەرپنجییەکانی هەلبژاردن..... ۴۰
- ۵-۲: فرەحزبی و ئالوگۆری ناستییانەی دەسلەلات..... ۴۵
- کۆتایی (دەرە نجام و پاسپاردەکان)..... ۴۹

گەشتوگۆی سیاسی و یاسایی سەبارەت بە "پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان"
نا. هەلمەت محەممەد شکور

- سەرەتا..... ۵۷
- ۱: دانێشتنی یەكەم..... ۵۹
- ۱-۱: پرۆسەی نووسینەوهی پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان..... ۵۹
- پا پۆرتی گروپی پرۆسەی نووسینەوهی پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان..... ۶۰
- ۲-۱: سیستمی حوکمرانی لە پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان..... ۶۵
- پا پۆرتی گروپی سیستمی حوکمرانی لە پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان..... ۶۶
- ۳-۱: ئاوە جێناکۆکەکان لە پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان..... ۶۸
- پا پۆرتی گروپی ئاوە جێناکۆکەکان لە پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان..... ۶۸
- یەكەم: پابە ندبوونی پرۆژەكە بە ئیلتیزامی نەتە وهییمان..... ۶۹

- دوووم: مادهكانى تاييەت بە سنوورى ھەريىم و مادەى ١٤٠..... ٧٠
- سنيەم: ماف و پيىگەى كەمىنەكان..... ٧٠
- ٤-١: كۆمىسيۇنە سەربەخۇكان و رېڭخراوەكانى كۆمەلگەى مەدەنى ئە پەرۇزەى دەستوورى ھەريىمى كوردستان..... ٧٢
- ٢: دانىشتنى دوووم..... ٧٤
- ٢-١: دەسەلاتى دادوهرى ئە پەرۇزەى دەستوورى ھەريىمى كوردستان..... ٧٤
- ٢-٢: پەرۇسەى ٲا پرسى و ھەموارکردن ئە پەرۇزەى دەستوورى ھەريىمى كوردستان..... ٧٧
- ٲا پورتى گروپى پەرۇسەى ٲا پرسى و ھەموارکردن ئە پەرۇزەى دەستوورى ھەريىمى كوردستان..... ٧٧
- ٢-٣: پيىكھاتەكانى تر ئە پەرۇزەى دەستوورى ھەريىمى كوردستان..... ٧٨
- ٲا پورتى گروپى پيىكھاتەكانى تر ئە پەرۇزەى دەستوورى ھەريىمى كوردستان..... ٧٨
- ٢-٤: ناشتيى كۆمەلەيەتى و پەرۇزەى دەستوورى ھەريىمى كوردستان..... ٧٩
- نۆپۇزسيۇنى سىياسى ئە ھەريىمى كوردستانى عىراق (سەرھەلدان و داھاتووى)
م. يوسىف مەلمەد سادق و نووسەراتى تر، ئە عەرەبىيەو: سەركەوت جەليل
- پيشەكى..... ٨٥
- ١: نۆپۇزسيۇن ئە سەزەتايدامەززاندى ھەريىمى كوردستانەو (١٩٩٢ تا ٢٠٠٥)..... ٨٨
- ١-١: نۆپۇزسيۇن ئە دامەززاندى ئە نجومەنى نيشتىمانىي ھەريىمەو تا ٣١ ئابى..... ٩٢
- ٢-١: ئە ٣١ ئابى بۇكانوونى دووومى..... ٩٤
- ٢: نيشانەكانى سەرھەلدانى نۆپۇزسيۇن_خولى دووومى ئە نجومەنى نيشتىمانىي كوردستان (٢٠٠٥ بۇ ٢٠٠٩)..... ٩٩
- ١-٢: نۆپۇزسيۇنى جەماوهرى و مەدەنى..... ١٠٣
- ٢-٢: نۆپۇزسيۇنسىياسى ئە ناوخۆيەكومەتدا..... ١٠٨
- ٣: دەرکەوتنى رۆلى نۆپۇزسيۇن_خولى سىيەمى ٲەرلەمانى كوردستان..... ١١٠
- ١-٣: حيزبە نۆپۇزسيۇنەكانى ھەريىمى كوردستان..... ١١١
- ٢-٣: نۆپۇزسيۇنى سىياسى دواير ووداوەكانىي شوباتى..... ١٢٣

۴: دەستكە وتەكانى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى و بەريەستەكانى و داھاتووى ئە ھەريىمى

كورداستاندا.....	۱۲۹
۴-۱: دەستكە وتەكانى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى.....	۱۳۰
۴-۲: بەريەستەكانى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى ئە ھەريىمى كورداستاندا.....	۱۳۴
۴-۳: داھاتووى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى ئە ھەريىمى كورداستاندا.....	۱۳۸
كۇتايى.....	۱۴۲

شىكىردنەودى ئە نجامەكانى ھەلبىژاردنى ئە نجومەنى ئونئەرائى عىراق ۲۰۱۰-۲۰۰۷

د دەرياز مەمەد

پىشەكى.....	۱۴۴
۱: سىستەم و ياساى ھەلبىژاردن.....	۱۴۵
۲: رېژىمى بەشدارى.....	۱۵۸
۳: ھاوگۇلگەى ھەلبىژاردن.....	۱۶۰
۴: لىستە براوھكان.....	۱۶۲
۵: دە يەكەمىن كانىدىدى براوھى ھەلبىژاردن.....	۲۰۳
دەرە نجام.....	۲۰۶

پەيودىدى ئىيوان ھەريىم و بەغداد: سەردەتايەكى ئوى: دىدىكى ستراتىيى

د سەردار غەزىز

پىشەكى.....	۲۱۰
۱: عىراقى داھىنراو.....	۲۱۲
۲: ئە غەشى ساكىس-پىكۇ.....	۲۱۴
۳: مېتۇدى ئەم لىكۇلىنەوھىيە.....	۲۲۱
۴: دۇغەكە چۇن بىنرا.....	۲۲۵
۵: عىراق وەك ئامىرى بەرھەمەنى دىكتاتۇر.....	۲۳۸
۶: پا پەرىن.....	۲۴۲
۷: دۇغى شەپ: وەك سىروشتى پەيودەندى.....	۲۴۵
۸: ھاتنى ئەمريكا.....	۲۴۹
۹: عىراقى ئىيوەناچل.....	۲۵۲

- ۱۰: مالىكى بەرەو دىكتاتورىيەت..... ۲۵۶
- ۱۱: ھەيرانى مالىكى يان غىراق..... ۲۶۱
- ۱۲: سەردەمىكى ئوئ..... ۲۶۳
- ۱۳: ئاۋەو پىش دەرەو..... ۲۶۷
- ۱۴: ستاراتىۋى بەرگى..... ۲۶۸
- ۱۵: چۇنىتىي پەيوەندى بە بەغدادەو..... ۲۷۲
- ۱۶: كورد و شىعە..... ۲۷۴
- ۱۷: كوردى بەغدا بە بابەتى بونىيادى خود..... ۲۸۰
- ۱۸: يەكپىزى يان مەرگى سىياسەت..... ۲۸۴
- ۱۹: ئىستا كاتى چىيە..... ۲۹۰
- دەرنە نجام: بەرەو داھاتوو: ئە دايكبوونى مۇقىنكى ئوئى كورد..... ۲۹۶

خاكى نىشتىمان ئە چارەسەرى دەستورىيەو بۇ مەلانىي سەربازى

د. دەرباز مەمەد

۱. ئاۋچەى جىناكۇك چىيە..... ۳۰۹
- ۱-۱ ئىدارەى ئاۋچە جىناكۇكەكان ئە روى ياساى ئىودەوئەتتەو..... ۳۱۰
- ۲-۱ راپۇرتەكەى دىمستۇرا..... ۳۱۱
۲. جوگرافىيائى ئاۋچە جىناكۇكەكان..... ۳۱۲
- ۱-۲-۱ ئاۋچە جىناكۇكەكانى ھەرىمى كوردستان..... ۳۱۳
- ۲-۱-۲ ئەو ئاۋچانەى ئە ژىر دەسەلاتى ھەرىمەتى ھەرىمدان وبە ئاۋچەى جىناكۇك ئاۋيان ھاتوو..... ۳۱۴
- ۲-۲ ئاۋچە جىناكۇكەكان ئە نىوان پارىزگاكانى ترى غىراق..... ۳۱۸
- ۱-۲-۲ ئە پارىزگاى بەغدا..... ۳۱۸
- ۲-۲-۲ ئە پارىزگاى كەربە لا..... ۳۱۸
۳. كىشە ھونەرىيەكانى جىنەجىكردى مادەكەى ۱۴۰..... ۳۱۹
۴. مامەئەى سەركردايەتتى ھەرىمى كوردستان ئەگەن ئاۋچە جىناكۇكەكان..... ۳۲۰
- ۱-۴ ئە روى سىياسىيەو..... ۳۲۱
- ۲-۴ مامەئەى حىزبى ئەگەن ئاۋچە داۋراۋەكان..... ۳۲۷

دەستپىك:

لە ماوەى چوار سالى پابردوودا، دۆخى ھەريەمى كوردستان بە قوناغىكى
پاگووزەردا تىپەپى، پاش ئەوھى بۆ يەكەم جار لە دواى ھەلبژاردنەكانى
٢٠٠٩/٧/٢٥ بەشەك لە حيزە براوەكانى ھەلبژاردن بەشداریيان لە حكومت نەكرد
و بوونە ئۆپۆزسىۆن لە پەرلەمانى كوردستان. ئەم ھەنگاوە بوو ھۆى
دروستكردنى گەرموگۆپىيەكى گەورە لە ناو ھۆلەكانى پەرلەمانى كوردستان و
تەنانەت لە ناو شەقامى كوردیش، كە ئەمەيش فشارىكى جىدى بۆ سەر حكومت
دروست كرد بە ئاراستەى چاككردنى خزمەتگوزارىيەكان و بەرزكردنەوھى ئاستى
بژيوى ھاوڵاتىيان. لە ھەمان كاتدا ھەر لەم قوناغەدا چەندىن قەيران و پووداوە
پەيوەندىيەكانى نۆوان ھەريەمى كوردستان و عىراق پوويان دا. سەرچەم ئەم
گۆرپانكارىيانە چ لە سەر ئاستى ناوھۆى ھەريەم و چ لە سەر ئاستى پەيوەندى
نۆوان ھەريەم و بەغدا، شايانى لێوردبوونەوھ و توێژىنەوھ.

ئەم كتيبە كۆمەلى توێژىنەوھ و پاپۆرتى جياواز لە خۆ دەگرێت، سەبارەت
بە بارودۆخ و كێشەكانى عىراق و ھەريەمى كوردستان و، ھەولێكى نەكادىمى و
بابەتییانە بۆ لێكۆلینەوھ و تاووتۆيكردنى بەشەك لە قەيرانە سىياسى و ئەمنى و
ياساى و كۆمەلایەتییەكانى عىراق و ھەريەم. ئامانج لەم توێژىنەوانە دەرخستنى
ھۆكار و دەرنەجامى دیاردە و كێشەكان و لێكدانەوھيان لە پوانگەى تێۆر
میتۆدە زانستییەكان و خستنەپووى پێشنياز و چارەسەرەكان لە بارەیانەوھ.

ئەم توێژىنەوانەى لەم كتيبەدا كۆكراونەتەوھ بەشەك لە بەرھەمەكانى
ژوورى توێژىنەوھى سىياسى بزووتنەوھى گۆرپان، كە ھەندىكیان لە كۆنفرانسە
نەكادىمىيەكاندا پێشكەش كراون و ھەندىكى تریشيان بۆ زمانەكانى عەرەبى و
ئینگلىزى و توركى وەرگێردراون. توێژىنەوھكانى بە شێوھەكى گشتى بۆ دوو
جۆر پۆلێن كراون:

بەشیکیان تایبەتن بە پرسە سیاسییەکانی ناوخوای هەریمی کوردستان و
 چەند تەوهرەیهك له خۆ دەگریت لهوانە: ئاستەنگەکانی بەردەم پڕۆسە
 دیموکراسی له هەریمی کوردستان، پرسە پڕۆژەیی دەستوور، ئاساییشی
 نیشتمانی هەریمی کوردستان، سەر هەڵدانی ئۆپۆزیسیۆنی سیاسی له هەریم.
 بەشیکی تر له توێژینهوانە تایبەتن بە پەيوەندییهکانی نێوان هەریمی
 کوردستان و ئاوەند، ئەوانیش: شیکردنەوهی هەلبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی
 عێراق له ساڵی ٢٠١٠، پەيوەندیی نێوان هەریمی کوردستان و عێراق، پرسە
 ناوچه دابراوهکان، سوپای عێراق و کاریگەریی له سەر هەریم، له کۆتایییشدا
 کشانەوهی هیزەکانی ئەمریکا و کاریگەریی له سەر عێراق.
 خوێنەری بەرپز، ژووری توێژینهوهی سیاسی بزوتنەوهی گۆران جۆریکه له
 خانەیی بیر (Think Tank) ئەرکی سەرەکیی بریتییه له توێژینهوه و
 پێشکەشکردنی پڕۆژە و پاپۆرتی پێویست سەبارەت بە پرسە سیاسییە ناوخوای و
 هەریمییهکانی پەيوەست بە هەریمی کوردستان و عێراق، له لایەن ستافیکی
 ئەکادیمی بەرپۆه دەبریت. هیوادارین ئەم توێژینهوانە بەرچاوپوونییەك بن بۆ
 توێژەری کورد زمان و هەنگاوێك بن بۆ خستنه پووی پێگە چاره‌ی کێشه‌کان.

ژووری توێژینهوهی سیاسی

ناسته تگه کانی به ردهم پرۆسه ی دیموکراسی

له سیستمی سیاسی هه رێمی کوردستاندا*

یوسف عه مه د سادق و نووسه رانی تر

وه رگێپانی له عه ره بیه وه: نه به ز که مال

پیشه کی

ئه زموونی حوکمرانی له هه رێمی کوردستانی عێراق، له دوا ی پاپه پینه جه ماوه ریه که ی مانگی ئاداری سا لی ۱۹۹۱ ه وه دهستی پێ کرد، چونکه گه لی کوردستان نهیده و یست جارێکی تر بکه و یت هه ژێر چه پۆکی پژی می پیشووی عێراق، به هۆی ئه وه ی دامال راو بوو له مافه سیاسی و نه ته وه یی و مرۆیه کانی و قیزه و نترین تاوانی ده ره ق ئه نجام ده درا له لایه ن ئه و پژی مه وه، تا ده گاته تاوانی جینۆساید له هه له بجه و له پرۆسه ی ئه نفالدا، بۆیه ها ولاتیانی کوردستانی عێراق دوا ی گه پانه وه ی هێزه کانی عێراق بۆ ناوچه کوردیه کان له کۆتایی ئادار و سه ره تای نیسانی سا لی ۱۹۹۱ دا، له شوێنه کانی خۆیان نه مان و به ره و لا تانی دراوسی پێگه یان گرته بهر، ئه وه ی ش بووه هۆی ده ستوهر دانی کۆمه لگای نیۆ ده ول ته ی بۆ دامه ز راندنی ناوچه ی ئارام بۆ کورده کان له باکووری عێراقدا، ئه وهنگاه ویش رێخۆشکه ر بوو له به ردهم دروستبوونی ده سه لا تی دیفاکتو له ناوچه

---

* ئه م توێژینه وه به له کۆنفرانسی زانستی سی هه می سکو لی زانسته سیاسیه کان له زانکۆ ی سلێمانی سا لی ۲۰۱۲ پێشکهش کرا. بهروانه، مجموعه من الباحثين، مستقبل العراق في ظل المتغيرات المحلية و الإقليمية و الدولية، مطبعة رقهة ند، السليمانية، ص ص ۲۸۷ – ۴۸.

دواتر له لایه ن سه نته ری رۆژه لا تی ناو مر است بۆ لیکۆلینه وه س ترا تی ریه کان له ئه نکمه ره وه رگێپ درا وه بۆ هه ر دوو زمانی ئینگلیزی و تورکی.

لینکی توێژینه وه که به زمانی ئینگلیزی،

<http://orsam.org.tr/en/showReport.aspx?ID=2209>

به زمانی تورکی،

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201348_151turing.pdf

کوردنشینەکاندا، بە تایبەتیش دواى ئەوەى پرۆژى پێشووێ عێراق لە مانگی تشرینی یەکەمى هەمان سالدا بریارى دا هەموو دامودەزگا سیاسى و سەربازى و مەدەنییه‌کانى لە پارێزگاگانى سلێمانى و هەولێر و دهۆک بکێشێتەو. ئەم هەنگاوه‌ هێزه‌ سیاسیه‌ کوردیه‌کانى هان‌دا، بۆ پرکردنه‌وه‌ى بۆشایی ده‌سه‌لات له‌ لایه‌ن خۆیان‌وه‌ و پووکردنه‌ دامه‌زراندنى سیستیمی سیاسى به‌دیل له‌ ناوچانه‌دا، که‌ که‌وتبوونه‌ ژێر ده‌سه‌لاتیان و، وا ده‌خوازرا ئەو سیستمه‌ سیستمیکی دیموکراسی پشت‌به‌ستوو بێت به‌ ده‌نگی ده‌نگه‌ران.

١. له‌بەر پۆشنایی ئەو خواسته‌دا، یه‌که‌مین هه‌لبژاردنى گشتی دیموکراسیانه‌ى ئەنجومه‌نى نیشتمانی کوردستان و سەرکرده‌ى بزوتنه‌وه‌ى کوردایه‌تى له‌ مانگی ئایارى ١٩٩٢دا به‌پێوه‌ چوو، دوا‌به‌دواى ئەوه‌یش حکومه‌تى هه‌رێمى کوردستان- عێراق پێکهێنرا و ده‌ست کرا به‌ پێکهێنانه‌ى دامه‌زراوه‌ مه‌ده‌نى و دادوه‌رییه‌کانى دیکه‌ى هه‌رێم. به‌لام ململانی و شه‌په‌ ناوخۆیییه‌کان و به‌ تایبەتیش له‌ نێوان هه‌ر دوو حیزبى سهره‌کیی ئەو کاته‌، پارته‌ى دیموکراتی کوردستان و یه‌کێتیی نیشتمانی کوردستان، بوونه‌ له‌مێه‌ر له‌به‌رده‌م گه‌شه‌کردن و پێشکه‌وتنى ئەو ئەزموونه‌ دیموکراسیه‌ و له‌ پێچه‌کە‌ى خۆى لایان دا، ئەوه‌یش بووه‌ هۆى دابه‌شبوونی هه‌رێمى کوردستانى عێراق به‌ سهر دوو ناوچه‌دا، که‌ هه‌ر یه‌کێکیان، یه‌کێک له‌و دوو حیزبه‌ به‌ سه‌ریدا زال بوو، هه‌ر بۆیه‌ توێژینه‌وه‌ له‌ سروشتی سیستمی سیاسى له‌ هه‌رێمى کوردستانى عێراقدا و ئەو ئاسته‌نگانه‌ى پووبه‌پووی پرۆسه‌ى سیاسى ئەم هه‌رێمه‌ ده‌بنه‌وه‌ و پێگاگانى چاره‌سه‌رکردنیان، گرینگی خۆى هه‌یه‌.

کێشه‌ى توێژینه‌وه‌

ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ هه‌ول ده‌دات پۆشنایی بخاته‌سه‌ر ئەو سیستمه‌ سیاسیه‌ تازه‌ ده‌رکه‌وتوه‌ى، له‌ ئەنجامى وه‌رچه‌رخانه‌کانى نه‌وه‌ده‌کانى سه‌ده‌ى پابردوو

سەری ھەلدا و، پێڕەو ھەکانی دواتری و کۆسپەکانی بەردەم دیاردە ی دیموکراسیی تیایدا، ئەو ھیش بە وەلامدانەو ھە کۆمەڵێک پرسیار، لەوانە سروشتی سیستمی ھوکمرانی لە ھەریمی کوردستانی عێراقدا چۆنە؟ ئایا سیستمی پەرلەمانییە یان سەرۆکایەتی و ئەو ھە کاریگەرییەکی ھەیە لە سەر پێڕۆسە ی سیاسیی ھەریم؟ کاریگەری پە یو ھەندییە حیزبییەکان، بە تاییبەتیی پە یو ھەندییەکانی نێوان ھەر دوو حیزبی ھوکمران، یەکییتی نیشتمانیی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان، بە سەر دامەزراوەکانی ھوکمرانییەو ھە چییە لە ھەریمدا؟ گرینگترین پۆلەتەکانی سیستمی دیموکراسیی لە ھەریمدا و ھەر ھەا گرینگترین لە مەپەرەکانی بەردەمی چین؟

گریمانی توێژینەو

ھەول دەدەین وەلامی ئەو پرسیارە سەرەکییانە و ھەر ھەا ژمارە یە ک پرسیاری لاوەکی تر بەدەینەو بە گریمانی کردنی ئەو ھە کی "پێڕۆسە ی سیاسیی و دیموکراسی، لە چوارچێوە ی سیستمی سیاسیی ھەریمدا، لە ژێر کاریگەری پە یو ھەندییەکانی نێوان ھەر دوو حیزبی ھوکمرانی ھەریمی کوردستانی عێراقدا، پۆبە پۆوی چەندین ناستەنگ دەبیێتەو، بەتالی دەکەنەو لە ناو ھەوکی پاستەقینە ی خۆی، کە ھێنانەدی بەرژەو ھەندی گشتییە".

میتۆدی توێژینەو

بۆ سەلماندنی گریمانی سەرەکی توێژینەو کە، میتۆدی وەسفی بەکار دەھێنرێت، لە پێناوی دەر خستنی گرینگترین پۆلەتەکانی سیستمی ھوکمرانیی ھەریم، ھەر ھە میتۆدی (سیستم) بەکار دەھێنین بۆ ناسینی گرینگترین تێھاویشتە و دەرھاویشتەکانی پێڕۆسە ی سیاسیی لە ھەریمی کوردستانی عێراقدا.

هه‌یکه‌لییه‌تی توژیینه‌وه

توژیینه‌وه‌که به سه‌ر دوو به‌شدا دابه‌ش کراوه، له یه‌که‌میاندا قسه‌ له سه‌ر سروشتی سیستمی سیاسی هه‌ریم ده‌که‌ین، له پێی باسکردنی سروشتی سیستمی حوکمرانی هه‌ریم و پێگه‌ی هه‌ر دوو حیزبی حوکمران و کاریگه‌رییان به سه‌ر سیستمی سیاسی و دامه‌زواوه‌کانی هه‌ریمه‌وه. له به‌شی دواتریشدا قسه‌ له سه‌ر گرینگترینی ئه‌و ئاسته‌نگانه ده‌که‌ین که پووبه‌پووی پرۆسه‌ی دیموکراسی ده‌بنه‌وه له هه‌ریمدا.

١: سیستمی سیاسی له هه‌ریمی کوردستانی عێراقدا:

ئه‌گه‌ر سیستمی سیاسی بریتی بێت له کۆمه‌ڵێک بنه‌مای ده‌ستووری و پێسای یاسایی و هه‌یکه‌ل و پاشخان و میکانیزمی سیاسی که ده‌سه‌لات له پێگه‌یانه‌وه ویستی خۆی ئاشکرا ده‌کات و ده‌وله‌ت له پێگه‌یانه‌وه مانه‌وه و به‌رده‌وامی خۆی وهرده‌گریت^(١)، ئه‌وه هه‌ول ده‌ده‌ین سیستمی سیاسی هه‌ریمی کوردستانی عێراق^(٢) له پێگه‌ی باسکردنی سیستمی حوکمرانییه‌که‌ی و حیزبه سیاسییه‌کانی و په‌یوه‌ندی نیوانیان و کاریگه‌رییان له سه‌ر سیستمه سیاسییه‌که‌ی هه‌ریم، بناسین. ئه‌وه‌یش وه‌ک پێخۆشکردنێک بۆ باسکردنی گرینگترین ئه‌و ئاسته‌نگانه‌ی پووبه‌پووی پرۆسه‌ی دیموکراسی هه‌ریم ده‌بنه‌وه له بێگه‌ی دواتری توژیینه‌وه‌که‌دا.

١-١: سیستمی حوکمرانی:

مه‌به‌ستمان له سیستمی حوکمرانی چۆنیتیی پێکخستنێ پهیوه‌ندییه له نیوان ده‌سه‌لاته‌کانی هه‌ریم، به‌تایبه‌تیی هه‌ر دوو ده‌سه‌لاتی یاسادانان و

1. د. حافظ علوان الدلیمی، النظم السياسية في أوروبا الغربية والولايات المتحدة، دار وائل، عمان، ٢٠٠١، ص

٧.

2. ده‌سته‌واژه‌ی (هه‌ریم) له‌بری هه‌ریمی کوردستانی عێراق به‌کار ده‌هێنین بۆ کورتکردنه‌وه.

جێبهجێکردنه. ئه و په یوه ندییه له حالتهی ئاساییدا له پێگهی ئه و دهستووره وه پێک دهخړیت، که سنووری ئه رک و دهسه لاتی هه ریه کێکیان دیاری دهکات و په یوه ندییه کانی نیوانیشیان پێک دهخات. تا ئێستا پڕۆژه ی دهستووری هه رێمی کوردستانی عێراق به شیوه یه کی کۆتایی په سه ند نه کراوه، چونکه ماده ی شه شه می یاسای په سه ندکردنی دهستووری هه رێمی کوردستان ژماره (١٦) ی سالی ٢٠٠٨، ده لێت ئه م دهستووره دوا ی په زامه ندیی دوو له سه ر سیی ئه ندامانی په رله مان، دهخړیته به رده م هاو لاتیانی هه رێمی کوردستان.

پڕۆژه ی دهستووری هه رێم له لایه ن لیژنه یه کی پسی پڕه وه ئاماده کراوه، که به بریاری ژماره (٥) ی په رله مانی کوردستان له ٢٠٠٥/٩/٨ دا پێکهێنرا^(١)، لیژنه کیش له ژماره یه ک ئه کادیمی و یاساناس و په رله مانتار پێکهاتبوو^(٢)، دواتریش پڕۆژه ی دهستووره که^(٣) خرایه به رده م په رله مان له ٢٠٠٩/٦/٢٤ دا و به دهنگی زۆرینه ی دوو له سه ر سیی ئه ندامانی په رله مان^(٤) په سه ند کرا. ئه وه ی سه رنج ده دریت ئه وه یه که پڕۆژه دهستوورییه که ی هه رێم له کاتی که دا له په رله مانی هه رێم په سه ند کرا، که ماوه ی خولی دووه می ئه و په رله مانه به گوێره ی

---

1. بڕوانه ماده ی یه که می یاسای په سه ندکردنی دهستووری هه رێمی کوردستان ژماره (١٦) ی سالی ٢٠٠٨.
2. پێدهچێت ئه م لیژنه یه ئه رکه کانی خۆی به شه فافیی و به ئاگاداری هه موو ئه ندامه کانی رانه پهراندبێت، ئه وها هه ندێک له کۆبوونه وه گرینگه کانی به بێ ئاگاداری سییه کی ئه ندامه کانی به ستوه، نزیکه ی (٢٢) ماده ی ره شووسی دهستووره که یه ل ه و کۆبوونه واندا هه موار کراون، بڕوانه، به هادین یوسف، ده مانه له گه ل د. نووری تاله مانی، له سایه،

http://sbeiv.com/ku/Inter_Report_Detail.aspx?id=138&cat=2

3. چه ندین ره خه ئاراسته ی ئه و پڕۆژه یه کرا، به تابه ته ییش ئه و هه ندی په یوه ندیی به جۆنێتی رێکخه شت په یوه ندیه کانی نیوان هه ر دوو دهسه لاتی یاسادانان و جێبهجێکردن و به سیستی لامه رکه زیی ئیداریه وه هیه، بۆ نه وونه بڕوانه: د. له تیف مه ته فا — یوسف مه مه د سادق — سه روه ره ی جهمعه مر، بێدا جوه نه وه که بۆ پڕۆژه ی دهستووری هه رێمی کوردستان، چاپخانه ی زه رگه ته، سلێمانی، ٢٠٠٩.

4. بۆ ئاگاداری بوون له دهقی پڕۆژه په سه ندکراوه که له لایه ن په رله مانی کوردستانه وه بڕوانه، په رله مانی کوردستان، پڕۆژه ی دهستووری هه رێمی کوردستان — عێراق، ناوه ندی چاپ نییه، هه ولێر، ٢٠٠٩.

ھەر دوو مادەدى (۴۶) ۋە (۵۱) ى ياساى ھەمواركاراۋى ھەللىژاردنى پەرلەمانى كوردستانى عىراق^(۱)، كۆتايى ھاتىبو.

بە ۋەلانى ھەموو ئەوانەش، مادەدى يەكەمى پىرۋەدى دەستورەكە دەلىت، سىستىمى سىياسىي ھەرىم سىستىمى پەرلەمانى كۆمارى دىموكراسىيە^(۲)، بەلام بە وردىبونەۋە لە مادەكانى تىرى پىرۋەكە بە ئاشكرا ئەۋە دەردەكەۋىت كە لە سىستىمى پەرلەمانى لاي داۋە، بە تايىبەتتەش ئەۋەندەدى پەيۋەندى بە

1. تۈيۈم لە دىدارىكى پۇرنامەنۇسىدا ئامازى داۋە بەۋە، دەقەكەي بېيىنە لە، پاشكۆى پاي گشتى لە پۇرنامە پۇرنامە، ژمارە ۲، ۱۵ / ۴ / ۲۰۰۹، لاپەرە ۲. لىژنەى ياسايى پەرلەمانى ھەرىم ۋەلامى ئەۋە بۆچۈنەنەيان دايەۋە كە لەۋ دىدارە ئامازمېتكاراۋى سەردەۋەدا ھاتوون لە ۲۱ / ۴ / ۲۰۰۹. (بىروانە، پوونكرەنەۋەيەك لە لىژنەى ياسايى پەرلەمانى كوردستانەۋە، لە سايتى،

[http://perleman.org/default.aspx?page=articles&c=News-](http://perleman.org/default.aspx?page=articles&c=News-Committees&id=5098)

Committees&id=5098)، بەلام تۈيۈم جارىكى تر لەگەن دادۈم د. لەتيف مستەفا لە وتارىكى شىۋەكارىدا بۆچۈنى خۇى سەلەندەۋە كە بىلۈكرامتەۋە لە، پاشكۆى پاي گشتى لە پۇرنامە پۇرنامە، ژمارە ۲، ۱۲ / ۵ / ۲۰۰۹، لاپەرە ۲. ھەروەك زۆرىك لە پۇرنامەنۇس ۋە ئەكادىمىيان پىشتىۋانى بۆچۈنى تۈيۈمريان كىرد، ۋەك خۋالىخۇشبوو جەۋھەر نامىق سەروكى پىشتۋوتى پەرلەمانى ھەرىم كە وتارىكى لە پۇرنامەى (ھاۋلاتى)دا نوۋسىي تيايدا بۆچۈنەكانى خۇى خستە پوو دىربارەى شەرىعتى خولى دوۋەمى پەرلەمانى ھەرىم لە دۋاى كانوونى دوۋەمى سالى ۲۰۰۹، دۋاى بەلگەھىنانەۋەش بە مادەكانى ياساى ھەمواركاراۋى ھەللىژاردنى پەرلەمانى كوردستان دەلىت، (لە پىگەى پۇرنامەى خەپاتەۋە ۲۲ / ۴ / ۲۰۰۹ ئەۋە مشتومپرەم بىرچاۋ كەۋت كە لە نىۋان مامۇستا يوسىف مەمەد ۋ لىژنەى ياسايى پەرلەمانى كوردستانداپە ... دۋاى پىشكىنى مادەكانى ياساى ھەللىژاردنى پەرلەمانى ھەرىم بۆم دەرگەۋت بۆچۈنەكەى مامۇستا يوسىف دروستە ۋ ۋەلامەكەى لىژنەى ياسايى پەرلەمانى كوردستان جىگەى ھەرسىيارە....)، بىروانە: جەۋھەر نامىق سالىم، دۋاستەكانى ئەم خولى پەرلەمانى ھەرىم ۋ پىرۋەدى دەستورى كوردستان، پۇرنامەى ھاۋلاتى، ژمارە (۵۲۲)، چۈر شەمە ۱۰ / ۶ / ۲۰۰۹، لاپەرە ۴. پان ھەمان بابەت لە سايتى،

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=9202&LinkID=67>

2. لە مادەى (۱) پىرۋەدى دەستوردا ھاتەۋ كە، كوردستان ھەرىمەكە لە جۈرچىۋەى دەۋلەتى عىراقى ھىندالدا، سىستەمە سىياسىيەكەى پەرلەمانى كۆمارى دىموكراتە پىشتى بىستەۋە بە ھەرىمى سىياسى ۋ بىنەماى جىاكرەنەۋەى دەسەلاتەكان ۋ دەستادەستكرەنى ئاشتىيانەى دەسەلات لە پىگەى ھەللىژاردنى ئەنئىنى دەۋرى، بىروانە: پەرلەمانى كوردستان، سەرجاۋە پىشتۋو، لا ۶۵.

دەسلەتەكانى سەرۆكى ھەرىمەرە ھەيە، چۈنكى لە مادەكانى پېرۆژە دەستوربىيەكە بە دەق ھاترە، كە سەرۆك بە دەنگدانى نەيىنى پاستەوخۇ گەل ھەلدە بۇيرىدۇي^(۱)، ھەرۈك لە پال چەندىن دەسلەتە دىكەدا، دەسلەتە دەرکردن يان دەرئەكردنى مەرسومىشى پى دەدات، لەم حالەتەنەى خوارەو ھەدا^(۲)؛

۱. پىكھىنانى حكومت دواى بە دەست ھىنانى متمانەى پەرلەمان.

۲. لەكارخستنى ۋەزىرەكان ئەگەر سەرۆكى ۋەزىران داوا بكات، يان پەرلەمان متمانەيان لى ۋەربگىتەو.

۳. پالوتنى ئەندامانى دادگاي دەستورى بۇ پەرلەمان ۋ دامەزاندنىان دواى پەسەندكردنى كاندىدكردنىان لە لاين پەرلەمانەو.

۴. دامەزاندنى دادوهران ۋ سەرۆكى دەستەى سەرپەرشتى دادوهرى ۋ سەرۆك ۋ ئەندامانى داواكارى گشتى، دواى كاندىدكردنىان لە لاين ئەنجومەنى داوهرى ھەرىمەرەو.

۵. دامەزاندنى سەرۆكى دەستە ۋ كۆمىسيۇنە سەرپەخۇكان دواى پەسەندكردنى كاندىدەكان لە لاين پەرلەمانەو.

۶. دامەزاندنى نووسىنگە تايبەتەكانى ھەرىمى كوردستان لە ولاتانى دەرەو لە سەر پىشنيارى سەرۆكى حكومت ۋ بە ھەماھەنگى لەگەل لاينى پەيوەندىدارى ناو حكومتى فېدېرال.

۷. دامەزاندنى خاۋەن پلە تايبەتەكان لە سەر پىشنيارى ۋەزىرى پەيوەندىدار ۋ بە پەزامەندى ئەنجومەنى ۋەزىران.

ھەرۈك ئەو پېرۆژەيە دەسلەتەى ئەو دەبەخشىت بە سەرۆكى ھەرىم لە حالەتگەلىكى لاستىكىدا، مەرسومگەلئەك دەر بكات، ھىزى ياسايىيان ھەبىت بە

1. بېروانە مادى (11)ى پېرۆژى دەستور لە ھەمان سەرجاۋە، لا ۸۹.

2. بېروانە بېرگەكانى شەشم، بانزەھەم، شانزەھەم، ھەفدەھەم، ھەژدەھەم، ئۆزدەھەم، بىستەم، بىست ۋ يەكەم ۋ بىست ۋ دوومى لە مادى (15)ى پېرۆژى دەستور لە ھەمان سەرجاۋە، لا ۹۰ - ۹۲.

پاویژ و پیکه و تن له گه ل سهرۆکی په رله مان و سهرۆکی وه زیران، له گه ل دهسه لاتی راگه یاندنی حالتی نایاسایی به بئ گه پانه وه بۆ په رله مان^(۱). به و جوړه به خشیانی هه موو نه و دهسه لاته فراوانه به سهرۆکی هه ریم ده بیته هۆی به لاپیدا چوونی سیستمه په رله مانیه که ی هه ریم^(۲). هه روه که مافی نه وه دراوه به سهرۆکی هه ریم ده ست له دهسه لاته کانی په رله مان و حکومت و دهسه لاتی دادوه ری^(۳) و هه یکه لی به پێوه بردنی هه ریم وه ر بدات، نه وه یش به بئ نه وه ی له ژیر چاودیری په رله مانیدا بیت، ته نها له چه ند حاله تیکی دیاریکراودا نه بیت، نه و حاله تانه یش بریتین له (شکاندن سوتیندی ده ستووری و پېشیلکارییه کی مه ترسیداری ده ستوور و نه نجامدانی خیانه تی گه و ره)، حاله ته که یش کۆمه لیک پېوشوینی قورسی پتو یسته، که ده بیت له لایه ن دوو له سه ر سیی نه ندامانی په رله مانه وه تۆمه تبار بکریت و له لایه ن دادگای ده ستوورییه وه تۆمه ته که ی به سه ردا ساغ بکریته وه^(۴). به گوێره ی فیه ی ده ستووریش نه و حوکمانه پېچه وانه ی بنه ما بنه په تییه کانی سیستمی په رله مانین^(۵).

له و یاسایانه یشدا، که دهسه لاته کانی یاسا دانان و جییه جیکردن پیک ده خه ن و به هۆی نه بوونی ده ستووره وه به یاسای ده ستووری دا ده نرین، نه و

1. بېروانه هه ر دوو بېرگه ی هه شته م و نۆیه می ماده ی (15) ی پېرۆژی ده ستوور له هه مان سه رچاوه، لا 90 - 91.

2. بېروانه: د. له تیف مستمفا - یوسف محمهد سادق - سه روه ر عه لی جمعه فر، سه رچاوه ی پېشو، لا 91 - 92.

3. بۆ وردمه کاری زیاته ر بېروانه: القاضی الدکتور لطیف مصطفی امین، العله اقه بین رئیس الدوله و رئیس الوزراه فی النظام البرلمانی، دار سه ردم للطباعه و النشر، السلیمانیه، 2009، ص ص 317 - 324.

4. بېروانه ماده ی (12) ی پېرۆژی ده ستوور له، په رله مانى کوردستان، سه رچاوه ی پېشو، لا 89.

5. بېروانه: حاکم شێخ له تیف، لادان (الإنحراف) له سیستمی په رله مانى له پېرۆژی ده ستووری هه ریمندا، له ساهتی،

به لاپیداچوونهی سیستمی په رله مانی به پوونی دیاره. نه وه تا له کاتیځدا ماده ی (۵۶) ی یاسای هه لېژاردنی په رله مانی کوردستانی عیراق ژماره (۱) ی سالی ۱۹۹۲ ده سه لاتی متمانه به خشین و متمانه وه رگرتنه وه له حکومت و چاودپړیکردنی حکومت ددهات به په رله مانی کوردستان (که نه وه ناماژه یه کی پوونه به سیستمی په رله مانی)، که چی یاسای هه موازکرای سهرۆکایه تیی هه ریمی کوردستان ژماره (۱) ی سالی ۲۰۰۵ ده سه لاتیکی فراوان ددهات به سهرۆکی هه ریم، هاوشیوه ی نه وه ده سه لاتانه ی له پرژه ی ده ستوری هه ریمدا هاتوه^(۱)، به بی دیاریکردنی نه وه لایه نه دادوه ی یان په رله مانیه ی چاودپیری نه دای سهرۆکی هه ریم ده کات.

جگه له وانه یش سهرۆکایه تیی نه نجومه نی ناساییشی هه ریم به گویره ی یاسای نه نجومه نی ناساییشی هه ریمی کوردستان به سهرۆکی هه ریم سپړدراوه، نه وه نه نجومه نیش ده سه لاتیکی به رفراوانی هه یه سه باره ت به ده ستوه ردان له کاروباری نابووری و سیاسي و دیپلوماسی و نه منی و هه والگری و حیزی و تهنروستی و بازگانی و په یوه ندیه کان و سیستمه کانی زانیاری^(۲).

به لاپیداچوونی سیستمی په رله مانی، ده بیته هۆی کۆبوونه وه ی هه موو ده سه لاتنه کان له دهستی تاکه که سیځدا، به بی نه وه ی نه تاکه که سه هیچ چاودپیری و سانسوریکی له سه ربیت، له وانه یشه بیته هۆی سه ره لدانی پرژیمیکي دیکتاتور^(۳) و به کاره یتانی نه وه ده سه لات و پښگه یه له لایه ن سهرۆکه وه

1. بېروانه ماده ی ده همی یاسای سهرۆکایه تیی هه ریم له: رۆژنامه ی وهفانعی کوردستان، ژماره (۵۵)، سالی پښتجه م، ۲۰۰۵ / ۷ / ۱۰.

2. بېروانه، ماده ی الثالثة من قانون مجلس امن التکیم کردستان - العراق رقم (۴) لسنة ۲۰۱۱، في: مجلة وفائع کردستان، العدد ۱۲۷، ۲۰۱۱ / ۶ / ۵.

3. بېروانه، زانا ره شو ف مه می، له چاودپروانیی ده ستووردا! جه ند سهرنجیک سه باره ت به پرژه ی ده ستووری هه ریمی کوردستان، له سایه،

بۆ بەرزەوهندی حیزبی و تاکەکەسی^(١) وەك ئەوەی لە میسر پووی دا لە سایەى دەسەلاتی پزێمەکەى حوسنى موبارەکی سەرۆکی پێشودا. هەرەك ئەو بەلاپێداچوونە، بۆی هەیه بێیتە هۆی لە دەستدانی هاوسەنگی نەرم و چاودێریی دوو لایەنەى نێوان هەر دوو دەسەلاتی یاساداران و جێبەجێکردن^(٢) کە لە دیارترین خەسلەتەکانی سیستمی پەرلەمانین^(٣).

لێره دا پێویستە باسی ئەزموونی حیزبی هەریم بکەین؛ بۆ ئەوەى زیاتر بچینه سەر لایەنى پراکتیکی و واقعیى ئەزموونی حوکمرانیی هەریمی کوردستان، چونکە ئاسان نییه دامەزراوەکانی حوکمرانی و حیزبە سیاسییەکانی هەریم بە تەواوی لە یەکتەری جیا بکەینەو، چونکە ئەو دامەزراوانە زۆر لە ژێر کاریگەریی

http://sbeiy.com/ku/Dosya_Rozhnama_detail.aspx?ArticleID=170&CatID=13&Cat=dosya

1. ئەوەش بە پاستی پروی دا، کاتێک مەسعود بارزانی سەرۆکی هەریمی کوردستان دەسلالت و پێگەى خۆى بەکارهێنا بۆ پێگرتن لە پێدانی هیچ وەزارەتێک بە بزوتنەوێک گۆڕان لە حکومەتى عێراقدا دواى هەلبژاردنەکانی خۆی دووهمى ئەنجومەنى نوێنەرانى لە سالی ٢٠١٠ دا، سەرۆکی هەریم لە چەندین بۆنەدا ئەوەى ڕاگەیاندووە کە داواى لە نووری مالیکی سەرۆک وەزیرانى عێراق کردووە هیچ پۆستێکی وەزیری نەدات بە هیچ لایەنێکی کوردی و تاکە پۆلیسیکی کوردیش دانەمەزرێنێت بە بێ پزەمانەندى خۆی. بڕوانە: پێشەوا توفیق، سەرۆکی هەریم پشێواستی کردووە کە ئەو نەپەیتشتووە گۆڕان لە بەغدا وەزارەت وەرگیرێت. لە سابتی،

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=32906&cat=1>

هەروەها بڕوانە، محەممەد حەمەنەجیب، پارلەمانتاریکی یەكێتی، بارزانی پێی وتین پۆست بۆ گۆڕان نییه، لە سابتی،

<http://www.destur.net/bzharay-hefte/4275-barzani-nawshirwan.html>

هەروەها، سۆزان حسێن، مالیکی بە گۆڕانی وتووە مەم لە ژێر چەقۆی بەرزانی و هاوڕەهەمانی کوردستان دا بوو، لە سابتی،

<http://www.kurdiu.org/hawal/?pageid=60279>

2. زانا ڕەشوف مەمنی، سەرچاوەی پێشوو.

3. بڕوانە، الدكتور هانی علي الطهراوي، النظم السياسية و القانون الدستوري، دار الثقافة للنشر و التوزيع، عمان، ٢٠٠٨، ص ٢٥٨-٢٦١. هەروەها، الدكتور نعمان أحمد الخطيب، الوجيز في النظم السياسية، دار الثقافة للنشر و التوزيع، عمان، ١٩٩٩، ص ٢٨٠.

په یوه نډی نیوان حیزبه کان، به تایبه تییش په یوه نډیه کانی نیوان په کیتی نیشتمانی کوردستان (په کیتی) و پارتی دیموکراتی کوردستان (پارتی)^(۱)، چونکه ملعلانی و شه پ و هاوپه یمانیه کانی نیوان نه و دوو حیزبه په نگدانه وهی راسته وخویان له سهر کاری په رله مان و حکومتی هه ریم هه بووه .

۱-۲: پټگهی هه دوو حیزبی دهسه لاتدار له سیستمی سیاسی هه رنما:

ژیانی سیاسی له هه ریمی کوردستاندا به فره حزیی دهستی پی کردوه، به هوی فرهی نه و حیزبانه ی به شدارییان له خه باتی چه کداریدا کردوه دزی پژی می پیشوو، هه مو نه و حیزبانه ییش جگه له بزوتنه وهی نیسلامی کوردستانی عیراق^(۲) له ژیر چه تری به ره ی کوردستانیدا کوبو بوونه وه^(۳)، به لام به دهست

1. له مه وودا هه دوو دهسته واژه ی کورترکراوی په کیتی و پارتی به کار دهینین بؤ ناوهینانی نه و دوو حیزبه.

2. بزوتنه وهیه کی نیسلامی جیهادکاره سالی ۱۹۸۷ له نیخوان موسلمینی کوردستان جیا بووه و له هال هیزه کوردیه کانی دیکه دزی پژی می پیشوو عیراق جهنگا، تا نیستایش جهند گروپکی لی جیا بووته وه وهک کۆمەڵی نیسلامی کوردستان و گرووی نه سنارول نیسلام، بؤ زانیاری زیاتر بپروانه، الجزيرة، الحركة الإسلامية في كردستان العراق، في موقع،

<http://www.aljazeera.net/NR/exeres/8D1C10BA-5216-40D4-BCD8-01B2E0BC7CA4.htm>

3. بهرمه که له ۱۹۸۸/۶/۱۲ بؤ هه ماهه نگی نیوان حیزبه کوردیه کان پټکات بهر له کۆتاییهاتی جهنگی عیراق – نیوان به ماوهیه کی کم و دوا به دوی هه لمه ته کانی جینۆساید و کیمیا بپاران که پژی می پیشوو بهرام بهر به کورد له کوردستانی عیراقدا نه نجامی دان، بؤیه ۸ حیزب جوونه ناو نه و بهرمه وه که پابه رایه می پابه رپنی جه ماوه رپی سالی ۱۹۹۱ ی کرد، نه وانیش بریتین له: پارتی دیموکراتی کوردستان، به کیتی نیشتمانی کوردستان، پټخراوی هه ریمی کوردستانی حیزبی شیوعی عیراق، پارتی گه لی دیموکراتی کوردستان، حیزبی سۆسیالیستی کوردستان، پارتی سۆسیالیستی کورد – پاسۆک، حیزبی زه حمت کیشانی کوردستان و بزوتنه وهی دیموکراتی ئاشووری. بهرمه که نه و ناوچانه ی بهر نه و بهر که له دهسه لاتی پژی می پیشوو پزگارگران، نا کاتی پټکینانی حکومتی هه ریم له حوزمه رانی ۱۹۹۱ د، هه لبارنه گشتیه که ی ۱۹۹۱/۵/۱۹ یشی پټکخست، بپروانه،

نه هێنانی هێچ کورسییهکی ئه جومه نی نیشتمانی کوردستان به هۆی
 تینه په پاندنی به ربهستی ۷٪ له لایه ن حیزبه کانی دیکه وه، بێجگه له یه کیتی و
 پارتی، بووه هۆی لاوازیوونی پۆلی ئه و حیزبان و زالبوونی دوو حیزبه
 سه ره کیه که (یه کیتی و پارتی)^(۱) به سه ر کایه ی سیاسیی هه رێمدا بۆ ماوه یه کی
 دوو رو درێژ.

پارتی و یه کیتی له ۱۹۹۲/۵/۲۲ له سه ر دابه شکردنی کورسییه کانی
 ئه جومه نی نیشتمانی و پێکهێنانی حکومه تیکی کاتی پێکهاتن، له سه ر بنه مای
 دابه شکردنی هه موو پۆسته کانی حکومه ت و ئه جومه نی نیشتمانی به نیوه یی له
 نێوانیاندا، بێجگه له و پێنج کورسییه ی ئه جومه نی نیشتمانی، که بۆ
 مه سیحیه کان ته رخا ن کرابوو، له گه ل به خشی نی هه ندیک وه زاره ت به حیزبه کانی
 دیکه که له هه لبژاردنه کاندایه بۆ دۆپای هاتنه ده ره وه^(۲) به مه به سستی
 بێده نگکردن^(۳). یه که مین کۆبوونه وه ی ئه جومه نی نیشتمانی ییش له ۱۹۹۲/۶/۴

نه و شیروان مسته فای، مفاوضاتی به ره ی کوردستانی - به عس (۱۹۹۱)، کتێبخانه ی جه مالی عه لی باهیر،
 سلێمانی، ۲۰۰۹، لا ۱۱۱- ۱۱۲. هه مروها بڕوانه، اوراق توما توماس 38، فی موقع:

http://telskuf.com/articles.asp?article_id=10711

1. بۆ زانی نی زانیاری زیاتر له باره ی به پێوه چوونی ئه و هه لبژاردنانه و ئه نجامه کانی، بڕوانه، د. رشید
 عماره یاس و یوسف محم د صا دق، العارضة السياسية في إقليم كردستان - العراق النشأة و المستقبل، المركز
 العربي للأبحاث و دراسة السياسات، الدوحة، ۲۰۱۲، ص ص ۴ - ۵.

2. پێکه وتنه نامه که بڕگه ی دیکه ی هه بوو دواتر جێبه جێ نه کران، بۆ نمونه هه ردوولا له سه ر
 دووباره کردنه وه ی هه لبژاردنی ئه نجومه نی نیشتمانی پێکه وتن له ۱۹۹۲/۱۰/۱۵ به هۆی سه رپێچی و
 ساخته کارییه کانی هه لبژاردنی یه که م، هه مروها دووباره هه لبژاردنه وه ی سه رکرده دای دوو مانگ به هۆی
 به ده سته هێنانی زۆرینه ی په های دنگدهران له لایه ن هێچکام له دوو کاندیده که، بۆ زانی نی ورده کاری
 زیاتری پێکه وتنه نامه که بڕوانه، حامد گه وه مری، باشووری کوردستان له نێوان دوو هه لبژاردندا ۱۹۹۲ -
 ۲۰۰۵، ستۆکهۆلم، ۲۰۰۴، لا ۲۷ - ۲۸.

3. نه و شیروان مسته فای، حیزب و حوکم ئه زموونی هه رێمی کوردستان، له سایته،
<http://sbeiy.com/ku/ArticleParts.aspx?PartID=25&ArticleID=485&AuthorID=36>

له هه ولێر به ستره و تيايدا جهوهر نامیق له سه ر لیستی پارتی به سه رۆکی نه نجومه ن و محهمه د توفیق په حیم له سه ر لیستی یه کێتی به جیگری هه لێر ئێدرا. هه روه ک یه که مین کابینه ی حکومه تیش به سه رۆکایه تی د. فوئاد مه عسوم له سه ر لیستی یه کێتی و جیگری د. پۆژ نوری شاهه یس له سه ر لیستی پارتی پێکه ئێدرا^(١). حیزبه کانی دیکه ییش وه ک بزووتنه وه ی دیموکراتی ئاشووری و حیزبی شیوعی و حیزبی زه حمه تکیشان و حیزبی یه کببون^(٢) هه ریه کیکیان وه زاره تیکیان به رکه وت^(٣)، به لام بزووتنه وه ی ئیسلامی نه چووه حکومه ته وه و له ده ره وه ی نه نجومه نی نیشتمانی و حکومه تی هه رێمدا مایه وه^(٤).

1. ئەم ھۆكۈمەتتە لە مانگى نىسانى ۱۹۹۴ دەستى كىشايەۋە و ھۆكۈمەتتىكى دىكەي ھاۋشيوەي ھۆكۈمەتتى پىشۋو لە پرووى پىكەتاتەي سىياسىيەۋە پىكەتتەرا بە سەرۆكايەتتى كۆسرت پەسۋول ەئلى، بۆ زانپارىي زياتەر دەربارەي پىكەتاتەي ھۆكۈمەتتى دوۋەم بېروانە، گەراس ئاپ. فى. ستانسفىلد، كوردستانى عىراق پەرسەھەندنى سىياسى و پشكۈتنى دىموكراسى، و، پېرۇفىسۆر. ى. د. پەسین سەردەشتى، چاپخانەي سىما، سەلىمانى، ۲۰۱۰، لا

۳۳۹ - ۳۳۸

2. ئەم ھىزبە دۆلەت زىجىرىيەك يەڭگىرتىن لە ئىئون سالانى ۱۹۹۲ ۋ ۱۹۹۳ لە ئىئون چەند ھىزىپىك دامەزرا، ۋەك ھىزىبى سۆسالىستى كوردستان ۋ پارتى سۆسالىستى كوردو پارتى گەلى دىموكراتى كوردستان، بەلام ھىزىبى يەڭگىرتىن بە ھۆى پەيۋەندىكرىنى چەند سەركرىمەكى بە پەزىمەنى يەڭگىرتىن نىشتىمەنىيە، ۋەك پەسۋان مامەندو ەندەن موقتى ۋ پەيۋەندىكرىنى ھەندىكى دىكەيان بە پارتى دىموكراتە، ۋەك سامى ەبىدولپەھمان ۋ سەيد كاكە، ھەلەشاپە، ئەۋانى دىكەيش لە مانگى تىشرىنى يەكەمى سالى ۱۹۹۳ بە سەركرىدەپەتەي مەمەدى حاجى مەھمۇد سەر لە ئۆى دامەزاندەندە ھىزىبى سۆسالىستى كوردستانيان پاكەيانە كە لە كۆنگرى دوۋمىدا لە مانگى تىشرىنى دوۋمى سالى ۱۹۹۴ ئاۋەكەى گۆڭرە بۇ ھىزىبى سۆسالىل دىموكراتى كوردستان. پەروانە، مەمەدى حاجى مەھمۇد، پۇۋۇمىرى پەشەرگەپەك، پەركى جۋارەم ۱۹۹۳ - ۱۹۹۶، لا ۲۰۰ - ۲۱۵. ھەروما، گەراس ئار فى ستانسفيلد، سەرچاۋە پەشۋو، لا ۲۴۰ - ۲۴۲.

3. بۇ زانبارى زىاتىر دىرىبارى ناۋى ومىزىرىگان ومىزىرىگانىيان و ئارىستى سىياسىيان لى يىگىمىن
حكىومتى ھىرىمىدا، پىروانى، ھىمان سىرچاۋى، لا ۲۲۱-۲۲۲.

4. لیستی نیسلامییه‌کان که له بزوو تنه‌وی نیسلامی و نیسلامییه سەر به‌خۆکان پێکته‌بوو، به‌ تابه‌تیبیش ڕه‌وتی نمو کاته‌ی نیخوان موسلمین له‌ گوردستانێ عێراق، له‌ پهلای سییه‌مدا بوو له‌ هه‌لژاردنه‌کانی ۱۹۹۲/۵/۱۹ زیاتر له‌ ۵% ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێنا، دواي رهنکردنه‌وی به‌شدار یکردنیش له‌ حکومه‌تدا،

پێکھێنانی حکومهتی هەرێم ههنگاوێکی میژوویی بوو بۆ کورد به گشتی و کوردی عێراق به شیوهیهکی تایبهتی، چونکه بهدریژایی میژوو دوو جار دهرفهت بۆ کورد هه لکه وتبوو حکومهت پێکبهێنن، ئه ویش پێکھێنانی حکومهتی کوردستان بوو به سهروکایهتیی شیخ مهحمودی حهفید له ساڵی ۱۹۲۲دا، که ساڵێک زیاتری نهخایاند و به هۆی پهلاماردانی کوردستانی عێراق له لایه ن ئینگلیزهکانهوه ههرهسی هێنا، ئهزموونی دووه میش له سهردهمی قازی محهمه ددا بوو ساڵی ۱۹۴۶ له کوردستانی ئێران، بهلام ئه حکومهتهیش دیسان ساڵی یهکه می پر نهکردهوه و به هۆی پهلاماردانی پایتهختهکهی، مههاباد، له لایه ن سوپای ئێرانهوه، ههرهسی هێنا^(۱).

ههروهک حکومهتی هەرێم توانی ئه و بۆشایییه سیاسی و ئیداری و ئابورییه پر بکاتهوه، که به هۆی کشانهوهی پژی می پیشووی عێراق له ناوچهکانی ژێر پکێفی هیزه کوردیهکان دروستبوو، حکومهتهکه بووه چهتریک بۆ ئه و فهرمانگانهی مابونهوه وهک (خوێندنگاکان و زانکۆی سهلاحه دین له ههولێر و نهخۆشخانهکان و... تاد) که فهرمانبه رهکانیان خۆ بهخشانه درێژه یان به کارهکانیان ده دا. هاوکات ئه م حکومه ته و حکومه تهکانی دیکه ی دوا ی ئه و بناغه یان دا پرشت بۆ دامه زراوه و که رته سیاسی و ئابوری و کارگێپی و خزمه تگوزارییهکانی دیکه.

بزووتنه وه که بوو به بزووتنه وهیهکی ئۆپۆزیسیۆن له دهره وهی جوارچه یوهی ئه نجومه نی نیشتمانی. به و پێیهش که ئه و بزووتنه وهیه بزووتنه وهیهکی چه کدار بوو و بر وای به شه پرکردن بۆ په کلا کردنه وهی کێشهکانی له گه ل حیزبهکانی تر، بۆیه به شیوهیهکی چه کدارانه بهر دوو حیزبه سه ره گیه که کهوت، به تایبه تییش په کێژی و بۆ چه ند جاریک له نیوان سا لانی ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۹. بر وانه، د. رشید عماره یاس و یوسف محمد صادق، مصلر سابق، ص ۶-۷.

1. بر وانه، نه و شیر و ان مستمعا، حیزب و ده سه لاتی ته نفیزی، له سا هتی؛

<http://sbeiy.com/ku/ArticleParts.aspx?PartID=25&ArticleID=485&AuthorID=36>

وهك پيشتر باس كړا، پارتی و په كښتی له سهر دابه شكردنی د ه س ل ا ت له هر ټمدا به نیوه یی پټكه و تن، نه و نیوه به نیوه یی به ناو ه یكه لی وه زار ه ت و ه ر مانگه كانیشدا شو پ بووه وه، چونكه حكومت دوو سهری هه بوو، سه روك و جیگره كه ی، وه زار ه ته كانیش به هه مان شیوه، به وپیښی بریكاری وه زیر هه مان د ه س ل ا تی كارگړی و دارایی و یاسایی وه زیری هه بوو، هر نه و هیش بووه هوی نیفلیج بوونی پړوسه ی بریاردان له ناو حكومت و وه زار ه ته كاندا و دوا جاریش بووه هوی دروست بوونی له مپه پټکی ئیداری گه وړه^(۱). به و جوړه بڼه های نیوه به نیوه دابه شبوونی ته واری حكومت و ئیداره ی له نیوان دوو حیزیه كه دا كرده شتیکی نه گړپ كه دواتر نه و دابه شبوونه پهره ی سهند و گه یشته به دابه شكردنی سه رله به ری هر ټم به هوی شه پ ه ناو خوپیښه كانه وه، كه دواتر دینه سهری.

نم نه زموونه نه زموونځی دانستقه یه له جوړی خو ی و بووه هوی^(۲):

۱. دروست بوونی له مپه پ له به رده م پټكه پټنانی ئیداره یه کی یه كگرتو له هر ټمدا و بووه هوی دابه شبوونی هر وه زار ه تیك له ناو خویدا بؤ دوو وه زار ه تی فیعلی، ه ر مان به ره كانیش به سه ر دوو حیزیه سه ره كییه كه دا دابه ش كران.

۲. دروست بوونی له مپه پ له به رده م پایكردنی كاروباری هاو لاتیان و پلاندانان بؤ ئایینده و گه شه ی ئابووری.

۳. بووه هوی نه بوونی پړوسه ی پټكه یاندنی گیانی وابه سته یی بؤ گه ل و نیشتیمان، به لكو وابه سته یی بؤ حیزب جیگه ی وابه سته یی نیشتیمانیی گرت ه و.

۴. دروست بوونی له مپه پ له به رده م دوپاره كړنه وه ی پړوسه ی هه لېژاردن وهك پيشتر پلانی بؤ دارپژر ابوو.

1. گهراس نار فی ستانسیك، سهرچاوه ی پټشو، لا ۳۳۲.

2. به روانه، نه و شیروان مستهظا، حیزب و د ه س ل ا تی تمغیزی، سهرچاوه ی پټشو.

٥. دوا جاريش نه و نه زمونه بووه هؤی جه مسهرگرپیه کی سیاسی توند له ههریمدا، که پڅو شکر بوو له بهرده م داخزان بهره و شه پر ناوڅو پییه کانی ههریم^(١).

قوولېوونه وهی نه م دابه شبوونه ناوڅو پییه به هؤی دابه شکر دنی هیکه لی حکومی و کارگر پییه وه. بڼ دوپه ش و ناڅو کییه داراییه کان^(٢) و هه بوونی میلیشیای حیزبی^(٣) و حه ساسیه تی کونی نیوان پارتی و سه روکه که ی (مه سعود بارزانی) له که ل یه کیتی و سکرتریره گشتیه که ی (جه لال تاله بانی)^(٤) و ململانی و

1. بڼ زانیاری زیاتر دهرباری چۆنیتی بره سهندنی نه و جه مسهرگرپیه و پۆلی له بهرپا بوونی شه ری ناوڅوی ههریمدا برپاوه، گهراس نار فی ستانسفیلد، سهرچاوهی پڅشو، لا ٢٢٩ — ٢٤٢.

2. داهاتی خاله گومرگیه کان و به تاییه تیش ممرزی نیبراهیم خلیل به کتک بوو له خاله کانی ناڅو کی نیوان ههر دوو لا، به هؤی نه و نابلقه په پشه وه که له لاهه نه نجومه نی ناسپیشی نیوده و له تیه وه خرابووه سهر عیراق، ممرزی نیبراهیم خلیل بووه یه کتک له گرینگترین پاره وه کانی بازرگانیکردنی ههریم و عیراق له که ل دهر وه، چونکه حکومتی پڅشووی عیراق و کهسه ده ستر فښتو وه کانی نه و حکومته له ممرزه وه نه وتیان ناودیوی سنوره کان ده کرد، ههر وه که شمه که پتویه سته کانی هاو لاتیپانیش له وئوه ها ورده ده کران. برپاوه: د. حامد دحمود عیسی، القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الأمريكي ١٩١٤ — ٢٠٠٤، مکتبه مدبولی، القا هره، ٢٠٠٥، ص ٤٢٦. دهرامه تی ههریمیش نه و کاته به م جوره دابه ش ده کرا، (٢٥٪ بڼ پارتی، ٢٥٪ بڼ یه کیتی، ١٥٪ بڼ حیزبه کانی دیکه، ١٥٪ بڼ حکومتی ههریم) برپاوه، هاوړی باخه وان، هاوړینهامه بڼ میژووی کوردستان و کورد، ده زگای چاپ و په خشی سهرده م، ١٩٩٩، لا ٣٦٥. ههر یه که له حیزبه سهرمکیه که هه ولیان ده دا کۆنترۆلی زیاترین دهر وازی سنووری بکه ن، به تاییه ت دهر وازی گومرگی نیبراهیم خلیل که سهرچاوهی سهرمکی داهاته کانی ههریم بوو. برپاوه، گهراس نار فی ستانسفیلد، سهرچاوهی پڅشو، لا ٢٢٥ و ٢٤٢.

3. وڼرای پتکه نیانی و وزارت می پڅمه رکه له یه که مین حکومتی ههریمه وه و نه و و وزارت هیش ٢٩٠٠٠ پڅمه مرگی پتوه گرندرابووه به شپوه به کی پواله تی، به لاه نه و هیزان له ژیر همرانی راسته وڅوی به کیتی و پارتیدا بوون، هه مان شتیش سهرارت به هیزه نه منییه کانی ههریم راسته. برپاوه، گهراس نار فی ستانسفیلد، سهرچاوهی پڅشو، لا ٢٤٥. ههر وه ها، نه و شیروان مسته فا، کښه ی پارتی و به کیتی، سهرچاوهی پڅشو، لا ٩١ — ٩٢. ههر وه ها، په جانی فايد، کورده کانی عیراق هیوا و ثاوات له نیوان به دی ها تن و به دی نه ها تن، وه، عه لی میرزا عارف هه ورامی، بهرپوه بهریتیی خانه ی مرگپران، سلیمانی، ٢٠١٠، لا ٣١٠.

4. د. حامد محمود عیسی، مصلر سابق، ص ٤٢٦.

كوشتارى كۆنى نيوانيان^(۱) و پۆلى تىكده رانهى پۇرمى پيشووى عىراق^(۲) و دهستتيوهر دانه ئىقلىمىيه پاسته وخو و ناپاسته وخوكانى ولاتانى دراوسى و به تايبه تيبش توركيواو نيران^(۳)، هه موو نه وانه بوونه مۆى هه لايسانى شه پى نيوان

1. سهرهئاي ناكوڭكى نيوان ههر دوو لا دهگه پىته وه بۇ دهيان سالى پيشوو، ته نانهت بۇ پيش دامه زراندىنى به كىتتى نيشتمانى، چونكه له سالى ۱۹۶۴هه ناكوڭكى گه وره كه وتيوه نيوان مستهفا بارزانى سهرۆكى پيشووى پارتى له لايهك و مهكته بى سىاسى هه مان حيزب به سهر كرده تىي نيراهيم نه حمهد و جهلال تاله بانى له لايهكى ترمود. كرۆكى ناكوڭكيه كانيش به بوهندى به سهر كرده تىي و چۆنيتتى بپاردانه وه هه بوو له ناو پارتيدا، بيجگه له ناكوڭكى ئايدىلۆزى و كه لتوورى، بپروانه، په جاني فايد، سهرچاوهى پيشوو، لا ۲۰۲ - ۲۰۴. جار ئىكتيش له كۆتايى همفتاكان و له همشتاكانى سهدى رابردودا ناكوڭكيه كه سهرى هه لدايه وه و بووه مۆى هه لايسانى زنجيره بهك شمى ناوخو له نيوان نه وه دوو حيزبه و حيزبى ديكه پشدا، بپروانه، گهراس ئار فى ستانسفيلد، سهرچاوهى پيشوو، لا ۲۰۵ - ۲۱۲. هه روهها بپروانه، نه وشيروان مستهفا، بهنجه كان به كتر نه شكىنن دىوى ناوه وهى رووداوه كانى كوردستانى عىراق ۱۹۷۹ - ۱۹۸۲، ناومندى بلاوكر دنه وهى postfach، بهرلين ۱۹۹۷.

2. ههفته نامهى نههلى هاوالاتى له سالى ۲۰۰۲دا زنجيره بهك به لگه نامهى نهينى پۇرمى پيشووى عىراقى بلاوكر دوه، له نيواندا به لگه نامه بهك له ژماره ۱۴۰ى ههفته نامه كه دا رۆزى ۲۰۰۲/۹/۱۰ بلاوكر ديه وه، به لگه نامه كه برىتتبه له نامهى بهك له بپروا پىكراوه كانى لقى سلىمانى حيزبى به عسى هه لوه وشاوه كه نازناوه كهى نه بو جيهاد بووه، تيايدا دىگىر پىته وه چۆن له لايه ن (نه بوقه سى) سهرۆكى لقه كه وه پاسپىرداوه كيشه له نيوان به كىتى و پارتيدا بخولقنىنن، نه ميش خزمىكى خو بى ناوى هادر حه سه ن كه هه رماندهى به تاليون بوو له ناو هيزه كانى پارتيدا، به كار هيناوه. (قادر) پش به فىعلى رۆزى ۱۹۹۴/۵/۲ له قه لادزى تهقهى له باره گاي به كىتتى نيشتمانى كردوه و سهر كرده بهكى به كىتتى كوشتوه كه (مام جوتيار) بوو، نهو رووداوه پش بهر شكى به كه مى شمى ناوخو بوو. بپروانه، رۆژنامهى هاوالاتى، چاپخانهى رهنج، ژماره ۱۴۰، جوار شه ممه ۲۰۰۲/۹/۱۰، لا ۲۰۱ - ۲. هه ندىك سهرچاوه پش ناماز ه دهن به وهى (قادر حه سه ن) به شدارى له رووداوه كهى قه لادزىدا كردوه و له و پش كوزراوه، وه كه له به لگه نامهى ناماز مپىكراودا هاوه، بپروانه، حاميد گه وهه رى، باشوورى كوردستان له نيوان دوو هه لپزار دندا، سهرچاوهى پيشوو، لا ۷۴.

3. نه مانىش به شدارىيان كرد له جۆشدانى مله لانس ناوخو به كهانى نيوان حيزبه كورد به كه اندا و هاوكارى كردنى هه ندىكيان دزى هه ندىكى ديكه پان و ناپاسته كردنى نهو حيزبان به رووه و جه مسهر گرى له رىگهى هاوپهيمانى و به كگرتن، بپروانه، گهراس ئار فى ستانسفيلد، سهرچاوهى پيشوو، لا ۲۴۲ و ۲۴۶.

یه کیتی و پارتی و حیزه کوردیه کانی دیکه ی هاوپه یمانیان^(۱). یه که مین پریشکی نه و شه پەیش له قەزای سنووری قەلادزێ سەر به پارێزگای سلێمانیه وه کهوتەوه، نه وه بوو ناکۆکیه که له سەر خاوه نداریتی چەند پارچه زهوییه کی نه و شارە بووه هۆی هەڵایسانی شه پ و پێکدادان له نێوان ئەندامان و هەواداران هەر دوو حیزب له و شارە دا، له پۆزی ۱۹۹۴/۵/۲ که هەر زووبه زوو ته شه نه ی کرد و په لی هاویشت بۆ شارە کانی دیکه ی هەریم وه ک دهۆک و سلێمانی و هه له بجه و ناوچه کانی دیکه^(۲). درێژه کیشانی نه و شه پ و کوشتاره ناوخۆیییه ی، بواری بۆ حکومه تی ناوه ندیی به غدا و ولاتی دراوسی پەخساند بۆ ده ستوه ردانی پاسته وخۆ و ناپاسته وخۆ له کاروباری ناوخۆی هەریم و هاوکاریکردنی لایه نه به گزیه کداچوه کان، کارگه یشته داکیرکردنی شاری هه ولێر له لایه ن هیزه کانی گاردی کۆماری عێراق وه له ۱۹۹۶/۸/۳۱ دا له سەر داوای پارتی، نه وه ییش ده رکردنی یه کیتی لیکه وتە وه له پایته خت^(۳). دواتریش پارتی خیرا دهستی کرده وه به سەرله نوێ سازدانه وه ی کۆبوونه وه کانی په رله مانی کوردستان و

---

1. شه پی نێوان پارتی و یه کیتی زیاتر له جوار سالی خایاند، له و ماوه به دا شه ش جهوله له شه پ رووی دا، هه وه ناوخۆی و دهره کیه کانی ناشتیاریزیش ده بوونه هۆی ماوه ماوه به که له ناگره یست، تا هەر دوو لا گه یشتنه رێکه وتنه مە ی ناشتی واشنتۆن له رۆزی ۱۹۹۸/۹/۱۷، بپروانه، حامید گه وه مری، باشووری کوردستان له نێوان دوو هه لبژاردندا، سەرچاوه ی پێشوو، لا لا ۶۶- ۲۸۰. هه روه ها، نه وشه روان مسته فا، خه مون یان مۆته که ده ی ناوه وه ی روو داوه کانی کوردستانی عێراق (۱۹۹۲- ۲۰۰۲)، له ساهتی،

http://sbeiiv.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=1539&AuthorID=36

2. بپروانه، هه مان سەرچاوه، هه روه ها، په جانی فاید، سەرچاوه ی پێشوو، لا ۲۱۰.
3. بۆ زانیاری زیاتر بپروانه، لقین، ورده کارییه کانی ۳۱ ی ئاپ له به لکه نامه کاند، گۆفاری لقین، ژماره ۷۴، ۱ ئه یلول ۲۰۰۸، لا ۲۱- ۳۵. هه روه ها، د. حامد محمود عیسی، مصدر سابق، ص ص ۴۴۰- ۴۴۴. پارتی داوای یارمه تی له رێژه که ی سە دام کرد به بیانوی یارمه تیدانی یه کیتی نیشتمانی له لایه ن رێژمی ئێران وه بۆ کۆنترۆلکردنی زۆریه ی ناوچه کانی هەریم، نه وشه روان مسته فا ئامازه دعات به وه یش که "هه ردوو حیزب په یوه ندیه کی باشیان له گه ل ئێراندا هه بوو، جار جار هیش یه کێکیان سهر پێچی ده کرد و ئێرانیه کان هه ولیان ده دا بیگه یزنه وه، نه وه یش خه سلته ی سیاسه تی ئێران که رێگا نادا هه یج لایه کیان به سەر لایه نه که ی تر دا زال بیت، د. رشید عماره یاس و یوسف محمد صادق، مصدر سابق، ص ۷.

پێکھێنانی حکومهتیکی به رههیی به سه روکایه تیی ده پوژ نوری شاوه یس و به شداری حیزیی دیکه ی وهك بزوتنه وه ی ئیسلامیی کوردستانی عێراق و په کگرتوی ئیسلامیی کوردستان و حیزیی شیوعی و به بێ به شداری په کێتیی نیشتمانی. په کێتیی حکومه تیکی پێکھێنا له و ناوچانه دا که، له ژێر پکێتیدا بوون به سه روکایه تیی کۆسره ت په سول و به به شداری نه و حیزبانه ی له گه لی هاوپه یمان بوون، وهك حیزیی زه حمه تکێشان و حیزیی سۆسیال دیموکرات^(١).

ده ره نجامی نه وه یش دابه شبوونی سیاسی و کارگێڕیی هه ریم بوو دوا ی نه وه ی شه ره ناوخۆیییه کان له بنه په ته وه دابه شیان کردبوو بۆ سی کهرت: ناوچه یهك له ژێر پکێتی پارتی (پاریزگای دهوک و به شی زوری پاریزگای هه ولێری ده گرت وه)، ناوچه یهکی تر له ژێر پکێتی په کێتی (پاریزگای سلێمانی و، به شی پوژه لاتێ پاریزگای هه ولێری ده گرت وه، که شاری کۆیه مه له نده که ی بوو، له گه ل ناوچه نازادکرلوهکانی پاریزگای که رکوک)، ناوچه یهکی سییه میش له ژێر پکێتی بزوتنه وه ی ئیسلامی (قهزای هه له بجه و ده ورپه ری ده گرت وه)^(٢). دابه شبوونی یاساییش به دوا ی نه و دابه شبوونه سیاسی و کارگێڕیه دا هات، دوا ی دانانی جه لال تاله بانی سکرته ریی گشتی په کێتی وهك سه روکی هه ریم له ناوچهکانی ده سه لاتێ په کێتیدا و پێکھێنانی دادگای تیه له چوونه وه له هه مان ناوچه دا له سالی ١٩٩٩^(٣).

نه م دابه شبوونه قووله بووه هۆی که مبوونه وه ی نه گه ری به دامه زراوه یی کردنی نه زموونی کورد له ده سه لاتدا، نه وه یش ترسی ولاتانی دراوسی ی که م

1. نفس المصدر، ص ٧-٨.

2. بڕوانه: نه و شیروان مسته فا، حیزب و حوکم نه زموونی کوردستان، سه رچاوه ی پێشوو.

3. بڕوانه: نه و شیروان مسته فا، له نیوان من و مام جه لال نازاری ١٩٩٩ - شوباتی ٢٠٠١، چاپخانه ی پهنج،

سلێمانی، ٢٠٠٩، لا ٩٦. پان له سه ر سه لته سیه ی:

<http://sbeiv.com/ku/ArticleParts.aspx?PartID=39&ArticleID=2426&AuthorID=36>

کردهوه، که ئەوانیش لە بەرامبەردا گرینگیدانى هاوبەشى خۆيان بە کۆرپانکارىیهکانى پهوشى کوردستانى عێراق کهم کردهوه^(١).

بەلام دوا جار و لە دەرەنجامى پێکهوتننامەى ناشتى^(٢) واشنتۆن که سالى ١٩٩٨ لە نێوان (جەلال تالەبانی و مەسعود بارزانی) و بە ئامادهبوونی مادلین ئۆلبرايتى، وهزیرى دەرەوهى ئەوکاتەى ئەمریکا ئیمزاکرا پرۆسەى یەكخستنهوهى هەرێم لە کۆتاییهکانى سالى ٢٠٠٢ هه دهستی پێ کرد. ههنگاوى یهکه میشت، به یهکگرتنهوهى ئەنجومهنى نیشتمانیى کوردستان دهستی پێ کرد، که یهکه مین کۆبوونهوهى دواى دووباره یهکگرتنهوهى له بهروارى ٢٠٠٢/١٠/٤ سازدا^(٣)، بهلام لهگهڵ ئەوهیشدا یهکگرتنهوهى حکومهتى هەرێم دواکهوت تا ٢٠٠٦/٥/٧^(٤). واته تا زیاتر له سالتیک له بهرپۆهچوونی ههلبژاردنی خولى دووهمی ئەنجومهنى نیشتمانیى کوردستان له ٢٠٠٥/١/٣١ دا. ئەو دواخستنهى پێکهێنانى حکومهتى یهکگرتوو هۆکارهکهى دهگهرايهوه بۆ ناکۆکى سهبارهت به دابهشکردنى پۆستهکانى هەرێم و ههروهها سهبارهت به دابهشکردنى پشکى کورد له پۆستهکانى دهولەت له بهغدا، تا ههردوو حیزب گهیشته پێکهوتنێک که له

---

1. لەم هۆناغهدا کۆبوونهوه هاوبهشهکانى نێوان ئێران و تورکیا و سوریا دهریارهى بارودۆخى کورد له باکوورى عێراق راوهستا، شایانى بهرھێنانه و مێه که ئەو کۆبوونهوانه دواى پووچاندنى رۆژمى پێشووى عێراق له سالى ١٢٠٠٢ و زیادبوونی هیزو پۆل و پێگهى حیزبه کوردپیهکان له سهرلهبهرى عێراقدا به گشتى و له ههرێمدا به تابههتى، دهستیان پێ کردهوه، بهروانه، گهراس ئارفى ستانسفیلد، سهرحاوهى پێشوو، لا ٢٤٨.

2. بۆ بێنینه دهقى پێکهوتننامەى ناشتى واشنتۆن له نێوان پارتى یهکێتى، بهروانه، عایدە علي سري الدين، المسألة الكردية في ملف السياسة الدولية، دار الاتفاق الجديدة، بيروت، ٢٠٠٠، ص ٢٨٠-٢٨٤. ههروهها، حامید گهوههرى، باشوورى کوردستان له نێوان دوو ههلبژاردندا، سهرحاوهى پێشوو، لا ٢٧٩-٢٨٦.

3. بهروانه، تاريخ انتخابات الدورة الاولى ١٩٩٢، على موقع برلمان كردستان، <http://www.kurdistan-parliament.org/default.aspx?page=sitecontents&c=Parliament-History1992>

4. بهروانه، ياسين صالح، ئۆپۆزسيۆنى سياسى، چاپخانهى رهنج، سلێمانى، ٢٠٠٩، لا ٢٢٠.

سابه‌یدا حکومت له سرخانه‌وه په‌کفرایه‌وه به‌دوو سهره‌وه (سه‌رۆکی حکومت و جیگره‌که‌ی) که پیکه‌وه له لایه‌ن په‌رله‌مانه‌وه دیاری ده‌کران و سه‌رۆکی هه‌ریم پای ده‌سپاردن بۆ پیکه‌یتانی کابینه‌ی حکومت، هه‌روه‌ک له سه‌ر په‌کخستنه‌وه‌ی وه‌زاره‌ته‌کانی حکومتی هه‌ریمیش پیکه‌وتن (دیسان له سه‌رخانه‌وه) و به‌شیوه‌یه‌کی هه‌نگاو به‌هه‌نگاو. له‌به‌ر پۆشنایی پیکه‌وتنه‌که‌دا نه‌وسا و ئیستایش پۆسته‌کانی سه‌رۆکی حکومت و جیگره‌که‌ی و وه‌زاره‌ته‌کان به‌نیوه‌یی له‌نیوان پارتی و په‌کیتی دابه‌ش ده‌کړین، له‌گه‌ڵ به‌خشینی هه‌ندیک له وه‌زاره‌ته‌کان به‌حزبه‌به‌شداربووه‌کانی خولی دووه‌می په‌رله‌مانی هه‌ریم وه‌ک په‌کگرتووی ئیسلامی و کۆمه‌ڵی ئیسلامی و حیزبی شیوعی و حیزبی سۆسیال دیموکرات و حیزبی زه‌حمه‌ت‌کێشان، به‌و مه‌رجه‌ی هه‌موو دوو سال جارێک سه‌رۆکی حکومت و جیگره‌که‌ی بگۆردین. به‌و شیوه‌یه‌ ئه‌و دوو حیزبه‌گه‌رانه‌وه بۆ دابه‌شکردنی نیوه‌به‌نیوه‌ی ده‌سه‌لات له‌ناو خۆیاندا، به‌لام به‌کلێشه‌یه‌کی جیاواز، به‌جۆرێک که حکومتیان به‌سه‌ر دوو به‌شدا دابه‌ش کرد، په‌کێکیان به‌سه‌رۆکایه‌تی سه‌رۆکی حکومت و نه‌وی تر به‌سه‌رۆکایه‌تی جیگری سه‌رۆکی حکومت، هه‌ر به‌شیکیشیان کاروباری حکومتی له‌ناوچه‌ی ئیداوه‌ی په‌کیتی یان پارتیدا به‌پێ ده‌کرد و وه‌زیره‌کانی سه‌ر به‌حزبه‌که‌ی خۆی و بریکاری وه‌زیر و به‌پێوه‌به‌ره‌گشتیه‌کانی ناوچه‌ی ده‌سه‌لاتی خۆیان، که سه‌ر به‌ وه‌زاره‌ته‌کانی حیزبه‌که‌ی تر بوون، وابه‌سته‌ی ده‌بوون. ئه‌م پیکه‌وتنه‌ی نیوان په‌کیتی و پارتی به‌و جۆره‌گه‌شه‌ی کرد، تا هه‌ر دوو حیزب له‌ ۲۷/۷/۲۰۰۷دا گه‌یشته‌ پیکه‌وتنه‌یه‌ی ستراتیژی نیوانیان بۆ په‌کخستنی بۆچوون و هه‌وله‌کانیان له‌هه‌ریم و به‌غدا و چۆنتیتی دابه‌شکردنی ده‌سه‌لات له‌نیوانیاندا له‌سه‌ر هه‌ر دوو ئاست تا سالی ۲۰۱۲، واته‌ بۆ دوو خولی هه‌ل‌بژاردن^(۱). ئه‌م په‌کگرتنه‌ سه‌رخانییه‌ی حکومت

1. ئه‌م پیکه‌وتنه‌یه‌ به‌ نه‌ینی مایه‌وه تا ۵/ ۶/ ۲۰۱۰، که له‌و به‌رواردا چه‌ند به‌شیک پیکه‌وتنه‌یه‌که

هاوشان له گهڵ ههشتنه وهی ههڕیم به دابه شکرایی به سهردوو ناوچهی دهسه لاتی یه کیتی و پارتی، تا ساتی نووسینه وهی ئەم دێپانه ییش بهرده وامه. له پوهه یشه وه وهزیری دارایی حکومه تی ههڕیم له ۲۰۱۱/۱۲/۲۱ دا له بهردهم په رله مانی ههڕیمدا وتی: "حکومه تی ههڕیم هه تا ئیستا دوو له ته، ئیوه هه مووتان ئه و پاستییه ده زانن، پتویست ناکات ئیحه ئه و پاستییه بشارینه وه". وتیشی "هه تا ئیستا (۲۰۱۱/۱۲/۲۱) ئه و بودجه یه ی له به غداوه دیت، دابه شی ده کریت به سهر ئیداره ی سلیمانی و گه رمیان له لایه که وه (۴۳٪) و هه ولیژ و ده وک له لایه کی تره وه (۵۷٪)"^(۱).

له کۆی هه موو ئه وانه ی باس کران، ده توانین بڵین ناکۆکی له سه ر چۆن ئیتی دابه شکردنی ده سه لات و ئه و کیشانه ی به هۆی سیستمی پشکپشکینه ی حیزبی نیوه به نیوه دروست بوون، بوونه هۆی دروستبوونی له مپه ر له بهردهم سیستمی سیاسیی ههڕیمدا و ههروه ها بوونه هۆی هه لایسانی شه پی ناوخۆ له نیوان حیزبه کوردیه کان و به تایبه تییش له نیوان پارتی و یه کیتی، که ئه وه ییش لای خۆیه وه بووه هۆی دابه شبوونی ههڕیم له سه ر ناستی حکومی و کارگێپی و یاسایی به سه ر کۆمه لێک ناوچه ی ده سه لاتی حیزبه کوردیه کاندایه و به تایبه تییش پارتی و یه کیتی. کۆتاییه اتنی شه پ و کوشتاری نیوان ئه و دوو حیزبه پێخۆشکه ر بوو له بهردهم یه کخستنه وه ی حکومه ت له سه رخانه که یه وه، به لām به رژه وه ندیی حیزبی پێگه یه وه له بهردهم یه کخستنه وه ی هه ر دوو ئیداره که ی هه ریم. وێپای

بلا وکراهه وه، ده توانن ئه و به مشانه ببینن له سایته،

<http://standardkurd.net/direje.aspx?Cor=Hewal&Jimare=3420>

1. وەرگیراوه له، کوردیو، باهز تاله بانی، حکومه تی هه ریم تا ئیستا هه ر دوو پارچه یه ... له سایته،

<http://www.kurdiu.org/hawal/index.php?pageid=92730>

ههروه ها به وانه، لفین په رتس، باهز تاله بانی، تا ئیستا سێ جار داواکراوه و مزاره تی دارایی یه ک به رتیه وه به لām نه کراوه، له سایته،

http://lvnpress.com/K_Direje.aspx?Jimare=6614&Besh=Hewal&Cor=1

سازدانی دوو خولی ههلبژاردن له ههریڤدا، بېجگه له (۳) خولی ههلبژاردن له سر ناستی فیدپالتي له وکاتوه که شه پي ناوځوي نيوانيان ته واويوه، به لام هه درو حيزب به هه موو شيوه يه که هه وليان داوه بارودځي ئيستا وه که ځوي بمينتيته وه. به لام له بهرامبه ردا دهره تجمي خراپي ته وهاو کي شته حيزب يي به دابه شکردني ده سولات و نه وگه نده لتي به له هه ريږدا ته شه نه ي سه ندوه و نه و ناسته نگانه ي پوويه پووي پرځوسه ي ديموکراسي ده بنه وه له هه ريږدا، بوونه هڅي دهرکه وتني ئاراسته يه کي جه ماوه ري و مه دهن ي و سياسي، که ئامانجي پاستکردنه وه و چاکسازي بونيادي سيستمي سياسي به هه ريږدا، هه روه که بووه هڅي سه ره لډاني بزوتنه وه ي گډوان و دهرکه وتني توپوزسيوني سياسي له هه ريږدا^(۱).

۲: ناسته نگانه کاني به رده م پرځوسه ي ديموکراسي له هه ريږدا:

سيستمه ديموکراسيه کان به دريژاي ميژوو سه رکه وتني ځويان سه لماندوه له پوويه پووي بونه وه ي قه يرانه کان و مه ترسي و هه په شه ناوځوي و دهره کيه کان. بق نمونه سيستمه ديموکراسيه کاني پوژاوا له دوو جه نگی جيهانيدا و هه روه ها له جه نگی سارديشدا سه رکه وتنيان به ده ست هيئاوه به سه ر سيستمه تو تاليتاريه کاند، که ځويان له پاشا و قه يسه ره کان و له نازيزم و فاشيزم و کومونيزم دا ده بيننه وه. هاوکات ته و سيستمه ديموکراسيه توانيوانه رځر به سه رکه وتووي پوويه پووي قه يرانه سياسي و ئابووريه ناوځوييه کانيان بينه وه و به پتوه يان ببه ن و بيانکه ن به خالي گډوانکاري به ره وگه شه کردن و نوپي بونه وه، به پتچه وانه ي سيستمه تو تاليتاريه کان که چاره سه رنه کردني ته و قه يراننه له سايه ياندا ده بيتته هڅي که له که بوونيان و گه وره بووني قه باره و پانتايبيان، که ته وه يش دوا جار ده بيتته هڅي هه ره سه يئاني ته و سيستمانه،

1. بۇ زانبارى زياتر برپاوه، د. رشيد عماره پام و يوسف محمد صادق، مصدر سابق، ص ۱۴ - ۲۸.

هه ره سی سیستمه کۆمۆنیستەکانی پۆژه لاتى ئەوروپا و هه لۆه شانە وەى یه کیتىبى سۆفییت نموونه یه کى زه قن له م پوه وه .

میکانیزم و پیکهاته بنه پرتیه کانى سیستى دیموکراسى وه ک ئازادى پادهرپرین و فره یى سیاسى و ئالوگۆپى ئاشتییانه ی ده سەلات، بوار دهره خسپنن له به رده م دۆزینه وه ی خیرای که موکورتى و هه له کان و پیشنیازکردنى چاره سەرى گونجاو بۆیان له پێگه ی به رنامه ی سیاسى هه مو لایه نه سیاسى و مه ده نییه کان و هه روه ها پیشنیازکردنى به رنامه ی جیگره وه له لایه ن لایه نه پکابه ره کانى دیکه وه . ئەم پڕۆسە یه یش زۆر به ساده یى ده بیته هۆى چاره سەرکردنى که موکورتى و، که لێنه کان و گه شه کردن و نوێیوونه وه به درێژایى هه مو خوله کانى هه لبژاردن. هاوکات ئەو میکانیزمانه سه قامگیرى سیاسىیان لى دیته دى بۆ مه وداى دور، به هۆى ئەو زه مینه سازیه ی ده یكات به ئاراسته ی چاره سەرکردن و به پتوه بردن مملانى سیاسیه ناوخۆییه کان به پێگای ئاشتییانه و په خساندن هه لى چوونیه که له به رده م هه مو پکابه ره کان و لایه نه کانى مملانى بۆ گه یشتن به ده سەلات له پێگای کێبه رکى له سه ر به ده ست هینانى دلى هاوالاتیان.

دامه زراندى سیستى دیموکراسى راسته قینه له هه رێمدا ده توانیت یارمه تیده ر بێت له پوى سه قامگیرکردن ئارامى سیاسى تیايدا و یارمه تیده ر بێت بۆ دانانى هه رێم له سه ر پێچکه ی گه شه ی ئابوورى و کۆمه لایه تى و به هیزکردن به جۆرىک بتوانیت ده رفه ته نێوده ولە تى و ناوچه ییه په خساوه کان له داهاتوودا وه به ر به ینیت بۆ گه یشتن به ئامانجه ده ستنیشانکراوه کان و دورخستنه وه ی هه ره شه چاوه پوانکراوه کانى سه رى، به لام پڕۆسه ی دیموکراسى له هه رێمدا، پوه به پوى چه ندین ئاسته نگى گه وده ده بیته وه، ده بنه هۆى لاوازکردنى له پوى په یوه ندىیه کانى له گه ل دنیاى ده ره وه و هه روه ها شلۆقکردنى ئارامى ناوخۆیشى. له خواره وه باسى گرینگترینى ئەو ئاسته نگانه ده که ین، به ئاماره دان به واقیعى توخمه دیموکراسیه کانى ئەزمونى ده سەلات له هه رێمدا.

۲-۱: نه‌بوونی ده‌ستور:

ده‌ستور له سیستمه دیموکراسییه‌کاندا نه‌و گریځه‌سته کژمه‌لایه‌تیی‌یه، که له نیوان تاکه‌کانی گ‌لدا ده‌به‌ستریټ، له‌پیتناوی دانانی پړساکانی گ‌مه‌ی دیموکراسی و سنووردنان له‌به‌رده‌م ده‌سه‌لاتی په‌های فره‌مان‌په‌واکان و ناماده‌کردنی میکانیزم و نامرازه ناشتیانه‌کانی نالوگ‌پکردنی ناشتیانه‌ی ده‌سه‌لات و زامنکردن و پاراستنی ماف و نازادییه تاکه‌که‌سییه‌کان. به واتایه‌کی تر (ه‌بوونی ده‌ستور و پابه‌ندبوون پټوه‌ی پړگه‌ خوځ ده‌کات، بۆ پاراستنی سیماکانی تری سیستمی دیموکراسی^(۱).

نه‌بوونی به‌لگه‌نامه‌یه‌کی ده‌ستوری له‌ه‌ری‌مدا، که به شی‌وه‌یه‌کی پوون په‌یوه‌ندییه‌کانی هاو‌لاتی به ده‌سه‌لات‌وه و په‌یوه‌ندیی حیزب به حکومت‌وه و په‌یوه‌ندیی سی ده‌سه‌لاتی دادوهری و یاسادانان و جټبه‌جټکردن دیاری بکات، په‌کټکه له گرن‌گترین کټشه سیاسیی‌یه‌کانی ه‌ری‌م. نه‌وه‌یش بو‌ته هوی به دامه‌زراوه نه‌کردنی نه‌زموونی ده‌سه‌لات له‌ه‌ری‌مدا و نا‌پو‌شنی سنووری سی ده‌سه‌لات‌که و زال نه‌بوونی ه‌ندیکیان به س‌ه‌ر ه‌ندیکی تریاندا و زال‌بوونی ده‌سه‌لاتی ه‌ر دوو حیزیه‌که به س‌ه‌ر ه‌رسیکیاندا و توانه‌وه‌ی حکومت له‌ناو دوو حیزیه ده‌سه‌لات‌اره‌که‌دا و گ‌شه‌کردنی ه‌ر نا‌کوکییه‌کی نیوان نه‌و دوو حیزیه به ناراسته‌ی ململانیی خویناوی.

له‌ه‌مان کاتدا نه‌و پر‌پو‌ژه‌ی ده‌ستوری ه‌ری‌مه‌ی پټ‌شتر ناماز‌ه‌مان پټ‌دا، که موکو‌رتیی‌یه‌کی زوری تټ‌دایه. نه‌و پر‌پو‌ژه‌یه پټ‌ده‌چټ بۆ نه‌وه نووس‌رابټ سنووری ده‌سه‌لاتی جټبه‌جټکردن و به تاییه‌تیش س‌ه‌روکی ه‌ری‌م فراوان‌تر بکات له س‌ه‌ر حسابی ده‌سه‌لات‌ه‌کانی تر و ه‌روه‌ها له س‌ه‌ر حسابی ماف و نازادییه‌کانی

---

1. دنفید بټ‌تهام و کوون بۆل، دیموکراسی چییه؟ ناشنا‌بوون به دیموکراسی، وەرگټ‌پانی شو‌رش جوان‌پو‌یی، خان‌ه‌ی وەرگټ‌پان، سلټمانی، ۲۰۰۲، لا ۲۳.

هاولاتییان. وهك پيشتریش وترا، نهگه رچی پروژه كه جهخت له سه ر په رله مانیبوونی سیستمی حوكمپانی دهكاته وه له هه ریمدا، به لام دهسه لاتیکی فراوان ده دات به سه رۆکی هه ریم به جورێك، كه ده توانیت دهست له دهسه لاته كانی حكومت و په رله مان و دادگا وه ر بدات^(١).

٢-٢: لاوازیی سه روه ری یاسا:

سه روه ری یاسا، یه كێكه له و بناغه و پایانه ی كه دیموكراسیی نوێ له سه ریان وه ستاوه، نه و بناغه یه ی ناكریت ماشینی دیموكراسی به بی نه و كار بكات^(٢)، بۆیه ژور پێویسته دامه زراوه ی داوه ری و میكانیزمی چاودێری سه ره بخ و بیلایه ن و كارا هه بن، سه روه ری یاسا دهسته به ر بكه ن. بۆ نه وه ش كه نه و دامه زراوه و میكانیزمانه بتوانن پێزگرتنی ته وا له یاسا مسۆگه ر بكه ن و پێكوپیکی پێشویینه كان چاكتر بكه ن و سته م نه هیلن، پێویسته پێگا له به رده م هه موواندا به یه كسانی ته واو بكریته وه، بۆ به كارهیانی نه و نامرازه ئیداری و داوه رییانه ی مافه كانیان ده پاریزن و پێزگرتنی داموده زگاكانی ده ولت و نوینه رانی ده سه لاتی گشتی و نه ندامانی كۆمه لگا له بپیاره ئیداری و داوه ریه كان زامن ده كه ن^(٣).

راپۆرتی پێكخراوی مه ده نیی ئاسك (American Society for Kurds) ئاماژه ده دات به كۆمه لێك سه ره پێچی دادگا و پێشیلکاریی بنه ما ی یاسا سه روه ری له هه ریمدا، له وانه: دادگایكردنی ده ستگیركراوان له لایه ن ده زگا

1. بڕوانه ماده ی (٦٥) ی پروژهی ده ستووری هه ریم.

2. د. مازن موثق هاشم، لتكلم فی عناصر الديمقراطية، علی موقع:

<http://www.alrashad.org/issues/17/17-Hashem.htm>

3. العهد الدولي لقانون حقوق الإنسان كلية الحقوق بجامعة دي بول، الديمقراطية و حريات العامة، دار النشر بلا، مكان النشر بلا، ٢٠٠٥، ص ٣٩.

ئەمنى و پۇلىسىيە كانه وە، خاوە خواوکردن لە تەواوکردن و یە کلايیکردنە وەى هەندىك كەيس، دەستكارىکردنى پەپا و دۆسيەى هەندىك كەيس، كە يە کلايى نەبوونە تەو، لاوازیى دادگاكان لە ئاست هەندىك كەيسى پەيوەندىدار بە هۆزەكان يان بە دوو حيزبە حوكمپانەكە، هەبوونی چەندین حالەتى ئەشكەنجەى جەستەى و دەروونی لە دژى تۆمەتباران، دەستووردانى حكومى و حيزبى لە كاروبارى دادگادا، فشار خستەسەر دادگا تايبەتەكان، وابەستەى هەندىك لە داوهران بە حزبە سياسىيە حوكمپانەكانەو، كە كارىگەرىى كردووە تە سەر بپارەكانيان بۆ بەرژەوهندىى حيزبەكانى دەسەلات.. تاد^(١).

٣-٢: پيشىلكارى مافەكانى مرۆف و ئازادىيە گشتىيەكان و ئازادىي پادەورين: مافەكانى مرۆف بەشيكى خۆبەخۆى ديموكراسىيە^(٢)، بە واتايەكى تر ناكړت هيج سيستميكى ديموكراسى بهئنينە بەرچاوى خۆمان، بە بى پزىگرتن لە مافە بنەپەتییەكانى هاولاتييان. بىرۆكەى ئەو پەيوەندييە توندوتۆلەى نىوان ديموكراسى و مافەكانى مرۆف شتىكى نوئى نيبە. مادەى (٢١)ى جاپنامەى گەردوونی مافەكانى مرۆف جەختىكردووە تەو لەوەى "ويستى گەل سەرچاوە و بنچينەى دەسەلاتى دەولەتە"^(٣). كەواتە ئەو پەيوەندييە دووسەرەى، بەوەى

1. كۆمەلەى ئەمەريكى بۆ كورد ASK، پەرۆزەى جاودەيزىکردنى سيستمى دادوورى هەرمى كوردستانى عێراق – هەولێر، لە سەر سايته:

<http://www.askurds.org/judiciarymonitoring1.pdf>

لە هەمان كاتدا راپۆرتىكى رېتخراوى لىبۆوردنى نۆدمەولەتبيش ناماژە بە هەندىك لەو پيشىلكارىيانە دەكات، بپروانە، منظمە العفو الدولية، بين المجازر و اليأس العراق بعد خمس سنوات، مطبوعات منظمة العفو الدولية، لندن، رقم الوثيقة 14 MDE / AI Index No: 001 / 2008 / مارس/آذار March ____ 2008، الطبعة الأولى، ص ٢٠.

2. ديويد بيتام، ديموكراسى و حقوق بشر، ترجمه، محمد تقى دلفروز، انتشارات طرح نو، تهران، ١٣٨٢ هـ. ش، ص ١٥١.

3. الإعلان العالى لحقوق الإنسان، G. A. Res. 217 A, UN GAOR، الدورة الثالثة، 1, Supp. No. ١٣٦ وثيقة الأمم المتحدة رقم A/ 810، ١٩٤٨.

پاراستنی مافه کانی مړؤف به شیکې بڼه پړه تی دیموکراسییه و له هه مان کاتدا گه یشتن به دهسه لاتی دیموکراسییه خوی له خویدا به شیکه له مافه بڼه پړه تییه کانی مړؤف.

له لایه کی دیکه وه دیموکراسی پتویستی به هه بوونی نازادی بیر و بۆچوون و پادهرېپښه، به مافی بېرواھیتان به هر بۆچوونیک به بی هیچ دهستوه ردان و ته گره یه ک، هه روه ها مافی دهستگه یشتن به زانیاری و بیرۆکه کان و وهرگرتنیان و بلاوکړنه و هیان له پښگه ی هر نامرازیکې پاگه یانندنه وه به بی گویدانه به ربه ست و سنوړه سه پېنژاوه کان^(۱).

له هه مان کاتدا که نال له کانی پاگه یانندن له سیستمه دیموکراسییه کاندان نامرازیکې گرینگن بۆ پړه خنه گرتن له که موکورتییه کانی دامه زواوه کانی ده ولت، هه روه ها به نامرازیکې گرینگ داده نرین بۆ هوشیارکړنه وه ی ها ولاتیان و ناماده کړدنې سه کو نازاده کان بۆ مشتموړی سیاسی و دروستکړدنې پای گشتی و فشارکړدن به ناپاراسته ی چاره سه رکړدنې کیشه و که موکورتییه کان^(۲).

له هه ریمدا هه ندیک له مافه بڼه پړه تییه کانی ها ولاتیان پېشیل ده کړیت، وه ک مافی خۆپیشانندان. نه وه تا ویړای ناساندنی نه و مافه له دهستوړی عیراقد^(۳)، به لام نه و مافه له هه ریمدا له بهر پوښنایی یاسای پښخستن خۆپیشانندان به هوی مه رجی وهرگرتنی پړه زامه ندیی لایه نه جیبه جیکار و کارگیرپیه کانی هه ریم، کو توبه ند کراوه^(۴). پاپوړته نیوده ولتیه کانی بواری مافی مړؤف ناماژه ده دن به

1. المعهد الدولي لقانون حقوق الإنسان كلية الحقوق بجامعة دي بول، مصر سابق، ص 40.

2. دپښید بیتام و کوین بۆیل، سه رچاوه ی پېشوو، لا 28.

3. بېروانه ماده ی (28) ی دهستوړی عیراق.

4. بېروانه بېرگه ی په که می ماده ی سیییه می یاسای ژماره (11) ی سالی 2010 بۆ پښخستن خۆپیشانندان له هه ریم ی کوردستان — عیراقد. نه زموونی هراکتیکیش سه لاندوبه تی که نه و یاسایه بووه ته نامرازیکې کارای دهستی دهسه لاتداران بۆ پښگرتن له خۆپیشانندان له هه ریمدا، بۆ نمونه بېروانه، کوردیو، گرووی

چەندىن حالەتى دىكەى پېشىلكردىنى مافەكانى مرؤف وەك ئەشكەنجەدان و دەستگىركردنى تەعەسوفى لە دەرەوەى چوارچىۆەى ياسادا و ناچاركردىنى ھاوالاىيان بە بوونە ئەندام لە يەكئك لە دوو حيزبە حوكمرانەكە، مەرەھا كوشتن و برىنداركردىنى ھاوالاىيانى خۆپىشاندەر لە پئگەى بەكارهئنانى زياد لە پئويستى مئزەوە لە لاين مئزەكانى ئاسايىشەو^(١).

لە پويى ئازادىي پادەرىپىن و پۆژنامەنووسىشەو، ئەو و وئپراي ئەوەى لە سالى ٢٠٠٠و چەندىن پۆژنامە و گۆفار و پادىق و كەنالى تەلەفزيۆنى ئاسمانىي سەربەخۆ و نيمچە سەربەخۆ دەرەكەوتون، وئپراي ئەوەيش كە پەرلەمانى ھەرىم ياساي پۆژنامەنووسى دەرەكردو، بەلام پېشىلكرارى مەترسیدار لەم پووەو ھەبوو. پاپۆرتىكى سەنتەرى مېترۆ بۆ داکۆكى لە مافى پۆژنامەنووسان، سالى ٢٠١١ى بە خراپترىن سال ناو برد، لە ساتەوختى دامەزراندنى ھەرىمى كوردستانەو لە پويى ئازادىي پۆژنامەنووسىيەو. سەنتەرەكە لەو سالەدا

---

٤٠٠ لە جوارچىۆەى ياساي خۆپىشاندەدا داواى مۆلەت بۆ خۆپىشاندان دەكەن و بارئزگارى سايىمانى مۆلەتيان پى نادات. لە سايى:

<http://www.kurdiu.org/hawal/index.php?pageid=59350>

١. بېروانە، تقرير منظمة العفو الدولية لعام ٢٠١٠، حقوق الإنسان في الجمهورية العراقية، على موقع: <http://amnesty.org/ar/region/iraq/report-2010>

ھەرودھا، منظمة العفو الدولية، بين الجازر و اليأس العراق بعد خمس سنوات، مصدر سابق، ص ٢٠. و كذلك ينظر،

U.S. DEPARTMENT OF STATE, 2010 Human Rights Report: Iraq, April 8, 2011, In site:

<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2010/nea/154462.htm>

ھەرودھا، منظمة العفو الدولية، حالة حقوق الإنسان في منطقة الشرق الأوسط و شمال أفريقيا من يناير/كانون الثاني إلى أواسط أبريل/ نيسان ٢٠١١، مطبوعات منظمة العفو الدولية، لندن، رقم الوثيقة: Index: POL 10/ 012/ 2011 Arabic، مايو / ايار ٢٠١١ May، الطبعة الأولى، ص ١٩. دكرت دەقى پاپۆرتەكەيش لە سەر ئەم سايته بھوئەننەو:

<http://amnesty.org/ar/library/asset/POL10/012/2011/ar/f797ad21-8843-474f-b376-1686f8c67960/pol100122011ara.pdf>

نزیکه‌ی (۲۵۹) پېشیلکاریی جۆراوجۆری مافه‌کانی پۆژنامه‌نووسانی تۆمار کرد، له‌نیۆ ئه‌و پېشیلکارییه‌یه‌شه‌دا (۴) بریندار به‌هۆی ته‌قه‌کردنه‌وه و (۸) حاله‌تی سووتاندن و تیکوپیکدانی نووسینگه‌ی که‌ناله‌کانی پاگه‌یاندن و (۸۵) حاله‌تی ده‌ستدریژی به‌لێدان و (۵۷) هه‌په‌شه و.. تاد^(۱) هه‌بوون.

٤-٢: سه‌ریچیه‌کانی هه‌لێاردن:

په‌گه‌زێکی تری بنه‌په‌تی له‌پیاوه‌کردنی دیموکراسیدا، خۆی له‌پێکخستنی هه‌لێاردنی ئازادانه و پاکدا ده‌بینێته‌وه له‌کۆمه‌لێک واده‌ی پێکخراودا، که‌گه‌ل تیاياندا گوزارشت له‌ویستی خۆی ده‌کات. پێویستیشه‌ ئه‌و هه‌لێاردنانه‌ له‌سه‌ر بنه‌مای ده‌نگدانی گشتی و دادپه‌روه‌رانه و نه‌هێنی به‌پێوه‌ بچن، بۆ ئه‌وه‌ی هه‌موو ئه‌وانه‌ی ده‌نگ ده‌ده‌ن نوێنه‌ری خۆیان له‌سایه‌ی یه‌کسانی و ئازادی و شه‌فافیه‌تییدا هه‌لێاریێن که‌کێبه‌رکێی سیاسی تاو‌بدات^(۲). به‌لام هه‌لێاردن هه‌موو شتێک نییه‌ له‌دیموکراسیدا، پاشته‌ هه‌لێاردن په‌گه‌زێکی پێکهێنه‌ری دیموکراسیه‌، به‌لام بۆ ئه‌وه‌ی هه‌لێاردنه‌که‌ هه‌لێاردنێکی پاشته‌قینه‌ بێت پێویسته‌ له‌سه‌ر بنچینه‌ی دیموکراسی دامه‌زرایت، واته‌ له‌سه‌ر بنچینه‌ی یه‌کسانی له‌توانا و ده‌رفه‌ت و ئامرازدا. ئه‌گینا ئه‌و دیموکراسیه‌ی ئامانجی ئه‌وه‌یه‌ گه‌ل ده‌سه‌لاتدارانی خۆی هه‌لێاریێت، ته‌نها کۆمه‌لێک ده‌سه‌لاتدار به‌ره‌م ده‌هێنێت، که‌سه‌ر به‌یه‌که‌گروپن، یان به‌واتایه‌کی تر سه‌ر به‌یه‌که‌چینن: چینی هه‌میشه‌ ده‌سه‌لاتدار له‌سایه‌ی هه‌لومه‌رجێکدا که‌یه‌کسانیی تیدا نییه‌. له‌سه‌ر

---

1. بېروانه، تقریر مرکز مەزۆ السنوی حول الإنتهاكات التي تعرض لها الصحفيون في إقليم كردستان عام ٢٠١١، دار النشر بلا، السليمانية، ٢٠١٢. هه‌روه‌ها، HUMAN RIGHTS WATCH، عند مفترق الطرق

حقوق الإنسان في العراق بعد ثماني سنوات من الغزو بقيادة الولايات المتحدة، على موقع:

<http://www.hrw.org/ar/reports/2011/01/20>

2. المعهد الدولي لقانون حقوق الإنسان كلية الحقوق بجامعة دي بول، مصدر سابق، ص ٢٨.

نەو بىنەمايە ھەلبۇزاردن واتە ديارىكردن، كە دەلىلەين مۇقۇتەك ھەلدەبۇزىرەت، واتە نەو مۇقۇتەك كۆمەلىك رېگا و نەگەر خراونەتە بەردەمى بۇ ئەو ھى كاميانى بە دلە ئەو ھىان ديارى بكات^(۱).

بۇ ئەو ھىش كە ھەلبۇزاردن ماناى خۇى لە دەست نەدات، پىئويستە ئەم مەرجانەى خوارەو ھى تىدا بىت، كە وەك بىنەماى سەرەكىى ھەموو پىئوسەيەكى ھەلبۇزاردن، ھەروەك دەبىنەو بە مەرجى بىنەپەتى مۇگەرگەردى بە دىموكراسى مانەو ھى پىئوسەكە^(۲):

• مافى گەل لە سازدانى ھەلبۇزاردن و بەشدارى لە خۇكاندىكردن و دەنگداندا، بەو مانايەى پىئويستە ھەموو ھاۋلاتىيان مافى دەنگدان و بەشدارىكردن ھەبىت لە كاروبارى گشتىدا.

• پىئويستە پىئوشوئەكانى دەنگدان، ئازادى ديارىكردن و چوونىەكى ھاۋلاتىيان لە پىئوي قورسايى دەنگەو و شاردرارەو ھى دەنگدانەكە و، پاست و دروستى جياكردنەو ھى كارەكان زامن بكات.

• پىئويستە ھەلبۇزاردنەكان ناو ھەناو و بەردەوام بىن بۇ ئەو ھى دەرفەت لە بەردەم ھاۋلاتىياندا ھەبىت نوئەرى خۇيان ھەلبۇزىن و بەشدارى لە پىئوسەى سياسىدا بىكەن و كارىگەرەيان ھەبىت بە سەر بىرپارە سياسىيەكانەو^(۳).

---

1. د. محمد عابد الجابري، الديمقراطية و حقوق الإنسان، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، الطبعة الثالثة، ٢٠٠٤، ص ١٦-١٧.

2. رواب جمال، النظم الانتخابية، ص ١-٢، على موقع، في ٢١ / ١ / ٢٠١٢.
<http://www.scribd.com/doc/77534331/%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B8%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8-%D8%AC%D9%85%D8%A7%D9%84>

3. رېڭخراوى دياكونىاي سويدى، ديموكراتى سياسەت، نامادە و مورگىترانى، فرسەت ئەحمەد — مۇئەپپەد تەيىب — تىلى ئەمىن، چاپخانەى خەبەت، دھۆك، ج ٢، ١٦٩٩ كە، لا ٢٥ — ٢٦.

• پېښو ته هه لېږاردنه کان له چوارچېوه ی پزگرتنی مافه بڼه پته کانی
هاولاتیاندا به پټوه بچن.

• بازنه کانی هه لېږاردن به شپوهیه کی دادپه روه رانه دیاری بکړین، به
جوریک وردترو گشتگیرتر ویستی دهنګدوران په نګ بداته وه تیایاندا.

• پېښو ته دسه لاتیګ یان نورګانیکي سهر به خوی جیواز له
دسه لاته کانی دیکه ی ده ولت سهر په رشتی یان چاودیری پړوسه کانی هه لېږاردن
بکات بۆ ئه وه ی بېخه وشیه که ی پاریزیت، هه روه ک پېښو ته برپاره کانی ئه و
نورګانه قایلی تانه دان بیت له به رده م دسه لاتی دادوه ری.

• کیبه رکیکی شهره فمندانه له هه لېږاردنه کاند.

• نازادی بانګه شه ی هه لېږاردن.

سهر پچی و پېښیلکاری نور له هه لېږاردنه کانی هه ریمدا هیه. بۆ نمونه
هیچام له هه لېږاردنه گشتی و ناوخیبیه کان له واده ی دیاریکرای خویاندا
به پټوه نه چوون، به گویره ی یاسای هه لېږاردنه کان. له پووی هه لېږاردنه کانی
په رله مانی هه ریمه وه (۳) خولی هه لېږاردن له ساله کانی ۱۹۹۲ و ۲۰۰۵ و ۲۰۰۹
پیکخراون. تهناته هه لېږاردنه کانی خولی سییه میش، وه ک پېښتر باسما ن کرد،
چهند مانګیک له واده ی خوی دوا کهوت. هه مان شتیش سه باره ت به هه لېږاردنی
نه نجومه نی پاریزګاکان پاسته، که تا نیستا تهنه یه ک جار به پټوه چوه له سالی
۲۰۰۵ د، له کاتیکدا ماوه ی یاسایی کاری نه نجومه نی پاریزګاکان خوی چوار ساله .
جګه له وانه، چهندین خروقات له و هه لېږاردنه دا پوویان داوه، که له هه ریم
به پټوه چوون، به تابه تییش له هه لېږاردنه کانی په رله مانی کوردستان، که پووی
۲۰۰۹/۷/۲۵ به پټوه چوو. له بانګه شه ی هه لېږاردن و له پووی دهنګدانیښدا
چهندین سهر پچی و ساخته کاری پوویان د، وه ک دهرکردن له سهر کار و
ګواستنه وه ی زوره ملیتی هاوالاتیان به شپوهیه کی پلانپزګراو به هوی وابه سته یی

سیاسی پائە (۱)، ئەرە بوو ئۆزىڭ لە فەرمانبەرانی دەولەت لە کار دەرکران (۲) و ئۆزىڭى تر لە پۇستەکانیان لابران، لە نئویاندا پاڭر و سەرۆک بەشى سەر بە دامەزراوەى خویندنى بالا (۳) و ئۆزىڭ لە کادىرانى لیستە جیاجیاکان ھەپەشیان لیکرا (۴). بى ئەرە وانیش پۇرسەپەكى ساختە کارىی بەرفراوان لە پۇڭى دەنگداندا

1. کاتىڭ دەللىن ئەم پۇرسەپە بەرنامەپۇڭ بوو، مەبەستمان ئەو پەكە بېرپارىڭ (لانى كەم لە ناو پەكیتیدا) ھەبوو بۇ فشار خستەسەر لیستەکانى دېكە و بە ئایەتیش لیستى گۇران، لە پۇڭەى دەرکردن پان گواستەنەوى زۆرەملیى کادېرەکانیپەو لە ناو دامەزراو و فەرمانگەکانى حکومەتدا، لەم پوووە مەلا بەختیار لە چاوپەكەوتنىڭى پۇڭنامەى (ئاوئە) دا دەللىت، "ھەر پۇستىڭ گەورە بىت پان بچووك، لە بەرپۇمبەرى ناخەپەكەو لە پۇلىسكەو تا ئاساپش و پېشمەرگە و پۇستە بەرزەگان، مادام ئەوانە كاندىدى پەكیتىن بۇ ئەو پۇستانە، ئەو پەكیتى ماڭى ئەو پەكیتى بىانگۇرپت پان سزایان بدات پان متمانەپان لى و مېرگىرپتەو، بۇ بىننىنى دەقى چاوپەكەوتنەكە بېروانە، ئاوتنە، مەلا بەختیار، مانگانە پەكیتى و پارتى لە ۲۰ ملیون دۇلار كەمتر لە حکومەت و مرنانگرن، لە سەر سابتى؛

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Babet&Cor=Chawpekewtin&jimare=715> (۱)

2. بۇ نموونە بېروانە، ھەلاخ نەجم، بە پېچەوانەى پاساى ھەلبۇاردنەو، پەكیتى بەردەوامە لە دەرکردنى فەرمانبەرە حکومىيەگان، لە سەر سابتى؛

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17525&cat=1>

3. بۇ نموونە بېروانە، سبەى، لە سەر لیستى گۇران دوو مامۇستا دەرکران، لە سەر سابتى؛

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&jimare=3810>

ھەرومەھا بېروانە، دلېر عەبدولخالق، پاڭرى كۆلیزى زانستە مەوفاپەتپەگانى زانكۆى كۆپە لە سەر کار لا دەدرپت، لە سەر سابتى؛

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17397&cat=1>

4. بۇ نموونە بېروانە، سبەى، لە سكاپەكدا بۇ پای گشتى سەرۆكى لیستى بزووتنەوى چاگسازى كوردستان، ماو پەكە لە ھەولېر و دھوك فشار دەخرپتەسەر ئەو كەسانەى ھاوکاریمان دەكەن، لە سەر سابتى؛

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17459&cat=1>

ھەرومەھا بېروانە، ھەلوپست عوسمان و بەرھەم لەتف، دېدارىڭ لەگەڭ د. عبدالصور بارزانى، گۇفارى پۇڭا، زمارە ۱۲، ۲۰ ھوزەپرانى ۲۰۰۹، لا ۱۷-۱۹.

ھەرومەھا بېروانە، ئالا لەتف، كاندىدپكى بزووتنەوى چاگسازى كوردستان دەستگىرگرا، لە سەر سابتى؛

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=8954&LinkID=63>

نه نجامدرا، به تاييه تيبش له هەر دوو پارێزگای ههولێر و دهۆك^(١)، كه بېگومان نهوه بـووه هۆی ساخته كردنی ویستی دهنگدهران و شیتواندنی نه نجامی ههلبژاردنه كان و دهرنه كهوتنی نه نجامی راسته قینهی دهنگی دهنگدهرن.

ههروهها بـهـروانه: هاولاتی، لیستی بێشكهوتن: ئاسایشی پارتی ههپشهی گوشتن له ئەندامانمان دهكات، له سهر سايتی:

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=9555&LinkID=63>

1. نيمچه كۆدەنگییهك له پاپۆرتی تۆرهكانی چاودێری ههلبژاردنه كاندا ههیه كه ساختهكاریهکی بهرفراوان لهو ههلبژاردنهكاندا پرووی داوه، لێرهدا ئاماژه دهدهین به ههندێك لهو پاپۆرتانه، كه چهند بـهـرگهیهکیان له پۆژنامه ناوخری و جیهانییهكاندا بـلـاوكراوتهوه.

بهـرزـان عهلی حهمه، ههلبژاردن له ههولێر و دهۆك ههزیمی كوردستان دهخاته لیستی پـهـشهـوه. له سهر سايتی:

<http://chawyxelk.com/NewsDetailN.aspx?id=1873&LinkID=63&Detail=1>

ههروهها سبهی، چاودێری گروپی نهزاهه، تهنها لهو ویستگهیهی منی تیدا بـووم ١٢٠ بـۆ ١٣٠ دهنگ بهـسـاخـته دراوه، له سهر سايتی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=19195&cat=1>

C. The Economist print edition, The times they are a-Changing: on site:

http://www.economist.com/world/mideast-africa/displaystory.cfm?story_id=14140770

ههروهها، ئاوینه، ئینستیتیوتی مافهكانی مرقف، ساختهکاری بهرفراوان کراوه، له سهر سايتی:

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=4517>

ه. ههروهها، التقرير النهائي عن مراقبة انتخابات رئيس و برلمان اقليم كردستان العراق، في موقع:

<http://www.tammuz.net/news/arabic/03-09-009a.pdf>

و. ههروهها، نوێنـهـری سـنـی پـێـکـخـراوی نـیـودهـوتـهـی، پـێـشـئـیـلـکـاری زۆر له لایهن حیزبـی دمهـلـتـدارهـوه نه نجام دراوه، له سهر سايتی:

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=10224&LinkID=63>

ز. ههروهها بهروانه، ئاوینه، تۆری شهمس، ژمارهیهکی زۆر له هیزهكانی پێشمهـرگه دوو جار دهنگیان داوه، له سهر سايتی:

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=4476>

ز. ههروهها بهروانه، الى رسالة من قنصل فرنسا الى صلاح الدين بياء الدين رئيس قائمة الإصلاح و الخدمات سابقا في موقع:

<http://www.kurdiu.org/fileup3/3278french.pdf>

۵-۲: فرە حزى و ئالوگۇرى ئاشتىيانه دەسلەت:

فرەبى سىياسى، ماناى ھەبوونى زياتر لە ھىزىكى سىياسى دەگەيەنيت لە ناو دەولەتدا و ئەو ھىش دەگەيەنيت، كە ھەلى چوونىيەكى (ياساى و واقىيە) ^(۱) لە نىوان ئەو ھىزانەدا ھەييت بۇ كىيەركى و مەللانىي ئاشتىيانه بۇ گەيشتن بە دەسلەت. بەو مانايەيىش سەرگەوتنى ھەر ھىزىكى سىياسى لە سىستىمى دىموكراسىدا بەستراوہ تەو بە پادەي پشتىوانىكردى جەماوەر لە بەرنامەكانى و كاندىدەكانى بۇ ۋەركرتنى پۆستە گشتىيەكان، ئەمەيش پىويستى بە ھەلى چوونىيەك ھەيە بۇ ھەموو ھىزب و ھىزە سىياسىيەكان، لە پىوي گەيشتن بە دەنگدەران و پاكىشانى سۆزىيان، نەك ئەو ھەندىك لەو ھىزىيانە بە جىاواز لەوانى دىكە، بۇيان ھەييت سەرچاۋەكانى دەرەمەتى دەولەت بەكار بەيىنن بۇ بە دەست ھىنانى دەنگى دەنگدەران بە ھەموو پىگايەك، ۋەك بەكارھىنانى دامەزراۋەكان و كەرەستە ھۆكۈمىيەكانى بانگەشەي ھەلپزاردن و خەرچكردى سامانى گشتى بۇ كىيى دەنگى دەنگدەران.

ھەبوونى ھەلى چوونىيەك لەبەردەم ھىزىيە سىياسىيەكاندا، دەيىتە مايەي ئەو ھەي پازىكردى دەنگدەران و بە دەست ھىنانى دەنگەكانىيان لە پىگەي داپشتنى بەرنامەي سىياسى و ئابوورى و كۆمەلايەتتى ئەوتتۆۋە، كە خزمەتى ئەو

ط. جىي باسە نووسراۋىك كە دوترىت بلوكرادىيەكى ناوخۇ پارتىيە و، بۇ راگەياندن دزەي پى كرا، دان بەو ھەندىك لەكادىرەكانى ساختەيان كىرۋە و ئەو ھىش كارىگەرى خراپى ھەبوو ھەي سەر ناوبانگى پارتى، بۇ زانىيارى زياتر لە بارەي ئەو بلوكرادىيە پىروانە، ھاۋلاتى، پارتى دان بەو ھەندىك لە ھەلپزاردنەكانى ۱۵۷/۲۵ ساختەكارى ئەنجام داۋە، لە سەر سايتى:

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=12191&LinkID=63>

ى. بە ھەمان شىۋە گۇفارى لىقن پاپۇرتىكى مەكتەبى پىكخستى پارتى بلوكرادىيە كە باسى پىژەي ساختەكارى دەنگەكانى پارتى دەكات لە ھەر دوو پازىگەي ھەولپىر دەۋك بەم شىۋەيە، ھەولپىر ۲۰٪، دەۋك ۲۶٪، پىروانە، مەحمود ياسىن كوردى، لىقن دەكاتە مەكتەبە ھەستىارەكەي پارتى و زانىيارىيەكانى بلوكرادىيە، بەشى دوۋەم، ژمارە ۱۸۴، ۱/ ۱/ ۲۰۱۲، لا ۶-۹.

۱. پىزگار مەھمەد ھادى، لە پىناۋ كوردستانىكى نوپدا، چاپخانەي منارە، ھەولپىر، ۲۰۰۷، لا ۲۹.

دەنگدەرانە بکات، گۆڭرایی سەرەکی بێت بۆ گەشتن بە دەسلەلات. نەرەش دەبێتە هۆی ئەوەی بەرژەوه‌ندی و چاکەیی گشتی بخێتە سەرەوی بەرژەوه‌ندییە حیزبی و تاکەکەسییە تەسکەکان.

لەگەڵ ئەوەیشتدا، کە حیزبی سیاسیی ئۆر لە هەرێمدا هەن و بە پێی یاسا ئازادی پێکھێنانی حیزب، پێکھراوە^(١)، بەلام ناتوانین باسی فرەحیزبی تەواو بکەین لە هەرێمدا، چونکە بەگوێرەی ئەو راپۆرتانەی لەسەرەوه ئاماژەیان پێ کرا، یەکیی و پارتی دامەزراوە حکومییەکانی هەرێم و سامانی گشتی بۆ بانگەشەیی هەلبژاردن بەکار دەهێنن. هەرەک ئەو دوو حیزبە فشار دەخەنە سەر حیزبەکانی دیکە لە پێگەی دەرکردنی کادیرەکانیان لە فرمانگە و دامەزراوە پەسمییەکان و برینی ناوەناوەی مینحە داراییەکانیان^(٢)، تا دەگاتە پەلاماردانی بارەگاکانیان و سووتاندنی ئەو بارەگایانە^(٣)، بە تاییبەتیش لەو ناوچانەدا کە لە

---

1. بڕوانە: مادە (٢)ی یاسای پارتەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق ژمارە ١٧ سالی ١٩٩٢ لە: ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان، کۆی یاسا و سیستەمەکان، ژمارە ٢، مێژوو ١٩٩٢، لا ٩٤.

2. لە مادە (١٤)ی یاسای پارتەکانی هەرێمی کوردستان عێراق، ژمارە ١٧ سالی ١٩٩٢دا بە دەق ھاتووە کە، ئەو مینحانەی لە بودجەی هەرێم تەرخان دەکەین بۆ حیزبەکان، بە گوێرەی چەند رێسایەک دابەش دەکەین کە ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان – عێراق بڕیارێان لێ دەدات، بەلام تا ئێستا ئەو رێسایانە رێک نەخراون کە لە سەرەوه باسکران، بۆیە ئەو مینحانە ھەتا ئێستایش ملکەچی بڕیاری ھەر دوو حیزبی دەسلەلاتدارن، کە بۆ نموونە ھەر کاتیەک ھەلوێستەکانی بزوتنەوێ گۆڤان یان ئۆپۆزسیۆن بە گشتی توندتر بێت مینحەکانیش دەبەردرێن. بۆ زانیینیش پشکی یەکیی و پارتی لە بودجەی هەرێم ٤,٧٢٠,٠٠٠,٠٠٠ (چوار ملیار و ٧٢٠ سەد و بیست ملیۆن) دینارە لە مانگیکدا بۆ ھەر لایەکیان. بڕوانە: ژمار محەمەد، جاوێکەوتن لەگەڵ رەشید تاهیر بڕیکاری وەزیری دارایی، گۆڤاری لڤین، ژمارە ٧٨، شوباتی ٢٠١٢، لا ٨. ئەمە بێجگە لە مووچەی کادیرە حیزبی و میدیاکارەکانیان و خەرجیی گەنالەکانی راگەیانددنیان لەگەڵ ئەوەیشتدا کە قەبارەی فراکسیۆنەکانیان لە پەرلەماندا تا رادەپەک نزیکە لە قەبارەی فراکسیۆنی گۆڤان بۆ نموونە، لە کاتیگدا پشکی مانگانەیی بزوتنەوێ گۆڤان ٥٠٠,٠٠٠ (پنج سەد ھزار) دۆلار، واتە نزیکەی ٦٠٠,٠٠٠,٠٠٠ (شەش سەد ملیۆن) دینار، ئەگەر لە بنەڕەتەوه ئەوەیشتی بۆ خەرج بکەیت، بڕوانە: د. رەشید عمارە پاس و یوسف محەمەد صادق، مصدر سابق، ص ٣٧.

3. بڕوانە: AFP، المعارضة في كردستان العراق تتحدث عن "انتهاكات" بحق اعضائها، في موقع؛

ژیر دهسه لاتی پارتیدان، بویه ده کریت بلتین سیستمی حیزی له هه ریمی کوردستاندا له سیستمی تاکه حزییه وه نزیک تره له هر دوو ناوچه ی دهسه لاتی دوو حیزه حوکمرانه که، به کیتی و پارتی.

له لایه کی تره وه، په پره وکردنی دیموکراسی به شیوه یه کی ته ندروست، پیوستی به خولقاندنی هلی ده ستوری و یاسایی و سیاسیه بۆ ده ستاوده ستکردنی ناشتیانه ی دهسه لات له نیوان حیزه سیاسیه پکابه ره کاند، چونکه پرۆسه ی گیشتن به دهسه لات و پیاده کردنی دهسه لات و ده ستاوده ستکردنی ناشتیانه ی دهسه لات، ده رفعت ده ره خسیئت بۆ کتبه رکتیه کی سیاسی کراوه له سایه ی دیموکراسیدا، نه و کتبه رکتیه یش له به شداریه کی میلی پانوپۆر و نازادانه و بی جیاکارییه وه سه رچاوه ده گریټ^(۱).

هاوکات ده نگه ران دوو په یام ئاراسته ده که ن له پرۆسه ی گۆپینی بۆ چوونه کاند له خزمه تی لایه نیک و دژی لایه نیکی تر، دواتریش له ده ستاوده ستکردنی دهسه لاتدا له نیوان نه و دوو لایه نه. په یامیک بۆ نه و لایه نه ی ده نگه ران ده نگیان پی نه داوه ناوه رۆکه که ی ده لیت، به رنامه سیاسی و ئابوری و کومه لایه تییه کانی نه و لایه نه به دلی ده نگه ران نه بوه و پیوسته چاکسازیان تیدا بگریټ و پیداجوونه وه یان بۆ بگریټ، هه روه ها نه و لایه نه نه یه توانیوه وه لامی ویست و داخواری و پیداو یستییه کانی هاو لاتیان بداته وه (نه و کاته ی له دهسه لاتدا بووه)، له م حاله ته یشدا نه و لایه نه ی دهسه لاتی له ده ست چووه، یان له هه لبژاردنه کاند دتپاوه، ناچار ده کریټ به به رنامه و پرۆژه کانیدا بچیته وه و چاکسازی له دامه زراوه حیزییه کانیدا بکات و هه ندیک له ناوه دیاره کانیشی بگۆپیت، له وییشه وه به گیانیکی نوئ و پرۆژه ی نوئیه ئاماده کاری بۆ

---

http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5h1spHvJf7n_SVoiSlg7EfpmnCAYw

1. المعهد الدولي لقانون حقوق الإنسان كلية الحقوق بجامعة دي بول، مصدر سابق، ص ۲۷.

هه‌لێژاردنه‌کانی داهاتوو بکات. لێ‌روه‌ ئه‌م پڕۆسه‌یه‌ ده‌بیته‌ هۆی دووباره‌ دروستبوونه‌وه‌ و نوێبوونه‌وه‌ی حیزبه‌ سیاسیه‌کان له‌ سیستمه‌ دیموکراسیه‌کاندا، هه‌روه‌ها له‌ پڕۆسه‌ی ده‌ستاو‌ده‌ستکردنی ده‌سه‌لاتدا په‌یامێک ئاراسته‌ی لایه‌نه‌که‌ی تر ده‌کریته‌، که‌ له‌ هه‌لێژاردنه‌کاندا براوه‌ بووه‌، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌، که‌ متمان‌ه‌پێدانی له‌ لایه‌ن ده‌نگ‌ده‌ران‌ه‌وه‌ بۆ پیاده‌کردنی ده‌سه‌لاتی خۆی، متمان‌ه‌پێدانیکی په‌ها و هه‌میشه‌یی نییه‌ و ئه‌میش پووبه‌پووی هه‌مان چاره‌نووسی لایه‌نه‌ دۆپاوه‌که‌ ده‌بیته‌وه‌، ئه‌گه‌ر به‌لێنه‌کانی بۆ ده‌نگ‌ده‌ران نه‌باته‌ سه‌ر و وه‌لامی داواکارییه‌کانیان نه‌داته‌وه‌ و به‌رژه‌وه‌ندی گشتی نه‌هێنیه‌ دی. لێ‌روه‌یه‌ ده‌ستاو‌ده‌ستکردنی ئاشتییانه‌ی ده‌سه‌لات، ده‌بیته‌ هۆی نوێبوونه‌وه‌ی به‌رده‌وام و زیندوویی پڕۆسه‌ی سیاسی و هه‌روه‌ها به‌دییه‌تانی به‌رژه‌وه‌ندی گشتی و دانانی ئه‌و به‌رژه‌وه‌ندییه‌ له‌ سه‌رووی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ تاکه‌که‌سی و حیزبیه‌ به‌رته‌سکه‌کانه‌وه‌.

تا ئێستا له‌ هه‌ریمی کوردستاندا و دوا‌ی تیپه‌پوونی زیاتر له‌ بیست سال‌ به‌ سه‌ر ئه‌زموونی ده‌سه‌لاتی کوردیدا، پڕۆسه‌ی ده‌ستاو‌ده‌ستکردنی ئاشتییانه‌ی ده‌سه‌لات پووی نه‌داوه‌، ئه‌گه‌رچی جی‌گۆڕکێی پۆسته‌کان له‌ نیوان پارتی و به‌کیتیدا پووی داوه‌، به‌لام پاده‌ستکردنی ته‌واوی ده‌سه‌لات له‌ هیچ لایه‌کیانه‌وه‌ بۆ لایه‌که‌ی تر پووی نه‌داوه‌، هه‌روه‌ک ده‌رفه‌تی چوونه‌کیش بۆ حیزب و هێزه‌کانی دیکه‌ نه‌په‌خسێنراوه‌، تا کێبه‌رکی بکه‌ن له‌ سه‌ر ده‌سه‌لات و ده‌سه‌لاتیان پاده‌ست بکریته‌، ئه‌گه‌ر له‌ هه‌لێژاردنیکی بێخه‌وشدا براوه‌ بوون، بۆیه‌ په‌رسیاری سه‌ره‌کی له‌ ئێستادا وه‌ک مه‌لا به‌ختیار، ئه‌ندامی مه‌کته‌بی سیاسی به‌کیتی ده‌لێته‌ ئه‌وه‌یه‌ (نایا پارتی و به‌کیتی هیچ براوه‌یه‌کی تری هه‌لێژاردنه‌کان له‌ ئایینه‌دا قبول ده‌کهن؟)⁽¹⁾ و نایا به‌ شیوه‌یه‌کی ئاشتییانه‌ ده‌سه‌لاتی پاده‌ست ده‌کهن؟

1. مه‌لا به‌ختیار، په‌یامێکی رۆژنامه‌وانی بۆ ئیجیرفان به‌رزانی، له‌ سایته‌،

له كۆي هه موو ئه وانه ئى وتران، ده گه ينه ئه وه ئى نه گه رچى هه ندىك سىما و په گه زى ديموكراسى بوونيان هه يه، وهك هه لىژاردن و پۆژنامه گه رى ئازاد و ژماره يهك حيزى سىاسى... تاد، به لام ئه و كه موكرتى و پيشىلكاريان هه ده رهق به و په گه ز و سىمايانه پوويان داوه، وا ده كه ن پړۆسه ئى ديموكراسى له هه رىمدا، زياتر له پړۆسه يه كى پتووشكردن و جوانكارى سىاسى بچىت و، زۆر له وه وه دوور بىت، كه له پڻگاي گه پاندنه وه ئى دوا بپيار بۆ ده ستى گه ل، چاكه ئى گشتى به ئىتته ئى، بۆ ئه وه ئى گه ل خۆى نوينه ر و ده سه لاتداره كانى خۆى ديارى بكات.

كۆتايى (ده ره نجام و راسپارده كان):

ا. ده ره نجامه كان:

۱. ئه و زۆلم و ناعه داله تى و شه پى جينۆسايد هه ئى پڻمه ديكتاتور هه يه كه له دواى يه كه كانى رابردو و دڙى گه لى كورد په يره ويان كردوه، له پال پيشىلكردنى مافه سىاسى و نه ته وه ئى و مرۆپيه كانى، بووه هۆى به رپابوونى راپه رىنى ئادارى سالى ۱۹۹۱ و قايل نه بوونى گه لى كورد به گه پانه وه بۆ به سه ربردنى ژيان له ژىر سايه ئى پڻمى له و چه شنانه و، هه نكاوانان به ره و دامه زاندى سىستميكى ديموكراسى له هه رىمدا. بپياره كه ئى پڻمى پيشوويش له مه پ كيشانه وه ئى هه موو دامه زراوه سىاسى و ئىدارى و سه ربازيه كانى له پارىزگاكانى سلىمانى و هه وليرو دهوك يارمه تيد هه ئى ئه و ئاراسته يه بوو، به و جۆره يش پى خوش كرا بۆ سازدانى يه كه مين هه لىژاردنى گشتى پهرله مانى له ئايارى سالى ۱۹۹۲ دا، كه وىپراى هه ندىك كه موكرتى و سه رپىچى، به پاكترين و ديموكراسىيانه ترين هه لىژاردن دانرا، له ناوچه ئى پۆژه لاتى ناوه راستدا.

۲. وێپای پەسەند نەکردنی پرۆژەی دەستووری هەرێم، بەلام ئەوەی لە پرۆژەیەدا ھاتوو، بە تایبەتی بەبارەت بەوەی پەیوەندی نێوان ھەردوو دەسلاتی یاسادانان و جێبەجێکردنە ھەبە، ھەروەھا ئەو یاسایانەی ھەڵبژاردن و سنووری دەسلاتەکانی پەرلەمان و سەرۆکی هەرێم پێک دەخەن، بە پوونی ئامارە دەدەن بە لادان لە سیستمی پەرلەمانی و بەخشینی دەسلاتیکی بەرفراوان بە سەرۆکی هەرێم. ئەوەش لەوانەیە ببێتە ھۆی کۆبوونەوەی دەسلاتەکان لە دەستی تاکەکەسی، بە بێ ئەوەی ئەو کەسە ھیچ چاودێری و سانسۆریکی لە سەر بێت، کە ئەوەش پێخۆشکردن دەبێت لە بەردەم دەرکەوتنی پرۆژەییکی دکتاتۆریا، بە تایبەتی لە کۆمەڵگایاندا، کە لە قۆناغی گواستنەوە دان لە سیستمی تۆتالیتارییە بەرەو سیستمی دیموکراسی. ھەر وەک ئەو لادانە لەوانەیە ببێتە ھۆی لە دەستدانی ئەو ھاوسەنگییە نەرم و چاودێرییە دوو سەرەبە ی لە نێوان ھەردوو دەسلاتی یاسادانان و جێبەجێکردندا ھەبە و بە یەکێک لە گەرجترین خەسلەتەکانی سیستمی پەرلەمانی دادەنرێت.

۳. نەگەشتنی ھیچ کام لە حزبە کوردییەکان، جگە لە پارتی و یەكێتی، بە ئەنجومەنی نیشتمانی بە ھۆی تێنەپەراندنی بەرەستی ۷٪ی دەنگی دەنگدەران لە ھەڵبژاردنە گشتییەکی سالی ۱۹۹۲دا، بوو ھۆی پێکەوتنی پارتی و یەكێتی لە ھەمان سالدا، لە سەر دابەشکردنی کورسییەکانی کورد لە ئەنجومەنی نوێنەرەکاندا و دابەشکردنی پۆستە وەزارییەکان لە سەر بنەمای نیو بەنیو لە نێوان خۆیاندا، تەنھا چەند وەزارەتێک نەبێت، کە دران بە حزبە بچووکەکانی دیکە، ئەو دابەشکارییە نیو بەنیو بەنیویش (کە بە سیستمی فێفیتی بە فێفیتی ناو نرا) شۆڕ بوو و تەنانت بۆ ناو ھەیکەلی وەزارەت و فرمانگەکانیش. ئەوەش بوو ھۆی ئیفلیجی بونی پرۆسەی بێاردان لە ناو حکومەت و وەزارەتەکاندا، دابەشکارییەکی تەواوی حکومی و کارگێڕیشی جێگیر کرد، لە نێوان دوو

هه‌یه‌که‌دا، که دواتر ته‌شه‌نه‌ی کرد و گه‌یشته دابه‌شکردنی سه‌رله‌به‌ری هه‌ریم له نێوانیاندا له پھۆی سیاسی و یاسایی و کارگێڕی و جوگرافی و سه‌ریازییه‌وه، به هۆی نه‌و‌شه‌په ناوخۆیییه‌وه که له نه‌نجامی قوولبوونه‌وه‌ی دابه‌شبوونه ناوخۆیییه‌که‌وه هه‌لایسان و له نه‌نجامی ناکۆکیی دارایی و هه‌بوونی میلیشیای حیزبی و هه‌ستیاری کۆنی نێوان پارتی و یه‌کێتی و مەملانیی کۆنی نێوانیان و بۆلی تێکده‌ران‌ه‌ی پژیی پیشووی عێراق و ده‌ستوه‌ردانه ئیقلیمییه پاسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆکانی ولاتانی دراوسی، به تایبه‌تیی ئێران و تورکیا، هه‌موو نه‌وانه بوونه هۆی دوورکه‌وتنه‌وه‌ی نه‌گه‌ری به دامه‌زراوه کردنی نه‌زموونی کورد له ده‌سه‌لاتدا.

٤. ئه‌م سیمایانه‌ی دابه‌شبوونی ناوخۆی، ته‌نا‌ه‌ت دوا‌ی ئاگره‌ستی نێوان پارتی و یه‌کێتیی درێژه‌یان کێشا و تا نه‌مڕۆیش به‌رده‌وامن، له نه‌نجامی پێکه‌وتنه‌نامه و لێکه‌یشتنه‌کانی نێوانیان، که سه‌رله‌نوێ سیستمی نیوه‌به‌نیوه‌ی به‌ره‌مه‌ینا له نێوانیاندا بۆ دابه‌شکردنی وه‌زاره‌ت و فه‌رمانگه‌کان و ته‌واوی ده‌سه‌لاتی هه‌ریم و هه‌موو به‌شی هه‌ریمی کوردستان له حکومه‌ت و دامه‌زراوه فیدرالییه‌کانیشدا له دوا‌ی پووخاندنی پژیی پیشووی عێراق.

٥. دامه‌زrandنی سیستمیکی دیموکراسیی پاسته‌قینه له هه‌ریمدا ده‌توانیت یارمه‌تیده‌ر بیت بۆ جێگیرکردنی ئارامی و سه‌قامگیری سیاسی تیایدا و، دانانی هه‌ریم له سه‌ر پێچکه‌ی گه‌شه‌ی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و به‌هێزکردنی به‌جۆرێک، که بتوانیت هه‌له‌ نێوده‌وله‌تی و ناوچه‌یه‌کان بقۆزیته‌وه، که له نایینه‌دا ده‌په‌خسێن بۆ گه‌یشتن به‌ئامانجه‌کان و دوورخستنه‌وه‌ی هه‌په‌شه‌ گریمانه‌کراوه‌کانی سه‌ری، به‌لام پڕۆسه‌ی دیموکراسی له هه‌ریمدا پووبه‌پووی چه‌ندین ئاسته‌نگی قوول ده‌بیته‌وه، که ده‌بنه‌ هۆی لاوازکردنی له پووی

په یوه نډیبه کانییه وه به دهره وه و ده بنه هوی شلؤنکردنی سه قامگیری ناوځویشی.

۶. نه بوونی به لگه نامه یه کی ده ستوری له هریمدا، که به شیوه یه کی پوون و ناشکرا په یوه نډیبه هاوالاتی به ده سه لاتنه وه و په یوه نډیبه حیزب به حکومت وه و په یوه نډیبه نیوان هر سئ ده سه لاتنی دادوهری و یاسا دانان و جیبه جیکردن دیاری بکات، یه کی که له گرنګترین کیشه سیاسیه کانی هریم، چونکه نهو حالت بووه ته هوی به دامه زراوه یی نه کردنی نه زموونی حوکمرانی له هریمدا و ناڅویشی سنووری ده سه لاتنه کانی هر سئ ده سه لاتنه که و زالبوونی هندیکیان به سر هندیکی دیکه یاندا. هاوکات پرؤزه ی ده ستوری هریمیش که موکورتیبه کی زوری تیدایه و، پیده چیت نهو پرؤزه یه بؤ نهو نووسرا بیت، سنووری ده سه لاتنه کانی ده سه لاتنی جیبه جیکار و به تاییه تیش سه روکی هریم زیاتر بکات، له سر حسابی ده سه لاتنه کانی ترو هره ها له سر حسابی ماف و نازادیبه کانی هاوالاتیان.

۷. راپورته کانی نهو پرکخراوه مه ده نیانه ی، تاییه تن به چاودیرکردنی داموده زگا دادوهریبه کان له هریمدا، ناماژه ده دن به لاوازی بنه مای یاسا سه روهی و، پوودانی ژماره یه کی زور له سه ریچی دادوهری و ده ستوهردانی حکومی و نه منی و حیزی و خیله کی و تاکه که سی له کاروباری دادگادا و هه بوونی نه شکنه نه له دژی ده ستګیرکراو و زیندانیان و جیبه جی نه کردنی برپاره کانی دادگا له لایه ن ده زگا جیبه جیکاره کانه وه و ژماره یه کی زوری سه ریچی تر، که ده بنه هوی نایه کسانیی هه مووان له به رده م دادگادا و لاوازیوونی متمانه ی هاوالاتیان و هیژه سیاسیه کان به دادگا، که له وانه یه هر نهو بیته هوی تاوسه ندنی ناګوکیه سیاسی و کومه لایه تیبه کان و زیاده بوونی توندوتیژی سیاسی و کومه لایه تی له هریمدا.

۸. هەروەها لە ھەریەدا ھەندێک لە مافە بنەڕەتیەکانی ھاوڵاتیان پێشێل دەکرێن، وەک مافی خۆپیشاندان و ھەڵەتی دیکە پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ، وەک ئەشکەنجەدان و دەستگیرکردنی تەعەسوفیانە لە دەرەوێ یاسا و ناچارکردنی ھاوڵاتیان بە بوون بە ئەندام لە یەکیەک لە دوو حیزبە دەسەڵتدارەکاندا، ھەروەھا کوشتن و بریندارکردنی ھاوڵاتیانی خۆپیشاندەر لە پێگەی زیادەپەوێ لە بەکارھێنانی ھێز لە لایەن ھێزەکانی ئاساییشەوە. لە پەوێ ئازادی پادەربەین و پۆژنامەنووسییشەوە، ئەو وێرایی ئەوێ لە ساڵی ۲۰۰۰ ھەزارەییەکی زۆر لە پۆژنامە و گۆڤار و رادیۆ و کەنالی تەلەفزیۆنی ئاسمانیی سەرەخۆ و نیمچەسەرەخۆ کرانوەتەو، وێرایی دەرچوونی یاسای پۆژنامەنووسییش لە لایەن پەرلەمانی کوردستانەوە، بەلام پێشێلکاریی زۆر لەو کایەیدا پەوێ داو، کە پاپۆرتی پێکخراوە پەيوەندیدارەکان ئامازەیان پێ داو.

۹. وێرایی سازدانی زنجیرەیک ھەڵبژاردنی ناوخرۆی و گشتی لە ھەریەدا، بەلام ھەمیشە پێرسەکانی ھەڵبژاردن ژمارەییەکی زۆر لە کەموکورتی و سەرپێچی و ساختەکاری بە خۆیانەو دەبینن، کە دەبنە ھۆی نوێنەرایەتی نەکردنی ویستی دەنگدەران، بەلام دەکرێت سەرئەجی کەمبوونەوێ ئەو سەرپێچییانە بکریێت لە ھەڵبژاردنیکەو بۆ ھەڵبژاردنی دواتر.

۱۰. لە پەوێ فرەیی سیاسیییشەوە، لەگەڵ ئەوێشدا کە ژمارەییەکی زۆر حیزبی سیاسی لە ھەریەدا ھەن و ئازادی دامەزراندنی حیزب بە یاسا پێکخراوە، بەلام ناکریێت باسی فرەحیزبی تەواو بکریێت لە ھەریەدا، چونکە بەگوێرە پاپۆرتە سەرەخۆکانی ئەم بوارە، ھەر دوو حیزبی دەسەڵتدار، پارتی و یەکیێتی، دامەزراوە حکومییەکانی ھەرێم و سامانی گشتی لە بانگەشە ھەڵبژاردندا بەکار دەھێنن، ھەروەک ئەو دوو حیزبە بەشیوازی جۆراوجۆر فشار دەخەنە سەر حیزبەکانی تر، بۆیە دەتوانین بڵێین، سیستەمی حیزبی لە ھەرێمی کوردستاندا لە

سیستمی تاکحزبیه وه نزیکتره له سنووی دهسهلاتی هه ریه ک له دوو حیزیه دهسهلاتداره که. هاوکات تا ئیستا له هه ریمی کوردستاندا و وێرای تێپه پوونی زیاتر له بیست سال به سه ر نه زموونی دهسهلاتی کوردیدا له هه ریم، دهسهلات به ناشتیانه دهستاو دهستی پێ نه کراوه. نه گهرچی ئالوگۆپی پۆسته کانیش له نیوان پارتی و یه کێتیدا کراوه، به لام هیچ کام له دوو حیزیه ته وای دهسهلاتی پادهستی نه و تر نه کردووه، ههروهک دهرفتهی چوونیهک بۆ حیزب و هیزهکانی تر نه په خستێنراوه، بۆ کێبه رکێ له سه ر دهسهلات و بۆ نه وهی دهسهلاتیان پادهست بکریت، نه گهر له هه لێژاردنێکی بیخه وشدا براوه دهرچوون..

ب. پاسپاردهکان:

١. هه موارکردنه وهی پێژدهی دهستووری هه ریمی کوردستان بۆ چاره سه رکردنی نه و له پێ لادانهی له سیستمی په رله مانیدا پووی داوه و دۆزینه وهی هاوسهنگی له نیوان هه ر سێ دهسهلاتی یاسادانان و جێبه جێکردن و دادوهی، به مه بهستی سه قامگیرکردنی کۆله کهکانی سیستمیکی دیموکراسی مه دهنی له هه ریمدا، ههروهها بۆ گه یشتن به هه ماههنگیهکی نیشتمانی بهرامبه ر نه م پێژدهیه.

٢. دووباره پێکهێنانه وهی هێزی چه کدار و هێزی نه منی و هه والگری له هه ریمدا به شێوهیهکی پیشه گه رانه و له سه ر بنه مای نیشتمانی و به دوور له وابهستهیی حیزبی و سیاسی و به تاوان ناساندنی هه موو پێکخستنیکی حیزبی له ناو نه و هیژانه دا و به کار نه هێنانیان له ململاتی سیاسیهکانی ناوخۆدا، بۆ پێگرتن له دووباره بوونه وهی شه په ناوخۆیییهکان و به رزه بکاردنی توندوتیژی سیاسی چه کدارانه و خولقاندنی که شیکی یارمه تیده ر بۆ ململاتی ناشتیانهی نیوان حیزبهکانی هه ریم.

۳. گه شه پیدانی دامه زراوه کانی دابوهری و میکانیزمی شه و چاودیزییه سهر به خۆ و بیلایهن و کارایه ی یاسا سه روهری زامن دهکات، بق شه وهی شه و دامه زراوه و میکانیزمانه ییش بتوانن پیزگرتنی ته واوله یاسا مسۆگه ر بکه ن و سه لامه تیی پۆشوینه کان باشت بکه ن و زۆلم نه هیلن، پیویسته ده رگا بق هه مووان والا بکریست، وه ک یه ک بق به کاره یێنانی شه و ئامرازه کارگیچی و دادوهرییانه ی مافه کانیان زامن دهکات و پیزگرتنی داموده زگا کانی ده ولت و نوینه رانی ده سه لاتی گشتی و نه ندامانی کۆمه لگا له برپاره کارگیچی و دابوهرییه کان مسۆگه ر دهکات.

۴. زامنکردنی مافه بته پیه کانی هاو لاتیان وه ک مافی خۆ پيشاندان و مافی پاده بپین و ئازادی پۆژنامه نووسی به یاسا و هه موار کردنه وهی شه و یاسایانه ی پیچه وانه ی شه و مافانه ن، هه روه ها گرتنه به ری پۆشوینی پیویست بق پارێزگاریکردن له پۆژنامه نووسان له به رده م شه و ده ستریزیانه ی به رده وام ده کریته سهریان.

۵. دووباره پیکه یێنانه وهی کۆمیسێونی بالای سهر به خۆی هه لبژاردنه کان له عێراقدا له سه ر بته ماگه لیکی پيشه گه رانه و به دوور له پشکپشکێنه ی تایه فی و حیزبی، له که سانیکی پسپۆر که به پاکی و بویری ناسرابن، هه روه ها پیکه یێنانی ده سته ی هه لبژاردنه کان له هه رێمدا له سه ر هه مان بته ما و، مامه له ی توندوتلتر له که ل شه و لایه نانه دا، که ساخته کاری ده که ن و، پیزگرتن له به کاره یێنانی سامانی گشتی و دامه زراوه کانی حکومه ت و هیزه چه کداره کان و هیزه نه منیه کان له بانگه شه ی هه لبژاردنه دا، شه وه ییش وه ک پۆخۆشکردنێک له به رده م شه و حاله ته دا، که دهنگی ده نگه ران له سایه یدا بییته تاکه پتوهر و دوا پتوهری به شه رعیبرونی ده سه لاتی سیاسی له هه رێمدا.

۶. تۆكمە كۆلەك كەكانى فرەيى سىياسى لى ھەرىمدا لى پىگەي بەكار
نەھىئەنى ھىز و سامانى گىشتى و دامەزراۋە ھۆكۈمىيەكان لى مەملەتتى
سىياسىيەكاندا و بە ياسايدىكردنى مەنھە دارايىيەكانى ھىزىيە سىياسىيەكانى ھەرىم
لى سەربەنەماگەلىكى شەفاف و دادپەرۋەرلەن، بۇ پىگەرتن بەكارھىئەنى ئەو
مەنھەنە بۇ ھەلۋىست گىتەنەنە ھە ھىز و ھىزىيەكانى تۆپۈزسىۋىن.

گفتوگۆی سیاسی و یاسایی سەبارەت بە

"پڕۆژەی دەستووری ھەریمی کوردستان"

ئا. ھەلمەت ھەمەد شکور

سەرەتا

ژووری تۆیژینەوێی سیاسی بزووتنەوێی گۆپان، پۆلی شەممە ۲۰۱۳/۵/۲۵ لە ھۆلی مۆتیل مەم و زین لە شارێ سلیمانی ھەستا بە سازدانی وۆرکشۆپێک سەبارەت بە (پڕۆژەی دەستووری ھەریمی کوردستان).

وۆرکشۆپەکە گفتوگۆیەکی کراوە بوو بۆ کۆمەڵێک کەسایەتیی شارەزای بواری دەستووری و یاسایی، کە تیایدا ژمارەیک مامۆستای زانکۆ و چاودێر و کەسایەتیی سیاسی و ئەندام پەرلەمان و چالاکوانی پێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و پۆشنییر ئامادە بوون.

دەستپێکی گفتوگۆکە بە وتەی بەخێرھاتن لە لایەن (د. ئاکۆ ھەمە کەریم- ئەندامی ژووری تۆیژینەوێی سیاسی) دەستی پێ کرد و لە وتەکەیدا ئامانجەکانی وۆرکشۆپەکەی خستە پێو و ئاماژەی دا بە زەرورەتی بوونی دەستوورێکی پێشکەوتوو و مۆدێرن بۆ ھەریمی کوردستان، کە لە غیابی دەستوردا ھەرسێ دەسەلاتی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری تێکەڵ بە یەکتەر بوون و سنووری نێوانیان پوون نییە، ھەر ئەمەیش وای کردووە، دەسەلاتەکان ببنە پاشکۆی یەکتەر و ئەزموونی ھۆکمرانی لە ھەریمی کوردستاندا نادامەزرانەیی بێت.

ھەروەھا وتیشی پڕۆژەی دەستووری ھەریمی کوردستان کە موکووپیی نۆری تێدایە و ئەوێ لێدەخوینرێتەو، کە لە پێناو فراوانبوونی دەسەلاتی سەرۆکی ھەرێم لە سەر حسابی دەسەلاتەکانی تر نووسراوەتەو، بۆیە پڕۆژەکە ھەر لە سەرەتاوە پووبەپووی پەخنە بوویەو، بازەنی ناپارزاییوون بەردەوام لە

فراوانبون دایه و به پادهیه کۆدهنگی نیشتمانی دروست بووه (جگه له پارتی) له سهر گێپانهوه و ههوارکردنی پرۆژه دهستورهکه.

له درێژهی قسهکانیدا، د. ئاکۆ ئهوهیشتی خستهپوو، که داکۆکیکردنی بزوتنهوهی گۆپان له گێپانهوهی پرۆژهی دهستور داکۆکییهکی نیشتمانییه نهک حیزبی و سیاسی، بهو پێیهی دهستور فلهسهفهی سیاسی دهولهته و دایکی یاساکانه و تهنها بۆ ئیستا نانوسزێتهوه، بهلکو بۆ نهوهکانی ئاییندهیشه. ههر بۆیه بزوتنهوهی گۆپان به ئهرکی ئهخلاق و نیشتمانیی خۆی دهزانیت کۆشش له پێناو هێنانهدهی دهستورێک بکات، که سهرحهم ماف و ئازادییهکانی هاوڵاتیانی تیدا دهستهبهر کرابیت و پهزنامهندی هاوڵاتیانی کوردستانی له سهر بێت و له سهر بنهمای سازانی نیشتمانی سهرحهم هیژهکان دابڕێژیت.

دواتر بهرێژ د. لهتیف مستهفا (ئهندامی ئهنجومهنی نوێنه رانی عێراق) وتهیهکی سهبارهت به دهستوری ههرێم پیشکesh کرد، ههروهها باسی له سیستمه سیاسیهکانی وهک سیستمی پهلهمانی و سهروکایهتی و ئهنجومهنی کرد. ئاماژهی به پهیوهندیی ئێوان دهسهلاتهکان کرد له ههر سێ دهسهلاتهکهدا، لهگهڵ ئهوهیشدا به وردی ئاماژهی دا به شێوازی سیستمی پهلهمانی له پڕوی میژوویی و یاسایییهوه، به نمونه پوونی کردهوه که پرۆژهی دهستوری ههرێمی کوردستان سیستمیکی پهلهمانی لادهر دروست دهکات.

پاشان بۆ گفتوگۆکردن، بهشداربووانی وۆرکشۆپهکه به پێی پسهپۆی و شارهزاییان دابهشی (۸) گروپ بوون و تاووتوێی (۸) تهوهری گرینگیان کرد، دواتر پێکخهری گروپهکان دهرههجام و سهرنج و تییینی گروپهکهی خۆیان سهبارهت به پرۆژه دهستورهکه خستهپوو، له دوو دانیشتمندا، ئهوهتهوه رانهی گفتوگۆیان لهبارهوه کرا، ئهمانه بوون:

تەوهرى يەكەم: پىرۆسى نووسىنەوهرى پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى دووھەم: سىستىمى حوكمپانى لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى سىپھەم: ناوچە جىئناكۆكەكان لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى چوارەم: كۆمىسىۆنە سەربەخۆكان و پىكخراوھەكانى كۆمەلگەى
مەدەنى لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى كوردستان.

تەوهرى پىنجەم: پىرۆسى پاپرسى و ھەموارکردن لە پىرۆزەى دەستوورى
ھەرىمى كوردستان.

تەوهرى شەشەم: دەسلەلاتى دادوهرى لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى حەوتەم: پىكھاتەكانى ترى ھەرىم لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى ھەشتەم: ئاشتى كۆمەلايەتى و پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

١: دانىشتنى يەكەم:

دانىشتنى يەكەم لە لاىەن بەرپىز (د.دەرباز مەحمەد- ئەندامى ژوورى
توێژىنەوهرى سياسى) بەرپۆھ برا و تىيدا پاپۆرتى چوار گروپ خرايە ھوو، بەم
شپۆھىيەى خوارەوھ:

1-1: پڕۆسەی نووسینه‌وه‌ی پڕۆژەی ده‌ستووری هه‌ریمی کوردستان:

پاپۆرتی گروپی یه‌که‌م له‌ لایه‌ن به‌پێژ (کوێستان محهمه‌د - نه‌ندامی

به‌رله‌مانی کوردستان) پێشکه‌ش کرا، گروپه‌که‌یان پێکهاتبوو له‌ م به‌پێژانه:

ناوی به‌ئێزاردن	ته‌رك
كوێستان محهمه‌د	پێكهاری گروپ
یوسف محهمه‌د سادق	نه‌ندام
د. عابد خالید په‌سول	نه‌ندام
د. شیرکێ چه‌وده‌ت	نه‌ندام
شایان محهمه‌د تاهیر	نه‌ندام

پاپۆرتی گروپی پڕۆسەی نووسینه‌وه‌ی پڕۆژەی ده‌ستووری هه‌ریمی

کوردستان

پڕۆسەی نووسینه‌وه‌ی پڕۆژەی ده‌ستووری هه‌ریم هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ به‌ شێوه‌یه‌کی نادیموکراسی ده‌ستی پێ کردووه‌، چونکه‌ هیچ نه‌خشه‌پێگایه‌ك به‌ یاسا له‌ ئارادا نه‌بوو، تا به‌ شێوه‌یه‌کی قۆناغه‌ندی پڕۆسه‌که‌ په‌نگرێژ بکات. ته‌نانه‌ت یاسای په‌سه‌ندکردنی پڕۆژەی ده‌ستووری هه‌ریم له‌ ساڵی ٢٠٠٨، دوا‌ی (٦) ساڵ له‌ یه‌که‌م په‌سه‌ندکردنی پڕۆژه‌که‌ له‌ به‌رله‌مان ده‌رچوو و، یاساکه‌یش که‌موکرتیی زۆری تێدايه‌.

پڕۆژەی ده‌ستووری هه‌ریمی کوردستان له‌ ٢٠٠٢/١١/٧ واته‌ پاش زیاتر له‌ هه‌وت ساڵ له‌ ته‌واوبوونی ماوه‌ی یاسایی خولی هه‌لبژاردنی یه‌که‌می به‌رله‌مانی کوردستان، به‌ بڕیاری ژماره‌ (٢٦) ی به‌رله‌مان په‌سه‌ند کراوه‌، به‌لام خولی هه‌لبژاردنی دووهمی به‌رله‌مان له‌ ٢٠٠٥/٨/٦ به‌ بڕیاری ژماره‌ (٤) بڕیاری دا بیگه‌پێنێته‌وه‌ بۆ به‌رله‌مان، بۆ پێداچونه‌وه‌ی و له‌ ٢٠٠٥/٩/٨ لیژنه‌یه‌کیشی بۆ هه‌مان مه‌به‌ست دروست کرد به‌ بڕیاری ژماره‌ (٥). له‌ دانانی نه‌ندامانی لیژنه‌که‌یشدا بڤه‌ ماکانی نوێنه‌رایه‌تیکردنی دیموکراسییانه‌ په‌چاو نه‌کراوه‌.

نەم لیژنە یە کارەکانی خۆی بە شیوەیەکی ئاسایی و یاسایی ئەنجام نەدا و، بە کۆبوونەوەی تەبیتی و بە بێ ئاگاداریی سییەکی ئەندامانی (۲۲) بڕگە و مادە ی گرینگ و جەوھەری پڕۆژە کە دەسکاری کردووە. ئەک هەر ئەو، بە لکو نزیکەی دوو سال، لە ئەیلوولی (۲۰۰۶) هەو تا کۆتایی حوزەیرانی (۲۰۰۸)، لیژنە ی نووسینە وە ی دەستور و هیچ کۆبوونە وە یەکی نە کردووە بۆ ئەماشا کردنی ئەو پێشنیازانە ی لە لایەن چەندین پێکخراوی سیاسی و مەدەنی و کەسانی پەسپۆر و شارەزا نێردرا بۆن بۆ لیژنە کە بە مەبەستی دەوڵە مەند کردنی. هەر بۆیە ییش د. نوری تالەبانی ئامادە کاریی یە کە م پڕۆژە ی دەستوری هەریم، لە ۲۰۰۸/۷/۵ دەستی لە ئەندامییتی لیژنە کە کیشایە وە. تەنانەت بە دەر لە کاری لیژنە کە سەرکایەتی پەرلەمان دەسکاری هەندی لە مادەکانی پڕۆژە دەستورییە کە ی کردووە.

دواتر پەرلەمانی کوردستان لە ۲۰۰۸/۱۱/۲۸، یاسای پەسەند کردنی دەستوری هەریمی کوردستانی دەرچواند. بە پێی ئەو یاسایە ئەک هەر پێ بە یاساناس و ئەکادیمی و پۆشنییران و هاوڵاتیان نەدرا، کە پیش خستنه پاپرسی پڕۆژە کە پای خۆیانی لە سەر بدەن، بە لکو تەنانەت پێ بە پەرلەمانتارانیش نەدراوە، کە لە دانیشتنی پەرلەماندا وتووێژ لە سەر پڕۆژە کە بکەن. لە مەیش سەبتر، خولی دوو هەمی پەرلەمان بە پێی مادە ی دو هەمی یاساکە، خولی هەلبژاردنی پیش خۆی، کە بۆ ماو ه ی نزیکە ی (۱۳) سال درێژە ی کیشا، بە دەسەلاتی دامەزڕینەر ناساندووە، کە ئەمە زیاتر لە پینە و پە پۆ دەچی، ئەک پڕۆسە یەکی تۆکمە ی نووسینە وە ی دەستور، چونکە دەسەلاتی دامەزڕینەر بۆ نووسینە وە ی دەستور لە وڵاتە دیموکراسییەکان، دەبێت بە و سیفە تە لە لایەن خەلکە وە هەلبژێردرێت، ئەک لە دوا ی تەوا بوونی خولە کە ی و درێژ کردنە وە ییشی بۆ ماو ه ی (۹) سال، ئەوجا ئەو سیفە تە ی پێ ببە خشریت.

ھەر بۆيەش پېۋسەي نووسىنەۋەي پېۋژەي دەستورى ھەرىم ھەر لە
 سەرەتاۋە ناكۆك بوو لەگەڵ بىنەماكانى نووسىنەۋەي دەستور لە ۋلاتە
 ديموكراسىيەكان و تەنانەت زۆر دواكەوتوتر بوو لە پېۋسەي نووسىنەۋەي
 دەستورى ھەميشەيى عىراق. ئەو ھەتا بە پىي مادەي (٦٠) لە ياساى ئىدارەدانى
 دەۋلەتى عىراق لە قۇناغى پاگوزەر، كۆمەلەي نىشتىمانىي عىراق، كە ھەر بە
 پىي ئەم ياسايە لە ٢٠٠٥/١/٣٠ ھەلېژدرا، بەرپرسىار كراۋە، كە دەستورى
 عىراق بنووسىتەۋە، ھەستى بە پىكخستنى وتوۋىژى كراۋە لە ھەموو ناۋچەكانى
 عىراق و لە پىي دەزگاكانى پاگەياندن سەبارەت بە پېۋژەي دەستور و،
 ۋەرگرتنى سەرنج و تىيىنيەكان و سوودلىۋەرگرتنىان لە پېۋسەي نووسىنەۋەي
 دەستور و، پېۋسەكەيش لە عىراقدا ھەروا بەرپۆتە چوو.

سەرەپاي ھەموو ئەم كەموكورتىيانەيش، پەرلەمانى كوردستان لە
 ٢٠٠٩/٦/٢٤ پاش ئەۋەي تەنھا يەك پۆژ بوو پېۋژەي دەستورەكە خرابوۋە
 بەردەم پەرلەمانتاران، پېۋژەكەي پەسەند كرد. ئەمە لە كاتىكدا بوو كە خولى
 ھەلېژاردنى دوھەي پەرلەمانى كوردستان بە پىي مادەكانى ٤٦ و ٥١ ي ياساى
 ھەلېژاردنى پەرلەمانى كوردستانى ھەموار كراۋ، لە پۆژى ٢٣ / ٢ / ٢٠٠٩ ماۋەي
 ياساى تەۋاۋ بوو، بەو پىيەي دەرەنجامى كۆتايىي ھەلېژاردنەكانى كانوونى
 دوھەي ٢٠٠٥، لە ٢٠٠٥/٢/١٣ پاگەيەنرا، چونكە بە پىي ئەم دوو مادەيە، ماۋەي
 پەرلەمان چوار سائە و لە يەكەم دانىشتنىۋە دەست پى دەكات، تا كۆتايى
 سالى چوارەمى و، دەبىت يەكەم كۆبوونەۋەي لە كاترۇمىر دەي پۆژى دەيەمى
 پاش پاگەياندن دەرەنجامى ھەلېژاردنەكان بىستىت، بەلام پەرلەمان بەدەر لە
 ياساى ئاماژەپىتدراۋ و بە بى بوونى ھىچ پاساۋىك لە ٢٠٠٩/٥/١٣ ۋاتە پاش تىپەپ
 بوونى زياتر لە ٢ مانگ و نيو لە كۆتايى ھاتنى ماۋەي ياساى خۆي، برپارى
 بەردەوام بوونى خۆي و سەركى ھەرىمى دا، ھەر لەو ماۋە ناياسايىيەيشدا

پەرۆه‌ی ده‌ستووری په‌سه‌ند کرد و، برپاری دا له ۲۰۰۹/۷/۲۵ بپخاته
 راپرسییه‌وه، که نه‌مه‌یش ناپه‌زاییی تۆری ناوخۆیی لیکه‌وته‌وه. هه‌ر بۆیه‌یش به
 ده‌یان پارێزه‌ر و یاساناس و مامۆستای زانکۆ و پزیشک و نووسه‌ر و پووناکیه‌ر و
 رێکخراوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و لیستی گۆپان و نوێنه‌ری پێکهاته‌ نه‌ته‌وه‌یی و
 ئایینی و مه‌زه‌به‌یه‌کانی تری هه‌رێم و هه‌زاران هاوڵاتی ده‌نگی ناپه‌زاییی خۆیان
 دژ به‌و پەرۆه‌ ده‌ستووره‌ به‌رز کرده‌وه. له‌و ساته‌وه‌ تا به‌ ئێستا به‌ هۆی زیاتر
 ناشکرا‌بوونی فه‌زیه‌کانی ناو ئه‌و پەرۆه‌ ده‌ستووریه‌، باز نه‌ی ناپه‌زاییه‌کانی
 به‌رده‌وام له‌ په‌ر سه‌ندن دایه، تا ئه‌وه‌ی ئێستا کۆده‌نگیه‌کی نیشتمانی جگه‌ له
 پارتی له‌ ناو هه‌موو هێزه‌ خاوه‌ن پێگه‌ جه‌ماوه‌رییه‌کانی هه‌رێم دروست بووه (به‌و
 حیزبانه‌یش پێشتر له‌ په‌ر له‌مان ده‌نگیان له‌ سه‌ر پەرۆه‌ ده‌ستووریه‌که‌ داوه) بۆ
 هه‌موار کردنه‌وه‌ی. پارتی و سه‌رۆکی هه‌رێم ئێستا و ئه‌وسایش گویان به‌و هه‌موو
 ناپه‌زایییه‌ ناوخۆیییه‌ نه‌دا و، ئه‌وه‌ی بووه‌ پێگر له‌ به‌رده‌م تێپه‌راندنی پەرۆه‌که‌،
 ناپه‌زایی ده‌ره‌وه‌ به‌ تاییه‌ت ویلایه‌ته‌ یه‌کگرتوه‌کانی ئه‌مریکا بوو، نه‌مه‌یش خالی
 جیاکه‌ره‌وه‌ی سه‌رجه‌م سیسته‌مه‌ دیکتاتۆرییه‌کانی ناوچه‌که‌یه‌، که‌ هه‌میشه‌ شیری
 ناوما‌ل و پێویی ده‌ره‌وه‌ن.

به‌ هۆی شکست هێنانی پڕۆسه‌ی سه‌پاندنی پەرۆه‌ی ده‌ستووری هه‌رێم،
 په‌ر له‌مانێ کوردستان له‌ ۲۰۰۹/۷/۹، یاسای هه‌موار کردنی دوهمی یاسای
 په‌سه‌ند کردنی ده‌ستووری هه‌رێمی به‌ ژماره‌ (۱۰)ی سالی ۲۰۰۹ ده‌ر کرد و، له
 پڕۆتۆکۆلی په‌ر له‌مانێ کوردستان، ژماره‌ (۵۳) لایه‌ره‌ ۳۶۱-۳۹۶ له‌ ده‌قه‌ کوردی
 و عه‌ره‌بیه‌که‌ی له‌ کاتی خسته‌نه‌ پوو و ده‌نگدانیش له‌ سه‌ری، ده‌سه‌لات دراوه‌ به‌
 سه‌رۆکایه‌تی په‌ر له‌مان و ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران و لایه‌نه‌ په‌یوه‌ندیده‌ره‌کان که‌ به‌
 هه‌ماهه‌نگی، کاتی راپرسی له‌ سه‌ر پەرۆه‌ی ده‌ستوور ئاماده‌ بکه‌ن، به‌لام کاتی‌ک
 که‌ له‌ سه‌رۆکایه‌تی هه‌رێم بپه‌ریه‌که‌ ده‌رکراوه‌ و له‌ وه‌قائیه‌ی کوردستان ژماره‌

(۱۰۴) لە ۲۰۰۹/۸/۳ بىلاو كراوۋەتەو، لە دەقە عەرەبىيەكەيدا نووسراو، كە سەرۆكايەتتى ھەرېم و ئەنجومەنى وەزىران بە ھەماھەنگىي لەگەل لاىەنە پەيوەندىدارەكان، كاتى پاپرسىيەكە دەستنىشان دەكەن، واتە لە دەقە عەرەبىيەكە سەرۆكايەتتى پەرلەمان گۆڤدراو ەق سەرۆكايەتتى ھەرېم!! سەرەپاى ئەمەيش ئەم ياسايە لە سايتى پەرلەمانى كوردستان بىلاو نەكراوۋەتەو. لە خولى ھەلبىزاردنى سىيەمى پەرلەمانى كوردستانىش سەرەپاى ساختەكارى و گزىكارى لە پېرۆسەى ھەلبىزاردنەكانى ۲۰۰۹/۷/۲۵، پاش ئەو ەى بزوتنەو ەى گۆپان و ھىزەكانى ترى ئۆپۆزسىقن توانيان سىيەكى كورسىيەكانى پەرلەمان بە دەست بەيئن و، پاش خۆپىشاندانە جەماوۋەرىيەكانى سەرەتاي سالى ۲۰۱۱، پەرلەمانى كوردستان لە ۲۰۱۱/۳/۱۷ بە سازانى ھەموو فراكسىيۆنەكانى و بە دەنگى (۱۰۴) پەرلەمانتار، بېياري ژمارە (۲) ە دەرکرد، كە ناوەپۆكەكەى پەزنامەندى بوو لە سەر داواكارىيەكانى خۆپىشاندەران، كە داواكارىيەكەمىشى برىتى بوو لە گىرپانەو ەى پېرۆزەى دەستور بۆ پەرلەمان بۆ پىداچونەو ەى، بەلام سەرۆكى ئەو كاتى پەرلەمان بە پىچەوانەى پەپرەوى ناوخۆى پەرلەمان، ئەم بېيارەى دەرئەكردو ە و لە پۆژنامەى فەرمى وەقائىعى كوردستان بىلاو نەكراوۋەتەو.

پاش پەچاوكردنى سەرچەم ئەو ەى لەسەرەو ە باس كرا، دەكرىت بوئى:

۱. سەرەتاي نووسىنەو ەى پېرۆزەى دەستورى ھەرېمى كوردستان، لەگەل بنەما دىموكراتىيەكانى پېرۆسەى نووسىنەو ەى دەستورى وڵاتە دىموكراسىيەكان يەك ناگرىتەو ە.

۲. پېرۆسەى نووسىنەو ەى دەستور لە ھەرېمدا تەنھا سىپىردراو ە بە لىژنەيەك، كە كارەكانى بە شاراو ەى تەننەت بە بى ئاگادارىي ھەندى لە ئەندامانى خودى لىژنەكەيش ئەنجام داو ە، ھىچ يەكى لەو سەرنج و تىيىنيانەى لە لاىەن ياساناس و ئەكادىمى و ھاوڵاتىيان و پىكخراو ەكانى كۆمەلگەى مەدەنى،

بۆ لیژنە کە پۆشتوون، لە بەرچاوانە گیراون. تەنانەت پای پەرلەمانتارانیشی لە سەر وەرنە گیراوه.

۳. خولی هەلیژاردنی دووهمی پەرلەمان لە کاتی پەسەندکردنی پڕۆژەی دەستور شەریعتی ئەماوە و ماوەی یاسایی خۆی تەواو کردووه.

۴. لە ۲۰۱۱/۳/۱۷ هاوشیۆی ۲۰۰۵/۸/۶، پەرلەمانی کوردستان دووبارە برپاری داوه پڕۆژەی دەستور بگێڕێتەوه بۆ پەرلەمانی کوردستان بۆ هەموار کردنەوهی. ئەمەیش بە پوونی لە پڕۆتۆکۆلی پەرلەمانی کوردستان ژمارە (۶۴) لاپەرە (۴۸۴) ئاماژەی پێ دراوه. دەرئەکردنی ئایاساییانەی برپاری پەرلەمان بۆ ئەم مەبەستە لە لایەن سەرۆکی پەرلەمان، لە سەنگی یاسایی برپارە کەم ناکاتەوه، هەروەها سەرۆکایەتی پەرلەمان لە خولی سیپه میدا بەرپرسیارە لە جێبەجێ نەکردنی ئەو برپارە و هەموارنەکردنەوهی پڕۆژە دەستورییە کە.

کەواتە خستنه پاپرسی دەستوری هەرێم شەریعتی یاسایی و سیاسیی نییه و، دەبێ لە پەرلەمانی کوردستان هەموار بکری، پێش ئەوهی بخڕیتە پاپرسییەوه.

۲-۱: سیستمی حوکمرانی لە پڕۆژەی دەستوری هەرێمی کوردستان:

پاپۆرتی گروپی دووهم لە لایەن بەرپێز (د. لەتیف شێخ مستەفا - ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق) پێشکەش کرا، گروپە کەیان پێکھاتبوو لەم بەرپێزانە:

ناوی بەشداریبۆیان	ئەرك
د. لەتیف شێخ مستەفا	پێشکەشی گروپ
د. ئاکو حەمە کریم	ئەندام
د. ئومێد رەفیع	ئەندام
د. سەردار قادر	ئەندام
سامی عەبدولقادر پێکانی	ئەندام
نەجمەدین عەبدوللا عەباس	ئەندام
نامۆ کریم	ئەندام

پاڤۆرتى گروپى سىستىمى حوكمپرانى

له پېرۆژەى دەستوورى ھەريىمى كوردستان

١. پېتويستە سىستىمى سىياسىي ھەريىمى كوردستان پەرلەمانى بىت، چونكە سىستىمى پەرلەمانى تواناي خۆگونجاندنى لەگەڵ ھەموو ژينگە جياوازهكان ھەيە و سەرکەوتنى بە دەست ھێناوھ لە وڵاتە جياوازهكاندا. بە پيچەوانەوھ سىستىمى سەرۆكايەتى ياخود سىستىمى لادەر لە دەرەوھى وڵاتى دايك (ئەمريكاو فەرەنسا) سەرکەوتوو نەبوو، زۆر جار بە لاپيڤدا براوھ و دەسەلاتى تاكپەرھى و ديكتاتۆرى لى بەرھەم ھاتووھ، بۆيە پېتويستە سىستىمى سىياسىي ھەريىم پەرلەمانى بىت.

٢. پېتويستە سىستىمى سىياسىي ھەريىم پيچەوانە نەبىت لەگەڵ سىستىمى سىياسىي لە عىراق، بە پيى مادەكانى (١، ٧)ى دەستوورى عىراق پېتويستە دەستوور و سىستىمى سىياسىي ھەريىمەكان تەبايىت لەگەڵ دەستوور و سىستىمى عىراق، كە سىستىمى پەرلەمانىيە.

٣. لە مادەى (١) پېرۆژەى دەستوورى ھەريىمدا ھاتووھ، كە سىستىمى سىياسىي ھەريىم پەرلەمانىيە، پېتويستە ئەم مادەيە پەنگدانەوھى لە ھەموو مادەكانى دەستوورەكەدا ھەبىت، نابىت ھيچ مادە و بېرگەيەك ھەبىت پيچەوانەى ئەم مادەيە بسەلمىنىت و سىستىمى سىياسىي ھەريىم بە لاپيڤدا بەريىت بەرەو سەرۆكايەتى يان ھەر مۆديلىكى تر.

٤. پېتويستە مادەى (٦٠) لە پېرۆژەى دەستوورى ھەريىم ھەموار بکريىت، كە تيڤدا ھاتووھ (سەرۆكى ھەريىمى كوردستان سەرۆكى فەرماندەى گشتيى ھيزەكانى پيشمەرگەيە) پېتويستە ئەم دەسەلاتە بگويىزيىتەوھ بۆ سەرۆك وەزيران و ئەويش تەنھا ھيىزى پيشمەرگە بگريىتەوھ (نەك ناوخۆ) و تەنھا بۆ كاتى جەنگ و بارى ئاناساييى ناوخۆ بىت. لە بەرامبەردا سەرۆكى ھەريىم تەنھا سەرۆكى ھيىزى پيشمەرگە بىت بۆ مەبەستى پرۆتۆكۆل.

۵. مادەى (۶۱) ھەوار بىكرىت و سەركى ھەرىمى كوردستان مەنە لە پەرلەمان ۋەرىگىرىت، بۇ ئەۋەى لە لاىەن پەرلەمانەۋە چاۋدىرى بىكرىت و بەرپرس بىت لە بەردەمى.

۶. مادەى (۶۵) پىۋىزەى دەستورى ھەرىم دەسەلاتىكى زۆر فراۋانى داۋە بە سەركى ھەرىم، پىۋىستە ئەۋ دەسەلاتانە بگۈىزىتەۋە بۇ سەركى ۋەزىران و سەركى ھەرىم تەنھا دەسەلاتىكى پەمىزى ھەبىت، چۈنكە لە گەل بىنەماكانى سىستىمى پەرلەمانى ناگۈنچىت، بەم شىۋەىە:

۱. بىرگەى يەكەم لە مادەكە لاىېرىت و سەركى ھەرىم مانى پىشكەشكرىنى پىۋىزە ياساى نەبىت.

ب. بىرگەى دوۋەم: سەركى ھەرىم مانى ناپەزائى دەرىپىنى نەبىت لە ياسا و بىپارەكان.

ج. بىرگەى شەشەم: ئەۋەى بۇ زىاد بىكرىت، كە پىۋىستە پاش پەزامەندىى پەرلەمان مەرسوم بۇ لە سەركار لاىردىنى ۋەزىر دەر بىكرىت.

a. بىرگەى ھەوت بە تەۋاى لاىېرىت.

b. بىرگەى ھەشتەم بگۈىزىتەۋە بۇ دەسەلاتەكانى سەركى ۋەزىران پاش ۋەرىگىرىنى پەزامەندىى پەرلەمان.

c. بىرگەى (نۆ) و (دە) بىكرىتە ھاۋشىۋەى دەستورى عىراق، بگۈىزىتەۋە بۇ دەسەلاتەكانى سەركى ۋەزىران پاش ۋەرىگىرىنى پەزامەندىى پەرلەمان.

d. بىرگەى يازدەھەم: ئەۋەى بۇ زىاد بىكرىت بە مەرجى سەركى ھەرىم مانى دەنگدانى نەبىت.

e. بىرگەى (دوازەھەم) و (سىزەھەم) بگۈىزىتەۋە بۇ دەسەلاتەكانى سەركى ۋەزىران پاش ۋەرىگىرىنى پەزامەندىى پەرلەمان.

f. برگی هژدهههه: له پال په زامه نډی په رله مان په زامه نډی نه جوړه نډی د ادوه ری بۆ زیاد بکړیت.

g. برگی بیست و یه: پاش وه گرگرتنی په زامه نډی په رله مان بۆ زیاد بکړیت.

h. برگی (بیست و دوو) و (بیست و سی) بگوږزیتته وه بۆ ده سه لاته کانی سه رۆک وه زیران.

۳-۱: ناوچه جیناکوکه کان له پرژدهی ده ستوری هریمی کوردستان:

پاپورتی گروپی سیته م له لایه ن به پیز (د. یوسف گوران-ماموستای زانکو) پیښکه ش کرا، گروپه که یان پیکهاتیو له م به پیزانه:

نارې به ښادریوان	نارک
د. یوسف گوران	پیکهاری گروپ
د. ده ریان محمده	نه ندام
له تیف فاتح قهره ج	نه ندام
مه لا فرمان	نه ندام
نه حمده عزیز	نه ندام
پشتیان نه حمده	نه ندام
مین نیبرامیم قادر	نه ندام

پاپورتی گروپی ناوچه جیناکوکه کان له پرژدهی ده ستوری هریمی کوردستان

مه سه له ی تاییه ت به ناوچه جیناکوکه کان له پرژدهی ده ستوری هریمی کوردستان ته تاییه ته به سی ته وه ره وه: یه که میان پابه ندبوونی هریمی کوردستان به نارکه نه ته وه بییه که ی به رامبه ر به دانیشتون و خاکی نه م ناوچانه، دووهم، سنووری

کۆتایی ھەریەمی کوردستان، سێیەمیش بە شێوەی مامەڵە کردنمان لەگەڵ
پێکھاتەکانی تری کوردستان و شێوەی پەیوەندییەکانمان لەگەڵیان.

یەکەم: پابەندبوونی پرۆژەکە بە ئیلتیزامی نەتەوەییان:

ئاشکرایە دەستور سەرباری ئەوەی کە یاسایەکی بالایە شێوەی پەیوەندی
نێوان دەسەلاتەکان و سنووریان و مافە سەرەکییەکانی ھاوڵاتییان شێوەی
پاراستنیان دەکا لە ولاتیکی وەک کوردستان، پێویستە تێپوانیکی نەتەوەیی
گشتگیر بەرامبەر بە مەسەلە نەتەوەیییە بالاکانمان ھەبێ. ئەم پرۆژەیە
کەترین ئاماژە و تێپوانین و ئیلتزامی نەتەوەیی بەرامبەر بە ناوچە دابراوەکان لە
خۆ گرتووە.

پاستە ئەم دەستورە بۆ ھەریەمی بێ ناوچە دابراوەکان نووسراوە، بەلام ئایا
ئەم بەلگەنامە سیاسییە پێویستی بەوە نییە تێپوانینی گشتیی بەرامبەر ئەم
ناوچانە یەک بخات؟ ئایا پێویست نییە لە پێی ئەم پرۆژەیەوە ھەندێ ئیلتزامی
سیاسی-نەتەوەیی-ئەخلاقی بە سەر نوخبەیی سیاسیمان فەرز بکەیت و بکەیت
نەخشەرێگای مامەڵەکردنیان لەم مەسەلەیە؟

دەکرێت ئەم ھەنگاوانە وەک دەسپێک پێشنیار بکەیت

١. لە دیباچەکە ئاماژە بە ناوچە دابراوەکان و کوردستانیپوونیان بدرێت.
٢. لە سوێندخواردنی سەرۆکی ھەرێم، سەرۆک وەزیران و وەزیرەکان و
پەرلەمان و ئەندامانی، ئاماژە بە پایەندبوونی سیاسی-ئەخلاقییان بەرامبەر ئەم
ناوچانە بدرێت.

٣. دوو بۆچوونی جیاواو ھەبوو لە سەر ئەوەی ئایا:

بوونی چەند کورسییەکی پەرمزی لە پەرلەمانی کوردستان تایبەت بێت بە
دانێشتوانی ناوچە دابراوەکان، ئەم کورسییانە ھێمایەک دەبێت بە پابەندبوونی

ئەخلاقی ھەرىمى بە دانىشتوان و خاکی ئەم ناوچانەى دەرهەى ھەرىم و یەکییتی
کوردستان، دەکریت ئەم کورسییانە ھەموو مافیکیان جگە لە مافی دەنگدان
ھەبیت. ھەندى ئەندامى گروپەکە لە گەل ئەم بیرۆکە یە نەبوون.

یان لەبرى ئەو ئەنجومەنىکی تايبەت لە پەرلەمانى کوردستان بۆ ناوچە
دابراوەکان دروست بکریت، کە دەسلالت و شیوەى دانانیان بە یاسا پێک بخریت.
ئەم بۆچوونە ھەرچەندە کۆدەنگى لە سەر نەبوو، بەلام پشتگیری زیاتری ھەبوو.

دووەم: مادەکانى تايبەت بە سنوورى ھەرىم و مادەى ١٤٠:

١. ھەموارکردنى مادەى ٢ بەندى دووەم بەم شیوەیە:

سنوورە سیاسییەکانى ھەرىمى کوردستان-عیراق، بە پشتبەستن بە
جێبەجێکردنى مادەى ١٤٠ ی دەستوورى فیدرالییەو، یان ھەر پێگەچارە یەکی
تر، کە ھەرىمى کوردستانى دەیگریتە بەر بۆ گەپانەوێ ئەو ناوچانە دابراوانەى،
کە لە مادەى ٢ بەندى یەكەم ناویان ھاتووە دیارى دەکریت.

زیادکردنى ئەم دێرە گرینگە، چونکە کاتیك ئەم پەشنووسە نووسراوێو
تۆرەى لایەنەکان پێیان وابوو، کە مادەى ١٤٠ لە سەدا سەد جێبەجێ دەکریت،
بەلام بە پێى پیشەھاتەکانى ئێستا و بۆ ئەوێ ئیمە لە پەروى دەستوورییەو
دەستى خۆمان تەنھا نەبەستینەو بەم مادە یە بۆ گەپاندنەوێ ناوچە
دابراوەکان، پێویستە پێگەچارە دەستوورییەکانمان لە مادەى ١٤٠ فراوانتر بێت.

٢. ھەموارکردنى مادەى دوو خاڵى یەك بە زیادکردنى بەدرە و جەسان و
تەلەغەر.

سێیەم: ماف و پێگەى کەمینەکان:

بۆ داگوکیکردن لە مافی کەمینەکان دەستوورى ھەرىم میکانیزمى ئیدارى لە
شیوەى ئۆتۆنۆمى داناو، کە بێگومان گرینگە بۆ کەمینەکان. ئەم بابەتە

هەرچهنده بهشیکی په یوه سته به نیتای هریم و مافی پیکهاته کان تیایدا، به لام لیره نیمه قسه له سهر په یوه سته نیم مه سله یه به ناوچه جیناکوکه کان و سنووری کوتایی هریمی کوردستان بکات.

به هوی نه وهی بهشیکی زوری په کلاکردنه وهی چاره نووسی ناوچه جیناکوکه کان په یوه سته به پازیبوونی که مینه کانی نیم ناوچانه یان په تکرده وه یان بۆ هاتنه وه بۆ هریمی کوردستان، بۆیه شیوهی چاره سهری ده ستوریان بۆ کیشهی که مینه کان کاریگریی راسته وخوی هیه له سهر نیم مه سله یه.

له گه ل نه وهی ده ستوری هریم له مادهی (۳۵) دا باسی ئوتونومی بۆ پیکهاته کان کردوه و، که مه سله یه کی گرینگه، به لام نیم جوړه چاره سهره کیشهی ده ستوری و یاسایی تیدایه:

۱. چ گرهنه تیه ک هیه، که نیم مادانه پاش گه پانه وهی ناوچه کان بۆ سهر کوردستان که هه موار ناکریته وه بی په زامه ندیی نه وان، بۆیه پتویسته به ندیک یان زیاتری بۆ زیاد بکریت بۆ مادهی (۳۵) که تایبه ته به که مینه کان به وهی بی په زامه ندیی نه وان برکه کانی تایبه ت به مافی که مینه کان هه موار نه کریته وه.

۲. به شداریپیکردنی نیم پیکهاته له پزسته بالاکانی سهرجه م کوردستان پاش گه پانه وه یان بۆ سهر هریم نه ک ته نها له ناوچه کانی خویان. نیم به شداریپیکردنه له ده ستوری هریم نامازه پی بکریت.

1-4: كۆمىسيۆنە سەرىخۇكان و پىڭخراوەكانى كۆمەلگەى مەدەنى لە پڕۆژەى

دەستوورى ھەرىكى كوردستان:

پاڤۆرتى گروپى چوارەم لە لایەن بەرپز (ئارام جەمال - بەرپۆەبەرى
پىڭخراوى پەيمانگای كوردى بۆ ھەلبژاردن) پىشكەش كرا، گروپەكان پىڭكەاتبو
لەم بەرپزانە:

نەرك	ناوى بەشداریبووان
پىڭخەرى گروپ	ئارام جەمال
ئەندام	شۆرش ئەمین
ئەندام	عەتا محەمەد ئەحمەد
ئەندام	سەردەشت عەبدولپەحمان
ئەندام	پەيمان عیزەدین

پاڤۆرتى گروپى كۆمىسيۆنە سەرىخۇكان و پىڭخراوەكانى كۆمەلگەى
مەدەنى لە پڕۆژەى دەستوورى ھەرىكى كوردستان

- مادەى (١٠٧)

يەكەم: ئامانجى كۆمىسيۆن دەستە سەرىخۇكان بریتىيە لە داکۆكى و
پاراستنى بنەما و بەھا و بنەماكانى ديموکراسى و مافى مرۆڤ و بەدیهينانى
دادپەروەرى لە ھەرىعدا.

دووەم: لە پێناو بەدیهينانى ئامانجەکانیدا، كۆمىسيۆن دەستە
سەرىخۇكان خاوەنى بریار و ستراتىژى پوانىنى سەرىخۇ و بى لایەنانەى تايبەت
بە خۆيانن و ناکەونە ژيێر کارىگەرىى ھىچ کام لە دەسەلاتەكانى ياسادانان و
جێبەجێکردن و دادوهرىيەو.

سیټیم: کومیسسیون و دهسته سهریبه خۆکان له ژیر چاودیری په رله ماندا ده بیټ.

- ماده ی (۱۰۸)

کومیسسیون و دهسته سهریبه خۆکان له لایه ن په رله مانه وه پیکده هیئریت، به م شیوه یی خواره وه:

یه که م: ده ستی شانکردن و پالوتن بۆ ئەندامیوون له ناو ئەنجومه نی بالای کومیسسیون و دهسته سهریبه خۆکاندا له لایه ن یه ک لیژنه ی هه میشه یی یان زیاتری په رله مانه وه ئەنجام ده دریت، به مه رجیک:

۱. سروشتی کاری لیژنه که / لیژنه کان له سروشتی کاری کومیسسیون و دهسته سهریبه خۆکان نزیک بیټ.

۲. لیژنه که بنه مای لیژاتووی و پیشه ییوون و بیلایه نی و پاستگزی بکاته پیوه ری سهره کی بۆ پالوتنی ئەندامان.

دوه م: هه لپژاردن و متمانه سهندنه وه له ئەندامانی ئەنجومه نی کومیسسیون و دهسته سهریبه خۆکان به دهنگی دوو له سه رسی ئەندامانی ناماده بووی په رله مان ده بیټ.

سیټیم: پیویسته ئەندامانی ناو ئەنجومه نی بالای کومیسسیون و دهسته سهریبه خۆکان:

۱. که سانی حیزبی نه بن.

۲. به ر له دهسته کارپوونیان، به نووسراوی فه پمی وازیان له حیزب هیئابیت.

- ماده ی (۱۰۹)

پیویسته له پیکه یئانی کومیسسیون و دهسته سهریبه خۆکان په چاوی ئەمانه بکریټ:

دوهم: پټکاته نه‌تو‌ه‌ی‌ی و نایینیه‌کان له سه‌ر بنه‌مای پږژه‌ی نوږته‌رایه‌تییان له به‌رله‌ماندا.

دانیشتنی دوهم له لاین به پږز (د. محمد علی - نندامی ژوری
تویژنه وهی سیاسی) به پږوه برا و، تییدا پاپورتی چوار گروپ خرایه پرو، به م
شڼوه هی خواره وه:

پاپورٹی گروپی پینجہم له لاین بهریژ (بیستون محمدهد سالج - پاریزه)
 بیشکەش کرا، گروپه که یان پیکهاتیوو له م بهریژانه:

پښتون	د پښتو ژبې ليکوالان
پښتو ګروپ	بيستون محمد صالح
نندام	بورهان په شيد حسن
نندام	جهيل نندور به زواري
نندام	ديلمان محمد سايب
نندام	دانا دارا حسين
نندام	ثانيا كورد محمد د

- مادهی (77) لهم مادهیه هاتوره، که دهسه لاتی دابوهری له ههریمی کوردستان سه ره خۆیه، بنویسته نه مهی تندا زیاد بکرت:

۱. قەزای واقف (پاریزه ران).

۲. ئەنجومەنی شورای ھەریم بەشیکە لە دەسەلاتی دادوهری.

— مادە ۷۸) بەم شیوەیە دابڕێژرێتەو، لە جیاتی دادگاكان و دادوهران.

دادگاكان و دادوهران سەر بە خۆن و جگە لە یاسا هیچ دەسەلاتیکی بە

سەرەو نییە.

— مادە ۷۹) وشە (دادوهری) بکریت بە (دادگا).

— مادە ۸۱):

۱. زاراوی پاداشت بکریت بە مووچە.

۲. ئەم مادەییەشی بۆ زیاد بکریت:

هیچ کەسێک مافی ھەسانە یاسایی نییە پتویست بە پەزامەندی

مەرچە ھەکە ی ناکات، کاتیکی داوا دەکریت لە لایەن دادگاوە بێجگە لە ئەندام

پەرلەمان و ھەزیر کاتیکی لە پۆستە ھەکە دایەو ھوای تەواو بوونی ماو ھ

ئە ھەکە ی لەو پۆستە دا ھەسانە ھەکە ی نامیێت.

— مادە ۸۹): لە بارە ی (قەرەبوو) ئەو زیاد بکریت (قەرەبوو بە یاسا

پێک دەخریت).

— مادە ۹۲) بەم شیوەیە ی لی بکریت:

یە ھەم: دادگای دەستووری لە ۷ ئەندام پێک دێت بە سەرۆکە ھەو، کە لە

نیوان دادوهران لە پۆلی یە ھەم و ماموستایانی زانکۆ کە خزمەتیان لە ۲۰ سال

کەمتر نەبێت، لە لایەن دادوهرانی ھەریمی کوردستان ھەلەدەبژێرین.

دوو ھەم: ئەنجومەنی دادوهری ئەندامانی دادگای دەستووری دەپالێویت.

— مادە ۹۴): سەرۆک و ئەندامانی دادگای دەستووری پیش ئەو ھ

دەست بە ئەرک و فەرمانەکانیان بکەن لەبەردەم پەرلەمان سوێندی یاسایی

دەخۆن.

— مادهی (۹۵)

شه شه م: به م شیوه یی لی بکریّت: یه کلاکردنه وه ی ئه و تۆمه تانه ی دراونه ته پال سه رۆکی هه ریم و سه رۆکی ئه نجومه نی وه زیران و سه رۆکی په رله مان ئه مه یش به یاسا پێک ده خریّت.

— مادهی (۹۷) به م شیوه یه دابپێژێته وه: بریاره کانی دادگای ده ستووری یه کلاکه ره وه یه و ده بێت سه رجه م ده سه لاتنه کان پا به ندبن پێوه ی.

— مادهی (۹۸): دوو برگی ی بۆ زیاد بکریّت به م شیوه یه:

سییه م: سه رۆکی ئه نجومه نی دادوه ری له نیتوان دادوه رانی پله ۱ و ۲ له لایه ن دادوه ران و داواکارانی گشتیه وه هه لده بژێرین بۆ ماوه ی (۴) ساڵ و شیای نوێکردنه وه یه.

چواره م: سه رۆکی دادگا کانی تێهه لچونه وه له نیتوان دادوه رانی پۆلی یه که م و دوو م هه لده بژێریت له لایه ن ئه و دادوه رانه ی، که سه ر به ناوچه ی تێهه لچونه وه ن بۆ ماوه ی ۴ ساڵ و شیای نوێکردنه وه یه.

— مادهی (۹۹) برگی ی (۳) ی بۆ زیاد بکریّت به م شیوه یه:

سییه م: ئه نجومه نی دادوه ری به پاوێژ له گه ل دادگای ده ستووری مافی پیشکه ش کردنی پڕۆژه یاسای هه یه، که په یوه ندیداره به ده سه لاتنی دادوه ری و کاری دادگا کان.

— مادهی (۱۰۰):

ئهم ده سه ته واژه یه زیاد بکریّت (ده سه ته یه کی سه ره خۆیه به شیکه له ده سه لاتنی دادوه ری).

ئهم برگیه ی بۆ زیاد بکریّت:

دوو م: سه رۆکی داواکاری گشتی له لایه ن ئه ندامانی داواکاری گشتیه وه هه لده بژێریت بۆ ماوه ی ۴ ساڵ و شیای نوێکردنه وه یه.

۲. پرۆژهی هه‌مواری یاساکه پیشکەش بکریت، ئەم بنه‌مایانه‌ی تێدا پەنگ بداتەوه.

ا. بپاری پێداچوونه‌وه و هه‌موارکردنه‌وه.

ب. لیژنه‌یه‌ک بۆ پێداچوونه‌وه دروست بکریت له‌ که‌سانی شارەزا.

ج. له‌ پێکهاته‌ی لیژنه‌که پتویسته‌ پەچاوی پێکهاته‌ ئایینی و نه‌ته‌وه‌یییه‌کان و ژنان و ناوچه‌ دا‌پراوه‌کان بکریت.

د. کارو ئەرکی لیژنه‌که دیاری بکریت و ماوه‌ی پتویست بۆ ئاماده‌کردنی هه‌مواره‌که دیاری بکریت.

۳. هه‌مواری پرۆژه‌ی ده‌ستور بخریته‌ به‌رده‌م په‌رله‌مان بۆ په‌سه‌ندکردنی.

۴. له‌ هه‌مواره‌که بنووسریت و ماوه‌یه‌ک دیاری بکریت بۆ په‌سه‌ندکردنی و کۆمیسێۆن پرۆژه‌ی ده‌ستور ده‌خاته‌ پ‌ا‌پ‌رسییه‌وه.

۲-۳: پێکهاته‌کانی تر له‌ پرۆژه‌ی ده‌ستوری هه‌ریێمی کوردستان:

پا‌پ‌ۆرتی گروپی چه‌وته‌م له‌ لایه‌ن به‌رێز (د. مونا یوچه‌نا یاقق — مامۆستای زانکۆ) پیشکەش کرا، گروپه‌که‌یان پێکهاته‌بوو له‌م به‌رێزانه‌:

پێک‌ه‌ری گروپ	د. مونا یوچه‌نا یاقق
ئه‌ندام	عه‌دنان مه‌دحه‌ت سه‌فر ئه‌لتانی
ئه‌ندام	سێوان عه‌لی په‌زا کاکه‌یی
ئه‌ندام	ئامه‌نگ عارف
ئه‌ندام	د. کامێران به‌رواری

پا‌پ‌ۆرتی گروپی پێکهاته‌کانی تر له‌ پرۆژه‌ی ده‌ستوری هه‌ریێمی کوردستان

ا. مافه‌ نه‌ته‌وه‌یییه‌کان:

- دابینکردنی یه کسانى له نښان پښکاته نه ته وهییه کان، له پښه کی ده ستوری هریمدا.

- سروودی نیشتمانی و ئالای هریم ده ربی هه مور پښکاته کانى هریم بیټ.

- بوونی نوینه رى پښکاته کان له سه رۆکایه تى ده سلاتى جیبه جى کردن و یاسادانان.

- گرنگیدان به زمان و زاره کانى تری هریم و پاراستنیان له فهوتان.

- دادپهروهى له دابه شکردنى پله و پایه له نښان پښکاته کاندان.

ب. مافه ئایینییه کان:

- پښخستنى ئازادییه ئایینییه کان به یاسا.

- نارى کاکه یییه کان وه کو ئایینیك له ده ستور بنوسریټ و، له ناسنامه ی بارى شارستانى به کاکه یى نه ک به موسولمان قومان بکریټ.

- گرنگی به زمانه ئایینییه کان بدریټ.

- نه نجومه نى پښکاته و ئایینه کان سه ره خوین و، به دور بن له ده ستیوه ردان حکومهت و حیزبه بالا ده سته کان.

٢-٤: ناشی گۆمه لایه تى و پرۆزه ی ده ستورى هریمى کوردستان:

پاڤورتى گروپى هه شته م له لایه ن به پرز (م. سه مه د نه حمه د - مامقستای

زانکو) پښکاته ش کرا، گروپه که یان پښکاته بو له م به پرزانه:

گروپ	ناوى گروپ
پښکاته گروپ	د. شامق سعید
ئه ندام	فهاتح زلخوی
ئه ندام	شیراز شیخو حلفارو
ئه ندام	د. محمه د عالى نه حمه د
ئه ندام	پاڤوون تزللیق مه عرووف
ئه ندام	م. سه مه د نه حمه د

پاپۆرتی گروپی ناشتی کۆمه‌لایه‌تی و

پڕۆژه‌ی ده‌ستووری هه‌ریمی کوردستان

یه‌که‌م: ناشتی کۆمه‌لایه‌تی له‌ پڕۆسه‌ی نووسینه‌وه‌ و ئاماده‌کردنی ده‌ستوردا:

١. پڕۆسه‌ی ئاماده‌کردن و نووسینه‌وه‌ی پڕۆژه‌ی ده‌ستور به‌ پێی پڕۆسه‌یه‌کی سیستematیک و دیموکراسی به‌پێوه‌ نه‌چوو، واته‌ ئه‌نجومه‌نیکی تایبته‌ ئه‌و پڕۆژه‌یه‌ی ئاماده‌ نه‌کردوه‌، وه‌ک (ئه‌نجومه‌نی دامه‌زراندن) به‌لکو خولی دووه‌می په‌رله‌مانی کوردستان ئه‌و کاره‌ی نه‌جام داوه‌.

٢. ئه‌م پڕۆژه‌ ده‌ستوره‌ گوزارشت له‌ پێکهاته‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ جیاوازه‌کانی گه‌لی کوردستان ناکات، به‌لکو گوزارشت له‌ تاکه‌ پێکهاته‌یه‌کی ناو ده‌سه‌لاتی سیاسی ده‌کات، به‌مه‌یش ناشتی کۆمه‌لایه‌تی ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌وه‌، چونکه‌ مه‌رجه‌کانی گرێبه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی تێدا نییه‌، که‌ گرینگترینیان په‌زنامه‌ندی لایه‌نه‌کانی گرێبه‌سته‌که‌یه‌، که‌ له‌ ئێستادا نییه‌.

٣. ئه‌م ده‌ستوره‌ له‌ کاتی نا ئاساییدا و له‌ لایه‌ن په‌رله‌مانێکی ماوه‌ به‌سه‌رچوووه‌ تێپه‌ڕێندراوه‌، به‌مه‌یش ئه‌و په‌رله‌مانه‌ گوزارشتی له‌ پێکهاته‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی کوردستان نه‌کردوه‌.

٤. به‌ په‌چاوکردنی نه‌زموونی ئه‌و وڵاته‌یه‌ی، که‌ به‌هاری عه‌ره‌بی تێدا پووی دا، ئه‌گه‌ر هه‌ر ده‌ستوورێک گوزارشت نه‌کات له‌ کۆیان زۆرینه‌ی کۆمه‌لگا، ده‌بیته‌ هه‌وێ ناشارامی و پاشاگه‌ردانی کۆمه‌لایه‌تی و قه‌واره‌ی سیاسیی ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌وه‌، هه‌ر بۆیه‌ یه‌کێک له‌ داخوازییه‌کانی خۆپیشاندانه‌وانی ١٧ی شوبات، گه‌رانه‌وه‌ و هه‌موارکردنه‌وه‌ی پڕۆژه‌ی ده‌ستووری هه‌ریمی کوردستان بوو.

٥. ئه‌م پڕۆژه‌ ده‌ستوره‌ له‌ کاتێکدا ده‌نگی له‌ سه‌ر دراوه‌، که‌ که‌شی کامپینی هه‌لبژاردن له‌ ئارادا بووه‌، هه‌ندێ له‌ لایه‌نه‌کان خراونه‌ته‌ ژێر ئیبتزازیی

سیاسییەو. یەکیکیش لە مەرجەکانی گرتەبەست ئەوەیە، کە لایەنەکانی گرتەبەست پەزنامەندبن، بۆ بەلگەی ئەمەیش لە ئێستادا لایەنێکی سەرەکی دەسلەلات و دوو لایەنی تۆپۆزسیۆن، کە ئەوکات لە دەسلەلتادا بوون دەنگیان پێدا، ئێستا ناپازین.

دووەم: ناشتی کۆمەڵایەتی لە ناو مادە و بەندەکانی پڕۆژەی دەستوردا:
۱. لە دیباچەی پڕۆژەی دەستوردا جیاکاری لە نێوان ھاوڵاتیانی کوردستاندا لە سەر بنەمای پیشینەی شوێنگیرێ کرێ، پەچاوی فرەیی کۆمەڵایەتی و نیتنی و نایینی کۆمەڵگەی کوردستان نەکرێ، ئەمەیش ناشتی کۆمەڵایەتی دەخاتە مەترسییەو.

۲. سەبارەت بە چارەنووسی ناوچە دابڕاوکان، پڕۆژەی دەستور پێگە چارەبەکی گونجایی بۆ چارەسەرکردنی ئەو ناوچانە پیشنیاز نەکردووە، ئەمەیش ھەرەشە لە ناشتی کۆمەڵایەتی پێکھاتە نەتەوایی و نایینیەکانی گەلی کوردستان دەکات، لەبەر دوو ھۆکار:

ا. ئەگەر ئەم دەستورە لە ھەرسی پارێزگاکە ھەرێم بخرێتە دەنگدانەو، بەشیکی گەلی کوردستان لە بەشیکی تری دادەبڕێت، واتە مافی دەنگدانیان لە سەر ئەم دەستورە لێدەسەنرێتەو.

ب. ئەگەر پاساوی دەستور ئەو بێت، کە ئاماژە دراوە بەو ناوچانە، ئەمە پاساویکی لاوازە، چونکە گەلی کورد لە ناوچە دابڕاوکان دەکات بە گز پێکھاتە نەتەوایی و نایینیەکانی تردا، کە دەشی تە پای جیاوازیان لە سەر ئەم پڕۆژە دەستورە ھەبێت، کەواتە ئەم پاساوەیش ھەرەشە لە ناشتی کۆمەڵایەتی دەکات.

تییینی: به دەر له م دوو ته وهره چهند خالتيكى پۆزه تيف له پۆژهى
دهستورى ههريم ههيه، كه خزمهت به ناشتیی كۆمهلاتى دهكات، به ديارى كراوى
مادهكانى (5، 6، 19، 20، 30، 31، 32، 33، 34) دا.

له دهره وهى ته وهره كانى سه ره وه له كاتى گفتوگۆى كراوه دا تيشك خرايه
سه ر چهند خالتيك له پۆژه دهستوره كه:

1. په خنه له پيشه كى پۆژه دهستوره كه گيرا و ژۆر به لاواز وه سف كرا،
به پيوست زانرا جاريكى تر دابريژي ته وه.

2. قه دهغه كردنى كارى سياسى و حيزبى له نيو هيزه چه كداره كان به
فيعلى.

3. گرنگ نه بيت كاره كان سه ر به كين، هيندهى ئه وه گرنگه ملكه چى
په رله مان بن.

4. ده كريت سه رۆك له لايه ن خه لكه وه هه لبيژي دري ت و ده سه لاته كانى
پروتيكۆلى بيت.

دوا وتهى گفتوگۆكه له لايه ن به پيز (يوسف محمه د سادق - پيخه رى
ژورى تويزينه وهى سياسى) خرايه روو، تييدا سوپاسى ئاماده بووانى كرد و،
جه ختى كرده وه، كه بزوتنه وهى گوپان هيج مه به ستىكى ته سكى حيزبى و
گروپى يان شه خسى نيبه له گيرانه وهى پۆژه دهستور بۆ په رله مان، هه ره ها
جه ختى له وه كرده وه لايه نه كانى ئۆپۆزسيۆن له ئيستادا پۆژه هه مواريكى بۆ
پۆژهى دهستورى هه ريمى كوردستان ئاماده يه، وهى كۆتاييشى ئه وه بوو
هيوای خواست پارتى ديموكراتى كوردستان بيته نيو ئه و كۆده گيه
نيشتيمانى بهى له سه ر گيرانه وهى دهستور دروست بووه و مل بۆ داواكارى به
جه ماوه ريبه كان بدات.

ناو و پیشه‌ی به‌شداربووان:

ن.	ناوی به‌شداربووان	پیشه
۱.	ممامی عەبدولقادر پێکانی	ئەکاڊیمی
۲.	د. کامیران بەرواری	مامۆستای زانکۆ
۳.	ئەبوبێکر عەلی	ئەندامی مەکتەبی سیاسیی یەککرتووی ئیسلامی
۴.	فەتاح زاخویی	نوسەر و پوڕناکبەر
۵.	شیراز شیخو حفطارو	پارێزەر
۶.	شایان محەمەد تاهیر	ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق
۷.	د. شامۆ سەعید	مامۆستای زانکۆ
۸.	د. ئومێد رەفیق	مامۆستای زانکۆ
۹.	د. سەردار قادر	مامۆستای زانکۆ
۱۰.	یوسف محەمەد سادق	ریکخەری ژووری نوێنەرەوی سیاسی
۱۱.	دیلمان محەمەد سابەر	ماستەر لە کارگێڕی
۱۲.	عەتا محەمەد ئەحمەد	بەپێوەبەری پێکخراوی (CDO)
۱۳.	د. عابد خالید رەسوڵ	مامۆستای زانکۆ
۱۴.	د. منی یوحنا یاقو	مامۆستای زانکۆ
۱۵.	ئارام جەمال	بەپێوەبەری پێکخراوی (KIE)
۱۶.	ئامەنگ عارف	ئەندامی پەرلەمانی کوردستان
۱۷.	پابوون توفیق مەعروف	چاودێری سیاسی
۱۸.	دانا دارا حسێن	پارێزەر- نوێنەری کۆمەڵی ئیسلامی
۱۹.	سێروان عەلی رەزا کاکەیی	نوسەر
۲۰.	د. محەمەد عەلی ئەحمەد	ئەندامی ژووری نوێنەرەوی سیاسی
۲۱.	شۆرش ئەمین	چالان لە بواری پێکخراوی کۆمەڵگای مەدەنی
۲۲.	مەلا فەرمان	پۆژنامەنوس
۲۳.	ئەحمەد عەزیز	پۆژنامەنوس
۲۴.	نامۆ کەریم	پۆژنامەنوس
۲۵.	کامەران عەبدوللا عەلی	چاودێری سیاسی
۲۶.	د. دەریاز محەمەد	ئەندامی ژووری نوێنەرەوی سیاسی
۲۷.	لەتیف فاتح فەرەج	نوسەر و پۆشنبەر
۲۸.	نەجمەدین عەبدوللا عەباس	مەڵسورپاری یزوتنەرەوی گێڕان

٢٩	پشتیوان نه‌حمەد	پەرله‌مانتاری خولی پېشووئى نه‌نجومه‌نى
٣٠	بېستون محەمەد سالح	پارێزه‌ر
٣١	تانیا کورد محەمەد	پارێزه‌ر
٣٢	چۆمان محەمەد عەلى	پارێزه‌ر
٣٣	ئاوات محەمەد که‌ریم	پارێزه‌ر
٣٤	فەرھەنگ خالید سەعید	پارێزه‌ر
٣٥	د. شێرکۆ جەودەت	نه‌ندامى سەركردایه‌تیى یه‌كگرتوو
٣٦	د. ئاكو حەمه‌كريم	نه‌ندامى ژوورى توێژینه‌وه‌ى سیاسى
٣٧	بورهان پەشید حەسەن	نه‌ندامى پەرله‌مانى كوردستان
٣٨	جەمیل نه‌نوه‌ر به‌روارى	چالاكى سیاسى
٣٩	مستەفا حەسەن قادر	ماستەر له‌ یاسادا
٤٠	دانا سەعید سۆڤى	نه‌ندامى پەرله‌مانى كوردستان
٤١	عەبدوللای مه‌لا نوری	نه‌ندامى پەرله‌مانى كوردستان
٤٢	عەدنان مەدحەت سەفەر نه‌لتانى	نوێنه‌رى (حزب الأخوا و التركمانى)
٤٣	ئاریان محەمەد عەلى عەباس	مامۆستای زانکۆ
٤٤	هێمن ئیبراهیم قادر	مامۆستای زانکۆ
٤٥	م. سەمەد نه‌حمەد	مامۆستای زانکۆ
٤٦	سەردەشت عەبدولپەرھمان	چالاک له‌بوارى پێکخواوى کۆمه‌لگای مه‌ده‌نى
٤٧	کوێستان محەمەد	نه‌ندامى پەرله‌مانى كوردستان
٤٨	د. له‌تيف شێخ مستەفا	نه‌ندامى نه‌نجومه‌نى نوێنه‌رانى عێراق
٤٩	د. یوسف گۆران	مامۆستای زانکۆ
٥٠	په‌یمان عێزه‌دین	نه‌ندامى پەرله‌مانى كوردستان

گشتی و گرەنتیی بەردەوامبوونی دەکات. سەرلەبەری ئەم پڕۆسە یەش
 پێویستی بەوەیە، ھێژیک یان چەند ھێژیک لە سەر دەسەلات بن،
 ھەولێ جێبەجێکردنی بەرنامەکانی خۆیان بدەن و لە ھەمان کاتدا لە
 ترسی لە دەستدانی پەرەزە نەدیی و متمانەیی ھاوڵاتیان و قبوڵنەکردنی بەرنامەکانیان،
 بەرژەوەندی گشتی فەرمانۆش نەکن، چونکە ئەگەر بێت و زۆرینەی کۆمەلگە بەو
 بەرنامانە پازینە بن، ئەو ھێزانە دەسەلات لە دەست دەدەن. کۆی ئەم
 پڕۆسە یەش لە سایەیی سیستەمە دیموکراسییەکاندا و دەخوازێت لایەنێکی تر لە
 پڕۆسەیی سیاسیدا ھەبێت، کە ئەویش ئۆپۆزسیۆنە. ئۆپۆزسیۆن لای خۆیەو ھەول
 دەدات بگاتە دەسەلات، بەرنامە و پڕۆژەیی خۆی دەبێت، کە لە پێگەیانەو ھەول
 دەدات ھاوڵاتیان لە خۆی پازیبکات، لەگەڵ ئەوەیشدا دەیەوێت کە موکورتیی
 کاری فەرمانرەوایان بدۆزێتەو و ناشیکرا بکات و پای گشتیان لە دژ بورژوئیت.

پڕۆسەیی سیاسیی ھەریمی کوردستانی عێراقیش لەو چوارچێوەیە بەدەر نییە،
 بە تایبەتی لەم ماوەیەیدا، کە گۆرانکارییەکی پێشەیی بەخۆوە دەبینێت، کە
 ھیوادارین بپاڵێوێت سەر پێگەیی پاستی خۆی و وایلی بکات، زیاتر لەگەڵ پۆج و
 جەوھەری دیموکراسیی بێتەو. ئەو گۆرانکارییەش خۆی لە
 لەدایکبوونی ئۆپۆزسیۆنێکی سیاسیی تا پادەیک بەھێژدا دەبینێتەو، کە توانی لە
 ھەڵبژاردنە پەرلەمانی و سەرۆکایەتیە کەسالی ھەریمی کوردستاندا، یەک لە سەر
 سینی کورسییەکانی پەرلەمان بباتەو.

ئەو گۆرانکارییە شایەنی گرینگی پێدان و پشکنین و بەدواداچوونە، تا بزانی
 ھۆکارەکانی سەرھەڵدانێ و گۆرانکارییە چی بوون و سروشتی ئۆپۆزسیۆن لە
 کوردستاندا بزانی و خالی لاوازی بدۆزێتەو، سەرەپای ئەوەی کە پێویستە
 خالی بەھێژی و ھەلی سەرکەوتن و چۆنیتی مامەڵەکردنی دەسەلاتی سیاسی لەگەڵ
 ئەو ئۆپۆزسیۆنەدا باس بکەن و بخەینە پوو.

بە پىتىئەۋەى وتمان، لەم توڭزىنەۋەيەدا ھەول دەدەين ۋەلامى چەند
پرسىيارىك بدەينەۋە، كە ئەمانەن:

سىستەمى سىياسى لە ھەرىمى كوردستاندا چۆن سەرى ھەلدا ۋ گەشەى كرد؟
ئايە ھاۋكات بەرگەشە كردنە، پىرۆسەيەكى ديموكراسى تەندروست سەرىپى كەوت؟
ھۆكارەكەى چى بوو؟ شىرازەكانى پەخنەگرتن لە ھۆكمپانى ۋ نىشانە ۋ
ئامازەكانى سەرھەلدانى ئۆپۇزسىيۆن لە ھەرىمى كوردستاندا چۆن دەستى پى كرد ۋ
ھۆكارەكانى چى بوون؟ ئەى ئۆپۇزسىيۆنى سىياسى پاستەقینە لە ھەرىمدا چۆن
سەرى ھەلدا، ھۆكارەكانى سەرھەلدان ۋ ديارترىن سەرچاۋەكانى چى بوون؟ لە
ئىستادا كىسارى ئۆپۇزسىيۆنى سىياسى چۆنە،
سروشى مامەلە كردنى دەسەلاتى سىياسى لەگەلدا چۆنە، ئايە دەسەلات
توانىۋەتەلەگەل ئەۋا قىيە نوڭەدا خۇى بگۈنجىنىت؟ ديارترىن
ھۆكارەكانى سنووردار كردنى كار ۋ چالاكىي ئۆپۇزسىيۆن چىن، ديارترىن ئەۋ
ھۆكارەنى پىشتىۋانىلى دەكەن ۋ ھانى دەدەن چىن؟ لە كۆتايىشدا داھاتوۋى ئەۋ
ئۆپۇزسىيۆنە ۋ ئاسۆكانى چىن ۋ بەرەۋ كوڭن؟

ئەم توڭزىنەۋەيە ھەول دەدات ۋەلامى ئەۋ پرسىيارە سەرەككىيانە ۋ چەندىن
پرسىيارى تىرىلاۋەكى بداتەۋە، لە پىگەى گرىمانە كردنى ئەۋەى كە:
"كارلىك كردنى چەند كۆپاۋىك لەگەل يەكترىدا، بوۋە ھۆى دەرەنگ
دەرەكەۋتنى ئۆپۇزسىيۆنى سىياسى لە ھەرىمدا ۋ بە ھىۋاشى سەرىپىكەۋتنى، ھەروەھا
دەرەكەۋتنى ئۆپۇزسىيۆن لە پاش ھەلېزاردنە پەرلەمانى ۋ
سەۋكايە تىيەكەى تەموۋى سالى ۋ دەستبەكارىۋونى لە مەيدانى سىياسىدا، دەبىتە
ھۆى دەۋلە مەندبوۋنى ئەزمۋونى ھۆكمپانى سىياسى لە ھەرىمدا."

سروشى توڭزىنەۋەكە مان ۋاى خواست، كە مېتۇدى مېژۋى ۋ
شىكارى سىستەماتىكى بەكار بەين، تا بتوانىن پىشەكانى پىرۆسەى سىياسى لە

ھەرىمى كوردستاندا بۇزىنەۋە و ديارترين دەرھاوېشتەكانى بزانين، تا لە وېشەۋە
پۇلى ئۇپۇزسىيۇن تيايدا پوون بكةينەۋە و ميكانيزمى كاركردى ديارى بكةين.
بە و ھۆيەيشەۋە تويژينەۋە كەمان كىر بە م بە شانەى خوارەۋە:

۱: ئۇپۇزسىيۇن لە سەرەتاي دامە زراندىنى ھەرىمى كوردستانەۋە (۱۹۹۲ بۇ
(۲۰۰۵)،

۲: نيشانەكانى سەرەتاي ئۇپۇزسىيۇن، خولى دوۋە مى پەرلە مانى كوردستان
(۲۰۰۵ بۇ ۲۰۰۹)،

۳: دەرگە وتى پۇلى ئۇپۇزسىيۇن، خولى سىيە مى پەرلە مانى كوردستان،
۴: دەستكە وتەكانى ئۇپۇزسىيۇنى سياسى و بەربەستەكانى و داھاتوى لە
ھەرىمى كوردستاندا.

۱: ئۇپۇزسىيۇن لە سەرەتاي دامە زراندىنى ھەرىمى كوردستانەۋە (۱۹۹۲ تا
(۲۰۰۵):

ئۇپۇزسىيۇنى سياسى لە ھەرىمى كوردستاندا لە بۆشاييەۋە نە خولقاۋە،
زادەى قۇناغى دامە زراندىنى ھەرىمى كوردستانىش نىيە، بەلگە
پېشەكانى ئۇپۇزسىيۇنى كوردى دەگە پېتەۋە سەر دامە زراندىنى دەۋلەتى عىراق لە
۱۹۲۱دا. بەلام ئەو ئۇپۇزسىيۇنە دژى پىژىمە سياسىيە يەك لە دواى يەكەكانى عىراق
بوو، بە شىۋە يەكى تايبە تىش دژى حوكمى پىژىمى پېشوو سەدام حسين چالاك بوو،
كە لە سەردەمى ئەودا ھەموو شىۋەكانى ئۇپۇزسىيۇن لە ھەرىمى كوردستاندا
دروستبوون.

جىيى ئامازە پېندانە، ئەزموونى حوكمرانى لە ھەرىمى كوردستاندا لە
ئەنجامى پاپەرىنە جەماۋەرىيەكەى ئادارى سالى دروستبوو، كاتىك دەۋلەتى عىراق
ھەموو دامودەزگا ئىدارى و سياسى و سەربازىيەكانى خۆى لە تشرىنى دوۋە مى ھەمان

سالدا له هه رېم كشاندهوه، شه ویش وای له سه ركردایه تیسی سیاسیی كورد كرد، بېړیاری دروستكردنی دامه زراوه یی یاسادانان و جیبه جیكردن و ئیداری تایبته به هه ریم كوردستان دهر بكات. سه ركردایه تیسی سیاسیی به رهی كوردستانیش^(۱) به حوكمی شه وه ده سه لاتی دیفاكتل بوو له ۸۱ نیسانی یه كه م یاسای به ناوی یاسای نه نجومه نی نیشتمانیی ژماره ۱۱ سالی دهر كرد. یاسای دووه میشی به ناوی یاسای هه لېژاردنی سه ركردی بزوتنه وه یی پرزگار یخوایی كوردستان ژماره ۲ سالی دهر كرد.

شه وه یی یارمه تیده رهی سه ركردایه تیسی سیاسیی كوردستان بوو له نه خا مدانی شه و كارانه دا، ده ستوره ردانی نیوده ول ته تی سالی بوو له عیراق، به پتی بېړیاری ژماره (۶۸۸)^(۲) و دانانی پېرۆزه یی دابینكردنی ئاسوده یی (Provide Comfort) پاش شه و بېړیاره^(۳). شه ویش بووه هوی جیا بوونه وه یی كرده یی شه و زه و بیانه یی له ژیر

1. شه و بهر په له ۱۲ حوزمیرانی، پاش كۆتاییهاتی جهنگی ئیران عیراق و دواي شه له مه تی كۆمه لكوژی و بۆردوومانی كیمیاوس پژی شه و عیراق دژ به گه لی كورد له كوردستانی عیراق، بۆ هه ما ههنگی كوردن له نیوان حیزبه كوردیهكان بێك هات، بۆه ههشت حیزب هاتنه ناو شه و بهر په وه، كه رېبه رابه تی بېړیه جه ما وهر په كی ئاداری یكرد، شه وانیش، پارتی دیموكراتی كوردستان، په كێتی نیشتمانیی كوردستان، رېكخراوی هه ریم كوردستانی حیزب شیوعیی عیراقی، پارتی گه لی دیموكراتی كوردستانی، حیزب سۆسیالیستی كوردستانی، حیزب سۆسیالیستی كوردی (پاسوك)، حیزب زهحمه كێشانی كوردستان و بزوتنه وه دیموكراتیی ئاشووری. بېروانه نووسینه كانی تۆما تۆماس (۲۸)، له سهر :

2. بۆ زانیاری زیاتر له سهر ناومرۆكی شه و بېړیاره و ئامانجه كانی بېروانه، د. عهبدو له وسین شهعبان، سهرومرو بیه مای ده ستور دانی مرۆیی (ههولێر، چاپخانه یی زانكۆی سه لاهه دین، ۲۰۰۹)، ل ۳۱.

3. شه ویش كاتێك سه دان ههزار له كوردان ناچار بوون، پاش شه و رابه ربه نی له باكو ووه تا باشوور عیراقی گرتوه، شار و گونده كانی خۆیان به جی بهیژن و به نا بۆ شاخه كانی سهر سنووری ئیران و توركیا بیهن، بۆ شه وه یی خۆیان له تۆله سه ندنه وه یی پژی شه و عیراقی به دوور بگرن. دواتر هێزه هاو به مانه كانی خۆر ئاوا له سهر داوای هه رمه نسا هاتنه مه سه له كه وه و جه ند ناوچه په كیان بۆ باراستنی خه لكی له هێر شه كانی پژی شه و عیراقی دروست كرد. بۆ زانیاری بېروانه، غهسان عزی، سیاسه تی هێز-چاره نووسی سیسته می ئیو ده ول ته یی زله یزه كان، (بههروت، سه نته ریی ئیكۆلینه وه ستراتیژییه كان و توێژنه وه و به دۆكیو مینت كردن، ۲۰۰۰)، ل ۶۱.

ده سستی ده سه لاتی سه رکردایه تی سیاسی کوردستاندا بوو، که خۆی له به ره ی کوردستانیدا ده بینیه وه له باقی ناوچه کانی تری عێراق.

له ۱۹ ی ئایاری هه لێژاردنی ته نجومه نی نیشتمانی هه ریم به پێوه چوو، هه شت لیستی کوردی و چوار لیستی ئاشووری به شدارییان تیدا کرد، چوار که سیش خۆیان بۆ هه لێژاردنی سه رکرده ی بزووتنه وه ی پرزگاریخوازی کوردستان کاندید کرد. هه لێژارنه کان له دۆخیکه نه گونجای سیاسی و ئیدیۆلۆژیدا ته نجام دران، هه ر بۆیه که موکوورتی^(۱) و ساخته کارییه کی^(۲) زۆریان به خۆوه بینی. که چی له گه له نه وه ی شیدا به یه کێک له دیموکراسیترین هه لێژاردنه کانی نه کاته ی خۆره لاتی ناوه راست له قه له م درا^(۳)، چونکه حیزب و هیزه کوردی و ئاشورییه کان به هه مو ئاراسته جیاوازه کانیانه وه به ئازادی پرکا به رییان له سه ر ده نگه هاو لاتییان ده کرد. هاوکات چاودێرانی بیانیی سه ره به خۆ پێیان وا بوو، به شداریکردنی چری هاو لاتییان له وه لێژاردنه دا "ئاماژه یه به درککردنی قولی ته وان به بنه ما دیموکراسییه کان و به لگه یه له سه ر په تکردنه وه ی پڕیمی سه دام^(۴)".

---

1. له وه که موکووریانه، نه بوونی تۆمارێکی پێکوه بێکی ده نگدهران، چونکه ئاماریکی دانیشته وان بوونی نه بوو، دابه شکردنی نادادپه روه رانه ی ناوه نده کانی هه لێژاردن په سه ر باز نه کانی هه لێژاردندا، جگه له خرابیی مه ره که بی ده نگدا نه که. بروه نه: نه وشیروان مسته فا، ئاکۆکییه کانی پارتی و په کیتی، ئاماده کردنی لوفمان عه باس، (هانکۆ، فنه لندا، په بی ناوی چاپخانه، ۱۹۹۵) ل ۱۷-۲۳. هه ومه را بروه نه، ئاراس عه بدولپه حمان مسته فا، پاپه رینی ئاداری ئاشووری کوردستان، (سلیمانی، ده زگای حه مدی بۆ بلاو کردنه وه، ۲۰۰۹) ل ۵۱. بۆ زانیی چۆنیتی دابه شکردنی ناوه نده کانی ده نگدان به سه ر هه ر سێ پارێزگا که ی هه رێمه دا، بروه نه: گراس ئار. ئی ستان سفیلد، کوردستانی عێراق گۆرانکارییه سیاسییه کان و گه شه ی دیموکراسی، و مرگێرانی، د. یاسین سه رده شتی، (سلیمانی، چاپخانه ی سیما، ۲۰۱۰) ل ۲۹۹.

2. ساخته کاری گه یشته پاده یه ک، له هه نه ئێک ناوچه که دا، به تایبه تی له پارێزگای ده وۆک که ژماره ی ده نگه کان له ژماره ی ده نگدهران زیاتر بوو، پێژه ی ده نگدان له وه پارێزگایه دا گه یشته ۱۲۴٪. بروه نه: نه وشیروان مسته فا، نه جامی هه لێژاردنه گشتیه کانی کوردستان، له سه ر:

3. ستان سفیلد، ل ۲۹۸.

4. هه مان سه رچاوه، ل ۲۹۹.

له نهجامی ههلبژاردنهکان و پێکهوتنی نێوان یهکێتی نیشتمانی کوردستان (یهکێتی) و پارتی دیموکراتی کوردستان (پارتی)، کورسییهکانی نهجومهانی نیشتمانی (جگه له پینچ کورسییهراوهی ئاشوورییهکان) به شێوهی پهتجا به پهتجا له نێوان ئه و دوو حیزیه دا دابهشکران و ههریهکهیان پهتجا کورسییان بهرکهوت. له کاتی کدا هیچ کام له پینچ حیزیه کوردیهیهتر هیچ کورسییهکیان نهبردهوه، چونکه هیچ کامیان نهیتوانیوو پێژهی پێویستی/ی دهنگهکان به دهست بهێنێت⁽¹⁾.

دهکرێت ئه و قوناغه له ڕووی بهرهوپێشچوونی پڕۆسهی سیاسی له ههڕمدا، بکهینه دوو بهشی سههرهکییهوه:

یهکه م: ئۆپۆزسیۆن له دامهزراندنی نهجومهانی نیشتمانی ههڕمهوه تا ۳۱ ی ئابی.

دووه م: ئۆپۆزسیۆن له ۱۹۹۶ وه تا کانونی دووه می، واته تا ههلبژاردنی خولی دووه می پهڕلهمانی ههڕیم. ئهوهیش له دوو تهوهردا دهخهینه ڕوو.

---

¹. مادهی، بڕگهیه له یاسای نهجومهانی نیشتمانی ژماره (۱) دهلێت: {ههڕ لیستێک ڕێژهی* هان زیاتری دهنگهکان به دهست نههێنێت، هیچ کورسییهکی نهجومهانی بۆ نابێت و دهنگهکانیش بهسهڕ لیسته براوهکاندا، به پێی پێژهی بڕدنهوهی ئه و لیستانه دابهش دهکرێت}. ئه و بڕگهیه به پێی مادهیه له یاسای ههموارکردنهوهی سییه می یاسای ههلبژاردنی نهجومهانی نیشتمانی کوردستانی عێراق ژماره (۴۷) ی سالی ههموارکرایهوه و بهم شێوهیهی ئه هات: {ئهگهڕ هیچ کام له و حیزبانهی ناو گروپێک، که به ناوی نهتوهیه که وه پکابهڕی دهگهڕ (ئورگمان و کلدان و ئاشووری و ئهرمه و عهڕهب) نهیتوانی تیکرای ههلبژاردن به دهست بهێنێت، ئه و حیزبهیه ناو ئه و گروپه دا زۆرترین دهنگ به دهست هێناوه، کورسییهکی پێی دهکرێت}. بڕوانه: نهجومهانی نیشتمانی کوردستانی عێراق، کۆمهلهی یاسا و بڕیارهکانی نهجومهانی نیشتمانی عێراق، بهرگی دووه م، چ، ۱۹۹۷.

1-1: ئۆپۆزسيۇن لە دامەزراندنى ئەنجومەنى نىشتىمانىي ھەرقمەۋە تا ۳۱ ئابى:

ئەم قۇناغە بە پىكھىتئانىيەكەمىن كايىنەى حكومت بە سەرۇكاپەتتىى د.فوناد مەعسوم، ئەندامى مەكتەبى سىياسىيە كىتتى دەستى پى كىرد^(۱). حكومتەكەيش ئىنئىلافيبوو، ھەريەكە لە پارتى و يەكىتتى و نوپنەرانى حىزب و لايەنەكانى تىرىشى تىدا بوو. پاستىيەكەى "پارتى و يەكىتتى لە سەر دابەش كىردنى پەنجا بە پەنجاي وە زارەتەكان پى كەوتن و ھەندىك لە وەزارەتەكانىشيان دا بە حىزبەكانى تر تا بىدەنگيان بكن^(۲)". لەبەر ئەۋەيشە لە و قۇناغەدا، ئۆپۆزسيۇنى سىياسى لە ناو ئەنجومەنى نىشتىمانىدا دروست نەبوو. ھەرچەندە چەند دەنگىك لە ناو سەر كىردايەتتى يەكىتتى مەبوو، داوايان دە كىرد لە حكومت بىكشىنەۋە و ئۆپۆزسيۇنى پەرلەمانى پىك بھىتن، بەلام كەس گوئى لىيان نەگرتن، بەلام لە دەرۋەى ئەنجومەنى نىشتىمانى، بزووتنەۋەى ئىسلامى كوردستانى عىراق^(۳) بەشدارى كىردنى لە حكومتدا پەت كىردەۋە، ھەرچەندە لىستەكەيان _ كە ئىسلامىيە سەريەخۇكان و بە تاييەتتىش پەوتى ئىخوان موسلىمىنى لە كوردستاندا لەخۇ دەگرت _ لە ھەلپۇزدەكەى ئايارى دا پلەى سىيەمى بە دەست ھىتابوو. بەو شىۋەيەيش بزووتنەۋەى ئىسلامى، بىۋو بىۋو

¹. ئەو حكومتە لە ۱۹۹۲ دەستى لە كار كىشاۋە و حكومتىكى تىرى ھاۋشىۋەى ئەۋەى پىشوو بە سەرۇكاپەتتى كۆسەرت پەسول غەلىپىك ھىترا.

². نەۋشىروان مستەفا، حىزب و حوكم ئەزمۇۋى ھەرقمەۋە كوردستان، لە سەر سايتى: <http://sbeiy.com/ku/ArticleParts.aspx?PartID=25&ArticleID=485&AuthorID=36>

³. بزووتنەۋەىكى ئىسلامى جىھادىيە، سالى لە پەوتى ئىخوان موسلىمىن لە كوردستان جىبابوۋە و شان بە شانى ھىزە كوردىيەكانى تر دۇرۇزىمى پىشوو عىراق جەنگاۋە. تا ئىستاش چەند گروپىكىلى جىبابوۋەتەۋە، ۋەكو كۆمەلى ئىسلامى كوردستان و گروپى ئەنسارى ئىسلام. بۇ زانبارى زياتر پروانە، جەزىرە، بزووتنەۋەى ئىسلامى ھەرقمەۋە كوردستانى عىراق، لە سەر سايتى:

<http://www.aljazeera.net/NR/exeres/8D1C10BA-5216-40D4-BCD8-01B2E0BC7CA4.htm>

ئۆپۇزسىيۇنى دەرەوھى ئەنجومەنى نىشتىمانى. لە بەر ئەوھى ئەو بزووتنەوھىيە چەكدار بوو، مەيلىكى جەنگاۋرەنەيشى ھەبوو، دەپىنن لە سالانى تا ۱۹۹۹ چەند جارىك لەگەل دوو حيزبە سەرەككەدا، بە تايبە تيبش يەككىتى، پىكدادانى سەريازيان ھەبوو.

ھەندىك پىيان وايە ئۆپۇزسىيۇنى بزووتنەوھى ئىسلامى، ئۆپۇزسىيۇنىكى سىياسىي دژ بە سىستەمى ھوكمرانى نەبوو، ھىندەئى ئەوھى ئۆپۇزسىيۇنىكى عەقىدەپىيانە بوو و دژى ھەموو شىۋازەكانى سىستەمى سىياسى لە دەرەوھى سىستەمى ئىسلامى بوو.

ئەو راستىيەيش نەوشىراون مستەفا تەئكىدى كىردەو، كاتىك وتى: "بزووتنەوھى ئىسلامى لەو سەردەمەدا بە ئۆپۇزسىيۇن ئاژمىردىت، چونكە توندىرەو بوون لە ھوكمەتتىكى ئائىسىلامىدا بەشدار نەدەبوون، بە سىستەمىكى سىياسىي عەلمانىش پازى نەدەبوون، خۆيشيان خاۋەنى ئاراستەيەكى سىياسىي ديارىكراۋ نەبوون، بە پالپىشتى ئىترانىش دەستيان دايە چەك و خەباتى چەكدارى"^(۱).

وا بىرپار بوو بە پىيىياسى ھەلپۇردنى ئەنجومەنى نىشتىمانى_ لە سالىدا ھەلپۇردنى ئەنجومەن بەرپۇو بچىت، چونكە بە پىيىمادەئىياساكە: ماۋەىمانەوھى ئەنجومەن سى سال دەپىت، بەلام ھەلگىرسانى شەپىناوخۇ لە نىۋان حيزبە كوردىيەكاندا، بە تايبە تيبش پارتىيەككىتى، بوو ھۆى ئەوھى ئەنجامدانى ئەو ھەلپۇردنە كارى نەكردە پىت، بۆيە ماۋەىمانەوھىكەىتا سالى درىژ كرايەوھ"^(۲).

¹. نەوشىراون مستەفا، دىمانەمەكى شەخس، ئىقابى.

². بۇ زانىارىزاتەر پروانە، ھەلپۇردنەكانى كوردستان، لە سەر سايىت:

پشتبەست بەو هی باسماڻ کرد، دەتوانین بڵیین ئەو قۆتاغە هیچ ئۆپۆزسیۆنێکی سیاسی ناستیانە ی بەخۆوە نەبینی، بە لێکو ئۆپۆزسیۆنێکی چە کدار هەبوو، کە خۆی لە بزوتنە وە ئیسلامیی کوردستانی عێراقدا دەبینییە وە. ئەو وەیش بە سروشتی حال، ناچیتە خانە ی تیگە یشتنی مۆدێرنانە ی ئۆپۆزسیۆنی سیاسیە وە، کە یەکیک لە مەرج و پایەکانی دورکەوتنە وە یە لە چەک و چە کدار ی.

٢-١: لە ٣١ ی ئابی بۆ کانونی دوو هە می:

لە ٣١ ی ئابی هێزەکانی پارتنی، بە یارمەتی پزۆیمی پێشوو ی عێراق، هەولێری پایتەختی هەری می کوردستانیان داگیر کرد^(١). یە کە م کارێکی ش (پارتنی) کردی، کارا کردنە وە ی ئەنجومەنی نیشتیمانی بوو، کە بە هەوی بەردەوامی شە پی ناو خۆ وە ئی فلیج بوو یوو. هەروە ک حکومە تیکی ش بە سەرۆکایە تی د. رۆژ نوری شاو وە یس و بە شدار یی چە ند حیز بیکی تر پێک هێنا، لە وانە یش: بزوتنە وە ی ئیسلامیی هەری می کوردستان و یە کگرتووی ئیسلامیی کوردستان^(٢) و حیز بی شیوعی، بە لām یە کی تی بە شدار یی نە کرد.

^١. بۆ زانیاری زیاتر برۆوانە: لشین، وردەکاری یە کانی پرو داوی عێراق، گۆفاری لشین، ژمارە ٢٤ (١٩ ئە یلولی)، ل ٢١_٢٥. هەر بۆ زانیان، پارتنی داوا ی یارمە تی لە پزۆیمی سە دام کێرد، بە بیانوو ی وە ی یە کی تی نیشتیمانی ی یارمە تی لە ئێران و مەرگرتو وە و بە و هۆ یە وە کۆنترۆ لی ناو چە گە لیکی زۆری کوردستانی کێردو و. ئە و شیروان مستە فاش دە لێت، هەر دوو حیز ب پە یوە ند پی باشیان لە گە ل ئێران هە بوو، هە ندێ ک جار یە کی ک لە حیز یە کان لێ یان پاخی دە بی و ئە وانیش هە ولی دوو بارە کۆنترۆ ل کێردنە وە ی دە ند، ئە وە یش سیفە تی سیاسی یە تی ئێرانی یە، کە نا هی لێ ت هیچ کام لە لایە نە کان کۆنترۆ لی ئە و ی تر بکات". ئە و شیروان مستە فاش، دێ مانە یە کی شە خسی.

^٢. یە کگرتووی ئیسلامیی کوردستان لە اشوباتی راگە یە نرا، بە حیز بیکی نزی ک لە ئاراستە فیکری یە کانی کۆ مە لێ یی خۆان موسلە مین لە میسر داد مفرێ ت. لە سەر مای شە پی کانی ناو خۆ ی کوردستان وە لە هە ولی بە ر قەرار کێردنی خا شتی لە نیوان لایە نە کانی بە شدار بو وە و لە هیچ کام لە و شە پرانە دا بە شدار یی نە کێردو و. بۆ زانیاری لە سەر ئە و حیز یە و ئاراستە سیاسی و فیکری یە کانی برۆ وانە: یە کگرتو وە، نێ مە کی ن؟ لە سەر سابتی فە رمی حیز یە کە یان:

ئەم ھەنگاۋەش دوو ئەنجامى سەرەككىلى كەتتە:

ھېچ ھېزب يان ھېزىكى سىياسىي كوردى لە دەرەۋەى ھكۈمەتدا ئەمايەۋە، بە تايىبە تېيىش پاش ئەۋەى يەككىتە لە ناۋچەى ژىر دەسەلاتى خۇيدا، ھكۈمەتتىكى بە سەرۋاگايە تىيى كۆسەرەت پەسول غەلى بە شدارى كوردنى چەند ھىزىتىك، لەۋانەش ھىزىتى زەھمەت كىشان و ھىزىتى سۆسيالىست دىموكرات، پىك ھىنا، بەۋەش ھەموو ھىزى بە كوردىيەكان بوون بە بەشەك لە دەسەلات و ئۆپۇزسىۋن ھېچ پۇلتىكى ئەۋتۇى لە ھەرىمدا نەبوو.

لەۋيىشەۋە ھەرىمى كوردستان لە پەۋى ئىدارى سىياسىيەۋە دابە شىبوو، لە كاتىكدا ھەرىم بە ھۆى شەپى ناۋخۆۋە بوو بوو بە چەند بەشەكەۋە: بەشەك لە ژىر دەسەلاتى پارتى، بەشەك تر لە ژىر دەسەلاتى يەككىتە سىيەمىش لە ژىر دەسەلاتى بزووتنەۋەى ئىسلامىدا بوو^(۱). ئەۋ دابە شىبوونە جوگرافى سىياسى ئىدارىيە، دابە شىبوونىكى ياسايشىلى كەتتەۋە، پاش ئەۋەى لە ناۋچەى ژىر دەسەلاتى يەككىتە، جەلال تالەبانى سكرتېرى گىشتى ئەۋ ھىزى، كرا بە سەرۋاگى ھەرىم و لە سالى دادگاى تېئەلچوونەۋە لە ھەمان ناۋچەدا دروست كرا^(۲).

ۋەك ئەنجامىكى پىكە وتتەنامەى ئاشتى و واشنتۇنى سالى ئىۋان جەلال تالەبانى مەسعود بارزانى، كە بە نامادە بوونى مادلىن ئۆلبرايت، ۋەزىرى دەرەۋەى ئەۋ كاتەى ئەمريكا مۆر كرابوو، لە كۆتايى سالى ۋە پېۋسەى يەكخستەۋە يەكگرتنەۋەى ھەرىمى كوردستان دەستى پى كەرد. يەكەم ھەنگاۋىش برىتېبوو لە يەكخستەۋەى ئەنجومەنى نىشتىمانى كوردستانى، كە لە ئىشېرىنى يەكەمىدا

1. بېروانە: ئەۋشېروان مستەفا، ھىزب و ھوكم.

2. بېروانە: ئەۋشېروان مستەفا، لە ئىۋان مەن و مام جەلال ئادارى شوباتى، (سالىمانى، چاپخانەى پىنج،

۲۰۰۹) ل ۹۶. ھاۋكات لە سەر سابتى نىزىك لە بزووتنەۋەى گۇران:

یەكەم كۆبونەووەی یەكگرتووی خۆی گریڤ دا^(١) لەگەڵ ئەوێشدا
یەكگرتنەووەی حكومەتی هەریمی كوردستان بۆ ٧ ئایاری^(٢) دواكەوت، واتە بۆ زیاتر
لە سالتێك لە دواى هەلبژاردنی خولى دووهمى ئەنجومەنى نیشتمانی كوردستان لە
٣١ ئایارى دا.

جێی ناماژەیه ئەم قوناغەیش ئۆپۆزسیۆنىكى سیاسى چەكدارى بەخۆو بىنى،
كە گروپى (ئەنسارولئىسلام) پێپەریتيان دەکرد، كە لە ٥ى كانوونى یەكەمى و لە
لایەن (جوندولئىسلام) بە پێپەررايەتیی ئەبى عەبدوللای شافىعى و
بزوتنەووەی چاكسازى) بە پێپەررايەتیی نەجمەدىن فەرەج ئەحمەد، ناسراو بە
"مەلا كرىكار" كە لە بزوتنەووەی ئىسلامى جىابووەو، پێك هات. ئەو گروپەیش،
سەلەفى جىهادى بوون و داواى جێبەجێکردن و چەسپاندنى شەرىعەتى ئىسلامىيان
دەکرد و بەرھەستى ھەموو سیستەمى سیاسى ھەریمی كوردستانیان دەکرد و
دژى دەجەنگان و بەشداریکردنیان تیايدا پەت دەكردهو.

سالى ئەو گروپە چەند شارۆچكە و گوندێكى سەر سنوورى عێراق ئێرانیان
كۆنترۆل كرد و كردیان بە سەربازگە و شوێنى پامێننى خۆیان. لە ٢٧ ئىنسانى،
ناوى گروپە كە خرايە لیستی تیرۆرىو ھەزارەتى دەرەوێ ئەمریکاو و ھە
پشتیوانێكى پێكخراوى تیرۆریستى قاعیدە، بە پێپەررايەتیی ئوسامە بن لادن
ناسێنرا. ئەمریکا لە زارى كۆلن پاول، ھەزىرى دەرەوێ ئەوکاتەى ئەمریکاو پرای
گەيانە، گروپى ناویراو سەربازگە یەك تاییەتى بە بەرھەمێننى ژەھرە یە و
پەيوەندى بە سەدام حسیین، سەروكى پێشوو عێراقو ھە یە، گروپى ناویراویش
ھەموو ئەو تۆمەتانەى پەت كردهو. كاتێك لە شەوى ٢٣ ئادارى ئەمریکا

¹. بروانە: میژوی ھەلبژاردنەكانى خولى یەكەم ١٩٩٢، لە سەر سابتى پەرلەمانى كوردستان:

<http://www.kurdistan-parliament.org/default.aspx?page=sitecontents&c=Parliament-History1992>

². بروانە: یاسین سەلەح، ئۆپۆزسیۆنى سیاسى، (سلیمانى، چاپخانەى پەنج، ٢٠٠٩) ل ٣٢٠.

جەنگی پزگارکردنی عێراقی دەست پێ کرد، هێزەکانی لە بنکەکانیانەوە لە سەر دەریای سپی ناوەرەست و دەریای سوورەو، بنکە و حەشارگەکانی گروپە کەیان بە نزیکەی حەفتا موشەکی دوورمەودا بۆردومان کرد. دواي ئەوە هیش هێزە تاییبەتەکانی ئەمریکا، بە هاوبەشی لەگەڵ هێزەکانی بەکیتی، هێرشێ زەمینیان کردە سەر ناوچەی دەسەڵاتی گروپە کە، بەوە هیش چیتەر حەشارگەیان نەما و سەرکردەکانیان بەرەو ئێران و ناوچەکانی ناوەرەستی عێراق هەڵاتن، ئەو ناوچانەی کە تازە بە تازە گروپە تیرۆریستیەکان و بزوتنەوێی یاخیگەرییەکان دەستیان بە چالاکی کردبوو.^(۱)

لەوێ پابورد دەردەکەوێت، لەو قۆناغدا، بە هەر دوو بەشەکە یەو، ئۆپۆزیسیۆنیکی سیاسی چالاک و کاریگەر لە هەریەدا دروست نەبوو، ئەوە هیش چەند هۆکاریکی هەبوو، لەوانە:

۱. حیزبە کوردییەکان، بە تاییبەتی ش پارتی و بەکیتی نزیکەی سێ سال ئۆپۆزیسیۆنی پزتی پیشووی عێراق بوون، کە ئەوانیش دەیانویست بگەنە دەسەلات و تیایدا بەشدارین، بۆیە هیچ لایەکیان بە ئاسانی قبوڵی نەدەکرد ببیتە ئۆپۆزیسیۆن.
۲. ئەم حیزبانە هیش ئەزموونیکی حوکمرانیی دیموکراسییان نەبوو. نەک هەر ئەوە نە، بەلکە خەلکی کوردستان هیچ ئەزموونیکی حوکمرانییان نەبوو، جگە لە حکومەتە کەوێ شێخ مەحمودی حەفید لە سالی، کە نزیکەی تەنیا سالی

---

¹. باومر وایە کە گروپە کە لە جەنەدین کردەوێ باکووری عێراق بەرەرس بیت، لەوانە هیش هەولێ تیرۆرکردنی بەرەم سالی، سەرۆکی حکومەتی هەریەم / ئیدارەئەو کاتە سالیمانی لە ۲۰ نیسانی، لەگەڵ ئەو کردەوێیە ۲۶ شوباتی لە یەکیک لە زالگەکانی هێزی پزشمەرگە رووی دا و ئەو کردەوێیە هیش کە لە ۹ ئەیلوولی بارەگای هێزەکانی ئەمریکایە هەولێر کردە ئامانج و ئەو هێرشەیکە ۲۰ نیسانی کرایە سەر بارەگاکانی پارتی و یەکیکێ لە هەولێر و ۱۰۹ کەسێ تیدا کوژرا و ۲۰۰ کەشێش بەریندار بوون. بڕوانە: یوسف گۆزان، دەرگەوتنێ پزخراوی هەعیدە لە کوردستانی عێراق، (سالیمانی، مەکتەبی بـ و هۆشیاری بەکیتی نیشتمانی، ۲۰۰۹) ل ۲۲_ ۲۷.

تەمەنى كىرد، چونكى داڭلىق كەرى بىر تىنچلىق شەرتىنى ھېسابتا. لېكىن
 ھۆكۈمەت تەمەنى كۆمۈرى مەھاباد، كە قازى مەھەلە سالى پىكى ھېسابتا
 تەمەنى نەگە يىشتە سالىق، چونكى سوپا ئۆزىنى شەرتىنى ھېسابتا قازى
 ھاۋەللىنىشى لى سىدارە دا^(۱). ئەم كەم ئەزمونىيەش بە سەر
 كەلتۈرى ئۆزى سىۋىنى سىياسى و چۆنىتى بە پىۋە بىردى قەيرانە سىياسىيە كان و
 چەسپاندى بىنەما و پاىە دىموكراسىيە كانىشدا پىيادە دەپىت، بە تايىە تىيىش
 پىرسى دەستادە سىتكردى ئاشتىيانە دەسەلات لى نىۋان ھىزە سىياسىيە كاندا.
 ۳. ھىزە كوردىيە كان ئەزمونىكى تالى مەملانى و شەپى ناۋخۇيان ھەيە،
 تەنەت كاتىكىش لى شاخ بوون و دىرى پىۋى سەدام جەنگاون. ئەو جۆرە مەملانى
 و شەپانەش بى مەمانەيى لى نىۋان ھىزە كاندا، بە تايىە تىۋو ھىزە
 سەرەككە دىرست كىردۈۋە. بە ھۆى ئەو ھالەتەشەۋە ساختە كارىيە كىرۈر لى
 ھەلۋاردنە كە سالى دا كىرا، ۋەك چۆن ھۆكارىكىش بوو بو
 خۆشكردى ئاگرى شەپى ناۋخۇ لى سالى ۋە تا ۱۹۹۹. بە ھۆيەشەۋە ھىچ كام لى
 ھىزە سەرەككە كان پازى نە بوون لى ھۆمەت بىكىشەۋە و بە
 پۆلى ئۆزى سىۋىنى پەلەمانى ھەستىن، چونكى دەترسان لى ۋە لايەنە كە تىر
 دەسەلات بى خۇق قۇرخ بىكات. ھەروە ھە ئەزمونى ھۆكمپانى لى عىراقدا
 ھۆكارىكى تىرى ئەو بى مەمانەيى ھىزە كوردىيە كان بوو بە رامبەر بە يەكترى،
 چونكى ھەمىشە كەمىنە يەككى كەم دەسەلاتى قۇرخ دەكرىد و
 ئەۋانە تىرى دىۋوردە خستەۋە، بەۋانەشەۋە كە لى كاتى گىرتنە دەستى دەسەلاتدا
 ھاۋپە يەمانىتى لى گەل كىردۈۋىن.

۴. ئەو قۇناغە، قۇناغى بىناتقان و دامە زىندان بوو، بۆيە ئاسايىيە ھەموۋان
 لى بىناتقانى ئەزمونىكى نۆتى دىموكراسى لى خۆرەلاتى ناۋە پاستدا بەشدارىن، بەلام

¹. نەۋشىروان مەستەفا، ھىزب و ھۆكم، سەرجاۋە پىشۋو.

شەپى ناوخۇ بۇ بە ھۆى ئەۋەى ئەۋ ئەزمۇنە لە پېرەۋى خۇى لا بدات. ئەۋشېران
مستەفا لە شېكرەنەۋەى ئەۋ ھالەتەدا دەلەت: "ئېمە لەۋ كاتەدا بېرمان لە
بزوۋنەۋەى يەكى ئۇپۇزسىۋىن ئەكرەۋە، چۈنكە ئەۋە قۇناغى بىناتنان بۇ،
ئەۋەلەۋىيە تمان دامە زراندىن ۋ چەسپاندىن دامودەزگا كوردىيەكان بۇ لە ھەرىمدا،
چاۋمان لە زۇر شەت پۇشى، يەكەكە لەۋانە
پېكەيتنانى بزوۋنەۋەى يەكى ئۇپۇزسىۋىن سىياسى بۇ^(۱).

۲: نى شەھەرى ئۇپۇزسىۋىن
خۇلى دوۋەى ئەۋ نى شەھەرى ئۇپۇزسىۋىن كوردستان (۲۰۰۵ بۇ ۲۰۰۹):

سالى ئەمىرىكا ۋ ھاپەيمەنەكانى عىراقىيان داگىر كورد ۋ پۇتىمى پېشۋى سەدام
ھىسەنىيان پۇخاند، دواتر دەست كرا بە سەر لە نۇى بىناتنانەۋەى عىراق ۋ
دامە زراندىن پېرەۋىكى سىياسى دىموكراسى تىايدا. ئەۋەش خۇى لە
دامە زراندىن ئەۋ نى شەھەرى ئۇپۇزسىۋىن كوردستان لە تەۋە موزىۋى
ئامادە كوردنى ياساى بە پۇرەۋەردىن دەۋلەت لە قۇناغى گواستەۋە ۋ
پېكەيتنانى ھۆمەتى كاتى بە سەرگايە تىي ئەۋەلەۋى دواترىش
ھۆمەتى كاتى بە سەرگايە تىي ئىبراھىم جەغفەرىۋى
نۇسىنەۋەى دەستۋورى ھەمىشەى عىراق ۋ پاپرسى لە سەر كوردنى ۋ
ھەلۋاردىن ئەۋ نى شەھەرى ئۇپۇزسىۋىن كوردستان لە ۲۰۰۵ دە بىنەتەۋە. ھىزبە كوردىيە
سەرەككەكان، بە تايە تىش پارتىۋى يەكەتتىۋى كەرتۋى لە ھەمۇ ئەۋ
گۇرپانكارىيانەدا بە شدار بۇون^(۲).

1. ئەۋشېران مستەفا، دىمانە يەكى شەخس.

2. بۇ زانبارى لە سەر بەشدار كوردنى ھىزبە كوردىيەكان لە بونىاتنانەۋەى دەۋلەتى عىراقدا، بىرۋانە،
ئەۋشېران مستەفا ئەمىن، پاداشتەكانم لە ئەۋ نى شەھەرى ئۇپۇزسىۋىن كوردستان (سلىمانى، سەنتەرى جەمال باھىر بۇ چاپ ۋ
بلاۋ كوردنەۋە) بە بى سالى چاپ.

ئەو ەيش لاوازی کردبوو، لە ەڵبژاردنەکانی کانونی دوو ەمی بەشدار نەبوو، پارتی چارەسەریش بە ەوی کە مینی دەنگە کانییەو نەیتوانی بگاتە ئەنجومەنی نیشتمانی.

لەو ەی یاس کرا دەگەینە ئەو ەی، بەشداربوونی کوتلە پەرلەمانییەکان لە حکومەتدا و نەبوونی ەیزکی کارا و کاریگەر لە دەرەو ەی حکومەتدا وای کرد، ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لە ەریتمدا دروست نەبێت.

لەو چوارچۆیەیشدا دەتوانین ناماژە بە چەند فاکتەرێک بدەین، کە بوونە ەوی دروست نەبوونی ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لە قۇناغە ەریتمدا:

١. مۆتەکە ە دووبارەبوونەو ەی شەپری ناوخب لە زەینی لایەنەکاندا مابوو، بە تاییەتی کە ەشتا چەک لای کادرە حیزبیەکان بوو. لە دەستدانی متمانە لە نێوان حیزبە سیاسییەکانیشدا، بە تاییەتی پارتی و یەکییتی ەۆکاریکی تری نیگەرانی و دوو دلی ئەو دوو حیزبە بوو، کە وای کرد خۆیان لە مەملانی بەدوور بگرن و بە کاریکی وەها ەلنەسن کە سیناریۆی شەپ و پێکدادان زیندوو بکاتەو، وەک بەشداریکردن بە لیستی جیاواز و مانەو ەی یەکیکیان وەک ئۆپۆزسیۆن و پێکەینانی حکومەت لە لایەن ئەو تریانەو.

٢. جێگیرنەکردنی بودجە ە حیزبەکان لە یاسایە کدا (سەرەپای بوونی یاسای حیزبە سیاسییەکان ژمارە ١٧ ەسالی)^(١) ەۆکار بوو بۆ سنووردارکردنی جۆلە و کارایی و ئازادی حیزبەکانی تر، بەلام بۆ دوو حیزبە

---

^١. مادە ١٤ بڕگە ەگەمی ئەو یاسایە دەلێت، ئەو مینە ە ە ە بودجە ە ەریمی کوردستان بۆ حیزبەکان تەرخان دەکێت، بە پێی گۆمەلێک بۆمەر و پۆشۆن کە ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان بڕیارەن لێ دەمات بە سەرئاندا دابەش دەکێت، بەلام ەەر دوو حیزب تا ئێستا بڕگەیان نەداوە ئەو یاسایە پەسەند بکێت. بۆ بێینی دەقی یاسای حیزبەکانی ەریمی کوردستان ژمارە ١٧ ەسالی، بڕوانە ساهی بئکە ە یاسا عێراقییەکان:

سەرەکییەکه وا نه بوو، چونکه نه دوو حیزبه نهوسا و ئیستایش، ده توانن مینحه ی دارایی حیزبه کان وهك کارتی فشار له دژیان به کار بهێتن.

۳. له و قوناغه دا نازادییه سیاسییه کان و نازادیی کارکردنی حیزب و هیزه سیاسییه کانێ تر، به دوور له ویست و ئاره زووی دوو حیزبه سەرەکییه که نه چه سپیوو. بۆ نمونه، کاتیك به کگرتووی ئیسلامی بریاری دا به لیستیکی سهر به خو به شداری له هه لباردنه کانێ نه نجومه ئی نوینه رانی عیراق له ۱۵ ی کانوونی به که می دا بکات، له ۱۶ ی کانوونی به که می گروپیك له جه ماوه رانی پارتی سی کارمه ندی نه و حیزبه یان کوشت و باره گاگانیان له چه ند ناوچه به کی پارێزگی دهو ک تیک دا و سووتاند^(۱). واته حیزبه کانێ تر بواریکی فراوانی جو له ی نازادانه یان نه بوو، به جوړیک که بتوانن ئۆپۆزیسیۆنیکی سیاسی کارا له هه رێمدا پیک بهێتن.

۴. هه ردوو حیزبی فه رمان په وایانوی چاکسازی نه کردنیان له پێر په وی پرۆسه ی دیموکراسی له هه رێمدا به وه ده هیتایه وه، گوايه سه رقائی چه سپاندنی مافه سیاسییه نه ته وه یییه کان و بنیاتنانه وه ی ده ول ته عیراقن، به لām راستیه که ی نه وانه پێگر نه بوون له وه ی شان به شانی گرینگیدان به مافه نه ته وه یییه کان، چاکسازی و بنیاتنانی دامه زراوه گه لی به هیز بۆ پته وکردنی دۆخی سیاسی ناوخری له هه رێم نه نجام بدریئت.

هه رچه نده ناتوانین له م قوناغه دا باس له ئۆپۆزیسیۆنیکی حیزبی بکهین، به لām ئه م قوناغه سه ره تا و پێگه خو شکردنیك به و به و سه ره له دانی ئۆپۆزیسیۆنیکی سیاسی کوردی له هه رێمی کوردستانی عیراقدا.

---

^۱. بۆ زانیاری زیاتر به وانه، دوو به یاننامه ی به کگرتووی ئیسلامی له باره ی نه و دوو دا وانه وه، له ئهرشیفی سایتی kurdistan.net.org له پۆلانی و ۸ ی کانوونی به که می.

نە بوونى ئۆپۇزسىيۇنىكى سىياسىي كارا لە و قۇناغە دا پىكر نە بوو لە سەرھەلدانى چەند جۇرئىكى تىرى ئۆپۇزسىيۇن، وەك: ناپەزايە تىيە جە ماوهرىيەكان، ئۆپۇزسىيۇنى مەدەنى، ئۆپۇزسىيۇنى ناو حكومت، ئۆپۇزسىيۇنى ناوخۇى حىزبەكان و مىدىيائى ئازاد. ھەندىك لە و جموجولانە، لە قۇناغىكى دواتردا، بوونە ھۇى دروستبوونى ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى لە ھەرىمدا. ئەم ئۆپۇزسىيۇنە يش چەند شىۋە يەكى ھەبوو، دەكرىت گرینگىرنيان بەم شىۋە يە كورت بكەينەو:

۱-۲: ئۆپۇزسىيۇنى جە ماوهرىي مەدەنى:

لەم قۇناغە دا بزوتتە وە يەكى ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى دەستى پى كىرد، كە خۇى لە نووسىنى پەخنەيى و دامەزاندنى مىدىيائى ئازاد و پىكەينانى بزوتتە وە مەدەنىيەكان و سەرھەلدانى ناپەزايە تىيە جە ماوهرىيەكاندا دەبىنيە وە. لەم پەو وە دەكرىت ئاماژە بە نووسىنى گوتارى چەند گروپىكى پۇشنىر و ئەكادىميانى كورد لە نمونەي (گروپى پەھەند)^(۱) چەندىنى تىرىش بدەين، كە بىياتى گوتارىكى پەخنەيى و ئۆپۇزسىيۇنىيان دانا. ئەو گوتارە يش زۆر كارى لە خوتنەرانى، بە تايبە تىيش گەنجان كىرد، بە جۇرىك پەخنەلگىرتنى حكومت و دەسلەت بوو بە شىۋازىكى سىياسى و پۇشنىرى لە ھەرىمدا^(۲). ئەك ھەر ئەو ەندە، بەلكو ھەندىك لە و پۇشنىر و نووسەرەنە گۇپانكارىيان تىۋىرىزە دەكرىد و ھەليان بۇ دەرگە وىتنى بزوتتە وە ي گۇپان لە قۇناغىكى دواتردا خۇش كىرد^(۳).

^۱. ئەوانە كۆمەلەك نووسەر و پۇشنىر، وەكو بەختيار ەلى و مەريوان وريا قانع و ئاراس قەتاج و پىيىن ھەردى، كە لە سەرھەلە وەدەكانى سەدى پەردو وەو ھەولياندا فىكرىكى پەخنەيى ەلىانى تىۋىرىزە بكەن. بىروانە سايتەكەيان:

<http://www.rahand.com/>

^۲. زوبىر پەسون، ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى لە ھەرىمى كوردستان، گۇفارى پۇشنگەرى، ژمارە ۲۷، زىستانى، ل ۷۱.

^۳. بۇ نمونە بىروانە ئەم ئۆپۇزىنەوانە:

بەختيار ەلى، ھەلھاتن لە بۇشايى، لە سەر سايى:

له لایه کی تره وه میدیای نازاد و نه هلی، پۆلێکی گرینگی هه بوو له خسته
 پووی پای گشتیی به ره له ستکاری هه ریم له دۆخه باوه، هه موو لایه نه کانی ئابووری
 سیاسی و کۆمه لایه تی و خزمه تگوازی شی ده گرت ه وه . پێشتر هه موو
 که نه له کانی پراگه یاندن له سه ر حیزه سیاسییه کان قۆرخ کرابوون، به ئام له وه به دوا
 چهند که نه لایکی نازاد دروستبوون، که به له دایکبوونی به که م پۆژنامه ی نازاد له
 سالی و به ناوی (هاولاتی) به وه دهستی پێ کرد^(١). دواتریش که نه له میدیایه
 نازاده کان، چ وه که چهندیتی و چ وه که چۆنیتیش، زیادیان کرد و ژماره یان که یشته
 ده یان گۆزاری نازاد، وه که (لغین^(٢) و پێگا و جیهان و... هتد) و چهند
 که نه لایکی پادیوئی، وه که پادیوئی (نه وا)^(٣) و سه ره پای بوونی چهندین
 سایتی نه لیکتریونی، وه که (ستاندارد^(٤) و کوردستان پۆست^(٥) و کوردستان
 نیت^(٦) و... هتد).

http://sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=1664&AuthorID=201

ههروهها بپروانه:

مهريوان وريا قانيع، دهرجوون له ميتافيزيكا، چۆن گۆران تيوريه بکهين؟ له سه ر سایت:

http://sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=1853&AuthorID=482

١. هاولاتی، پۆژنامه یه که سیاسی سه ره به خۆی نازادی نه هلییه، ژماره سه فری له ٥١ تشرین دووه می له
 شاری سلیمانیه دهرجوو. هاولاتی به مه بهستی به دهست هینانی مافی هاولاتی بوون بۆ هه مووان و
 دایینکردنی نازادی پادهر بپین و به دهست هینانی مافه کانی مرۆف و گه شه پێدانی رۆحی دیموکراسی و گفتوگۆ
 دامه زرا. بۆ زانیاری زیاتر بپروانه:

<http://hawlati.info/Ar/AboutUs.aspx>

٢. بپروانه،

<http://lvinpress.com/Arabic.aspx>

٣. بپروانه سایتی پادیوکه له سه ر ئینتهرنێت:

<http://radionawa.com/ar/arabic.aspx>

٤. بپروانه،

<http://standardkurd.org/English.aspx>

٥. بپروانه،

<http://www.kurdistanpost.com/about.asp>

٦. بپروانه،

ئەم كەنالاڭە پۆلىكى گەردەيان ھەبوو لە تيشكخستە سەر كيشە و قەيرانە ناوخۆى و دەرەكەيەكانى ھەرېم، ھاوكات مەنبەرەكە ئازادىيان بۆ ئەو پۆشنەير و نووسەرەنەش كەردەو، كە مەيلەكە ئۆپۆزسىۆنەيان ھەبوو، تەنەت پەيش سەرھەلەدانى بزووتنەو ھەي گۆپانەش لە ھەرېم، ئەو ھەيش لە خولقاندەن پايەكە گشتەي ئۆپۆزسىۆنەدا، بەشدارەيەكە باشى ھەبوو. ئەو كەنالاڭە مەيدايەيە ئەھلىيانە (چە بېستراو و چە خوینراو) پۆلىكى بەرچاويان ھەبوو لە ئاشكەركەنە زانىارەيە شارەراو ھەكان و ئاگادار كەردە ھەي ھاوالاتيان لە ھەي لە پەشت بەردەو ھە گەورەرا و زەفكەردە ھەي كەيشەي كە مەي خەزمە تەگوزارەيەكان و شەوازە جەوازەكانە گەندەلەدا. ئەو ھەيش لە بارەدا بوو پايەكە گشتەي ئامادە بۆ گۆپانەكارەي بىسازەنەت، كە ئۆپۆزسىۆنەي سەياسەي لە قونەغەي دواتەردا تەوانى سەر كەردا يە تەبكات و لە ھەلەبژاردەكاندا ئاراستەي تەبكات، لەو پەيگە يە شەو ھەولەي گۆپەنەي ھاو كەيشەي سەياسەي لە ھەرېمدا بەدات.

نابەت ھەموو ئەوانە وامان لە بکەن، پۆلى گەردەي پەيخەراو ھەكانە كۆمەلگەي مەدەنەي و بزووتنەو مەدەنيەكان لە ھۆشيار كەردە ھەي ھاوالاتيان و پەخساندەنە مەنەيەكە گونجەو بۆ سەرھەلەدانەي پەوتەكەي ئۆپۆزسىۆن لە ناوخۆي ھەرېمدا، لە بېر بکەن.

جەي خۆيە تە ئامازە بەو بەدەين ناپەزايە تەيە جەماو ھەيەكان، لە ئەنجامەي خراپەي بەري ئابووری و كۆمەلەيە تەي ھەرېم كەوتنەو ھە داوای جەيگەر كەردەنە دامەزراو ھە دۆخەي سەياسەي ھەرېميان دەكەرد. دۆخەكە لە بواری خەزمە تەگوزارەيە ئاو و كارەبا و سووتە مەنەدا ھەر بە خراپەي مەيەو، ئەو ھەيش لە كۆتايەي سەلەو سەرەتایدا زنجیرەيەك ناپەزايەي جەماو ھەيەكەلە و پانەي و سەلمەني و ئاكرەي ھەلەبجەي شەھەي لێ كەوتەو، بە ھۆي جەيە جەنە كەردەنەو

بە ئۆيىدە سەلەت لە ھەلبەرزاردنە كانى كانوونى دوو ھەمى دا بە جە ماو ھەرى دابوون. ھەرچە نە ئەم خۆپىشان دان و نا پەزايە تىيانە ھىچ ئامانچىكى سىياسىيان لە پەشتە ھە نە بوو، ئامانچى سە ھە كىيان دابىن كەردنى پىتويىستى و خزمە تگوزارىيە بنە پە تىيە كانى ھاو لاتىيان بوو، كە چى دە سەلەت بە پە قى و بە توندوتىژى ھە ئامى دانە ھە و سە ركوتى كەردن، پە دوو پىكخە رانى خۆپىشان دانە كان كەوت و تە نەت لە ھە ندىك ناوچە دا كار گە يەشتە ئە ھە ھە تە قە يان لە خۆپىشان دە ران كەرد^(۱).

لە ھە ئايارى بزووتنە ھە (ھە تا كەى) پاگە يە نرا، كە لە يە كگرتنى پىكخا ھە كانى كۆمە لگە ھە دە نى و ژمارە يەك كە سايە تىيە ياسا ھە ئە كادىمى و سىياسى و پۆشن بىرى و مە دىيە پىكخە تىبوو، مە بە ستى بوو لە پىگە ھە فشارى نەشتىيانە ھە بۆ سە دە سەلەت سىياسى، پا يە پاستە قىنە كانى دىموكراسى بچە سىپىنەت و ماف و پىزى ھاو لاتىيان بپارىزىت، خزمە تگوزارىيە بنە پە تىيە كانىيان بۆ دابىن بكرىت و دژى گە نە ئىيە بوە ستىتە ھە^(۲). ئە و بزووتنە ھە يە دوو پىرۆژە ھە بۆ كارا كەردنە ھە ئە نجومە نى نىشتىمانى ئە نجامدانى ھەلبەرزاردنى پىشوو ھەخت لە ھە رىمدا خستە پوو. ھە موو گرۇپە ئۆپوزىسيۆنە كانى پارىزگە سىلەيمانىيە لە سايە ھە خۆيدا كۆكردە ھە و ھاو لاتىيانى لە

¹. بېروانە، ياسىن سالىح، ل ۲۲۴_۳۶.

². بېروانە، پەحمەن غەرىب، پاگە يە ندىنى بزووتنە ھە كە مە دە نىيە ئۆئ لە سە لىمانى، لە سەر سايە حىزبى شىوعى:

http://tareekalshaab.blogspot.com/2007_05_06_archive.html

ھەروەھا بېروانە، پاگە يە ندىنى بزووتنە ھە (ھە تا كەى) لە كوردستان، لە سەر سايە:

<http://www.wna-news.com/inanews/news.php?item.2053.10>

لە ديار تەرىن دامەزرىنە رانى بزووتنە ھە كە بىرىتە بوون لە (د. لە تىف مستەفا، يوسف مەمەد سادق، سەروەر ھەلى جەمەل، شۆرەش ئەمىن، ئارام جەمال، ئالە كەمال و جەندانى تەرىش)، وەرگىراو ھە د. لە تىف مستەفا، دىمانە ھە كە شەخسى، سە لىمانى، ھە ئابى.

ماڤە كانىيان و چۆنىتىپى بەرگىرلىك دىنىيان بە شىۋەي ئاشتىيانە، ھۇشيار كىردە ۋە. ھەرچەندە تەمەنى بىزۋوتنە ۋەكە كورت بوو، بەللام تۋانى فشار بىخاتە سەر ھۆكۈمەت و ناچارى بىكات چەند چاكسازىيەك لى ھەوارەكانى خىزمەتگوزارى ۋە دىيە تىكرىدىگەندە لىدا بىكات. ھەروەھا خىزبە سىياسىيەكانى ناچار كىرد بە پۇلى خۇيان ھەستىن و ئۇپۇزسىۋىنىكى سىياسى جىدىي ۋە ھىز پىك بەيىنن. دەتۋانىن بىلەين دروستىۋونى ۋە بىزۋوتنە ۋەيە سەرەتايەكى گىرىنگ بىو لى ھاندان و بىزۋاندنى چۋار خىزبەكە (كە دۋاتىر باسلىان دەكەين) و ھەندىك لى كادىرانى بىزۋوتنە ۋەكە، لى داھاتۋودا بىوون بە ئەندامى كارا و چالاكى ئۇپۇزسىۋىنى سىياسىي (بىزۋوتنە ۋەي گۇپان) دا^(۱). واتە دەتۋانىن بىزۋوتنە ۋەي (ھەتاكەي) بە بەردىكى بىنەپەتتى ۋە ئۇپۇزسىۋىنى سىياسىيە لى قەلەم بىدەين، كە دۋاتىر لى ھەيىمدا دروستىۋو.

بەللام چەند شىتەك بىوونە ھۇي ھەلۋە شاندە ۋەي بىزۋوتنە ۋەكە، كە د. لى تىف مستەفا ھەندىكىيانى باس كىردۋە، لى ۋانەيش: "گىرتە ئەستۋى ئەركىكى قورس و گىران لى لايەن دامەزىنە رانى بىزۋوتنە ۋەكە ۋە، بە تايىبە تىپىش يۈسەف مەمەد سادىق، كە پىكخەرى بىزۋوتنە ۋەكە بوو، ھەروەھا سەرقالبۋونى بىزۋوتنە ۋەكە بە كارى لاۋەككىيە ۋە لى سەر حسابى كارى ئۇپۇزسىۋىنى ۋە دىيە تىكرىدىان لى لايەن ھەر دۋو خىزىبە سەرەككىيەكەي ھەرىمى كوردىستانە ۋە، ئەۋەيش سەرەپاي لاۋازىي دارايىي بىزۋوتنە ۋەكە"^(۲).

¹. بۇ ھەۋونە، دۋو كەس لى ئەندامانى دەستەي پەربەرايە تىي بىزۋوتنە ۋەكەي (ھەتاكەي)، كە ئەۋانەش د. لى تىف مستەفا و يۈسەف مەمەد سادىق، لى لىستى گۇپاندا بىوون بۇ ھەلۋەردى ئەنجۈمەنى ئۇيۇنەرانى عىراق لى ۲۰۱۰. دا. ھاۋكات د. لى تىف مستەفا سەرۋىكى لىستى گۇپان بوو لى پارىزگاكى سىلىمانى و زۇرتىرەن دىنگى لى سەر ئاستى ھەرىم و شەشەمىن لى سەر ئاستى عىراق بە دەست ھىنا بە كۆكردنە ۋەي ھەزار و ۱۶۹ دىنگ. بىروانە، دىرباز مەمەد، شىكارى ئەنجۈمەكانى ھەلۋەردى ئەنجۈمەنى ئۇيۇنەرانى عىراق لى ۷۲ ئادارى، (سىلىمانى، زۋورىلىكۋىلەنە ۋەي سىياسىي بىزۋوتنە ۋەي گۇپان، ۲۰۱۰) ل ۴۰.

². د. لى تىف مستەفا، دىمانەپەكى شەخسى.

۲-۲: ئۆپۈزسىۋنى سىياسى لى ناوخۇى حكومەتدا:

مەنگاۋى دوو مە پىكەيتىنانى ئۆپۈزسىۋنىكى سىياسى پاستەقىنە لىم قوناغەى مىژۋى مەرىمدا، خۇى لى ئۆپۈزسىۋنى ناوخۇى يان پەخنە لى خۇگرتن لى ناوخۇى يەكيتى نىشتىمانى كوردستاندا دەبىنيتەۋە. سەرە تاكانى ئىم پىۋسە يەيش دەگە پىتەۋە بىۋ سالى يەكە مى پاپە پىنە جە ماۋە رىيەكەى مەرىمى كوردستان تا پىش دروستىۋونى دامودەزگا سىياسىيە كانى مەرىمى كوردستان^(۱). نەۋشىروان مستەفا باسى لىۋە كوردوۋە، دەلىت: "لە سەرە تاى پىكەيتىنانى يەكەم حكومەتى كوردىدا، پىشنىيازىكىم خستە بەردەست مەكتەبى سىياسىيەكيتى نىشتىمانى، كە لەگەل پارتى پىك بىكەۋىن و يەككىمان بىيتە دەسەلات و ئەۋى تىرىشمان ۋەك ئۆپۈزسىۋن بىنيتەۋە، بەلام مەقالان لە بەردوۋ ھۆكارى سەرەكى پازى نەۋىن، ئەۋانىش كۆمەلگەى كوردى، بە حىزبە كانىشەۋە چەكدار بوون و لە دوۋىارە بوونەۋەى شەپ دەترسان. ھۆكارىكى تىرىش ئابۋورى بوو، ئەۋ حىزبەى دەبوۋە ئۆپۈزسىۋن، تەۋاۋ لاۋاز دەبوۋ^(۲).

لە لايەكى ترەۋە، نەۋشىروان مستەفا پىشنىيازىكى تىرى خستە بەردەستى حىزب، بەۋەىكە سانىكى تەكنۇكرات حكومەت بىگرنە دەست، نەك سەركردە كانى مەكتەبى سىياسى، چونكە باۋەپىۋابوۋ ئەۋ سەركردانە پىۋاۋى شەپ بوون، نەك پىۋاۋى دەۋلەت. مەروەك پىشنىيازى ئەۋەيشى كورد ئەنجومەنى نىشتىمانى چاۋدىرىى حكومەت بىكات، بەلام ئەۋ بىرۋكە يەيشى لە لايەن حىزبەۋە پەسەند نەكرا^(۳).

1. بىروانە، نەۋشىروان مستەفا، لە نىۋان مەۋام جەلال، ل ۴_۶.

2. نەۋشىروان مستەفا، دىمانەپەگى شەخسى.

3. ھەمان سەرجاۋە.

هەر به‌وه‌نده‌یش ته‌واو نه‌بو، به‌لكو له كۆتاییی سالی ژماره‌یه‌ك ئەندامی مه‌كتەبی سیاسیی یه‌كێتی نامه‌یه‌کیان ئاواستەیی جەلال تالەبانی، سكرتێری گشتیی یه‌كێتی كرد و تیایدا داواكار بوون گۆپانکاری پێشەیی له‌ ناو حیزیدا ئەنجام بدرێت و دەسه‌لاته‌كانی سكرتێری گشتی كه‌م بكرێنه‌وه، مه‌كتەبی سیاسیی كارا بكرێت و هه‌ڵبژاردنی پێشەیی له‌ ناو خۆی حیزیدا ئەنجام بدرێت و چاكسازی گشتی بكرێت، له‌گه‌ڵ كاراكردنی حكومه‌ت و دابینكردنی خزمه‌تگوزارییه‌ بنه‌په‌تییه‌كان بۆ هاوڵاتیان.

له‌و باره‌یه‌وه‌ نه‌وشیروان مسته‌فا وتی: "سكرتێری حیزب هه‌موو ده‌سه‌لاتێکی مه‌بوو، هه‌ر خۆیشی فەرمانده‌ی گشتیی هه‌یزه‌كانی پێشمه‌رگه‌ و به‌رپرسی ده‌زگای پاگه‌یانندن و هه‌والگریش بوو. هه‌یج كه‌سیكیش، ته‌نانه‌ت ئەندامانی مه‌كتەبی سیاسیی هه‌یچیان له‌ باره‌ی دارایی و قه‌باره‌ی سه‌رمایه‌ی حیزب و چۆنیتیی به‌پێوه‌بردنی ته‌و داراییه‌ نه‌ده‌زانی، ئەوه‌ بۆ ده‌زگای ئاساییش هه‌ر پاست بوو، هاوكات هه‌ر ئەویش سه‌رۆك كۆماری عێراقه‌، ئیتر چۆن ده‌توانیت به‌و هه‌موو كاردا بگات، كه‌چی ئاماده‌نه‌بوو واز له‌ هه‌یج كام له‌و ده‌سه‌لاتانه‌ به‌یئت"^(١).

له‌ كۆتاییی ئەو سه‌له‌دا نه‌وشیروان مسته‌فا ئەمین، جیگری سكرتێری گشتیی یه‌كێتی ده‌ستی له‌ هه‌موو پۆسته‌كانی له‌ ناو ئەو حیزبه‌دا كێشانه‌وه^(٢). له‌ ئاداری كۆمپانیا یه‌كێ پاگه‌یانندن به‌ ناوی (كۆمپانیا یوشه‌) دامه‌زراند^(٣). كه‌ له‌ سايته‌ی ئه‌لیكترۆنی و پۆژنامه‌یه‌ك و پادیۆیه‌ك و

^١. هه‌مان سه‌رچاوه‌.

^٢. بڕوانه‌، ئاوێنه‌، نه‌وشیروان مسته‌فا له‌ گروپێکی پهنه‌گرانه‌وه‌ بۆ ئۆپۆزسیۆن، پۆژنامه‌ی ئاوێنه‌، ژماره‌ ١٤١، ٢٩ ئه‌یلوولی.

هه‌روه‌ها، نه‌یینه‌یه‌كانی ده‌ست له‌ كاركێشانه‌وه‌ی نه‌وشیروان مسته‌فا، له‌ سه‌ر سايته‌:

<http://www.iraqcenter.net/vb/28938.html>

^٣. بڕوانه‌:

كه نالتىكى ئاسمانى و چاپخانه يەك پىكها تىبوو. لەو كاتەيشەو نەوشىروان مستەفا، لە رىگەى دروستكردى ئۆپۆزسىۆنىكى سىياسىي بەهيزەو، ھەموو ھەولئى خۆى بۆ ھىنانەدى گۆرپانكارىي سەرلە بەرى سىستەمى سىياسىي ھەرىمدا تەرخان كىردووە. بۆ خۆى ھۆكارى واز ھىنانى لە يەكئىتى ئاوا لىك دەداتەو: " پىم وابو چاكسازىكردى لە حكومەتدا لە سەر چاكسازىكردى لە حىزىدا وەستاو، بەلام دواتر لەو نائومىد بووم و وازم لە حىزب ھىنا و ھاوپىيانى تىرىش مانەو"^(۱).

ئەو و ھاوپىيانى تىرى لە ھەلئىزاردە كەى تەمووزى بە لىستىكى نوئى بەشدارىيان كىرد و لىستە كەيشى پەلەى دوو ھەمى بە دەست ھىنا و ۲۵ كورسىي پەرلەمانى بىردەو. لەو ھەىرپا بورد دەتوانىن بلىين، سەرەپاى نەبوونى ئۆپۆزسىۆنىكى سىياسىي كارا لەو قۇناغەى ھەرىمدا، جا لە پەرلەماندا بىت يان لە حكومەتدا، بەلام ھەرىم سەرەتايەكى فىكرى و كۆمەلەيتى و بزووتنەو يەكى سىياسىي و جەماوەرىي مەدەنىي و مىدىيائى ئەوتقى بىخۆو بىنى، كە رىگەى بۆ دروستبوونى ئۆپۆزسىۆنىكى سىياسىي راستەقىنە لە قۇناغەى دواتر دا خۆش كىرد.

۲: دەرگەوتنى رۆلى ئۆپۆزسىۆن _ خولى سىيەمى پەرلەمانى گوردستان:

ئەم قۇناغە پەرەسەندىكى گەرەى لە پووى ئۆپۆزسىۆنى سىياسىي لە ھەرىمدا بەخۆو بىنى، ئەو ھەبوو چەند حىزبىكى ئۆپۆزسىۆنى پەسمى دروست بوون. پەيوەندىيان پىكەو بەرەو پىش چوو و ئاستى ھەماھەنگىي نىوانىشيان زىيادى كىرد. دەرگەوت لە چەند تەو ھەرىكدا باسەكە كورت بکەينەو:

<http://www.wusha.net/Content.aspx?LinkID=1>

¹. نەوشىروان مستەفا، دىمانە بەكى شەخسى.

۳-۱: حیزبە ئۆپۆزسیۆنە کانى ھەرىتىمى گوردستان:

لە ئىستادا دوو پەوت نوینە رایە تیی ئۆپۆزسیۆنى سیاسى لە ھەرىمدا دەكەن: یەكکىيان عەلمانى کە گۆرپانە، ئەوى دیکە یەشيان ئىسلامىيە کە لە یەكگرتووی ئىسلامى و کۆمەلى ئىسلامى پێک ھاتووہ.

یەكەم: بزوووتنە وەى گۆرپان^(۱).

نەوشىروان مستەفا ئەمین، جیگىرى پێشووئى سكرتێرى گشتى یەكێتى و پێكخەرى ئىستای بزوووتنە وەى گۆرپان، پاش ئەوى خۆى ھاوپێیانى لە یەكێتى كەشانەو، بە ھۆى ئەو مێژوو پەر لە خەبات و سیاسەت و پۆشنبىر یەى ھەیتى، بە بزوووتنە سەرەكیى بزوووتنە وە نوێیە کە دادەنرێت^(۲). ھەر ئەو بوو سەرکردایە تیی بزوووتنە وەى پەخنە لە خۆگرتنى لە ناوخۆى یەكێتیدا كرد، كە بە باالى پىفۆم ناسرابوو. كاتىكیش چاكسازى لە ناوخۆى حیزیدا گەیشتە پێگە یەكى بنەست، نەوشىروان و چەند ئەندامى كى یەكێتى پێیان باشبوو دەست لە پۆستەكانیان بكشێننەو و بزوووتنە وەى كى نوێ بە ناوى بزوووتنە وەى (گۆرپان) ھوہ دابمە زىتین.

نەوشىروان مستەفا لە سالى دا زنجیرە یەك وتارى بە ناوى "ئیمە و ئەوان: ناكۆكیە كانمان لە سەر چىن" بڵاو كردهوہ^(۳). دەتوانین ئەو زنجیرە وتارە بە

¹. بۆ زانیشى بەیاننامە و ئەدەبىياتى سیاسى بزوووتنە وەكە، بېروانە ئەم لێنكە،

<http://gorran.net/Ar/Content.aspx?LinkID=47&Action=4>

². ھەمووان دەزانین كە نەوشىروان مستەفا، یەكێكە لە دامەزرێنەرە سەرەكیەكانى یەكێتى ئىستىمانى و ھیزەكانى پێشمەرگە و ئەندازى یارى پەرپەنەكەى گوردستانى عێراقى سالى ۱۹۷۰. جگە لەوہىش چەند كتیبى كى لە سەر مێژووئى گوردستان و بزوووتنە وە پزگارىخوازەكەى بە زمانى كوردى ھەبە، لەوانە (كورد و عەجەم، ئىمارەتى بابان لە نێوان بەرداشى پۆم و عەجەم، لە كەنارى دانوبەوہ بۆ خرى ناووزەنگ، پەنجەكان یەكترى دەشكێنن و... ھتد).

³. بېروانە دەقی ئەو زنجیرە یە: نەوشىروان مستەفا، ئیمە و ئەوان، ناكۆكیە كانمان لە سەر چىن؟، لە سالى:

تیۆریزه کردنی ھۆکاره کانی دامه زانندنی بزوتنه وهی گۆپان بزانی، نه وشيروان مستهفا ده لیت: "ئیمه ده مانه ویت حیزب ده ستوره نه داته کاروباری داموده زگا حکومیه کان و زانکۆکان و دادگاکان و پیکخواه کانی کۆمه لگه ی مه ده نییه وه، به لām ئه وان ده یانه ویت کۆنترۆل زیاتر بکه ن و ده ست له کاروباری پۆزانه ی هاو لاتییان وه ربده ن. ئیمه ده مانه ویت له دابه شکردنی سامان و مووچه و زه ویو کار له هه ریمدا دادپه روهری هه بیته، که چی ئه وان ده یانه ویت سامانی ولات به کار به یئن و کار به به رژه وه ندییه تایبه تییه کانی خۆیان بکه ن و سه روه ت و سامان وه ک ئامرازیک بۆ ملکه چکردنی هاو لاتییان به کار به یئن. ئیمه ده مانه ویت کاروباری دارایی و ئابووری و بازرگانی و سیاسی حکومه ت شه فاف بن، ئه وان ده یانه ویت ئه م مه سه لانه به نه ینی و له پشت په رده دا به یلته وه⁽¹⁾.

له شوینیکی ترده ده لیت: "ئیمه چاکسازی پشهییمان ده ویت، چاکسازی پشهییش لای ئیمه واته گۆرینی حکومه تی تاکه حیزبی شمولی (یه کیتی له سلیمانی و پارتی له هه ولیژ و دهۆک) به حکومه تیکی دامه زراوه یی نیشتیمانیی کوردستانی⁽²⁾.

به لām ئه وه ی له ناو یه کیتیدا پیی ده و ترا (بالی پرفۆرم) تاکه سه رچاوه ی بزوتنه وه ی گۆپان نییه، ناتوانین بزوتنه وه مه ده نی و سیاسی پۆشنبری و کۆمه لایه تییه کانی هه ریم له قوناغه کانی پابردوی پۆسه ی سیاسیدا له بیر بکه ین، به تایبه تی که ئه وسا و ئیستایش پۆلکی گه وره یان هه یه له مشتوما لکردنی په وتی به دیل بۆ ئه و قه یران و کیشه سیاسی و کۆمه لایه تی و ئابووری و پۆشنبری یانه ی له هه ریمدا هه ن.

---

http://sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=778&AuthorID=36

¹. بروهانه هه مان سه رچاوه.

². بروهانه: نه وشيروان مستهفا، ئیمه ده زانی جیمان ده ویت له ساتی:

http://www.sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=4645&AuthorID=3

له ۲۵ی ته مووزی هه لێژاردنی په رله مانو سه روکایه تی هه ریم به پتوه چون،
 (۱۵) لیست له سه ر (۱۰۰) کورسی په رله مان و نو لیستی تورکمان و کلدان و
 ناشووریش له سه ر (۱۱) کورسی پیکهاته غهیره کوردیه کان^(۱) پکابه رییان کرد.
 هاوکات پینچ که سیش، که بریتی بوون له: نه حمه د محمه د په سول نه بی (سه فین
 حاجی شیخ محمه د)، مه سعود بارزانی، حسین گه رمیانی، هه لۆ ئیبراهیم نه حمه د
 و د که مال میراوده لی پکابه رییان له سه ر پۆستی سه روکی هه ریم کرد. پتویسته دان
 به وه دا بنیین، که هه له ته هه لێژاردن و پۆزی ده نگدان چه ندین سه ر پینچی
 سه ر خه کارییان به خۆه به یینی، له وان به ییش
 گواستنه وه ی به زۆری مه نه جییانه ی ها ولاتیان، ته نیا له به ر ئینتیما ی سیاسیان^(۲) و
 ده رکردنی چه ندین فه رمان به ری ده ولت^(۳) و لا بردنی چه ندینی تریش له
 پۆسته کانیان، که له ناویاندا پاگرو سه روک به شی وه زا ره تی خویندنی بالا

1. به پتی هه موار کردنی چواره می یاسای هه لێژاردنی په رله مانو کوردستان (۱۱) کورسی بۆ پیکهاته نایینی و
 نه ته وه مییه کانی ته ری هه ریمی کوردستان دابین کرا، به م شیویه، (۵) کورسی بۆ کاندیده کانی سریان و کلدان و
 ناشووری (۵) کورسییش بۆ تورکمان و کورسییه کیش بۆ ئه مره نه کان.

2. کاتیک ده لئین نه وه په رۆسه یه به لان بۆ دا پێژراو بووه، مه به ستانه بلئین لایه نی که م له ناو په کتیدا
 به رپارێک هه بوو بۆ هه ر خسته سه ر لیسته کانی تر، به تابه تیش لیستی گۆران، له رێگه ی ده رکردن له
 وه زیفه یان گواستنه وه ی به زۆری کاندیه کانی له ناو دامودمژگا و فه رمانگه حکومه یه کاندیا. له و باره به وه مه لا
 به ختیار، سه ر کرده له په کتیی نیشتمانی له جاوپیکه وتنیکه پۆز نامه ی (ناو نه) دا وتی، هه ر بۆستیک، جا
 گه وه به یان به جوک، له به ر پتوه به ری ناحیه و به لیس و هیزه ئه منیه کان و به شمه رگه تا به پۆسته
 گه وه رگه ده گات، مادام کاندیه یه کتین بۆ نه و پۆستانه، بۆیه ماف خۆشیه تی بیانگۆریت و سزایان بدات و
 متمان به ان لێ و به رگری ته وه". بۆ به یینی ده فی جاوپیکه وتنه که به روانه: ناو نه، مه لا به ختیار، په کتیی و
 پارتیسی ملیۆن دۆلار له حکومه ت وه رده گرن، له سه ر ساتی:

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Babet&Cor=Chawpekewtin&jimare=715>

3. بۆ نموونه به روانه: هه لاه نه جم، به پێچه وانه ی یاسای هه لێژاردنه کانه وه، په کتیی به رده وانه له
 ده رکردنی هه رمان به ره حکومه یه کان، له سه ر ساتی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17525&cat=1>

هه بوون^(١)، جگه له هه پشه کردن له کادری چه ندین لیستی جیواز^(٢)
 سه ره پای ئه وانه یش له پۆژی ده نگداندا ساخته کارییه کی زۆر کرا، به تاییه تییش له
 هه ولێز و دهۆک^(٣) بێگومان ئه وه یش بوو به هۆی ساخته کردنی دهنگی دهنگه ران و

¹. بۆ نموونه بېروانه، دهركردنی چەند مامۆستایەك به هۆی لیستی گۆڕاڤه وه، له سهر سایتی:

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=3810>

ههروهها بېروانه، دلێر عهبدولخالق، راگری گۆلێزی زانسته مرۆفایه تییه کانی زانگۆی گۆیه له
 پۆسته که ی دوور ده خرێته وه، له سهر سایتی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17397&cat=1>

². بۆ نموونه بېروانه، سبهی، له سکاڵیه کدا بۆ بهردهم پای گشتی، سهروۆکی لیستی چاکسازی کوردستان،
 ماوهیه که فشار ده خرێته سهر ئه وه کهسانه ی یارمه تیمان ده ده، له سهر سایتی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17459&cat=1>

ههروهها بېروانه، هه لۆیست عوسمان و بهرهم له تیف، دیمانه له گه ل د. عهبدولوسه ور بازارانی،
 گۆفاری پێگا، ژماره ١٣، حوزه برانی، ل ١٢-١٩.

³. جۆریك له كۆدهنگی له راپۆرتی تۆپه کانی چاودێزی هه لێزاردنه کان له سهر پوودانی ساخته کارییه کی فراوان
 له وه هه لێزاردنه ها هیه، لێر ده ها هه ندێك له و راپۆرتانه ده خه پنه بهر چا و که پۆژنامه ناوخۆی و
 جیهانییه کان به شێکیان لێ گواسته وه وه.

The Economist print edition, The times they are a-Changing: on site:

http://www.economist.com/world/mideast-africa/displaystory.cfm?story_id=14140770

◀ ههروهها، ئاوپنه، پهیمانگه ی مافه کانی مرۆف، ساخته کاری ی زۆر کرا وه، له سهر سایتی،

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=4517>

◀ ههروهها، راپۆرتی گۆتایی پێک خراوی ته مووز له بهاری هه لێزاردنی سه روکا په تی و
 بهر له مانای هه رێمی کوردستانیه وه، له سهر سایتی:

<http://www.tammuz.net/news/arabic/03-09-009a.pdf>

◀ ههروهها، هاو لاتی، نوێنه رێسی پێک خراوی نیو ده وه لێتی، له لایه ن حیزبی ده سه لێتاره وه پێشێلکاری ی زۆر
 کرا وه، له سهر سایتی :

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=10224&LinkID=63>

◀ ههروهها بېروانه نامه یه کی کونسولی هه رمه نسا بۆ سه لاهه دین به ها دین، سه روۆکی لیستی چاکسازی
 خزه ته گۆزاری، له سهر سایتی:

<http://www.kurdiu.org/fileup3/3278french.pdf>

◀ شتێك به ناوی بێلا و کرا و په کی ناوخۆیی پارتیه وه بێلا وه یی کرا، که تیا دا دان به ئه نجام دانی ساخته کاری له
 لایه ن هه ندێك له کادرانییه وه ده نیت، که کاری گه ریی خرا پی بۆ سهر سومعه ی پارتی هه بوو. بۆ زانیاری له

شـ _____ یواندن ئـ _____ نجامی هه لێژاردنه کان و

دهرنه که وتنی ئه نجامی راسته قینه ی پرۆسه ی ده نگدانه که .

سه ره پای نه وانه ، نه وشه یروان مسته فا چه ند هۆکارێکی تر باس ده کات ، که

بوونه هۆی دهرنه که وتنی ئه نجامی راسته قینه ی هه لێژاردنه کان ، له وانه یش :

١ . بوونی ناوچه که لێکی عه شایه ری که له ژێر کۆنترۆلی پارتهی دان ، له وانه یش

سۆدان و چۆمان و میژگه سوور و بارزان و عه قره .

٢ . پکا به ریه که ته نیا له گه ل پارتهی و یه کێتی نه بوو ، به لکو چه ند

حیزبێکی تریش هه بوون ، که هه رچه نده عێراقیش نه بوون ، به لام ئه ندام و

لایه نگرانیان ده نگیان به پارتهی و یه کێتی دا ، وه ک حیزبه کوردیه کانی ئێران و

پارتهی کرێکارانی کوردستانی تورکیا^(١) .

سه ره پای هه موو نه وانه یش ، لیستی گۆپان توانی هه زار و ٢٤ ده نگ ، واته

٢٣،٧٢٪ ی پرۆزه ی ده نگه کانی به ده ست به یئتیت ، له به رامبه رد

لیستی کوردستانی (هاو په یمانیی پارتهی و یه کێتی) یه ک ملیۆنێک و ٧٦ هه زار و ٣٧٠

ده نگ ، واته ٥٧،٣٧٪ ی پرۆزه ی ده نگه کانی به ده ست هیتا^(٢) . به و نه نجامه یش

لیستی گۆپان ٢٥ کورسی په رله مان و لیستی چاکسازی و خزمه تگوزاری کورسی و

لیستی کوردستانی ش ٥٩ کورسییان به ده ست هیتا .

سه ره ئه و بلاوکراوه یه ، په روانه : هاو لاتی ، پارتهی دان به ئه نجامدانی ساخته کاری له هه لێژاردنه کانی ته مووزدا ده یئت ، له سه ره سابتی :

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=12191&LinkID=63>

١ . نه وشه یروان مسته فا ، دیمانه په کی شه خسی .

٢ . په روانه ورده کاری ئه نجامی هه لێژاردنه کانی سه ره زاکا په تی و په رله مانی هه رتیمی کوردستان له سه ره سابتی کۆمسیۆنی باڵای سه ره به خۆی هه لێژاردنه کان له عێراق :

[http://www.ihec.iq/Arabic/Parliamentary elections for the Kurdistan re
gion.aspx](http://www.ihec.iq/Arabic/Parliamentary%20elections%20for%20the%20Kurdistan%20region.aspx)

سەرەپای ئەو ئەنجامە تارادەیکە پۆزەتیقەیی بزوتنەوێ گۆپان، دامەزێنەری بزوتنەوێکە ھۆکاری ئەو ئەنجامەیی گەپاندەوێ بۆ پکابەرییەکی ناھاوتای نیتوان ھەردوو لا، دەلالت: ئیمە چووینە پکابەریی چەند حیزبیکوێ کە لە قەبارەیی ئیمەدا نەبوون، چونکە ئەو حیزبانە سەرۆکایەتی کۆماری عێراق و سەرۆکایەتی ھەرێم و سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیرانی ھەرێم و جیگری سەرۆکی پەرلەمانی عێراق و چەندین وەزیریان لە بەغدا و ھەرێمیش ھەیە، سەرەپای ئەوێ دەزگا میدیایی و ئەمنییەکانیان کۆنترۆڵ کردووە و سامانی گشتیان بۆ بردنەوێ پکابەرییە کە بەکار ھێناوێ، بەلام ئیمە تاکە وەزیرێکی شەمان نەبوو^(١).

ئەگەر بەوردی لە ئەنجامی ئەو ھەڵبژاردنانە بپوانین و بە ئەنجامی ھەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان لە ٢٠٠٥ بەراوردی بکەین دەبینین، جیاوازییان لەو دایە، ھێژیک ھاووەتە پێشەوێ کە پێشتر بە شێوەیەکی سەرەخۆ لە ژبانی سیاسیدا بەشداریی نەکردووە، کە ئەویش بزوتنەوێ گۆپانە و توانیەیک لە سەر چواری دەنگەکان بباتوێ. لە بەرامبەریشدا ھێژە سەرەکییەکان چەند کورسییەکیان لە دەستدا^(٢). ئەو ھێژەیش بەشداریکردنی لە حکومەتدا پەت کردووە و بپاری دا بە ٢٥ کورسی خۆیەوێ لەگەڵ ھەریەکە لە یەکگرتووی ئیسلامی بە شەش کورسی و کۆمەڵی ئیسلامی بە چوار

^١. نەوشیروان مستەفا، دیمانەبەکی شەخسی.

^٢. لە خولی دووھەمی پەرلەمانی ھەرێمدا، پارتی و یەكێتی کورسییان ھەبوو، کەچی لە خولی سێھەمدا بوو بە ٥٩ کورسی، واتە ٩ کورسییان لە دەست دا. ھاوکات یەكگرتوووی ئیسلامییش کە وەك ھێزی سێھەم لە ھەرێمدا سەھەر دەکرا، لە خولی دووھەمدا ٩ کورسی ھەبوو، بەلام لە خولی سێھەمدا بوو بە ٦ کورسی، واتە ٢ کورسیی دۆپاند. بۆ زانیاری لە سەر ئەنجامی ھەڵبژاردنەکانی خولی دووھەمی پەرلەمانی ھەرێم بپوانە، ئەنجامی ھەڵبژاردنەکانی خولی دووھەم ٢٠٠٥، سەرچاوەی پێشوو، لەگەڵ ئەنجامەکانی خولی سێھەمدا بەراوردی بکە، کە پێشتر ناماژەمان پێداوێ.

کورسی و لیستی پاقیدەینی ئاشووری بە دوو کورسی، وە ک
ئۆپۆسیۆنی پەرلەمانی بێتەنە وە^(١).

نەوشیروان مستەفا، رێکخەری گشتی بزوتنە وە یگۆپان، ھۆکاری بەشداری
نەکردنی بزوتنە وە کە ی لە حکومەتدا بە م شتێوە پوون کردە وە: ئێمە بە دیل
دەخەینە پوو لە چۆنیتیی بە پێوە بردنی حکومەت و نەهێشتنی گەندە لێی دارایی و
ئیداری و سیاسی و ئەخلاقی و چەسپاندنی کۆلە کە کانی دادپەروەری کۆمە لایەتی و
بوونی شەفاقەت لە بودجە ی ھەری کوردستان و پە یوە ندییە سیاسییە کان و
سنووردانان بۆ دەستووردانی حیزب لە بە پێوە بردنی پۆژانە ی فەرمانگە
حکومییە کان و بازار و زانکۆ و مزگوتە کان و گۆرپینی ھێزە کانی پێشمەرگە و
ئاساییش (ھێزە کانی ئاساییشی ناو خۆی) لە ھێزگە لی حیزبییە وە بۆ دامە نزاوە
گە لێکی حکومیی بێ لایەن لە ھە لێژاردنە کان و ملەلانی حیزبییە کاندە و بخرتە
خزمە تی پاراستنی گە لە وە . حکومە تی ئێستای ھەرێم بە ھە مان پێوەرە کۆنە کان پێک
ھێنراو و ھە مان دیو و نێگە تیغە کانی پابردووی تێدا یە، بۆ یە بە شداریمان تێدا
نە کرد^(٢).

لە ئاداری دا بزوتنە وە ی گۆپان بە ھە مان گوتاری سیاسی خۆیە وە لە
ھە لێژاردنە کانی ئەنجومە نی نوێنە رانی عێراق بە شداریی کرد و توانی، سەرە پای ئە و
فشارە زۆرە ی لە سەری بوو، ھە مان ئاستی جە ماوەری خۆی لە چوارچێوە ی ھەرێمدا

---

^١ بڕوانە تانە کانی ئە و لیستە ئە ئەنجامی ھە لێژاردنە کانی تە مووژی: سبە ی، پونادیم کە نا؛ حکومەت بە
پێشێلکاری تۆمە تبار دەکات، لە سەر سائتی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=19023&cat=1>

^٢ شیرزاد شێخانی، دیمانە یە ک لە گە ل نەوشیروان مستەفا، سەرۆکی ئۆپۆسیۆنی سیاسی لە کوردستانی عێراق،
پۆژنامە ی (شەرق و لۆسەت)، ژمارە ١١٣٨٦، شەمە ٢٠ کانوونی دووھە ی، لە سەر سائتی:

<http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=11386&article=555070&search=%D9%86%D9%88%D8%B4%D9%8A%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%86&state=true>

دووهم: په وختی ئیسلامی:

حیزبه ئیسلامیه کان زاده ی پروداوه کانی ئهم دواپییه ی کوردستان نه بوون، به لکو پيشه ی نه و حیزبان به بق چه ندین ده په پيش ئیستا، بق نیوه ی دووه می سه ده ی بیستم ده گه پیتسه وه، کاتیک پیکه ستنه کانی بزوتنه وه ی ئیخوان موسلمین گه یشتنه چه ند ناوچه یه کی کوردستان. چه ندین جار جیا بوونه وه یشیان تیدا پووی داوه، دیارترینیان دامه زرانندی "بزوتنه وه ی ئیسلامی کوردستانی عیراق" ه له سالی له ئیران و به شداری کردنی له شه پی دژ به پژمی پیشووی عیراقدا (نه وه یش پاش یه کخستنی مالی بنه ماله ی عه بدولعه زیز به پیه رایه تی شیخ عوسمان عه بدولعه زیز و بالی عه لی باپیر و پایسته ی ئیسلامی به پیه رایه تی شیخ محمده به رزنجی). نه و بزوتنه وه یه و چه ند بالیکی تری ئیسلامییش چه ند جاریک شه پی چه کدارییان دژی هیزه عه لمانیه کان، به تاییه تییش یه کیتی نیشتمانی کرد، نه وه یش زوری لاواز کردن. په و تیکی نه و هیزانه یش هاوکاری کردنی نه مریکایان له داگیر کردنی عیراقدا په ت کرده وه، به و هویه یشه وه گورزی سه ربازی کوشنده ی لی وه شینرا.

نه و گورانکاریبان و چه ندینی تریش بوونه هوی دابه شبوون و که رتبوونی هیزه ئیسلامیه کان، تا نه وه ی له نه وه ده کانی سه ده ی پابردودا له سی بزوتنه وه ی سه ره کیدا گیرسانه وه:

- یه کگرتووی ئیسلامی به پیه رایه تی سه لاهه دین محمده به هادین (که له ئیستادا و دوی دواپین کۆنگره یان، محمده به ره ج نه مینداری گشتی نه و حیزبه یه _ وه رگتی).

- کۆمه لی ئیسلامی به پیه رایه تی عه لی باپیر.

- بزووتنه وهی ئیسلامی به پێبه رایه تیی مالی عه بدوله زیز^(۱).

له ئاداری دا یه کگرتووی ئیسلامی و کۆمه لی ئیسلامی له گه ل چه ند حیزبکی عه لمانی تر دا، که بریتیبوون له حیزبی سۆسیالیست دیموکرات و حیزبی زه حمه تکیشان به ره یه کیان له ناو حکومه دا پێک هێنا بۆ نه وه ی پر ه خه له حکومه ت و سیسته می سیاسیی هه ریم به گشتی بگرن، نه وه یش له پێگه ی ناماده کردنی پرۆژه یه کی چاکسازی و پێدانی به دهسته ی بالای حیزبه سیاسییه کان^(۲). نه و حیزبان ه یش له ۱۰ کانوونی دووه می راپۆرتیکێ تریان له باره ی دۆخی ناو خۆیی هه ریمی کوردستان و کێشه و قه یرانه کانی هه ریم و شیوازی چاره سه رکردنیان خسته پوو^(۳). نه و چوار حیزبه له ۲۵ ته مووزی به لیستیکی یه کگرتوو به ناوی لیستی چاکسازی و خزمه تگوزاری به شدارییان له هه لئێژاردنی خولی سێیه می په ره مانی کوردستان دا کرد و ۲۴۰ هه زار و ۸۴۲ ده نگیان به ده ست هینا، که ده کاته ۱۲,۸۴٪ ده ننگه کان، که له دواییدا ۱۲ کورسییی په ره مانی کرد^(۴). به لām دواتر نه و لیسته، به هۆی به شداریکردنی حیزبی سۆسیالیست دیموکرات و حیزبی زه حمه تکیشانه وه له حکومه تدا، هه لوه شایه وه^(۵)، به و شیوه یه یش ته نیا یه کگرتووی ئیسلامی و کۆمه لی ئیسلامی وه ک ئۆپۆزیسیۆن مانه وه^(۶).

1. ناکرێت بزووتنه وهی ئیسلامی له سه ر حیزبه ئۆپۆزیسیۆنه کان بپته نه زمار، چونکه له حکومه تی هه ریمی هاش هه لئێژاردنه کانی دا به شداریی کرد و وهزاره تی نه وه قانی وه رگرت.

2. یاسین سالح، ل ۲۴۱.

3. پڕوانه راپۆرته که له ساتی:

http://komalaorg.org/Direje_K.aspx?Cor=Witar&Jimare=40

4. پڕوانه نه نجامی کۆتایی هه لئێژاردنه کانی هه ریمی کوردستان له سه ر ساتی:

http://www.ihec.iq/Arabic/news_election_of_kurdistan.aspx

5. بۆ زانیاری زیاتر له سه ر ناکۆکییه کانی ناو نه و لیسته پڕوانه:

دلێر عه بدوللا، کۆمه لی ئیسلامی هۆکاری شکسته هێنایی لیسته چوار حیزبییه که بوو، گۆفاری پێگا، ژماره ۱۲، حوزه ی رانی، لا ۱۰-۱۱.

بە شۆبە، پاش بەشدارىکردنى دوو حيزبە ئەلمانىيەگە ئىستىچاكارلىق خىزمەتگوزارى لە ھۆكۈمەتدا، حيزبە ئۆپۇزسىيۇنەكانى ھەريم ئەمانەى خوارەو ھون:

- بزوتنەو ھىگۇپان بە ۲۵ كورسى.
- يەگگرتووى ئىسلامى بە ۶ كورسى.
- كۆمەلى ئىسلامى بە ۴ كورسى.

ئۆپۇزسىيۇنەسىياسى لە ھەريمدا نىزىكەسى لە سەر يەكى كورسىيەكانى پەرلەمانىان بە دەست ھىئا، تۈانىشىان پەيوەندىيەكانىان بەرەو پىشەوە بىەن و ھەماھەنگىي زياتر لە نىوان خۇيان و فراكسىيۇنەكانىان لە پەرلەمانى كوردستان و ئەنجۈمەنى نۆپنەرانى عىراقدا، بە تايىبەتپىش پاش ھوداۋەكانى شۇباتى، دروست بگەن.

ھەروھە برونە، ياسىن تەھا، جىبابوونەو و زىانەكانىئاو رېزەكانى ئۆپۇزسىيۇنەگوردى، لە سەر سابى:

<http://www.niqash.org/content.php?contentTypeID=75&id=2544=1>

¹. ئەو دوو حيزبە لە ھەلبۇزاردنەكانى ئەنجۈمەنى نۆپنەرانى عىراق لە ۱۲۰۱۰ بە ئىستىسەرپەخۇ بەشدارپىان كورد و ۲۵۹ ھەزار و ۲۸ دىنگىيان لە ھەريمدا بە دەست ھىئا، بۇيە شەش كورسىپىان لە كۆى كورسىيەكانى ئەنجۈمەنى نۆپنەران بىردەو (۴ بۇ يەگگرتووى ئىسلامى و ۲ بۇ كۆمەلى ئىسلامى). ئەو ھىش واتە رېژىمەدى دىنگەكانى ئەو دوو حيزبە ئىسلامىيە زۇر زىادى كىردەو، چۈنكە لە ھەلبۇزاردنە پەرلەمانى ھەريمدا ۲۴۰ ھەزار و ۲۸ دىنگىيان بە دەست ھىئا، واتە ۱۲،۸۴ كۆى دىنگەكان. برونە، دىرباز مەمەد، ل ۴۲.

ھۆكارى ئەو زىادى بونەش ئەو يە ئەو دوو حيزبە، دۈيە ھەلبۇزاردنەكانى ھەريم بە ئۆپۇزسىيۇنە ھەلبۇزارد، ھەروھە ھەر دوو حيزبەگە بە ئىستىسەرپەخۇ، دوور لە حيزبە ئەلمانىيەكان بەشدارپىان كورد و پەمزە ئاپىنىيەكانىان بەكار ھىئا و كەسانىكى ئاپىنىيەكان بۇ ھەلبۇزاردنەكان كاندېد كورد، بەو ھىش زۇربە ئەو كەسانەلە ھەلبۇزاردنە ھەريم دىنگىيان بە بزوتنەو ھى ئىسلامى دابو، دىنگىيان بەم دوو حيزبە دا، لە كاتىكدا بزوتنەو ھى ئىسلامى بە ھۆى ھاوپەيما ئىتپىيەو لەگەل پارتى و يەكۇتى و حيزبە ئەلمانىيەكانى تر لە ھەلبۇزاردنە ئەنجۈمەنى نۆپنەرانى عىراقدا، دىنگىكى زۇرىلە دەست دا، بەو ھۆيە پىشەوە ھىچ كورسىيەكى ئەنجۈمەنى نۆپنەرانى عىراقى ئەبىردەو.

لەوێشەو دەتوانین گرینگترین ھۆکارەکانی سەرھەڵدانى پەوتىكى ئۆپۆزىسيۆن لە ھەريەمى كوردستاندا، لەمانەى خوارەو دا كورت بكەينەو:

١. نەبوونی دادپەروەريی كۆمەڵايەتى: ھاوڵاتی ئاسايی كوردی بە ھاڵ دەتوانیت بژويی و پتيويستییە كانی ژيانتيكى ئاسايی و سادە بۆ خيزانه كەى دابین بكات. لە بەرامبەر دا چينيكي زۆر دەوڵە مەند لە سەر كرده كانی ئەو كاتەى ھەردوو حيزبی سەرەكى و كەسە نزیکە كانیان دروستبوە، كە لەو پەى ناز و نيعمە تدا دەژين. دەستوەردانى ھەردوو حيزب و سەر كرده كانیان و كۆمپانيان بازرگانییە كانیان لە جومگە ئابووری و بازرگانییە كانی ژيانى ھاوڵاتیان و قۆرخ كردنیان بۆ خوێان، بوەتە ھۆى دروست كردنى كيشەى زۆرى چينايەتى لە ھەريەم و دەر كەوتنى كۆمەڵكە جياوازیی زۆر ئاشكرای كۆمەڵايەتى، ئەو ھيش وای كرد پەوتىكى ئۆپۆزىسيۆن لە ناو عامیەى خەلكدا دروستبیت. جگە لەوانە ھيش خرابیی خزمەتگوزارییەكان (لە ئاوى خواردنەو ھەى پاك و ئاوە پۆ و كارەبا و تەندروستى و پێگاوبان و ھەموو كەرتە خزمەتگوزارییە كانی تریش) توو پەییە كى زۆرى جەماوەرى دژ بە دەسەلات بەدواى خۆیدا ھینا و بە پشتیوانی كردن و بەشداری كردن لە ئۆپۆزىسيۆندا دەریان بپى.

٢. لە لایەكى تریشەو چەند پرسى كى بە كلالی نەكراو ھى نتيوان حكومەتى ھەريەم و حكومەتى فیدرالى، ھۆكارى سەرھەڵدانى ئۆپۆزىسيۆن بوون. نەبوونی بەرەو پيشچوونتيكى بەرچاو لەو پرسانە لە ساڵانى پابردوودا (واتە لە خولى بەكەم و دواترى ئەنجومەنى نوینە رانى عێراقدا) و چاپۆشین لە مادەى دەستوورى عێراق بە تايبەتى، پۆلى گەورەيان لە سەرھەڵدانى ئۆپۆزىسيۆنى سیاسى لە ھەريەمدا ھەبوو. ئەگەر دەسەلاتى سیاسى ھەريەمى كوردستان ھەولى جيبە جيب كردنى ئەو مادەى لەكەل حكومەتى فیدرالىدا بدایە، ئەو كات دەيتوانى پاساو بۆ كەمتەرخەمییە كانی ناوخۆى ھەريەم بەھيئتەو،

بەلام تەۋار بە پىچەۋانەۋەيە، نەك تۈۋاناي چارە سەركردنى كىشەكانى نەبوۋە، بەلكو نە دۆسيەيانەى ناكۆككيان لەسەرە زياتر بوون و چەندىنى تىرشيان ھاتە سەر، لەۋانەيش دۆسيەى نەوت و غاز و بودجە و پىشمەرگە و نوپنەرايە تىبەكانى ھەرىم لە دەرەۋە.

۳. نەبوۋنى پەۋتېكى ئۆپۆزسىيۇنى بەھىزى خاۋەن پېۋژەيەكى بەدىل بە دىژايى قۇناغەكانى پابردوى مەيدانى سىياسىي ھەرىم، پۇلى لە دروستبوۋنى بزۋوتنەۋەى گۇپان و دەرگەۋتنى ۋەك سەركردايە تىي ئۆپۆزسىيۇن لە ھەرىمدا ھەبوۋە. لە لايەكەۋە ھىچ كام لە پارتى ۋە يەككىتى لە پابردودا لە حكومت نەكشەنەۋە تا لايەكيان حكومت پىك بېيىت و لايەكەى تىرش بە پۇلى ئۆپۆزسىيۇن ھەستىت. لە لايەكى ترەۋە حىزىەكانى تىرش، بە تايبە تى ئىسلامىيەكان، بە ھۆى كۆمەلېك ھۆكارى بابەتى ۋە خودىيەۋە نەيانتۋانى بە ھەمان پۇل ھەستىن. لەبەر بوۋنى ھۆكارەكانى سەرھەلدىنى ئۆپۆزسىيۇن لە ئاستى جەماۋەرىدا و نەبوۋنى بەدىلېك، بۆشايىيەكى گەرەى سىياسى لە ھەرىمدا ھەبوۋە. بزۋوتنەۋەى گۇپان تۈۋانى نەۋ بۆشايىيە پېرېكاتەۋە، بە تايبە تىكە سەركردەكانى لە بزۋوتنەۋەى پېرگارىخۋانى كوردىدا پىش سى سال و لاي جەماۋەرىش ناسراۋ بوون و پۇلەى سەرەككيان لە دامەزاندنى ھەرىمى كوردستاندا ھەبوۋە.

ھەموو ئىشە ۋە ھۆكارانىشە پىكەۋە بوۋنى ھۆى دروستبوۋنى بزۋوتنەۋەيەكى ئۆپۆزسىيۇنى چالاك لە ھەرىمى كوردستاندا.

۲-۳: ئۆپۆزسىيۇنى سىياسى دۋاي پروۋادەكانى شىۋاتى:

كۆمەلېك پووداۋ ۋە ھەلكەۋت، پىكەۋە بەشىدار بوون لە خولقاندنى خۇپىشاندانەكانى ھەرىمى كوردستان لە پۇژى شىۋاتى و پۇژانى دۋايىشدا. لەۋانەيش:

١. فشاری بەردەوام بۆ سەر میدیا و میدیاکارە ئازادەکان، تا گەشتە پادەیی کۆشتنی پۆژنامە نووسان (وەک پفاندنی پۆژنامە نووسی گەنج سەردەشت عوسمان لە بەردەم کۆلیژی ئادابی زانکۆ سەلاحەدین لە هەولێر و کۆشتنی لە هی ئایاری دا، کە بە ھۆیە وە خۆپیشاندانی جەماوەری لە نۆریەیی شار و شارۆچکەکانی ھەرێمدا ئەنجام درا^(١) و لێدان و زیندانیکردن و غەرامە کردانیان بە ملیۆنان دینار^(٢).

٢. نەبوونی مامەتە یەکی جیدی لە گەڵ ئەو گەندەلییە فراوانەیی لە جومگە سەرەکییەکانی حکومەتی ھەرێمدا ھەبوون.

٣. بە کارھێنانی دەسەلاتی سەروکی ھەرێم بۆ بێبەشکردنی بزوتنە وەیی گۆپان لە بەشداریکردنی لە حکومەتی عێراقیدا، کە بە پیتی ئیستحقاقی ھەلبژاردن و نەتەوەیی بە دەستی ھێنا بوو. ئەو حکومەتە ئیئتلافییەش بە شێوەی پشکایەتی حیزب و تایفە و نەتەوە جیاوازیەکان پێک ھاتبوو، لە پێگەی سیستەمی خالی سەر ژمارەیی کورسییەکانی ھەر قەوارە یەکی سیاسی لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقدا.

٤. مەیلی ھەر دوو حیزبی دەسەلاتداری ھەرێم لە بە کارھێنانی زۆرینەیی پەرلەمانیان، بۆ دەروکردنی کۆمەڵێک یاسای گرینگ کە پەڕوەستەن بە سیستەمی سیاسی و ئازادییە گشتییەکانە وە لە ھەرێمدا، بە جۆرێک

^١. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر جۆنیتی تیرۆکردنی سەردەشت عوسمان، بڕوانە:

SAM DAGHER, Abducted Kurdish Writer Is Found Dead in Iraq, in site: www.nytimes.com/2010/05/07/world/middleeast/07erbil.html?scp=4&sq=iraq&st=cse

^٢. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر دەستدەرژیکردنە سەر پۆژنامە نووسان لە ھەرێمدا، بڕوانە ئەو راپۆرتە یەکخراوی ئێبەووردنی نیۆدەولەتی بە ناوێشی دەستدەرژیکردنە سەر پۆژنامە نووسان لە ھەرێمی کوردستانی عێراق:

www.amnesty.org/ar/appeals-for-action/investigate-attacks-journalists-kurdistan-region-iraq

که خزمەت بە مانەو و بەردەوامبوونی خۆیان لە سەر دەسەلات بکات. لەو یاسایانەش، یاسای ئەنجومەنی ئاساییشی ھەرێمە، کە دەزگا ئەمنی و ھەوالگرییەکان لە چوارچێوەی ئەنجومەنی ئاساییشی ھەرێمدا، دەبەستێتەو بە سەرۆکی ھەرێمەو و لە ژێر دەسەلاتی خۆیشیدا دەبێت و دەسەلاتێکی فراوانیشی پێ دراو، کە دەتوانێت دەستوەردان و چاودێری دامودەزگا حکومییەکان و کەس و ھاوڵاتیانی بکات، ئەوەش پێگە بۆ بوونی ھەرێمی کوردستان بە ھەرێمێکی پۆلیسی خۆش دەکات. یەکی تر لەو یاسایانەی نۆرینی پەرلەمانی دەری کردووە، یاسای پێکخستنی خۆپیشاندانەکانە، کە مافی خۆپیشاندانی ھاوڵاتیان و حیزب و پێکخواوەکانی ھەرێمی کوردستانی بەستووە بە مۆلت و پەزنامەندی دەسەلاتدارانی ھەرێمەو. لەم ماوەیەدا واییشدا دەسەلاتی سیاسی ھەرێمی کوردستان خۆپیشاندانی ئاشتییانەی ھاوڵاتیانی قەدەغە و سەرکوت کردووە، ھاوکات ھەر دوو حیزب ھەولیان داوە دەستەبالی ھەلبژاردنەکان بە پشکایەتی حیزبی پێکبەژن، بە جۆرێک کە بتوانن کۆنتڕۆلی بکەن.

۵. ئەو شۆرشە جەماوەرییانەی لە سەرەتای سالی پارەو لە تونس و میسرو یەمەن و لیبیا و سوریا پووێیان دا، ھاوڵاتیان و تۆپۆزیسیۆنی سیاسی ھەرێمی کوردستانیان ھاندا داوای گۆرانکاری پێشەیی لە ھەرێمدا بکەن، بە تایبەتی کە پێشتر ھاوڵاتیان پەلامێکی ئاگادارکردنەویان ئاپاستە ھەر دوو حیزبی دەسەلاتداری ھەرێم کرد تا گۆرانکاری و چاکسازی بکەن، کاتیەک لە دوایین ھەلبژاردنی پەرلەمانی کوردستاندا دەنگێکی نۆریان بە لیستی گۆران دا و چەندین گۆربوونەویان دژ بە تیرۆکردنی پۆژنامە نووس سەردەشت عوسمان و تێپەراندنی یاسای پێکخستنی ھەلبژاردنەکان سازدا.

بزووتنه وهی گۆپان له ۲۹ یکانوونی دووه می به یاننامه یه کی جهوت خالی بلاو کرده وه و له و پتیه وه پپۆده ی خۆی بۆ چاکسازی پشیه یی خسته بهر دیدی هیزه سیاسیه کانی هه ریم. ئامانجی بزووتنه وه که له ده رکردنی نه و به یاننامه یه، وه ک خۆی ده لیت: ده رکردنی هه ریمی کوردستان بوو له و قهیرانه سیاسیه ی چه نندین سه آله تیی که وتوه، له کاتی که دا به هه رێکی دیموکراسیه یی سه ره رتا پاکیر هه موو ناوچه ی خۆره لهاتی ناوه راستی گرتوه ته وه^(۱). که چی هه ر دوو حیزیه ی پارتی و

1. هه ر له به یاننامه که دا هاتوه، ئیمه له بزووتنه وه ی گۆپان چه نندین جار به گوتاری نووسراو و زاوه کی، چه نندین جار له رێگه ی فراکسیۆنه کانه وه له کوردستان و به غدا، ده سه لانداری هه ر دوو حیزیه ی فه رمانه وه امان له مه ترسی و په ره سه نندنی نه م دۆخه ئاگادار کردۆته وه، به ئام جار له دوی جار رووبه رووی خه مساردیه ی زیاتر و بیباکی زیاتر بووینه ته وه، بۆیه ئیستا کاتی نه وه هاتوه بزووتنه وه که مان به راشکاوی و به ئاگاداری ئیوه نه م داواکارییه نه پیشکهش به ده سه لانداریان و هه موو هیزه سیاسیه کانی کوردستان بکات، وه ک رێگه چاره یه کی راسته قینه بۆ کۆتاییه یان به م سیسته مه حیزبسالاریه و دامه زاندنی سه مه تیه کی تازه ی حوکمه رانی که جێی په زنامه ندی ئیوه و شانازی هه مووان بیته:

مه نه ی سه ره کردایه تیه ی پارتی و په کێتی له هه موو جۆره ده ستتێۆمه رانی له کاروباری، حکومه ت و دائیره کانی، پارله مان، دادگا، ئاسایش، پێشمه رگه.

مه نه ی دامه زاو هه کانی ئاسایش، زانیاری و په راستن و پێشمه رگه له هه موو جۆره ده ستتێۆمه رانی له کاری سیاسیه خه لک و جالاکیه جه ماومریه کان، گۆڕینه به رپۆمه ره کانی نه م ده زگا پانه به کهسانی بیلایه نی پێشه یی.

هه له و شانده وه ی حکومه ته حیزبیه که ی ئیستای په کێتی و پارتی و پێکه یانی حکومه تیه کی نینتیقانی ته کتۆکراتی بیلایه ن.

هه له و شانده وه ی نه م پارله مانه ی ئیستا.

ئاماده کردنی زه مینه ی هه له بژاردنیکی نه زه یی بۆ ته زویر بۆ پارله مانی کوردستان که له ۲ مانگ تێ نه په رێ.

گێڕانه وه ی مو لک و مالی داگیرکرای حکومه ت و خه لک له لایه ن حیزبه کان و کاریه ده سه تانه یه وه.

کێشانه وه ی پشهووسی ده ستووری هه ریم و هه موو نه و پاسا پانه ی په یوه نده دارن به سیسته می حوکمه رانی و لاته وه و جه واله کردنیان بۆ پارله مانی داها توو.

ئیمه له کاتی که نه م خواسته جه ماومریه راده گه یه نین:

بەكېتى بەتوندى بە پەوى بە ياننامە كەدا وەستانە وە، كار گە يىشتە گە مارقۇدانى بارە گا
هېزىبىيە كانى بىزوتتە وەى گۇپان لە لايەن ھىزە چەكدارە كانىيانە وە.

دواى پۇژ لە دەرکردنى ئۇ وە بە ياننامە يە، واتە لە
۱۷ شىۋاتى خۇپىشاندانى جە ماوۋەرى لە چەند شارىكى ھەرىمى كوردستان دەستى
پى كەرد، لە ھەندىك شوپىنىشدا، بە تايىبە تى لە شارى سىلېمانى تا دوو مانگ
بەردەوام بوو^(۱). لە بەرامبەردا ھىزە كانى پارتى، بە دەستىك بە شارى ھەولتېر، ئەو
خۇپىشاندانانە سەركوت كەرد، ھىزە كانى يەكېتىش ھەمان كارىان لە گەل
خۇپىشاندانە كانى شارى سىلېمانىدا كەرد.

ئەو پەوداۋانە بوونە ھۆى بە ھىزىۋونى پىزە كانى ئۇپۇزسىۋونى سىياسى ھەرىم و
تەكانىكى تىرى بە ھەولە كانىيان بەخشى، لە فشارخستە سەر ھەردوو
ھىزى دەسەلاتدار تا گۇپانكارى پىشەى لە ھەرىمدا بگەن. لىژنە يەكى بالائى ھىزە

داوا لە ھەموو ھىزە سىياسىيە كانى كوردستان ئەكەين پىشتىرى خۇيانى بۇ دەرپەن.
داوا لە دەسەلاتدارانى كوردستان دىكەين كە لە ئاستى بەرپەرسىارتىنى مېژوۋى خۇيان دا بىن بۇ
جىيە جىكەرنى.
بەروانە دەقى بە ياننامە كە لە سەر سائىتى:

<http://sbeiy.com/ku/newsDetail.aspx?id=33467&cat=11>

¹ بۇ زانىارەى زىاتەر لە سەر ئەو خۇپىشاندانانە و شىۋازى مامە ئەكەرنى دەسەلاتى سىياسى ئەگەلەندە، بەروانە،

عەلا پوسف، پەوداۋەكانى سىلېمانى ئاكۇكى لە ئىۋان كوردەكاندا دروست دىكەن، لە سەر سائىتى:

<http://aljazeera.net/NR/exeres/F2D1E206-757B-40FE-9C8B-76499F63F905.htm>

جەزىرە نېت، زىادىۋونى ژمارەى كۆزراۋان لە خۇپىشاندانە كانى سىلېمانىدا، لە سەر سائىتى،

<http://aljazeera.net/NR/exeres/E73164D5-7887-42B2-990E-F921425E6875.htm>

Namo Abdulla, Military presence halts protests in Iraq's Kurdistan, in Site:
<http://www.reuters.com/article/2011/04/29/us-iraq-protests-kurdish-idUSTRE73S2MW20110429>

كۆمەلەى بەرگىرەردن لە ئازادىيە پۇژنامە گەرى، لە كەمەر لە ھەقتەمەكدا زىاتەر لە ۷۰ پېشپىلكارى لە
ھەرىمى كوردستان قۇماركراۋن، ۲۵ خېسائى، لە سەر سائىتى:

www.sdpfiq.com

ئۆپۆزسىيۆنەكان پىكھيتىرا و لە سەر پەرژەى چاكسازىى سياسىى ھەرىم پىكھوتن،
كە لە ۲۲ خال پىكھاتبوو و لە ۳ى نادارى پراگەيەترا^(۱).

ناوھ پۆكى ئەو بەياننامە ھاوبەشەى حيزبە ئۆپۆزسىيۆنەكان، زۆر لە
ناوھ پۆكى بەياننامە كەى پىشتىرى بزوتنەو ھەى گۆپان جياواز نيە، كە بە ھۆيەو
پووبە پووي پەخنەيە كى زۆرى ھىزەكانى تر بوو، لەوانەيش ھىزەكانى ناو پەرلەمان
لەو بەياننامەيەى دەريا نكرد، پەخنەيان لى گرت. ئەو ھەى پىويستە لەو
چوارچۆيەدا باس بكريت، پەشۆكان و ناوونى ھەلۆيستى ھەندىك لە حيزبە
سياسىيەكانى ھەرىمى كوردستان، بە تايبەتى حيزبە ئىسلامىيە ئۆپۆزسىيۆنەكان،
كە خۆيان لە يەكگرتووي ئىسلامى و كۆمەلى ئىسلاميدا دەبينەو، چونكە پاش
ئەو ھەى بەياننامەيە كيان لەگەل حيزبەكانى ناو حكومەتدا دەركرد، ھاتن و
بەياننامەيە كيان بە ھەمان ناوھ پۆكەو لەگەل بزوتنەو ھەى گۆپان دەركرد. ئەو
كارەيش دەشيا تىگەيشتنىكى خىرا لەو حيزبانەو بەدەستەو بەدات و
ئاستى جەماوھىريان كەم بكاتەو، سەريارى ئەوانەيش بەياننامەيان
پوونكرنەو ھەى كيان لە بارەى ئەو ھەلۆيست گۆرپنەيان بڵاوەكردەو. لىرەيشدا
دەكرىت ئارىشەى سازاندنى بنەماى عەقيدەيى و پراگماتىكى سياسىيە ئەو حيزبانە
بووژىنرىت.

حيزبە ئۆپۆزسىيۆنەكان لە كۆبوونەو ھەكانياندا جەختيان لە سەر ناوھ پۆكى ئەو
بەياننامەيە دەكردەو، كە لە كۆبوونەو ھەى نىسانى ئاماژەى پى درا و تايادا
سەركردەكانى ئۆپۆزسىيۆن داواكار بوون^(۲):

---

¹. بۆ زانىنى بەرنامەى ئۆپۆزسىيۆنى سياسىى لە بارەى چاكسازىى ھەرىمدا ھەروانە،
سايتى پەسىيە كگرتووي ئىسلامى كوردستان، ناوھ پۆكى پەرژەى ھاوبەشەى ئۆپۆزسىيۆن لە بارەى
چاكسازىى سياسىى و ئىدارى ھەرىمى كوردستان، لە سەر سايتى:

<http://www.kurdiu.org/ar/hawal/index.php?pageid=64801>

². ھەروانە بەياننامەى كۆتايى كۆبوونەو ھەى سەركردەكانى ئۆپۆزسىيۆن، لە سەر سايتى :
<http://sbeiy.com/ku/newsDetail.aspx?id=35400&cat=1>

۱. حکومه تی ئیستا هه‌لبه‌هه‌شینه‌تیه‌وه و حکومه‌تییکی کاتی له‌سه‌ر
به‌مای ته‌وافوق پێک به‌یتریت.

۲. نه‌رکی سه‌ره‌کیی حکومه‌تی کاتی برینی بیت له:

ا. نه‌نجام‌دانی چاک‌سازی پێشه‌یی، له‌ناویه‌شیاندا
به‌نده‌کانی (۱-۲۰) ی پڕۆژه‌ی هاو‌به‌شی هیزه‌ ئۆپۆزیسیونه‌کان.

ب. زه‌مینه‌ خۆشکردن بۆ هه‌لبژاردنێکی ئازادانه‌ی بێگه‌ردانه‌، له‌
سایه‌ی بیلایه‌نی حکومه‌ت و داموده‌زگا په‌سمیه‌کان و قه‌ده‌غه‌کردنی هه‌موو جۆره‌
ساخه‌کاری و ده‌ستوهردانێکی نایاسایی، به‌جۆرێک هه‌لی به‌کسان بۆ هه‌موو
هیزه‌کانی به‌شدار بوو له‌ هه‌لبژاردنه‌که‌دا بپه‌خسێنریت.

سه‌ره‌پای نه‌ه‌ه‌ولانه‌ی ئۆپۆزیسیون و ئاماده‌بوونی بۆ گفتوگۆ و دانوستان
له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتدا، که‌چی له‌ به‌دییه‌تانی لایه‌نی که‌می ئامانجه‌کانی له‌ هه‌رێمدا
سه‌رکه‌وتو نه‌بووه‌، چونکه‌ حکومه‌ت گه‌یشه‌ نه‌وه‌ی به‌ بڵاوه‌پێکردنی هیزه‌
چه‌کداره‌کان له‌ شه‌قام و شوێنه‌ گه‌شتیه‌کاندا یه‌کلای بکاته‌وه‌، هه‌موو
شێوازه‌کانی نا‌په‌زایی جه‌ماوه‌ری قه‌ده‌غه‌کرد و له‌ پێگه‌ی برینی مینه‌ی حیزبه‌
ئۆپۆزیسیونه‌کانه‌وه‌، فشاری ماددی زۆری خسته‌ سه‌ریان. به‌و شێوه‌یه‌، بۆ
نه‌وه‌ی هه‌یج به‌ره‌وه‌پێشچوونێک له‌ سه‌ر ئاستی سیاسیی هه‌رێم به‌دی بیت، دۆخه‌که‌
نارام کرایه‌وه‌، به‌لام به‌رده‌وامیی خۆپیشاندا و فشاری به‌رده‌وامی ئۆپۆزیسیون،
حکومه‌تی ناچار کرد چه‌ند چاکسازییه‌ک له‌ پووی دامه‌زراندنی فرمانبه‌ران و
باشترکردنی واقعی کاره‌با و ئاو و پێگه‌وبانه‌کانه‌وه‌ نه‌نجامبدات.

۴: ده‌ستکه‌وته‌کانی ئۆپۆزیسیونی سیاسیی و به‌ربه‌سته‌کانی و داها‌تووی له‌
هه‌رێمی کوردستاندا:

له‌وه‌ی یاسا کرا بۆمان ده‌بیته‌وه‌، هه‌لبژاردنه‌کانی هه‌رێمی کوردستان
سه‌ره‌تای دروستبوونی ئۆپۆزیسیونیکی سیاسیی پێکخراو و چالاک، له‌و کاته‌وه‌

خەرىكە بە پۇلى چالاکانەى خۇى لە ھەرىمدا ھەلدەستىت، بىگومان ئەمەش ماناى وائىيە كە لە دۇخى سىياسى و ياسايى تەندروسى خۇيدا بىت. بۇ ئەوەى لە پۇلى راستەقىنەى ئۇپۇزسىيۇن تى بگەين، پىويستە لە سى تەوەر وردىينەوہ:

۴-۱: دەستگەوتەکانى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى:

حيزبى ھەکانى دەس ھەلات وىستىان تـــــــا ساتى ئەجامدانى ھەلبۇاردنەکانى ئەنجومەنى نوينەرانى عىراق لە ۲۰۱۰د پۇلى پەرلەمان پەك بخەن، بۇ ئەوەى دەرەفەت نەدەنە ئۇپۇزسىيۇن پۇلى راستەقىنەى خۇى لە ژيانى سىياسىدا نىشان بدات. پەرلەمان خرايە پشووئەكى زستانەوہ و ھىچ ياسايەك دەرەكرا^(۱)، لەگەل ئەوەيشدا ئۇپۇزسىيۇن توانى پىرۇژە ياسا و پىيار پىشكەش بکات، لەگەل وروژاندن و کاراکردنەوہى ياساى تردا، كە لە خولى دووہمى پەرلەماندا پىشنيانزکراپوون و ھىچ خويندنەوہىەکیان بۇ نەکراپوون^(۲). ئەو پىرۇژانەيش بەشیکى ئەو بەلئنانە بوون، كە ئۇپۇزسىيۇن و بى تايىبە تىيش بزوتنەوہى گۇپان پىيش ھەلبۇاردنەکانى پەرلەمانى کوردستان لە تەمووزىدا بە دەنگدەرانى دابوون.

سەرەپای ئەوەيش، ئەندامانى پەرلەمان (لە گۇپان و حيزبە ئىسلامىيەکان) سەردانى مەيدانى شارەکانى کوردستان و دامودەزگا حکومىيەکان دەکەن بۇ ئەوەى لە نزىكەوہ ئاگادارى کىشە و خەمى ھاوالاتىيان بن و بەدواداچوون بۇ کارى فەرمانگەکان بکەن و چاودىرى بخەنە سەر دامودەزگا حکومىيەکان^(۳). ھەر

^۱. شىرژاد شىخانى، دىمانەپەك لەگەل نەوشىروان مستەفا.

^۲. بۇ ئاگاداربوون لە تەواوئەو پىرۇژانە، پىروانە:

<http://gorran.org/Content.aspx?LinkID=45&Action=1>

^۳. بۇ تەموونە پىروانە، ژمارەپەك پەرلەمانتارانى گۇپان سەردانى ناحىيەى پالىسان و گوندەکانى دەوروبەريان

کرد، لە سەر سابتى پىسمى بزووتنەوہى گۇپان:

<http://gorran.org/Detail.aspx?id=693&LinkID=3>

لە و چارچێوەیەدا فراكسیۆنی گۆڕان، بە چەندین ڕێگەی جیاوازی لە وەزیرەکان دەپرسیستەو^(١)، کە ئەوەش دەبێتە هۆی چالاککردنی ڕۆڵی چاودێریی پەرلەمان. لە لایەکی ترەوە هیزبە دەسلەتدارەکان، دەتوانن چ لە متمانە بەخشین بە حکومەت، یان لە هەر دەنگدانێکی تری ناو پەرلەمانی کوردستاندا زۆرینەیان هەبێت، بەلام بە هەمان شێوە و پادەیی سەردەمی پێش سەرھەڵدانی ئۆپۆزسیۆن ئازاد نین (ئەمەش لە کۆی دۆخی هەرتیمی کوردستان خاڵێکی پۆزەتیڤە) هەروەها ئەو حیزبانە، ئەگەر چیتەر دەیانەوێت لە دەسلەتدا بمێننەوە، ناچارن سیاسەتی نوێ پێڕەو بکەن^(٢). کاریگەریی ئۆپۆزسیۆن لە سەر چۆنیتیی بەرپۆە چوونی کارەکانی حکومەت وردە وردە دەرکەوتووە، بۆ نموونە، بۆ یەکەجار لە میژووی ئەم هەرتەمەدا پڕۆژە بودجەیی سالاھەکانی و ٢٠١١ خزانە بەردەم پای گشتی^(٣). دیارترین بابەتەکانی ئێوە بودجەییەش، بەراورد بە سالانی پێشوو، دیاریکردنی بودجەیی حیزبەکانە بە ٩٠ ملیار دینار و بەستەنەوێی بە دەرچوونی یاسایەکی لە پەرلەمانی کوردستانەو. پاستییەکی، پای گشتی هێچ لە بارەیی بودجەیی حیزبەکان، بە تاییبەتیی پارتی و یەکییتی ئەدەزانی، تەنیا پاش

یان بڕوانە: پەرلەمانتارانێ گۆڕان سەردانی القەسەیی کۆمەڵەیی کەمەندامانی کوردستانیان کرد، لە سەر سایدی دەسەڵاتی بزووتنەوێکە:

<http://gorran.org/Detail.aspx?id=638&LinkID=3>

^١. بۆ نموونە بڕوانە، لە ڕێگەیی سەرۆکایەتی پەرلەمانەو، فراكسیۆنی گۆڕان داواي وونکردنەو لە ناشتی هەورامی، و مزبیری سامانە سروشتییەکان دماکات، لە سەر سایدی:

<http://gorran.org/Detail.aspx?id=570&LinkID=3>

^٢. د. کازم حەبیب، ڕێپەروی حیزبە سیاسییەکان و ئەنجامی هەڵبژاردنەکانی ئەم دوایییەیی هەرتیم. ئەلەھی سەییەم و کۆتایی لە زنجیری ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لە کوردستانی عێراق، لە سەر سایدی:

http://www.akhbaar.org/wesima_articles/articles-20091115-80011.html

^٣. بڕوانە، پڕۆژەیی بودجە لە سایدی پەرلەمانی کوردستان:

<http://www.kurdistan-parliament.org/files/articles/280110061636.pdf>

ئەو نەبىت كە سالى پار ئۆپۆزسىيۆن ئەو پىرسەي وروژاند^(۱). وەك دەزانين ھەر دوو حيزب مانگانە ۳۵ مليۆن دۆلاريان لە بودجەي ھەريم بردو، واتە ۸۴۰ مليۆن دۆلار لە سالىڭدا، كە يەكسانە بە ۱۱٪ بودجەي سالىي ھەريم^(۲). بەلام لە ياساي بودجەي سالىي دا مانگانە دوو مليۆن دۆلار بۆ ھەريەكە لە پارتى و يەكيتى و دوو مليۆنيش بۆ باقى حيزب و قەوارە و پىڭخراوەكانى تر ديارى كراوە، واتە سالاڭە ۲۴ مليۆن دۆلار بۆ ھەر حيزبىيان^(۳). ئەو ەيش واتە بودجەي حيزبەكان كرا بە يەك لە سەر دەي ئەو پارەيەي پارتى و يەكيتى لە بودجەي سالاڭى پابىردودا دەيانبرد. ۷۶۴ مليۆن دۆلار گەپىنرايەو بۆ بودجەي ھەريم، كە دەتوانرێت لە كەرتى خزمەتگوزارى و بەرھەتانداندا خەرج بكرێت.

ليژنە جياوازەكانى پەرلەمانيش بە مەبەستى چاودىريکردنى چۆنيتى كارکردنى حكومت و فەرمانگە جياوازەكان و دامەزراوە گشتيەكان، سەردانى مەيدانى دەگەن. سەرەپاي ئەو ەي كە پىرۆزەي بودجەي ھەريم گەفتوگويەكي وردى لە سەر دەكرێت^(۴).

لەو ەي پابىـورد دەگەينـئەو ەي، سەرەپاي كورتىي تەمەنى گەيشتنى ئۆپۆزسىيۆنى سياسىي بە پەرلەمانى كوردستان و

1. عومەر سەيد عەلى، ئەندامى دەست لەكار كىـشاو ەي مەكتەبى سياسىيـئەكيتى و ئەندامىكى بەرچاوى بزووتنەو ەي گۆپان بۆ يەكەمجار و تى كە ئەو بودجەي ەي ھەر دوو حيزبەكەيە. بىروانە: ھاوڵاتى، يەكيتى زياتر لە ۲۰ مليۆن دۆلار لە بودجەي سالاڭى بۆ خۆي دەبات، لە سەر سايى: <http://hawlati.info/NewsDetail.aspx?id=7374&LinkID=68>

2. بىروانە، سەي، يەكيتى و پارتى سالاڭە ۱۱٪ بودجە بۆ خۆيان دەبن، لە سەر سايى: <http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17631&cat=1>

3. بىروانە، ئاوينە، حكومت دوو مانگە مەنچەي دارايى پارتى و يەكيتى خەرج نەكردو، لە سەر سايى: <http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=5973>

4. بىروانە، پەرلەمانى كوردستان، لەم رۆژانەدا ليژنەكانى پەرلەمان سەرفالى خويندەنەو ەي پىرۆزەي بودجە و تاوتويەكردنن لە ھەموو رويەكەو، بىروانە: <http://www.kurdistan-parliament.org/default.aspx>

سەرەپای نیازی دەسلەت لە پێگەریکردن لە چالاکییەکانی لە ناوێوە و
 دەرەوێ پەرلەمانیشدا، کەچی فراکیسیۆنی گۆران _ بە حوکمی ئەوێ گەورەترین
 کوتلە ئۆپۆزیسیۆنە لە پەرلەمانی کوردستان _ توانی نەریستی پەرلەمانی نوێ بەیئیتە
 ئاراو، لە پەییوەست بە چەسپاندنی ئۆپۆزیسیۆنێکی سیاسی ئیجابی و کارا لە ناو
 پەرلەماندا و تیکەڵبوونی پۆژانە بە چین و توێژە جیاوازهکانی کۆمەلگە^(۱) و
 چاودێریکردنی حکومەت، نەك هەر ئەوێ نەندە، بەلکۆ ئەو نەریتانەئێ بە سەر
 لیستی دەسلەتایشیدا سەپاندو.

حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان سەرکردایەتی ناپەرەزایەتیە
 جەماوەرییەکانی هەرمیشیان کرد، بە تاییەتی لە سلێمانی (۱۷ی شوبات و
 پۆژانی دوایی) و داوای کۆمەلێک چاکسازی سیاسی پێشەیان کرد. ئەبۆبەکر
 عەلی، سەرکردە لە یەکگرتووی ئیسلامی لەو بارەئێوە دەئیت:
 "خۆپیشاندانی سیاسی مافی هەر هاوڵاتیە کە. مافی خۆپیشانە داوای چاکسازی بکەن.
 ئێمە لەو چالاکییانەدا بەشدار بووین، بەلام لە توندوتیژیدا نا، چونکە برۆمان بە
 توندوتیژی دەستدریژیکردنە سەر هیچ دامودەزگایەکی حکومی نییە و جەخت لە
 ناشتی بوونی خۆپیشاندان دەکەینەو"^(۲).

لەوێ بێاس کرا دەکریت بە کورتی بلیین، سەرەپای ئەو دۆخە
 جیاوازانەئێ حیزبە سیاسیە ئۆپۆزسیۆنەکانی هەرم پێی دا تێپەپوین، توانیویانە
 لە چەندین ئاستدا دەستکەوتی جیاوازیان هەبیت، جگە لەوێ تارپادەئێ ک
 سەرکەوتو بوو لەوێ پۆلی ئۆپۆزسیۆنێکی راستەقینە لە هەرمدا بگێریت، بەو
 هۆیەشەو دەسلەتێکی سیاسی ئۆپۆزسیۆن بەهەند وەرەگریت و حسابی بۆ
 دەکات.

¹. شیرزاد شێخانی، دیمانهێک لەگەڵ ئەو شیروان مستەفا.

². ئەبۆبەکر کاروانی، دیمانهێکی شەخسی، سلێمانی، ۲۰ئێنابی.

له لایه کی تریشه وه، حیزبه ئۆپۆزیسیۆنه کانی هه رێم له کارى سیاسى خۆياندا زیاتر پێگه یشتوو و تیگه یشتوو بوون، ئه وه تا سه ره پای جیاوازی ئاراسته ی فیکریو سیاسیان و دوو به ره ییبوو نیا ن له ئێوان عه لمانى و ئیسلا میدا، که چی توانیویانه پیزه کانی خۆیان یه ک به خه ن و توانی شیا ن لسه پووبه پووبوونه وه ی حیزبه کانی ده سه لاتدا داواکارییه کانی خۆیان یه ک به خه ن.

٤-٢: به ره به سه ته کانی ئۆپۆزیسیۆنى سیاسى له هه رێمى کوردستاندا:

یه که م: به ره به سه ته کانی ده سه لاتى سیاسى:

١. کاتی که بزوتنه وه ی گۆپان بریارى دا به لیستی سه ره به خۆ به شداری له هه لێژاردنی په رله مانى کوردستاندا بکات، ده سه لاتى سیاسى هه لمه تیکی پلان بۆ دارپێژاوى دژى کادرانى بزوتنه وه که ده ست پێ کرد، ئه ویش به برینى مووچه و گراسته وه ی به زۆر له شوێنى وه زیفه و نیشته جێبوونیان، به پاده یه ک ژماره ی ئه وه فه رمانبه ره حکومیان به ی مووچه یان بپه ردا گه یشته دوو هه زار که س^(١) دواى هه لێژاردنه که ییش ته نه ات پێش ده رچوونی ئه نجامه په سمیه کان هه لمه تی کوێرانه له لایه ن لایه نگرانى ده سه لات وه کرایه سه ر باره گا کانی حیزبه ئۆپۆزیسیۆنه کان^(٢). هه ره شه ی ده سه لات له ئۆپۆزیسیۆن پێی نایه قوناغیکى تره وه، کاتی که نووسینگه ی په رله مانتارانى لیستی گۆپانیان سووتاند و چه ند که سیکیان کوشت، هێرشیا ن ده کرده سه ر ما له کانیان و کادره کانیان ده پفاند و باره گا کانیان ده سووتاند^(٣). کاردانه وه ی ده سه لات و لایه نگرانیان (که ده توانین به

^١. شێرزاد شێخانى، دیمانه که له گه ل نه وشى روان مسته فا.

^٢. بېروانه، کوردیو، هێرشکردنه سه ر و تالانکردنی چه ند نووسینگه به کی خراک سیۆنى گۆپان له رووداوه کانی شه وێر پهر دودا، له سه ر ساپتی:

<http://www.kurdiu.org/ar/hawal/index.php?pageid=8091>

^٣. بېروانه AFP،: ئۆپۆزیسیۆنى سیاسى کوردستانى عێراق باس له پێشیلکارییه کانی دهره ق به ئهن دامانیان ده که ن، له سه ر ساپتی:

لايەنى كەمەۋە بە نادىمۇ كراسى ئاۋىيىبەين) ۋ دەريازىۋونى ئە نجامدە رانى ئە ۋ جۆرە
كارانە لە ياسا ۋ لىپرسىنەۋە، بوۋە ھۆى دروستىۋونى كە شىكى گەرم ۋ گىرۇ ۋ
ترسان لە كاردانە ۋەى يە كترى.

۲. ھەرچە نەدە لىستى گۇپان نىزىكە ى يەك لە سەر
چوۋارى كورسىيە كانى پەرلە مانى بىردەۋە، كە چى تا ئىستا حكومت
مىنچە يەكى دادپەرۋەرە رانەى ھەمىشە يى بە پىي پىكارە ياسا يىيە كان بۇ تەرخان
نە كىردۈۋە، ۋەك ئە ۋەى لە گەل حىزىبە دەسە لاتدارە كاندا كراۋە. لىژنە
جىاۋازە كانى پەرلە مان پىۋژە يە كيان بۇ دىيارى كىردى مىنچە ى حىزب ۋ قەۋارە
سىياسىيە كان ئامادە كىرد، بە لام زۆرىتە ى دەسە لاتدار نە يەيشت ياساكە دەرىچىت.
ئە گەرى ھەيە لە ماۋە يەكى نىزىكى داما تۈودا، كىشە ى دارا يى ئاستەنگى گەۋرە
لە بەردەم ئۇپۇزسىۋۇندا دروست بىكات^(۱).

۳. ھەلەمەتى ھەلپىژاردنى تەمۋوزى ئە نجامە كانى ۋ
ھەلپىژاردنى ئە نچومەنى نوپنە رانى عىراق بوۋنە ھۆى كەمبۈنە ۋەى تۈۋرە يى ۋ
بىزارىي پراي گىشتى لە دەسەلات، بە تايىبە تىيىش لە پارىزگاي سلىمانى. پىدە چىت

---

http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5h1spHvJf7n_SVoi_slg7EfpnmCAyw

۱. جەلال ئالەبانى، سەۋك كۆمۋارى عىراق ۋ سكرىتېرى گىشتى يە كىتى، پاش دەست لە
كار كىشانە ۋەى نەۋىشروان مستەفا لە بۆستە كانى لە ناۋ ئە ۋ حىزبەدا ۱۰ مىليۇن دۇلار ۋ بىنايەكى حكومى ۋ
گىردىزەرگەرە، كە مولكى كۆمپانىيائى نۇكانى نىزىك لە يە كىتى بوۋ پىدا تا كۆمپانىيەكى پراگە ياندىنى
دەمەرزى ئىت، بە ۋەى نەۋىشروان مستەفا ئە ۋ پارمە تىيانە يەكەمىن ۋ دۋايەمىن پارمە تىيىۋون، ئە ۋەىش
نەك پارمە تىدان ئەك تەنبا كۆمپانىيەكى پراگە ياندىن دەمەرزىنن (كە لەمۇدا لە كەئالىكى ئاسمانى ۋ
پادىۋىكە ۋ سايىتېك ۋ چاپخانە يەك پىكىدېت)، بەلگۈ پارمە تىدەرىش بوۋ لە
سەرىپىخستى بزوۋتە ۋەى كى ئۇپۇزسىۋۇن لە ھەرىمدا.

بىروانە، نەۋىشروان مستەفا، پوۋنكر دىنە ۋەىك لە نەۋىشروان مستەفاۋە، لە سەرىپى:

http://sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=548&AuthorID=36

ھەۋرەھا بىروانە سايىتېك كۆمپانىيائى پراگە ياندىنى ۋەى خىزىك لە بزوۋتە ۋەى گۇرۇن:

<http://www.wusha.net>

ئەوۋەش ۋا لە دەنگدەر بکات خەوسە ئەي بەشداریکردن لە ھەلبژاردنەکان و دەنگدانى بە لیستەکانى ئۆپۆزسیۆن نەبێت.

٤. پرسى ئەو ئەو دەنگى ھاوڵاتیان تا ئیستا نەکراوە تە کردەو ەو یەکی بێنراوی ھەستێکراو، پەنگە ۋا لە دەنگدەر بکات جارێکی تر دەنگ بە ئۆپۆزسیۆن نەدات. ھاوکات کورتیی تەمەنى ئەو ئەزموونە نوێیەى ھەریمی کوردستان، واتە ئەزموونی دروستبوونی ئۆپۆزسیۆنیکی بەھێز، پەنگە ۋا لە ھاوڵاتی سادە بکات ھەول بەدات زوو بەرھەمی دەنگدانەکی بچنیتەو ە زوو واقعی خەزمەتگوزاری و بژێویی خۆی باشتەر بکات.

دووەم: بەرپەستە ئابورییەکان:

بەگشتی حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان لە پشتیوانیکردنی کادراى خۆیان و تەنانەت ھەستان بە چالاکییەکانیان و ھەلگرتنی بەرپرسیاریتی لە بەردەم جەماوەرى خۆیاندا بە شیوەیەکی باش، قەیرانى دارایییان ھەیە. ئەوۋەش بە ھۆی کۆنتڕۆلکردنی بودجە و پارەى ھەریم لە لایەن ھەردوو حیزبى دەسەلاتدارەو، لەویشەو ئەرکی حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان قورستر دەبێت. لەو پوڤو ە نەوشیروان مستەفا دەلیت: "بودجەى بزوتنەو ەى گۆڕان تەنیا پشت بە بەخششی خێرخوازان دەبەستیت و ھیچ داھاتیکی ترمان نییە، بۆیە چالاکیان سنووردارە و خەرجی زۆریشمان نییە"^(١).

سێیەم: بەرپەستە ئاوخۆییەکان:

١. نەوشیروان مستەفا، دیمانەپەکی شەخس. شاپەنى باسە، دواى ئەو دیمانەپە لەگەڵ نەوشیروان مستەفا، لە لایەن حکومەتەو ە مانگانە بری ھەزار دۆلار بۆ بزوتنەو ەگە تەرخان کرا، بەلام ئەو مینحەپە لە ژێر ڕکێفی ھەر دوو حیزبى دەسەلاتداردا، کاتیگ بزوتنەو ەگە و ئۆپۆزسیۆن بە گشتی ھەلوستیکیان دەبێت کە بە دلی ئەوان نەبێت، دەچن. لە کاتیگدا مینحەپە ھەر دوو حیزبى دەسەلاتدار لە بودجەى ھەریمدا مانگانە ٥ ملیۆن دۆلار، ئەوۋەش جگە لە مووچەى کادری حیزبى و ڕاگەیاندا نكازانیان و خەرجى کەنالتەکانى ڕاگەیاندا نیان، لە کاتیگدا کە ھەبارەى کۆتەکانیان لە پەرلەماندا نزیكە لە فراکسیۆنى گۆرانیو ە.

حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکانی کوردستان قەیرانیکی ناوخبیانی هەیه، ئەویش نەبوونی متمانەیه لە ئێوانیان و ترسان لەوەی لایەنی بەرامبەر دەست بە سەر سەرکردایەتی ئۆپۆزسیۆندا بگریت و ئەوانی تر پەراویز بخت، سەرەپای ترسان لە هاوکاریکردنی لایەنەکان لەگەڵ دەسەلاتدا دژی حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان. لەو بارەیهوه ئەبۆبەکر عەلی، سەرکردە لە یەکگرتووی ئیسلامی وتی: "بزووئەوهی گۆپان خۆی وەک ئۆپۆزسیۆنی راستەقینە دەبینیت و ئەوانی تر پەراویز دەخات، جگە لەوەی هەلۆیست دەگۆریت و جیگەر نییه"^(۱).

چوارەم: بەرپەستی تر:

چەند بەرپەستیکی تر هەن پەیوەستن بە هەلۆیستی جەماوەری کوردستانەوه، هەندیکیان دەترسن لەوەی ئەگەر هەلۆیستیان لە بەرژێوەندیی حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان بگۆن، ئەو ئیمتیازاتانە لە دەست بدەن کە لەگەڵ حیزبەکانی دەسەلاتدا هەیانە، یان ئەوەی وەزیفەیان بگوازیقێت وە بۆ شوێنێکی تر. لەو بارەیهوه نەوشیروان مستەفا دەلێت: "زیاتر لە ۵۰۰ کارمەندی هیزە چەکدارەکان و پۆسته جیاوازهکانی تریش، تەنیا لەبەر بوونە ئەندامیان لە بزووئەوهی گۆپاندا، لە وەزیفەکانیان گوازاوئەوه"^(۲). جگە لە ترسی بژێویی، باوەڕێکی باوی تر هەیه کە ئۆپۆزسیۆن لەوەی ئیستا حکومەت دەیکات، زیاتر و باشتری پێ ناکریت، ئەویش بۆ خۆی کێشەیهکی ترە بۆ ئۆپۆزسیۆن. هەندیکیش پێیان وایە دەسەلات و ئۆپۆزسیۆن هیچ جیاوازییان نییه، بە تایبەتی کە سەرکردەکانی ئۆپۆزسیۆن هەمان ئەو کەسانە بوون کە سەردەمانێک لە دەسەلاتدا بوون و هیچیان بۆ خەڵکی نەکرد.

¹. ئەبۆبەکر کاروانی، دیمانهیهکی شه خسی.

². نەوشیروان مستەفا، دیمانهیهکی شه خسی.

لەو هیوترا دەگەینە ئەو هی، کارى حیزبە ئۆپۆزسیۆنە کان بەربەستى نۆرى لەپیشە، ھەندىکیان پەیوەستى بە خودى ئۆپۆزسیۆن و قەیرانى بى متمانە بى نىوانیان و ترسیان لە یەکتى، ھەندىکی تریشیان پەیوەستى بە ھەولى حکومەت بە چەندىن شیۆ ھەولازکردنى ئۆپۆزسیۆن و لە پایە کەمکردنەو ھى، کە ھەندىک لەو شیوازە پەوان و ھەندىکیشیان ناپەوا. بەو ھىش ئۆپۆزسیۆن تاقىکردنەو ھەیکى قورسى دەکەوتتە بەردەم، چونکە نە دەتوانتت بە ئەرك و پۆلى راستەقینە ئۆپۆزسیۆن ھەستتت، نە دەیشتوانتت ببیتت بەدیل بۆ دەسەلات، بۆیە ھەک ئۆپۆزسیۆنیکى خاوەن کارىگەرى لە مەیدانى سیاسى ھەرىمدا دەمىنیتتەو، بەلام ناگاتە ئاستىک ببیتت بەدیلى دەسەلاتى سیاسى لە ھەرىمدا، لایەنى کەم لەم قۇناغە ئىستادا.

٤-٣: داماتووی ئۆپۆزسیۆنى سیاسى لە ھەرتىمى کوردستاندا؛

ھەرچەندە زووە باس لە داماتووی ئەو ئۆپۆزسیۆنە بکەین، کە تەنیا دوو سال (تا کاتى نووسىنى ئەم توژینەو ھە دوو سال، ئەگەرنا لە ئىستادا لە چوار سالیش تىپەپەریوە _ ھەرگى _) بە سەر سەرکەوتنى لە ھەلبژاردنەکانى پەرلەمانى کوردستاندا تى دەپەیتت، بەلام دەتوانىن ئامارە بە چەند گۆرانکاریبەک لە بەرژەو ھەندى ئۆپۆزسیۆنى سیاسى، بە تايبەتیش بزوتنەو ھى گۆران، لە پڕۆسەى سیاسى ھەرىمدا بەدەین.

ھەلۆستى دەنگدەرى کوردى لە ھەلبژاردنەکانى تەمووزى و بە تايبەتیش لە پارىزگای سلیمانى، جاپدانى شکاندنى ئەو دیوارى ترس و سەلمینەو ھە بوو کە بالى بە سەردۆخى سیاسى ھەرىمى کوردستاندا کیشابوو، ئەو ترسەیش لە ئەنجامى چەند بارە بوونەو ھى شەپەکانى ناوخۆ و نۆرى ملەلانى ناوخۆییەکان و ئەو کردەو ھە تیرۆرىستیانی ھى گروپەکانى ھەک ئەنساوولئىسلام پى ھەلدەستان، لەگەڵ ھەلامى دەسەلات بۆ ئەو کردەوانەو ھە دروستبوو.

کردووه ته وه. ئه و خه سه له ته يش وای کردووه، چین و توئیژیکی زوری هاوالاتییان، به باکگراوه ندى فیکریی جیاوازه وه، چ به به شداریکردن له لیسته کانی، یان به دهنگ پیدان و پشتیوانی لیکردنی، پيشوازی له بزوتنه وه که بکن. نه وه يش له داهاتوودا_ نه گهر نه و ئاراسته گشتیه له سه رکردایه تی بزوتنه وه که دا بمینیت و جیگیر بکریت_ سه رکه وتنی زیاتر به دهست ده هیئتیت. دوریش نییه، به تیپه پینی هه ندیک کات، نه زمونی پارتی داد و گه شه پیدانی تورکیا له هه ریمی کوردستانی عێراقدا دووباره بکریته وه.

بوونی ئۆپۆزسیۆنیکی به هیز له مهیدانی سیاسی هه ریمی کوردستان و ده رکه وتنی نه نجامه کانی بوونی ئۆپۆزسیۆنیکی له و شیوه یه له داهاتویه کی نزیکدا، ده توانیت کاریک بکات ده نگدهر متمانه ی زیاتری به و ئۆپۆزسیۆنه هه بیت و ده نگیشی پی بدات. فشاری ئۆپۆزسیۆن له سه ر ده سه لات بۆ نه هیشتنی گنده لی و پیپه وکردنی شه فافیه ت له بودجه و پرسه دارایی و ئابووری و بازرگانییه کانی تر و دابینکردنی خزمه تگوزارییه بنه په تییه کان بۆ هاوالاتییان، ده بیت هه ی زیاده بوونی متمانه ی ده نگدهر به ئۆپۆزسیۆن و، زیاتر له پۆلی گرینگ و بوونیاته رانه ی ئۆپۆزسیۆن له پاراستنی به رژه وه ندییه کانی به ده مه وه چوونی خواسته کانی و درککردن به خه مه کانی تی ده گات⁽¹⁾. له هه مان کاتدا، سه رکه وتنی ئۆپۆزسیۆن له و نه رکانه ی خراونه ته سه ر شانی، کاریگه ریی باشی بۆ سه ر پرۆسه ی دیموکراسییه ت و ژیا نی سیاسی له هه ریئدا ده بیت. له دوا یین دانوسستانی نیوان حیزیه کانی ده سه لات و سی حیزیه ئۆپۆزسیۆنه که دا، ئۆپۆزسیۆن پرۆژه یه کی بۆ چاکسازی سیاسی

¹. له راپه رسییه گریژکخراوی بۆینتی نه مریکی له هه ریم، له مانگی تشرینی دووه می دا ۶۹٪ یه شداریبووان پێیان وایه بزوتنه وه ی گۆران توانیویه تی ده نگه راسته قینه ی گه لی کوردستان بیت. بره وانه، ریکخراوی بۆینتی، ئۆپۆزسیۆن له نیوان باقوبریقی دروشمه کان و به دمست هیئانی دهستکه وته کان، له سه ر سابتی؛

<http://www.pointnumber.com/ara/Default.aspx?page=survey&id=65>

ھەرىمى كوردستان، لە شەش پاكىجدا خستەپوو، كە تايبەت بوون بە چاكسازى لە
 سىستەمى سىياسىي ھەرىم، بە ھىزە چەكدارى و ئەمنىيەكان، بە
 دەسلەتتى دادوھرى، بە نەھىشتنى گەندەلى، بە وەزارەتى پەرەردە و بە
 پىكھىتەنى ھۆكۈمەتتىكى كاتى كە تواناي ئەنجامدانى ئەو چاكسازىيانەى ھەيىت. ئەگەر
 ھۆكۈمەتى داھاتوو، كە وا بېرىارە سەرەتاي سالى داھاتوو پىك بەيئەت (مەبەست لە
 كابىنەى ھەوتەمى ھۆكۈمەتى ھەرىمە، كە لە ئىستادا پىكھاتوو و نىچىرقان
 بارزانى سەرۆك وەزىرانە و عىماد ئەحمەدىش جىگريەتى) ئەو پەرۆدەيە جىبەجى
 بكات، ئەو پەنگە بېيەتە ھۆي بەدامە زراوھى پوونى ژيانى سىياسى لە ھەرىمدا،
 ئەو ھەيش پىگە بۆ ئالوگۇرى ئاشىتىيانەى دەسلەلات و
 چەسپاندنى بىنە ماكانى دىموكراسىيەت خۆش بكات. لىرەدا ناتوانىن
 پۆلى شۆپشەكانى جىبەئانى عەرەبى فەرمانۆش بىكەين، كە
 شىكسى سىستەمى ھۆكۈمرانىي پىشتەستوويان بە تاك حىزب و ھۆكىمەنە مالى
 سەلماند. بىگومان پوودا ھەكانى ئاۋچەكە كاريگەرى پاستە و خۆيان بۆ سەر
 ھەرىمىش دەبىت و ئامرازىكىش دەبن بۆ فشارخستە سەر دەسلەلات، تا
 چاكسازى پىشەيى ئەنجام بدات. لەگەل ئەو ھەيشدا دوور نىيە ھاۋلاتىيان و ھىزە
 ئۆپۇزسىۋەنەكان جارىكىتر، بە شىۋەيەكى بەھىزىرش پەنا بۆ شەقام بىەن، تا
 واقىعى سىياسىي تەقلىدىيى بىنجەستوو و كۆنى ھەرىم بگۇپن.

حىزبە ئۆپۇزسىۋەنەكان، بە تايبەتى بزووتنە ھەي گۇپان ھىۋايەكى گەورەيان
 بە ھەيە، پىتەرايەتى شەقام بىكەن و دەسلەلات لەو حىزبانەى ئەمىر
 دەسلەلاندان، ھەرىگىرتە ھەي بىانكەن بە ئۆپۇزسىۋەن. لەو بارەيەيشە ھەي
 نەوشىروان مستەفا دەلەت: "ئۆپۇزسىۋەن دەسلەلات ھەي دەگىرتە دەست و
 حىزبەكانى دەسلەلاتىش ھەي دەبنە ئۆپۇزسىۋەن".¹

¹. نەوشىروان مستەفا، دىمانەيەكى شەخسى.

كۆتايى

لە كۆيئەوۋىوترا دەتوانىن بلىتىن، زنجىرەيەك پووداۋ، بە تايىبەتى لە
نەوۋەدەكانى سەدەي پاپ—ردودا، بوونە—ھۆي درەنگ
دەرگە وتنى ئۆپۇزسىقنى سىياسى لە ھەرىمى كوردستاندا، لەوانەيش ئارەزوۋى ھەموو
حىزىيە كوردىيەكان لە گەيشتن بە دەسلەت، نەبوونى متمانە لە نىوان حىزىيەكاندا،
نەبوونى ئەزموونى ھۆكۈمرانى و ژيانى ديموكراسىيائە بە شىۋەيەكى گىشتى و
سروشستى ئەو قۇناغەي ئەزموونى كوردستانى پىدا تىپەريو، كە ھەمووان
ئومىدى ئەو ەيان ھەبوو قۇناغى بوونىاتنان و دامەزناندىن بىت و ھەمووان تيايدا
بە شدارىن.

بە ئام لەم چەند سالەي دوايىدا كۆمەللىك فاكترى تر دەرگەوتن، بوونە
ھۆي سەرھەلدىنى ئۆپۇزسىقنى مەدەنى و ناپەزايىي جەماۋەرى لە كۆتايىيىشدا
لە دايكبوونى ئۆپۇزسىقنىكى سىياسىي بەھىز لە ناو پەرلەمانى كوردستاندا، لەوانەيش
گۆرپىنى سىستەمى سىياسى لە غىراق و بىزاربوونى خەلكى لە
خراپىيى دۇخى خىزمەتگوزارىيەكان و دەست لى
كاركىشانە ۋەي ژمارەيەكى زۆرى بەرپرسانى حىزىيە يەككىتى.

ھەموو ئەوانە—يىش ئام—ئازە و
نیشانەي پاستەقىنەي گەلە بوونى بىرۈكەي ئۆپۇزسىقن بوون، كە لە سەرھەتادا
ژمارەيەك پۇشنىبىر و مەيداي ئەھلى و ئازاد و بزوتنە ۋە مەدەنىيەكان و
ناپەزايەتتىيە جەماۋەرىيەكان، سەرھەپاي كوتلەي پىغۇرپم لە ناو يەككىتىدا،
رېبەرايەتتىيان دەگرد.

سەرھەپاي كورتى تەمەنى سەرھەلدىنى ئۆپۇزسىقن لە ھەرىمى كوردستاندا، بە ئام
توانى شىۋازىكى نوپى پەفتارى پەرلەمانى بە سەرھەموواندا بىسەپىنىت و

سامانېكى زۆرىش بۆگەل بگېرېتەۋە. ئەگەر ئۆپۇزسىۋنى سىياسى لى ھەرىمدا
ھەمان ئاستى جەماۋەرى خۇي بپارېزىت و ھەربە وشىۋە يە ھەمە پەنگ و
ھەمە دەنگ بېت و يەك ئىدىۋلۇزىا ئەكاتە بەرنامەى خۇي، ئەۋا دەكرىت
نومىدى داھاتوۋىەكى باشتىرى بۆ بخۋازىت، كە لى پىيەۋە بەشدار بېت لى
چەسپاندى بىنە ماكانى ئۆپۇزسىۋنى ئاشتىيانە و پىسا بوونىاتنەرەكانى، كە بە
ھۆيانەۋە پىسا دىموكراسىيە پاستەقىنەكان دەچەسپن.

شیکردنه وهی نه نجامه کانی هه لێژاردنی

نه نجومه نی نوینه رانی عێراق ۲۰۱۰/۳/۷

د. دهرياز محهمه د

پێشهکی

پۆڤی ۷ ی ئازاری ۲۰۱۰ هه لێژاردنی گشتی بۆ دهستنیشانکردنی (۳۲۵) کورسیی نه نجومه نی نوینه رانی عێراق نه نجام درا، که سییه م پرۆسه ی هه لێژاردن بوو، له سه ر ئاستی عێراق، پاش نه وه ی له ۲۰۰۵/۱/۳۰ یه که م هه لێژاردنی گشتی بۆ کۆمه له ی نیشتمانی نه نجام درا، پاشان له ۲۰۰۵/۱۲/۱۵ هه لێژاردن بۆ یه که م په رله مان، به ناوی نه نجومه نی نوینه رانی عێراق، له سایه ی دهستووری هه میشه ییدا، نه نجام درا. له هه ر دوو هه لێژاردنه که دا ژماره ی کورسییه کان (۲۷۵) کورسی بوو، به لām بۆ نه م هه لێژاردنه ژماره ی کورسییه کان زیادی کرد بۆ (۳۲۵) کورسی، به و پێیه ی ژماره ی دانیشتوانی عێراق به (۳۲،۵) ملیۆن که س نه ژمارکرا.

بۆ به شداریکردن له م هه لێژاردنه دا (۲۹۷) قهواره ی سیاسیی له لایه ن کۆمیسێۆنه وه تۆمارکراون، بۆ کێبرکێی سه رجه م کورسییه کانی په رله مان به وانه ی کۆتای که مینه کانیشه وه. پاشان (۱۶۴) قهواره له چوارچێوه ی (۱۲) هاوپه یمانیدا کۆبوونه وه، که یه ک هاوپه یمانیان مه سیحی بوو.

شه ش هاوپه یمانی سه رکه وتنی به دهست هێنا، له گه ل (۳) پارته ی سیاسیدا، که هه رسیکیان له هه ریعی کوردستاندا بوون.

نه خشه ی هه لێژاردنی نه مجاره جیاوازییه کی زۆری له گه ل نه وانه ی پێشته هیه، له پڕوی هاوپه یمانیه کانی هه ر سی پێکهاته سه ره کییه که ی عێراق. شیعه به گشتی دابه ش بوون بۆ دوو هێزی سه ره کی، دهوله تی یاسا و ئینتیلاق نیشتمانی، له به رامبه ردا زۆریه ی باله کانی سوننه له سایه ی لیستی عێراقیه دا

به کیان گرت، کوردیش له ناوڅویدا دابهش بوو بۆ چوار هیڅ، به لام به قه باره ی جیاواز.

نهم پاپۆرته شیکردنه وه به که بۆ به شیک له لایه نه کانی هه لێژاردنی خولی دوهم له پووی:

۱. سیسته م و یاسای هه لێژاردن

۲. پێژه ی به شداری

۳. هاوکۆلکه ی هه لێژاردن

۴. دابه شبوونی دهنگ و کورسیی لیسته براوه کان

۵. ده باشتترین کاندیدی براوه ی هه لێژاردن

پاشان له سه ر بنه مای زانیاری و داتا و شیکردنه وه کانی بابته که، چه ند ده ره نجامیکی گشتی و تایبه ت به لیستی گۆپان ده خه ی نه پوو.

۱: سیسته م و یاسای هه لێژاردن:

ا. دابه شکردنی کورسیی پارێزگا کان:

هه لێژاردنی ته نجومه نی نوێنه رانی عێراق به پێی سیسته می نوێنه رایه تی پێژه یی ته نجام درا، عێراق دابهش کرا بۆ (۱۸) بازنه ی هه لێژاردن، هه ر پارێزگایه ک به سنووره کارگێڕیه که یه وه، بازنه یه کی هه لێژاردن بوو، ژماره یه ک کورسی بۆ ته رخا ن کرابوو، به گۆڕه ی ژماره ی دانیشتا و ن.

هه روه ها (۸) کورسیی ته رخا ن کرا به سیسته می (کۆتا) بۆ که مینه کان، پێنج کورسی بۆ مه سیحیه کان، له پارێزگا کانی (نه ی نه وا، دهۆک، هه ولیێر، که رکوک و به غدا) به لام عێراق به یه ک بازنه ی هه لێژاردن ته ژمار کرا بۆ ته و (۵) کورسییه ی مه سیحیه کان. هه روه ها کورسییه ک بۆ هه ر یه ک له ئیزیدی و شه به ک

له پارێزگای نهینه‌وا، (١) کورسیی بۆ سابینه له پارێزگای به‌غدا، ته‌رخان کرا. ده‌ك له‌خشته‌ی ژماره‌ی (١) دا پوون کراوه‌ته‌وه.

له‌ دابه‌ش کردنی کورسییه‌کانی پارێزگاگان به‌ ئاشکرا، که‌موکوپ و ده‌ستکاری پێوه‌ دیار بوو، به‌رزکردنه‌وه‌ی ژماره‌ی دانیشتوانی عێراق بۆ (٣٢,٥) ملیۆن که‌س بۆ خۆی ساخته‌کاری و هه‌له‌ بوو، چونکه‌ به‌ هه‌موو پێوه‌ره‌ دیمۆگرافیه‌ باوه‌کانی جیهان، له‌ باشترین بارودۆخی گه‌شه‌کردنی دانیشتواندا، پێژه‌ی زیاده‌بونی سالانه‌ی دانیشتوانی ولاتیک له (٣,٣٪) تێ ناپه‌ریت، به‌لام له‌ نیوان سالانی (٢٠٠٥ - ٢٠٠٩) له‌ عێراقدا ئه‌م پێژه‌یه‌ گه‌یه‌نایه‌ زیاتر له (٤٪)، ئه‌مه‌ له‌ کاتیکدا به‌ بارودۆخی ئه‌و سالانه‌، خۆیناویتترین سالانی میژووی عێراق بووه‌ . واته‌ به‌ لانی که‌م، دوو ملیۆن که‌س به‌ زیاده‌ بۆ دانیشتوانی عێراق زیاد کراوه‌، له‌ به‌رژه‌وه‌ندیی چه‌ند پارێزگایه‌کی دیاریکراو^(١).

پاشان له‌ دابه‌شکردنی کورسییه‌کان به‌ سه‌ر پارێزگاگاندا، ناهه‌قی و ده‌ستکاری زۆری پێوه‌ دیاریبوو، بۆ نمونه‌ پارێزگای به‌سه‌ره‌ له (١٦) کورسییه‌وه‌ زیادکرا بۆ (٢٤) کورسی، واته‌ پێژه‌ی کورسییه‌کانی (٣,٣٪) زیادی کرد، به‌لام پارێزگای سلێمانی له (١٥) هه‌و زیاد کرا بۆ (١٧) کورسی، واته‌ (١١,٧٪) زیادی کرد، هه‌روه‌ها پارێزگای نهینه‌وا به‌ پێژه‌ی (٤١٪) زیادی کرد.

به‌ گه‌شتی له‌ به‌شی هه‌ریکی کوردستان که‌م کرایه‌وه‌ بۆ پارێزگاگانێ تر، به‌لام له‌ ناوخۆی هه‌رمیشدا پارێزگای ده‌وک زیاد له‌ مافی خۆی کورسی بۆ زیاد کرا، له (٧) هه‌و بۆ (١١) کورسی، واته‌ به‌ پێژه‌ی (٣,٣٪) له‌ کاتیکدا پێژه‌ی زیادکردنه‌که‌ی پارێزگای هه‌ولێر (٣,١٣٪) و سلێمانی (٧,١١٪) بووه‌ .

---

(1) له‌ لێدوانێکی به‌رپرسی پرۆسه‌ی سه‌رژمێری عێراق له‌ مانگی گانوونی یه‌که‌می ٢٠١٠، واته‌ نزیکه‌ی سائیک هاش ده‌ستنیشانکردنی ژماره‌ی کورسییه‌کانی ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران، ژماره‌ی دانیشتوانی عێراقی به‌ نزیکه‌ی (٣٠) ملیۆن که‌س خه‌ملاند، له‌ سه‌ر بانه‌مای پرۆسه‌ی ژماردن و گه‌مارۆسازی، که‌ بۆ سه‌رژمێری سازکرا بوو، به‌ پێی پێوه‌ره‌ ئامارییه‌کان ئه‌و ژماره‌یه‌ له‌ هه‌موو ژماره‌کانی دیکه‌ پاستره‌، یان له‌ پاستیه‌وه‌ نزیکه‌، چونکه‌ مانی به‌ مان کۆکراوه‌ته‌وه‌.

خشتی ژماره (۱)

چۆنیتنی دابه شکردنی کورسییه کانی نه نجومه نی نوینهرانی عێراق (۲۰۱۰)

به پێی پارێزگا و (کۆتای که مینه کان

پارێزگا	کورسیی کشتی	کورسیی پێکهاکان	کۆی گشتی
دهوك	۱۰	(۱) پێ مەسیحیه کان	۱۱
مه وایێر	۱۴	(۱) پێ مەسیحیه کان	۱۵
سلیمانی	۱۷	—	۱۷
له ینه وا	۲۱	(۲) یه کورسی پێ مه ریه که له مەسیحی، ئێزیدی و شه به ک	۲۴
که رکۆک	۱۲	(۱) پێ مەسیحیه کان	۱۳
سه لاهه بین	۱۲	—	۱۲
دیاله	۱۳	—	۱۳
ئه تبار	۱۴	—	۱۴
به غدا	۶۸	(۲) یه ک پێ مەسیحیه کان و یه ک پێ سابینه	۷۰
واست	۱۱	—	۱۱
بابل	۱۶	—	۱۶
که ره لا	۱۰	—	۱۰
ئه جه ف	۱۲	—	۱۲
قادیسیه	۱۱	—	۱۱
موسه نا	۷	—	۷
زیقار	۱۸	—	۱۸
میسان	۱۰	—	۱۰
به سه ره	۲۴	—	۲۴
کۆی گشتی	۳۱۰	۸	۳۱۸
(۳۱۰) پارێزگاکان + (۸) پێکهاکان + (۷) قاره یرو = ۳۲۵ کۆی گشتی کورسییه کانی نه نجومه نی نوینهران			

سه رچاوه: توێژه ره پێگه ی مه مولری یه که می یاسای مه لېژارینی نه نجومه نی نوینهران و داتا کانی

کۆمیسێونی بالای سه ریه خۆی مه لېژارینه کانی عێراق.

ئەم دياردەيە لە ئەدەبىياتى ھەلبژاردندا پىڤى دەوترىت (مالاپۆرشنمىنت - malapportionment) واتە نادادپەرەيى لە دابەشکردنى كورسىيى پەرلەمان بە سەر بازتەكانى ھەلبژاردندا، بە جۆرىك لە جۆرەكانى ساختەكارىيى ھەلبژاردن لە قەلەم دەدرىت. ئەم حالەتە لە ھەلبژاردنى خولى پيشووى پەرلەمانيشدا ئەنجام درا، كاتىك كە لە دەستوردا ھەر (۱۰۰) ھەزار كەس كورسىيەكى پەرلەمانى بۆ ديارى كراوە، بەلام كۆمىسيۆن ژمارەي دەنگدەري كوردبوو بەنەماي دابەشکردنى كورسىيەكان. ئەو بوو چەند ئەندامىكى پەرلەمان لە سەر پارىزگاي نەينەوا، لە دادگاي بالاى فيدپالى داوايان تۆمار كرد لە سەر ئەم كەيسە، لە ئەنجامدا حوكمى دادگا لە بەرزەوھەندى داواكاران بوو.

ب. كورسىيى قەرەبوو:

لەسەر ئاستى عىراق (۷) كورسى ھىلرايەو بە ناوى (كورسىيى قەرەبوو)، بەلام لە بنەپەتدا وەكو بەخشش دابەش كرا نەك قەرەبوو، چونكە بە پىڤى ياساى ھەلبژاردنەكە لىستە براوھەكان (گەرەكان) بە پىڤى پىزىبەندى پىژەي دەنگەكانيان سووديان لى بىنى، نەك قەرەبووى لايەنىكى سياسىي زەرەرمەندى پى بگريتەو. لە خولى پيشووى ھەلبژاردنى پەرلەماندا كورسىيى قەرەبوو بۆ ئەو قەوارانە تەرخان كرا، كە لە ئاستى پارىزگاكان ھىچ كورسىيەك نابەنەو، بەلام بە كۆكردنەوھى دەنگەكانيان لە ئاستى عىراق بە گشتى و پاش دەرھىنانى تىكراي نىشتىمانىي بەھاي كورسى، توانىبىتيان بەشى كورسىيەك يان زياتر دەنگ بە دەست بھيئن، بەلام لەم خولەدا كورسىيەكان تەرخان كرا بۆ قەوارە براوھەكان، بە پىڤى پىژەي دەنگەكانيان لە ئاستى عىراق. ئەم كارە بۆ خۆي ھەلەيەكى دەستورى و ديموكراتى گەرەيە، كاتىك بە پىڤى بەندى ياساى كورسى دەدرىت بە قەوارەيەك، لە كاتىكدا ئەو قەوارەيە سوودى لە دەنگەكانى خۆي وەرگرتوو.

ا. پاریزگاگاندا، واته راستر و دیموکراتیتر شهوه بوو شه کورسیپانه به سهر پاریزگاگاندا دابهش بکرتین، نهک به سهر قهواره براوه یه که مه کاند.

نهم حالته له گهل بنه مه کانی دهستوریشدا دژواره، چونکه شه قهوارانهی سوومه ندببون له و حهوت کورسیپه، دوو جار سوودیان له دهنگه کانیان بینپوه، جاریک بۆ کورسیپ پاریزگا و جاریک بۆ کورسیپ قهره بوو. پاشان نایه کسانی له نیوان پاریزگاگاندا دروست دهکات، نایا شه و حهوت کورسیپه بۆ پالیئورای چ پاریزگایه ک بووه؟ بۆ نمونه له وانه یه دووانیان پالیئورای یه ک پاریزگا بن، که واته شه و پاریزگایه زیاده له مانی خوی کورسیپ بهرکه وتووه، که شه مهیش دژی شه بهنده دهستوریه یه که دهلیت بۆ هر سه دهزار کهس کورسیپه کی په رله مان نه رخان دهکرت و ههروه ها دژی شه و بهنده یاساییه یه که عیراقی دابهش کردوه بۆ (۱۸) بازنه ی ههلبژاردن.

ج. شیوازی دابهشکردنی کورسیپه کان

له خولی پیشووی ههلبژاردنی شه نجومه نی نوینه راندا، شیوازی مایه وهی گه وه (الباقی الاقوی) بۆ دابهشکردنی کورسیپ پاریزگاگان، په پره و کرا، به لام له ههلبژاردنه دا شیوازی براوه ی گه وه (الفائز الاکبر) په پره و کرا. شه شیوازهیش بهم شیویه یه، پاش دهرهینانی هاوکۆلکه ی ههلبژاردن (القاسم الانتخابی)، دهنگه کانی هه لیستیک نه گه یشتبیته ناستی هاوکۆلکه ی ههلبژاردن، دوو دهخریته وه له دابهشکردنی کورسی و، به دۆپا و نه ژمار دهکرت، دواتر هه کورسیپه کیش که ده مینیته وه، پاش دابهشکردنی دهنگی لیسته براوه کان به سهر هاوکۆلکه ی ههلبژاردندا، به لیستی براوه ی یه کهم دهدریت، نهک شه لیسته ی زۆرینه ی دهنگه کانی ماوه ته وه و سوودی لی وهر نه گرتووه.

بۆ نموونە پارىزگايەك (۱۱) كورسى ھەيە، ھاوڭلەكەي ھەلبۇزاردن (بەھاي كورسىيەك) لە پارىزگاكەدا (۴۰۴۵۰) دەنگە، سى لىست توانىويانە ئاستى ھاوڭلەكە تىپەپىتن:

لىستى يەكەم (۲۰۲۳۲۳) دەنگى بە دەست ھىناو، (۵) كورسىيە بردوۋەتەو و تەنھا (۷۳) دەنگى ماۋەتەو.

لىستى دوۋەم (۱۲۵۵۶۷) دەنگى بە دەست ھىناو، (۳) كورسىيە بردوۋەتەو و (۴۲۱۷) دەنگى ماۋەتەو.

لىستى سىيەم (۸۰۱۸۷) دەنگى بە دەست ھىناو، (۱) كورسىيە بە دەست ھىناو و (۳۹۷۳۷) دەنگى ماۋەتەو.

لىرەدا (۸) كورسى دابەشكراو و (۲) كورسىيە بەتال ماۋەتەو، بەپىي ياساكە لىستى يەكەم، كە تەنھا (۷۳) دەنگى ماۋەتەو كورسىيەكيان دەبات، و لىستى دوۋەم كە تەنھا (۴۲۱۷) دەنگى ماۋەتەو، كورسىيەكەي تريان دەبات، بەلام لىستى سىيەم كە (۳۹۷۳۷) دەنگى ماۋەتەو، ھېچ كام لە و دور كورسىيە ناباتەو.

لەبارەى ئەم حالەتەو، ھەر يەك لە (مفيد الجزائىي لە حيزبى شىوعىي عىراق و عومەر عەلى حسين لە يەكگرتوۋى ئىسلامىي كوردستان) داوايان لە سەر سەزۇكى ئەو كاتەي ئەنجومەنى نوينەران (ئەياد سامەرائى) لە دادگاي بالاي فېدېراتىي تۆمار كردوۋە، لە ئەنجامدا بېريارى دادگا لە بەرزەوھەندىي داواكارەكان بوو، بەوھى لە مادەي (۲/چوارەم) لە ياساي ژمارە (۲۶)ى سالى ۲۰۰۹ (ياساي ھەموارى ياساي ھەلبۇزاردنى ژمارە (۱۶)ى سالى (۲۰۰۵) كە تاييەتە بە چۆنىنتىي دابەشكردنى كورسىيە شاغرىكان (بەتالەكان)، لەگەل ناۋەپۇكى مادەي (۲۰) و مادەي (۲۸/ يەكەم)ى دەستورى ھەمىشەييدا دژوارە و يەك ناگىتەو، بۆيە دادگا بېريارى داو، كە ئەو مادەيە لە ياساي ھەلبۇزاردن دەستورى نىيە، بەلام بۆ

هه‌لێژاردنی سالی ۲۰۱۰ دادگا برپاری هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی به‌ئendamبوونی ئه‌وه‌
 ٤٠ سانه‌ نه‌دا، که به‌گوێره‌ی ئهم به‌نده‌ ناده‌ستووریه‌ بوون به‌ ئendamی
 په‌رله‌مان^(١). بۆ نمونه له‌ پارێزگای سلێمانی به‌پێژ (د. مه‌حمود عوسمان) له‌
 ایستی هاوپه‌یمانیی کوردستان (پارتی) له‌بری به‌پێژ (یاسین حه‌سه‌ن محهمه‌د) له‌
 لیستی کۆمه‌ڵی ئیسلامی بووه‌ به‌ ئendamی په‌رله‌مان. له‌گه‌ڵ ده‌یان نمونه‌ی
 دیکه‌ی ئهم حاله‌ته‌، که له‌ زۆریه‌ی پارێزگاگاندا پووی داوه‌.

ئهم برپاره‌ی دادگای فیدرالی له‌ لایه‌که‌وه‌ ئه‌وه‌ ده‌سه‌لمیئت، که کار به‌
 بنه‌ماکانی ده‌ستور نه‌کراوه‌ له‌ داپشتنی یاساکاندا، له‌ لایه‌کی تهره‌وه‌، بیهێزی
 ده‌سه‌لاتی دادوهری ده‌رده‌خات، که چۆن پێگه‌ ده‌دات له‌ ده‌ره‌وه‌ی به‌نده‌
 ده‌ستووریه‌کان، پێرسه‌یه‌کی پڕ بایه‌خ و هه‌ستیاری وه‌کو هه‌لێژاردن و چۆنیتی
 دابه‌شکردنی کورسیه‌کانی ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران به‌پێوه‌ بجیئت.

ئه‌گه‌ر هاوشیوه‌ی خولی پێشوی هه‌لێژاردن، کار به‌ شیوازی مایه‌وه‌ی
 گه‌وره‌ (الباقی الاقوی) بکرایه‌، ئه‌نجامی هه‌لێژاردنه‌که‌ زۆر جیاوازتر ده‌بوو له‌وه‌ی
 ئێستا، وه‌ک له‌خشته‌ی (٢) دا پوون کراوه‌ته‌. گرینگترین جیاوازییه‌کانیش
 ئه‌مانه‌ن:

١. لیستی ده‌وله‌تی یاسا به‌ جیاوازیی کورسیه‌که‌ پێش لیستی عێراقیه‌
 ده‌که‌وت. واته‌ (٨٥) به‌ (٨٤) کورسی ده‌بوو.

٢. چوار هاوپه‌یمانییه‌ براوه‌ گه‌وره‌که‌، به‌ ژماره‌ی جیاواز کورسیان له‌وه‌ی
 ئێستا که‌متر ده‌برده‌وه‌، عێراقیه‌ (٧) کورسی، ده‌وله‌تی یاسا (٤) کورسی،
 ئیئتلاف نیشتمانی (٦) کورسی و هاوپه‌یمانیی کوردستان (٢) کورسی له‌وه‌ی
 ئێستا که‌متریان به‌رده‌که‌وت.

(1) کۆماری عێراق، دادگای باڵای ئیتیهادی، برپاری ١٢/ ئیتیهادی له‌ ٢٠١٠/٦/١٧.

٣. له بهرامبهردا هاوپه‌یماڼی و پارتەکانی دیکه کورسیی زیاتریان به‌رده‌که‌وت، یه‌کیټیی عیراق (٧) کورسی، ته‌وافوق (٣) کورسی، گۆپان (٢) کورسی، له‌وه‌ی ئیستا زیاتریان به‌رده‌که‌وت، هه‌ریه‌که له کۆمه‌ل و یه‌کگرتوویش کورسییه‌ک زیاتریان به‌رده‌که‌وت.

٤. پینچ لیستی دیکه سه‌رده‌که‌وتن، هه‌ریه‌که‌یان کورسییه‌کی ته‌نجومه‌نی نوینه‌رانیان ده‌برده‌وه. بپوانه خشته‌ی ژماره (٢).

٥. به‌گشتی په‌یه‌په‌وه‌کردنی ئه‌م شیوازی دابه‌شکردنه له به‌رژه‌وه‌ندیی کورد ده‌بوو، چونکه:

ا. ژماره‌ی کورسییه‌کانی سی‌هاوپه‌یماڼیه‌گه‌وره‌که (١٧) کورسی که‌می ده‌کرد، له به‌رامبه‌ردا هه‌موو لیسته کوردستانییه‌کان (٢) کورسیی زیاتریان ده‌برده‌وه و، له (٥٧) کورسییه‌وه ده‌بوو به (٥٩) کورسی.

ب. له پارێزگای که‌رکوک (٧) کورسی بۆ کورد و (٥) کورسی بۆ عه‌ره‌ب ده‌بوو، نه‌ک (٦) به (٦).

ج. له هه‌ریه‌ک له پارێزگا‌کانی به‌غدا و سه‌لاحه‌دین، کورد ده‌بوو به‌خواه‌نی کورسییه‌ک، واته‌له‌په‌وی جوگرافییه‌وه نوینه‌رایه‌تی کورد له ته‌نجومه‌نی نوینه‌رانی عیراق فراوانتر ده‌بوو، به‌تایبه‌ت له ناوچه جیناکۆکه‌کان سه‌نگی نوینه‌رایه‌تی کورد له‌وه‌ی ئیستا زیاتر ده‌بوو.

105

له سەر ئاستى مەملەتتىكى سىياسىي لە ھەرىكىتى كوردستان، بالانسى ھىزى كەمەك بە لای بەرەى ئۆپۆزسىۋىدا دەشكايەو، بەو ھى دەبوونە خاوەنى (۱۸) كورسى، بەرامبەر بە (۴۱) كورسى بۆ يەككىتى و پارتى، ھەروەھا ھەژموونى پارتى بەرامبەر بە حیزبەكانى تەركەمەتر دەبوو، چونكە ئەو كات پارتى ديموكراتى كوردستان سى كورسىيە لە ئىستەكەمەترى دەبەردەو، بەراورد بە يەككىتى (۱۵) بە (۲۶) كورسى دەبوو، ئەك وەك ئەو ھى ئىستەك، كە (۱۲) بە (۳۰) كورسىيە.

بەپادەى زۆرىش لە بەرژەوەندىيە بزووتنەو گۆپان دەبوو، چونكە لە ھەر يەك لە كەركوك و دەھۆك دەبوو بە خاوەنى نوێنەرايەتى لە ئەنجومەنى نوێنەرانى عێراقدا، لە ھەر يەكەيان كورسىيەكى دەبەردەو، لە پەوى چۆنئىتى دابەشبوونى ھىزى جەماوەرىيە بزووتنەو ھى گۆپانەو، كاريگەرىيە باش و ئەرىنى دەبوو بۆ ئاينەندەى ئەو بزووتنەو.

لە لايەكى تەرەو، لە سىستەمى نوێنەرايەتىيە پێژەيىدا، لە چەندىن وڵاتدا، نمونەى ئىسرائىل و ھۆلەندا، و باوە ھەموو وڵات يەك بازەنى ھەلئەزاردن بىت، بۆ ئەو ھى دەنگى ھىچ لايەتتىكى سىياسى لە بازەنە جياجياكانى ھەلئەزاردنە فەوتىت و بەفەرۆنەچىت، وەك چۆن لە يەكەم ھەلئەزاردنى كۆمەلەى نىشتىمانىيە عێراق لە كانوونى دووھى ۲۰۰۵ پەيپەو كرا، بەلام بۆ دووھى ھەلئەزاردن كانوونى يەكەمى ۲۰۰۵ و بۆ ئەم ھەلئەزاردنەيش، عێراق دابەش كرا بۆ (۱۸) بازەنە، بۆيە بەشەكى زۆر لە لايەنەكان، بە تايبەت لايەنە كوردستانىيەكان و لىستە بچوكەكانى عێراق، لەم سىستەمە نوێيە زەرەرمەند بوون، بە گۆيرەى پێژەى دەنگەكانىيان لە ئاستى عێراق و، مافى خۆيان لە نوێنەرايەتىيە ئەنجومەنى نوێنەران وەرنەگرت.

وەك لە خستەى ژمارە (۳)دا پەوىن كراوەتەو، ئەگەر ھەموو عێراق يەك بازەنى ھەلئەزاردن بوايە، پىنچ لىست (قەوارە)ى دىكە، لە سەر ئاستى عێراق سەر دەكەوتن، ھەروەھا سى لىستى براوھى يەكەم، ھەر يەكەيان (۱۲) كورسىيە لەو ھى ئىستەيان كەمەترىيان بەر دەكەوت، لە بەرامبەردا لىستەكانى دىكە، كە بە پەلەى چوارەم و پىنچەم و شەشەم و حوتەم ھاتوون، بە پێژەى جياجيا كورسىيە زياتريان بەر دەكەوت لەو ھى ئىستە، بۆ نمونە گۆپان (۶) كورسى لەو ھى ئىستە

ریاتری بهر ده‌که‌وت، هاوپه‌یمانیی کوردستان (٤) کورسی، یه‌گگرتوو (٣) کورسی و کۆمه‌ل (٣) کورسی له‌وه‌ی ئیستا زیاتریان بهر ده‌که‌وت، به‌لام له‌نیو هه‌موو لیسته‌کاندا زهره‌مه‌ندی گه‌وره‌ لیستی گۆپان بوو، چونکه له هه‌موو لایه‌نه‌کانی دیکه کورسیی زیاتری فه‌وتاو به پێی ئه‌م یاسایه.

خشته‌ی (٣)

جیاوازی نێوان کورسیی لیسته براوه‌کان ته‌گه‌ر عێراق یه‌ك بازنه‌ی هه‌لبژاردن بوایه له هه‌لبژاردنی

(٢٠١٠)^{١)}

---

(1) ئه‌م خشته‌یه له سه‌ر ئه‌و بنه‌مايه دروست کراوه، که ته‌گه‌ر عێراق یه‌ك بازنه‌ی هه‌لبژاردن بوایه، هاوکۆلکه‌ی هه‌لبژاردن (٦٣٦١) ده‌نگ ده‌بوو. به جێبه‌جێکردنی هاوکۆلکه‌ی هه‌لبژاردن، وه‌ك له خا‌نه‌ی جواره‌می خشته‌که‌دا جێبه‌جێ کراوه، بێجگه له لیسته براوه‌کانی ئیستا، پێنج لیستی دیکه کورسییان ده‌برده‌وه. هه‌روه‌ها به پێی ماوه‌ی گه‌وره (باقی الا‌ق‌وی) ده‌نگه‌ ما‌یه‌وه‌کانی هه‌ر هه‌واره‌یه‌ك ده‌بێت به کورسی. پاش جێبه‌جێکردنی هاوکۆلکه‌ی هه‌لبژاردن ٦ کورسیی به‌تال (شا‌غر) ده‌مێنێته‌وه، ته‌گه‌ر به رێژه‌ی سه‌دی ده‌نگی لیسته براوه‌کان دا‌به‌ش بک‌رێت، وه‌ك ه‌ژ‌ون له سه‌ر ئاس‌تی پارێزگا‌کان، له‌م هه‌لبژاردنه‌دا پ‌را‌کتیزه‌ ک‌را، ئه‌وا هه‌ریه‌ك له سێ لیسته گه‌وره‌که (٢) کورسییان به‌رده‌که‌وت، به‌لام ئه‌وه‌ ماوه‌ته‌وه بۆ جۆنێتی د‌ا‌ر‌شت‌ن ی‌اس‌ای دا‌به‌ش‌کرد‌نی کورسییه‌کان، ئایه ئه‌و لیسته‌نه‌ی ئاس‌تی ده‌نگه‌کانیان نه‌گه‌یشت‌وو‌ته هاوکۆلکه‌ی هه‌لبژاردن کورسی ده‌به‌نه‌وه، وه‌ك ئه‌وه‌ی له هه‌ری‌مێ کورستان له هه‌لبژاردنی به‌ره‌مانی (٢٠٠٩) جێبه‌جێ ک‌را. بێ‌گومان ئه‌و‌کات شه‌ش لیستی دیکه کورسی ده‌به‌نه‌وه، هه‌ر یه‌که‌یان به کورسییه‌ك ده‌چنه ئه‌ن‌ج‌ومه‌نی نوێنه‌را‌نه‌وه.

سیستەمی فرەبازنەیی و پەڕە و کەرنی شێوازی براوەی گەرە لە دابەشکردنی کورسییەکان (شەوی جێبەجێ کرا)		دابەشکردنی کورسی بە سیستەمی ئەگەر عێراق یەك بازنە بۆیە				
ز	لیستی بەشدار بۆ	ژمارە ی دەنگ	کورسی بەشی	جێبەجێکردنی هاوکارێکی هەلبژاردن	کۆی کورسی	جیاوازی لەژمارە ی کورسی
١	عێراقییە	٢٨٥١٨٢٣	٩١	٧٨,٤٣	٧٩	١٢ -
٢	دەولەتی یاسا	٢٧٩٧٦٢٣	٨٩	٧٦,٩٤	٧٧	١٢ -
٣	هاوبەندیی نیشتمانیی عێراق	٢٠٩٥٣٣٦	٧٠	٥٧,٦٢	٥٨	١٢ -
٤	هاوبەیمانیی کوردستان	١٦٨٦٥٤٤	٤٣	٤٦,٣٨	٤٧	٤ +
٥	کۆپان	٤٨٧١٨١	٨	١٣,٣٩	١٤	٦ +
٦	تەواڵوق	٣٠٣٤٥٠	٦	٨,٣٤	٩	٣ +
٧	نێنئیلال یەکییتی عێراق	٣١٤٨٢٣	٤	٨,٦٥	٩	٥ +
٨	یەکگرتوی ئیسلامی کوردستان	٢٤٧٣٦٦	٤	٦,٨٠	٧	٣ +
٩	کۆمەڵی ئیسلامی کوردستان	١٥٣٤٦٠	٢	٤,٢٢	٥	٣ +
١٠	تحالف الوحدة الوطنية	٨١٨٥٥	سەر	٢,٢٥	٣	٣ +
١١	جبهة العمل والانتقاء الوطني الحر	٦٦٠٧٦	سەر	١,٨١	٢	٢ +
١٢	اتحاد الشعب	٦٥٣٤٦	سەر	١,٧٩	٢	٢ +
١٣	قائمة مثال الألوسي للأمة العراقية	٥٣٥٢٥	سەر	١,٤٧	٢	٢ +
١٤	احرار	٤٨١٥٣	سەر	١,٣٢	٢	٢ +
	کۆی کشتی	١١٢٥٢٥٦١	٣١٧	٣١١	٣١٧	

سەرچاوه : ئاماده کردنی توێژەر له پێگهی داتاكانی کۆمیسێونی بالای هەلبژاردنەوه.

ئەگەر لە عێراقدا سیستەمی پەڕە و کراوی هەلبژاردن، نوێنەرایەتی پێژەیی
(التمثيل النسبي) بێت، پێویستە چارەسەرێکی یاسایی بۆ ئەم ناھارەسەنگییە

بدۆزیتته وه، که له بهرژه وهندی هه موو پارت و هاوپه یمانیه کان بێت و، هیچ هاوپه یمانیه ک زیاد له دهنگه کانێ خۆی کورسی نه باته وه.

به پای ئیمه، باشترین چاره سه ره نه وه یه پێژه یه ک (بۆ نمونه چواره ک یان پینجیه ک) ی کورسییه کان به یلریتته وه و به سه ره پارێزگاکاندا دابه ش نه کریت، پاشان به و پێژه یه هاوسه نگیی دابه شبوونی کورسییه کانێ په رله مان دروست بکریت، به و شیوه یه ی نه گه ر عێراق یه ک بازنه بوایه ئه و لیسته چه ند کورسی به رده که وت و، ئیستا چه ندی به رکه وتووه، ئه و جیاوازییه ی بۆ قه ره بوو بکریتته وه.

به واتایه کی تر پێویسته کورسی قه ره بوو زیاد بکریت و بدریت به و لیستانه ی، که له ئه نجامی فره بازنه یی، مافی خۆیان به گوێره ی پێژه ی ده نگه کانیا ن له ئاستی عێراق وه نه گرتووه. به لام چۆن هیزه گه وه ره کانێ نێو گۆره پانی سیاسیی عێراق، قه ناعت به م شیوازی دابه شکردنه ی کورسییه کان ده که ن؟! له کاتێکدا خۆیان لێی زه ره ره مند ده بن، به تایبه ت سی هاوپه یمانیه گه وه که ی ئیستا (ده ولته ی یاسا، ئینتیلاقی نیشتمانی و لیستی عێراقیه) که به م شیوازه ی ئیستای یاساکه، به ته واوی سوودمه ند بوون.

پێویسته لیسته زه ره ره مند ه کان، له قۆناغی یه که مدا، ئه م حاله ته بۆ ئه و لیستانه ی پوون بکه نه وه، که زه ره ره مند بوون له یاساکه، پاشان گفتوگۆ له گه ل لایه نه کانێ دیکه بکه ن، بۆ ئه وه ی له هه ره مواریکی یاساکه دا، بریاری مه بده ئی چاره سه رکردنی که موکوپییه کان بدریت، ئه و زیانه له به ر چاو بگرییت و له ئایینه دا چاره سه ره بکریت، به تایبه ت پاش ئه وه ی دادگای فیدرالی، بریاری ناده ستووری بوونی شیوازی دابه شکردنی کورسییه کان، ده رکردوه.

ئه گه ر ئه م شیوازه ی ئیستای یاساکه بمینیتته وه، بۆ خوله کانێ داهاتوی هه لبژاردن، تا دیت هیز و هاوپه یمانیه بچوکه کان بچوکه تر ده بنه وه و

هاوبه‌یمانیه گه‌وره‌کانیش گه‌وره‌تر ده‌بن، له‌سه‌ر حسابی هه‌یزه‌ بچوکه‌کان، چونکه‌ شیوازی دابه‌شکردنی کورسییه‌کان له‌به‌رژه‌وه‌ندی به‌هه‌یزه‌کان داپه‌ژراوه، نه‌ک له‌سه‌ر به‌نمای سه‌نگی ده‌نگی ده‌نگه‌ران.

٢: په‌ژه‌ی به‌شداری:

په‌ژه‌ی به‌شداری ده‌نگه‌ران له‌هر هه‌لبژاردنیکدا فاکته‌ریکی گرینگ و پایه‌یه‌کی به‌هه‌یزی هه‌لبژاردنه‌که‌یه، بېگومان تاوه‌کو په‌ژه‌ی به‌شداری به‌رزییت، ناماژه‌یه‌کی پوونه‌ بۆ تیکه‌لبوونی کۆمه‌لگه‌ به‌په‌رۆسه‌ و پووداوه‌ سیاسیه‌کان، له‌همان کاتدا ناماژه‌یه‌که‌ بۆ هه‌لسه‌نگاندنی پاده‌ی متمان‌ه‌ی هاو‌لاتیبیان به‌هه‌لبژاردنه‌که‌ و پۆلی له‌ژیانی هاو‌لاتیبیاند.

له‌م هه‌لبژاردنه‌دا په‌ژه‌ی به‌شداری له‌سه‌ر ناستی عێراق گه‌یشه‌ نزیکه‌ی (٦١,٠٪) به‌ده‌نگه‌رانی ده‌ره‌وه‌ی عێراق و ده‌نگدانی تایبه‌تیشه‌وه، به‌گشتی نه‌م په‌ژه‌یه‌ ده‌چیته‌ پیزی په‌ژه‌ به‌رزه‌کانه‌وه، هه‌رچه‌نده‌ نه‌وه‌ی له‌عێراقدا په‌ژه‌که‌ی به‌رزکردوه‌ته‌وه، ململانی مه‌زه‌بی و نه‌ته‌وه‌یییه‌، نه‌ک ناست و پاده‌ی تیکه‌لبوونی هاو‌لاتیبیان به‌په‌رۆسه‌ی سیاسی.

له‌خشته‌ی ژماره‌ (٤)دا، که‌ په‌ژه‌ی به‌شداری هه‌لبژاردن، به‌پێی پارێزگا‌کان پوون ده‌کاته‌وه، چوار ناستی جیاوازی به‌شداری ده‌رکه‌وتوه:

١. ناستی به‌شداری به‌رز: که‌ په‌ژه‌ی به‌شداری له‌سه‌روو (٧٠٪) بووه، پارێزگا‌کانی هه‌ری می‌کوردستان ده‌گرێته‌وه، له‌گه‌ڵ هه‌ر دوو پارێزگای که‌رکوک و سه‌لاحه‌ددین. به‌رزترین په‌ژه‌ له‌ناستی عێراق له‌پارێزگای سلێمانیدا بووه (٧٥,٩٪)، پاشان هه‌ر یه‌ک له‌هه‌ولێر (٧٤,١٪)، ده‌وک (٧٤٪)، که‌رکوک (٧٠,٦٪) و، سه‌لاحه‌ددین (٧٠,١٪) دین. ململانی سه‌ختی نیوان پارتیه‌کانی کوردستان له‌هه‌ریم و باشی ناستی ئارامی و ئاساییش و هۆشیاری ده‌نگه‌ری کورد، بۆ پێویستی به‌شداری سیاسیه‌ی له‌ناستی عێراق، وه‌کو به‌شیکی له‌و

مملانی نه ته وه بییه، نژیکه ی سده یه که، له نیوان کورد و عه ره بدا له ئارادایه، هاوکات له گه ل نه نجامدانی هه ندیک ساخته کاری له به شیک له ناوچه کانی هه ریم، هۆکاری سه ره کیی به رزی پژه ی به شداری به هه ریم، به لام مملانی نیوان هه ر سئ پیکهاته سه ره کییه که ی که رکوک و پیکهاته کانی (عه ره ب به شیعه و سوننه وه، تورکمان و کورد) له سه لاهه دین، هاوکات له گه ل نه نجامدانی ساخته کاری له لایه ن کورد و عه ره وه، هه ر یه که له ناوچه ی خۆی وه کو به شیک له مملانی نه ته وه یی، هۆکاری سه ره کی بوون بۆ به رزی پژه ی به شداری ئه م دوو پارێزگایه .

۲. ئاستی به شداری مامناوه ند: چوار پارێزگا ده گرێته وه، که بریتییه له نه ینه وا، بابل، قادسیه و موسه نا، پژه ی به شداری له نیوان (۶۰،۲۳٪) له پارێزگای قادسیه و (۶۱،۹۴٪) له پارێزگای نه ینه وا، به گشتی ئه م پژه یه زۆر نژیکه له ناوه ندی گشتی پژه ی به شداری عێراق که (۶۰،۹۸٪) بوو.

۳. ئاستی به شداری نزم: که له ناوه ندی پژه ی به شداری عێراق به گشتی که متر بووه، هه شت پارێزگای باشوور و ناوه راستی عێراق ده گرێته وه، (به غدا، به سه ره، زیقار، نه جه ف، که ره لا، واست، نه نبار و دیاله) پژه ی به شدارییان له نیوان (۵۹،۸۵٪) بووه له پارێزگای دیاله، (۵۵،۲۶٪) له پارێزگای به غدا.

۴. ئاستی به شداری زۆر نزم: پارێزگای میسان ده گرێته وه له باشووری عێراق، که پژه ی به شداری نزمترین ئاست بووه و دابه زیوه بۆ (۴۸،۵۶٪).

به گشتی له م هه لبژاردنه دا سوننه ی عه ره ب به چری به شداری کرد، به راوورد به هه موو هه لبژاردنه کانی پیشوو، له به ره وه ی به شی زۆری ئه م پیکهاته یه، به پارتیه سیاسیه کان و خه لکه وه، گه یشتنه ئه و قه ناعه تی له پێگه ی سندوقه کانی ده نگدانه وه، سه ر له نوێ بیته نیو گوپه پانی حوکم له عێراق، به تایبته پاش نه وه ی به شه به ره له ستکاره که ی پرۆسه ی سیاسی له نیو ناوه ندی

سوننه دا، نه يانتوانی له پټگه ی توندوتیژی، تیږور، ته قینه وه و دژایه تیکردنی
 هه موو کاروباریکی سیاسیی له عیراق سه رکه وتووین له تیکدانی بارودڅخی ولات
 له بهرزه وه ندیی خویان و، گیشتنه نه و قه ناعه ته، که به شداریی سیاسیی له
 پټگه ی نه نجومه نی نوینه رانه وه، له ویشه وه گرتنه دهستی حوکمی عیراق،
 باشتړین چاره سه ره بڼ گرتنه دهستی جومگه کانی ده سه لات.

۲: هاوکډلکه ی هه لېږاردن:

هاوکډلکه ی هه لېږاردن بریتییبه له دابه شکردنی کڅی ده نگه پاسته کانی
 بازنه یه کی هه لېږاردن (پاریزگایه ک) له سه ر ژماره ی کورسییه گشتییه کانی نه و
 پاریزگایه، له نه جامدا نه گه ر ژماره ی ده نگه کانی هه ر لیستیکی به شداریو
 هاوکډلکه ی هه لېږاردنی تی نه په پانده، به پیی هه مواری یاسای هه لېږاردنی
 نه نجومه نی نوینه ران (۲۰۰۹)، دوور ده خرڅته وه له دابه شکردنی کورسییه کان و به
 دږاو نه ژمار ده کرځت، ته نانه ت نه گه ر به جیاوازیی یه ک ده نگیش بیت. له م
 هه لېږاردنه دا ده یان قه واره ی سیاسیی و چه ندین هاوپه یمانی له هیچ پاریزگایه ک
 نه يانتوانی هاوکډلکه ی هه لېږاردن ببه زیتن، به لام هاوکډلکه ک، له نیوان
 پاریزگاگاندا جیاوازیی زږر گه وړه ی تیدایه، به شیوه یه ک له هه ندیک پاریزگادا
 ژماره که نزیکه له نیوه ی ژماره ی هاوکډلکه که له پاریزگایه کی دیکه. به گشتی
 پاریزگاگانی هه ریمی کوردستان و پاریزگای که رکوک، هاوکډلکه ی هه لېږاردنیان
 زږر به رزیو، له سه رووی (۴۲) هه زار ده نگه وه بوو، به لام له سه رجه م
 پاریزگاگانی دیکه دا، له خوار (۴۰) هه زار ده نگه وه بوو، ته نانه ت له (۱۰) پاریزگادا
 هاوکډلکه ی هه لېږاردن که متر بوو له (۳۵) هه زار ده نگ.

به رزترین هاوکډلکه ی هه لېږاردن له پاریزگای سلیمانیدا بوو، که گه یشته
 (۴۹۰۳۷) ده نگ، نزمترینشیان له پاریزگای میساندا بوو، که دابه زیوه بڼ

(۲۷۲۸۱). لێره دا دوو فاکتهری سه ره کی کار له بهرز و نزمیی ژماره ی دهنگه کانی هاوکۆلکه ی هه لێژاردن ده که ن:

یه که میان: تاوه کو پێژه ی به شداری بهرز بێت، هاوکۆلکه که بهرز ده بێته وه، نه و دوو پارێزگایه ی له سه ره وه ئاماژه مان پێ کرد، له هه مان کاتدا دوو بهرزترین و نزمترین ئاستی به شدارییان تۆمار کردوه.

دوو هه میان: به ششی پارێزگایه ی له ته ره خانکردنی کورسیی ئه نجومه نی نوێنه ران، واته ئه گه ر پارێزگایه ک له ئاستی پێویست و مافی خۆی کورسیی بۆ ته ره خان نه کریت، هاوکۆلکه که ی به رزه بێته وه، له به رامبه ردا ئه گه ر زیاد له مافی خۆی کورسیی بۆ ته ره خان بکریت، هاوکۆلکه ی هه لێژاردنه که ی داده به زیت. وه ک چۆن له ته ره خانکردنی کورسییه کاندای نا هه قی به رامبه ر به پارێزگا کانی هه ریمی کوردستان کرای، له ئه نجامدا به گشتی هاوکۆلکه ی هه لێژاردنه که ی بهرز بووه وه. بۆ نمونه ئه گه ر یه ک کورسی بۆ پارێزگای سلیمانی زیاد بکرایه، هاوکۆلکه که ی داده بهزی بۆ (۴۶۳۱۳) دهنگ، بۆیه پێویسته کورد به بی ئه نجامدانی سه رژمیرییه کی گشتیی دانیشته وان، که به شیوه یه کی زانستیانه ژماره ی دانیشته وانی پارێزگا کان دیاری بکات، نه چیت هه لێژاردنی داها ته وه وه.

خشته ی (٤)

هاوکرلکە ی هەلبژاردن و پێژە ی بەشداری لە هەلبژاردنی ئەجەمەنی نوێنەوانی عێراق (٢٠١٠)

پارێزگا	دەنگدەران (ناخەب)	دەنگدەری بەشدار (مەصوت)	پێژە ی بەشداری	جیاوازی لە تێکرای عێراق	هاوکرلکە ی هەلبژاردن	جیاوازی لە تێکرای عێراق
دهوك	٥٧٤١٣٨	٤٢٤٧١٥	٧٣,٩٧	١٢,٩٩ +	٤٢٤٧١	٥٢٨٩ +
هەولێر	٩١٧٦٥٨	٦٨٠٤٠٨	٧٤,١٤	١٣,١٦ +	٤٨٦٠١	١١٤١٩ +
سەڵێمانی	١٠٩٨٤٥١	٨٣٢٦٣١	٧٥,٨٩	١٤,٩١ +	٤٩٠٣٧	١١٨٥٥ +
نەینەوا	١٧٠٢٩٦٤	١٠٥٤٧٩٨	٦١,٩٤	٠,٩٦ +	٣٤٠٢٦	٣١٥٦ -
کەرکوک	٧٨٧٦٧٣	٥٥٦٣٨٤	٧٠,٦٤	٩,٦٦ +	٤٦٣٦٥	٩١٨٣ +
سەلاحەدین	٦٩٦٩١٣	٤٨٨٨٦٥	٧٠,١٥	٩,١٧ +	٤٠٧٣٩	٣٥٥٧ +
دیالە	٨٤٠٢٤١	٥٠٢٨٩٦	٥٩,٨٥	١,١٣ -	٣٨٦٨٤	١٥٠٢ +
ئەنبار	٨٠٢٣٧٨	٤٧٢٦٠٣	٥٨,٩٠	٢,٠٨ -	٣٣٧٥٧	٣٤٢٥ -
بەغدا	٤٥٩٩٨٨٢	٢٥٤١٧٦٦	٥٥,٢٦	٥,٧٢ -	٣٧٣٧٩	١٩٧ +
واسەت	٦٣٨٦٩٩	٣٧٦٩٢٢	٥٩,٠١	١,٩٧ -	٣٤٣٦٦	٢٩١٦ -
بابل	٩٦١٢٩٣	٥٨٦٢٨١	٦٠,٩٩	٠,٠١ +	٣٦٦٤٣	٥٣٩ -
کەرەیل	٥٦٤٦٩١	٣٣٣٤٣٤	٥٩,٠٤	١,٩٤ -	٣٣٣٤٣	٢٨٣٩ -
نەجەف	٦٩٦٥٩٩	٤١١٤٢٤	٥٩,٠٦	١,٩٢ -	٣٤٢٨٥	٢٨٩٧ -
قادسیه	٦١٩٨٦٢	٣٧٣٣٣٩	٦٠,٢٣	٠,٧٥	٣٣٩٤٠	٢٢٤٧ -
موسەنا	٣٧٩٠٧٨	٢٢٩١٤١	٦٠,٤٤	٠,٥٤ -	٣٢٧٣٤	٤٤٤٨ -
زوفار	٩٩٣٣٧٢	٥٧٢١٧٧	٥٧,٦٠	٣,٢٨ -	٣١٧٨٨	٥٣٩٤ -
میسان	٥٦١٧٤٢	٢٧٢٨١٨	٤٨,٥٦	١٢,٤٢ -	٢٧٢٨١	٩٩٠١ -
بەسره	١٤٦٦٥١٢	٨١٤٨١٠	٥٥,٥٦	٥,٤٢ -	٢٣٩٥٠	٢٢٣٢ -
کۆی گشتی (تێکرای)	١٨٩٠٢٠٧٣	١١٥٢٦٤١٢	٦٠,٩٨		٣٦٣٦٠,٩	

سەرچاوه: ئاماده کردنی توێژەر لە پێنگە ی داتا کانی کۆمیسێونی بالای سەریه خۆی هەلبژاردنه کانی

عێراق.

٤: لیسته براوه‌کان:

له‌م هه‌لبژاردنه‌دا ئۆ لیست توانی سه‌ر بکه‌وێت له به ده‌ست مێنانی کورسیی نه‌نجومه‌نی نوێنه‌رانی عێراق، لیستی العراقیه (٩١) کورسی، ده‌وله‌تی قانون (٨٩) کورسی، ئیئتییلاق نیشتیمانی (٧٠) کورسی، هاوپه‌یمانیی کوردستان (٤٣) کورسی، گۆپان (٨) کورسی، التوافق العراقی (٦) کورسی، په‌کگرتووی ئیسلامیی کوردستان و ئیئتییلاق وه‌حده‌ی عێراق، هه‌ر په‌که‌یان (٤) کورسی و کۆمه‌لی ئیسلامی (٢) کورسی.

بۆ (٥) کورسی مه‌سیحیه‌کانیش، لیستی پافیده‌ین به سه‌رۆکایه‌تی یونادم یوسف که‌نا (٣) سۆ کورسیی برده‌وه، له هه‌ولێر، به‌غدا و که‌رکوک، نه‌نجومه‌نی که‌لی کلدانی سریانی ئاشووری (٢) کورسییه‌که‌ی تری ده‌وک و نه‌ینه‌وای برده‌وه. بزووتنه‌وه‌ی ئیزیدی بۆ پیفۆپم و پێشکه‌وتن (الحركة الیزیدیة من اجل الاصلاح والتقدم) کورسیی ئیزیدییه‌کانی برده‌وه، چونکه هه‌ولێ پارتی و په‌کێتی نه‌وه بوو کوردی په‌زیدی ده‌نگ بۆ لیستی هاوپه‌یمانی بده‌ن، نه‌ک بۆ کۆتای په‌زیدییه‌کان.

هه‌روه‌ها نه‌ندازیار (محهمه‌د جه‌مشید عه‌بدوللا شه‌به‌کی) کورسیی شه‌به‌کی له پارێزگای نه‌ینه‌وا برده‌وه، که پالیئوراوی نزیک له پارتی دیموکراتی کوردستانه. خالد ئەمین پومی به‌ته‌نها (٧٤٢) ده‌نگ کورسیی سابینه‌ی له پارێزگای به‌غدا برده‌وه. له‌خشته‌ی ژماره (٥) دا پوون کراوه‌ته‌وه.

خشتەى (5)

چۆنئىتى دابەشبوونى كورسىي گشتى لىستە براوەكانى ھەلباردن ئىجومەنى نوپەرانى عىراق ۲۰۱۰

پارتىزا	عيراقى	دەولەتى ياسا	ئىتتىلاى نىشتىمانى	ھارپەيمانى كوردمستان	كۆرلن	تەرلىق	بەكەتتى بىرلن	پەكەتتور	كۆمەل	
بەغدا	۲۴	۲۶	۱۷	۰	۰	۱	۰	۰	—	۶۸
نەپتەرا	۲۰	۰	۱	۸	۰	۱	۱	۰	۰	۲۱
بەسەرە	۳	۱۴	۷	—	—	۰	۰	—	—	۲۴
ئىقار	۱	۸	۹	—	—	—	۰	—	—	۱۸
بابل	۲	۸	۵	—	—	۰	۰	—	—	۱۶
ئەنبار	۱۱	۰	۰	—	—	۲	۱	—	—	۱۴
بەست	۲	۵	۴	—	—	—	۰	—	—	۱۱
ئادەسپە	۲	۴	۵	—	—	—	۰	—	—	۱۱
كەربەلا	۱	۶	۳	—	—	—	۰	—	—	۱۰
نەجەف	۰	۷	۵	—	—	—	۰	—	—	۱۲
موسەنا	۰	۴	۳	—	—	۰	۰	—	—	۷
بەيسان	۰	۴	۶	—	—	—	۰	—	—	۱۰
سەلاحەدەين	۸	۰	۰	۰	۰	۲	۲	۰	—	۱۲
بەيلا	۸	۱	۳	۱	۰	۰	۰	۰	—	۱۳
كەركوك	۶	۰	۰	۶	۰	۰	—	۰	۰	۱۲
سەلىمانى	—	—	۰	۸	۶	—	—	۲	۱	۱۷
ئەولەير	—	—	۰	۱۰	۲	—	—	۱	۱	۱۴
ھەرك	—	—	۰	۹	۰	—	—	۱	۰	۱۰
كۆلى گشتى	۲+۸۹	۲+۸۷	۲+۶۸	۱+۴۲	۸	۶	۴	۴	۲	۲۱۷

۱. لىستى عىراقىيە:

دكتور ئەياد ئەللاوى كەسايەتتىي سىياسىي ئاسراوى عىراق، سەركى
بزووتنە ھەي وىفاقى نىشتىمانى عىراقى و سەركى يەكەم ھۆكۈمەتى پاش
پووخاندنى پۇرمى سەدام (۲۰۰۴)، سەركىيەتتىي ئەم ھارپەيمانىيە دەكات، لەگەل

بەشیکی ئۆز لە پارت و لایەنە سوننەکان ھاوپەیمانییەکیان دروست کرد، بە تاییبەت ئەم پارت و لایەنە:

- بەرەوی عێراقی بۆ دیاڵوگی نیشتمانیی (سالح مۆتلەگ)
- گەردبوونەوێ عێراقیونی نیشتمانیی (ئوسامە ئوچیفی)
- لیستی نوێبوونەوێ (تاریق هاشمی)
- گەردبوونەوێ ئاییندەوی نیشتمانیی (زافر ئەلعانی)
- بەرەوی تورکمەنی بە سەرۆکایەتی (سەعدەدین محەمەد ئەمین)
- لەگەڵ چەند لایەنێکی دیکە عەرەبی شیعی. بە گشتی ژمارەوی قەوارەکانی لیستەکە (۲۰) قەوارەوی سیاسییە.

ئەم ھاوپەیمانییە، تێگەڵەیکە لە چەند لایەنێکی سوننە و شیعی و بەهێزترین پارتە تورکمەنییەکان، لە نێوان تەوژمی عەلمانی، کە ئەیاد عەلاوی سەرکردایەتی دەکات، لەگەڵ تەوژمێکی عەرەبچیتیی عێراقی، کە ئوچیفی سەرۆکایەتی دەکات، تەوژمێکی توندوتیژی نزیکی لە ئایدیۆلۆژیای بەعس، کە مۆتلەگ پێشپەرەویی دەکات، ھاوکات تاریق هاشمی نوێنەرایەتی تەوژمێکی ئیسلامیی سوننی میانپەرە دەکات، لەگەڵ هەندێک کەسایەتی خێڵەکی لە هەر دوو مەزھەبی شیعی و سوننە.

تاییبەتەندی ئەم لیستە ئەوێ، سەرۆکەکی کەسێکی شیعی عەلمانییە، بەلام زۆربەیی جەماوەرەکی لە سوننە عەرەب. کۆبوونەوێ سوننەکان لە سایە ھاوپەیمانییەکدا کە عەلاوی سەرۆکایەتی دەکات، لەبەر چەند ھۆیک بوو، لە سەرۆکی ھەموویانە ھەستکردنی عەرەبی سوننە بەرەوی سەرەکی وەزیران دەبێت کەسێکی عەرەبی شیعی بێت، کە جێگەی پەرمانەندی ولاتانی عەرەب و ئەمریکاییەکانیش بێت، لە ھەمان کاتدا لە لای جەماوەری عەرەبی سوننە باوەڕپێکراو بێت، ھەرۆھا بۆ پاگرتنی بالائەسی نەخشەیی سیاسی

هه‌ل‌ب‌زاردنه‌كه پ‌ئ‌و‌ي‌س‌ت‌ي‌ي‌ان به هاو‌پ‌ه‌ي‌مان‌ي‌يه‌ك بوو، كه د‌ي‌وار‌ي ناو‌چه ش‌ي‌عه‌ن‌ش‌ي‌نه‌كان ب‌ي‌ه‌ز‌ي‌ن‌ي‌ت و، به‌ش‌ي‌ك له كورس‌ي‌يه‌كان‌ي پار‌ي‌ز‌گا ش‌ي‌عه‌ن‌ش‌ي‌نه‌كان ب‌ب‌ات‌ه‌وه، ئ‌ه‌م كار‌ه‌ي‌ش ت‌ه‌ن‌ها به ئ‌ه‌ي‌اد‌ه‌لا‌و‌ي و ش‌ي‌عه هاو‌پ‌ه‌ي‌مان‌ه‌كان‌ي ده‌ك‌را، چ‌ون‌كه به ت‌ه‌ن‌ها ب‌رد‌ن‌ه‌وه‌ي كورس‌ي‌ي ناو‌چه سون‌ن‌ي‌يه‌كان، پ‌ي‌ك‌ه‌ت‌ه‌ي ع‌ره‌ب‌ي سون‌ن‌ه هه‌م‌ي‌شه كه‌م‌ي‌نه ده‌رده‌چ‌ي‌ت و ناب‌ي‌ته يه‌كه‌م ل‌ي‌س‌ت له سه‌ر ئ‌اس‌ت‌ي ع‌ي‌راق. ه‌و‌يه‌ك‌ي د‌ي‌كه‌ي ك‌و‌ب‌و‌ن‌ه‌وه‌ي ئ‌ه‌م ه‌ي‌زان‌ه ب‌ري‌تي بوو له پ‌ال‌پ‌ش‌ت‌ي‌ي و‌لا‌ت‌ان‌ي ع‌ره‌ب‌ي، به تاي‌ب‌ه‌ت شان‌ش‌ي‌ن‌ي س‌عو‌دي‌ه ب‌و ئ‌ه‌م هاو‌پ‌ه‌ي‌مان‌ي‌يه، له‌گ‌ه‌ل پ‌ش‌ت‌ي‌و‌ان‌ي‌ي و‌لا‌ت‌ي تور‌ك‌يا، له ر‌ي‌گ‌ه‌ي به‌ره‌ي تور‌ك‌مان‌ي و ل‌ي‌س‌ته‌ك‌ي تاري‌ق هاشم‌ي‌يه‌وه، كه له پ‌و‌ي ف‌ي‌ك‌ري ئ‌ي‌س‌لام‌ي‌يه‌وه له پ‌ار‌ت‌ي ده‌سه‌لا‌ت‌دار‌ي تور‌ك‌يا‌وه (پ‌ار‌ت‌ي داد و گ‌ه‌شه‌پ‌ي‌دان‌ه‌وه) نز‌ي‌كه.

ل‌ي‌س‌ت‌ي ع‌ي‌راق‌ي‌يه له (١٥) پار‌ي‌ز‌گادا به‌ش‌دار‌ي‌ي هه‌ل‌ب‌زاردنه‌ك‌ي كرد، ب‌ي‌چ‌كه له س‌ي پار‌ي‌ز‌گاك‌ه‌ي هه‌ر‌ي‌م، به‌لام ت‌ه‌ن‌ها له (١٢) پار‌ي‌ز‌گاياندا توان‌ي كورس‌ي به ده‌ست به‌ي‌ن‌ي‌ت، له هه‌ر يه‌ك له (موسه‌نا و م‌ي‌سان و نه‌جه‌ف) ه‌ي‌چ كورس‌ي‌ي نه‌ب‌رده‌وه. به گ‌شت‌ي (٢,٨٥١,٨٢٣) ده‌نگ‌ي به ده‌ست ه‌ي‌تا‌وه، كه ده‌كاته پ‌ي‌ژه‌ي (٢٤,٧٪) ي ك‌و‌ي ده‌نگ‌ده‌ران‌ي ع‌ي‌راق، له به‌رام‌به‌ردا (٩١) كورس‌ي‌ي په‌رله‌مان‌ي ب‌رد‌و‌ه‌ت‌ه‌وه، كه ده‌كاته (٢٨٪) ي ك‌و‌ي كورس‌ي‌يه‌كان‌ي ئ‌ه‌نجومه‌ن‌ي نو‌ينه‌ران، به‌ج‌يا‌وا‌ز‌ي‌ي دوو كورس‌ي پ‌ي‌ش پ‌كا‌به‌ره به‌ه‌ي‌زه‌ك‌ي (ده‌وله‌ت‌ي ياسا) كه‌وت.

ده‌نگه‌كان‌ي ل‌ي‌س‌ت‌ي ع‌ي‌راق‌يه به ش‌ي‌وه‌يه‌ك‌ي يه‌ك‌سان دابه‌ش نه‌بووه به سه‌ر هه‌موو پار‌ي‌ز‌گا و ناو‌چه‌كان‌ي ع‌ي‌راق‌دا، به‌لكو به ئ‌اش‌ك‌را كار‌ي‌گه‌ري ئ‌ي‌ن‌ت‌ي‌ما‌ي نه‌ت‌ه‌وه‌ي‌ي و مه‌زه‌ب‌ي و پ‌ي‌نگه‌ي سه‌ر‌ك‌رده‌كان‌ي ل‌ي‌س‌ته‌كه و قورساي‌ي‌ي پ‌ه‌وت‌ي ع‌ي‌لمان‌ي‌ي پ‌ي‌وه د‌ياره. له خواره‌وه ناو‌چه و پار‌ي‌ز‌گاك‌ان‌ي ه‌ي‌زي ل‌ي‌س‌ت‌ي ع‌ي‌راق‌يه ش‌ي ده‌كه‌ينه‌وه:

١. پڙهه ی دهنگی زور بهرز: هردوو پاریزگای نه‌نبار و نه‌ینه‌وا ده‌گرته‌وه، به‌هیزترین و باشتین نارچه بۆ لیستی عیراقیه داده‌نریت، چونکه زیاتر له نیوه‌ی ده‌نگه‌کانی به ده‌ست هیناوه، له پاریزگای نه‌نبار پڙهه ی (٦٢,٣٪) ده‌نگه‌کان و (١١) کورسی له کۆی (١٤) کورسیی بردووه‌ته‌وه. له پاریزگای نه‌ینه‌وایش پڙهه ی (٥٦,٢٪) ده‌نگه‌کان و (٢٠) کورسیی له کۆی (٢٤) کورسیی پاریزگاکه‌ی به ده‌ست هیناوه.

به‌رزنی پڙهه ی ده‌نگه‌کانی عیراقیه له‌م دوو پاریزگایه‌دا، ده‌گه‌پته‌وه بۆ زالبوونی پیکهاته‌ی عه‌ره‌بی سوننه، له هه‌مان کاتدا زالبوونی بیرى به‌عس و عه‌ره‌بجیتی و په‌وتی ئیسلامی، له لای دانیشتوانی عه‌ره‌بی ئه‌م دوو پاریزگایه. بۆ نمونه‌ بنه‌ماله‌ی نوجیتی له سه‌ر بنه‌مای دژایه‌تیکردنی کورد و به‌ر په‌رچدانه‌وه‌ی هه‌ژموونی کورد به گشتی و پارتی دیموکراتی کوردستان به تاییه‌تی، زۆربه‌ی ده‌نگه‌کانی نه‌ینه‌وايان به ده‌ست هیناوه، به ته‌نها خودی ئوسامه نوجیتی له نه‌ینه‌وا (٢٧٤,٧٤١) ده‌نگی به ده‌ست هیناوه، که ده‌کاته پڙهه ی (٤٦,٢٪) ده‌نگی لیستی عیراقیه له نه‌ینه‌وا. هه‌روه‌ها گرده‌بوونه‌وه‌ی نایینه‌وه‌ی نیشتمانی، که ئاراسته‌یه‌کی ئیسلامی عه‌ره‌بجیتی هه‌یه، له پاریزگای نه‌نبار زۆرینه‌ی ده‌نگه‌کانی به ده‌ست هیناوه، به تاییه‌ت (رافع عیسای) که (٨٢,١٤٥) ده‌نگی به ده‌ست هیناوه، که ده‌کاته (٢٨,٢٪) ده‌نگی عیراقیه له نه‌نبار. به‌واتایه‌کی تر، ئه‌م دوو هیزه سیاسیه هۆکاری سه‌ره‌کیی بردنه‌وه‌ی لیستی عیراقیه‌ن له‌م دوو پاریزگایه.

٢. پڙهه ی ده‌نگی بهرز: ئه‌و پاریزگایانه ده‌گرته‌وه که له نێوان (٤٠٪ — ٥٠٪) ده‌نگه‌کانی به ده‌ست هیناوه، هه‌ر یه‌ک له پاریزگاکانی دیاله (٤٨,٧٪) سه‌لاحه‌دین (٤٧,٨٪) ده‌گرته‌وه، له هه‌ر یه‌که‌یان (٨) کورسیی به ده‌ست هیناوه، له کۆی (١٣) کورسی له پاریزگای دیاله و (١٢) کورسی له پاریزگای

سه لاهه دین. بردنه وهی عێراقیه له م دوو پارێزگایه دهگه پێته وه بۆ بوونی پێژهیهکی به رزی عه ره بی سوننه و، بوونی تورکمان، که له پێگهی به ره ی تورکمانیه وه هاوپه یمانیان له گه ل لیستی عێراقیه دا گرێ داوه، هه روه ها زالبوونی بیرى به عس له لای عه ره به سوننه کانی ئه م دوو پارێزگایه .

له هه لبژاردنی ئه نجومه نی پارێزگا کانی سا لی ۲۰۰۹ له پارێزگای سه لاهه دین، بیجگه له جه ماوه ری بزوتنه وه ی ویفاقی نیشتیما نی، که (۵) کورسی ئه نجومه نی پارێزگایان بردووه ته وه، هه ریه ک له لیسته که ی سالح مو تله گ و لیستی (جبهه المشروع الوطني العراقي - جموع) (۳) کورسی، به ره ی تورکمانی (۲) کورسی، هه مو ئه م لیستانه له م هه لبژاردنه دا له چوارچێوه ی عێراقیه دا یه کیان گرتبوو، بۆیه ئه م ده نگه ئۆره بۆ لیسته که ها توه .

له پارێزگای دیاله یش هه ریه ک له لیسته که ی عه لاوی و لیسته که ی مو تلوگ ئۆرتیرین جه ماوه ریان هه یه، چونکه له هه لبژاردنی ئه نجومه نی پارێزگا کاند (۲۰۰۹) سالح مو تله گ دووه م لیست و عه لاوی چواره م لیست بووه له سه ر ئاستی پارێزگا .

۳. پێژه ی ده نگ ی مامنا وه ند (۳۰٪- ۴۰٪): پارێزگا کانی که رکوک (۲۸٪) و به غدا (۳۳، ۱٪) ده گرێته وه. له که رکوکدا یه که م ده نگ ی پارێزگا که ی به ده ست هینا وه و نیوه ی کورسییه کانی بردووه ته وه، چونکه به ره ی تورکمانی و تورکمانه کان به گشتی ده نگیان بۆ عێراقیه داوه، بۆ نمونه پالتیروای به ره ی تورکمانی (ئه رشه د په شاد عه بدول په زاق ناسراو به ئه رشه د سالحی) یه که م ده نگ ی لیسته که ی به ده ست هینا، که گه یشته (۵۹۷۳۲) ده نگ، که ده کاته (۲، ۲۸٪) ی ده نگه کانی عێراقیه له که رکوک. هه روه ها ئۆره ی لایه نه عه ره بییه کاریگه ره کان پالتیشتی ئه م لیسته یان کردووه، له پێناو دژایه تیکردنی هه ژموونی کورد له پارێزگا که، به به لگهی ئه وه ی لیسته عه ره بییه کانی دیکه ته نها چه ند هه زار

دەنگێکیان بە دەست هێناوه. بۆ عەرەبی سوننە و تورکمان، ئەم هەلبژاردنە، وەکو پاپرسییەك بۆ یەکلایکردنەوه چارەنووسی پارێزگاکی تەماشاکراوه، چونکە پاش ئەوەی، بەشیکی عەرەبی سوننە لە هەلبژاردنی سالی ۲۰۰۵ دا، بەشدارییان نەکرد، سەنگی لایەنی کورد بەهێزتر بوو، بە تایبەت لە ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوکدا، کە کورد ۲۶ کورسی لە کۆی ۴۱ کورسی بردووەتەوه، تا پادەیه‌کیش لەم مەسەلەیدا سەرکەوتووین، چونکە توانیان بێن بە یەكەم لیست لە پارێزگاکی دا، ئەگەر کۆی دەنگی لایەنە عەرەبی و تورکمانی و مەسیحییەکان لە کەرکوک کۆ بکێنەوه، ئەوا نزیکەی (۵۰,۶٪) دەنگی پارێزگاکی دەکات.

لە پارێزگای بەغداش لیستی عێراقیە، بەدووەم دەنگ هاتووە لە پاش لیستی دەولەتی یاسا، (۲۴) کورسی لە کۆی (۶۸) کورسی گشتی پارێزگاکی بە دەست هێناوه، بەشی هەرە زۆری سوننەکانی بەغدا لەگەڵ بەشیکی زۆر کەمی شیعەکان دەنگیان بۆ ئەم لیستە داوه، بە بەلگەی ئەوەی دوو لیستە گەورەکی شیعەکان پێکەوه (۵۷,۶٪) دەنگەکانی بەغدايان بە دەست هێناوه. جێی ئاماژە پێ کردنە خودی عەلوی (۴۸,۴٪)ی دەنگەکانی لیستی عێراقیە لە بەغدا بە دەست هێناوه و هەموو کاندیدەکانی تری لیستەکی باقی دەنگەکانیان بە دەست هێناوه، پاش ئەویش تاریق هاشمی دێت بە پێژەی (۲۳,۹٪)ی دەنگەکانی لیستی عێراقیە لە بەغدا. واتە زیاتر لە (۷۲٪)ی دەنگی لیستی عێراقیە لە پارێزگای بەغدا بۆ دوو کەسایەتی ئەو لیستە بووه، ئەمە بۆ خۆی ئاماژەیکە پێوە بۆ کاریگەری گەورە ئەم کەسایەتیانە لە نێو لیستەکاندا.

۴. پێژەی دەنگی فەرم (۱۰٪ - ۲۰٪): پارێزگاکی بابل (۱۷,۹٪)، وەست (۱۳,۵٪)، قادسیه (۱۴,۷٪) و کەربەلا (۱۰,۸٪) دەگرێتەوه، کەمیی پێژەی دەنگی عێراقیە لەم چوار پارێزگایەدا، دەگەرێتەوه بۆ بوونی زۆرینەی شیعە، کە دەنگیان بۆ دوو هاوپیەمانییه شیعەکان داوه، ئەو دەنگانەیشی بۆ عێراقییه

هاتوو له م ناوچانه به زۆری بۆ لایه نگر و هه وادارانى بزوتنه وهى وىفاقى نىشتىمانى و خودى عه لوى ده گه پینه وه، چونكه له هه لىژاردنى نه نجومه نى پارىزگاكان له سالى ۲۰۰۹ دا، پارتەكهى عه لوى له هه ريه ك له پارىزگاكانى (واست و بابل و قادسيه) سى كورسى به ده ست هیناوه و، نۆ كورسى نه نجومه نه كانى نه و سى پارىزگایه ی بردوو ته وه، به واتایه كى تر كه سایه تى و پارتە سوونیه كان له م ناوچانه دا هه ژموونيان نییه. هه روه ها به شى زۆرى ده نگه رى نه م پارىزگایانه، به كاریگه رى بىركردنه وهى مه زه بى و دژایه تىكردنى له مێژینه ی سوننه.

۵. پێژه ی دهنگى زۆر نزم (كه متر له ۱۰٪): پینچ پارىزگای باشوور و ناوه راستى عىراق ده گرێته وه، كه زۆرىنه ی دانىشتوانه كه ی شيعه ن، له سى پارىزگایان (ميسان و موسه نا و نه جەف) ده نگه كانى عىراقیه هاوكله كى هه لىژاردنى تى نه په پاندوه و (۵) كورسى به كى نه بردوو ته وه، به لام له به سره سى كورسى بردوو ته وه له بهر دوو هۆكار:

یه كه میان: بوونى پێژه یه ك له عه ره بى سوننه له و پارىزگایه، به تايبه ت لایه نگرانى پارتى ئىسلامى عىراقى و له نۆیدا بالى تارىق هاشمى، چونكه نه م پارتە له هه لىژاردنى نه نجومه نى پارىزگاكاندا له (۲۰۰۹) دوو كورسى بردوو ته وه.

دوو ه میان: به حوكمى زیندوێتیی بزافى پۆشنبیری و نه كادیمى له شاره كه دا، ده نگه رانى به سره ئا راسته ی عىلمانىيان زیاتره له ده نگه رانى پارىزگاكانى دىكه ی باشوور، به به لگه ی نه وهى پارتەكهى عه لایش له هه مان هه لىژاردنى نه نجومه نى پارىزگاكاندا دوو كورسى به ده ست هیناوه.

به هه مان شینوه بوونی ته وژمی عیلمانی و هه ژمونیککی که می پارتە که ی
 مه لاری هۆکاری به ده ست هینانی کورسییه کی نه نجومه نی نویتە ران بوو له
 پارێزگای زیقار.

ئه گەر له سه ر ئاستی عێراق ده نگه کانی لیستی عێراقیه دابه ش بکه ی ن، وه ک
 له خشته ی (٥) دا پوون کراوه ته وه، ده بینین به غدا باشترین پارێزگا بووه بۆ
 لیسته که، (٢٩،٥٪) ده نگه کانی له و پارێزگایه دا به ده ست هیناوه، به هۆی زۆری
 ده نگه رانی ئه و پارێزگایه، که نزیکه ی یه ک له سه ر چواری ده نگه رانی عێراق له
 خۆ ده گرێت، هه وه ها به هینزی لیسته که و که سایه تیی عه لوی و هاشمی له و
 پارێزگایه دا، پاشان به پله ی دووه م پارێزگای نه ینه را دیت، که (٢٠،٨٪)
 ده نگه کان عێراقیه ی تیدا هاتووه، دواتر نه نبار به پێژه ی (١٠،٣٪) هاتووه، هه ر
 یه ک له پارێزگا کانی دیا له و سه لاهه دین و که رکوکیش یه ک له دوا ی یه ک (٨،٦٪)
 و (٨،٢٪) و (٧،٤٪) ی ده نگه کانی لیستی عێراقیه یان پێک هیناوه، له به رامبه ردا
 له (٩) پارێزگای ناوه راست و باشووردا، که زۆرینه ی دانیشبتوانه که ی شیعه
 مه زه به ن، که متر له (٤٪) ده نگه کانی لیستی عێراقیه ی پێک ده هینن. (بۆ زیاتر
 زانیاری به وانه خشته ی (٦)).

خشی (٦)

دابهشبوونی ژمارهیی و پژهیی دهنگ و کورسیهکانی لیستی عراقیه (٢٠١٠)

ن	پاریژگا	دهنگ	مارکولکی ههلبژاردن	کورسی	پژهی له دهنگی پاریژگاگه	پژهی له دهنگی لیستهکه
١	نهینهوا	٥٩٢٩٣٦	٢٤٠٢٦	٢٠	٥٦,٢١	٢٠,٨٢
٢	که رکوک	٢١١٦٧٥	٤٦٣٦٥	٦	٣٨,٠٤	٧,٤٢
٣	سهلاحه دین	٢٣٣٥٩١	٤٠٧٣٩	٨	٤٧,٧٨	٨,١٩
٤	دیاله	٢٤٥٠٢٥	٢٨٦٨٤	٨	٤٨,٧٢	٨,٥٩
٥	ئهنبار	٢٩٤٤٢٠	٣٣٧٥٧	١١	٦٢,٣٠	١٠,٣٢
٦	بهغدا	٨٤١٧٥٥	٣٧٣٧٩	٢٤	٣٣,١٢	٢٩,٥٢
٧	رامست	٥١٠٠٣	٣٤٢٦٦	٢	١٣,٥٣	١,٧٩
٨	بابل	١٠٤٧٤٦	٣٦٦٤٣	٣	١٧,٨٧	٢,٦٧
٩	که ریه لا	٣٦٠٦١	٣٣٣٤٣	١	١٠,٨١	١,٢٦
١٠	نه جاف	٣٠٨١٠	٣٤٢٨٥	٠	٧,٤٩	١,٠٨
١١	قادسیه	٥٥٠٣٠	٣٣٩٤٠	٢	١٤,٧٤	١,٩٣
١٢	موسه نا	١٨٢٠٥	٣٣٧٣٤	٠	٧,٩٤	٠,٦٤
١٣	زیقار	٤٣٧٠٦	٣١٧٨٨	١	٧,٦٤	١,٥٣
١٤	میمسان	١٦٤٧٣	٢٧٢٨١	٠	٦,٠٤	٠,٥٨
١٥	به صره	٧٥٣٨٧	٢٣٩٥٠	٣	٩,٢٥	٢,٦٤
	کری گشتی	٢٨٥١٨٢٣		٩١=٢+٨٩	٢٤,٧٤	%١٠٠,٠

سه چاره: توژه به پشت بهستن به داتاکانی کومیسیزی بالای سه به ختی ههلبژاردنهکانی عیراق.

به تیبنیکردنی نه خشی دابهشبوونی دهنگی لیستی عیراقیه دهتوانین

چه ند پاستیهک بهینه پرو:

١. به میزترین ناوچه بۆ عیراقیه پاریژگاکانی پۆژئاوا و باکووری عیراقه، واته

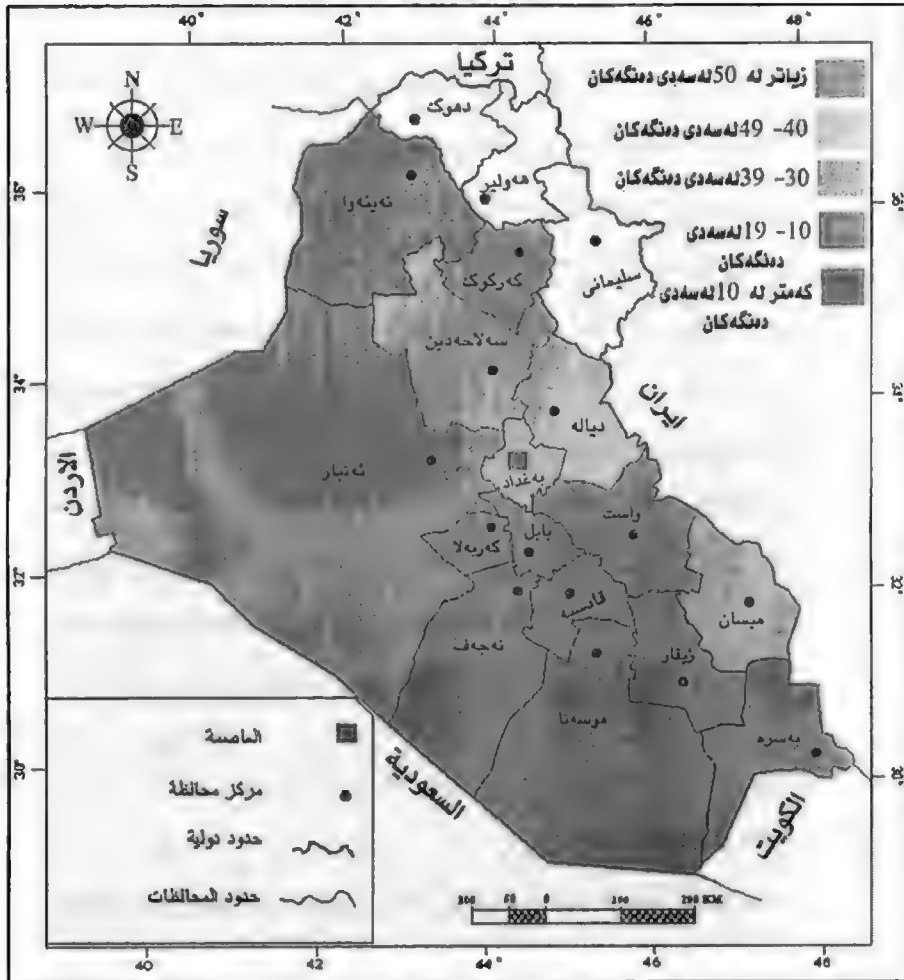
پاریژگا عه ره به سوننه نشینهکان، یان نه وانهی سوننه زۆریهی دانیشتوانه که ی پێک ده میئت، به تاییهت نهینهوا، سهلاحه دین، ئهنبار، دیاله و که رکوک، که عیراقیه تیاندایه که م لیست بووه، چونکه زۆریهی زۆری سوننهکانی نه م ناوچهیه دهنگیان بۆ عیراقیه داوه و (٥٣) کورسی له م پاریژگایانه بر دوه ته وه.

۲. نه‌نجامه‌کان له‌وه‌وه نزیکن که عێراقیه له شاری به‌غدا، به زۆریی (به واتایه‌کی تر ته‌نها) ده‌نگی سوننه‌کانی به ده‌ست هێناییت، چونکه به دوو هاوپه‌یمانییه سونییه‌که‌یشه‌وه (وه‌حده‌ی عێراق و ته‌وافوق) ده‌نگی سوننه‌کان نه‌که‌یشه‌وه ته‌ پێژه‌ی (۳۷٪)ی ده‌نگه‌کانی پارێزگا‌که.

۳. به گشتی له پارێزگا‌کانی ناوه‌پاست و باشوور، که زۆرییه‌ی دانشتوانه‌که‌ی شیعه مه‌زه‌بن، لیستی عێراقیه لاوازه و له پاش دوو هاوپه‌یمانییه شیعه‌که‌وه دیت، نه‌ر ده‌نگانه‌ی که به ده‌ستی هێناوه، ده‌که‌پێته‌وه بۆ بوونی پارت‌که‌ی عه‌لاوی و ناویانگی خودی خۆی، له‌گه‌ڵ چه‌ند که‌سایه‌تییه‌کی ناوچه‌یی دیکه.

۴. که‌واته نه‌خشه‌ی دابه‌شبوونی هێزی عێراقیه نه‌وه پوون ده‌کاته‌وه، که نه‌م لیسته له سه‌ر نه‌رزی واقع هاوپه‌یمانییه‌کی سوننییه، چونکه له کۆی (۹۱) کورسی نزیکه‌ی (۷۵) کورسیی له ناوچه و پارێزگا سوننییه‌کاندا و، له لایه‌ن پارت و لایه‌نه سوننه‌کانه‌وه، به ده‌ست هاتوه.

دابه‌شيوونی رژومي دنگی لیستی عیراقیه له‌سه‌ر ناستی پارێزگاکان
له‌هه‌ ئیزارونی پارێه‌مانی عیراق 2010

ب. هاوپه‌یمانیی ده‌وله‌تی یاسا:

نوری مالیکی سهرهك وه‌زیرانی ئیستای عێراق و سه‌رۆکی حیزبی ده‌عوه‌ی ئیسلامی، سه‌رۆكایه‌تییه‌ ده‌كات، (٢٤) قه‌واره‌ی سیاسیی دیکه‌یش له‌م هاوپه‌یمانییه‌دا کۆبوونه‌ته‌وه، گرینگترینیان:

- حزبی ده‌عوه‌ی پێکخستنی عێراق به‌ سه‌رۆكایه‌تییه‌ (هاشم موسه‌وی)
- مستقلون (بێ‌لایه‌نه‌کان) به‌ سه‌رۆكایه‌تییه‌ حسێن شه‌هرستانی، وه‌زیری پێشوو‌ی نه‌وت و جێگری سهرهك وه‌زیران بۆ کاروباری وزه
- لیستی نیشتمانی (حازم حه‌سه‌نی)،
- به‌کگرتووی ئیسلامیی تورکمانیی عێراق (عه‌باس به‌یاتی)،
- گردبوونه‌وه‌ی شاره‌زایانی سه‌ربه‌خۆی عێراق، که (عه‌لی ئه‌دیب‌ی) وته‌بێژی حکومه‌تی عێراق و به‌کێک له‌ که‌سه‌ نزیکه‌کانی مالیکی، بۆ کۆکردنه‌وه‌ی که‌سانی ئه‌کادیمی و پۆشنبیری، له‌ ده‌وری حیزبه‌ی ده‌عوه، دروستی کردوه.
- ئه‌وه‌ی ئه‌م هاوپه‌یمانییه‌ له‌ عێراقیه‌ جیا ده‌کاته‌وه، ئه‌وه‌یه‌ که‌ بێجگه‌ له‌ نوری مالیکی سه‌رکرده‌ی خاوه‌ن هێزو مه‌ژموونی ناوچه‌یی و نیشتمانی که‌م تێدایه، یان هه‌ر تێیدا نییه، هاوپه‌یمانییه‌که‌ هه‌ر به‌ (مالیکییه‌وه) ناسراوه و به‌ویشه‌وه‌ به‌نده، به‌ تایبه‌ت له‌ به‌رئه‌وه‌ی مالیکی سه‌رۆکی ئه‌نجومه‌نی وه‌زیرانه، که‌ گه‌وره‌ترین ده‌سه‌لاتی جێبه‌جێکردنه‌ له‌ عێراق، له‌ هه‌مان کاتدا فه‌رمانده‌ی گشتیی هێزه‌ چه‌کداره‌کانه، سه‌رۆکی کۆنترین و به‌هێزترین پارتی گۆپه‌پانی سیاسیی عێراقیشه، له‌ نێوه‌ندی شیعیه‌ مه‌زه‌به‌کاندا.

سه‌رکه‌وتنی مالیکی له‌ چه‌سپاندنی (تا راده‌یه‌ک) ئاساییشی ناوچه‌کانی عێراق، به‌ تایه‌ت هه‌ر دوو پارێزگای به‌غدا و به‌سره، نه‌هێشتنی ده‌سه‌لاتی میلیشیای جه‌یشی مه‌هدی، کۆکردنه‌وه‌ی زۆریه‌ی سه‌رکرده‌ سه‌ربازی و نه‌منیه‌کان له‌ ده‌وری خۆی، به‌ حوکمی ئه‌وه‌ی فه‌رمانده‌ی هێزه‌ چه‌کداره‌کانی

عێراق، له گهڵ په‌یوه‌کردنی گوتاریکی سیاسیی جیاوازی، به‌ ئاراسته‌ی بونیاتنانه‌وه‌ی ده‌وله‌ت له‌ سه‌ر شیوازی ده‌وله‌تی دامه‌زراوه‌کان، گرینگترین خاڵه‌ به‌هێزه‌کانی سه‌رکه‌وتنی مالیکی و هاوپه‌یمانییه‌که‌یه‌تی.

له‌ لایه‌کی تهره‌وه‌ سه‌رکه‌وتنی به‌ سه‌ر سه‌رجه‌م لیسته‌کانی دیکه‌دا، له‌ هه‌لبژاردنی سالی (٢٠٠٩)ی نه‌نجومه‌نی پارێزگا‌کان، که‌ له‌ کۆی (١٤) پارێزگا‌ له‌ (٩) پارێزگا‌دا پله‌ی یه‌که‌می به‌ ده‌ست هێنا، له‌ کۆی (٤٤٠) کورسیی نه‌نجومه‌نی پارێزگا‌کان توانی (١٢٦) کورسی بپاته‌وه‌، پالنه‌ریکی مه‌عنه‌وی گه‌وره‌ بوو بۆ ئهم لیسته‌، بۆ ئه‌وه‌ی به‌شێک له‌ هێزه‌ بچووک ناوچه‌یییه‌کان په‌یوه‌ندیی پێوه‌ بکه‌ن.

به‌ هه‌مان شیوه‌ی عێراقیه‌، لیسته‌که‌ی مالیکیش له‌ (١٥) پارێزگا‌ به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌که‌ی کرد، بێجگه‌ له‌ سی پاریزگا‌که‌ی هه‌ریه‌می کوردستان، توانی له‌ (١١) پارێزگایان سه‌رکه‌وتن به‌ ده‌ست به‌ییت، به‌ گشتی (٢,٧٩٧,٦٢٣) ده‌نگی به‌ ده‌ست هێنا، که‌ ده‌کاته (٢٤,٣٪)ی کۆی ده‌نگه‌رانی عێراق، له‌ به‌رامبه‌ردا (٨٩) کورسیی نه‌نجومه‌نی نوێنه‌رانی برده‌وه‌، که‌ ده‌کاته (٢٧,٤٪)ی کۆی کورسییه‌کان.

له‌ سه‌ر ئاستی پارێزگا‌کان ده‌نگه‌کانی لیستی ده‌وله‌تی یاسا به‌م شیوه‌یه‌ دا به‌ش بووه‌:

١. ئاستی ده‌نگی زۆر به‌رز، هه‌ر دوو پارێزگای که‌ریه‌لا و به‌سه‌ره‌ ده‌گرێته‌وه‌، که‌ له‌ یه‌که‌میاندا (٥٣,٨٪) وله‌ دووه‌میاندا (٥٢,٩٪) ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه‌، باشت‌ترین دوو پارێزگا‌ بوون بۆ لیستی ده‌وله‌تی یاسا. له‌ راستیدا هۆی سه‌رکه‌وتنی گه‌وره‌ی ئهم لیسته‌ له‌م دوو پارێزگایه‌ زۆر پوون نییه‌، ته‌نها ئه‌وه‌ نه‌بێت که‌ لیسته‌ ئایینییه‌کان له‌ نێو جه‌ماوه‌ری شیعه‌دا به‌ره‌و پاشه‌کشیی زۆر پۆشتوووه‌، بۆیه‌ لیستی ده‌وله‌تی یاسا که‌ بۆچوون و گوتاره‌کانی تا پاده‌یه‌کی زۆر

دور بوو له پوهنې ټاينې له دوو پاريزگايه سره کهوتنې به دهست هېنا، به ناييبت له بهرته وهی دهنگدهری ئەم دوو پاريزگايه هوشيارترين به راود به پاريزگاکانی تر. بۆ نمونه له هلبژاردنې نه جوته نې پاريزگاکاندا (۲۰۰۹) که سایه تيبه کی سهره بخه کهم دهنگی پاريزگای که ربه لای به دهست هېنا بوو.

۲. ناستی دهنگی به رز: هر سې پاريزگای نه جەف (۴۸٪) موسه نا (۴۲،۲٪) و زيقار (۴۱،۱٪) ده گرېته وه، له دوو پاريزگای يه که مياندا لیستی ده ولته تی یاسا به يه کهم لیست هاتووه، به لام له پاريزگای ستيه میان به دووه م لیست هاتووه، له پاش ئیئتيلافی نیشتمانی عیراقی. له نه جەف (۷) کورسی له کزی (۱۲)، له موسه نا (۴) کورسی له کزی (۷)، له زيقار (۸) کورسی له کزی (۱۸) کورسی به دهست هېناوه.

۳. ناستی دهنگی مامناوهند، هه مو نه و پاريزگایان ده گرېته وه که پېژهي دهنگی لیستی ده ولته تی یاسا له نیوان (۳۵٪ بۆ ۴۰٪) ی کزی دهنگدهری پاريزگاکانه، پېنج پاريزگای باشوور و ناوه پاستی عیراق ده که ونه چوارچېوه ی ئەم ناسته وه، که بریتین له (به غدا، واست، بابل، قادسیه و میسان) له سې پاريزگای يه که مياندا لیستی ده ولته تی یاسا يه کهم دهنگی هېناوه، به لام له دوو پاريزگاکه ی تر دا دووه م دهنگی هېناوه له پاش ئیئتيلافی نیشتمانی عیراقی.

۴. ناستی دهنگی نزم: پاريزگای دیاله ده گرېته وه، که ته نها (۱۲،۷٪) دهنگه کانی به دهست هېناوه و يه ک کورسی بردووه ته وه، به هوی که می پېژهي عه رهبی شيعه له م پاريزگايه و به هيزی ئیئتيلافی نیشتمانی عیراقی، که سې کورسی بردووه ته وه له م پاريزگايه.

۵. ناستی دهنگی زۆر نزم: هر چوار پاريزگا سوننیه که ده گرېته وه (نه نبار، نه ینه وا، سه لاهه دین و که رکوک) که بوونی شيعه تیدا که م و لاوازه، دهنگه کانی ئەم لیسته نه گه یشته وه ته ناستی هاوکړلکه ی هلبژاردن تیاندا،

نه گهرچې پارټيزگای سه لاهه دين پټزه ی (۶,۷٪) و (۳۲۸۱۵) دهنگی به دهست هیناوه، به لام له سی پارټيزگاکه ی تر زډد لاواز بووه و که متر له (۲,۴٪) دهنگه کانی به دهست هیناوه. بۆ زیاتر زانیاری پروانه خشته ی (۷).

خشته ی (۷)

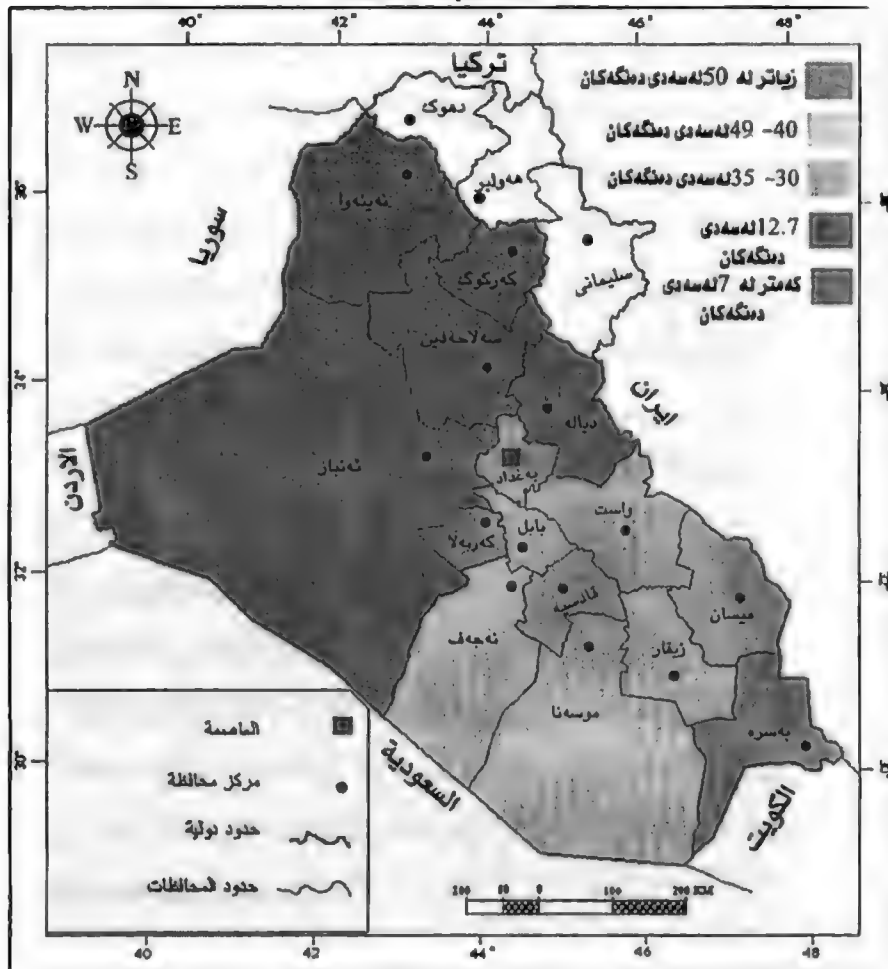
دابه شپوونی ژماره یی و پټزه یی دهنگ و کورسیه کانی مارپه یمانی دهوله تی یاسا

ن	پارټيزگا	ژ. دهنگ	مارکولکس ی مه لېژاردن	ژ. کورسی	پټزه ی له دهنگی پارټيزگاکه	پټزه ی له دهنگی لیسته که
۱	نه ینورا	۱۷۴۷۵	۳۴۰۲۶	۰	۱,۶۵	۰,۶۲
۲	که رکوک	۱۳۵۱۴	۴۶۳۶۵	۰	۲,۴۳	۰,۴۸
۳	سه لاهه دين	۳۲۸۱۵	۴۰۷۳۹	۰	۶,۷۱	۱,۱۷
۴	دپاله	۶۳۹۶۹	۲۸۶۸۴	۱	۱۲,۷۲	۲,۲۹
۵	نه نیار	۶۵۳۵	۲۳۷۵۷	۰	۱,۲۸	۰,۲۳
۶	په غدا	۹۰۳۳۶۰	۳۷۴۷۹	۲۶	۳۵,۵۴	۲۲,۲۹
۷	وامست	۱۴۹۸۲۸	۳۴۲۶۶	۵	۳۹,۷۵	۵,۳۶
۸	بابل	۲۳۱۹۳۹	۳۶۶۴۳	۸	۳۹,۵۶	۸,۲۹
۹	که ربه لا	۱۷۹۵۱۷	۳۳۳۴۳	۶	۵۳,۸۳	۶,۴۲
۱۰	نه جه ف	۱۹۷۳۷۷	۳۴۲۸۵	۷	۴۷,۹۷	۷,۰۶
۱۱	قادیسیه	۱۳۳۰۶۷	۳۳۹۴۰	۴	۳۵,۶۴	۴,۷۶
۱۲	موسه نا	۹۸۹۹۸	۳۲۷۳۴	۴	۴۳,۲۰	۳,۵۴
۱۳	زیقار	۲۳۵۴۴۶	۳۱۷۸۸	۸	۴۱,۱۵	۸,۴۲
۱۴	ميسان	۱۰۲۵۶۶	۲۷۲۸۱	۴	۳۷,۶۰	۳,۶۷
۱۵	په سره	۴۳۱۲۱۷	۳۳۹۵۰	۱۴	۵۲,۹۲	۱۵,۴۱
	کزی گشتی	۲۷۹۷۶۲۳		۸۹=۲+۸۷	۲۴,۲۷	۱۰۰,۰

سهرچاوه: توپزه ر به پشت به ستن به داتا کانی کرمیسوونی بالای سهر به خزی مه لېژاردن کانی عیراق.

دابه شیوونی رژیم دنگی لیستی دموکراتی یاسا له سه دهاسی پارێزگاکان
له مهه ئیزاردن پاره مانی عێراق 2010

ج. ئىتتىلافى نىشتىمانىي عىراقى (الائتلاف الوطني العراقي):

عەممار ئەلەكەيم سەرۆكى ئەنجومەنى بالاي ئىسلامى سەرۆكايەتتى ئەم ھاوپەيمانیيە دەکات، پێکھاتبوو لە یەكگرتنى (٣٠) قەوارەى سیاسى، بەھێزترینان سەدریەکانە بە سەرۆکايەتتى موقتەدا سەدر، پاشان ئەنجومەنى بالاي ئىسلامى و پێکخراوى بەدر بە سەرۆکايەتتى ھادی عامرى، کە زۆر نزیکە لە ئەنجومەنى بالاي ئىسلامى، ھەروەھا حیزبى فەزىلە بە سەرۆکايەتتى ھاشم موسەوى، لەگەڵ تەیارى چاکسازی نىشتىمانىي (ئىبراھیم جەعفەرى) و کۆنگرەى نىشتىمانىي عىراقى (ئەحمەد چەلەبى).

بە گشتى ئەم ئىتتىلافە بە شیعەگەرايى ناسراوە، بەلام لەگەڵ ئەوەیشدا ھەندى لایەنى سوننە لە ھاوپەيمانیيەکە بەشداریبون، نمونەى (ئەنجومەنى ئىنقازى ئەنبار) بە سەرۆکايەتتى (حەمید فەرھان ئەلھایس)، بەلام ئەم لیستە نەیتوانى لە ئەنبار دەنگىكى ئەوتۆ بە دەست بھێنیت و بگاتە ئاستى بردنەوێ کورسى.

ئەم ھاوپەيمانیيە لە ھەر ھەژدە پارێزگاگەى عىراقدا بەشداری لە ھەلبژاردنەکاندا کرد، بەلام تەنھا لە (١٢) پارێزگادا سەرکەوتنى بە دەست ھێنا و توانى کورسى بباتەو. لە سەر ئاستى عىراق (٢٠٩٥٣٣٦) دەنگى بە دەست ھێناو، کە دەکاتە (١٨,٢٪) ى کۆى دەنگدەرانى عىراق، لە بەرامبەردا (٦٨) کورسى پارێزگاگان و (٢) کورسى قەرەبووى بردەو، کە دەکاتە (٢١,٥٤٪) کۆى کورسیيەکانى پەرلەمان.

لەسەر ئاستى پارێزگاگان دەنگى ئەم ھاوپەيمانیيە بەم شێوەیە داوەش

بوو:

١. ئاستى دەنگى زۆر بەرز: ھەر دوو پارێزگای میسان و زیقار دەگرێتەو، کە لە یەكەمیاندا (٤٩,٦٪) و لە دووهمیاندا (٤٢,٨٪) ى دەنگەکانى بە دەست

هیناوه، باشتین ناوچه بووه بۆ هاوپه‌یمانی نیشتمانی و له‌م دور پارێزگایه‌دا
ئه‌م لیسته‌ پێش لیسته‌کانی دیکه‌ که‌وتوو، به‌ هۆی به‌هێزی په‌وتی ئایینی
شبعه‌ له‌م ناوچه‌دا، به‌ تایبته‌ شوێنکه‌وتووێ سهر و بته‌ماله‌ی ئه‌له‌کیم و
ئابه‌تولا به‌عقوبی (فه‌زیله‌).

۲. ئاستی ده‌نگی به‌رز (۳۰-۳۹٪): پێنج پارێزگای باشوور و ناوه‌راسته‌
ده‌گرێته‌وه‌، که‌ بریتین له‌ نه‌جف (۱، ۳۷٪)، قادسیه‌ (۸، ۳۵٪)، و است
(۲، ۳۴٪)، موسه‌نا (۳، ۳۱٪) و بابل (۷، ۳۰٪) ته‌نها له‌ پارێزگای قادسیه‌ پێش
ده‌وله‌تی یاسا که‌وت به‌ پێژه‌یه‌کی زۆر که‌م و بوو به‌ یه‌که‌م لیستی پارێزگاکه‌،
به‌لام له‌ چوار پارێزگاکه‌ی تر دا له‌ پاش ده‌وله‌تی یاساوه‌ هاتوو و پێش لیستی
عێراقیه‌ که‌وتوو.

۳. ئاستی ده‌نگی مامناوه‌ند (۲۰-۲۹٪): هه‌ر سێ پارێزگای به‌غدا
(۱۵، ۲۲٪)، که‌ربه‌لا (۵، ۲۴٪) و به‌سه‌ره‌ (۱، ۲۹٪) ده‌گرێته‌وه‌، نزیمی ده‌نگی
هاوپه‌یمانی نیشتمانی له‌ به‌غدا و به‌سه‌ره‌ ده‌گرێته‌وه‌ بۆ به‌هێزی هه‌ر دور
لیستی ده‌وله‌تی یاسا و عێراقیه‌، هه‌روه‌ها هۆشیاری ده‌نگه‌ری ئه‌م پارێزگایانه‌
به‌راورد به‌ پارێزگاکانی دیکه‌، له‌وه‌ی که‌مه‌تر لایه‌نگری لیسته‌ مه‌زه‌به‌یه‌کانن.

۴. ئاستی ده‌نگی نزم: پارێزگای دیاله‌ ده‌گرێته‌وه‌، که‌ ته‌نها (۱۷٪)
ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هیناوه‌ و سێ کورسی بر دوه‌ته‌وه‌، جێی ئاماژه‌یه‌ ئه‌م
هاوپه‌یمانییه‌ پێش ده‌وله‌تی یاسا که‌وتوو له‌ پارێزگای دیاله‌، به‌ جیاوازی دور
کورسی.

۵. ئاستی ده‌نگی زۆر نزم: ئه‌و پارێزگایانه‌ ده‌گرێته‌وه‌ که‌ پێژه‌ی ده‌نگی
لیسته‌که‌ له‌ (۵٪) که‌مه‌تر، که‌وت پارێزگا ده‌گرێته‌وه‌، که‌ به‌ پارێزگای کورد و
سوننه‌ ناسراوه‌، ته‌نها له‌ پارێزگای نه‌ینه‌وا توانی هاوکۆله‌ی هه‌لبژاردن

تێپەرێت و به پێژهی (۳,۷٪)ی دهنگهکان کورسییهك بباتهوه. بۆ زیاتر زانیاری بهوانه خشتهی (۸).

خشتهی (۸)

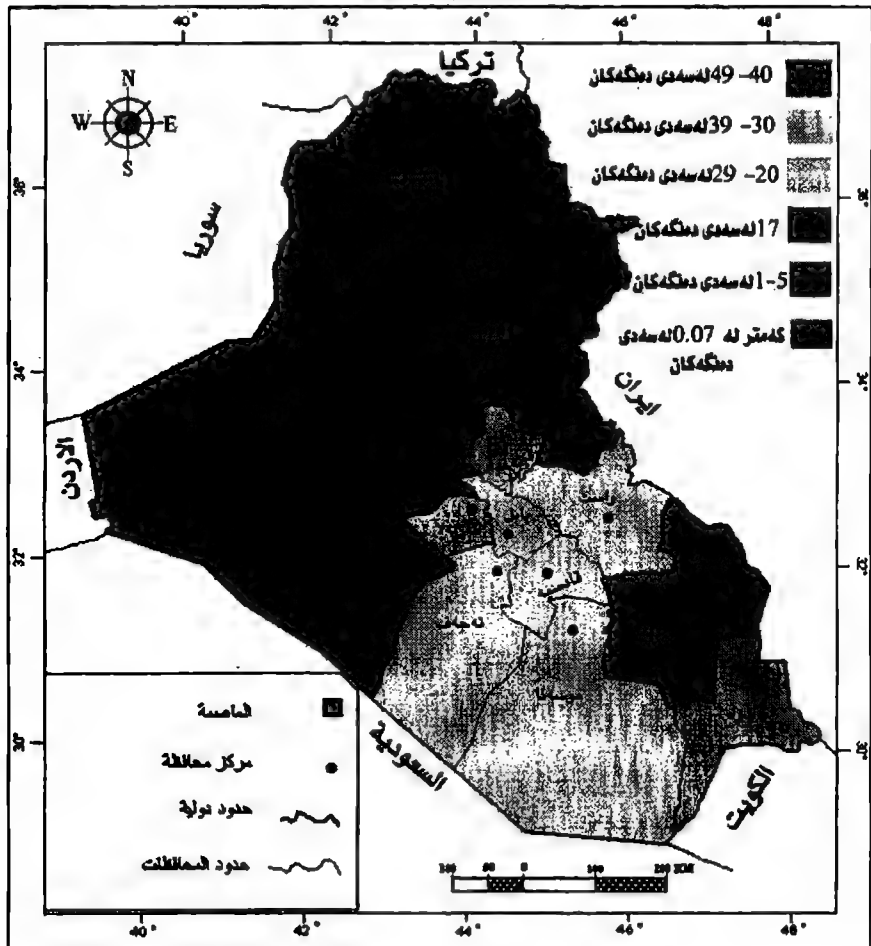
دابه‌شبوونی ژماره‌یی و پێژه‌یی دهنگ و کورسیه‌کانی هاریه‌ندی نیشتمانی عێراقی

ن	پاریزگا	دهنگ	مارکێلکـه‌ی هه‌لبژاردن	کورسی	پێژه‌ی له‌ده‌نگی پاریزگا	پێژه‌ی له‌ده‌نگی لیسته‌کـه
۱	دهوک	192	۴۲۴۷۱	0	0,04	هه‌رسی پاریزگا (۰,۰۴٪)
۲	هه‌ولێر	۴۳۱	۴۸۶۰۱	0	0,06	
۳	سلێمانی	۲۰۵	۴۹۰۳۷	0	0,02	
۴	نه‌ینه‌را	۲۸۶۹۳	۲۴۰۲۶	۱	3,67	۱,۸۵
۵	کەرکوک	۱۴۲۳۰	۴۶۳۶۵	0	2,56	۰,۶۸
۶	سه‌لاحه‌دین	۲۲۵۷۶	۴۰۷۲۹	0	4,62	۱,۰۸
۷	دیاله	۸۵۸۱۲	۳۸۶۸۴	۳	17,06	۴,۱۰
۸	به‌غدا	۵۶۱۶۵۹	۳۷۳۷۹	۱۷	22,10	۲۶,۸۰
۹	ئه‌نبار	۵۰۰۷	۳۳۷۵۷	0	۱,۰۶	۰,۲۴
۱۰	واسه‌ت	۱۲۹۱۸۸	۳۴۲۶۶	۴	34,27	۶,۱۶
۱۱	بابل	۱۸۰۱۹۳	۳۶۶۴۳	۵	30,73	۸,۶۰
۱۲	کهریبه‌لا	۸۱۷۹۴	۳۳۲۴۳	۳	24,53	۳,۹۰
۱۳	نه‌چه‌ف	۱۵۲۶۹۸	۳۴۲۸۵	۵	37,11	۷,۲۹
۱۴	قادسیه‌	۱۲۳۸۱۲	۳۳۹۴۰	۵	35,84	۶,۳۹
۱۵	موسه‌نا	۷۱۶۹۹	۳۲۷۳۴	۳	31,29	۲,۴۲
۱۶	زێقار	۲۴۴۸۱۸	۳۱۷۸۸	۹	42,79	۱۱,۶۸
۱۷	میسان	۱۳۵۳۱۹	۲۷۲۸۱	۶	49,60	۶,۴۶
۱۸	به‌سه‌ره‌	۲۳۷۰۱۰	۳۳۹۵۰	۵	29,09	۱۱,۳۱
	کۆلی گشتی	۲۰۹۵۳۳۶	۳۶۴۶۱	۷۰=۲+۶۸	۱۸,۱۸	۱۰۰,۰

سه‌رچاوه: توێژه‌ به‌ پشت به‌ستن به‌ داتا‌کانی کۆمیسێۆنی بالای سه‌ریه‌خۆی هه‌لبژاردنه‌کانی

عێراق.

داده‌های ارتفاعی و ژئومورفولوژیکی نیتیلای لیستیمانی عراق له‌سرناسی پاریزگان
له‌ه‌نیزاردنی پارلمانی هیراق 2010

١. هاو په یمانی کوردستان:

پښکها توه له هاو په یمانی (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) له گه ل (١١) پارتی دیکه، که گرن گرتینیان حیزی شیوعی کوردستان، بزووتنه وهی ئیسلامی کوردستان، حیزی سۆسیالیست دیموکراتی کوردستان، زهحه تکیشان به هر دوو باله که یه وه، له گه ل چنه د لایه نیکی دیکه ی کورد و تورکمان. هاو په یمانی کردنی پارتی و یه کیتی له گه ل ئه م پارتانه ته نها بۆ ئوه بوو سوود له دهنگه کانیاں وهر بگرن بۆ پالیئوراوه کانی خویان، له هه مان کاتدا پوویه کی نیشتمانی ببه خشن به هاو په یمانیه که، به وهی (به ژماره ی پارت) زۆرتین لایه نی کوردستانی له ناو لیسته که دا کۆبوونه ته وه، هه روه ها له کاتی هه لمتی هه لئباردن پراگه یاندنی ئه م پارتانه ده که ونه خزمه تی لیسته که وه و دژایه تی لیستی هاو په یمانی ناکه ن.

له (١٤) پارێزگادا به شداری هه لئباردنه که ی کرد، به لام توانی ته نها له شهش پارێزگادا کورسی په رله مان بباته وه. بۆ زیاتر زانیاری بهروانه خشته ی (٩).

له پارێزگای دهۆک پێژه ی (٧٨,٤٪) ی دهنگه کان و (٩) کورسی له کۆی (١٠) کورسی پارێزگا که برده وه، جیی سه رنجه سه ره پای هاو په یمانی له گه ل لایه نه کانی تر دا، به راورد به هه لئباردنی پێشوو (٢٠٠٩) به پاده ی (١٦٧٦٩) دهنگی که م کردوه، به پێژه ی (٢,٤٪). ئه کهر به راوردی دهنگی یه کیتی و پارتی بکهین له نیوان (٢٠٠٩ بۆ ٢٠١٠) ئه و به پێژه ی نزیکه ی (٥٪) که می کردوه. له لایه کی تره وه پێژه ی به شداری دهنگه ران به پێژه ی (١١,٥٣٪) که می کردوه، سه ره پای به شداری کردنی دهنگه رانی ده ره وهی ولات.

ئه م حاله ته له لایه که وه ئاماژه یه بۆ که مبوونه وهی ساخته کاری به کانی پارتی له م هه لئباردنه به راورد به هه لئباردنی پێشوو په رله مانی کوردستان، له لایه کی تره وه ئاماژه یه که بۆ (تا پاده یه کی که م) ئازادی دهنگه ر له م هه لئباردنه دا، به به لگه ی دابه زینی دهنگی هاو په یمانی کوردستان و زۆربوونی دهنگی ئۆپوزسیۆن

(گۆپان، کۆمه‌ل و یه‌گرتوو)، به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌یشدا، له‌ سه‌ر ئاستی عێراق، پارێزگای دهۆک تاکه‌ حاله‌ته‌، که‌ ئه‌م پێژه‌ زۆره‌ له‌ ده‌نگه‌کانی بۆ یه‌ک لیست و یه‌ک پارتی سیاسی پۆشتبێت.

به‌ هه‌مان شێوه‌ له‌ پارێزگای هه‌ولێر، هاوپه‌یمانیی کوردستان پێژه‌یه‌کی به‌رزای ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه‌ و گه‌یشتووه‌ته‌ (٤٥٨٤٠٣) ده‌نگ، به‌ پێژه‌ی (٦٧،٤٪) ده‌نگه‌کانی پارێزگاگه‌، (١٠) کورسیی له‌ کۆی (١٤) کورسی بردووه‌ته‌وه‌. به‌ پێچه‌وانه‌ی دهۆک، به‌روارد به‌ هه‌لبژاردنی پێشوو (٢٠٠٩) ده‌نگی ئه‌م لیسته‌ به‌ پێژه‌ی (١،٤٤٪) به‌رزبووه‌ته‌وه‌، به‌لام ئه‌م به‌رزبوونه‌وه‌یه‌ به‌ هۆی ده‌نگی لایه‌نه‌کانی دیکه‌وه‌ بووه‌، نه‌ک پارتی و یه‌کێتی، چونکه‌ پێژه‌ی ده‌نگی یه‌کێتی و پارتی ته‌نها (٦٣،٤٨٪) بووه‌ له‌م هه‌لبژاردنه‌دا، له‌ کاتێکدا ئه‌م دوو پارتی له‌ هه‌لبژاردنی (٢٠٠٩) پێژه‌ی (٦٥،٩٣٪) ده‌نگه‌کانی پارێزگای هه‌ولێریان به‌ ده‌ست هێناوه‌.

له‌ پارێزگای سلێمانی ده‌نگی لیستی هاوپه‌یمانیی کوردستان دابه‌زیوه‌ بۆ (٤٢٪) به‌ هۆی زۆری ده‌نگی لایه‌نه‌کانی دیکه‌ به‌ تاییه‌ت گۆپان و دوو پارتی ئیسلامیه‌که‌. ئه‌گه‌ر به‌رواردی ده‌نگی یه‌کێتی و پارتی بکه‌ین له‌ نێوان هه‌لبژاردنی (٢٠٠٩ بۆ ٢٠١٠) ده‌بینین، ده‌نگی پالیئوراوانی یه‌کێتی و پارتی له‌م هه‌لبژاردنه‌دا له‌ (٣٨،٣٣٪) تێناپه‌ڕێت، له‌ کاتێکدا له‌ هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی کوردستاندا (٣٦،٧٥٪) ده‌نگه‌کانیان به‌ ده‌ست هێناوو، واته‌ ده‌نگی پارتی و یه‌کێتی ته‌نها به‌ پێژه‌ی (١،٥٨٪) زیادی کردووه‌^١، به‌لام له‌هه‌وای سیاسی و

(١) پالیئوراوانی پارتی ده‌نگی له‌ لیستی هاوپه‌یمانیی کوردستان، به‌م شێوه‌یه‌ ده‌نگیان بۆ لیسته‌که‌ به‌ ده‌ست هێناوو.

١. بزووتنه‌وه‌ی ئیسلامی له‌ کوردستانی عێراق، (٤٥٥٧) ده‌نگ به‌ پێژه‌ی (٢٠،٥٥٪) کۆی ده‌نگی پارێزگای به‌ ده‌ست هێناوو.

٢. پالیئوراوه‌کی حیزبی شیوعی کوردستان، (٤٧٥) ده‌نگ به‌ پێژه‌ی (٢٠،٥٦٪).

هاوکیشی هه‌لبژاردنه وه سوودیان له و هاوپه‌یمانییه بینی بۆ بردنه وه کورسییه کی زیاتری پارێزگای سلێمانی، بۆ نمونه، ئه‌گه‌ر ده‌نگی هاوپه‌یمانه‌کانیان نه‌بوایه، کورسییه‌ک که‌متریان ده‌برده وه و گۆپان کورسییه‌کی له‌وه‌ی ئێستا زیاتر ده‌بوو، واته (٧) به (٧) ده‌بوو، نه‌ک (٦) به (٨).

له پارێزگای که‌رکوک لیستی هاوپه‌یمانیی کوردستان پێژه‌ی (١، ٣٧٪) ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه، له به‌رامبه‌ردا (٦) کورسی، واته نیوه‌ی کورسییه‌کانی پارێزگاکه‌ی برده وه، ئه‌گه‌ر به‌رواردی ده‌نگی هاوپه‌یمانی له‌گه‌ڵ هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی عێراق له (١٥/١٢/٢٠٠٥) بکه‌ین ده‌بینین پێژه‌ی ده‌نگی ئهم لیسته (٣، ١٦٪) که‌می کردوه، به‌ هۆی بوونی لیستی گۆپان که (٦، ٦٪) ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه، هه‌روه‌ها یه‌کگرتووی ئیسلامی پێژه‌ی (٤، ٤٪) و کۆمه‌ڵی ئیسلامی (٣، ١٪) ده‌نگه‌که‌نیان به‌ ده‌ست هێناوه. له لایه‌کی تره وه عه‌ره‌بی که‌رکوک به‌ گشتی له‌گه‌ڵ تورکمانه‌کاندا زۆر به‌ چهری به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌که‌یان کرد، به‌ تایبه‌ت بۆ ده‌نگدان به‌ لیستی عێراقیه، که (٣٨٪) ده‌نگه‌کانی برده وه. سه‌رکه‌وتنی لیستی هاوپه‌یمانیی کوردستان له که‌رکوک به‌روارد به‌ لیسته‌کانی دیکه‌ی کوردستان، به‌ تایبه‌ت لیستی گۆپان، چه‌ند هۆکارێکی سه‌ره‌کی هه‌یه:

یه‌که‌میان: بوونی ده‌سه‌لاتی یه‌کێتی و پارته‌ی له‌و پارێزگایه، که له پێگه‌یه‌وه زۆرتین که‌سیان له ده‌وری حیزب و داموده‌زگاکانی کۆکردوه‌ته وه.

٢. حیزبی سۆسیالیست دیموکراتی کوردستان، که پالیئوراوه‌که‌پان پێژه‌ی (٧٨٦٨) ده‌نگی به‌ پێژه‌ی (٩٤، ٠٪).

٤. هه‌ر دوو با‌له‌که‌ی زه‌حمه‌تکێشان، (٤٠٧٩) ده‌نگ به‌ پێژه‌ی (٤٩، ٠٪).

که‌واته ئهم جوار لایه‌نه، پێژه‌ی (٢٢، ٥٤٪) ده‌نگه‌کانی پارێزگای سلێمانییان به‌ ده‌ست هێناوه، له‌گه‌ڵ پێژه‌ی (١، ١٥٪) ده‌نگه‌رانی پارێزگای سلێمانی، که ته‌نها ده‌نگیان به‌ لیستی هاوپه‌یمانیی کوردستان داوه و هه‌یج پالیئوراویکیان ده‌ستنیشان نه‌کردوه.

دوو هه میانیان: بارودۆخی ئالۆزی که رکوک، که بهردهوام له ململانی نی نه ته وهیی و سیاسی توند دایه، له گه ل حکومه تی ناوه ند له لایه ک و عه ره ب و توکمانه کانی که رکوک له لایه کی تر، وای کردووه دهنگدهری کوردی که رکوک پالپشتی له م دوو حیزبه بکه ن، که دهسه لات و پیشمه رگه و دهزگای ئاساییشی کوردستانیان له بهردهست دایه.

سییه م: نه نجامدانی ساخته کاری له هه لێژاردن به بیانوی پاراستنی سه نگ و هیزی کورد به رامبه ر به عه ره ب و تورکمان.

چواره م: سلوکی دهنگدهری کوردی که رکوک هیشتا سلوکی نی نه ته وهیییه، به لام گوتاری پارتی به شداره کانی دیکه ی کوردستان له کاتی هه لمه تی هه لێژاردن نه ته وهیی نه بوو، بۆ نمونه ئیسلامیه کانی گوتاریکی ئیسلامیه کانه و، گۆپان جه ختکردنه وه له سه رگه نده لێ و خزمه تگوزاری و که موکۆپی به کیتی و پارتی و که سه بالاده سته کانی به کیتی.

له پاریزگای نهینه وایستی هاو په یمانی پێژه ی (٢٢,٧٪) ی دهنگه کانی به دهست هینا و، (٨) کورسی برده وه له کۆی ٣١ کورسی گشتی پاریزگا که، به هه مان شیوه ی که رکوک لیسته کانی دیکه ی کوردستان نه یانتوانی له م پاریزگایه کورسی به نه وه، چونکه دهسه لاتی پارتی له ناوچه کوردستانییه کانی پاریزگا که دهسه لاتیکی په هایه هاو شیوه ی پاریزگای دهوک.

له پاریزگای دیاله لیستی هاو په یمانی پێژه ی (٩,٥٪) ی دهنگه کانی و ته نه یه ک کورسی برده وه، له کاتیکدا له هه لێژاردنی خولی پیشووی په رله مانی عێراق دوو کورسی له م پاریزگایه برده وه، دابه زینی ئاستی دهنگی هاو په یمانی دوو هۆکاری هیه، یه که میان: به شداریی لیستی گۆپان له م پاریزگایه که (١,٨٪) ی دهنگه کانی به دهست هینا وه، دوو هه میانیان: به شداریی فراوانی عه ره به کانی به تاییه ت عه ره بی سوخته، به لام نه گه ر دهنگه کانی کورد به گشتی به هه ر سی لیسته که وه

(هاوپه یمانی، گۆپان و یه کگرتوو) پیکه وهیش بۆ هاوپه یمانیی کوردستان نه ژمار بکری، ناگاته ئاستی دوو کورسی، چونکه سوننه ی عه ره ب نه مجاره زۆر به چپی له دهنگدان دا به شداری کردوه.

نه گهر به رواردیکی خیرای کورسییه کانی نه م لیسته له گه لّ خولی پیشووی په ره ماندا بکهین، ده بینین له (۵۳) کورسییه وه دابه زیوه بۆ (۴۳) کورسی، به هۆی بردنه وه ی (۸) کورسی له سی پاریژگا که له لایه ن بزووتنه وه ی گۆپانه وه، جیا بوونه وه ی کۆمه لی ئیسلامی له هاوپه یمانیه که، که نه ویش دوو کورسی به دهست هیئاوه.

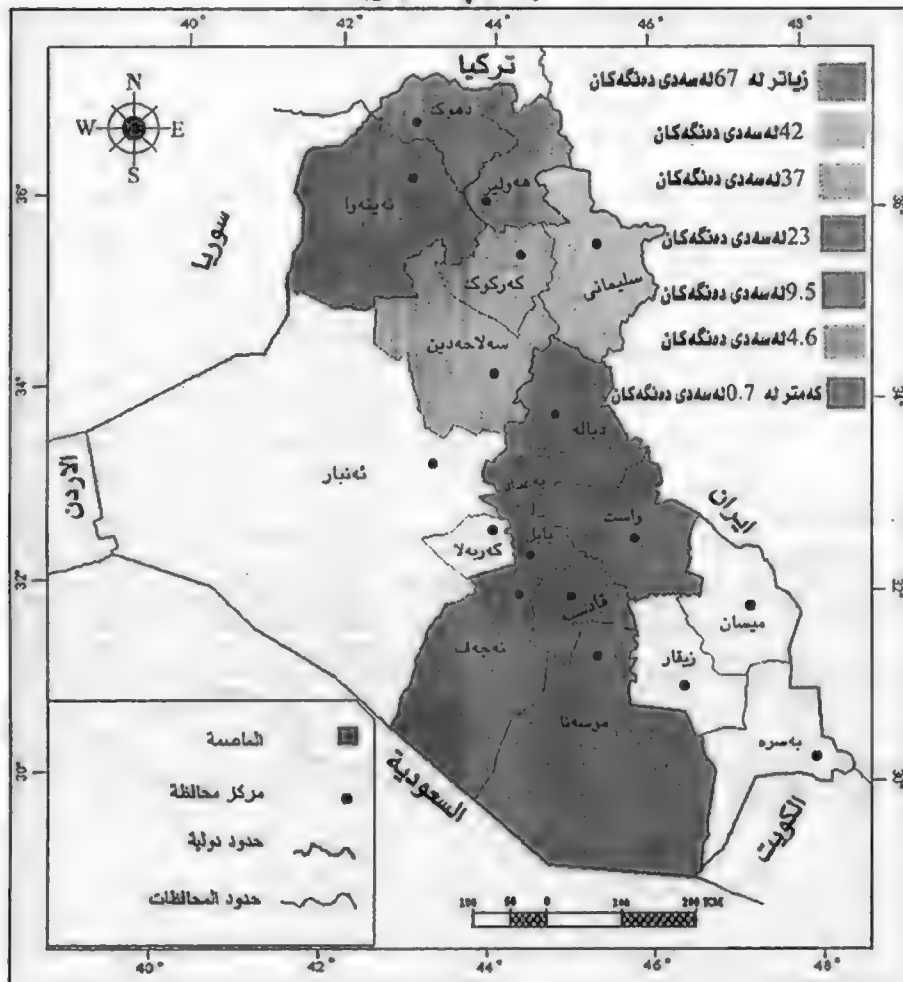
خشنه ی (۹)

دابه شپورنی ژماره یی و پټزه یی دهنگ و کورسییه کانی هاوپه یمانی کوردستان

پاریزگا	دهنگ	مارکیزکی هه لیژاردن	کورسی	پټزه ی له دهنگی پاریزگاکی	پټزه ی له دهنگی لیستکه
۱ دهوک	۲۳۲۹۵۱	۴۲۴۷۱	۹	۷۸,۳۹	۱۹,۷۴
۲ هه ولیر	۴۵۸۴۰۳	۴۸۶۰۱	۱۰	۶۷,۳۷	۲۷,۱۸
۳ سلیمانی	۳۵۰۲۸۳	۴۹۰۲۷	۸	۴۲,۰۲	۲۰,۷۷
۴ نهینه را	۲۳۹۱۰۹	۳۴۰۲۶	۸	۲۲,۶۷	۱۴,۱۸
۵ کەرکوک	۲۰۶۵۴۲	۴۶۳۶۵	۶	۳۷,۱۲	۱۲,۲۵
۶ سلانه دین	۲۳۶۷۶	۴۰۷۳۹	0	۴,۶۴	۱,۳۴
۷ دیاله	۴۷۹۴۹	۳۸۶۸۴	۱	۹,۵۳	۲,۸۴
۸ به غدا	۲۳۲۶۳	۳۷۳۷۹	0	۰,۹۱	۱,۳۸
۹ واسه	۹۵۵	۳۴۲۶۶	0	۰,۲۵	هه ر شه ش پاریزگاکی (%,۳۲)
۱۰ بابل	۱۲۲۷	۳۶۶۴۳	0	۰,۲۱	
۱۱ نه جەف	۵۳۸	۳۴۲۸۵	0	۰,۱۳	
۱۲ قادسیه	۸۴۹	۳۳۹۴۰	0	۰,۲۳	
۱۳ موسه نا	۱۴۵۱	۳۲۷۳۴	0	۰,۶۳	
۱۴ زیقار	۳۴۸	۳۱۷۸۸	0	۰,۰۶	
کۆی گشتی	۱۶۸۶۵۴۴		۴۳-۱+۴۲	۱۴,۶۳	۱۰۰,۰

هه ر چاره: توپزه به پشت به ستن به داتا کانی کرمیسیونی بالای سه به خوی هه لیژاردنه کانی عێراق.

دابه شیوونی ریزه‌یی دهنگی لیستی هاوپه یمانی کوردستان له سه‌رناستی پارێزگاکان
له‌هه‌بێژاردنی پارله‌مانی عێراق 2010

لیستی گۆپان:

لیستی گۆپان له ههشت پارێزگادا به شداری ههلبژاردنه که ی کرد، (٤٨٧١٨١) دهنگی به دهست هێنا، به لām تهنها له دوو پارێزگا سههرکهوتوو بوو له بردنهوهی کورسی، له پارێزگای سلێمانی (٦) شەش کورسی له کۆی (١٧) کورسی و له ههولێر (٢) کورسی له کۆی ١٤ کورسی.

له پارێزگای سلێمانی لیستی گۆپان (٢٩٨٦٢١) دهنگ و، پێژهی ٣٥,٨٪ ی کۆی دهنگهکانی پارێزگاکه ی به دهست هێنا، به دووهم لیست هاتوو له پاش لیستی هاوچه یمانی کوردستان، که پێژهی (٤٢٪) ی دهنگهکانی به دهست هێناوه. له کاتیکدا لیستی گۆپان له ههلبژاردنی په رله مانی کوردستان (٢٠٠٩/٧/٢٥) به که م لیستی پارێزگا بوو و پێژهی (٤٠,٧٪) ی دهنگهکانی پارێزگای سلێمانی به دهست هێناوو، واته به پێژهی (٤,٩٪) دهنگهکانی دابه زیوه. به گشتی هۆکارهکانی دابه زینی پێژهی دهنگی گۆپان دهگه پێته وه بۆ:

١. په پیره وکردنی سیسته می لیستی کراوه، به شیکێ دهنگهکانی پێشوو ی لیستی گۆپان، که له لایه ن ئه ندام و هه واداران ی به کیتییه وه بۆی هاتوو، نه مجاره یان دهنگیان بۆ پالێوراوانی به کیتی داوه، له دژی پالێوراوانی پارتی.
٢. کارکردنی به کیتی له سه ر دهنگده رانی گۆپان و گه پانه وه ی به شیک له کادیر و لایه نگرانی گۆپان بۆ پیزهکانی به کیتی.

٣. به جیا به شداریکردنی کۆمه ل و به کگرتوو، زۆری کاندیدهکانیان له سه رجه م ناوچهکانی پارێزگای سلێمانی، هۆکاریکی گرینگ بوو بۆ ئه وه ی به شیک له دهنگده رانی پێشوو ی گۆپان، ئه مجاره یان دهنگ بۆ پالێوراوی پارتی ئیسلامیهکان بدهن. لیره دا ئه نجامی ههلبژاردنهکان به ئاشکرا ئه م پاستییه ده سه لمینیت، به وه ی لیستی چاکسازی و خزمه تگوزاری له ههلبژاردنی په رله مانی کوردستاندا (١٢٨٧٩٣) دهنگی هه بوو، به پێژهی (١٦,٦٢) ی دهنگهکانی

پاریزگای سلیمانی، به لām له م هه لێژاردنه دا ته نها دوو حیزیه ئیسلامیه که (۱۸۲۳۲۷) دهنگیان به دهست هیناوه، به پێژهی (۲۱,۸۷٪)، واته پێژهی دهنگی ئەم لیسته به پادهی (۵,۴۵٪) زیای کردووه. له کاتی کدا نه گهر دهنگه کانی حسک و زهحه تکیشانی ش بۆ دوو پارته ئیسلامیه که ئەژمار بکهین، زیادکردنی دهنگی ئەم دوو پارته زۆر نزیکه له هه مان ئەو پێژهیهی، که دهنگی گۆپان که می کردووه (۴,۹٪).

۴. له هه لتهی بانگه شهی هه لێژاردنه دا هه ل و که موکورتی هه بوون، به وهی تارپادهیهکی زۆر هه مان پلانی هه لتهی هه لێژاردنی په رله مانی کوردستان دووباره کرایه وه، له کاتی کدا جیاوازییهکی بنچینه یی هه یه له نێوان ئەم دوو هه لێژاردنه دا. ۵. جیاوازیی بۆچوونی دهنگه ر له نێوان هه لێژاردنی په رله مانی کوردستان و هه لێژاردنی په رله مانی عێراق، به وهی له عێراقدا دهسکه وتیکی زۆر به دهست هاتووه له پێگهی نوێنه رانی (هاوپه یمانیی کوردستان) له پابردوودا، به لām له ناو خۆدا گهنده لێ و که موکوپیی زۆر هه بوون له ئیداره ی هه رێمدا.

له پاریزگای هه ولێر لیستی گۆپان له هه لێژاردنی په رله مانی عێراقدا (۱۰۳۳۹۷) دهنگی به دهست هیناوه، که دهکاته پێژهی (۱۵,۲٪) ی دهنگه کانی ئەم پاریزگایه، به راورد به هه لێژاردنی په رله مانی کوردستان دهنگی گۆپان به پێژهی (۲٪) که می کردووه، له به رژه وهندیی دوو لیسته ئیسلامیه که دا، چونکه ئەم دوو لیسته به پێژهی (۶,۲۴٪) دهنگه کانیا ن زیادی کردووه له نێوان ئەم دوو هه لێژاردنه دا^(۱). هۆکاره کانی که مکردنی دهنگی لیستی گۆپان له پاریزگای هه ولێر له زۆر حاله تدا هاو شیه ی هۆکاره کانی پاریزگای سلیمانین، به تایبته به جیا به شداری کردنی پالێوراوانی یه کێتی به رامبه ر به پالێوراوانی پارتی له لیستی

(1) له هه لێژاردنی پێشوودا (۲۸,۱۰٪) ی دهنگه کانیا ن به دهست هیناوه له پاریزگای هه ولێر به دهنگه کانی حسک و زهحه تکیشانی شه وه، به لām له م هه لێژاردنه دا (۲۲,۱۶٪) ی دهنگه کانیا ن به دهست هیناوه.

ه‌اوپه‌یمانییدا، چونکه له هه‌ولێز مەملانێی نێوان دەنگدەرانێ یه‌کیتی و پارتی
 دوندتره‌، هه‌روه‌ها نه‌تجامدانی ساخته‌کاری له‌ قەزای کۆیه‌ له‌ لایه‌ن یه‌کیتییه‌وه‌
 ه‌وکارێکی دیکی که‌ مېوونه‌وه‌ی ده‌نگی لیستی گۆڕانه‌.

خشتی (١٠)

دابەشبوونی ژماره‌یی و پێژه‌یی ده‌نگ و کورسییه‌کانی لیستی گۆڕان

ز	پاریزگا	ده‌نگ	هاوکلکە‌ی هه‌لبژاردن	کورسی	پێژه‌ی له‌ ده‌نگی پاریزگا	پێژه‌ی له‌ ده‌نگی لیسته‌که‌
١	ده‌وک	٢٣٧٧٥	٤٢٤٧١	0	٥,٦٠	٤,٨٨
٢	هه‌ولێز	١٠٣٣٩٧	٤٨٦٠١	٢	١٥,٢٠	٢١,٢٢
٣	سلیمانی	٢٩٨٦٢١	٤٩٠٣٧	٦	٣٥,٨٢	٦١,٣٠
٤	نه‌ینه‌وا	١٠٧١٥	٢٤٠٢٦	0	١,٠١	٢,٢٠
٥	که‌رکوک	٣٦٥٥٤	٤٦٣٦٥	0	٦,٥٧	٧,٥٠
٦	سه‌لاحه‌دین	٢٦٥٤	٤٠٧٣٩	0	٠,٥٤	٠,٥٤
٧	دیاله‌	٨٩٩٤	٣٨٦٨٤	0	١,٧٩	١,٨٥
٨	په‌غدا	٢٤٧١	٢٧٣٧٩	0	٠,٠٩	٠,٥١
	کۆی گشتی	٤٨٧١٨١		٨	٤,٢٣	١٠٠,٠

سه‌رچاره‌: توێژه‌ر به‌ پشت به‌ستن به‌ داتا‌کانی کۆمیسێونی بالای سه‌ربه‌خۆی هه‌لبژاردنه‌کانی عێراق.

پێچه‌وانه‌ی دوو پاریزگا‌که‌ی پێشوو، له‌ پاریزگای ده‌وکدا پێژه‌ی ده‌نگی
 گۆڕان به‌رز بووه‌ته‌وه‌، به‌لام نه‌م پێژه‌یه‌ نه‌گه‌یشته‌ ناستی تێپه‌راندنی هاوکلکە‌ی
 هه‌لبژاردن، چونکه‌ ته‌نها (٢٣٧٧٥) ده‌نگ بوو، به‌ پێژه‌ی (٥,٦٪)ی ده‌نگدەرانێ
 نه‌م پاریزگایه‌، له‌ کاتی‌که‌دا له‌ هه‌لبژاردنی پێشوو (٢٠٠٩)، ته‌نها (١٤٧٩٤) ده‌نگی
 به‌ ده‌ست هێنا‌بوو، به‌ پێژه‌ی (٣,٤٥٪)ی ده‌نگه‌کانی پاریزگا‌که‌.

باشبوونی ده‌نگی گۆڕان له‌ پاریزگای ده‌وک دوو ه‌وکاری سه‌ره‌کی هه‌یه‌:
 یه‌که‌م: شکاندنی نه‌وتسه‌ی له‌ هه‌لبژاردنی پێشبوودا هه‌بوو، پاش نه‌وه‌ی له‌
 سه‌ر ناستی هه‌رێم گۆڕان سه‌رکه‌وتنی‌کی به‌رچاری به‌ ده‌ست هێنا.

دووه م: بوونی کاندیدی ژور له نټو خه لکی پاريزگاکه، که هر کاندیده خاوه نی کومه لیک په یوه نډی کومه لایه تی و خزمایه تی و عه شایه ریه، و نه م په یوه نډیانه کاریگه ریی نیجایی هه بووه بۆ دهنگدان به گۆران.

نه و پاريزگایانه ی دیکه ی عیراق که لیستی گۆران به شداریی تیدا کردووه، ده کریت پۆلین بکریت بۆ دوو گروپ:

یه که میان نه و پاريزگایانه ی نه سته مه گۆران کورسیی تیدا بیاته وه، چونکه پېژده ی کورد تیدا ژور که مه، نمونه ی به غدا و سه لاهه دین، که لیستی هاو په یمانیش کورسیی تیدا نه بردووته وه.

دووه میان نه و پاريزگایانه ی ده کرا کورسیی تیدا بېرته وه، که رکوک و نهینه و دپاله، لیستی گۆران له پاريزگای دپاله (۸۹۹۴) دهنگی به دهست هیناوه، که دهکاته (۱,۸٪) دهنگی پاريزگاکه، پېژده ی (۱۵٪) دهنگی لیسته کوردستانییه کانی پاريزگاکه. ژالبوونی دهسه لاتی یه کیتی و پارتی به سه ر داموده زگا کانی قه زای خانه قین و نه نجامدانی ساخته کاری له لایه ن یه کیتییه وه، و ترسی دهنگه ران له لیپرسینه وه له گه لیان هۆکاریکی سه ره کیی که میی دهنگی گۆرانه له م پاريزگایه، ژوریه ی نه و دهنگانه یشی که لیسته که به دهستی هینان له لایه ن نه و دهنگه رانه وه بووه که له قه زای که لار نیشته جین، به لام له خانه قین دهنگ ده ده ن.

له پاريزگای نهینه و (۱۰۷۱۵) دهنگی به دهست هیناوه به پېژده ی (۱٪) دهنگی پاريزگاکه و پېژده ی (۴,۲٪) دهنگی لیسته کوردستانییه کان، هه ژموونی دهسه لاتی پارتی به سه ر نه م ناوچانه و نه گه یشتنی په یامی لیستی گۆران بۆ دهنگه ران، به تایبته له بهر نه وه ی کوردی نه م ناوچانه به زاراو ی بادینی دهوین، له هۆکاره سه ره کییه کانی که میی دهنگی گۆران له نهینه و.

باشترین زه‌مینه له پارێزگای که‌رکوکدا هه‌بوو بۆ ئه‌وه‌ی لیستی گۆپان لانی که‌م کورسییه‌ک بیا‌ته‌وه‌، به‌لام ته‌نها (٣٦٥٥٤) ده‌نگی به‌ ده‌ست هێناوه به‌ رێژه‌ی (٦,٦٪) ده‌نگه‌کان و، نه‌گه‌یشه‌ ئاستی هاوکۆله‌ی هه‌لبژاردن، چه‌ند هۆکارێک بوونه هۆی نه‌بردنه‌وه‌ی کورسی له‌ که‌رکوک گرینگترینیان:

١. بوونی ململانیی نه‌ته‌وه‌یی نێوان کورد و عه‌ره‌ب و تورکمان پالنه‌ریکی به‌هێز بوو بۆ ئه‌وه‌ی ده‌نگه‌رانی کورد په‌نا به‌رنه‌ به‌ر نه‌و هێزه‌ی که‌ ده‌توانی‌ت له‌م ململانییه‌دا پشتیوانیان بکات، ئه‌وه‌یشیان له‌ یه‌کیه‌تی و پارتیدا ده‌بینییه‌وه‌، به‌ هۆی ده‌سه‌لاتی پێشمه‌رگه‌ و ئاسایش و... تاد. یه‌کیه‌تی و پارتیش به‌ گوتاریکی نه‌ته‌وه‌ییانه هه‌لمه‌تی هه‌لبژاردنه‌که‌یان ئا‌پاسته‌ کرد.

٢. له‌ به‌رامبه‌ردا بزوتنه‌وه‌ی گۆپان جه‌ختی له‌ سه‌ر که‌موکۆرییه‌کانی یه‌کیه‌تی و پارتی، له‌گه‌ڵ که‌میی خه‌زمه‌تگوزارییه‌کان ده‌کرده‌وه‌، له‌ کاتی‌که‌دا باشتر وابوو جه‌ختی له‌ سه‌ر که‌موکۆرییه‌کانی حکومه‌تی ناوه‌ند و شو‌فێنییه‌تی عه‌ره‌ب و تورکمان بکردایه‌ته‌وه‌.

٣. پالێوراوانی بزوتنه‌وه‌ی گۆپان هاوشیوه‌ی پالێوراوه‌کانی یه‌کیه‌تی که‌سایه‌تی ناسراو و به‌هێز نه‌بوون، ئه‌و که‌سانه‌یشی سه‌ره‌رشتیی بزوتنه‌وه‌که‌یان ده‌کرد له‌ که‌رکوک به‌ هه‌مان شیوه‌ که‌سایه‌تی و یستراوه‌بوون لای جه‌ماوه‌ری که‌رکوک.

٤. به‌هۆی زالبوونی ده‌سه‌لاتی یه‌کیه‌تی و پارتی به‌ سه‌ر داموده‌زگا‌کاندا، خه‌لکی که‌رکوک ئازاد نه‌بوون له‌وه‌ی به‌ ئاره‌زووی خۆیان په‌یوه‌ندی به‌ گۆپانه‌وه‌ بکه‌ن.

٥. ئینتیما‌ی مام جه‌لال بۆ شاری که‌رکوک و بوونی هه‌ژموونی یه‌کیه‌تی له‌ پارێزگا‌که‌ هۆکارێکی دیکه‌ لایه‌نگیری ده‌نگه‌ران بۆ یه‌کیه‌تی له‌ به‌رامبه‌ر پارت و لیسته‌کانی دیکه‌دا.

۱. لیسته‌گانی تو:

چوار لیستی دیکه له هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی عێراقدا توانیان کورسی ببه‌نه‌وه، دووانیان عه‌ره‌بی و دووانه‌که‌ی تریان کوردی بوون:

• لیسته کوردستانییه‌کان:

دوو پارتی ئیسلامی له کوردستاندا توانیان سه‌ر بکه‌ون له‌م هه‌لبژاردنه‌دا، یه‌کگرتووی ئیسلامیی کوردستان، له سه‌ر ئاستی عێراق، (٢٤٧٣٦٦) ده‌نگی به ده‌ست هێناوه، که ده‌کاته (٢,١٥٪)ی ده‌نگه‌کان، له کاتی‌کدا له هه‌لبژاردنی خولی پێش‌ه‌ویدا (١,٢٩٪)ی ده‌نگه‌کانی عێراقی به ده‌ست هێنا‌بوو. له‌حه‌وت پارێزگا‌دا به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌که‌ی کرد، به‌لام ته‌نها له سیّ پارێزگا‌که‌ی هه‌ریم چوار کورسیی برده‌وه، دوو کورسی له سلێمانی و کورسییه‌ک له هه‌ریه‌ک له هه‌ولێر و ده‌وک.

له پارێزگای ده‌وک دووهم ده‌نگی هێناوه به‌ پێژه‌ی (١,١٤٪)ی ده‌نگه‌کان، به‌لام ته‌نها یه‌ک کورسیی برده‌وه‌ته‌وه، له پارێزگای سلێمانی سیّیه‌م ده‌نگی هێناوه به‌ پێژه‌ی (١٢,٤٪)ی ده‌نگه‌کانی پارێزگا‌که‌، به‌لام له هه‌ولێر ته‌نها (٧,٥٪)ی ده‌نگه‌کانی به ده‌ست هێناوه و به‌ چواره‌م لیست هاتوه.

له سه‌ر ئاستی عێراق، پارێزگای سلێمانی باشت‌رین ناوچه‌ بووه بۆ یه‌کگرتووی ئیسلامی، چونکه‌ پێژه‌ی (٤١,٧٪)ی کۆی ده‌نگه‌کانی یه‌کگرتوو له‌م پارێزگایه‌دا به ده‌ست هاتوه، ئه‌م حا‌له‌ ته‌ چه‌ند هۆکارێکی هه‌یه، گرینگ‌ترینیان ئینتیمای سه‌رکرده‌کانی یه‌کگرتوو بۆ ئه‌م پارێزگایه‌، به‌ تایبه‌ت ناوچه‌ی شاره‌زوور و هه‌له‌بجه‌ و ناوشاری سلێمانی و، ئازادیی کارکردن‌یان له‌ ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی یه‌کی‌تی، به‌راورد به‌ ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی پارتی، له شانزه‌ سالی پابردوودا.

جیسی سەرئەنجە، ئەگەرچی ئەم پارتە لە پارێزگای کەرکوک کوردسیی
 نەبردووەتەو، بەلام پێژەی (٤,٤٪)ی دەنگەکانی بە دەست هێناوە، بەراورد بە
 ھەلبژاردنی پابردووی سالی ٢٠٠٥، بە پێژەی (١,٠٪) دەنگەکانی زیادی کردووە،
 واتە ئەم پارتە لەم ماوەیەدا گەشەییەکی بەرچاوی کردووە، بەلام بە برپای ئێمە
 زۆری ژمارەکاندیدیەکان و پەڕەوکردنی سیستەمی لیستی نیمچەکراوە،
 ھۆکاریکی سەرەکی بەرزبوونەوی پێژەی دەنگەکانی ئەم پارتە یە.

ئەگەر بەراوردی دەنگی بەکگرتوو، بکەین لە نیوان ھەلبژاردنی پارێزگاکی
 سەرەتای سالی (٢٠٠٥) لەگەڵ ئەم ھەلبژاردنەدا، دەبینین لە ھەر سی پارێزگا
 پێژەی دەنگەکانی بەرزبوونەتەو، لە سلێمانی بە پێژەی (١٣,٢٪) لە ھەولێر بە
 پێژەی (٢,٠٢٪) و لە ھۆک بە پێژەی (٨١,٤٪) دەنگەکانی زیادی کردووە، کەواتە
 بە گشتی ئەم پارتە لە گەشەکردنایە، بەلام لە ناوچەکانی ژێر دەسلاتی پارتی
 گەشی زیاتری کردووە، بەراورد بە ناوچەکانی ژێر دەسلاتی یەکییتی، چونکە لە
 سالانی پابردوودا (پیش ٢٠٠٥) ئازادی کارکردنیان زۆر بەرئەسک بوو، بەراورد بەم
 چەند سالە ی دوایی، بە تاییەت پاش ھەلبژاردنی پەرلەمانی کوردستان (٢٠٠٩).

پشت بە ستن بە گوتاری ئایینی لە کاتی بانگەشی ھەلبژاردن و
 کاندیدیکردنی کەسایەتی و سیمبولە ئایینیەکان، لەگەڵ وازھێنان لە بەشداریکردن
 لە حکومەتی ھەرێم و چوونە بەرە ی ئۆپۆزسیۆنەو، دوو سەرەکیترین
 ھۆکارەکانی گەشەکردنی بەکگرتووی ئیسلامی کوردستانە لەم ھەلبژاردنە ی
 دواییدا.

دابه شپوونی ژماره یی و پژهی دهنگ و کورسیه کانی په کگرتووی نیسلامی کوردستان

ن	پاریزگا	دهنگ	هاوکولک — ی هه لېژاردن	کورسی	پژهی له دهنگی پاریزگا	پژهی له دهنگی لیسته که
۱	دهوک	۵۹۹۶۹	۴۲۴۷۱	۱	۱۴,۱۲	۲۴,۲۴
۲	هه ولیر	۵۱۰۶۵	۴۸۶۰۱	۱	۷,۵۰	۲۰,۶۴
۳	سلیمانی	۱۰۳۱۸۸	۴۹۰۳۷	۲	۱۲,۲۸	۴۱,۷۱
۴	نهینه را	۵۴۷۴	۳۴۰۲۶	۰	۰,۵۲	۲,۲۱
۵	که رکوک	۲۴۲۴۷	۴۶۳۶۵	۰	۴,۳۶	۹,۸۰
۶	دیاله	۲۳۱۰	۳۸۶۸۴	۰	۰,۴۶	۰,۹۳
۷	به غدا	۱۱۱۳	۳۷۳۷۹	۰	۰,۰۴	۰,۴۵
	ک — ی گشتی	۲۴۷۳۶۶		۴	۲,۱۵	۹۹,۹۸

سەرچاوه: توێژه به پشت به ستن به داتا کانی کومیسوونی بالای سهر به خوی هه لېژاردنه کانی عێراق.

• کۆمه لای نیسلامی له کوردستان:

له پینچ پاریزگادا به شداری کرد، به گشتی (۱۵۳۴۶۰) دهنگی به دهست هینا، به لام تنها له هه دوو پاریزگای هه ولیر و سلیمانی، توانی هاوکولک ی هه لېژاردن تیپه پینیت و له هه به که یان کورسیه ک بباته وه. له پاریزگای هه ولیر کاندیدکردنی خودی (عه لی باپیر) نه میری گشتی کۆمه لای نیسلامی کاریگه ریه کی گه وری هه بوو له سهر به زکردنه وه ی ناستی دهنگه کانی لیسته که، له کاتی کدا کۆمه لای نیسلامی تنها پژهی (۲,۹٪) دهنگه کانی پاریزگای هه ولیری به دهست هینا بوو، له هه لېژاردنی پاریزگا کانی سالی (۲۰۰۵) دا، به لام له م هه لېژاردنه دا (۹,۲٪) دهنگه کانی بردوه ته وه، واته به پژهی (۶,۳٪) دهنگه کانی زیادی کردوه و تنها به پیز (عه لی باپیر) (۵۰۱۱۶) دهنگی به دهست هینا وه، که ده کاته پژهی (۷۹,۹٪) ی دهنگه کانی نیو لیسته که ی.

له پارێزگای سلێمانی پێژەیی (۹,۵٪)ی دەنگەکانی بە دەست هێناوە، بەراورد بە سالی (۲۰۰۵) تەنھا بە پێژەیی (۲,۲۳٪) دەنگەکانی زیادی کردووە. بەلام پێژەیی دەنگەکانی له پارێزگای دهوك له ناستێکی زۆر نزم دایه و تەنھا (۰,۷۱٪)ی دەنگەکانی بە دەست هێناوە.

هه‌مان نه‌و هۆکارانه‌ی بچوون به‌ هۆی گه‌شه‌کردنی یه‌کگرتووی ئیسلامی، ده‌کریت بۆ گه‌شه‌کردنی ناستی ده‌نگه‌کانی کۆمه‌لی ئیسلامییش هه‌روا بیت، چونکه‌ نه‌م پارتەیش پێشتر له‌ حکومه‌تا به‌شداربوو، پاشان به‌ره‌ی ئۆپۆزسیۆنی مه‌لێژارد، هه‌روه‌ها که‌سایه‌تییه‌ ئایینییه‌کانی کاندید کرد بۆ په‌رله‌مان.

خشته‌ی (۱۲)

دابەشبوونی ژماره‌یی و پێژەیی ده‌نگ و کورسییه‌کانی کۆمه‌لی ئیسلامی کوردستان / عێراق

ن	پارێزگا	ده‌نگ	هه‌وێنکه‌ی مه‌لێژاردن	کورسی	پێژەیی له ده‌نگی پارێزگا	پێژەیی له ده‌نگی لیسته‌ک
۱	ده‌وک	۳۱۶۱	۴۲۴۷۱	—	۰,۷۴	۲,۰۴
۲	هه‌ولێر	۶۲۷۰۶	۴۸۶۰۱	۱	۹,۲۲	۴۰,۸۵
۳	سلێمانی	۷۹۱۴۹	۴۹۰۳۷	۱	۹,۴۹	۵۱,۵۵
۴	ئه‌یله‌وا	۱۴۶۹	۳۴۰۲۶	—	۰,۱۴	۰,۹۵
۵	که‌رکوک	۷۱۷۵	۴۶۳۶۵	—	۱,۲۹	۴,۶۷
	کری گشتی	۱۵۲۴۶۰		۲	۱,۳۲	۱۰۰,۰

سه‌رچاوه‌: توێژه‌ر به‌ پشت به‌ستن به‌ داتاكانی كۆمیسسیۆنی بالای سه‌ربه‌خۆی مه‌لێژاردنه‌کانی عێراق.

• لیستی التوافق العراقي:

له‌م مه‌لێژاردنه‌دا به‌ ناوی (التوافق العراقي) به‌شداري کرد، نه‌م به‌ره‌یه‌ پێکهاتوو له‌ چوار لایه‌ن، گرینگترین و به‌هێزترینان، حیزبی ئیسلامی عێراقیه‌ به‌ سه‌رۆکایه‌تی (ئه‌یاد سامه‌رائی) و (التجمع الوطني العشائري

المستقل) به سه رۆکایه تیی (عمر هيجل محمد) که گردبوونه وه یه کی عه شایه ریی عه ره بی سوننه یه، پێک هاتوو له یه کگرتنی (۱۲۹) عه شیره تی عه ره ب، له گه ل پارتی عه داله ی تورکمانی و (التجمع الوطني لأهل العراق) که دوو لایه نی لاوانی نیو هاوپه یمانیه کن.

ئهم هاوپه یمانیه له نو پارێزگادا به شداریی هه لباردنه کی کرد، به لام ته نها له چوار پارێزگادا توانی کورسی بیاته وه، به گشتی (۳۰۳۴۵۰) دهنگی به دهست هیناوه، که دهکاته (۲,۶۳٪) ی کۆی دهنگه رانی عێراق، له به رامبه ردا ته نها (۶) کورسیی بردوو ته وه، که دهکاته (۱,۸۵٪) ی کورسییه کانی په رله مان.

به رزترین پێژه ی دهنگه کانی له پارێزگای سه لاهه دیندا هیناوه، به پێژه ی (۱۲,۳٪) ی دهنگه کانی پارێزگا که، پاشان پارێزگای نه نیار دیت، به پێژه ی (۱۱,۹٪) ی دهنگه کان، له هه ر یه که یان دوو کورسیی بردوو ته وه، له پارێزگای نهینه وا پێژه ی (۶,۱٪) ی دهنگه کان و له به غدا پێژه ی (۲,۱٪) ی دهنگه کانی به دهست هیناوه و له هه ر یه که یان کورسییه کی بردوو ته وه.

به گشتی ئاستی جه ماوه ریی به ره ی ته وافوق دابه زینێکی گه و ره ی به خۆوه بینیه وه، چونکه له هه لباردنی خولی پێشوو دا (۴۴) کورسیی په رله مانی بردوو ته وه، هه روه ها پێژه ی (۱۵,۱٪) دهنگه کانی هیناوه له سه ر ئاستی عێراق، هۆکاری سه ره کیی ئهم پاشه کشیه ده گه رپته وه بۆ:

۱. جیابوونه وه ی به ره ی تاریق هاشمی له حزبی ئیسلامی و پاگه یان دی لیستیکی نوێ به ناوی (لیستی ته جدید) و هاوپه یمانیکردنی له گه ل عێراقیه .

۲. هه روه ها جیابوونه وه ی (مجلس الحوار الوطني – خه له ف عله یان) و په یوه ندیکردنی به لیستی (هاوپه یمانی یه کیتیی عێراق) به سه رۆکایه تیی جواد پۆلانی.

٣. گۆپانی ئاراستەى دەنگدەرى سوننەى عىراق، لە پىشتىگىرىکردنى پەوتى ئابىنى ميانرەووە بۆ پىشتىگىرىکردنى پەوتىكى عەرەبى نەتەوہى، پاش ئەوہى ٤٠ حىزبى ئىسلامى نەيتوانى نوێنەرايەتیی خواستەکانى عەرەبى سوننە بکات لە ١٠٠ نەنگاربوونەوہى ھەژموونى شیعەگەرايى.

٤. گردبوونەوہى بەشى ھەرە زۆرى پارتەکانى سوننەى عەرەب لە لیستى ھىراقىيە، متمانەى دەنگدەرى سوننەى گۆپى بە ئاراستەى عىراقىيە، بەوہى ئەو ھىزە گەرەبىيە کە لە توانايداىە خواستە نەتەوہى و مەزھەبىيەکانیان ھەيتەدى، ھاوکات لەگەڵ ئەو پالپىشتە مادى و مەعنەبىيەى لە ولاتانى ھەرەبىيەو لە عىراقىيە دەکرا.

خشتى (١٣)

دابەشبوونى ژمارەيى و پێژەيى دەنگ و کورسىيەکانى نەوافوقى عىراقى

پارێزگا	دەنگ	ھاوکێشەى مەلپەزاردن	کورسى	پێژەى لە دەنگى پارێزگاى	پێژەى لە دەنگى لیستەى
١. ئەينەوا	٦٤٢٠٤	٢٤٠٢٦	١	٦,٠٩	٢١,١٦
٢. کەرکوک	١٧٢٢٦	٤٦٢٦٥	—	٢,١٠	٥,٦٨
٣. سەلاحەدین	٦٠٢١٤	٤٠٧٣٩	٢	١٢,٣٢	١٩,٨٤
٤. دىالە	٢٥١٢٥	٢٨٦٨٤	—	٥,٠	٨,٢٨
٥. ئەنبار	٥٦١٧١	٣٧٢٧٩	٢	١١,٨٩	١٨,٥١
٦. بەغدا	٥٣٤١٣	٣٣٧٥٧	١	٢,١٠	١٧,٦٠
٧. بابل	٩٠١٣	٣٦٦٤٣	—	١,٥٤	٢,٩٧
٨. موسەنا	٧١٣	٣٢٧٣٤	—	٠,٣١	٠,٢٣
٩. بەسەرە	١٧٣٦١	٣٣٩٥٠	—	٢,١٣	٥,٧٢
کۆشكى گشتى	٣٠٢٤٥٠		٦	٢,٦٣	٩٩,٩٩

سەرچاوە: نوێژەر بە پشت بەستن بە داتاكانى كۆميسیۆنى بالای سەر بە خەلى مەلپەزاردەکانى عىراق.

• هاوپه‌یمانی یه‌کیتی عێراق:

جواد بۆلانی که که‌سایه‌تییه‌کی شیعه‌یه و، وه‌زیری ناوخۆی حکومه‌تی پیشووی عێراق بووه، سه‌رۆکایه‌تی ئهم هاوپه‌یمانییه ده‌کات، پێکهاتوو له (٣٨) قه‌واره‌ی سیاسی و که‌سایه‌تی سه‌ربه‌خۆ، که مۆرکی عه‌ره‌بی سوننه زاله به سه‌ر پێکهاته‌که‌یدا. گرینگترین باله‌کانی نێو ئهم یه‌کیتییه، بریتییه له کۆنگره‌ی سه‌حوه‌ی عێراق، به سه‌رۆکایه‌تی ئهمه‌د ئه‌بو‌پیشه، سه‌رۆکی پیشووی په‌رله‌مانی عێراق مه‌حمود مه‌شه‌هدانی، سه‌رۆکی دیوانی وه‌قفی سوننی ئهمه‌د عه‌بدولغه‌فور سامه‌رایی، له‌گه‌ڵ چه‌ندین لایه‌نی دیکه‌ی عه‌ره‌بی سوننه.

له (١٤) پارێزگادا به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌که‌ی کرد و، پێژه‌ی (٢,٧٣٪)ی ده‌نگه‌کانی عێراقی به‌ ده‌ست هێنا، به‌لام ته‌نها له سێ پارێزگادا توانی هاوکۆکه‌ی هه‌لبژاردن تێپه‌ڕێنێت و چوار کورسی بباته‌وه. له پارێزگای سه‌لاحه‌دین (٨,١٠٪)ی ده‌نگه‌کان و دوو کورسی بردووته‌وه، له هه‌ریه‌ک له نه‌ینه‌وا و ئه‌نباریش یه‌ک کورسی بردووته‌وه، ئهم لیسته‌گه‌وره‌ترین زه‌هرمه‌ندی یاسای هه‌لبژاردنه‌که‌ بوو، چونکه له چه‌ندین پارێزگادا له نێوان (١٩) بۆ (٣٣) هه‌زار ده‌نگی به‌ ده‌ست هێناوه، به‌لام کورسی نه‌بردووته‌وه.

لاوازیی ئهم لیسته ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ ئه‌وه‌ی جه‌ماوه‌ره‌که‌ی له‌نێو عه‌ره‌بی سوننه‌دایه، به‌لام له‌نێو ئهم جه‌ماوه‌ردا ده‌نگه‌ران به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی پالێشتی لیستی عێراقیه‌یان کردوووه پاش ئه‌ویش به‌ره‌ی ته‌وافوق.

پاش پاگه‌یاندنی ئه‌نجامه‌کان هه‌ر دوو لیستی یه‌کیتی عێراق و ته‌وافوق هاوپه‌یمانییه‌کیان به‌ست به‌ ناوی هاوپه‌یمانی (وه‌سه‌ت) بۆ ئه‌وه‌ی به‌ سه‌نگێکی زیاتره‌وه به‌شداریی له دانوسنه‌کانی پێکهێنانی حکومه‌تا بکه‌ن.

خشته ی (١٤)

دابەشپۆنی ژمارەیی و پێژەیی دەنگ و کورسیەکانی هاریبەندیی یەکتیتی عێراق

ر	پارێزگا	دەنگ	هاوکرکەکی هەلبژاردن	کورسی	پێژەیی لە دەنگی پارێزگا	پێژەیی لە دەنگی لیستی
١	نەینەرا	٥٣٨٩٧	٢٤٠٢٦	١	٥,١١	١٧,١٢
٢	سەلاحەدین	٥٢٩٤٢	٤٠٧٢٩	٢	١٠,٨٢	١٦,٨٢
٣	دیالە	٦٩٨٠	٣٨٦٨٤	—	١,٠٤	٢,٢٢
٤	ئەتیار	٤٣٢٢٤	٣٣٧٥٧	١	٩,١٤	١٣,٧٣
٥	بەغداد	٣٢٩٢٤	٣٢٣٧٩	—	١,٣٠	١٠,٤٦
٦	واست	19201	٢٤٢٦٦	—	٥,٠٩	٦,١٠
٧	بابل	١٦٨٣٦	٣٦٦٤٣	—	٢,٨٧	٥,٣٥
٨	کەربەلا	١١١٣٥	٣٣٣٤٣	—	٢,٢٤	٢,٥٣
٩	نەجەف	٧٧٥٢	٢٤٢٨٥	—	١,٨٨	٢,٤٦
١٠	قادسیه	١٢٨٤٢	٣٣٩٤٠	—	٣,٤٤	٤,٠٨
١١	موسەنا	٢١٧٣٨	٢٢٧٢٤	—	٩,٤٩	٦,٩٠
١٢	زێقار	٢٠٤١٩	٣١٧٨٨	—	٣,٥٧	٦,٤٨
١٣	میسان	٥٢٩٦	٢٧٢٨١	—	١,٩٤	١,٦٨
١٤	پەسرە	٩٦٣٧	٣٣٩٥٠	—	١,١٨	٢,٠٦
	کۆی گشتی	٣١٤٨٢٣		٤	٢,٧٣	٩٩,٩٩

سەرچاوه: توێژەر به پشت بەستن به داتاكانی كۆمیسێونی بالای سەر به خۆی هەلبژاردنەكانی عێراق.

٥: ده یه كه مین كاندید یی براوه ی هەلبژاردن:

له هەلبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقدا، سیستەمی نوێنەرایەتی پێژەیی به لیستی نیمچه کراوه پەڕه و کرا، واتە له پال دەنگدان به لیست، دەنگەر بۆی هه‌بوو ده‌نگ به پالێتوراوێکیش بدات. له سەر ئاستی عێراق چەند کەسایەتیە کە توانیان له ده پله ی یه‌که‌مدا بن، وه‌ک له خشته ی ژماره (١٥) دا پوون کراوه‌توه.

به گشتی ده‌توانین ئەم تێبینییانه له‌باره ی ئەو ده‌که‌سه‌وه‌ بخه‌ینه‌ پوو:

١. له و ده كه سه دا يه ك توركمان و دوو كورد و حهوت عه ره بيا تيدايه، چوار له عه ره به كان شيعه و سيانيشان سوننه، نه گه ر چي عه لاوي به مه زه ب شيعه يه، به لام به زوري دهنگي سوننه ي به ده ست هيناوه.

٢. كه سايه تيبه عه ره به كان، يان ئيسقا له ده سه لاتدان يان پيشتر له ده سه لاتدا بوون، نمونه ي نوري ماليكي، نه ياد عه لاوي، تاريق هاشمي، ئيبراهيم جه عه ري و نه واني تر.

٣. پينچ كه سيان له نيو ليستي عيراقيه دا بوون، له بهر دوو هو كاري سه ره كي: يه كه ميان بو بردنه وه ي دهنگي زياتر، سه راني پارتيه كان و سه ركرده كان خويان كانديد كردوه له نيو ليسته كه دا. دووه ميان: له هر پاريزگايه كدا يه كيك له سه ركرده كان عيراقيه خاوه ني جه ماوه ر و كه سايه تي و پارتى خو يه تي، نمونه ي ئوسامه نوجيفي له نه ينه وا، پافع عيساوي له نه نبار، نه رشه د سالتى له كه ركوك.

٤. له كوردستان سه ركرده ي پارتيه كان خويان كانديد نه كرد له نيو ليسته كاندا، نه گينا نه گه ري زور هه بوو له پريزه ندي نه و ده كه سه دا بوونايه، هر بو نمونه نه ميري كومه لي ئيسلامي، كه بچوكترين پارتى براوه ي عيراق و كوردستانه، له سه ر پاريزگاي هه وليتر كانديد بوو، يه كه م دهنگي له نيوان پاليوراواني هه وليتر و يازده يه مين كه سي عيراق بوو.

٥. زوري پريزه ي دهنگي كه سايه تيبه عيراقيه كان، به تايبه ت له سه ر ئاستي پاريزگاي به غدا كه (١٤٠١٣٣٦) دهنگ، به پريزه ي (١،٥٥٪) كوي دهنگه راني به غدا، ته نها بو پينچ كه سايه تي پوشتووه، ئاماژه يه كي پوونه بو نه وه ي دهنگه ر زياتر به ئاراسته ي سيمبوله كان و كه سايه تيبه سياسي ناسراوه كان دهنگ ده دات، سه ره پاي نه وه موو ملاماني سياسي و كه نده لاييه ي له عيراقدا و له سايه ي نه م سه ركردانه وه هاتووه ته ئاراهه.

پرسیاره که بۆ بزوتنه وهی گۆپان نه وهیه، ئایا نه گهر (کاک نه وشیریوان
 مسته فا) له ئاستی پارێزگای سلێمانی خۆی کاندید بکردایه، لیستی گۆپان دهنگی
 زیاتری دههێنا یان هه ر دهنگهکانی نێو لیسته که بۆ نه وه چوو؟؟؟!

خشتهی (١٥)

دهنگی ده پالتیروای یه که می عێراق له هه لبژارینی نهجمهتی نوێتران (٢٠١٠)

ر.	پالتیروای	هاوچه یمانی	پارته	پارێزگا	ش. دهنگ
١	نوری مالیکی	دهولهتی یاسا	سه رۆکی دهعه وهی ئیسلامی	بهغدا	٦٢٢٩٦١
٢	ئه یاده لای	عێراقیه	سه رۆکی بزوتنه وهی ویفایی نیشتیمانی	بهغدا	٤٠٧٥٣٧
٣	ئوسامه نوجیفی	عێراقیه	سه رۆکی گردبونه وهی عێراقیونی نیشتیمانی	نهینه وا	٢٧٤٧٤١
٤	تاریق هاشمی	عێراقیه	سه رۆکی لیستی نوێبونه وه (تجدید)	بهغدا	٢٠٠٩٦٣
٥	ئیه برامیم جه عفری	ئینتیلال نیشتیمانی	سه رۆکی ته یاری چاکسازی نیشتیمانی	بهغدا	١٠١٠٥٣
٦	له تیف مسته فا	گۆپان	گۆپان	سلێمانی	٩٣١٦٩
٧	رافع عیسای	عێراقیه	گردبونه وهی ئایینه دهی نیشتیمانی	ئه نبار	٨٣١٤٥
٨	به یان جه بر ئه لزویه یدی	ئینتیلال نیشتیمانی	سه رکرده له نهجمهتی بالای ئیسلمی	بهغدا	٦٨٨٢٢
٩	خالید شوانی	هاوچه یمانی کوردستان	سه رکرده ته یی یه کیتی نیشتیمانی کوردستان	که رکوک	٦٨٥٢٢
١٠	ئهرشه د ره شاد سالمی	عێراقیه	به ره ی تورکمانی	که رکوک	٥٩٧٣٢

دهره نجام:

۱. سه بارهت به عێراق:

۱. نه نجامی نههه له ئێزاردنه به واقیعی گه پانه وهیهکی به هیزی عهره بی سوننه ی ده رخستوه، هه ر سێ لیستی (عێراقیه، ته وافوق و یه کیتی عێراق) نزیکه ی یه که له سه ر سێ کورسییه کانی په رله مانی عێراقیان بر دوه ته وه، له کاتی که ده عهره بی سوننه، له با شترین خه ملاندندا، ناگاته یه که له سه ر چواری عێراق. نههه زیاد کردنه له سه نگی سوننه ی عهره ب له لایه که وه له سه ر حسابی سه نگی کورد بووه، له لایه کی تر وهه سوننه سه رکه و توو بوون له پاکیشانی تورکمان بۆ به ره ی خۆیان، هه ر وه ها بر دنه وه ی به شیک له کورسییه کانی پارێزگا شیهه نشینه کان له پێگه ی پارته که ی عه لاوی و هاو په یمانه کانی وه، بۆیه چاوه پوان ده کریت ململانی هه ریم له گه ل ناوه ند ئالۆز تر و توند تر بیت، به تایبته پاش نه وه ی عێراقیه و با لێ توند په وی شو قی ئینی ناو عێراقیه له حکومه تی نویدا کاریگه رانه به شدار بوون.

۲. ئاراس ته ی ده نگدان له ناوه ندی عهره بی شیهه دا بۆ هاو په یمانیه که ی مالیکی تا دیت به هیتر ده بیت، له هه لێزاردنی پارێزگا کاند (۲۰۰۹)، ده ول ته ی یاسا (۱۹٪) ی ده نگه کانی نههه چوار ده پارێزگایه ی به ده ست هی نا، که هه لێزاردنی تیدا نه نجام درا، به لām له هه لێزاردنه دا، نه گه ر هه ر نههه چوار ده پارێزگایه نه ژمار بکه ی ن، ده بی نی پێژه ی ده نگه کانی به رز بووه ته وه بۆ (۳۱٪) ی کۆ ی ده نگه رانی نههه چوار ده پارێزگایه، که واته لیستی ده ول ته ی یاسا و خودی مالیکی به هیتر ترین هاو په یمانیه له سه ر ئاس ته ی عێراق. به واتایه کی تر تا دیت پارته ئایینییه کان و گو تاری ئایینی له ئێو ده نگه رانی عهره بدا به ره و لاوازیوون ده پوات، نه گه ر گو تار و ئاراس ته ی سیاسیی مالیکی به غه ی ره ئایینی نه ژمار بکه ی ن. له به ر نه وه ی ده ستووری عێراق ما وه ی خولی سه رۆکایه تی بۆ نه نجومه نی وه زی ران دیاری

نه كړدوه، پدېده چېت مېزه عه ره به كاني شيعه له ژر سايه ماليكيدا كڅ بېنه وه، به تاييه ت پاش پازي كړدني زږ به ي لايه نه كاني ئي ئتيلال نيشتماني و، هه سټكردن به خه تهر ي به مېز بوني سوننه، پاش نه وه ي ليستي عيراقيه و هه موو لايه نه سونيه كان هاتنه وه نيو گډه پاني سياسي عيراق.

۳. به مېز بوني هه ر دوو به ره ي شيعه و سوننه له م هه لېژار دنه دا، دواتر له بېكهاته و برپاره كاني حكومه تدا پو لي كورد لاواز ده كات، له خولي پيشوودا تاراده يه ك شيعه كان ده يانتواني بڼ پازي كړدني كورد پشت له به ره ي ته و افوق بكن، چونكه به ره يه كي لاواز بوو، به لام له م خوله دا ناتوانن هېچ موساوه مه يه ك له گه ل كورد بكن، له سر حسابي عيراقيه، چونكه لايه نتيكي به مېزي پرېسه سياسي كه يه.

۴. چو ئيتي دابه ش كړدني كورسيه كاني په رله مان به سر پاريز گاكاندا له به رژه وه نديي كورد نه بوو، هه روه ها شتوازي دابه ش كړدني كورسيه كان به پتي نه نجامي هه لېژار دنه كه له به رژه وه نديي كورد نه بووه و به پاده ي (۵) بڼ (۱۰) كورسي زهره له كورد كه وتووه.

۵. هه لېژار دني نه مجاره يش هاو شيوه ي نه وانه ي پيشوو پاك و بېخه وش نه بوو، چو ئيتي دابه ش كړدني كورسيه كان به سر پاريز گاكاندا له گه ل بڼه ما ياساييه كاني دابه ش كړدني كورسيه كان به سر ليسته براوه كان و ته ر خان كړدني كورسي قه ره بوو، لايه نگر ي نه ته وه ي و سياسي تيدا بوو. هه روه ها چو ئيتي ناماده كړدني تو ماري ده نكده ران و به پتوه چووني ده نكدان هه له و كه مو كورتي زږي تيدا بوو، به لام له گه ل نه و يشدا له هه لېژار دنه كاني پيشووتر باشر بوو.

پاسپاردهكان

• پتيويسته بهرهي كورد به گشتي ههولي ههواركردني ياساي ههلبژاردن بدەن و، به ههرجيكي بنچينهيي بهشداريكردي ههلبژاردني خولي داهاتوي په‌رله‌ماني دابنين، چونكه كورد به گشتي و سه‌رجه‌م هه‌يزه‌كاني كوردستان له‌م ياسايه زه‌ره‌رمه‌ندن، به‌لام (پ د ك) له‌م ياسايه زه‌ره‌رمه‌ند نه‌بوو، چونكه به ناپه‌وا دوو كورسي بۆ دهۆك زياد كرا، كه بۆ (پدك) بووه له نه‌جامدا، هه‌روه‌ها له زيادكردني ژمارهي كورسييه‌كاني نه‌ينه‌وايش هه‌ر (پدك) سوودمه‌ند بووه.

چۆن ياساكه هه‌موار بكره‌ته‌وه

• نه‌جامداني سه‌رژمييري گشتي و دابه‌شكردني كورسييه‌كان به سه‌ر پاريزگاكاندا به پتي نه‌جامي سه‌رژمييرييه‌كه.

• په‌په‌ره‌وكردي شيوازي مايه‌وه‌ي گه‌وره (الباقى الاقوى) له دابه‌شكردني كورسييه‌كان به سه‌رليسته براوه‌كاندا.

• زيادكردني ژمارهي كورسييه‌ قه‌ره‌بوو، له‌گه‌ڵ گۆپيني شيوازي دابه‌شكردنه‌كه‌ي، له‌م شيوازه‌ي ئيسته‌ي كه قه‌واره گه‌وره‌كان سوودي ليه‌وره‌دەگرن بۆ نه‌وه‌ي قه‌واره زه‌ره‌رمه‌نده‌كان لتي سوودمه‌ندن، واته نه‌و قه‌وارانه‌ي له ئاستي پاريزگا كورسييان برده‌وه‌ته‌وه، به‌لام به نه‌ژماركردني هاوكۆلكه‌ي نيشتيه‌ماني بۆ هه‌ر كورسييه‌ك، به‌شيك له ده‌نگه‌كانيان فه‌تاوه، به گۆيره‌ي ده‌نگه فه‌وتاوه‌كانيان كورسييه‌ قه‌ره‌بوو وه‌ريگرن. بۆ نموونه قه‌واره‌يه‌ك (٦) كورسييه‌ پاريزگاكاني برده‌وه‌ته‌وه، به‌لام به نه‌ژماركردني هاوكۆلكه‌ي نيشتيه‌ماني به‌شي (١٠) كورسييه‌ ده‌نگي به ده‌ست هه‌ناوه، له‌و كاته‌دا (٤) كورسييه‌ قه‌ره‌بووي به‌ر ده‌كه‌ويت.

• په‌په‌ره‌كردني شيوازي ليستي نيمچه‌كراوه له هه‌لبژاردندا، واته ده‌نگده‌ر له‌بري نه‌وه‌ي ته‌نها ده‌نگ به يه‌ك كه‌س بدات له ليسته‌كه‌دا، بۆي هه‌بيت به

گوڤره ی ژماره ی کورسییه کانی پارێزگا که پزیه ندیی پالتوراوه کان بکات له
لیسته که دا. بۆ ئه وه ی ده نگده ر زیاتر له خباریکی له به رده ستدا بێت بۆ ده نگدان
به پالتوراوه کانی نۆ لیسته که .

په یوه نډی نیوان هه ریم و به غداد: سه رته یه کی نوی: دیدیکی ستراتیژی

د. سهردار عزیز

نهم پشوییه ی میزپوتامیا میسکمی تیکداوه!

وینستون چرچل له نامه کېدا بق لونیډ جورج

ثابی سالی ۱۹۲۰

پیشه کی

نهم نووسینه خویندنه وه یه کی شیکاری ستراتیژی به پوه نډی نیوان حکومتی هه ریمی کوردستان و حکومتی عراقی له دؤخی نیستایدا. نهم لیکولینه وه یه له وپوانگه یه وه یه که هه تا نهم دواپیبه په یوه نډی نیوان هه ریم و به غداد له چوارچیوه ی په یوه نډییه کی تاییه تدا به پتوه ده چوو. نهم چوارچیوه یه یش بریتی بوو له به غدادیکی لاواز و هه ریمیکی به به راورد به هیز. نیستا پاش نزیکه ی ده سال کۆتایی پڑمی به عس، دؤخه که به ره و پیچه وانه بوونه وه ده چیت، چیت به غداد لاواز نییه و، له به رامبر به غدادا هه ریم هینده به هیز نییه. نیمه برهومان وایه که جیوپوله تیکی ناوهند و جیوپوله تیکی کوردی هه ر دوو له سه ر بنه مای هیز به نده، به م پیته هه ر دوو ناتوانن له هه ناوی عیراقداهه هیزین، بؤیه به هیزی لایه ک به هیزی لایه که ی تره یان ده بیت به هیزی لایه که ی تر. نهم هاوکیشه یه که له سه ر هیز وه ستاوه، به تاییه ت هیزی سه ربازی، دیاره ده بیت نه وه پوون بکهینه وه که هیزی سه ربازی بؤنه وه ی بیت ناروه پتویسته پاشخانیکی نابوری و پیکخواه یی و نیوده ولتی و ته کنیکی نایدیلوژی بق په خسابیت. نهم ده رنه حجامه که بریتییه له زیندبوونه وه ی عیراق و خواسته کانی وه که ده وله تیکی ناوهندی، نیستا بق کورد ناسان نییه قووت بدریت، به لام گورانکارییه نابوری و لوجستی و ده سه لاتییه کان هه موو به پوونی ناماره به نهمه ده دن. به داخه وه له به رامبر نهم وه چرخاندا کورد، له بری

هه له پێنانی ههنگاوی بونیاده رانه بۆ بونیادنانی هاوسهنگی هیز، تهنها خهریکی، ململانی ناوخۆیی و خۆتواندنی میدیایاتهیه. کهواته شتێک به ناوی ستراتیژی کورد بوونی نییه. جیوپۆله تیکی کورد، جیوپۆله تیکی دهسه لاتی که مینهکی کهمه، که مهج نییه هه میسه به رژه وهندییه کانیان ته بایته له گه له به رژه وهندییه کانی کهمه لگای کوردیدا.

سه رهتا بۆ لیکدانه وهی ئهم دۆخه به خێرای به میژووی عێراقدا پاده گوزهرین بۆ ئه وهی ئه و بنه ما گشتیانه بناسینه وه که ئهم ولاته هه یه تی. عێراق وهک ولاتیکی داهێنراو، که عێراقناسی ناسراو (تۆبی دۆج) له کتێبه کهیدا له م باره وه وهها ناوی ده بات⁽¹⁾.

پاشان له خالی وه چهرخانه کان ده دۆین. بۆ ئێمه به گشتی دوو خالی وه چهرخانی گرینگ ههیه، یه که م: پاپه پین، دووه م: هاتنی سوپای ئه مریکا. ئیستا ئێمه به ره و پووی خالی وه چهرخانی سییه م ده پۆین که زیندو بوونه وهی عێراقه.

له م پوه وه هه ندیک بنه مای چه سپیو ههیه وهک دراوی ماتماتیک وه هان: یه که م: تهنها له لاوازی به غداددا کورد دهنگی ده بیته، به غدادیکی به هیز، ته گه له سوید و نه رویج دیموکراتیزیش بیته بۆ کورد زیانبه خشه. دوو: بوونی کورد له بیست سالی پابردودا به هۆی لاوازی به غداوه بووه، نهک به هۆی به هیزی و دانایی و لیها تووی کورده وه، ئهم قۆناغه به ره و کۆتایی ده چیت. کورد ته گه نه توانیته خۆی بۆ قۆناغی نوی ئاماده بکات ئه وا چوونه وه ژێر ده سه لاتی ناوه ند تهنها مه سه له ی کاته.

له م باسه دا هه ول ده دهین ئه و شیوازه له سیاسهت بخرینه به رچاو که کورد ده بیته له قۆناغی داهاتودا بیگرێته بهر. ئهم سیاسه ته ییش به کورتی بریتییه له

¹. TOBY DODGE 2003 Inventing Iraq, The Failure of Nation Building and a History Denied, by. New York: Columbia University Press.

بەرھەمھێنانی ھێز، بۆ ھەبوونی توانا لە بەرامبەر ھێزی بەرھەمھاتوودا. ھێز لە پێرسەییەکی ئالتۆزی فرەچەشنی، فرەئاسستی، جولای، بەردەوامی کراوەدا بەرھەمھێت، کە بتوانێت زۆرتەین پێکھاتە کۆمەڵایەتی و سیاسی لە خۆیدا کۆ بکاتەوە.

لێرەدا تەنھا بۆ ھەبەستی پوونکردنەو و ھاوکیشە ئالتۆزە دەخەینە پوو کە (ئەحمەد داود ئوغلۆ) لە کتیی (ستراتیژیەتی قسول) دا بۆ بەرھەمھێنانی ھێز بەرچاوی دەخات. بە پێی داود ئوغلۆ ھێز = ﴿مێژوو + جوگرافیا + دیموگرافیا + کەلتور﴾ + (ھێزی ئابووری + ھێزی تەکنەلۆجی + ھێزی دیموگرافی) ﴿ھەموو ئەمانە پێکھەڵکدانێ (ئاگایی ستراتیژی لێکدانێ پلانی ستراتیژی لێکدانێ ئیرادەیی سیاسی). بەم پێیە دەبینین کە ھێز تەنھا کاتی ک بەرھەم دێت کە خاوەن ھێزە بە ئاگایی لە ھەموو سەرچاوەی تواناکانی، چۆنێتی پێکھەڵکردنانی^(۱). ئەم شێوازە بەرھەمھێنانی ھێز نامۆیە بە کورد. بە داخووە بیست سال لە شکست لە حکومرانی خود، نەبۆتە مایە ئووەی کە کورد بتوانێت وانە لێوە فێربێت.

۱: عێراقی داھێنراو:

عێراق وڵاتیکی دەستکردی داھێنراوە. لە ھەمان کاتدا لە ساتەوختی دروستبوونیدا عێراق خەونیکی ئینگلیزی بوو، بەم پێیە بەشێک بوو لە جیوپۆلەتیکی ئیمپراتۆریەتی بەریتانی.^(۲)

^۱. بۆ زیاتر زانیاری بنواڕە (ستراتیژیەتی قول) نووسینی (ئەحمەد داود ئوغلۆ) چاپی جەزیرە لاپەرە ۳۵.

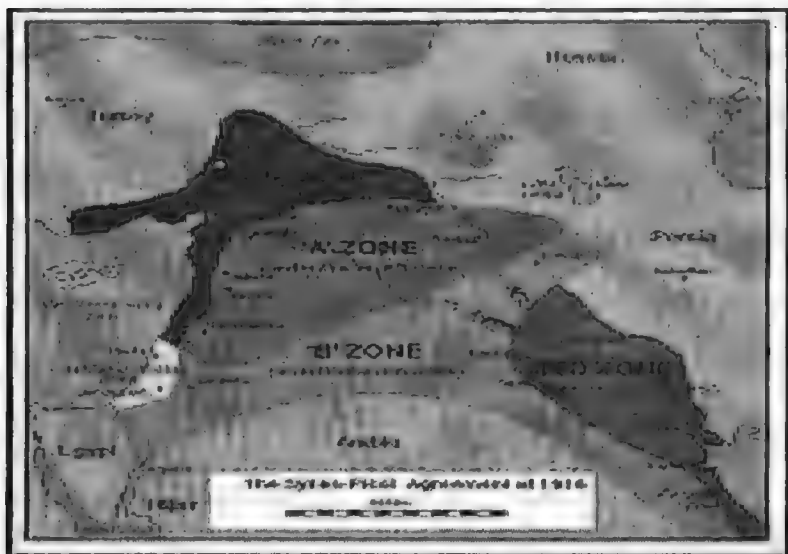
داود اوغلۆ، ۲۰۱۰ العمق الاستراتيجي: موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية، مركز الجزيرة للدراسات.

^۲. بۆ زانیاری زیاتر بنواڕە (تۆنی دۆج) ھەمان سەرچاوەی سەرەو. ھەروەھا بنواڕە:

Haddad, Fanar 2012 Political awakenings in an artificial state: Iraq, 1914–20, International Journal of Contemporary Iraqi Studies, Volume 6 Number 1.

هینانه ئارای عیراق له م شیوازه تایبه تهیدا بۆ فهراهم بوونی ئامانجیکی ئینگلیزی بوو. گهر ئامانجه که له روی میژوویییه وه به سه رچوو ه نه را خهونه فهراهم بووه که میشتا له زۆر باردا کاریگه ری ماوه، به تایبه تی بۆ خه لکیکی وهك کورد، که هه ر له سه ره تاوه دژ به پرۆسه ی دروستکردنی عیراق بوون.

که ده لێین خهونی ئینگلیزی مه به ستمان له خه ونیکه که ده خوازیت دنیا پێک بخت، له سه ر شیوازی تایبه تی ئینگلیزی، بۆ مه به سستی فهراهم بوونی به رژه وه ندی ئابووری و، ململانی هیز. ئه مه به کورتی ئیمپریالیزمه. ئه م خهونه که ئیمه لیره دا ده رفه تی په رژێنکردنیان نییه په گی قه وولی له جیوپۆله تیکی پۆژناو و ولاتیکی وهك به ریتانیا وه هیه، که ده لێین جیوپۆله تیک مه به ستمان له وه یه که به ریتانیا چۆن ناوچه که داده پرژیت بۆ ئه وه ی له به رژه وه ندی ئه وه هلبسوریت، به رجه سه ت بوونی ئه م خهونه له په یمانی سایکس-پیکۆدایه.

۲: نەخشەى سايكس-پيگۆ:

مارك سايكس كە دىپلوماتىكى ئىنگلىز بوو، يەككە لە داپىژەرانى پەيمانەكە، ھەرچەندە پەيمانە پىشنىاركاراۋەكە لە لايەن ئەم دوو دىپلوماتەۋە ۋەك خۆى جىبەجى نەكرا، بەلام بەناۋى ئەمانەۋە ناسراۋە. مارك سايكس بە پىيادە ۋە بە ئەسپ بەكوردستاندا گەپاۋە، پاپۆرت ۋە لىكۆلىنەۋەى دەربارەى ناۋچەكە ۋە سەفەرەكەى نووسىۋە، ھەموو ەشیرەتەكانى كوردى ناسىۋە ۋە ھاتۆتە موسلى.^(۱)

كاتىك پلانەكەيان بىلۋكردەۋە، بەلفۆر كە خۆى خاۋەن يەككى تر لە پەيماننامە بەناۋبانگەكانە بەلام تايبەت بە فەلەستىن، كە ناسراۋە بە پەيماننامەى بەلفۆر دەربارى پەيماننامەى سايكس-پيگۆ چاكى بۆچۈۋە كە دەلىت:

نامۆ بە چەمكەكانى مۆدىرنى ۋەك نىشتىمانىتى يان نەتەۋايەتى كە لە پەيماننامەى نەتەۋە يەكگرتۈۋەكاندا نووسراۋن. ئەم بەلگەنامەيە (سايكس-پيگۆ) ئاماژە بە ئەۋە دەكات كە ئەگەر بىتۈنئىمە كۆمەلىك خەك پىكەۋە كۆ بكنەۋە، كە بە گشتى لە پۈۋى زمان ۋە ئايىنەۋە ھاۋچەشەن، بە يارمەتتەكى كەم ۋە بېى ئامۆزگارى، بىيانپاريزىن لە مەترسىيە دەرەكى ۋە پىگەيان لى بگرىن لە توندوتىژى دژ بەيەكتر لە نىۋو خۆياندا، بەخىرايى ۋە لە خۆيانەۋە خۆيان ۋەك دەۋلەتلىكى دىموكراتى پىكەدەخەن بە شىۋازى مۆدرىن.^(۲)

---

1. بۇ زانبارى لەم بارمەۋە بىۋاپە:

Mark Sykes 1908 The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland Vol. 38, (Jul. - Dec.), pp. 451-486.

2. لە ئىف سى ناھىيەۋە ۋە مرگىراۋە لە بىلۋكرادى ۋەلسونى ۋەرزەنە:

F. S. Naiden 2007 Lines in the Sand The Wilson Quarterly (1976) Vol. 31, No. 1 (Winter), pp. 52-63.

ئەم تەنچە بەرامبەر پىلانى دروستكردنى ولاتانى ناوچەى پۇژمەلاتى ناوہ پاست لەنتويانتىشدا عىراق لە نۇر پوۋوہ يارمەتيدەرە بۇ پەخنەكردنى ئەو پىكھاتەيەى، كە پىتى دەلتىن عىراق. ديارە پەخنەكەى بەلفۇر ئالۇزە، بەلام لەمەناويدا دەتوانىن چەند ھىلىك ديارى بکەين:

يەكەم: بە خەونى مۇدرىنى پۇژئاوايى كىشەى پۇژمەلاتى ناوہ پاست چارەسەر نابىت. ديارە بەلفۇر ئاگادارە كە لە مېژوۋى پۇژئاوادا نەتەوہ دەستكردەو، ئەم دەستكردىە چەندىن شىۋازى ھەيە، بالاترىنيان نمونەى فەرەنسىيە. لە نمونەى فەرەنسيدا دەولەت پىش نەتەوہ دەكەوئت، چونكە كاتىك شۇرپشى فەرەنسى خۇى وەك دەزگايەكى بالاً بە سەر كۆمەلگادا پاگەياند لە بەرامبەر پاشايەتى كلىسادا، ئەوا ناچاربوو بۇ پىكەوہ گریدانى كۆمەلگا نەتەوہ بەيئىتە ئاراوہ.^(۱)

ديارە نەتەوہى بەرھەم ھاتوو، شىۋازىكى بالالى دەولەتییە كە دەخوازىت خۇى بە سەر ھەموو پىكھاتەكانى تردا بسەپىنى. ئەزمونى توركىيا بە ھەمان شىۋە لاسايىكردنەوہى ئەم ئەزمونەيە. لەم پۇرسەيەدا دەولەت دەتوانىت سەرچەم خەلكەكانى ناو سنوورى لە بۆتەقى يەك نەتەوہدا بتويىتەوہ. فەرەنسا نمونەيەكى سەرکەوتوۋە لەم بواردەدا، بەلام دووبارەكردنەوہى لە ھىچ كويىەكى دونيا ھەمان دەرئەنجامى لى نەكەوتەتەوہ.

ھىنانى خەونى مۇدىلى فەرەنسى بۇ بونىادنانى كۆمەلگايەكى وەك كۆمەلگاي عىراقى جگە لە يوتۇپىايەك ھىچى تر نىيە. پىادەكردنى يوتۇپىيا بە سەر كۆمەلگادا ھەمىشە پىويستى بە بېرىكى نۇر لە توندوتىژىيە، بۇيە دەكرىت بوترىت عىراق، وەك پۇژمەلاتى ھەموو يوتۇپىياكانى تر، يوتۇپىايەكە كە بە توندوتىژى

1. بۇ زانىارى زياتر لەم بارەوہ بىنواہ.

Hans Kohn, The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background, New York, Macmillan, 1946, p. 330

ئاودراوه. ھەموو يوتۇپىيايەك كاتىك ھەولى پىدادەكردنى دەدرىت توندوتىژى
 لەگەل خۇيدا دەھىتت. كارەكانى كارل پۆپەر لەم بارەو ھە يارمەتيدەرن.^(۱)
 ديارە سىستەمى سىياسى نىيە بە بى يوتۇپىيا، تەنانت دژە يوتۇپىيا ۋەك
 نيولىبرال بۇ خۇي يوتۇپىيا ۋە ھەلگىرى بىرىكى نۆر لە توندوتىژىيە.^(۲)
 بەكورتى سىياسەت لە توندوتىژى جياناكرىتەو، بەلگە دەكرىت سىياسەت
 ۋە ھا پىناسە بكرىت كە ھەولدانە بۇ دەستەمۇكردنى توندوتىژى لە پىگاي
 توندوتىژى ياساىيەو، بۆيە ھەرچۆنىك بىر لە عىراق دەكەيتەو جگە لە كانگاي
 توندوتىژى ھىچى تر نىيە و، نابىت. ھۆكارى سەرەكش ئەو يە كە عىراق
 دروستكراۋىكە، دژ بە سىروشتى خەلگانى ناوچەكە. گەر لە پۆژئاوا خەلك
 ئامادەبوون يان لە پىگاي شەپە درىژخايەنەكانەو ناچاركران دەستبەردارى
 شوناسى لۆكالى خۇيان بىن، ئەم پىرۆسەيە لە پۆژھەلانى ناوہپاست، بە تايبەت لە
 بەرامبەر بە كورد، بە ھىچ كۆي ناگات، چونكە لەبرى گۆپىنى شوناسى خەلكى
 دەولەتى عىراقى شوناسى لۆكالى پتەوتر كرد.

سەرنجى دووھ ئەو يە كە ئەگەر بىتو، خەونى دروستكردنى عىراق
 پۆژئاواىيە ئەو لە ساتەوختى فەراھەمبونىدا دەبىتە پۆژھەلانى. بە بوونى بە
 پۆژھەلانى يانى چىدى سىلگەرنەو نىيە لە بەكاربردنى ھىچ شىۋازىك لە
 توندوتىژى. مۇقى پۆژھەلانى كە دىتە سەر كىشەكانى ۋەك لە يەكگەيشتن،
 تواناي پەيوەندىكردن، سىنگىراوانى، دىموكراسى، ھوكمى ياسا ھىشتا زياتر لە
 پىنچ سەد سال لە دواى مۇقايەتتەو يە. ئايىن ھۆكارىكى نىگەتيفى گەرەيە

1. بۇ پەيوەندى نيوان يوتۇپىيا و توندوتىژى بىنوارە وتارى كارل پۆپەر،

KARL R. POPPER 1986 Utopia and Violence World Affairs Vol. 149, No. 1
 (SUMMER), pp. 3-9.

2. لەم بارەو زياتر بىنوارە سىلافيوژىك،

Slavoj Žižek. 2009 "Denial: the Liberal Utopia." in: Lacan.com.

<http://www.egs.edu/faculty/slavoj-zizek/articles/denial-the-liberal-utopia>

لەم بوارەدا. دیارە ئایین بۆ خۆی لە مەمان کاندای دەکرێت سەرچاوەی ئەخلاقێکی مۆرفانەیی سەرەدەمی بێت، بەلام کاتێک لە مەناوی شیوازی دەسەلاتی پۆژمەللاتیدا دەردەکەوێت پەهاگەرابی، داپەرەقی، لاوازیی کەسایەتی، خۆ بەبالاتنای زۆر نەخۆشی تر دەهێنێتە ئاراوە. دیارە مەرج نییە کەسێک ئایینی بێت بۆئەوێ مەلگەری ئەم سیفەتە بێت، چونکە وەک وتیمان هیچ کام لەم بەهانه تایبەت نین بە ئایینەو، بەلکو کاتێک ئایین دەکرێتە پاشخانێان هێندە تر بەهێز دەبێت. میژووی عێراق میژووی خۆپەرشتن و بەکترکۆشتن و لێکنەبوردنە. پەنگە پرودای کۆشتنی ئیمام حەسەین لە کەرەلا سەرەتای ئەم جەنگە سیاسییە بە ئایینیە ئاودراوە بێت. جەنگی نێوان سوننە و شیعی لە پاش پووختانی سەددام لەم پاشخانەو سەرچاوەی گرتبوو. لە ناو سوننەدا کۆمەڵێک دیدی سیاسی دێندانە هەیە ئەویش لە پێگای توندوتیژییەو دەتوانێت زۆرینە بکێتە کەمینە، ئەمە نەک لە پێگای قێکردنیان، بەلکو لە پێگای چاوشکێنکردنیان. هەرچەندە ئەم پێرسە قێکردنە لە پێرسە ئەنفالدا بەرامبەر بە کۆرد بەکار براء، پەگی ئەم دیدە دەگەرێتەو بۆ عەباسییەکان، سوننە لە پاکستان و جیگاکانی تری وەک بەحرەین بەکاری دەبن.

پەيوەندی مۆف بەخوداوە پەيوەندییە کە دەکرێت بنەمای ژيانتيکی ئاسوودەي پر لە ئەخلاق بێت کاتێک مۆف لە میانەي پەيوەندی بە خوداوە لە سنوورداری و لاوازی و هەژاری خۆي بە ئاگا دەبێتەو، فێری ئەو دەبێت کە پێویستی بە مۆفیکي ترە بۆئەوێ بگاتە ئاسوودەگی.^(١)

1. بۆ زیاتر زانیاری لە سەر ئەخلاق لە پەيوەندی بە ئەوی ترەو بنواڕە کارەکانی (ئیمانوئیل لیفیناس)

لێرەدا پوختەبەگی ئەم دیدە، نامەي دوکتۆرای جینئېفەر رۆساتۆ،

Jennifer E. Rosato 2010 OPENING ONESELF TO AN OTHER: SARTRE'S AND LEVINAS' PHENOMENOLOGICAL ETHICS <http://etd.nd.edu/ETD-db/theses/available/etd-04082010-161003/unrestricted/RosatoJE042010D.pdf>

به لّام كيشه‌ی ئایین له پۆژه‌لّاتی ناوه‌پاستدا ئه‌وه‌یه كه بیر لی نه‌كراوه‌یه، ته‌نها وه‌ك چوارچێوه‌یه‌ك و پاشخانێك وه‌رده‌گیریت بۆ فه‌راهه‌مبوونی ئامانجی ته‌سكی مرۆفانه‌. به‌م پێیه‌ كاتێك عێراق دووره‌ له‌ پۆژئاواوه‌ و به‌ها پۆژه‌لّاتییه‌كان تیايدا بیر لی نه‌كراوه‌ن ئه‌وا ته‌نها توندوتیژی ده‌زانیت نه‌ك ئه‌خلاق و عه‌قل. دیاره‌ ئه‌مه‌ به‌مانی ئه‌وه‌ نییه‌ كه ئه‌خلاق و عه‌قل بوونی نییه‌. لێره‌دا ده‌بێت ئه‌وه‌ پوون بكرێته‌وه‌ كه ئه‌خلاق و عه‌قل به‌ مانا زانستییه‌كه‌ی نه‌ك به‌ مانا گشتییه‌كه‌ی مه‌به‌سته‌. به‌ زمانێكی تر ئه‌خلاق یانی به‌رپرسیاریتییه‌ی به‌رامبه‌ر ئه‌وی تر و عه‌قل یانی بوێرێك له‌ پرسیارکردن له‌ سروشتی هه‌موو شتیك. نه‌بوونی ئه‌م دوو په‌هه‌نده‌ وه‌های كرده‌وه‌ كه ئه‌خلاق له‌ پاراستندا كورت بكرێته‌وه‌ و عه‌قلیش له‌ چوارچێوه‌ی باوه‌ردا.

له‌ هه‌مان كاتدا ئه‌مه‌ دیدێكی پوونه‌، كه عێراق ئه‌و بۆته‌قه‌یه‌یه‌، كه پێكهاته‌كانی ناچار به‌ توانه‌وه‌ ده‌كات له‌ پێگای میكانیزمی ناوه‌وه‌ و هیژه‌ ده‌ره‌كییه‌كانه‌وه‌. له‌ میژوودا هیژه‌ ده‌ره‌كییه‌كان خواستیان وه‌ها بووه‌، عێراق به‌ره‌و ئاقاریكی وه‌ها به‌روات كه بیته‌ و لّاتێك كه نه‌ته‌وه‌ی عێراق به‌یئێته‌ ئاراوه‌. كه‌واته عێراق هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ به‌و خه‌ونه‌وه‌ هاتۆته‌ ئاراوه‌ كه نه‌ته‌وه‌ی خۆی به‌یئێته‌ ئاراوه‌. به‌ بێ بوونی هیچ بنه‌مایه‌ك بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌. وته‌یه‌كی ناسراوی مه‌لیك فه‌یسه‌ل هه‌یه‌ له‌م بواره‌وه‌:

عێراق یه‌كێكه‌ له‌ و لّاتانه‌ی كه له‌ پووی ئایینی، جغاتی، یه‌كبوونی كه‌لتووری به‌ سه‌ر خۆیدا دابه‌ش بووه‌، ده‌سه‌لّاتی په‌رته‌وازه‌یه‌.^(١)

1. له‌ گتییی ناجی شه‌وكه‌ت ژبان و یاده‌ومری هه‌شتا ساڵ.

Naji Shawkat, *Sira wa Dhikrayat Thamanima 'Aman, 1894-1974* [Biography and Memoirs of Eighty Years, 1894-1974] (Baghdad: Maktabat al-Yaqdha al-'Arabiya, 1990), pp. 623-626

ههروهه له ساتی هاتنی بۆ عەرش له سالی (١٩٢١) فەیسەڵی یەكەم دەلێت: بۆپەڕی دلتەنگییەوه دەیلێم بە باوهری من هەتا ئێستا له عێراقدا گەلێك بپوونی نییه، ئهوهی ههیه تۆپه له خهلكی خهیاڵکاران، به تال له بیرێکی نیشتمانی، سیخناخ به تهقلید و ئەفسانە ی دینی، گوێهێخەرن بۆ خراپه و گیرهشیوێن، هه میسه نامادهن راپهڕن بهرامبەر هه ر حکومه تێك:

أقول و قلبي ملآن أسي... أنه في اعتقادي لا يوجد في العراق شعب عراقي بعد، بل توجد كتلات بشرية خيالية، خالية من أي فكرة وطنية، متشعبة بتقاليد وأباطيل دينية، لا تجمع بينهم جامعة، سماعون للسو و ميا لون للفوضى، مستعدون دائما للإنتفاض علي أي حكومة كانت، فنحن نريد والحالة هذه أن نشكل شعبا نهذب و ندره و نعلمه، و من يعلم صعوبة تشكيل و تكوين شعب في مثل هذه الظروف يجب أن يعلم أيضا عظم الجهود التي يجب صرفها لإتمام هذا التكوين وهذا التشكيل.. هذا هو الشعب الذي اخذت مهمة تكوينه علي عاتقي.

ئەم ئەركه له عێراقدا مهحاله، چونكه ئەگەر فەرهنسا توانی بەکارێکی وهه ههستێت ئهوه نهبوو كه تهنها دهولەت و سیسته می وهه ای هه بوو، به لكو میژوو یه کی دوو روبرێژ له كه لتووری كه له كه بوو به و ئاقاره دا و ههروهه شوپشیکی كه وهه ی وهك شوپشی فەرهنسی له گه ل تیرۆرێکی بێ وینه له و پۆزگاره دا به و ئاقاره دا.^(١)

1. چه مکی لهرۆر له شوپشی فەرهنسیدا هاته ئاراوه، بۆ زانیاری زیاتر بپاوه:

K.M. Baker 1994 (ed.), The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture, vol. 4, The Terror (Oxford: Pergamon Press).

M. Bouloiseau, 1983 The Jacobin Republic, 1792–94 (Cambridge: Cambridge University Press).

F. Furet, 1996 'The Terror, in Peter Jones (ed.), The French Revolution in Social and Political Perspective (London: Arnold).

H. Gough, 1997 The Terror (Basingstoke: Macmillan).

C. Haydon and W. Doyle 1999 (eds), Robespierre (Cambridge: Cambridge University Press).

سەربارى ئەمە ئەزمونى كۆمەلەپەتى دووبارە ئايىتتە، ناتوانىت كۆپى
 بىكرىت. ئەمە جۆرىك لە ئاگايى بوو تايىت بە مۆدىرنە كىردن، كە پەگى لە دىدىكى
 مىكانىكىدا ھەبوو. ئەمە دياردەپە پىي دەوترىت مۆدىرنى ئىزەيشن، مۆدىرنە كىردن.^(۱)
 بە پىي تىورەى مۆدىرنە بوون ئەگەر بىتتو كۆمەلەك ھەنگاۋ بە ئارپاستەى
 مۆدىرنەدا بىرىت، كە بىتتە ھۆى داپشتى بىنەمايەك، ئەوا لە دەرئەنجامدا
 دەرگەينە ئەو ئامانجە. ئەمە دىدانە ئەمپۆ، بە داخەۋە ھىشتا بىرەۋىيان ماۋە بە ئام
 تەنھا شىۋازىيان گۆرۈۋە. ئەۋەى مايەى پىكەننە كە ئەمە جۆرە پىكەۋە بوونە ناۋى
 نراۋە پىكەۋە بوونى مەدەنى، كە گوايە خەلكى بە ئارەزۋىي خۆيان پىكەۋە
 گىردە بىنەۋە و نەتەۋە بونىاد دەننن.

ئەۋەى شايانى ئامازە پىتدەنە لە ھەمان كاتدا ئەۋەپە كە ئەمە ناسىئونالىزمە
 مەدەنىيە بوو بە ھۆى ھاتتە ئاراي ناسىئونالىزمى كەلتۈرىي يان شىۋازى ئەلمانى
 ناسىئونالىزم، كە لە سەر زمان و كەلتۈر و مېژوۋ پەنگرىژ كراۋ بە پۇمانسىيەت.
 ھەر دوو ئەمە دوو ناسىئونالىزمە بەرپەككەۋتەن بە ئام ھەر زوۋ ناسىئونالىزمى
 دەۋلەتى لە عىراق بوو بە ناسىئونالىزمى ئىتتى، يان لە پاستىدا تايغى، لە لايەن
 سوننەۋە. لە لايەكى ترەۋە عىراق بە بى ئامرازى مۆدىرنە ناتوانىت عىراق بىت.
 لە يەكەم پۆزى دروستىۋونىيەۋە عىراق پىۋىسىتى بە فېۋكە ھەبوۋە بۆ
 بۆمباران كىردى ئەو خەلكانەى كە دەسەلاتى بە سەرياندا نەدەشكا. بە بى فېۋكە

R.R. Palmer, 1989 Twelve Who Ruled: The Year of the Terror in the French Revolution (Princeton, NJ: Princeton University Press).

C. Petitfrère, 1996 'The origins of the civil war in the Vendée, in Peter Jones (ed.), The French Revolution in Social and Political Perspective (London: Arnold).

1. بۆ زانبارى زياتر لە دىدىكى رەخنەپىيەۋە بىنۋارە،

Adam Przeworski and Fernando Limongi 1997 Modernization: Theories and Facts, World Politics, Vol. 49, No. 2 (Jan.), pp. 155-183

عیراق هەرگیز نه ده بووه ولاتیک که دهستی به سەر سهرتاپا سنووره کانیدا زال بیت. مۆدیرنه ی نامپازی تیکه ل به سته مکاری پۆژه لاتی، پیکهینه ره کانی ده سه لاتی عیراقن.⁽¹⁾

۳: میتۆدی ئەم لیکۆلینه وهیه:

میتۆدی ئەم لیکۆلینه وهیه چه مکی خالی وه چه ره خانه. ئەوه ی له زانستی سیاسیدا پێی ده لێن کریتیکال جه نکچه ر. به م پێیه دوو جوړ له ساته وه خت هیه له میانیه ی ره وتی میژوودا، ساته وه ختی ناسایی و ساته وه ختی قه یران.⁽²⁾ ئەگەر هاتوو ساته وه ختی قه یران بوو به هۆی وه چه ره خان له ناساییدا، ئەوا ئەو ساته وه ختی قه یرانه ده بیته ساته وه ختی وه چه ره خان. وه چه ره خان به مانای گۆرپانکاری له سیستمی ده زگاییدا، که له نه جامدا ده بیته هۆی گۆرپانکاری له شیوازی هه لسوکه وت و په یوه ندی و باوه پدا.

که ده لێن سهرده میکی نوێ چه مکیکی وه ها چی ده گه یه نیت؟ سهرده می نوێ، کاتیک دیته ئاراوه که وه چه ره خانیک پوو ده دات له و دۆخه ی که له ئارادایه. دوو پوانگه هیه بۆ لیکدان وه ی ئەم وه چه ره خانه، یه کیکیان فله سفی نوێ تریان زانستی سیاسی. بۆ خویندنه وه ی ئەم دۆخه ئیمه سوود له هه ر دوو دیده که وه رده گرین، چونکه له راستیدا هاویه شیبه کی زۆر هیه له نیتوانیانداو، به تیکه لکردنیان تیکه یشتمان ده وله مه ندر ده بیته. ئیمه که قسه له سهر ئەم په یوه ندیه ده که یه قسه له سهر ورده کارییه کانی ناکه یه ن، زیاتر مه به ستمان

---

1. بۆ زانیاری وردتر لهم باره وه بنواره،

Toby Dodge 2003 *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied* Columbia University Press،

2. JOHN HOGAN 2006 *Remoulding the Critical Junctures Approach* Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique 39:3 (September/septembre) 657–679.

ههنگاه گه وره کانیه تی، ئەو سەردەمانە ی که مەبەست و توانا تیایدا دەگۆرێت. ئێمە ئاگادارین که سیاسەت لە ئاستی وردەکاری بەلام لەنیو چوارچێوەی گەرەدا پوو دەدات. پەختەیهک بە ئاسانی دەتوانرێت لە سیاسەتی کوردی بگێرێت ئەوێه که توانای بێن و دەرک پێکردنی چوارچێوە گەرەکانی نییه، بەلکو سەرقالی وردکارییهکانه، ئێمە ئەم سیاسەتە ی کوردی ناو دەنێین سیاسەتی تا دوا نیوه پۆ. بەمانای ئەوێ تهنا ته توانای دەرککردنی پۆژیکیشی به تهواوی نییه. له هه مان کاتدا یانی نهبوونی هیچ جۆره ستراتیژیک.

بۆ پاشه کردنی ساته وهختی وهچهرخان له پووی فەلسەفیه وه چه مکی پوودا به کار دێت و له زانستی سیاسهتدا چه مکی کریتیکال جه نکچه ریان ساته وهختی وهچهرخان له هه ر دوو دیده که دا دوو جۆر له ساته وهخت هیه ساته وهختی ئاسایی و ساته وهختی وهچهرخان. له پووی فەلسەفیه وه، له ساتی پوودای پوودا پچرانیك دروست ده بێت و پاستی دەرده که ویت، له نهجامدا زه مینه ی ساته وهختیکی جیاوازتر دێته ئاراه، زۆرین ئەو فەیلە سوفانه ی که له م بواره دا کاریان کردوه، ته نها ئاوی ئالان باديو، جیل دۆلۆز، پۆل ریکۆر، ئیان ماکنزی به ئین به سه.⁽¹⁾

له پووی زانستی سیاسیه وه هه روه ها چه مکی وهچهرخانی کاریگر (کریتیکال جه نکچه ر) به مانای ئەو دیت که دوو سات هیه یه کیان ئاسایی و ئەوی تریان قه یراناوی، دیاره ئەم چه مکه به شیکه له میتۆدیکی ئالۆز که پێی ده لێن هیسٹۆریکال ئینستیتیوشن یان گه شه ی ده زگا له میانه ی میژوودا.

به پای ئێمە ئیستا ساته وهختی وهچهرخانه. به هانه شمان بۆ ئەم به م شیوه یه یه. عێراق وهک وڵاتیکی داهێنراو، که مانای وایه هیچ بنه مایه کی

1. بۆ زانیاری زیاتر له پووی فەلسەفیه وه بنواژه:

MacKenzie Iain 2008 What is a Political Event? Theory & Event Volume 11, Issue 3.

ناسنامه یی و پیکه وه بوون و په یوه ندیکردنی نییه، هه میشه بق زالبوون به سر
 هم ناسروشتییه یدا هیزی به کار هیتاوه بق سه پاندنی دهسه لاتی ناوه ند به سر
 سه رجه م پانتاییه کانیدا. هر له یه که م پوژی دروستبوونییه وه عیراق پیویستی
 به فوکه بووه بونه وه ی خه لکانی ناو سنووری خزی بومباران بکات هه تا بیته ژیر
 پکیفی، دیاره نه مه به شیک بوو له نه ریتی ئینگلیز. هم خه سه له ته وه های کردووه
 که نه وه ته نها هیزه که به پړوه بهر و پیکهر و کرؤکی راسته قینه ی هه موو جوړه
 سیاسه تیکه له عیراقدا. له نیو هم په یوه ندی هیزه دا په یوه ندی کوردو ناوه ند
 له هه مووان زیاتر قوریانی هم جوړه په یوه ندییه بووه. به م پیته ده توانین به
 میژووی عیراقدا بچینه وه زور به ئاسانی هه موو نه و ساته وه ختانه دیاری بکه یین
 که کورد تیایدا ده رکه وتوون و هه موویان ساته وه ختی لاوازیی حکومتی
 ناوه ندین.

به لام هم ده قه به دیدیکی میکیافیللیانه وه نووسراوه. مه به ست له دیدی
 میکیافیللی چیه؟ میکیافیللی وه که هه موامان ده زانین نزیکه ی پینج سه ده
 له مه وپیش له شاری فلورنس له ئیتالیا ژیاوه. ساته وه خت و ژینگه و سیستمی
 سیاسی نه و پوژگاره ی که میکیافیللی له ژیر سایه ی خیزانی میدیچیدا ژیاوه زور
 له ئیستای عیراق و هریم ده چیت. مملانیی خیزانه کان، ناسه قامگیری، دهستی
 ده رکه ی و، له هه مان کاتدا که شه ی هونه ر و نابووری. له لایه کی تره وه
 میکیافیللی نه و که سه یه که نزیک بووه له م سیستمه وه و به شیوه یه کی
 مه به ستدار ده رباره ی نووسیوه. مه به ستان له شیوازی مه به ستدار نه وه یه نه و
 که سیک نه بووه ته نها بیته و میژوو بنووسیت یان پرووداوه کان پافه بکات، به لکو
 نامانجی نه وه بووه له پښکای دیده کانیه وه، له پښکای نووسینه کانیه وه ببیته
 به شیک له سیستمی سیاسی. ئیمه ییش لیږده که هم دیدانه ده خینه پیش چاو
 به مه به ستی به شداریکردنه له پړوسه ی سیاسی. جوړیک له به شداریکردن که

دەگمەنە و لە ھەمان کاتدا لاوازە. لە پێشەکی خیتاییک بۆ لیڤی میکیاڤیلی دەبیئت پۆزش بەیئیتەو بەوێی کە تەنھا کتیییکى ھەبە پێشکەشی لۆرینزۆی بکات، لە کاتیکدا خەلکی تر ئەسپ و شتی تری گرانبەھا بە میر دەبەخشن. ئێمە بە پێچەوانەى میکیاڤیلییەو پۆزش ناھتینەو و دیارییەکەمان بە بەنرخترین دیاری دەزانین، ئەک بۆ میر، بەلکو بۆ خەلک.^(۱)

لە لایەکی ترەو میکیاڤیلی ھەرچەندە خۆی وەھا دەردەخات کە لەپشت زمانە پاستەوخۆکەو ھەبە تاییەت لە کتییی میردا، چەندین مەبەستی شاراو ھەبیئت، بەلام زمانی میر زمانیکە کە دەربیری سروشتی بێ بەزەیی و بێ ئەخلاقی واقعی سیاسیە. سروشتی سیاسەتکردن لەو بەشەى دنیای ئێمەدا لە دلڤەقى و بێ بەزەیی و زۆرجار لە بێ ئەخلاقیدا میکیاڤیلیی تێپەراندووە. لە راستیدا زەقى و دلڤەقى میکیاڤیلی کاتیک بەراورد دەکریت بە دەقى کەلتورەکانی تر ئەھوون دەبیئتەو. ماکس ڤیبر لەم بارەىو دەدویت لە دەقى سیاسەت وەک پێشە، کاتیک میر بەراورد دەکات بە دەقى ئەرتاشاسترای کۆرتیلی کە دەقیکی ھیندیە چەندین سەدە پێش لە دایکبوونی عیسا نووسراو. ھەرەھا دەقى موقەدیمەى ئین خلدون بە ھەمان شیوازە.^(۲)

لە سەرووی ھەموو ئەمانەو پافەکانی میکیاڤیلی، ئامۆزگارییەکانی، ئەگەر بێتو بەرگیکی سەردەمیانەیان بە بەردا بکریت ئەوا لە ھەموو نووسراویکی تری پۆژئاوایی بەسوود تر دەبیئت.

داکۆکیکردنی میکیاڤیلی لە سەر شەپ و ھونەری شەپ و ھیزی سەربازی بۆ بردنەوێ پێگەى سیاسیی ئەمڕۆ واقعییکە لە عێراقدا پیادە دەکریت. کاتیک

1. بۆ ھەبوونی دیدیکی گشتگیری نیمچە ئەکادیمی بنواڕە:

<http://plato.stanford.edu/entries/machiavelli>

2. Max Weber Politics as a Vocation

<http://anthropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-Politics-as-a-Vocation.pdf>

ئىمە ئەم دىدانە دەخەينە بەرچاۋ كوردستان لە ژێر ھەر ھەشەى ھێرشى سەربازىدايە لە لايەن سوپاي عێراقى ناوەندەو. ميكيافيلليەت لە كوردستان لە زۆر پووەو لە ئارادايە، دەسەلاتى بنەمالە و ھەپکردن لە پێناو مانەو ھى بنەمالە و ئاراستە کردنى سىياسەت و گەشە و ھەموو بوارەکانى تەر لەم پێناوەدا، لە زۆر پووەو لە سەردەمى قۇناغى پێش دەولەت دەچێت. ئىمە كە ميكيافيلليانە ئەم دۆخە دەبينىن بۆ ئەو ھە بەرھەو بە پێۆبەردنێكى دەولەتى ئاراستەى بکەين. شايانى باسە كە ميكيافيللى يەكەم كەسە لە مێژووى بىرى سىياسىدا كە چەمكى دەولەتى بەكارھێنايێت.

ئەو ھى زياتر لە ھەمان كاتدا ھاندەرە بۆ بينىنى واقىعە كە بەم شىو ھە ئەو ھەموو دىد و پەرپاگەندە و لێكدانەو ھى خێرا و ھەنو كە پىيانەى كە مەبەستيان چەواشە كەردنە.

لە پووى واقىعى سىياسى دەسەلاتخاۋازىيەو دەكرێت بۆ نموونە ھەموو شتێك پەوايە لە پێناوى مانەو لە سەردەسەلات، يان ئامانج بە ھانەى ئامرازە و زۆر مەتۆدى تەر بە ئاشكرا لە دونىاي سىياسەتى ناوچە كەدا ببينرێت. ئەم بنەمايانە ھەموو ئەمەق لە كوردستان بە زەقى و بە پوونى پىادە دەكرێت.

ئىمە لەم باسەدا بە دوو ھێلى تەرىب دەپۆين، يەكەمىيان زىندوبوونەو ھى عێراقە و گۆرپانى عێراقە لە ولاتىكى لاوازەو بۆ سىستەمىكى تاكەكەسى بەرھەو دىكتاتۆرى، لە ھەمان كاتدا قەيرانە كوشندە و درێژخايەنەكانى ھەرێم لە بەرامبەر ئەم گەشەيەدا.

٤: دۆخە كە چۆن بىنرا:

پانانى دىدى ئەوانى تەر بە شىكى بنەپەتى ھەموو نووسىنێكە. لێرەدا دەكرێت دىدەكان بە گشتى بکەينە دوو پۆلێنەو: يەكەم دىدە دەرەكىيەكان، دوو ھەم دىدە ناو ھەكىيەكان. دىدە دەرەكىيەكان بە گشتى جەخت لە سەرنەوت دەكەنەو، وەك فاكەتەرىكى گەرە و بگرە تا قانەى پشت ئەم پشيوپىيە. بۆن ئان ھىفلىون لە

راپورتیکیدا له واشنتون پۆست ھۆکاری سەرەکی دەگەرئیتەوہ بۆ ھاتنی کۆمپانیای نەوتی ئیکسۆن، بە تایبەت بۆ ناوچە جیناگۆکەکانی نزیک موسڵ.^(۱)

ئێمە ھێندە جەخت لە سەر دیدی دەرەکی ناکەینەوہ، چونکە بۆ خوێنەرێک نووسراوہ کە وردو درشتی دۆخەکە بە لایەوہ مەبەست نییە، ھەر و ھا ھەمیشە ھەول دەدات بە جۆریک لە جۆرەکان بە ولاتی خۆیانەوہ ببەستێت. ئەمە بە مانای ئەوہ نییە کە نەوت ھیچ بایەخیک نییە، بە لکو لە کرۆکی دۆخەکە دایە، چونکە سامانی سروشتی توانابەخشە و ھەر و ھا دەتوانێت ببیتە ھۆکاری گۆڕینی جیوپۆلەتیکی ناوچەکە، بە تایبەت لە پەڕوہست بە تورکیا و ھەر ئەمەیشە کە ئەمریکا لە ھەموو ئاستیکدا دژ بەم گەشەییە، بە تایبەت بۆ کۆمپانیان تورکەکان.

لە لایەکی ترەوہ، پیکھێنان و ھاتنی ھێزی دیجلە بۆ ناوچەکانی کوردستانی ژێردەستی حکومەتی ناوەندی لە لایەن چاودێرانەوہ بە چەند شیوازیک ببنراوہ، لێرەدا بە کورتی دیدەکان و کەموکورتییان دەخەینە پیش چاوە و پافەکارییەکی سەرەتایی بۆ دارپشتنی چەند مەبەستی، یەکەم: تێگەشتن و جۆرەکانی تێگەشتنی ئێمە لە دۆخەکە. دووہم: پەرچەکرداری چاودێران و پۆشنبیران بۆ دۆخەکە و سییەم: خستە پیش چاوی ئاستەکانی تێگەشتن.

ھەر و ھا سەرباری ئەمانە وەک جۆریک لە پانانی ئەدەبیات لەم بارەوہ، پانانی ئەدەبیات، بەشیکی سەرەکی ھەموو کاریکی توێژینەوہیە، بۆ ئەوہی پیشانی بدەیت کە پیشتر لەم بارەوہ چۆن چۆن و چۆن و تراوہ و ئەم توێژینەوہیە چی زیاد دەکات و، پەرە بە چی دەدات و چی پەخنە دەکات.

1. لەم بارەوہ بنواڕە،

Ben Van Heuvelen 2012 In Iraq, Exxon oil deal fomented talk of civil war, December 18, http://articles.washingtonpost.com/2012-12-18/world/35887389_1_kurdistan-region-kurdistan-president-massoud-barzani-civil-war.

دهكریت په‌رچه‌كرداره‌كان به‌م شپږه‌یه پۆلین بکه‌ین، ئیمه بۆیه ده‌لین په‌رچه‌كردار چونكه بیرى كوردی به‌ گشتى پاشكۆی پووداوه و له‌ میانه‌ی رافه‌كارى بۆ پووداوه‌، هه‌میشه به‌ گشتى له‌ به‌ر نه‌ و دۆخه سه‌قه‌ته‌ی له‌ هه‌ریم له‌ ئارادایه‌، به‌ زۆرى له‌ هه‌ولئى نه‌وه‌دایه‌ كه‌ پۆشین و پاساوه‌اندان و وروژان و نه‌جیندای حیزبى بخاته‌ پێش چار. هه‌رگیز بیرى كوردی، به‌ ده‌گه‌ن نه‌بیت تیڤامان نییه‌ له‌ پووداوه‌، گه‌ران نییه‌ به‌ دواى په‌گ و پېشه‌یدا، هه‌ولئىك نییه‌ بۆ تېگه‌یشتن له‌ پوانگه‌ی گشتییه‌وه‌. ئیتر ئایا ئه‌م گشتییه‌ كورده‌، نه‌ته‌وه‌یه‌، خه‌لكه‌، نیشتیما نه‌ یان هه‌ریمه‌.

دیدى یه‌كه‌م به‌ختیار عه‌لى، په‌نگه‌ پتویست به‌ پاساوه‌نه‌كات بۆچى له‌ به‌ختیار عه‌لییه‌وه‌ ده‌ست پێ بکه‌ین. به‌ختیار كه‌ له‌ پێگای پرسیارێكى تا هیندێك ریتۆرێكه‌وه‌ ده‌پرسیت، ده‌یان‌ه‌وێت چ كوردستانێك داگیر بکه‌ن ؟ كوردنى پرسیاره‌كه‌ بۆ خۆى ئاماژه‌یه‌ كه‌ زیاتر له‌ كوردستانێك هه‌یه‌، كه‌ لای نه‌و به‌ گشتى به‌شكراوه‌ بۆ دوو كوردستان: یه‌كه‌میان كوردستانی یه‌كێتى و پارتى و دووه‌میان كوردستانی ده‌ره‌وه‌ی یه‌كێتى و پارتى. ده‌توانین بلین كوردستانی مادى و كوردستانی خه‌یالى. لای نه‌و كوردستان لای پارتى و یه‌كێتى داگیر كراوه‌، له‌ هه‌مان كاتدا نه‌و دوو حیزیه‌، 'سه‌ركه‌وتوویوون له‌وه‌دا نه‌و نه‌فسانه‌یه‌ بچینن كه‌ كوردستان مۆلكى نه‌وانه‌'. پاشان دیته‌ سه‌ر ترسناكی ئه‌م جوهره‌ داگیركرده‌.

'ده‌ره‌نجامه‌ ترسناكه‌كانى نه‌و به‌ تاییه‌تیکردنه‌، نه‌مۆ ده‌رده‌كه‌وێت. له‌ ساتێكدا كه‌ كوردستان ده‌كه‌وێته‌وه‌ به‌ر هه‌ر هه‌ر شه‌یه‌كى ده‌ره‌كى. له‌و ساته‌دا ته‌واوى ناكوکییه‌كانى ناو میژووى سیاسى ئیمه‌ دیته‌وه‌ پێش. نه‌مۆ ژماره‌ی نه‌و ده‌نگانه‌ی كه‌ ده‌لین كوردستان مۆلكى كیی و كۆ خواردویتی با نه‌وانه‌ به‌رگرى لێ بکه‌ن كه‌م نین'. ئه‌م دۆخه‌ به‌ لای به‌ختیاره‌وه‌ 'به‌ره‌مى نه‌و هه‌سته‌ قوولنه‌

به نامۆىي كه بىست سالا سوز دهكرىت. هستىكه دهري دهخات ئو نوخبه دهسالاتداهى كوردستانو لهگهلىشيدا ئۆپۆزسيۆن تا چەند بهشداربوون له دروستكردنى وىنهيهكدا بۆ كوردستان وهك خاكىك كه مولكى كهسانىكهو سهرزه مېنى كهسانىكى دى نيهه.⁽¹⁾

بهلام سهربارى ئهم جوره داگرکردنه يان نامۆکردنه ئىستا دۆخهكه جياوازه، چونكه 'كىشهى سهرهكى له ساناته دا كه دۆزمنىكى فاشىستى ناسيونالىست هيرش دههينىت، ئوهيه ئهم دۆزمنه هيرش ناكاته سهر ئو كوردستانه كه مولكويه تايبه تى پارتىو بهكىتييه، پهلامارى ئو كوردستانه نادات كه كارخانه و كهپىتالۆ بېره نهوته، بهلكو بهر له ههر شت هيرش دهكات سهر ئو كوردستانه كه سەمبولى ژيانه بۆ هەموومان، ئهم هيزه تەنيا پهلامارى ئو كوردستانه نادات كه پههەندىكى ئابورى هيه، بهلكو پهلامارى كوردستانى زمان، كوردستانى خەيال، كوردستانى يادهوهري، كوردستانى ژينگه دهەدات، بۆيه گهههەترين ههله بىكهين ئوهيه وا بزەنن كاتىك ناسيونالىستىك پهلامارى نهتههيهكى تردهەدات، تهماعى تەنيا له سەر سامانه ئابورىيهكانه، به پىچەوانهوه شهپى ناسيونالىستهكان هەميشه شهپىكى سەمبوليكه، هەميشه تىكشكاندى هيزى نهوى تره له سهر ئازادبوون'. بهختيار پاشان دىاليكتىكى ئاغا و كۆيله دههينىته ئاراهه بۆ شىوازي پهيوهەندى نىوان هەريم و بهغدا يان كورد و بهغدا، بهلام به تىگهيشتنى ئىمه ئهم ديدە ههلهيه. پهيوهەندى نىوان بهغدا و هەريم پهيوهەندى نىوان كۆيله و ئاغا نيه نه به مانا هىگلىيهكهى و نه به مانا كوردىيهكهى، مه بهستمان له ههناوى زمانى كوردیدا، كۆيله و ئاغا مانايهكى سادەيان ههيه، ههههههه سىسته مى كۆمهلاتى كوردى كۆيله نهبووه بهلام

---

1. رۆژنامه ئاوينه:

نه وهی هه یه خزمه تکار و پیاو و دهت و پتوه ند و شیوازی ترن که له پووی کۆمه لایه تی و سیاسیه وه پۆل و کاریگه رییان جیاوازه .

په خه یه کی تر که ده توانریت له م دیده بگیریت په روایزکردن یان که منرخکردنی ئابوورییه له بهرامبه ر شووناسدا، که به هه له تیگه شتنه له سه رتاپا پرۆسه که چونکه هه میسه شووناس هیچ نییه جگه له پوویشیک بۆ خواستی ئابووری. نه گه ر هه ریمی کوردستان جیگایه کی بی نرخ بوایه له پووی ئابوورییه وه، نه وا په یوه ندی له نیوان هه ریم و به غادا زۆر جیاواز ده بوو له وهی که نیستا هه یه، چ له پوانگه ی به غداوه و چ له پوانگه ی کوردوه. نه م دیده به ره می نه و ته وژمه سه قه ته یه که سه رتاپا بواره کانی زانستی مرقایه تی و نه ده بیاتی گرتۆته وه له م چند سه لای دوا ییدا. پشتگوێخستنی ئابووری و جه ختکردن له سه ر به های وه ک ناسنامه یان شووناس. وه ک په خه گرانى پۆست-مارکسیست به باشی ئاماژه ی پێ دده دن نه مه هیچ نییه جگه له که و تنه نیو خزمه تکردنی پرۆسه ی که پیتا لیزمه وه. به گشتی وه رچه رخان له ئابوورییه وه بۆ که لتوور وه رچه رخانه له مارکسه وه بۆ نیچه. له هه مان کاتدا وه رچه رخانه له فسه کردن له سه ر دادپه روه ری، گووزه ران، ژیار، بژووی، ده رفه ت، ئازادی به مانا راسته قینه که ی بۆ هه ندی بوا ری تراویله کی که هیچ نین جگه له به ره می کۆمپانیا زه به لاهه کانی جیهانی. به ختیار ده لیت 'کاتیک نازییه کان له جه نگی جیهانیدا په لاماری میله تانی تریان دده دا، له به ر سامان و سه روه ته کانیان نه بوو، به لکو له به ر نه وه بوو بیسه لمینن ده توانن هه موو میله تانی دنیا بکه نه کۆیله، بیسه لمینن مرقای نه لمانی بالآتر و نه وانی تر بچو کترن'. نه مه به هه له تیگه یشتنه له سه رتاپا دۆخی کۆماری قائمه ر. پاشان به ختیار عه لی به بونیادنان له سه ر نه م بونیادانه ده لیت: "کیشه ی سه ره کیی ناو عه قلییه تی ناسیونالیستی کیشه ی

به هیز و بیهیزی، گهره و بچوکیه، ته ماحه ئابورییه کان لیڤه دا به پله ی دووهم دین". دیسانه وه هه له یه کی کوشنده ی تر.

ئه گهریبت و به راوردیک بکهین له نیتوان شیوازی سیاسه ته کانی حکومه ته کانی به غدا له ناوچه نهوتیه کان و ناوچه کانی تر له پووی پامالین، به عسیکردن، دهستپیکردنی پپۆزه، هه موو ده رنه نجامی ترمان پی ده لێن. ئیمه به پیچه وانه ی به ختیاره وه که ده لیت 'جۆری ناسیونالیست هه میشه به ناوی سهروه رییه نه ته وه وه شه پ ده کات، شه په که ی نه و شه پی کلاسیکی و هه میشه بییه یه، که ده ره نجامه که ی به دروستکردنی «ئاغایه ک» و «کۆیله یه ک» کۆتایی دیت، بروامان وایه پپۆسه که لیڤه دا کۆیله و ئاغا نییه. ئه وه ی له ئارادایه سه پاندنی ده سه لاتی ده وله تی ناوه ند ه به سه ر سه رتاپا سنووره کانیدا به هه موو په هه ند ه کانی. ئه م سه پاندنه بۆ ململانێکردن نییه له گه ل کوردا بۆ ئه وه ی بیسه لمینیت که ئه وان ئاغای کورد، به لکو بۆ توه نه وه ی کورده، چونکه ئه گه ر له پپۆسه ی ئاغا و کۆیله پامینین ئه و ئاغا کۆیله ناکوژیت، نایه ویت شووناسی کۆیله بوونی بگۆریت، ئاغا و کۆیله له په یوه ندیه کی ئالۆزدان که به په یوه ندیی دانپیانان ناسراوه هه ر دو ولا پیوستیان به یه کتره. لیڤه دا حکومه تی ناوه ندی ده خوازیت کورد نه بیت و جۆری نه بوونه یان بتوینه وه یان ملکه چ و په راوێزین یان به ته وای بیسپینه وه وه که له نه نفال و هه له بجه دا هه ولیدا. کاتیک سپینه وه شیوازی په یوه ندیه که یه ئه و په یوه ندیی ئاغا و کۆیله له ئاراد نییه. دوو دیارده به زه قی هه له ی ئه م تیزه مان بۆ پوون ده کاته وه، پاگواستن و قهرکردن. ئه وه ی ئیمه له گه ل به ختیاردا هاوڕاین ئه وه یه که 'مه ترسیی هه ره که وه بيش لیڤه دایه، ئایا دوو هیزی وه که پارتی و یه کیتی که نه یانتوانی وینه ی کورد وه که بوونه وه ریکی ئازاد بچه سپینن، ده توان به رگری له مانا قووله کانی پشت ئه م هه په شه و جه نگه بکه ن ؟ ئه وه شتی که من گومانی که وره م لئی هه یه!⁽¹⁾

1. بۆ زانیاری زیاتر ده رباره ی دها لیکتیکی کۆیله و ئاغا بنواړه،

Andrew Cole (2004) What Hegel's Master/Slave Dialectic Really Means
Journal of Medieval and Early Modern Studies 34.3 577-610

ئەم دىدەي بەختيار ەلى بە شىۋەيەكى زەقتىر لاي عومەر حاجى عىنايەت
 پەنگ دەداتەو ە نووسىنىڭىدا لە پۇژنامەي ھاۋلاتى. بە لاي ئەم بە پىزىيەو ە
 ەگەر سوپاي مالىكى ەيىرش بكا ئەجىنداي شوقىتىنەتى ە رەب و
 بەرنامەي ۋلاتىكى ھاوسىمانى پىيە كە باۋەپى بە بوۋنى كورد نىيە، مالىكى بۇ ئەو ە
 نايەت تەنھا دەسەلات لە دەسەلاتدارانى ە رىم ە رىگىرى و سەروەت و
 سامانى نامە شىروعيان زەوت بكا، ئەو دىت و دەيەۋى زىمانى كوردى،
 ەزى كوردايەتى، كلتورى كوردى خاك و نىشتىمانى كورد داگىر بكات و
 ەلبە شىنى، ئەو ەي (۲۲) سالە بوۋىاد نراۋە بە ە موو كە موكوپىيە شەو ە
 تەخت و تاراخى دە رىيەنى، ئىمە دەزانىن ئەوانەي كە ئىستا سەرمايە دار و
 دەسەلاتدارن دەتۋانن لە گەل داگىر كە راندا پىكىپىن و ەل بكن
 ئەو ەي داگىر كە رى قەبول نىيە و باجەكەي دەدا پۇشنىر و كرىكار و جووتىار و پالە
 و ەزار و نەدار و خاۋەن ەلبە شى نىشتىمانىيە راستەقىنە كانن كە تاقە خەمىيان
 پاراستنى سەروە رىيە كانى ئەم گەلەيە، بۇيە پىۋىستە ئەوانەيش كە
 كوپى نازدارى دوو حىزىيەكە و حىزىيە ھاۋپەيمانە كانىيان نىن ئەم جارەيش شان
 بدەنە بەر ەيىرشى كوللە ئاساي پەگەزە رىستانى ە رەب و بەرگىرى لە خاكى نىشتىمان
 بكن و بۇ دەسەلاتدارانى سەلمىنن كە ئەوان پارىزەرى راستەقىنەي ئەم خاكەن و
 جارىكىدى بىيانكەن بە قوربانى ۋتەكەي ئىسماعىل بىشكچى كە دەلى: (خراپترىن
 دەسەلاتى كوردى بۇ كورد لە باشترىن دەسەلاتى نا كورد بۇ كورد باشترە). ەبىر
 دەسەلاتدارانى ە رىمىشى دە ەنمەو ە كە چۇن دەبىت بەرگىرى لە
 پەۋى كوللەي خاۋرو بگىرت ە روایش دەبى بەرگىرى لە ەيىرشى قەلە پەشەكان لە
 باكوور و دالاشەكان لە پۇژ ەلئەو ە بگىرت، ئەو راستىيە لەياد نەكەن ئىمەي كورد
 سى دوزىمنان ەيە نەك يەك". ئەم دىدە ەنندە شىۋە كارى نىيە، ئەو ەندەي
 خستە پوۋى دۇخىكى سەختە لە پارايى. دەكرىت بوترىت كە پىۋسەكە لە پوۋى

زیاده پۆیییه پووناکی خسته سەر ئه وه دۆخه یه که ئیستا له ئارادایه، بۆیه ههر زوو ههر دوو نووسه ر دینه سهر مه بهسته که یان.

"به داخه وه، ماوه یه که ژماره یه کی به رچاو له پوونا کبیرانو خوینده واره په خنه گره کانی کوردستان هه لویستی پاسیف و بيموبالاتانه له سهر هاتنی هیزه کانی ئۆپه راسیونی دیجله و له شکر کیشیه کانی حکومه تی عیراقی له خۆ نیشان ده دهن، به تاییه تی له سهر لاپه ره کانی فیسبووک. له ژیر پۆشنایی نه وه ی له سه ره وه باسکرا له مه ر هه لویستی منه وه ره کانی کوردستان له بیسته کانی سه ده ی پابردودا هه لویستی هه ندیک له خوینده واره کانی ئیستای کوردستان له حکومه تی هه ریم، ده کړت بلتین خه ریکه میژوو به شیوازیکی دیکه و له زه مه نی ئه مپۆدا دوپاره ببیته وه. که منین ئه وه منه وه ره کوردانه ی ئه مپۆ که له بهر بوونی گه نده لئو ناعه داله تی و پاوانخوازی یه کیتی و پارتی خه ریکن شوینیتی هه مان منه وه ره کانی بیسته کانی سه ده ی پابردوو هه لگرن. به ناشکرا یان به نه ینی، پاسسته وخۆ یان نا پاسسته وخۆ بانگه واز بو پشترکردنه نیشتمان/کوردستان ده که نو بیده نگه ی له هاتنی له شکری مه لیکه نوێکه ی عیراق (مالیکی) بق کوردستان هه لده بژین".

پاشان ههر دوو نووسه ر دینه سهر به راوردکاری دۆخی هه ریم و دۆخی به غدا و ده ره نه نجام هه ریم براوه یه. ههر دوو نووسه ر نه وه یان له بیرده چپت که بر کیشه نییه، به لکو بوونی دیارده که بۆخۆی کیشه یه. گه نده لئو ملیاریک بیت یان دوو ملیار ههر گه نده لئیه. دیاره ده بیت گه وره یی و بچوکی نیوان هه ریم و به غدا له به رچاو بگرین، چونکه نه گه ر هه ریم به هه مان ئاستی به غدا له پووی بپه وه گه نده ل بیت ئه و ده بیت هه موو بودجه به ته وای بپیت.

ئه م نووسینه به شیوازی نووسینه کانی تری پیشوو بانگه شه یه بق داکو کیکردن له کوردستان، سه رباری هه موو ناشیرینییه کانی، چونکه ئه وه یزه ی

که ده خوازیت داگیری بکات ناشیرینتره. له هر سې نووسینه که دا کومه لیک هاوېه شی هه یه جگه له بانگه شه که یان، یه که م: سه ختی نارگو مینته که، که هه موو نووسهران پیو یستیان به به هانه و به لگه و ترس و توقاندنی زور هه یه بڼ بونیا دنانی نارگو مینته که یان. دوو م: هه موو نووسهران له دڅخکی ویزداننې سه ختدا ده ژین که ناچارن داکوکی له بوونیک بکه ن که خوازیارن وه ها نه بووایه، به لām له جوړیک له پارایی سه ختدان. سییه م: هه موو نووسهران له میانه ی و بهرچاوخستنی نه م دیده نازاراوییه دا کومه لیک لایه نی گرینگیان فراموش کړدوه، جگه له به ختیاره لی له دوا دیرپدا به گومانیکه وه بهرچاوی ده خات.

پرسی گرینگې وه، نایا نه م دڅخه لاوازی شپړزی و دوو بهرکه کی و ململاننې ناوڅوې و توران له نیشتمان هه ریمی هینده لاوازه کړدوه له توانای بهرگری نه بیت. هه موو نووسهران له وه بی ټاگان که نه مه قوناغیکې نوییه، عیراق تیایدا دروست ده بیت وه و هه ریم ده بیت شه ریکې دریرخایه ن بکات، که به داخه وه میژووی کورد پیمان ده لیت له کاتیکدا کورد قارمانانه شه ر ده باته وه به لām هه میسه جه نگ ده دڅپړنې. هیچ کام له م نووسه رانه دڅخی جه نگیان وینا نه کړدوه، به لām هیشتا وا ده زانن نه وه ی پوو ده دا بریتییه له شه پیک و پاش نه نجامدانی له ساتیکې کورتدا کوتایی دیت. دوو شت کاریگره یی کوشنده یان هه بوو و هه یه له سر کورد، یه که م: هه لویست و هه لویست-نواندن. دوو م: قاره مانننې. هر دوو نه م دوانه له زور پووه وه له یه که ده چن، بریتین له ده رکه وته یه کی سوپه رمانانه، له ساته وه ختیکی که مدا بڼ نه وه ی کونیک بکاته نه و دڅخی که له نارادایه، به لām چونکه توانای بهر ده وامبوونی نییه نه وا له نه نجامدا تنها وه ک گردیکې بچکوله ده رده که ویت له ده شتایییه کی فراواندا.

له بهرام بهر نه م دیده بانگه شه بییانه دا نووسیننیکې بورهان یاسین زیاتر قولتر و به ناگایانه یه. بورهان له سایتی سبه ی ده نووسیت 'کاتیک سیاست

ئاراستە راست و دروستەكانى لە دەست دەدات. بە لای بورهانهوه، 'زۆرچار
كەس و لایەنەكان دەكەونە ھەلەیهكى زۆر جیدییهوه، كاتێك بۆ تیگەیشتن لەو
قەرانی كە ئەمۆ بەزۆكى پانتاییى سیاسى لە باشوورى كوردستان گرتو، باس
لە سەرەتای دروستبوونی ئۆپەراسیۆنى دیجلە یا ھەندێ پووداوى ترى لەو جۆرە
دەكەن. بە لای ئەووە قەرانیكە سەربازى یان ئانى نییه، بەلكو پەگى قوولى
ھەیه. 'لەپەرمانبەردا دەمەوى ئەو جەخت بكەمەرە كە تەواى كێشەكە پى لە
كۆمەڵێك ھەلەى جیدی ھەلدەگرێ كە ھەر لە سەرەتای سەرلەنوێ
دامەزراندنەوێ دەولەتى عێراق، دواى كەوتنى دىكتاتۆر، سەرکردایەتیی
سیاسى باشوورى كوردستان تێیان كەوت. ئەم ھەلە سیاسىیانەیش زیاتر
دەرپرێ خۆشبەینییهكى سیاسى بۆ بنچینە و بۆ بنەما بوو. ئەو خۆشبەینییهیش
دەرھاوێشتەى خۆیندەوێیهكى بە ھەلەى سەرپەرێ پوانگە سیاسىیەكە بوو.
ئەو خۆشباوەرپییهى كە سەرچاوەى ھەلەكانە بە لای بورهانهوه خۆیندەوێیهكە
كە پەنگدانەوێ و دەرپرێ جیھانبەینییهك بوو كە ھى دوینییهكى زوو و كات بە سەر
داچوو بوو، جیھانبەینییهك كە خۆى لەو پەوایە دەبەینییهو كە شیوەیەك لە
شیوەكانى ئۆتۆنۆمى دەتوانێ چارەسەرى كێشەى كورد بكات. دیوەكەى ترى
ئەو باوەرپەیش ئەو بوو كە دیموكراسى دەتوانێ ئەو زامانە بۆ كە كورد لە
چوارچێوەیدا بە مافەكانى بگات، بە بۆ ئەوێ بیری لەوێ كەردبێتەو كە
سیستەمى ھەلبژاردن دەكرێ نەتەوێ سەردەست بكات بە خواوەنى پێگەى
زۆرینەى دىكتاتۆرى. لە لایەكى ترەو لەم پۆزانەدا، دواى ئەوێ كورد زۆر
دەنگ كەوت لە تیگەیشتنى ئەو مەسەلەیه، ترسێكى گەورە لەوێ ھەیه كە
حكومەتى داھاتوو ھى زۆرینە (تۆ بۆ دىكتاتۆریەتى زۆرینە) بۆ ئەگەرێكى
ھەرە بەھیزیش ئەوێ كە كورد بێبەش بكرێ لەو حكومەتە زۆرینەیه.

بورهان به پېچه‌وانه‌ی نووسه‌رانی پېشوو دهنووسیت^۱ هه‌په‌شە‌ی گه‌وره
 به‌غدا نییه، به‌لکو هه‌په‌شە‌ی نه‌وه‌یه که هه‌لگرانی لۆژیکي سیاسي هه‌له و
 جیهان‌بینییه‌کی چه‌وت و شک‌ست‌خواردوو سه‌رکردایه‌تی کورد ده‌یکه‌ن، وه‌ک
 مۆته‌که له سه‌ر کێشه‌ جوان و په‌واکه‌ی دانیشتون^۱ خه‌راپ‌تریش له‌وه نه‌و کێشه
 جوانه‌یان کردوو به‌ دیوارێک خۆیانی له‌ پشت‌حه‌شار ده‌ده‌ن و ده‌یکه‌ن به
 قه‌لغانی به‌رگریکردن له‌ خۆیان... به‌رده‌وامی هه‌و کێشه‌کان به‌م شیوه‌یه به
 نه‌گه‌ری نۆر کاریشه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی گه‌وره یۆ کورد به‌ دوا‌ی خۆیدا ده‌هێنێ^۱.
 گه‌رچی نه‌م دیده‌ی بورهان له‌ هه‌موو دیده‌کانی تر ستراتیژیانه‌تر داپۆژاوه
 و خۆی له‌ وه‌همی ناسیۆنالیزم و قسه‌ی خۆشی پۆژانی ناشتی به‌ دور‌گرتوه.
 ده‌کرێت په‌خنه‌ی گه‌وره له‌ دیده‌کانی بورهان یاسین نه‌وه بی‌ت که ئایا چۆن له
 نێوان مه‌ترسی به‌هێزیوونی عێراق و به‌ لاوازمه‌وه‌ی کورددا سیاسه‌ت بکری‌ت.
 دیاره‌ بێگومان نه‌رکی ئۆپۆزیسیۆنیکی وه‌ک گۆپان دووجار قورسه‌ یان له‌راستیدا
 سی‌جار. چونکه، کاتی‌ک به‌شدار نابێت نه‌وا هه‌ر زوو ئامرازه‌کانی میدیای
 وروژینه‌ری ده‌سه‌لات وێنای خیانه‌تکاری به‌ر به‌ردا ده‌که‌ن و خه‌لکی به‌ گشتی له
 دۆخیکی پڕ له‌ پارایی و نا‌سه‌قامگیر وه‌هادا په‌نگه‌ خۆیان له‌ بیرکردنه‌وه‌ی قوول
 به‌ دور‌بگرن. دووه‌م: له‌ کاتی پوودانی پووبه‌پووبوونه‌وه‌دا نه‌وا جوړیک له
 سپینه‌وه‌ی یاده‌وه‌ری دێته‌ ئاراوه، به‌م پێیه‌ نه‌گه‌ر چالاکانه‌ ئاماده‌ نه‌بێت، نه‌وا
 په‌نگه‌ بپیته‌ یه‌که‌م قوربانیی شه‌ڕیان باجیکی قورسی ده‌ی. سییه‌م: چۆنیتی
 مامه‌له‌کردنی یه‌کی‌تی و پارتی له‌ گه‌ل قه‌یرانه‌که‌دا، له‌ نه‌جمادا کاریگه‌ری هه‌یه له
 سه‌ر پێگه‌ی بزوتنه‌وه‌ی گۆپان، بۆیه‌ گۆپان سل‌ نه‌کاته‌وه له‌ جه‌ختکردن له‌وه‌ی
 که ته‌نها له‌ پێگای کوردستانیکی تۆکه‌م و به‌هێز و ئازاد و گه‌لدۆسته‌وه ده‌توانین
 پووبه‌پووی قوناغی داها‌توو ببینه‌وه.

بەلەم سەربارى ھەموو ئەمانە ئەوھى دەگوزەرىت بەرنەنجامى قەيرانىكە لە
 نىپستىم. مەبەستمان لە قەيرانى ئىپستىم ئەوھى كە نەتوانى لە ئەزموونت، لە
 يادەوھرىت، لە دۆخى راستەقىنەت، لە شىۋازى پەيوەندىت، لە دۆخى بوونت، لە
 پىنگەى نۆدەولەتت، لە پىنگەتەى كۆمەلەتت، لە مېژووى تراژىدىكانت، لە
 كەلەپوورت، لە بەھاكانت سوود وەرىگرىت، بىيانكەيتە كۆمەلە سەرچاۋەك بۆ
 تىگەيشتن لە ئىستا. ھەر سىياسەتتە نەتوانىت بىرى قولۆ و پەرچەكردارى ئانى
 پىنگەوھ گرى بىدات ئەوا ھەمىشە قورىانى دەستى ئەوانەى كە دەتوانن بەو كارانە
 ھەستن. ديارە قەيرانى ئىپستىمى سىياسى كوردى كۆمەلە سەرچاۋەى ھەى،
 يەكەم: تەسكىى ئاسق، دووھم، خۆشباۋەرى يان كالفامى، سىيەم: بىر كوردنەوھ تا
 دواى نيوەپۆ، چوارەم: لە سەرووى ھەمووھىوھ تەسكردنەوھى ھەموو شىتەك لە
 ناگايىي چەند كەسىكدا. بالايى بەرژەوھندى خىزان و بنەمالە لەبرى
 بەرژەوھندى خەك. لە راستىدا خەك وەك بوونەوھەر ھىچ مافىكى سىياسىيان
 نىيە، لە ھەرىدەدا، داخوازييان ھەموو خزمەت و دامەزراندن و كاروبارى بۆئويىيە،
 كە زىاتر پەھەندى ئابوورى ھەى لەبرى سىياسى، بەلەم خواستى ئابوورى
 نىشانەى قەيرانى سىياسىيە، كە بەداخوھ دەركى پى ناكرىت. ئەوھ سىياسەتە
 ئابوورى لە قالد دەدات لە جىگايەكى وەك ھەرىدەدا، نەك بە پىچەوانەوھ.

لەگەل ئەمەشدا كۆمەلەك ھۆكارى تر ھەى وەك ھەست بە كەمىكردن. پامان
 لە فېدىۋكانى سەدام حسىن لە كاتى كۆبوونەوھكانىدا بۆمان پوون دەبىتەوھ كە
 كەسى سەركردەى دىكتاتور ھىندە نارسىسە ناتوانىت ھەرگىز بىرىكى تر قبول
 بكات لە دەرەوھى بىر كوردنەوھى خۆى، لە بەرامبەر ھەر جىاوازيكدا ھەلەشەى و
 تووپەبوون و سزادان بەكار دەبات. ھەموو ئەمانە ترسن لە پىنگەى خود وەك
 بىر كەروھەك كە بى توانايە لە بىر كوردنەوھى، ھەر ساتىك كە بىر دەخرىتەوھ لە
 بى توانايى ئەوا ھەلوىستى بازاپى و توند و پىر لە توندوتىژى دەبىت.

جیئی ئاماژە یە کە ھەر دوو نووسەرەن، مەریوان وریا قانیع و ئاراس فەتاح دوو بابەتی درێژیان لە پۆژنامەی ئاوێنە نووسی. نووسینەکانیان لە بەرامبەر نووسینەکانی تردا توکمەتر بوو، بەلام وەک پەخنە یەکی گشتی پەهەندییەکان، ئەوان زیاتر بایەخ بە دەرکەوتە و بەکاربردنی پووداو دەدەن لەبری ھۆکار و دەرئەنجام. پەهەندییەکان بە گشتی لە لۆجیکی جیوپۆلەتیک و ئابووری و سیاسەت و پەیوەندیی نێودەولەتی و دەولەت وەک پیکھاتە یەکی ئالۆز خۆیان بە دوور دەگرن و هیچ کامێکیان تاییەتمەند نین لە هیچ کام لەم بوارانەدا. دیارە بێگومان پارتی ئەم پووداو بەکار دەبات بۆ خۆ بەقارەمانکردن ھەروەھا بۆ ھۆننەوێ حیکایەتی جەنگ کە میژووی پاش پاپەڕینی لێی بێبەرییە. ئەو نەوێ نوێیە کە پارتی دیموکراتی کوردستان پێک دەھێنن لە تەمەنیاندا فیشەکیکیان بەرامبەر غەیرە کورد نەتەقاندووە. دۆخیکی ئەخلاقی سەختە، بۆ کەسێک بێر لە ئەخلاقی سیاسی بکاتووە و ھەلگری خێتایی نەتەوێی بێت، بەلام ئەگەر لە پوانگەی میژووی درێژخایەنەو، لۆنگ جیورە، تەماشای بکەین، لە پێنج سەدەی پابردوودا کورد زۆر ململانێی یەکتە کردووە بەلام فاکتەر و بزۆینەر و دەرئەنجامەکان ھەرگیز بە مەبەستی ھێزە کوردییەکان نەکەوتۆتووە. گەرچی ھەمیشە فاکتەری ناوکی فاکتەری سەرکێیە. شەپی کورد بەرامبەر بە کورد گەورەترین و پیرۆزترین شەپ بەلای زۆرینەی ھێزە کوردییەکانەو بە تاییەت ھێزە چەکدارە بنەمالەییە تەقلیدیەکان، بەلام دەستکەوت ھەمیشە دۆپان بوو.

٥: عێراق وەک ئامێری بەرھەمھێنی دیکتاتۆر:

دیکتاتۆریەت زاراوێکی پڕ نازارە، لە عێراقدا لە میژووییەکی نزیکدا کەسێک بوو. پاش پۆشتنی ئەو کەسە باشتەر بۆمان پوون بوووە کە ئەو کەسە ھەرچەندە

دیکتاتور بو، به لّام دیکتاتوربوونی تاییهت نه بوو به شهروهه، لیره دا قسه له عیراق ده کهین وهك ئامیژیک که بواری دا بوونه وهریکی وهك سه ددام بهیښته ناروه و پاشان بیکاته که لتور. دیکتاتور خاوهن دهسه لاتی په هایه. که موقوف خاوهن دهسه لاتی په ها بسو وهك جوړه شیتیک مامه له دهکات، به لّام نه م شیتبوونه کاری نیمه نیبه لیره دا پافه ی بکهین. نه م شیتیه خوی له سه رکیشی و خوندن و سوالی سه رنج و زور کاری تردا دهرده که ویت.^(۱)

وه لّامی نه و پرسیاره ی نیمه لیره دا به دوايه وهن شهويه که، ئایا عیراق کارگه ییه کی به ره مهینانی دیکتاتوره؟ بۆ شهوه ی دیکتاتورییت چیت پیویسته، با له سه رتادا بۆ وه لّامی نه م پرسیاره بگه پښین. گه ر بگه پښنه وه بۆ پښاسه ساده که ی دیکتاتور نه و بۆمان دهرده که ویت، بوون به دیکتاتور پیویستی به که سیکه که بتوانیت له خویدا دهسه لاتی په ها کۆ بکاته وه. به و مانایه خوی بیته تاقه سه رچاوه ی شه رعیه تی بریاری سیاسی خوی. له هه مان کاتدا ده بیت بپرسین ئایا چون ده توانریت که له که سیکدا، له ته نها که سیکدا، دهسه لاتیکی په ها کۆ بکریته وه، به و مانایه که که سی تر، هیچ پښکاته یه کی تر، هیچ لایه نیکی تر بۆی نه بیت هیچ دهریاره ی دهسه لات بلیت، سه رجه م کومه لگا کورت بکریته وه بۆ په پره وکری دهسه لات، پیاده کری دهسه لات. نه مه یه که هه میسه تۆتالیتاریهت، یان سه رتاپا گه رای، به ستر او ته وه به دیکتاتوریه ته وه. دهسه لاتی دیکتاتوری بۆ شهوه ی فه راهم بیت ده بیت سه رتاپا کومه لگا بخاته ژیر پکیفیه وه، هه موو جیاوازیک بسپښته وه، هه موو سه رچاوه یه کی مه ترسی له ناو بیات. به کورتی سه رتاپا کومه لگا بیته یه ک تۆپه ل. دیاره نه م بیر به پۆشه لات نامق نییه. ئیسلامی سیاسی بۆ نه موونه خوی به بزووتنه وه یه ک ده زانیت که شه رکی شهويه سه رتاپا کومه لگا وهك یه ک لی بکات.

1. Jacques Derrida, *The Beast and the Sovereign*, Volume 1, Geoffrey Bennington (tr.), U. of Chicago Press, 2009, 349p.

ۋەك زوھىز جەزائىرى لە كىتئىبى ستەمكاردا (چاپى عەرەبى بەيروت) دەلىت،
 ھەلەيە ۋەھا بزانىن كە سەرۋكپەرستى بەرھەمىكى تايىبەتى بەعسە، بەعسىيەكان
 لە كۆمەلىك نەرىتەۋە درىژەيان پىندا كە رەگەكەي لە ئايىندايە كە مرقى لاواز لە
 بەرامبەر سىروشت و جەورى كۆمەلگادا پال پىۋە دەنىت بۆئەۋەي پەنا بەرىت بۆ
 نىمامىكى بىگوناه بۆئەۋەي بىتتە واستە لە نىوان ئەو خالقىدا، ھەرۋەھا لە
 كەلتورى خىلەۋە كە لە سەر گرېبەستىكى ئەبەدى دروست بوۋە لە نىوان
 تاكەكان و سەرۋك عەشىرەتدا، كە لەبرى ھەموۋان ھەلسوكوت دەكات، لە ھەمان
 كاتدا سەرۋكپەرستى رەگى لە ژيانى سىياسىي ئەم سەردەمەشدا ھەيە كاتىك كە
 كەسايەتتى حىزبى سەرۋك پۆلىك دەبىنىت كە بالائىرە لە پۆلى ئەو بىرانەي كە
 ھەۋلى پىكەۋەنەنى پىگەي سەرۋك دەدەن، بە مانايەكى تىر كەسايەتتى خۆي
 بالائىرە لە ھەموۋ ئايدىۋلۇزىيەك. ئەم دۆخە لە ناۋەندە تايىبەت و بچوكەكانىشدا
 بەرجەستە دەبىت كاتىك باۋكىك لە خىزاندا ۋەك پۆلى دەسەلاتى بالا دەبىنىت و
 ھەموۋ دەبىت ملەكچى بن، لە ھەمان كاتدا كاتىك سەرۋك دەبىتە باۋك ئەو
 ھەموۋان دەبنە منالى و دەبى گۆپرايەلى بن. زوھىز جەزائىرى لە كىتئىبى
 ستەمكاردا بە وردى باسى ئەم دۆخە دەكات لە نامازەكرىنىدا بە دەسەلاتى
 سەدام.

بەلام ئىمە لىرەدا جەخت لە سەر عىراق دەكەينەۋە ۋەك ئامىرىك بۆ
 بەرھەمەتئانى دىكتاتورىيەت بە شىۋازى تايىبەتى خۆي. كە ۋەھا دەلىلەن
 مەبەستمان لەۋەيە عىراق ۋەك پىكھاتە، ۋەك سەرچاۋەي ئابۋورى، ۋەك مىژۋو،
 ۋەك ئاگايىي مرقىي ئامادەيە بۆ دىكتاتور.

عىراق ۋەك پىكھاتە، مىژۋى مۆدىرنى عىراق مىژۋى دىكتاتورە يەك لە
 دۋاي يەكەكانە. ئەوانەي خۇيان بە دىكتاتور نازانن بە ئاسانى دەچنە خانەي
 دىكتاتورەۋە. يەكەم سەرچاۋەي دىكتاتورىيون ئەۋەيە كە ھىشتا لە ئاگايىي

مرۆڤى ئەم ناوچەدا ئەو ئاڭايىيە نەھاتتە ئاراۋە كە دەسلەت لە دەرەۋەى كەس بېت. ھېشتا بە ئاسانى پېتناسەى دەسلەت لە كەسەكاندايە. ھېشتا مرۆڤ لە عىراق ناتوانىت وېناى دەسلەت بىكات لە دەرەۋەى كەس. ئەم خەيالە ئامادەيە، ھەمىشە كارئاسانىيە و ھاندەرە بۆئەۋەى ھەركەسىك كە دەرەۋەى بۆ دەستكەۋىت بېتە ئەو كەسەى كە ھەمووان بە خاۋەن دەسلەتەى دەزانن. بەر مانايە فشارىكى كۆمەلەيەتى لە سەر كەسى بەرپرس ھەيە بۆئەۋەى بېتە ئەو كەسەى كە ھەمووان لە خەيالىاندا ھەيە بۆ كەسى دەسلەتدار. لە ئەنجامدا كەسى دەسلەتدار دەبېتە كەسىكى كاريكاتورى، بەۋەى ھەمىشە لە ھەولەى خۆسەپاندندايە بە سەر ئەۋانى تردا بە ھەموو پىڭايەك. ھەر ئەمەيش سەرچاۋەى ئەۋەيە لوى ئەلتۇسىر سەمكارى پۆژەلەتەى بە جۆرىك لە كاريكاتور ناو دەبات.

(۱)

لە كاتىڭدا كە پالئەرىكى ۋەھا ھەيە ئەۋەى ترسناكە كە پىڭكەتەى عىراق ۋەك ئىتىنى ھۆكارىكى ترە بۆ ئەم دياردەيە. ھەرگىز ھىچ سەرۆكىك نابىت لە عىراقدا بە دلى ھەمووان بېت، بەلام ھەموو بەرپرسىكى بالاي عىراق لە ھەولەى ئەۋەدايە كە بېتە دەسلەتدار بە سەر ھەموۋانەۋە يان ھەمووان ۋەھا لى بىكات كە دان بە دەسلەتەى ئەۋدا بىنن. بەلام لە ھەمان كاتدا بە ئاڭايە كە كاريكى ۋەھا مەھالە بۆيە، سىل ئاڭكەۋە لە بەكاربردنى ھىز و توندوتىژى بۆ ڧەراھەمبەۋنى ئەم خەۋنە. ئەم دۆخە پىك بۆ كوردستانىش پاستە. ھىچ لايەنىكى سىياسى لە توانايدا نىيە بېتە دەسلەتدارى سەرتاسەرى ھەرىم، بەلام ھەموو يان بە تايىبەت دوو لايەنە سىياسىيەكەى مېژۋى نوئ ھەمىشە لە خەۋنى ڧەراھەمبەۋنى ئەم خەۋنەدا برون. ھەموو ھەولەىك بەو ئاقارەيە. سەدام حەسەن لە پۆمانەكەيدا (زوبىدە و

¹. Althusser, L 1970, 'From capital to Marx's philosophy, in Reading capital, eds L Althusser
E Balibar, trans. B Brewster, New Left Books, London, pp. 11-69 .

مەلىك) بە پوونى ئامازەى پى دەدات. كاتىك مەلىك سىل ئاكا تەو لە بەكارهينانى توندوتىژى بۇ ناچار كىردى زوبىدە بۇ ئەو ەى خۆشى بویت. ديارە لە كەلتورى كۆمەلەيتى پۇژانەدا خۆشەويستىي وەها دەبىنریت كە جۆرىكە لە پاماتن. ئەمە بە پوونى لە لىكدانەو ەى پەيوەندىي خۆشەويستىشدا ئامادەيە.

هۆكارىكى هيجگار كاريگەرى تر لەم بوارەدا بوونى سەرچاوەيەكى سروشتى بيشومارە لە عىراقدا كە دەست و برد دەخريتە خزمەتى فەرەھەمبوونى ئەم خەوانەو. سامانى سروشتىي عىراق لە پووى نەوت و گازەو ەيتىدە زۆرە كە بەشى زياتر لە ۲۰۰ مليون خەلك دەكات، بەلام بە جۆرىكى وەها بەفەرۆ دەدریت كە لە ولاتىكى كەمتر لە سى مليون خەلك زۆرىنەيان لە ژيانىكى ژىرە ژاريدا دەژىن. ەمان ديد بۇ ئىستاي ەرىم پاستە كە سامانى سروشتى بەكار دیت بۇ سەپاندنى جۆرىكى تايبەت لە سىستەم ئاگايىي سىياسى، كە تەنھا خزمەتى دوو بىنەمالە دار و دەستەكەيان دەكات.

ەبوونى ئەم بىنەمايانە ەموو پىكەو ە كە خۆى لە كەلتورى و ويناو پىكەتەى فەرەيىي عىراق و سەرچاوەيەكى زۆرى سامانى سروشتيدا ەموو پىكەيتەرى ئەو ئامىرەن كە دەبىنە ەوى دروستبوونى دىكتاتور، بۆيە بۇ مامەلە كىردن لەگەل عىراقدا دەبىت ەمىشە وەها بىبىنریت كە دىكتاتورىيەت يەكپكە لە ئەگەرە گەرەكانى دەرئەنجامى دەسەلات.

ئىمە لىرەدا دەبىت دىكتاتور لە شىوازە پۇژەللاتىيەكەيدا وينا بکەين نەك شىوازە پۇژاوايىيەكەى. گەرچى ەاوشىو ەيىيەكى گەرە ەيە لە نىوان ئەم دوانەدا بەلام تايبەتەندىي تايبەتیش بوونى ەيە. گۆيلز لە وتارىكى كورتيدا لە سالى (۱۹۳۹) دەلەيت كە دىكتاتورىيەت پىويستى بە سى شتە كەسىك، ئايدىايەك و خەلكىك كە دواى بکەون. بەلام جىاوازيەكى گرینگ لە نىوان ئەم ديدە ئەلمانىيە بۇ دىكتاتورىيەت و دىكتاتورىيەت لە عىراقدا ئەو ەيە كە دىكتاتورىيەت لە

عیراقد پئویستی به ئایدا نییه. خه لکی عیراق خه لکێک نین که له پێگای ئایدیاوه به یه که وه خویان گری بدرین، زیاتر ئاین و تایفه و ئیتنی بونیادی یان چیمه نئقی پێکه وه به ستنیانه، بۆیه پئویست نییه دیکتاتور ئایدیۆلۆژیای هه بیت. له پاستیدا هه بوونی ئایدیۆلۆژیا پێگره بۆ بوون به دیکتاتور چونکه ئایدیۆلۆژیای کهس دیکتاتور ده کاته ده سه لانداریک که شیوازیک له باوه و ژیان و ژیار ب سه پینیت، به لام دیکتاتور له عیراقد ناتوانیت به کاریکی وه ها هه ستیت به لکو ده بیته درێژه پیدهری نه وه که لتوره تاکه رستییه ی که له ئارادایه به گۆرانکارییه کی هه کهش له ناو و شیواز و میکانیزمدا.⁽¹⁾

کاتیکی ئیمه به شیکین له ولاتیکی که بنه ما کۆمه لایه تی و که لتوری و ئایینی و نابورییه که هه موو پاسته وخق و ناراسته خق دروستکه ری دیکتاتۆر، نه وایه که م ده بیت ده رک به م پاستیه بکه یین و وه ک پاستیه کی نه گۆراو مامه له ی له که لدا بکه یین. هه ولای مالیکی بۆ بوون به دیکتاتور وه ک له جیگایه کی تری نه م باسه دا راهی ده که یین نیشانه ی نه وه یه که سه رباری نه وه موو نه هامه تی و تراژیدیا و قاتو قریانه عیراق هیشتا وه ک ئامیریک یان کارگه یه کی دروستکه ری دیکتاتۆره.

٦: پاپه رین:

پاپه رینی سالی (١٩٩١) له چه ند هه ویه که وه گرینگه بۆ تیگه یشتن له ئیستا. یه که م: پاپه رین ساته وه ختیکی بوو که عیراق تیایدا لاوازیوو، له جه نگدا دۆپابوو، له هه وری نیوده وله تییه وه ته ریک بوو، باوه و بپوا به سه رتا پای سیسته مه که له ،ار خه لک و سوپادا هه وخابوو. ئا له م ساته وه خته دا کورد توانی پاپه ریت و به ،اسانی شاره کانی خوی، به تاییه ت نه و شارانه ی که هه موو کوردنشین بوون له ده سه لاتی عیراقی پاک بکاته وه. نه م خاله زیده گرینگه، له هه رکوی جیگایه ک

١٦ خۆپێندنه وه ی و تاره که ی گۆبێز سه ردانی نه م به سته ره بکه،

نۆرى كوردېيت ئەوا بالادەستى كورد تيايدا ئاسان دەبييت، لە ھەركۆي جىڭايەك تىكەل بوو، ئەوا كورد ناتوانيت بە ئاسانى تيايدا حكوم بكات. ئەمە وانەكانى بونىادى ھىزمان بە باشى بۆ پوون دەكاتەو. بە ئام ئاگايى ستراتيژى كوردى نەيتوانىو ھەم قەيرانە چارەسەر بكات. بە مانايەكى تر ئەگەر ديموگرافيا ھىندە گرینگە چۆن دەتوانيت كارى لە سەر بكرىت، پۆلەكەى كەم بكرىتەو ھەم ھاوسەنگىي ديموگرافىي ھەتتە ئاراو.

پاپەپىن خالى ھەپچەرخان بوو لە چەند پوويەكەو:

يەكەم: دەسەلاتى بەغدا لە كوردستان سەرەتا لاوازبوو پاشان نەما، دووھەم: ھەر دوو ھىز كوردى دەستيان كرد بە ھەراھەمكردنى پرىنسىپى كرۆكى خۆيان ئەويش كۆنترۆلكردنى كۆمەلگاي كوردستان، لەپىناوى سەپاندنى دەسەلاتى تاكلايەنەى ھەميشەيىي حيزبىياندا.

لە ئەنجامى لاوازي بەغداد و دروستبوونى پانتايى بۆ دەسەلاتى كوردى، دەسەلاتى كوردى لە دوژمنى دەرەكى پزگارى بوو و پىرسەى پوويەپوويەو ھەي يەكتر دەستى پىكرد. ئىمە ئەم ساتەو ھەختە بە خالى ھەپچەرخان دادەننن، چونكە شىوازي مامەلە، كوردبوون، پەيوەندى، گوزارەكردنى دەسەلات ھەمووى گۆراو، لە ئەنجامدا كۆمەلەك دەزگاي سىياسى و كۆمەلەيەتى و حكومكردن ھاتنە ئاراو. ھەر دوو يەكيتى و پارتى بە دوو شىوازي جىاواز پەلامارى كۆمەلگاي كوردستانياندا. پارتى ھەك ھىزىكى لاوازي دوور لە خەلكى لە بەرامبەردا يەكيتى ھەك ھىزىكى باوھەپ بە خۆى، ئامادەبوو و خاوەن ھىزى ئامادە لە يادەو ھىزىي خەلكدا. پارتى ھەموو كەسيكى لە خۆى دەرگرت، يەكيتى لە ھىزى لە خۆگرتن خۆى دەسەپاند. پاش ماو ھەيكەى كەم لە ئەنجامى ئەم سىياسەتە پارتىش ھەك ھىزىك دروستبوو.

باوه پى نه گۆپ له هه ناوى هه ر دوو لايه ندا ئه وه يه كه ههچ كام ناتوانيت دان به بوونى ئه وى تر دا بنيت و، هه ر دوو لا وه ها له خۆيان ده پوانن نه گه ر بېتو له نيو پرۆسه ي ديموكراسيدا لايه ك دان به با لآ ده سستى يان سه ركه وتنى لايه كه ي تر دا بنيت ئه وا لاي سه ركه وتو وه ول ده دات بۆ هه ميشه لاي سه رنه كه وتو و بسپرتته وه، يان هينده لاوازي بكات ته نها بوونى كى ئاهه نكي هه بېت. بوونى ئاهه نكي برىتييه له جۆريك بوون كه ته نها له پۆزانى ئاهه نك و پو و دا وه كاندا وه ك پيدا وى ستييه ك بۆ پر كرده وى و ئنه يان كۆمبارس ده رده كه وىت. ئه م دۆخه ئاگاييه سه رچا وه ي دۆخى شه په كه سروسشتى په يوه ندى نيو ان يه كىتى و پارتيه.

٧: دۆخى شه پ: وه ك سروسشتى په يوه ندى:

بۆ سروسشتى په يوه ندى نيو ان يه كىتى و پارتى چه مكى دۆخى شه پى به رده وام به كار ده به ين. دۆخى شه پ سه رچا وه كه ي ده گه پرتته وه بۆ كنىي به نا و بانگى توماس هۆبز (ليفياسان).^(١)

لاي هۆبز ئه م دۆخه سروسشتيه. مۆفقه كان ترسيان هه يه له به كتر، هه موو كه س ده توانيت كه سيكى تر بكوريت، هه موو كه س كه سيكى تر وه ك مه ترسى و دوژمن له قه له م ده دات. بۆ بپوايى و به دگوماني و مامه له كردنى ئه وى تر وه ك نه يار سروسشتى په يوه ندى به كانه. ئه م هيش له به رته وه ي ئه و سه رچا وانه ي كه هه ن به شى هه مووان ناكه ن و هه موو له هه ولى ئه وه دان كه به شى خۆيان بپچرين.

پياده كردنى ئه م ديد ه له سه ر يه كىتى و پارتى به م شي وه يه يه: ده سلات له هه ريمى كوردستان ده بېت له لايه ن هيزيكه وه به پتوه بچيت. به لآم ئه وه هيزه كيه؟ ههچ كام له دوو هيزه كه ناتوانن دان به وه دابنن كه ئه وى تره، بۆيه له ئه نجامدا ئه وه ي دپته ئا را وه برىتييه له شه پى هه ر دوو لا بۆ ئه وه ي لايه ك

¹. Jean Hampton 1985 Hobbes's state of war Topoi, March, Volume 4, Issue 1, pp 47-60

براوه بیټ و بیټ به خاوهن دهسه لاته که. لیږدها وهك ده بیټی له هه ناوی ئه م
 دیده دا خاوه ندریټی بۆ دهسه لات هه یه، که بنه ماکه ی له سته مکاری پۆږه لات
 دایه. هه روه ها باوه پ به خاوه ندریټی تاقانه هه یه وهك ماف. هه تا ئه م دیده له
 ناراد بیټ که خه لکانیک هه ن که مافیانه له سه ر کورسی دهسه لات بن نه وا
 هه رگیز دیموکراسی به مانای مافی خه لک بۆ حوکمکردن یان ته نانه ت
 به شداریکردنیشیان له حکومدا نایه ته ئاراوه. دوهم: به شکردن کوردستان
 بۆ نه وه ی هه ر دوو بینه خاوهن دهسه لات و سییه م: هه ر دوو پیکه وه به هاوته ریب
 خاوهنن. هه مو ئه م شیوازانه ئیستا له ئارادان. هه مو ئه م شیوازانه هیچ نین
 جگه له پیکه گرتن، نه بوونی توانا به داننان به یه کتردا. کاتیك دوو هیژ له م جوړه
 په یوه ندیه دان نه وا هه رگیز ده ستاوده ستی دهسه لات نایه ته ئاراوه، هه رگیز
 ئۆپۆرسیۆنبوون نایه ته ئاراوه، هه رگیز دیموکراسی به رقه رارنابیټ. له بری ئه مانه
 ململانیټی و بۆ باوه پی و کینه بازی و پاشقول له یه کدان و هه ولی پشتگیری
 ده ره کی بۆ شه پی یه کتر ده بیټه سروشتی دۆخه که. ئه مانه به داخه وه له واقعیدا
 ده گوزه رین. نه بوونی خواست یان توانا بۆ پووبه پووبوونه و یان ده بیټه هوی
 نه وه ی که به رده وامییان هه بیټ.

ئیمه ئه م دۆخه ناو ده نیټین دۆخی دهسه لاتی کۆنترۆلی ته نها. به مانای هه ر
 هیژیک له هه ولی نه وه دایه که سه رتا پا پانتاییه کانی کۆمه لگا و ئابووری و
 سیمبولی بۆ خوی کۆنترۆل بکات. ئه مه سه رده میکی جودا بوو له میژووی
 خه باتی کوردیدا، چونکه کورد له میانه ی دهسه لات سه پاندندا له بری نه وی تر
 پووبه پووی خوی ده بۆوه. سه رده میکی نوێ یانی چی؟ له پاش پاپه رینه وه
 باشووری کوردستان له قوناغیکه وه گواستیه وه بۆ قوناغیکي جودا. قوناغی پیش
 پاپه رین قوناغیک بوو که کورد تیایدا به ده ست ناوه ندی دوژمنه وه لاوازکرا بوو.
 پاش پاپه رین ناوه ند وهك دوژمنی کورد لاوازیوو. ئه م گۆپانکارییه گۆپانکاری له

سروشستی سیاسه تکردنیشدا هینا. له زانستی سیاسه تدا، وهك له سه ره وه
 ناماژمان پيدا، ئه م ساته وه ختانه به وه رچه رخان يان جه كنچه ر داده نرين. له
 پاش ئه م قوناغه كورد له لاوازی دوزمنی دهره كیدا ده ستیان دایه
 پووبه پووبوونه وه یه كتری. له لایه كه وه له دهرنه نجامی لاوازی دوزمنی دهره کی
 بوو، له لایه کی تره وه خهونی له میژووینه ی هه ر یهك له هیزه كوردیه كان بوو.
 من دیدی حیزی كوردی بۆ سیاسه ت به تۆتالیتاری داده نیم. مه به ستم له
 تۆتالیتاریه ت نه وه یه، كه خه ونێك هه یه له هه ناوی ده سه لاتی حیزب كوردیدا كه
 ده خوازیت سه رتاپا پانتاییه كانی كۆمه لگا و ژیا نی مرۆفی كورد بۆ خۆی كۆنترۆل
 بكات. دیاره په نگه كه سیك په خنه بگرت له م دیده به وه ی تۆتالیتاریه ت
 پیوستی به ئایدیۆلۆژیایه، به لām كرداری حیزی كوردی بۆ خۆی ئایدیۆلۆژیایه.
 به وه ی ئه م خه ونه نه گوازاوه ته وه بۆ وشه نه وه مانای نه وه نییه كه بوونی نییه،
 به لكو وهك كرداریکی بۆ وشه نه نجام ده دریت. كرداری بۆ وشه یان لال بۆ
 وشه یه، چونكه نه نجام ده ره كه ی بیتوانایه له پووی عه قلییه وه بۆ نه وه ی دیدی
 خۆی بگوێزیته وه بۆ وشه. به لām له پووی خواست و ئاره زوو و ده روونییه وه
 ناماده یه بۆ. نه بوونی ئایدیۆلۆژیا له به رنزمی ئاستی تیپوانینه له سیاسه ت و
 كۆمه لگا و داهاتوو و چۆنیتی كاركردن و به پتوه بردن. نه وه ئاستیكی بالایه له
 ده ربهرین، كاتیک بتوانیت دونیابینی خۆت له نێو ده قیكی نووسراودا ده ربهریت،
 به لām كاتیک بۆ توانایی له مه مانای نه وه یه كه هیشتا له ئاسته سه ره تاییه كانی
 مرۆڤبوون دای به هه بوونی خه ونیكی گه وه. لیته ردا ئاره زوویه کی ئاونه دراو به
 عه قل له ئارادایه. له كاتیکدا گواسته نه وه ی ئاره زوو بۆ عه قل مانای نه وه نییه
 گواسته نه وه بۆ دۆخیكی مرۆڤانه پووی داوه. تۆتالیتاریه تی ئه لمانی له هه موو
 بواریكدا گوازاوه ته وه بۆ عه قل، به لām وه حشیگه ریتین شیوازی تۆتالیتارییه.⁽¹⁾

¹. بۆ زانیاری زیاتر ده رباره ی تۆتالیتاریزم به رانه:

له هه مان کاتدا کردار وهك باوهږ دهكریټ بیټه سهراچاوهی سیاست. دیاره
 كۆنترۆل له پټگای ئاییدیۆلۆژیاوه زۆر وهحشیگه رانه تره له كۆنترۆلی بی
 ئاییدیۆلۆژیا، بۆیه كۆنترۆلی مۆدیرنه زۆر درېندانه تره له كۆنترۆلی پېش مۆدیرنه،
 چونكه ئاییدیۆلۆژیا تهكنه لۆژیاى ئه نجامدانه كه دهچینه پال تهكنه لۆژیاكانی تری
 وهك نامېر و سیسته م. كۆنترۆلی بی ئاییدیۆلۆژیا له پټگای هه لسوکه ته وه ده بیټ.
 كه سی كۆنترۆلگراو له ژېر سیسته می تۆتالیتاریی بی ئاییدیۆلۆژیا دا ده بیټ
 بهردهوام به کرداری پېشانی بدات كه خزمه تکاری حیزبه، سه ر به حیزبه،
 بیدهنگه له بهرامبه ر هه موو کارێکی حیزبا، وهك حیزب بېر ده کاته وه، هه میشه
 پاساو بۆ کاره کانی حیزب ده هیئتیه وه.

دیاره حیزب لیڤه دا پټکهاته یه کی تایبه ته، جودایه له حیزب له نیۆ پېرۆسی
 سیسته می دیموکراسیدا. حیزب بریتیه له ده زگایه ك بۆ فه راهه مېوونی
 خواسته کانی كه سی یه كه می حیزب. کاتیك دوو هیژ له كۆمه لگا دا له خه ونی
 ئه وه دان كه سه رتاپا كۆمه لگا بۆ خۆیان كۆنترۆل بکه ن، ئه وا به سروشت له
 ئه نجامی هه ولدان بۆ فه راهه مېوونی ئه م خه ونه پووبه پووی یه كتر ده بنه وه. کاتیك
 پووبه پووبوونه وه پووی دا، چاره سه ر ئه وه بوو كه له میژووی نویی كوردیدا به
 فیه تی فیه تی ناسراوه، كه خۆی له نه بوونی توانا دا ده بیئیه وه بۆ دانپیانان
 به وهی كه كه سێك براوه یه و كه سێکی تر دۆپا و. چاره سه ر ئه وه بوو كه هه موو
 براوه بن. دیاره فره براوه یی یانی فره خاوه نی، فره خاوه نی له سیسته می
 سیاسیدا یانی نه بوونی بهرپرسیاری، نه بوونی ئه جیندا ی گشتی، نه بوونی
 بهرپرسیاریتی، كه ئه مانه له ئه نجامدا بوونه خه سله تی سه ره کیی حوكم له
 كوردستاندا، بۆیه هه ر دوو براوه یی نه بووه هۆی كۆتاییی مملانی به لكو

نەكىلراۋە. مەبەستىمان لە كىلئان پىرۆسەى بە كەلتورىكىردنە. ديارە وشەى
 كەلتورى خۆى لە زمانە ئوروپىيەكاندا لە فەرەنگى جوتىيارىيەو ەاتورە.
 مەبەست لە كىلئان ەلئانەو، ئەمدىودىو، كەوتنە بەرئاو ەوا، تۆكېرن،
 گەشەكردنە. ئەمانە ەموو لە پووى مەجاز (مىتافۇر) ەو، كاتىك مۇقۇ لە خودى
 خۇيدا ئەنجامى دەدات ئەوا لە پووى ئاگايىيەو گەشە دەكات. من ئەم پىرۆسەى
 ناودەنىم خودجوتىيارى. پىويستە مۇقۇ بۆ ئەو ەى بوونى مۇقۇانەى خۆى بھىننە
 دى، دەبىت بەردەوام لە پىرۆسەى خود جوتىيارىدا بىت. خود جوتىيارى تەنھا لە
 رىگاي خويندەو ە دەبىت. خويندەو مۇقۇ فىر دەكات چۆن بىينىت، بىر
 بكاتەو، بىرى فراوانىيت، بىتتە خاوەن داتا و زانىارى، كە پىويستە بۆ
 بونىادنانى دىدىكى زانستى. گەلى ەرەب گەلىكى نەخوينەرن، لە ەمان كاتدا
 نەخوينەرن. ديارە ئەفسوس بىرېكى زۆرى ئەمەش بۆ كورد راستە. كاتىك
 دەسەلاتىك زادەى دىدىكى ەندە دابراو لە مۇقۇبون ئەوا بە دلنبايىيەو
 دەسەلاتىكى مۇقۇانە نابىت.

عىراق دىكتاتورى بوو ەتا ەاتنى ئەمريكا، كە دەلەين دىكتاتورى
 مەبەستىمان لەو ەيە كە كەسەك تيايدا حاكم بوو، ئەو كەسە چەند بازنەيەكى
 بە دەوردا بوو، بازنەى خىزان، ەشیرەت، ئىنجا چىنى پاگر.^(۱)

چىنى پاگر چىنەك لە خەلكن كە دەسەلات لە پاشخانى ئابورى و
 كۆمەلەپەتەى جياواز، بەلام ەابەش لە مانەو ەى دەسەلاتدا بەرەمیان دەهینەت.
 دەكرىت بوترىت چىنى پاگر لە عىراقدا سوننە بوو، بەلام لە ەمان كاتدا

¹. مەبەستىمان لە چىنى پاگر، ئەو دەستەوا ەيە كە فەيلەسوف فەرەنسى (جان كلۇد ملىنېر) بەكارى دەبات.
 ئەم چەمكە لە سلافىو ژىژاك ەو ەركىراو، (سەرچاوە پۇژنامەى گاردىانى بەرىتانى).

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/nov/13/obama-ground-floor-thinking>

خەلکانىڭكى تىرى زۆر لە پىڭكەتەكانى تر لە مانەو و درىژەپىدانى ئەم سىستەمەدا بەشدارىيون .

بە هاتنى ئەمىرىكا ئەم پىڭكەتەيە كۆتايى هات . تىڭچوونى ئەم سىستەمە، ماناى تىڭچوونى ئەم عەقلىيەتە نىيە، بەلام با سەرەتا ساتىڭ قسە لە سەر هاتنى ئەمىرىكا بگەين چونكە پروداوى هاتنى ئەمىرىكا بەشىڭكى سەرەككەيە لەو دۇخەي كە ئىستا لە ئارادايە . ئەمىرىكا وەها هات بۆ عىراق كە بىكەتە خالى دەستپىڭردنى بۆ گۆرپىنى ناوچەي پۆژەللاتى ناوەرەست بەرەو پۆژەللاتىكى ناوەرەستى نوئى، وەك كۆندەليزە راپس ئاماژەي پىدا . ئەم گۆرپانكارىيە بەشىڭ بوو لە پىرۆسەي پارىزەرە نوئىكان بۆ سەپاندنى ھىژەمۆنيەتى ئەمىرىكا بە سەر جىهاندا . بۆچى دەستپىڭردن لە عىراقەو ؟ عىراق وەك سىستەمى سىياسى و جىوپۆلەتيك گرىنگىيەكى نۆدى ھەبوو بۆ فەرەھەمبوونى ئەم پىرۆزەيە، چونكە عىراق لاوازيو ھەروەھە لە پىرۆي جىوپۆلەتيكەو لە جىڭايەكى دەگمەندايە . تىڭەيشتنى پارىزەرە نوئىكان بۆ پىرۆسەكە لە زانستى سىياسىدا پىتى دەلەين باندواگن، كە پىچەوانەي بالانس ئۆف پاوەرە . باندواگن يانى ناچارىيون بە دواكەوتن، بەلام بالانس ئۆف پاوەر يانى ھاوسەنگىي ھىز . بەو مانايە، كاتىڭ ئەمىرىكا فشار دەخاتە سەر ھەر ھىزىڭ يان ولاتىڭ لە ناوچەكەدا، بە ھۆي كۆتايىھاتنى جەنگى سارد و بالادەستى ئەمىرىكاو نەبوونى ھىزى بەرامبەر ئەوا ھەر ھىزىڭ ئەمىرىكا فشار بخاتە سەرى ناچارە دواي ئەمىرىكا بگەوئىت، يان ناتوانىت بگەوئىتە مەملەئىتى ھاوسەنگىي ھىزەو لەگەلەيدا . بەم پىيە هاتن بۆ عىراق وگرتنى بە ئاسانى لەبەر لاوازي لە ئەنجامدا ولاتانى ناوچەكە ناچار دەكات، بە تايبەت ئىران كە بىتتە ژىر بالى ئەمىرىكاو، بەلام پروداوەكان پاشان سەلماندیان كە ئەم دىدە ھەلە بوو.^(۱)

كاتىڭ ئەمىرىكا بۆي دەرەكەوت پروداوەكان بەو ئاراستەيەدا ناپۆن، ئەوا ھەر زوو پلانى گۆپى، گۆرپىنى پلانەكە برىتى بوو لە دابىنكردنى جۆرەك لە سەقامگىرى

1. THE AMERICAN INVASION OF IRAQ: Hinnebusch Raymond 2007 CAUSES AND CONSEQUENCES PERCEPTIONS, Spring

له عێراقدا و جێهێشتنی. دهتوانین بڵێین كه عێراق تاقیكرایهوه وهك سههرهتای
 نهجامدانی پرۆسهیهکی فراوان كاتێك سهركهوتوو نهبوو ئهوا زوو لێی كشانهوه.
 ئه مه له نهجامدا بووه هۆی ئهوه ئه مریكا نیوه ناچلی عێراق به جی بهیلتیت.

٩: عێراقی نیوه ناچل:

عێراق كه له لایه ن ئه مریكاوه به جێهێلرا عێراقێك نه بوو كه خاوه ن سیسته م و
 بونیاد و ئاگاییی دیموكراسی بێت. ئه م لاوازییانه وه های كرد ئه و پێكهاته
 دیموكراسییانه ی كه عێراق به دهستی هێنا له میان ه ی سالانی یوونی ئه مریكا له
 ولاته كه دا وهك دهستور و په رله مان هێنده کاریگه ر نه بن. له هه مان كاتدا
 ئه مریكا خۆی پرۆسه ی به دیموكراتیزه كردنی فه رامۆشكرد، یان هێنده ی لێ به
 پتیوست زانی كه زه مینه ی كشانه وه بپه خسێتیت. به م پێیه هه موو شتێك له
 عێراقدا به په له و خێرای هێنرایه ئاره وه بۆ ئه وه ی واقیعیك بخولقی نی كه ئه مریكا
 بكشیته وه.

ئه م واقیعه پێمان ده لێت كه سیسته م له عێراقدا لاوازیوو، بۆشاییی گه وه
 هه بوو له بونیادی نوێی ده وله تی عێراقدا، ئه وله ویه ت درابوو سه قامگرو،
 هێزه كانی ده ره وه ئه م ده رفه ته یان قۆسته وه. مه حمود ئه حمه دی نه ژاد به
 سه رسووپمانه وه ده پرسیت: ئه مریكا له عێراق دارێکی ناشت. ئه و داره یان ئاودا،
 خزه تیان كرد، بایه خیای پێدا. له هاوه له ئه مریكاییه كانتان بپرسن بۆچی ئه و
 داره به جی ده هیلن ئیستا، پێش ئه وه ی به ربدا ت. پرسیارێکی وه ها به پوونی
 پێمان ده لێت كه ئێران چۆن له عێراق ده پوانیت. له هه مان كاتدا دیدی
 دیپلۆماسی ئێرانی شه مان بۆ پوون ده كاته وه. سه رباری ئه مه ئه وه یش پووناك
 ده كاته وه كه ئه مریكا به ئامانجیان نه گه یشتن. ئه م دۆخه نیوه ناچله هێنده به هێز
 نه بوو هه تا بتوانیت گۆرانكاری له پارادیمی شیوازی په یوه ندیی ده سه لات به ینیته
 ئاره وه، بۆیه ئاسان بوو جاریکی تر بگه رین پیته وه بۆ دۆخه پۆژه لاتییه كه ی یان
 دۆخه دیکتا تۆرییه كه ی.

په گۍ دږينى ستههكارى پوڅهه ناتي

كه هيزه كانى نه مريكا مات هيوايهك هاته نارواه، به تايبهت لاي كه سانتيك كه ديكتاتور له عيراق بۇ يه كجاري ده پوات، به لام نه مړو عيراق له ساته وهختى خو ناماده كړندايه بۇ هاتنه وهى ديكتاتور. پهنگه نيسا گومانتيك لاي هه موومان سه وزيووييت كه پاپه پين و شوپش و ته ناته هيرشى سه ربايزش ناتوان ديكتاتور هه كان لاهرن. له چ جيگايه كي سه خندان ديكتاتور هه كان؟ نه م پاستيه ميژوويانه پيمان ده ليت كه ديكتاتور هه كان ته نها بريتي نين له كه سه كان، به لكو ته نها له كه سه كاندا به رجه سه ده بن. ديكتاتور هه كان به ره مى شيوازيكي تايبهت له ژيان، له گووزه راني تابووي، له جوگرافيا نيسته جيويون، به لام له سه رووي هه موويه وه له جوري ناگاني. دياره ده بيت نه وه بو تر يت كه هر جوگرافيايهك، هر پانتاييه كي جيوپوله تيك، هر ميژوويه كه له ده سه لاتي سياسي، شيوازي تايبهت بۇ خويان له سه ركړدهى سياسي ده ميننه نارواه. گهر جوگرافيا و كه لتوور و ژيار بۇ عيراق گرینگ بيت نه وا نه گهر له گهل ماركسدا توژيك ده مه ته قى بكهين، پهنگه بگهينه جوريك له تيگه يشتن. ماركس به واي وايه په گۍ سته مى پوڅهه لات له جوري ژياري گونددايه. گوند لاي نه و، پانتاييه كه دوور له جيگاكاني تر، مړو هه كانى تييدا ژيانتيكي خودگوزراني به پړتوه ده بن، به ده گمهن نه بيت هيچى نوئ تيايدا ناگووزه رييت. بويه مړو هه كان سروشست و جوري ژيان ده بنه جوريك له خو دووباره كړنه وه. ماركس كاتييك بيرى له م پانتاييه ده كړده وه له ناگاييدا سه رقالي بيرى كه شهى سه رمايه دارى بوو.^(۱)

گهر بمانه وييت نه مړو له م ديدهى ماركس تى بگهين، نه وا پيويستمانه جوريك له توژه نكردنى تيايدا نه نجام بده ين. كړوكى بيره كهى ماركس بريتييه له داپران،

¹. بۇ ژانبارى له م باره يوه بگه پړتوه بۇ:

به‌وه‌ی مرقه‌كان، له پۆژه‌لآت به‌هۆی جوگرافياى نيشه‌جیوون و شیواى ژيار و بارى ئابووریانه‌وه گۆرانكارى له ژياناندا پوو نادات، له‌گه‌ڵ نه‌وانى تردا به‌ریه‌لناکه‌ون، گۆرانكارى نییه، خه‌مى نوێ، گه‌شه و ململانی نییه، له نه‌جامدا هه‌موو شتێك وه‌ك خۆی ده‌مێنێته‌وه. كه‌ مرقه‌كان له یه‌كتر دابرابوون كه‌ شیواى ژيانان پالنه‌ر نه‌بوو بۆ نه‌وه‌ی خواستی گۆرانکاریان هه‌بیّت، ئه‌وا سیسته‌مى سیاسى سیسته‌مێكى چه‌سپیی، نه‌گۆڕى سته‌مكار ده‌بیّت. ئه‌م دۆخه‌ هێشتا له ئاگاییدا ماوه له پۆژه‌لآت به‌ تاییه‌تى له كوردستان. ئابووری كوردستان بریتی نییه له ئابووری سه‌رمایه‌دارى كه‌ خه‌مى پێشكه‌وتن و نوێ و داهێنان و باشترو گه‌شته بازار و ساخكردنه‌وه و خۆ ده‌وله‌مەندبوون بخوا له سه‌ربه‌نەمای كاڵ و خزمه‌ت و داهێنان، به‌لكو ئابوورییه‌كه‌ له سروشته‌وه دێت، له ده‌ره‌وه‌ی توانای مرقه‌كان، له پێگای ده‌زگای با‌ل‌اوه، هه‌ندێكى لى ده‌به‌خشیته‌وه، له پێناو مانه‌وه‌ی دۆخه‌كه‌دا وه‌ك خۆی. كاتیك ئاگایی، كه‌ به‌ گشتی ئاگاییه‌كى ئایینییه‌ دژ به‌ گۆران، پشت به‌م جۆره سه‌رچاوه‌ی داهاته ده‌به‌ستێت ئه‌وا پۆحى فاوستییانه‌ی تینو به‌ مه‌عریفه‌ تیايدا چرو ناكات. نه‌وه‌یشی ببێته‌ خاوه‌ن پۆحێكى وه‌ها هه‌ر زوو په‌راویز و ته‌ریك ده‌كرێت. سیسته‌مى سته‌مكارى هه‌میشه‌ یه‌ك په‌یامى هه‌یه، ئه‌ی په‌عیه‌ت ژيانێكى ساده و ساكار و دوور له به‌لا بژین، زمانتان بگرن با سه‌رتان سه‌لامه‌ت بیت. له كوردستان مامۆستایه‌كى به‌شى زانسته‌ سیاسیه‌كانى زانكۆی سلێمانی پێی وتم چیت داوه له كۆپگێران. ئه‌م پۆحه‌ سستگه‌راییه‌، به‌ره‌مه‌ینى سته‌مكاریه‌. گه‌ر ماركس جه‌خت له سه‌ر گوندبوون وه‌ك دۆخێكى ئابووری و كۆمه‌لایه‌تى و عه‌قلى و پاشان سیاسى ده‌كاته‌وه ئه‌وا ماكس فیه‌ر جه‌خت له سه‌ر نه‌بوونی شار ده‌كات. شار لای فیه‌ر پانتاییه‌كه‌ جو‌دايه‌ له گوند و هه‌روه‌ها جو‌دايه‌ له میتروپۆل (شارى گه‌وره‌). دیدى فیه‌ر گه‌شه‌پێدانی بیرى تونایس و زمیل و ماركسه‌. لای فیه‌ر

جۆرى سياست خەسلەتى سەرەكىي شارە، بۆيە شار جىگايەكە كە دەسلەت لە سەر بنەماي عەقلانى بەرپۆوە دەبریت ئەك كاریزمى و ترادىسيۆن، ياسا بە سەر ھەمووان دەسەپتەنریت ئەك تاكەكەسى، بە مانايەكى تر كەس لە دەرەوھى ياسا نىيە، پێكەوھبوون لە سەر بنەماي چىنە ئەك خىزان و خزم، ھىزى شار لە ئابورىيەوھى ئەك لە سەربازىيەوھ: ⁽¹⁾

وھەك دەبينن بنەماي شار لای ئىبەر دۆخى سياسىيە كە بەرھەمى سەرمايەدايە. لێرەدا ماركس و ئىبەر لەوھەدا ھاوپان كە شار بەو شىوھى كە ھەيە بەرھەمى سىستەمى سەرمايەدارىيەو، ئەگەر شارێك ھەبوو دۆخى كۆمەلایەتى سياسى و سەرمايەدارى تىايدا نەگوزەرا ئەوا شار نىيە بە مانا پۆژئاوايىيەكەى، بەو مانايە ئازادى و ئابورى و عەقلانىەت و ياسا و پانتايىي گشتى و پانتايىي تاييەت و زۆرى تر لە خەسلەتەكانى مۆدىرنەى تىادا نىيە. لە ھەر دوو دیدەكەدا دەبينن كە ژيارى پۆژەلانى ژيارێك نىيە كە دژ بە دىكتاتورىيەت بىت، بەلكو لەپاستىدا بەرھەمەيئىيەتى، كەواتە لە دۆخىكى وھەدا دىكتاتورىيەت ئاسايىيەو، نەبوونى ئاسايىيە.

لێرەدا مەبەستمان لە دۆخى پۆژەلانى ئەو چەمكەيە كە پێى دەلێن ئۆرىيەنتال دىسپۆتيزم يان سەمكارىي پۆژەلانى. لێرەدا پەنگە بوارى ئەوھ نەبىت كە بە دواي پەگ و پيشەي چەمكىي وھە ئالۆزدا بپۆين. بە گشتى ئەگەر ماركس و ئىبەر و زۆرێك لە ئەوانى تر پێكەوھ گرى بەدەين ئەوا دەلێن كە شار وھە ئەوھى لە كەلتورى پۆژئاوادا ھەيە لە پۆژەلانى بوونى نىيە. مۆفى پۆژەلانى مۆفىكى لادىيىيە، كاتێك كە لە شارى پۆژەلانىشدا جىگەر دەبىت. لای ماركس ئەم دۆخە برىتييە لەوھى كە دابرائىك ھەيە لە نىوان كەسەكان و بىرەكاندا، بە تاييەت لە دۆخى كۆمەلایەتى گوندا، كاتێك دابرائىك ھەيە لە گەل

¹. Weber, Max 1978 "The city (non-legitimate domination)." In his *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. (Berkeley: University of California Press) 2 vols. Vol.2, ch. XVI: 1212-372.

دونیای دهره وه و بیرى تردا. بیره کان و شتهكان بهرده وام وهك خویان ده میننه وه، به هیچ شیوه یهك نوییان تیادا نایه ته ئاراه، چونكه كرۆكى نویگه رى به ریه ككه وتنى جیاوه زه كانه. ئیمه به به کاربردنى ده لئین ئهم دۆخه ئاگاییه له شارى پۆژه لاتیشدا ئاماده یه، به و مانایه كه مرقه كان بیر و ئاگاییه كانیان ناخه نه ململانیوه و به ریه ككه وتنى ئاگایی و بیر پوو نادات، چونكه یان یهك بیر ههیه، یان نه گهر بیرى جوودا هه بوو ئه و نابیتته هۆی دایه لۆگ و گه شه و گۆرپنه وه. مارکس هۆکارى ئهمه بۆ دۆخى ژیارى و ئابوورى ده گه رپینیتته وه، له به راورد به مه دا سه رمایه دارى مرقه كان ناچار ده کات كه به ریهك بکه ون، بیریان بگۆرپنه وه، له نه جاندا ئه وه بیتته دى كه پیتی ده لئین جه ده لپهت، به ئام فیه ر ئهم دۆخه له شاردا ده بینیتته وه. فیه ر بپوای وایه كه شار به مانا پۆژئاواییه كه ی له پۆژه لات نییه، كه شار نه بوو ئه و هاوالاتى و پانتاییى گشتى و سیاسهت و ریکخستن و مۆدیرنه به مانا گشتییه كه ی نابیت.

هه ردوو دیده كه ته واوکه رى یه کترن. ئهمه ی سه ره وه به خیرایى وهك پاشخانێك خسته پوو. کاتێك كه ئهمریکییه کان نه یانتوانی گۆرانکاری پيشه یی بهیننه ئاراه، ئه و هه ر زوو سیاسهتکردن له عیراقدا خلیسکایه وه بۆ دۆخه كه ی جارن. ئهمه به گشتى له هاتنى مالیکیدا پوون و زهق ده بیته وه، نهك ته نها و تاییهت له بهر كه سایه تیی مالیکی، به لکو له بهر هۆکارى ترى تاییه ته مند به دۆخى عیراقه وه.

١٠: مالیکی به ره و دیکتا تۆریهت:

با ئیستا قسه له سه ر مناله كه ی گوریج بکه ين. كه له دایك بوو هیشتا عیراق مه له کی بوو، یه كێك له باوانه گه و ره ی وه زیر بووه. نوورى کامیل هیچ تاییه ته ندییه کی نییه بۆ ئه وه ی ببیتته كه سیکی بالآ. گه رچی ده رچووی عه ره بییه به ئام قسه كه رى باش نییه و پوالت و پۆشنبیری له ئاستی كه سیکی بالآ دایه. له پاستیدا پهنگه ئهمه ته نها هۆکار بیتته كه ئه و له م پیگه دایه. یه كێك له هۆکاره

سەرەکییەکانی بوونی مالیکی بە سەرۆک وەزیران، ئەو دیدە بوو کە بەرپرسە
 حیزبییەکانی تری عێراق هەیان بوو بۆ ئەو کە گواپە کەسیکی لاوازه. هەمووان
 هاوڕابوون لە سەر دانانای کەسیکی لاواز بۆ ئەوێ ئەبێتە مەترسی بە سەر
 پێگە کەیانەوه. لە هەمان کاتدا حیزب بە بالادەستی بمێنیتەوه و حکومەت
 لاوازییت. مالیکی گەرچی لە سەرەتاوه وەها خۆی نواند کە وایە بەلام هەر زوو
 دەستی کرد بە پلانی هەموو. سەرەتا لە سەرکردایەتی حیزبە کەیهوه دەستی پێ
 کرد، پاشان بە هێنای کوڕ و خەزم و خۆشی. پلانی کۆنە کە ی دیکتاتۆرییون:
 خەڵکانی جێی باوەری نزیک بە خۆت، خەڵکانی خاوەن شارەزاییی دوورتر بەلام
 سەر-بەخۆت. پلانی مالیکی وەها بوو، کە لە میانە ی بونیادنانی دەرگاگاندا و
 کشانەوه ی ئەمریکا ئەو کەسانە دابنیت کە سەرە ئەون. لەم پێگایەوه توانی لە
 دەوری خۆی بازەنێک پێک بهێنیت و لە پێگای ئەم بازەنێهوه چەند کەنالی
 دروست بکات بۆ پەڕێندکردن بە کەسانی خوار پلە ی وەزیر هەتا بتوانیت
 حکومەت و وەزیرەکان لە دەسەلات دابنیت بە بێ ئەوێ پووبە پوویان بێتەوه.
 کە ئەم پلانیانە جێبەجێبوون هەنگاوی داھاتوو تێکشکانی ئەیاران بوو. هاوتەرێب
 بەم هەنگاوانە مالیکی بۆ سەقامگیری بنەمای حیزبی تاییبەت بەخۆی لە لایەک و
 لە لایەکی تر دروستکردنی وێنای خۆی وەک ناسیونالیزمیکی عێراقی، هێرشکردنە
 سەر سەدر، پاشان سوننە، ئینجا کورد، هەموو هەنگاون لەم پێناوەدا. مالیکی
 دەخوازیت سەرۆکی تاقانە ی عێراقیکی بەهێزییت، لەم پێناوەدا دەیهوێت هەموو
 هێزەکانی تری ناو عێراق لاواز بکات. ئەم دیدە وەهای لێ دەکات دژ بە فیدرالی
 بێت، دژ بە ماف و جیاوازیی بێت. دوو پۆژ پاش دەرپێنی پشتگیری بۆ فیدرالی
 ناوچە سوننیهکان، هاشمی لە لایەن کوڕە کە ی مالیکییهوه لە مال دەرهپەرێنا.
 هێز و لایەنە سیاسیهکانی عێراق کاتێک لە سەرەتادا مالیکیان هەڵبژارد وەک
 سەرۆک وەزیرانی عێراق، لە سەر یەک بنەما هەڵیان بژارد ئەویش لاوازی بوو.

كەسايەتچىيە سىياسىيەكان، سەرۆك حىزبەكان بۆلەنمەسى خۇيان ھەمىشە خارەنى
 دوا وتە بن و، بۆلەنمەسى ئەم پىڭگەيە لە دەست نەدەن ئەوا ھەلبۇزاردى
 كەسايەتچىيەكى لاواز بەلايەنمە گرىنگ وەك پىڭگىڭ لە وترسەى كە كەسىڭ، بە
 ھۆى بوونى لە پۇستى سەرۆك وەزىراندا ھىندە دەسلەت لاي خۆى كۆكەتەو كە
 سەرۆك حىزبەكان پەراوېز بخت. ديارە سەرۆك حىزب لە دىدىكەو دەيىپىنى كە
 تەنھا حىزب دەتوانىت كەسىڭ بەھىز بكات لە عىراقدا. ئەمە نىشانەى ئەو
 ئاگايىيە لاوازەيە كە بىئاگايە لە تواناى پىڭخستىن، دەزگا، ھىزى سەربازى.

مالىكى لەسەرەتادا ئەو كەسايەتچىيە بوو كە ھەمووان بە دلىان بوو، خۆشى
 ئاگاداربوو كە چۆن كارەكانى ئەنجام دەدا. يەككە لە نمونە سەرنچراكىشەكانى
 دواى پووخانى سەدام ھەلەكشەنى ئەم پىاوە بوو. مالىكى لەسەرەتادا لە
 حىزبەكەيەو دەستى پى كەرد، لەوئىدا پىڭگەى خۆى قايم كەرد. لە نىسانى (۲۰۰۷)
 مالىكى توانى جەغفەرى لە پۇستى سەرۆكى حىزبى دەعوە لاپەرئەت. پاشان
 دەستى كەرد بە دوستكەردنى گروپى بچكۆلەى تايبەت بە خۆى كە ناسراون بە
 مالىكىيەكان. لە پىڭگەى ئەمانەو مالىكى ھەولەيدا پەيوەندى دوست بكات لەگەل
 ئەو بەپىئو بەرانەى كاروبارى حكومەتەيان بەپىئو دەبرد لە خوار پلەى وەزىرەو.
 پاشان خزم و ئەندامانى حىزبى دەعوەى ھىنايە ناوہو. ئەحمەدى كوپى كەردە
 بەرپەرسى پاراستنى خۆى (مالىكى). لە پاش (۲۰۰۷) ھو تەركىزى كەردە سەر
 ھىزى ئاسايىش بە مانا كوردىيەكەى نا، بە ماناى ھەموو ئەو ھىزانەى كە كارى
 پاراستن و دابىنكەردنى ئاسايىش بەپىئو دەبن. لە پىڭگەى ئەمەو ئەفسەرە
 بالەكان و سەركەردەى مىلىشىياكان و بەرپەرسانى ئىستخباراتى پاستەوخق
 بەخۆيەو گرى دەدا. پاشان ئۆفيسى سەرۆك وەزىرانى پىڭكەينا كە (فاروق
 الاعرجى) كەردە بەرپەرسى وەك كەسىڭى نزيك لە خۆيەو.

هه نځايي تر ټولو ځيرنگي هڅي چه كدار و سه ريار و پيگهاته كاني تر بريتي بوو له دروستكردني سخته ري ټوپه راسيږن كه له پيگايه وه ماليكي دهستي نهك هر به سر سه ريارزا به لكو پوليسيشدا گرت. هه بوني به رپر سه ناوچه پييه كان وه زاره تي به رگري له كه لك خست. هه مو نه فسه ره كاني نه ناوه ندانه سر به ماليكن. كه نه مريكيه كان هڅي تاييه تيان دروستكرد، ماليكي بيروي دژه تيروي دروستكرد ټولو هه سهره رشتيان بكات، ديسان وه له پيگاي نه م ده زگايه وه نه م هڅه ي كرده سر به خوي.

هر له م پوه وه (محمود عبدالله الشواني) كه به رپر سي ده زگاي سيخوري عيراق بوو، هه روه ها كه سيكي باوه رپيگراوي نه مريكيه كان بوو لابر د (شيروان وائي) خسته جيگاي كه كه سيكي نزيكه له نيرانه وه.

دهسه لاتي ماليكي هڅنده بنه ماي فراوانبوو و برپوي به خوي په يداكرد، له سالي (۲۰۰۹) حيزيكي تاييه تي ټولو خوي دروستكرد كه ناوي ده وله تي قانونه. كاتي كه هه لباردن كرا ماليكي پيش هه لباردن برپاري دابوو كه له سر كورسي بميتته وه. پاش هه لباردنه كاني (۲۰۱۰) به شش مانگ نه توانرا حكومهت پيك بهيترئ و پيگهيتاني حكومهتي عيراق بووه كاري نه كرده و كه و ته گيژاو. هه تا په يماننامه ي هه ولتر پيگخرا. په يماننامه ي كه ماليكي هڅنده برپوي پي بوو هه تا دڅه كه ي پي هڅمن بكاته وه. ماليكي وهك ليكوله ره وه ي ناسراوي عيراقناس (جوديث ياف) باسي دهكات توانيوپه تي زوربه ي زوري ده زگا كاني حكومهت بخاته ژير پكيڅي خوي، له لايه كه به دروستكردني ويناپه كه كه سيكي تاسيوناليسي عيراقيه، ناماده يه شه پ له گه ل ميليشيا شيعه و سوننه ييش بكات، وهك شه پي له گه ل سهر و مه جليسي نه علا له به سرا و به غداد، به لام هه تا بيت زياتر وهك سه ددمايكي تر ده ناسريت.

كاتي كه نه مريكا ولاتي بو په له پروژييه جيتيشت و نامانجي له ديموكراسيه و كورا ټولو سه قامگري و پاشه كشه، ناماده بوو سازش بكات ټولو ماليكي له سر

داواکانی. وهك پۆژنامه‌ی گاردیان باسی ده‌كات، ئەمریکا خواستی وه‌ها بوو كه هه‌شت هه‌زار سه‌رباز به‌جی بهیڤیت، به‌لام مالیکی پێگهی نه‌دا. له‌هه‌مان كاتدا ئەمریکا خواستی وه‌ها بوو كه نزیكه‌ی هه‌زار وشه‌ش سه‌د كه‌س له‌ بالۆیزخانه‌كه‌ی دانیت و بیکاته‌یه‌كێك له‌ گه‌وره‌ترین بالۆیزخانه‌كانی ئەمریکا له‌جیهاندا به‌لام مالیکی پێگای به‌وه‌یش نه‌دا، هه‌روه‌ها پلان وه‌ها بوو كه‌ حه‌وت سه‌د سیخوپی سی ئای ئه‌ی له‌ عێراق بمێننه‌وه‌ پێگا به‌وه‌یش نه‌درا.

له‌م پرۆسه‌ی مانۆپکردنی مالیکییه‌وه‌ چه‌ند شتی‌كمان بۆ ده‌رده‌كه‌وێت. یه‌كه‌م: مالیکی زۆر فیلزانه‌توانی به‌ بی‌ئوه‌ی پووبه‌پووی حه‌كمه‌ت بپێته‌وه‌، یان هه‌ول‌بدا حه‌كمه‌ت بوروژینیت، به‌ دروستکردنی كه‌نالی تر، حه‌كمه‌تی كورته‌كرده‌وه‌ بۆ ده‌زگایه‌کی بی‌ده‌سه‌لات. لی‌ره‌وه‌ مالیکی توانی له‌ پشت حه‌كمه‌ته‌وه‌ حه‌كمه‌ت دا‌پێت و بی‌ده‌سه‌لاتی بكات و حه‌كمه‌تی تایبه‌ت به‌ خۆی هاوته‌ریب به‌ حه‌كمه‌تی عێراقی بهیڤیته‌ ئاراوه‌.⁽¹⁾

ئه‌نجامدانی ئه‌م كاره‌ ئاسان بوو، چونكه‌ حه‌كمه‌تی دروست بوو لاواز و دا‌پراو و گه‌نده‌له‌. به‌لای خه‌لكه‌وه‌ وه‌ها ده‌بینریت كه‌ بی‌توانایه‌ له‌ ئه‌نجامدانی هه‌ر كارێك. كۆمه‌لێك هۆكار به‌سه‌ریه‌كه‌وه‌ کاریگه‌رن، یه‌كه‌م: نه‌بوونی كه‌لتووری هاوڵاتی‌بوون له‌ عێراقدا، هاوڵاتی‌بوون به‌ مانای چالاك و به‌ده‌ریه‌ست و خه‌مخۆر. دووه‌م: لاوازی ده‌زگا نوێكان، سییه‌م: گه‌نده‌لی و لاوازی حه‌كمه‌ت، چواره‌م: ناماده‌بوونی خه‌لكی بۆچوونه‌وه‌ ژێربالی دیکتاتۆریه‌ت. وه‌ك ئیسلام ده‌لێت حاکمێکی زالم له‌ پشیووی باش‌تره‌. تۆبی دۆج بپوای وه‌هایه‌ كه‌ په‌نگه‌ خۆپیشاندان دژ به‌ مالیکی دروست بێت، به‌لام جودیپ فیب بپوای وایه‌ كه‌ کاری وه‌ها له‌ ئیستادا مه‌حاله‌ پوو‌بدات.⁽²⁾

¹. بۆ زياتر زانیاری بنوا‌ره‌:

Toby Dodge (2012): Iraq's Road Back to Dictatorship, Survival: Global Politics and Strategy, 54:3, 147-16

². Judith S. Yaphe 2012 Maliki's maneuvering in Iraq, June 6, The Middle East foreign policy mideast.foreignpolicy.com/posts/.../has_the_iraq_experiment_failedCache d.

فیب مار برپای وه هایه که بۆته وهی هه ر پڠریه که بکریت ده بیت کار له سه ر
 گۆرانی که لتورده که بکریت، نه که له دارپشتنی ده ستور یان سه پاندنی ده ستور.
 له راستیدا ئەم گه مه ی ده ستورده مایه ی سه رجه. ده ستور له نمونه ی عیراقد
 بریتیه له کیشمه کیشی نایدیال به رامبه ر واقع. جیاوازی نیتوان ئەم دوانه
 ئاسمان و پرسیمانه. له نیتوان ئەم دوانه دا ده زگا و حکومت و که لتور و
 به رژه وه ندی و ئاگایی و پاهاتن هیه. نه وه ی سهیره لیترده دا نه وهیه که نه
 مرقه ی له واقیعه که دا ده ژێ ده بیت بیت، له پڠگای به کاربردنی ده زگا کانی
 حکومت وه، واقیعیکی تر به یتته دی، که دژ به واقیعهیه که له ئارادایه، به م
 پییه جهنگیک به ریاده بیت له نیتوان واقیعیکی چه سپیو و واقیعیکی سه پینراودا،
 که له نه نجامدا نه سته مه بۆ واقیعه سه پینراوه که بگاته دۆخی چه سپاندن. ئادید
 داویشی هه ر نه وه ندی له مالیکی چاوه پوان ده کات که گه وره بووی ژیر سایه ی
 پژی می سه دامه و نه ندای پڠخراوکی نه ینی بووه. دیاره له هه ر دوو دۆخه که دا
 به هیچ شیوهیه که دیموکراسی له ئارادا نه بووه، هه روه ها مالیکی پۆژانیکی له
 دیمه شق له ژیر ده سه لاتی نه سه ددا به سه ر برد، که به هیچ شیوهیه که بۆنی
 دیموکراسی لی نه یه ت.

۱۱: قهیرانی مالیکی یان عیراق:

عیراق مه حاله ببیت به دیموکراسی، نه میژوو، نه که سایه تی، نه پڠکاته، نه
 که لتور، نه باوه پ، نه ژیری خه لکی، نه ئاگایی، هیچ کام له مانه له عیراقد
 میژیک نین بۆ دیموکراتیزه کردن. له راستیدا هه موویان پڠکه وه کۆمه له میژیکن دژ
 به دیموکراسیه ت. نه مه دیدیکی ئۆریه نتالیزم نییه، به لکو به داخ وه واقیعه. له
 دوا ی کتیبه که ی ئیدوارد سه عیده وه بۆته نه ریت که له پیناوی پازاندنه وه
 چاوپۆشی بکریت له راستی، به لام نه مه هیچ یارمه تیده ر نییه. که واته مالیکی
 ته نها ده رکه وته یه کی ئەم دۆخه یه، هه ر که سیکی تر به دوایدا بیت هه ر وه ها

دهبیت. بالادەستیی کەس بە سەر سیاسەتدا سڕوشتی سیاسەتکردنە لە عێراقدا، بە مانایەکی تر لە عێراقدا سیاسەت لە پێگای کەس و کەسایەتی و کاریزماوە ئەنجام دەدرێت، خەڵک بە ئاگایی و بێ ئاگایی خوازیاری ئەمەن. فیبی مار لە کارەکانی لە سەر میژووی عێراق بە جوانی ئەم تاییەتمەندییەمان بۆ پوون دەکاتەو.

وەک لە سەرەوێ پێشانماندا کە ئەو هەولەیی ئەمریکا دای بۆ دیموکراتیزەکردنی عێراق، هەرزوو سنووردارکرا و ئیستا لە دۆخی تەواو سڕینەوێدایە. لێرەبەدوا دەبیت ئێمە خۆمان بۆ عێراقێک ئامادە بکەین کە ئەگەر دەسەڵات تایدا دیکتاتۆریەتیش نەبێت، ئەوا دیموکراسی نابێت. دیارە بە دنیایییەو دەسەڵات لە عێراقدا دیکتاتۆریەت دەبێت، بەلام چونکە لە پاشخاندا دیکتاتۆریکی وەک سەددام ئامادەیی ئەوا دۆخیکی زیهنی وەهای دروستکردووە کە پێناسەی دیکتاتۆریەت بە پێوەری عێراق دۆر جیاوازه. لە بەرامبەر ئەم پاستییە تالەدا دەبێ ئێمە چی بکەین؟ ئەفسوس هەریمی کوردستان لە پاش بیست سال لە حوکمی کورد هیشتا هەموو شتێک بریتییه لە کەسەکان، لە قسەکانیان لە دەرکەوتە و هاتوچۆیان.

یەكەم: کورتترین وەلام ئەوێه کە زیاتر دیموکراسی بین. لە میژووی نویدا هەرگیز وڵاتیکی دیکتاتۆری نەیتوانیوه شەپ لە وڵاتیکی دیموکراسی بباتەو. دیموکراسی لە هەموو پوویەکەو بەهێزترە لە دیکتاتۆریەت.

دو: نابیت ئێمە لە عێراق بین بۆ بونیادنەوێ عێراق، دەبیت لە عێراق بین بۆ بونیادنانی خۆمان. ئەم سیاسەتە هەتا ئیستا بوونی نییه. بیست سال بەفێرێ پۆشت، نە ئابورییهکی بەهێز، نە سوپایهکی سەردەمیانه، نە حکومەتیکی کارا، نە نیشتمانیکی بەکگرتوو، نە دادپەرورویی کۆمەلایهتی، نە هاولاتی، نە ئازادی بە مانا شایستهکەیی بە مرقفی کورد، بە هیچ شێوێهە نەهاتۆتە ئاراو.

سییەم: لەپاستیدا ئەگەر ئێمە بتوانین لە دەرەوێ دەسەڵاتی بەغدا بعمیننەو، وەها باشترە کە بەغدا بپیته دیکتاتۆر، چونکە ئەو کاتە، ئەگەر ئێمە

وهك ديموكراسى دهركه وين ئەوا دەرڤەت و پىشنگىرىمان بۆ سەربەخۆيى باشتەر دەبىت.

چوارەم: دىپلۆماسىيەىكردن وهك گەلئىكى خاوەن مېژور و جوگرافيا و كەلتور و خەون و خواست، نەك وهك كۆمەلئىك نەوتفرۆش يان ئەجىنتى ئەم وڵات و ئەو وڵات.

١٢: سەردەمىيەىكى نوئى:

ئەگەر لە پاش راپەرپەنەوه سەردەمىيەىكى نوئى دەستى پىكرد، سەردەمى لاوازيى ناوەند، ئەوا ئەمەق ئىمە لە پۆزگارى كۆتايىي ئەو سەردەمەدا دەژين و سەردەمىيەىكى تر لە دەستپىكردنداىە ئەویش سەردەمى بەهيزبوونى ناوەندە. ئەم بەهيزبوونەى ناوەند چەند پىگەيەكى هەيه، يەكەم: لاوازيوونى هەموو هيزەكانى تر لە بەرامبەر هيزى دەعوەدا و هەبوونى لاوازيەك و بۆشايىيەكى وەها كە بوار بپرەخسپنەت بۆ بە دىكتاتوربوونى سەرۆك وەزيران.

ئەوهى لێرەدا زياتر مەبەستمانە لە سەردەمىيەىكى نوئى ئەوهيه كە شىوازي نوئى لە پەيوەندى لە نىوان هەرېم و ناوەنددا دىتە ئاراوه. پەيوەندىيى نىوان هەرېم و ناوەند لە مېژوویدا پەيوەندىيەك بووه كە چەند خەسلەتئىكى نەگۆرى هەيه. خەلكانئىك لە كورد، لە پۆزى يەكەمى دروستبوونى عىراقەوه نەيانويستوه عىراقى بن، بۆ داکۆكيكردن لەم خواستە بە هەموو شىوەيەك جەنگاون و بە هەموو شىوەيەك پەيوەپەرووى وەلامدانەوه بوونەتەوه لە لاين ناوەندەوه. كەواتە ئەگەر ئەم خەسلەتانه ديارى بکەين دەلێين:

يەكەم: خواستى عىراقى نەبوون. ئەم خواستە خۆى لە كيشەى سەپاندنى شووناسپىكدا دەسەپنئى، بە سەر شووناسپىكى تردا. دەتوانين بلێين مېژور و پورداو تراژيىداكانى ئەم دياردەيه، كە نزيكەى سەدەيهك دەبىتەوه، گەوامى ئەوهيه كە ناتوانرێت بە ئاسانى پەيوەندى دروست و سەقامگير لە نىوان ناوەند و

هه‌ڕێمدا به‌ئێتریتێ ده‌ی. چه‌مه‌کانه‌ی ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ زۆر، له‌ براوه‌ مه‌تا
 هاو‌په‌یمان و هاو‌به‌ش و دو‌ژمن ده‌گرێته‌وه‌. هه‌موو ئه‌م چه‌مه‌کانه‌ هه‌یج نه‌یه‌ جگه‌ له‌
 په‌نگدانه‌وه‌یه‌کی ته‌کتیکی و ئایدیۆلۆژی بۆ چاره‌سه‌ریکی کاتی، به‌لام هه‌موویان
 شکستیان هه‌ناوه‌. ده‌کرێ له‌ مه‌ودوا قسه‌ له‌ سه‌ر دوو دو‌ژمن بکه‌ین. دو‌ژمن به‌
 مانای له‌ یه‌ک نه‌چوو، له‌ یه‌ک تۆقیو، جودا و، به‌وا به‌ یه‌ک نه‌بوو. چۆن ده‌توانریت
 دوو دو‌ژمن له‌ بۆته‌قه‌ی یه‌ک و لاتدا پێکه‌وه‌ هه‌لکه‌ن. تاکه‌ وه‌لامێک بۆ ئه‌م کێشه‌یه‌
 فیدرا‌لیزمه‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای ئیختی و سی‌کت یان تایفه‌، لی‌هره‌دا فیدرا‌لیزم یانی
 هه‌بوونی توانای جودایی له‌ هه‌ناوی یه‌کیه‌که‌دا.

دیاره‌ په‌نگه‌ بوت‌ریت، که‌ ئه‌وه‌ی له‌ پاش هاتنی ئه‌مریکا پ‌و‌وی داوه‌ ئه‌مه‌
 بووه‌. له‌ وه‌لامدا ده‌ل‌ت‌ین نه‌خ‌یر، هه‌ول‌ی کورد بۆ بونیادنانه‌وه‌ی ع‌یراق،
 ئاراسته‌یه‌کی هه‌له‌بوو، له‌ هه‌مان کاتدا د‌ژ به‌ پ‌ر‌ن‌س‌پ‌ی فیدرا‌لیزم بوو.
 فیدرا‌لیته‌، یانی هه‌بوونی هه‌ت‌نده‌ جودایی و تاییه‌ته‌ندی، که‌ نات‌ه‌و‌یت ناوه‌ند
 ده‌سه‌لات‌ی هه‌ژموونی به‌سه‌رت دا به‌پ‌ێن‌یت. به‌م پ‌ێیه‌ هه‌بوونی گومان‌یک‌ی مه‌تا
 هه‌تایی له‌ ناوه‌ند ده‌ب‌یت کرۆکی ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ ب‌یت، به‌لام به‌شداریی چالاکانه‌ی
 کورد له‌ بونیادنانه‌وه‌ی هه‌ژمه‌ سه‌ربازی و هه‌ژمه‌موونییه‌کانی تری ع‌یراقدا دووفاقی
 بوو.

کاتێک سه‌رکرده‌یه‌کی کورد ده‌ل‌ت‌یت: 'کورد له‌ کاتێکدا سوپای ع‌یراقی پ‌ێک
 هه‌ناوه‌ته‌وه‌ که‌ سوننه‌و شیعه‌ جو‌رنه‌تیان نه‌بووه‌ ئه‌م کاره‌ بکه‌ن' چونکه‌ به‌پ‌و‌ایان
 وه‌ها‌بوو، که‌ ع‌یراق پ‌ێ‌و‌یستی به‌ سوپایه‌کی به‌هه‌ژمه‌ بۆنه‌وه‌ی دا‌ک‌ۆ‌کی له‌ خ‌ۆ‌ی
 بکات. ئه‌مه‌ی لی‌هره‌دا ئه‌م سه‌رکرده‌ کورده‌ دانی پ‌یاداده‌ن‌یت نه‌بوونی توانایه‌ بۆ
 بینینی ئه‌و گومانه‌ هه‌میشه‌یییه‌ که‌ ده‌ب‌یت بب‌یت‌ه‌ کرۆکی سیاسه‌ت‌کردن له‌گه‌ڵ
 ناوه‌نددا، چونکه‌ ده‌رنه‌نجامی لاوازیوونی ئه‌م گومانه‌ ئه‌وه‌یه‌، که‌ ده‌ب‌یت
 په‌شیمانی بک‌یش‌ی.

دووه م: ناوهندی به هیژ هه میسه پښکره، فشار دروستکهره و ناژاوه گپښه. پووداوه کانی دوز خالی وه چرخان بوون. پاش نه وه ده توانین بلین که ناوه ند نامانجیکی سیاسی هیه، به رده وام به دواي هؤکاردا ده گپښت بؤ کردنی به بیانو بؤ هیئانه نارای، نه م پړوسیه دریژخایه ن و فره ئاست و فره لایه نه. ئیستیک له سهر یه کیک له هه واله کانی پاش دوز نه وه مان بؤ پوون ده کاته وه که نیمه له سه رو به ری پړوگاریکی نویداین.

"به هؤیه کی نادیاره وه له شاروچکي خورماتوو، پۆلیسی ئیتیحادی هاو لاتییه کی به په گه ز کورد ده ستگیر ده که ن و خانه واده کی به کاریکی سیاسی دژ به کورد وه سفی ده که ن. سهر له به یانی دوینی یه کشه ممه پښکه وتی ۲۰۱۲/۱۱/۲۵ له گه په کی عه سکه ری له شاروچکي خورماتوو هاو لاتییه ک به ناوی (ش، و) دانیشتوی گه په کی کژماری له لایه ن پۆلیسی ئیتیحادیه وه ده ستگیر کرا و تاکو ئیستایش هؤکاره کی نه زانراوه. له م باره یه وه که سیک له خانه واده ی ده سته به سه رگیر او وتی: ده ستگیر کردنی کوپه که مان کاریکی سیاسی له پشته وه یه، نه م هیژه به ناو ئیتیحادیه بؤ بیزار کردنی نه ته وه ی کورد هاتوون بؤ خورماتوو، چونکه کوپه که مان به مه به سستی کارکردن ده رچوو له مال و دواتر هه والمان بؤ هات که ده ستگیر کراوه".

نه م هه واله به ئاشکرا ئامازه به نه وه ده کات که ناوه ند له پښکای نامرازه کانی ده سه لاتییه وه که لیږده دا پۆلیسه، بیزارکردن، پيشاندانی هیژ، فشار دروستکردن، هه موو نه مانه هه نگاون بؤ پښکه خو شکردن بؤ دوو ئامانج. یه که م: خو سه پانندن له پښکای نه م هه ولانه وه، دووه م: نه گه ر نه و ئامانجه به م شیوه یه فره اهه م نه بوو، نه وا کردنی نه م پووداوانه به بیانوو بؤ ته نگه گزښت کردنی زیاتری دڅخه که و پښکه خو شکردن بؤ کاری سه ربازی. هه رکام له م ئامانجان به یته دی بالا ده سته یی ناوه ندی لی ده که ویته وه.

سییه: کاتیك ناوه‌ند له به‌رام‌بەر هه‌رێمدا به‌هێز ده‌بی‌ت ئه‌وا ناوه‌ند، وه‌ك ناوه‌ندی ده‌وله‌تیکی نه‌ته‌وه‌یی ده‌ستوبرد ده‌ست ده‌كات به‌ هه‌ولی سه‌پاندنی ده‌سه‌لات به‌ سه‌ر سه‌رتاپا پانتایییه‌کانی ناو سنووری وڵاتدا. ئه‌مه‌ سروشتی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یییه، به‌لام ئه‌م دۆخه‌ له‌ عێراقدا مه‌ترسیدارتره‌، چونکه‌ عێراق ئه‌و ده‌وله‌ته‌یه‌ که‌ به‌دوای نه‌ته‌وه‌دا ده‌گه‌ڕێت. شتیك نییه‌ ناوی نه‌ته‌وه‌ی عێراق بی‌ت. پاش هاتنی ئه‌مریکا بۆ عێراق ئه‌مه‌ به‌ واقعی چه‌سپا، که‌ ته‌نانه‌ت شتیك نییه‌ ناوی عه‌ره‌ب بی‌ت له‌ عێراقدا. پێکهاته‌کانی عێراق ئه‌م‌ڕۆ جگه‌ له‌ کورد هیچ کامیان پێکهاته‌ی نه‌ته‌وه‌بییان نییه‌، به‌لام کاتیك ده‌وله‌تی‌کت هه‌یه‌ که‌ ده‌خوازێت ده‌سه‌لاتی به‌ سه‌ر سه‌رتاپای وڵاتدا هه‌بی‌ت و له‌ به‌رام‌بەر ئه‌مه‌دا بونیادی کۆمه‌لایه‌تی و ناسنامه‌یی بۆ سه‌پاندنی ئه‌م خواسته‌ له‌ ئارادا نییه‌. ئه‌وا ئه‌م نه‌بوونه‌ ناوه‌ند وه‌ها لێ ده‌كات که‌ هه‌میشه‌ په‌تا بۆ هێزی فیزیکی به‌رێت له‌ به‌رام‌بەر شیوازه‌کانی تری هێزدا بۆ دروستکردنی هێزه‌موونه‌ت به‌ سه‌ر سه‌رتاپا خاکی عێراقدا. له‌ کاتی‌کدا که‌ شووناسی ناوچه‌یی دژ به‌ ئه‌م خواسته‌یه‌، ئه‌وا هێزی ناوه‌ند و خواستی ناسنامه‌یی تووشی پوویه‌پوویه‌وه‌ ده‌بن. ده‌کرێت له‌م باره‌وه‌ قسه‌ له‌ سه‌ر بنه‌ماکانی لاوازکردنی ناوه‌ند بکری‌ت. بۆ نمونه‌ دابه‌شکردنی هێز له‌ نێوان ناوچه‌کاندا و، هه‌روه‌ها ده‌بی‌ت هه‌رێم به‌رده‌وام له‌ خۆ به‌هێزکردندا بی‌ت.

مالیکی ناگاداره‌ له‌م پاستییه‌، هه‌ندیک هه‌ولی گرتنی هاشمی بۆ ئه‌م هه‌ولانه‌ ده‌گێڕنه‌وه‌. وه‌ك زانراوه‌، که‌ هاشمی دوو پۆژ پاش ده‌رپرینی پالێشتی بۆ فیدرالی بوونی ناوچه‌ سوخته‌کان له‌ لایه‌ن کۆره‌که‌ی مالیکییه‌وه‌ له‌ ماله‌که‌ی خۆی وه‌ده‌رنرا.

به‌ گشتی سه‌رده‌می نوێ به‌ هۆی ئه‌م خه‌سه‌له‌تانه‌وه‌ شیوازی نوێ له‌ ململانێی هێز دینێته‌ ئاراوه‌. یه‌کێک له‌و شیوازه‌ نه‌وه‌یه‌ که‌ به‌هێزی ناوه‌ند ببی‌ته‌ هۆی لاوازیی هه‌رێم. چۆن هه‌رێم ده‌توانی‌ت هێزی خۆی به‌هێزیه‌وه‌ له‌ کاتی‌کدا

ناتوانیت پټگه له به هیڅیوونی ناوهند بگریټ. هریم له و قوناغه تپه پي، که دهیتوانی به هیڅیوونی ناوهند پټگه لی بگریټ یان دوا بخات. سرده می نوی به و نه نوییه که ناوهند وه که سروریک به دواي سه پاندنی سروریهی خویدا ویله. بلی گرتنه پټگای نه م نامانجه پرسپاری سره کی نه ویه، که هریم ده بیت به وهرچه رخانه دڅخه که شیوازی خوی بلی سیاسه تکریدن بگریټ له پیش همو شتیګدا له ناوهندا ټینجا له گهل دهره وهدا.

۱۳: ناووه پیش دهره وه:

سیاسه تی دهره وه دهره نجامی په یوه ندیه کی دیالکتیکیه له نیوان دهره وه و ناووه وهدا. هریم له مودوا له دڅی به رگریدا ده بیت له گهل ناوهنددا. ناوهند وها ته ماشای هریم ده کات که پانتاییه که له دهره وهی ده سه لاتی و ده بیت بکه ویتوه ژیر ده سه لاتی. که واته نه وهی لیږدها کرکی نه م سرده مه نوییه به رگرییه. هریم ده بیت له قوناغیکی به رگریکردنی دريڅخاينه ندا بیت له گهل ناوهنددا. نه گهل پابردودا، ده ستور و داداګا و هیزه کانی نه مریکا نامرازبون بلی به رگریکردن نه و نه مړی ه موویان بوونیان یان لاوازیووه یان به ته وای نه ماوه. به رگری بریتییه له پرۆسه ی پووه پوویوونه وه له همو ناسته کانددا. لیږدها نابووری، سه رپازی، که لتور، باوه پ، پروا، سیستم، دیپلوماسیه ت همو پیکه وه له پرۆسه یه کی ه ما هه نګیدان بلی دروستکردن و دابینکردنی پیداو یستییه کانی به رگری.

که واته داهاتووی ټیمه له سر یه که ستراتیژ بنده، نه ویش ستراتیژی به رگرییه. لیږدها ه ول دده ین ستراتیژی به رگری و نامرازه کانی به کورتی پافه بکه ین.

١٤: ستراتیژی بهرگری:

که ده‌لێن ستراتیژی بهرگری، مه‌به‌ستمان ئه‌وه‌یه که شێوازی په‌یوه‌ندیی نێوان هه‌رێم و به‌غدا سه‌رتاپا بگۆڕدرێت، له‌ په‌یوه‌ندیی بونیادنان و به‌شداری و دۆستایه‌تییه‌وه‌ بۆ په‌یوه‌ندییه‌ک که دوو لا له‌ ناو یه‌ک ولاتدا، که میژووێکی په‌ش له‌ نێوانیاندا هه‌یه‌ و، هه‌تا ئێستا نه‌گه‌ری ئه‌وه‌ هه‌یه‌ که ئه‌و میژوووه‌ دووباره‌ بێته‌وه‌.

هێڵی به‌رگری یه‌که‌م: گومان

هه‌بونی گومان له‌ په‌یوه‌ندیدا، به‌ مانای ئه‌وه‌ نایه‌ت که په‌یوه‌ندییه‌که‌ نه‌بێت یان لاوازیی، به‌لام ده‌بێت دووریی له‌ بڕوا و خۆشباوه‌ری و هاریکاری و ئیمزاکردنی بڕوانامه‌ له‌ دوا‌ی بڕوانامه‌. سروشتی ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ هێزه‌. هێزیش یان ده‌بێت لاواز بکریی یان هاوسه‌نگ. کاتێک ئێمه‌ دۆخی لاوازی تێده‌په‌ڕین، ئه‌وا له‌مه‌ودا ده‌بێت به‌ره‌و دۆخی هاوسه‌نگی بڕۆین.

هێڵی به‌رگری دووه‌م: پرینسیپ

گه‌ر کورد ده‌گۆژنه‌وه‌ له‌ پێگه‌ی به‌هێزه‌وه‌ بۆ پێگه‌ی که‌م هێز یان هاوسه‌نگ ئه‌وا ناچارن له‌گه‌ڵ ناوه‌نددا بکه‌ونه‌ ململانێی هاوسه‌نگی هێزه‌وه‌، به‌لام هاوسه‌نگی هێز پێویستی به‌ پرینسیپه‌. مه‌به‌ستمان له‌ پرینسیپ ئه‌وه‌یه که ده‌بێت هه‌رێم کاتێک هه‌ول ده‌دات هاوسه‌نگی هێز دروست بکات، له‌پێناو چ مه‌به‌ستێکدا؟ ئایا ئه‌م مه‌به‌سته‌ پارێزگاری خاکی کوردستانه‌، پارێزگاری ماف و پێگه‌ی کورده‌ له‌ عێراق، پارێزگاری سه‌روه‌ری کوردستانه‌ یان پارێزگاری پێگه‌ی ئابووری و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و که‌لتورییه‌؟ هه‌تا ئێستا پرینسیپی یه‌کێتی و پارتی له‌ به‌غدا ته‌نها بریتی بووه‌ له‌ هێنانی پاره‌ بۆ دابینکردنی مانه‌وه‌یان وه‌ک ده‌سه‌لاتدار به‌ سه‌رخه‌لکی کورده‌وه‌. ئێستا پۆزگاری ئه‌م پرینسیپه‌ به‌ره‌و کوتایی ده‌پوات.

هێڵی به‌رگریی سێیه‌م: بونیادنانی هێز له‌ ناوه‌وه

هێز سروشتی نییه، که‌س به‌ سروشت خاوه‌ن هێز نییه، نه‌مه‌ مانای نه‌وه نییه که‌ هێز به‌ نه‌مای سروشتی نییه. سروشت به‌ کێکه‌ له‌ هه‌ره‌ به‌ نه‌ما سه‌ره‌کییه‌کانی هێز، به‌ لām ته‌نانه‌ت له‌ بوونی سروشتیکی به‌ هێزدا، گوێپینی بۆ سه‌رچاوه‌ی هێزی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی پێویستی به‌ کار له‌ سه‌رکردنه‌. که‌واته‌ هێز سروشتی نییه به‌ لکو به‌ ره‌م دێت. له‌ دۆخی کورددا چۆن هێز به‌ ره‌م دێت؟ وه‌ک له‌ سه‌ره‌وه‌ پێشاماندا وه‌ک نمونه‌یه‌ک لای داود ئۆغلو، که‌ پرۆسه‌ی بونیادنانی هێز چه‌نده‌ ئالۆزه‌ و پێویستی به‌ دینامیکیه‌تیکی هه‌میشه‌یی هه‌یه‌.

یه‌که‌م هه‌نگاو: چاکسازی

ده‌سه‌لاتی کوردی که‌ ئێستا له‌ هه‌رێم له‌ ئارادایه‌، له‌ زۆر ئاستدا پێویستی به‌ چاکسازییه‌. ئه‌م شیوازه‌ ده‌سه‌لاته‌ له‌ باشترین شیوه‌دا جوێرکه‌ له‌ دۆخی نااسایی. نااسایی ده‌سه‌لات له‌ میانه‌ی په‌یوه‌ندی ده‌سه‌لاتدایه‌ له‌ گه‌ل یاسادا. په‌یوه‌ندی ده‌سه‌لات و یاسا له‌ هه‌رێم په‌یوه‌ندی ئیکسپێشنه‌، به‌ پێناسه‌ی جوێریو نه‌گامبین.⁽¹⁾

به‌و مانایه‌ که‌ یاسا هه‌چ نییه‌ جگه‌ له‌ ئامرازیک به‌ ده‌ست ده‌سه‌لاته‌وه‌، به‌ لām ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ ئامرازیه‌ ئالۆزه‌. یاسا به‌ کار دێت بۆ پارێزگاریکردن له‌ حکومه‌ت، یاسا به‌ کار دێت بۆ سه‌پاندنی ده‌سه‌لاتی حکومه‌ت، که‌واته‌ حکومه‌ت له‌ ده‌ره‌وه‌ی یاسا نییه‌، به‌ لām له‌ هه‌مان کاتدا ناتوانێت به‌ پێی یاسا په‌یوه‌ندی له‌ گه‌ل حکومه‌تدا به‌ سه‌رتێت. به‌ مانایه‌کی تر کاتێک حکومه‌ت ده‌توانێت به‌ پێی یاسا کاره‌کانی له‌ به‌رامبه‌ر خه‌لکیدا نه‌ به‌جای به‌دات له‌ به‌رامبه‌ردا خه‌لکی ناتوانن له‌ پێگای یاساوه‌ پێگا له‌ حکومه‌ت بگرن.

¹. Agamben, Giorgio 2005 State of Exception. Chicago: University of Chicago Press.

دوهم ههنگاو: پێگه‌دانه به خه‌لك بۆ ئه‌وه‌ی بینه‌بووته‌وه‌ریکی سیاسی

بوونه‌وه‌ری سیاسی ئه‌و بوونه‌وه‌ره‌یه که ئازادی هه‌یه به‌شی‌وازی دیاریکردن و به‌پێوه‌بردنی ژبانی خۆی به‌ده‌ر له‌ ترس و فشار و ناچارکردن. ئیستای کوردستان دۆخێکه که له‌ پێگای ئابووری و ترس و ناچارکردن و فشاره‌وه زۆریک له‌ خه‌لك یان خه‌لك به‌ گشتی له‌ دۆخێکی که‌م ئازادیدا یان بێ ئازادیدا ژبان به‌ سه‌رده‌بن. ئه‌م دۆخه‌ خه‌لك ده‌کاته چه‌ند بڕیکی جوداوه، هه‌ندێک ده‌بن به‌ به‌شێک له‌ سیسته‌م، گه‌ر بیان‌ه‌وێت مۆفبوونی خۆیان به‌سه‌لمێنن به‌و شی‌وه‌یه‌ی که ده‌خوازن، پێگه‌یان پێ نادرێت، بۆیه له‌ نه‌جامدا له‌ ژبانێکی پڕ له‌ مله‌لانێی دوورپووی و قه‌یراندا ده‌ژین. هه‌ندێکجار ئه‌نجامی ئه‌م قه‌یرانانه به‌کارهێنانی توندوتیژییه. هه‌ندێک خه‌لك دوور ده‌که‌ونه‌وه و ژبانێکی ناسیاسییانه هه‌ڵده‌بژێن، ژبانێک که بێده‌نگی و بێخواستی و بێ ئامانجی، جگه له ئامانجی سنووردار و بچوک نه‌بێت. دیاره ئه‌م دۆخه‌ بۆ مۆقی پۆژه‌لانی پهنگه ئاسایی بێت، چونکه میژووی پۆژه‌لات میژووی مۆقی ناسیاسییه. مۆقی که چالاکانه به‌شدار نییه له بونیادنانی کۆمه‌لگاکه‌یدا، یان به مانایه‌کی تر سیسته‌می سیاسی پۆژه‌لات خه‌لك تیایدا هه‌میشه‌ پۆلی سه‌ریاز و په‌عبه‌ت و به‌یعه‌تبه‌خش و سه‌پانیان بێنیه‌، به‌لام ده‌سه‌لاتی کوردی وه‌ک ده‌سه‌لاته‌کانی تری ناوچه‌که نییه‌ به‌توانێت به‌ بێ خه‌لك یان دوور له‌ خه‌لك بژی، به‌لکو له‌پاستیدا ده‌سه‌لاتێکه له‌ هه‌مووان زیاتر پێویستی به‌ خۆینی نه‌وه‌کانیه‌تی. کوردستان ئه‌و پارچه‌ خاکه‌یه که زۆرتین خۆینی نه‌وه‌کانی هه‌لمژیه‌وه. پاراستنی پارچه‌ خاکیکی وه‌ها به‌ بێ خه‌لکه‌که‌ی نابێت. خۆین و خه‌لك و خاکی سیپینه‌یه‌کن که میژووی خه‌باتی کوردی ده‌گێڕنه‌وه.

سییه‌م هه‌نگاو: ئابوورییه‌کی دادپه‌روه‌ر

ئابووری کوردستان ئابوورییه‌که که له‌ خه‌زمه‌تی سیاسه‌تدايه، بریتی نییه له‌ پڕۆسه‌یه‌ک که تیایدا به‌هره، توانا، خواست، هونه‌ر، په‌نج، خه‌ونی که‌سه‌کانی کۆمه‌لگای جێگای بێته‌وه. له‌پاستیدا ئابوورییه‌که بۆ کوشتنی ئابووری. وه‌ک له

نمونه‌ی نازده‌لداری و کشتوکالدا ده‌بیینین، شیوازی ئابووری ه‌ریم هیچ نییه جگه له کوشتنی ئابووری ه‌ریم خۆی و کردنی به پاشکۆی ئابووری وڵاتانی دراوسی. یه‌کێک له دیده‌کانی لیکدان‌وه‌ی مرۆڤ ئه‌وه‌یه که مرۆڤ هۆمۆئیکۆنۆمیکایه، به‌مانایه‌کی تر مرۆڤ بوونه‌وه‌ریکی ئابوورییه. ئابووری یانی به‌رجه‌سته‌کردنی خود له شتدا بۆ ئه‌وه‌ی خود له‌کۆمه‌لگادا ده‌رکه‌وێت له‌ لایه‌ک و له‌ هه‌مان کاتدا بتوانێت به‌ مه‌به‌ستی ده‌ستکه‌وتنی پێداویستییه‌کانی تری شتیکی هه‌بێت که به‌ شتیکی تر بێگۆرێته‌وه. دیاره له‌م پرۆسه‌یه‌دا پاره وه‌ک ناوه‌ندی‌ک بوونی هه‌یه. ئێمه له‌ کتیی حکومه‌ت و سامانی سروشتی له‌ هه‌ری‌م کوردستان پێشنیاری مۆدێلێکمان له‌ به‌رپۆه‌بردنی ئابووری کردوه بۆ کوردستان، که به‌ گونجاو و چاره‌سه‌ری ده‌زانین.

چواره‌م هه‌نگاو: کاراکردنی حکومه‌ت

حکومه‌ت ئه‌و ده‌زگا سیاسیی و کۆمه‌ڵاتییه‌ بالایه‌یه که به‌ پێی ده‌ستورێک به‌رپۆه‌ ده‌چێت، بۆ ئه‌وه‌ی وه‌ک خواستی گشتی، فه‌راهم‌کهری کاره‌ گشتیه‌کانی کۆمه‌لگا بێت. حکومه‌ت ته‌نها کاتی‌ک حکومه‌ته که بێلایه‌ن بێت. په‌نگه هه‌ندی‌ک که‌س بێلێن هه‌موو حکومه‌ته‌کان له‌ لایه‌ن حیزبیکی سیاسیه‌وه به‌رپۆه‌ ده‌برێن چون ده‌کرێت بێلایه‌ن بێت. ئه‌مه پرسیاریکی هه‌له‌یه. کاتی‌ک حیزبی‌ک ده‌زگا‌کانی حکومه‌ت به‌رپۆه‌ ده‌بات مانای ئه‌وه نییه که ده‌بێت به‌ پێی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی بۆ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی به‌رپۆه‌ی ببات، به‌لکو مانای ئه‌وه‌یه که ده‌بێت به‌ پێی دیدی و ئایدیۆلۆژیای خۆی به‌رپۆه‌ی ببات، که دیدی و ئایدیۆلۆژیا هیچ نییه جگه له‌ شیوازی‌ک بۆ به‌رپۆه‌بردن. گه‌ر بێتو پارتی سیاسیی براوه حکومه‌ت بۆ خۆی به‌رپۆه‌ ببات ئه‌وه مانای وایه هه‌ل‌بژاردن بریتی نییه له‌ ململانی بۆ به‌رپۆه‌بردنی وڵات به‌لکو ململانییه بۆ بردن و قورخکردنی وڵات. له‌پاستیدا ئێستا دیموکراسیی وڵاتی ئێمه به‌م جۆره‌یه، چونکه خه‌لک تیايدا بوونه‌وه‌ریکی و ن.

پۆلیان دابینکەری دەسەلاتە، بۆیە دیموکراسیی کوردستان پێویستە بە دیموکراسی بکەیت، چونکە جۆریکە لە دیموکراسی کە پێگەرەکانی دیموکراسی تاییدا نۆرتن لە پێگەخۆشکەرەکان بۆ دیموکراسی.

کاتیکی ئەم هەنگاوانە سەرەوێ نرا ئەوا بنەماکانی بونیادنانی هێز لە ناوێ دەروست دەبێت.

١٥: چۆنییتی پەيوەندی بە بەغدادەو:

کورد لە هەریکی کوردستان ناچارە لە پەيوەندیدا بێت لەگەڵ ناوێندا، هەتا لە ناو عێراقدا بێت و ئەگەر بێتو جیايش بێتو ئەوا هەر دەبێت لە پەيوەندیدا بێت، هەندێ بوار هەیه وەک ناو، بازرگانی، سەرچاوەی سروشتی، بازا، هاندەری پەيوەندین یان بنەمای بەیهکەو بەستنی نێوان ئەم دوو لایەنە، بەلام نێستا ئێمە لە دۆخی سەرەخۆی نادوین، چونکە ناتوانرێت سیاسەت بۆ دۆخیکی دابڕێژرێت کە هێشتا لە واقعیدا ئە ئارادا نییه. دیارە ئەگەر مەبەستمان بێت لە پلانی سەرەخۆی بدوین، ئەوا دەبێت بەوردی و بەقوولی قسە لە جیوپۆلەتیک و ئابووری و سیستەمی حکوم و بەرژەوێندی پکەبەری و لاتانی ناوچەکە و جیهان بکەین، بەلام لە سەرۆکی هەموویەو ئێمە لە ناوێدا هیچ هەنگاوێکی نابینن بۆ سەرەخۆی، نە لە پووی بونیادی دەزگاوە، نە لە پووی بونیادی نەتەوێوە، نە لە پووی بونیادی ئابوورییەو، نە پووی بونیادی کۆمەلگاوە، نە پووی بونیادی دیپلۆماسییەو، نە لە پووی بونیادی زانست و تەکنەلۆژیایە. ئەوێ لە ئارادا یە خۆشانی سۆزی خەلکییە بۆ مەبەستی پاکێشانی سۆزیان بۆ لای پارێکی تایبەت. دیارە ئەگەر هەریک پێرسێ جیاوونەوێ هەبێت ئەوا زیاتر لە دەسال دەخایەنێت هەتا ئەم پێرسێ دەگاتە دۆخی سەرەتایی لە پووی ناوچەکانی ژێردەستی حکومەتی ناوێندی و، زۆر بوازی تر.

کورد له ناو عیراقدا وهك هه ریمیکي قیدرال له چه ندین ئاستدا په یوه ستن به
 به غداوه، بویه ناتوانیت قسه له نه بوونی په یوه ندی بکریټ به هیچ شیوه یهك،
 چونكه په یوه ندیی چه تمییه نه وا ده سلات و ململانی و سیاسه تیش به شیکی
 لیکدانه برپاوی ئه م په یوه ندیی به. وهك له سهر وه ئاماره مان پیدا كه هاوسه نگی
 هیژ باشتیرین شیوازی ئه م په یوه ندیی به. هاوسه نگی هیژ چه مکیکی فراوانه.^(۱)
 له سهر تا ده بیټ نه وه پوون بکهینه وه، هاوسه نگی هیژ به مانای نه وه
 نایهت كه ده بیټ چاوه پروانی نه وه بکهیت كه ی هیژك هاته ئاراهه نه وا نه و كاته
 تویش هه ولی هاوسه نگی نه وه هیژه بدهیت. دیاره هاوسه نگی هیژ شیوازیكه كه
 زیاتر بۆ په یوه ندیی نیوده ولته تی ده گونجیت، چونكه له سهر بنه مای نه وه
 بونیاد نراوه كه هیچ ولاتیک نییه خاوه ن ده سلاتی سه قامگیر بیټ، ولاتان
 به رده وام توانایان له گزاندایه، به م دۆخه به گشتی ده لئین پشیوی یان نه نارکی.
 به و مانایه كه دۆخك له ئارادایه كه كهس توانای نییه به سهری دا و، هیژی ولاتان
 به رده وام له كه م و زیاددایه. ئه م دۆخه وه ها نابینریت كه دۆخی ناوه وه ی ولات
 بیټ، چونكه پیتاسه ی ده ولت به مانا ماكس فیبه ریبه كه ی نه وه یه كه هیژکی
 بالا هیه، كه هیچ هیژکی تر نییه هینده ی نه وه هیژه به هیژیټ، بویه هه موو
 هیژه كانی تر ناچارن ملكه چی نه وه هیژه بن، به م پییه دۆخی نه نارکی یان پشیوی
 له ئاراد نییه و، نه گه ر هاتوو له ئارادابوو نه وا مانای نه وه یه كه ده ولت به
 ته واوی خاوه ن سه روه ری نییه، كه موکورتی سه روه ری له ئارادایه، به لام دۆخی

¹. بۆ زیاتر زانیاری له م باره یه وه بنواړه،

WILLIAM C. WOHLFORTH, RICHARD LITTLE, STUART J. KAUFMAN, DAVID
 KANG, CHARLES A. JONES, VICTORIA TIN-BOR HUI, ARTHUR ECKSTEIN,
 DANIEL DEUDNEY and WILLIAM J. BRENNER 2007, Testing Balance-of-
 Power Theory in World History European Journal of International Relations
 , SAGE Publications and ECPR-European Consortium for Political Research,
 Vol. 13(2): 155–185

عیراق جیاوازه. هاوسهنگی هیژ پرۆسه یهکی بهردهوامه که له دوو ئاستدا
 فهراهه م ده بێت، ئاستی یه که م واقع و ئاستی دوهم پوتینشال. واقع مانای
 نه وه یه کاتیک هیژیک دێته ئاراهه هه ولێ هاوسهنگی بدریت، له پێگای هاوپه یمانی
 له گه ل هیژیکێ تردا، له پێگای هاریکاری هیژیکێ نه یاره وه. ههروه ها کاتیک
 توانای خود ده زانریت ئه و هه ول بدریت ئه و لایه نانه ی که خود لاوازی تیایدا هه یه
 له میانه ی په یوه ندی له گه ل هیژی تردا یان له ناو خۆدا بونیاد بنریت. دیاره
 هاوسهنگی هیژ له هه مان کاتدا به مانای بوونی ترسیکی بهردهوام دیت، ترسیک
 نه ک چۆکی کورد بشکێنیت به لکو به پێچه وانه وه هانده ربیت بۆ به رگریکردن. وه ک
 نمونه ی ئیسرا ئیل به باشی پێمان ده لێت که هیژ بنه مای زانستی، پێخراوه یی،
 ده زگایی، باوه پیی و، سیاسی هه یه، له هه مان کاتدا نمونه ی ئیسرا ئیل وانه ی
 نه وه مان پێده لێت که دیموکراسی هه میشه براوه یه له به رامبه ر دیکتاتۆریه تدا.
 ئه م نووسینه بانگه شه نییه بۆ به ئیسرا ئیل بوون به لām بۆ وانه وه رگرتن. له میانه ی
 هاوسهنگی هیژدا کورد ده بێت هه موو ئامرازه کانی به کار به یئیت وه ک هیژیک له
 به رامبه ر به غدادا. له میژووی تراژیدی ئێمه دا هێنده تراژیدیا هه یه که بکرنه
 بنه مایه کی ئه خلاق بۆ پاکێشانی پالێشتیکی ده ره کی، ئه نفال و هه له بجه. کورد
 خاوه نی هێنده سامانی سروشتیه که بتوانیت له ئاستی ده ولته ی، ناوچه یی،
 بازرگانی هێنده ی سوود لی ببینیت که پێگه ی قایمه تر بکات.

١٦: کورد و شیعه:

له م به شه دا به به رچاوخستنی میژووی بال و لایه نه کانی ناو شیعه نه وه
 پیشان ده ده ین که شیعه به پێی دۆخه که دیدیان گۆپاوه له نێوان ئابین و
 ناسیونا لیزمدا، ههروه ها دوانه ی ئه خلاق و سیاسه ت تیایدا له هه لبه زودابه زدا یه.
 له م پوانگه یه وه ده گه یه نه ئه و ئامانجه که په یوه ندیی کورد و شیعه به ره و

په یوه نډییه کې سیاسي پوټ ده پوات، سهرباری هه یوونی میژوویه کی جودا به به راورد به کورد و سوننه. فاکتوری گوره ی شم گزپانکاریه یش نه ویه که په یوه نډییه که له دور له ده سه لات هه ده پوات بق ده سه لات. په یوه نډییه دور له ده سه لات زیاتر په یوه نډییه به ها و نه خلاق و مروثانه یه و له سه رووی هه موویه هه هاوسه نکه، به لام په یوه نډییه ده سه لاتی په یوه نډییه سه پاندن و به رژه وه نډی و لاسه نکه. گره له عیراقی نه مړودا شیعه حاکمه نه و ناسینی شیعه وهک پیکهاته، وهک دیدی، وهک نایدیولوزیا، وهک خهونی ده سه لات گه لیک پیویسته. شیعه یهک پیکهاته نین، نه له پووی کومه لایه تی، نه سیاسی، نه باوه. شم فره یییه پیویست دهکات که بپرسین نایا سهرباری شم فره یییه، پیکهاته یهک هه یه که هه موو شیعه کو بکاته وه، به لام با سه رته له فره یییه وه ده ست پی بکهین، شیعه له پووی کومه لایه تییه وه دابه شبوون به هه ژاران و چینی ناوه نډی شار و ده وله مهندان، وهک دیدی سیاسی له نیتوان هیمنگه راکان (دیدی سیستانی) و شوقشگیتپان (دیدی سه در). له پووی سیاسیه وه شیعه کومه لیک پارتی سیاسیه جیاوازیان هه یه، حیزبی ده عوه ی ئیسلامی کونترینه و پاشان سه ردیه کان دین نهک وهک پارتیکی سیاسی به لکو وهک جیهانیه یهک زیاتر که بنه های په وتی سه دری نه مړو داده پښتن. شایانی باسه سه در زیاتر له دیدی خومه یییه وه نزیکه، که له هه مان کاتدا کاریگه ره به بزوتنه وه ی ئیخوان. ده کریت نه وه بلین که هه موو بزوتنه وه نایینیه کانی شیعه که وتونه ته ژیر کاریگری ئیخوان، چونکه به سیاسه تکرر دنی دین پړوسه یه کی نالوزه، ئیخوان پۆلی پی شه و ده بینیت له و پړوسه یه دا.

نه وه ی په یوه سه ته به نه مړوه که پۆلی سیاسه ته له ناو شیعه دا به تاییه ت په یوه نډییه به کورده وه بق شم مه به سه زیاتر قسه له سه رسى لایه ن ده کهین (سیستانی، سه در و ده عوه) وهک پاشخانیک بق تیگه یشتن له سیاسه تی شیعه.

دیاره مه جلیسی ئەعلا و فەزێله و بزوتنەوهی تریش بوونی هەیه، بەلام پۆلیان لاوهکی و تا ئاستێک بێ کاریگەرە.

دەعوە کە کۆنترین بزوتنەوهی شیعەگەرایە، سەرەتا بزوتنەوهیەکی چاکخواری کۆمەڵایەتی بوو، بە بێ ئامانجی سیاسی. ئەمە سروشتێکی گشتیی پارتە ئیسلامییەکانە، دەکرێت بە گشتی بە قوێی سەرەتا یان قوێی مەککەیی ناویبێت، دیارە لێرەدا مەبەست لە بەکاربردنی مەجازی و شەکەیه نەک مانای دەقاولەق. دەعوە لە ساڵی (١٩٥٧) دامەزراوە، بەپێی لێکۆڵەرەوان بە گشتی بە سێ قوێی تێپەرێوە.

قوێی یەکەم: قوێی پێشڕێکخواری و دور لە سیاسەت. قوێی دووەم: قوێی پارتی سیاسی و پاشان قوێی ناسیونالیزم. ئەم وەرچەرخانە بۆ بوون بە ناسیونالیزمی عێراقی پاش قوێی دایاسپۆرا دێت. دایاسپۆرا بە مانای دوورە وڵاتی، کاتی کە دەعوە ناچار بوو بچێتە ئێران و، بۆ ماوەیەکی زۆر بمیشتەوه، پاشان لە کۆتایی هەشتاکان هەولێ خۆ بە دووگرتن بەدات لە ئێران. وەک دەرئەنجامێکی ئەم قوێی دوورە وڵاتیە دەعوە زیاتر و زیاتر جەختی لە سەر عێراقییوونی خۆی دەکردەوه، دیارە دەکرێت لە هەمان کاتدا وەک قەرەبوویەکی بۆ لاوازیی خۆی لێک بدرێتەوه. ئەم دۆخە وەهای کرد کە ناسیونالیزمی عێراقی بێت بە شێک لە دیدی بالایی سیاسەتی حیزبی دەعوە.^(١)

بە ناسیونالیزمیوونی شیعە لە پێش دەسەلات بنەمای بەرهو ناسیونالیزمی زیاتر دادەرێژی لە قوێی دەسەلاتدا، چونکە قوێی دەسەلاتداری لە وڵاتیکی وەک عێراقدا قوێی هەلپەکردنە بۆ سەپاندنی دەسەلات و هەمیشە ئەم سەپاندنە

^١. بۆ زیاتر زانیاری لەم بارههوه بنواڕە: یامادای

Yamada Dai 2008 Transformation of the Islamic Da'wa Party in Iraq: From the Revolutionary Period to the Diaspora Era, Asian and African Area Studies, 7 (2): 238-267.

پټويستی به حياکايه ټيک هه يه، ليرده دا ئيسلام هينده کاريگه ر نابيت، چونکه ئيسلام مؤرکيکي شيعه پيپانه ي هه يه، به لاي برټيکي زوري خه لکي عيراقوه مايه ي نه فره ته. به پشتبه ستن به م دينده ده توانين بلټين که هه وټي ماليکي وهک ده عوه يه ک بق خوډه رخستن وهک ناسيوناليسټيک دژايه تي ناکات له گه ل ديدي ده عوه دا، وهک پارټيکي سياسي.

که سيک که په نگه پوټيکي کاريگه ر ببينټ له سر په وټي ده عوه و به شيک نه بيت له ده عوه به راسته وخوي سيستانيه. له خانوه دوو نهؤميه خاکی و ساکاره که يدا سيستاني به کيکه له هه ر کاريگه ترين که سايه تيه ئايينه کاني ئاييني شيعه. سيستاني هه تا ئيستايش ئيرانيه، که به لگه يه که بق گرينگي نه بووني سنور له نيوان نه م دوو ولاته دا. نمونه ي زوري تر هه ن که خه لکي عيراق به بي ناسنامه ي ئيراني پوټي بالايان هه بووه له ئيران و هه روه ها به پيچه وانه وه. سالار به گي جاف کاتيک له لايه ن شاي ئيرانه وه کرا به نه ندام په رله ماني ئيران خاوه ني په گه زنامه ي ئيراني نه بوو، وهک ديپلوماتيکي سرده مي شا پټي وتم.

سيستاني که له سالي (۱۹۳۰) دا له شاري مه شه دي ئيران له خيزانيکي ناسراوي ئاييني له دايک بوو، باوکی له سه ده ي نوژده له نه جف و سامه پرا خوڼدويه تي و پاشان که پاره ته وه مه شه د له سرده مي شوږشي مه شروته دا لايه نگري ديموکراتخو ازان بووه. سيستاني له سالي (۱۹۵۲) به مه به ستي ته واوگردي خوڼدن ئاييني له شاري نه جف پوي کردو ته عيراق. سيستاني ده خوازيت پوټي له سره وه ي سياست بيت بوئه وه ي بتوانيت ده ستي به سر سرجه م لايه نه سياسيي کانداه بيت. له مملاني ني نيوان ماليکي و هه ريئما، زانياريه کان وه ها درده خه ن که، سيستاني دژ به پووبه پوويونه وه يه له نيوان ماليکي و کورده دا. هه روه ها له لايه ني تره وه وهک گه نده لي تيوه گلان له

پښتو په څه ککړن له گټل پوسيداد سيستانى په يامى ناپره زاييى ځوى گه ياندوته سيستانى. پيگه ي سيستانى ناسان نيبه له نيو پښتو په ځوى سيستى مؤدريندا ديارى بکريت. له بهر تايبه تمه ندى شيعه، وهک نايينيکى دامه زواو يى، پيگه ي سيستانى زياتر له پوځى کليسا ده چيت له سده دکانى پيشووى نه وروپا و له زور شوين نيستايش. ده کريت بلتين سيستانى وه هاى دهنويى که دهنگ و هيزى په وشت و نه خلاق و بالايتى له بهرام بهر سياستدا که هيزى پوځى پوځانه ي دور له په وشتى پر له فيل و ته له که يه. نه م دوانه ي هيز و به ها له ميژووى مرقايه تيدا هه ميشه په يوه ندييه کى نالوزيان هه بووه.

نه گه ر سيستانى دهنگى بالايى نايينييه نه و سدر نه و هيزه هه رزه کاره توندپوه جودايه يه که ديدى کى جودايه له زور پوه وه له هه ر دو ده عوه و سيستانى. سدر زياتر له په وتى خومه ينييه و نزیکه، به لام په دوک و تووى ديد دکانى باوکيه تى که خاوه ن تيزى ځويه تى له بوارى فله سه ف و نابوريدا. سدر له پووى نايديؤلؤځييه و بپواى به دادپه ره وه ريبى ناييني هه يه که سه پاندنى ده سه لاتى خودايه به و شيوه يه ي که باوکى ليى تيگه يشتوه. سدر په وتيکه دژ به هيمنگه رايى، ده توانريت به شوږشگيرانه ناوېريت، هه روه ها بؤ ځوسه پاندن به سر سهرتاپا عيراقدا بويه هه ميشه نايين تيکه ل به ناسيوناليزمى عيراقى ده کات. هه رچى په يوه ندى به کورده وه هه يه سدر هيزى که نه گه ر له گټل کورديشدا په يوه ندى هه بيت، نه و په يوه ندييه کى ستراتيژى نابيت، به لکو زياتر ته کتيکى ده بيت، چونکه نه له باوه پ و نه له ديدى سياسى و نه له شپوازي هه لسوکه وتى سهرديايه که دان به مافى کوردا بنيت. به م پتيه ده توانين بلتين که به گشتى شيعه سى په وتى سهره کييه، په وتى ناسيوناليزمى عيراقى ناييني، که ده عوه يه، په وتى شوږشگيرى شيعه گه رايى که سهره و په وتى هيمنگه رايى که سيستانيه.

ئەم سېيىنە يە لەگەل كۆمەلەك ھىزى تردا پاشخانى ئالۆزى سياسىي شىيعە پەيك دەھىنن.

ھەريەك لەم ھىزانە چاوەپوان دەكریٹ ھەلۆیستی جیاوازیان ھەبیت، بەلام بە توانا یان مەبەستی جیاوازەو. ھەرگیز چاوەپوان ناکریٹ كە سیستانی بانگەشەى شەپ بکات، چونكە ئەو كاتە جەنگەكە دەچیتە قۇناغیكى ترەو ھەزاتر بۆیاخیكى تاییفی وەرەدەگریٹ.

ئایا كورد چۆن دەتوانیٹ لە پەيوەندیدا بیت لەگەل ھىزىكى ھىندە ئالۆزى وەك شىيعە؟ دیارە چەند ھىلەكى ھاوبەش ھەيە وەك ھىلى بېبەرى بوون لە حوكمی عێراق، ھىلى چەوساو، ھىلى پێگرتن لە ھاتنەوێ دەسەلاتى سوننە. وەك دەبىنین ئەو بانگەشەيەى كە ئیستا ھەيە بۆئەوێ ھەزە ھەمان ھەلۆیستی سالانی شەستەكان وەرەگریٹ بەوێ ھەتوايەك بدات كە شەپى كورد و شىيعە ھەرامە، وەك موحسن ھەكیم دای لە شەستەكانى سەدەى پابردوو، پاش داوايەك لە لایەن حكومەتى عێراقى ئەو كاتەو بۆ ئەوێ ھەتوايەك بدات بۆ پشتگیریكردن لە شەپ دژ بە كورد. ھەزە لیڤەدا دەكریتە ئەو چاودێرە پەر لە ئەخلاقە بۆ پێكخستن و پاستكردنەوێ دەسەلات كە دوورە لە ئەخلاق. ئەم دوالیزمەى ئەخلاق و دەسەلات، ھەزە و حكومەت، پەيك دوالیزمى كلیسا و دەولەتە لە مێژووی ئەوروپا.

ھەموو ئەمانە دەكەونە ژێر فشارى گەرەو ھەكاتیك شىيعە دەگاتە سەر دەسەلات لە ولادتدا. وەك دەبىنین دوو ھىلى گشتى ھەيە لە دیدى شىيعەدا ھىلى ئەخلاقى و ھىلى سياسى، ھىلى ئەخلاقى كە سیستانیە پۆلى ھەتا بیت لاوازەبیت و ھەولەكانى ئێران بۆ جیگرتنەوێ لە لایەن كەسیكى سەر بە ولایەتى ھەقیە كۆتایی بەو پۆلە ئەخلاقییەش دینیت و، ئیكەلبوونیكى چەر دروست دەكات لە نێوان سیاسەت و مەرچەدا. لە ھەمان كاتدا گەشەى پۆلى

موقته دا لاواكه ريكي تری پۆلى ئەخلاقی نەجەفە. بەم پێیە دەتوانین بڵێین، گەشتە دەسەلات، دەبێتە ھۆی برەودانی زیاتر و زیاتر بە ناسیونالیزمی عێراقی، لە لایەك و لە لایەكى ترەو دەبێتە ھۆی لاوازبوونی پۆلى ئەخلاقی ھەوزە، یان پاستەر بڵێن پەرەوێزبوونی ھەوزە. بە بەلابوونی سیاسەت ئیتر قسە لە سەر پابردووی ھاوبەش و ھاوسۆزی و پەرەوێزی و ئەخلاق پۆلى نامێنیت. سیاسەت ھونەری یاریکردنە بەوێی لە دەستدایە، بەو مانایە ئەو توانا و ئامراز و شیواز و پێگایانە كە لە واقعدا ھەن یان دەتوانرێت بەتێرێنە ئاراو.

لە كۆتاییدا دەڵێن، پەيوەندی كورد و شیعە ھەتا پێش ھاتنی شیعە بۆ دەسەلات پەيوەندییەك بوو لە سەر بنەمای بێ دەسەلاتی ھاتبوو ئاراو. زیاتر ھاوبەشییەكانی وەك پەرەوێزبوون، چەوساو ھەسلەتەكانی دیاری دەکرد. ئەمڕۆ پاش ھاتنی دەسەلات بۆ ناو ئەم پەيوەندییە دەبینین داڕن دەبێت لە پەھەندە ئەخلاقییەكانی، بەرە و ئەو دەپوات كە ببێتە پەيوەندییەكى سیاسیی پووت. لە لایەكى ترەو شیعە لە بزوتنەوێیەكى ئایینییەو بەرەو ناسیونالیزمی عێراقی دەچیت، چونكە خواستیان وەھایە كە حاكمی ھەموو عێراق بن. لەم وەرچەرخانەدا ئایین دەبێتە ئامرازێك. لە ھەموو بزوتنەوێیەكى ئیسلامیدا ئایین لە قۆناغەكاندا پۆلى جیاوازی ھەیە، كاتێك بزوتنەو ئیسلامییەكان لە دەرەوێی دەسەلاتن ئایین سەرھانی سیاسەتە، كاتێك دێنە سەر دەسەلات ئایین دەكەوێتە ژێرەو. ھاتنی ئایین بۆ مەملەتێی نێوان كورد و بەغدا پەھەندیكى ترسناكە، چونكە ھەمیشە خەلكێكى زۆر ھەن ئامادەن خۆیان بۆ ئایین فیدا بكەن.

١٧: كوردنی بەغدا بە بابەتی بونیادی خود:

لە ھەموو پرۆسەیەكى بونیادی كۆمەڵایەتیدا ھەبوونی نەیارێك، ئەگەر خەیاڵیش بێت پێویستە بۆئەوێ خود لە سەر ئەو نەیارە یان بەرامبەری، پرۆسەى بونیادنانی خودى خۆى بونیادنیت. ئەم ئەوى ترە لە بیری پۆژئاوا

همیشه بوونی هه‌بووه، به‌لام دانپیانان به پێداویستی بوونی، دیاردەیه‌کی نوێیه. دیاره ئەم ئەوی تره به شیوه‌ی جیاوازی ناوناوه و به‌شیوازی جیاوازی بینراوه له لایه‌ن بیریارانی سیاسیه‌وه. لای کارل شمت دوژمنه.^(١)

ئێمه لیڤه‌دا ته‌نها مه‌به‌ستمان ئاسته‌ ده‌ره‌کییه‌که‌یه‌تی، چونکه به‌کاربردنی له‌ ناوخوشدا به‌شیوازی جیاوازی هه‌یه، پاشان دێینه سه‌ری. لای سیکمۆند باومان ئەم ئەوی تره نامۆیه، غه‌ریبه،^(٢) لای جێرارد سک‌پیکۆته، به‌ کوردی بزنی قوربانی،^(٣) لای میشیل فۆکۆ مۆنستهره یان دێنده، جۆریکی تایبته له‌ دێنده.^(٤) ناوی هه‌رچیه‌که‌ ده‌نیته‌ په‌یوه‌ندی نیوان کورد عه‌ره‌ب په‌یوه‌ندییه‌کی دۆستانه‌ نییه، ئەگه‌ر هاتوو دۆستانه‌یش بوو ئەوا مه‌رج نییه ئێمه بێ هیچ دودلی و پاراییه‌که‌ به‌وا به‌تێن که سه‌رجه‌م کێشه‌کانمان کۆتایی هاتوو، چونکه باشت‌ترین په‌یوه‌ندیمان له‌گه‌ڵیاندا په‌یوه‌ندییه‌کی سیاسی ده‌ییت. له‌ هه‌مان کاتدا چونکه په‌یوه‌ندییه‌ و، هه‌ر به‌ په‌یوه‌ندی ده‌ییت‌ه‌وه، مه‌گه‌ر ئێمه بیه‌ن به‌ عه‌ره‌ب یان عه‌ره‌ب بیه‌ن به‌ کورد، که ئەگه‌ری پوودانی هه‌ر کامیان مه‌حاله، که‌واته چونکه په‌یوه‌ندییه ئەوا هه‌میشه ده‌سه‌لات به‌ره‌م ده‌ییت، چونکه ده‌سه‌لات له‌ په‌یوه‌ندیدا دێته‌ ئاراوه، به‌ پێی فۆکۆ، که‌واته هه‌موو په‌یوه‌ندییه‌که‌ ده‌سه‌لات به‌ره‌م ده‌ییت. جۆری ئەم ده‌سه‌لاته په‌یوه‌سته به‌ جۆری سیاسه‌تکردنه‌وه.

---

¹. بۆ چه‌مکی دوژمن لای شمت و په‌خه‌کردنی بگه‌ڕۆوه بۆ.

Mika Ojakangas (2003): Carl Schmitt's Real Enemy: The Citizen of the Nonexclusive Democratic Community?, The European Legacy: Toward New Paradigms, 8:4, 411-424.

². Marotta Vince 2002 Zygmunt Bauman: Order, Strangerhood and Freedom Thesis Eleven August vol. 70 no. 1 36-54.

³. René Girard's 2001 I See Satan Fall Like Lightning [Maryknoll, NY: Orbis http://girardianlectionary.net/res/iss_12-scapegoat.htm

⁴. Andrew Sharpe 2010 Foucault's Monsters and the Challenge of Law, Abingdon: Routledge.

له لایه کی تره وه ته ماشای بکهین عه رب هه میشه ئیمه ی به کار هیئاوه بۆ
 بونیادنانی خۆی، بۆ به هانه هیئانه وه بۆ توندوتیژی، بۆ بالاده سستی، بۆ ده سه لاتی
 نادیمو کراسیی سهراتسه ری، به لām ئیمه نه مانتوانیوه ئهم سووده له ئه وی
 تربوونی عه رب وه ربگرین، چونکه توانای بونیادنمان نه بووه. له بیست سالی
 پابردودا که توانای بونیادنانی پابردومان هه یه، له بری بونیادنانی خود له
 به رامبه ر ئه وی تری عه ربدا خۆمان کردۆته ئامرازی بونیادنانه وه ی عه رب. وه ک
 له لیدوانی سه رۆکی هه ریمدا پوون ده بیته وه کاتی دانی پیدانا که ئه وان چالاکانه
 پیشه وایی دامه زرانده وه ی سوپای عیراقیان کردووه، کاتی که ئه وانی تر نه یان
 ده وێرا کاری وه ها بکه ن.

ئێستا عه رب خۆی بوو به ئه وی تر، به ئه و ئه ژدیهاهی که په دووی بوونمان
 ده نیّت. ئه گه ر له پابردودا پتویست بوو وه ک مه جاز وه ک میتاقۆڕ وه ک وێنایه کی
 خه یالی بیر له ئه وی تری عه رب بکهینه وه ک نه یار بۆ بونیادنانی خود ئه و ئێستا
 به دلنایاییه وه وه ک نه یاریکی واقعی بوونی هه یه، وه ک مه ترسییه کی ترسناک،
 به لām سه رباری هه موو ئه مه ئیمه هیشتا نه مانتوانیوه سوود له ئه وی تری عه رب
 وه ک نه یاریک وه ربگرین بۆ بونیادنانی خود، به ئیستایشه وه، چونکه ئیمه هه تا
 ئێستا تیگه یشتنمان بۆ بونیادنانی خۆمان له ئاستی خێل و بنه مالۆ حیزبدا
 تێپه ری نه کردووه، هه تا بتوانین بیر له ئامرازه کانی بونیادی کۆمه لایه تی و
 سیاسی و فله سه فی بکهینه وه. ئهم ئه وی تره بنه مای دروستکردنی سنووریکی
 پۆحیه. سنووریک که ئیمه له هه موو ساتیک زیاتر پتویستمانه، چونکه ته نها له
 بوونی سنووریکی جیاکه ره وه دا ئیمه ده توانین بوونی جودای خۆمیان له ئه وی
 تری نه یاری بوونی ئیمه جودا بکهینه وه. دیاره سنوور مۆدی که بۆ جیاکردنه وه،
 که جودایه له دابړان. سنوور به مانای دابړان نایه ت، به لکو شیوازیکی تاییه تی
 سیاسیه له پیکه وه بوون.

له پړووی فەلسەفییەوه گرینگیسی ئەم جوړه له په یوه نندی له چه مکی پوتینشالدايه یان په نهان. پتویست ناکات کاتیک ئوی تر وینا ده کهیت وه که نه یار هه ولئ ئوه بدهین که شه پئ له گه لدا بکهیت، به لکو چۆن له به رامبه ریدا خۆت قایم بکهیت، چونکه نه گهری شه پ له ئارادایه. بۆ نمونه ئەم مه ترسییه په نهانه ده بوو ببوایه ته بنه مای بونیادنانی سوپا لای ئیمه. سوپا به مانا مۆدیرنه که ی. سوپا له شیوازی مۆدیرنیدا بریتییه له هیزیک که پیکخواوه به شیوازیکی سه رده میانه، پیکخواوه له ناوی خۆیدا و پیکخواوه له په یوه نندی له گه ل ده سەلات و کۆمه لگادا. دیاره شیوازی په یوه نندی نیوان سوپا و ده ولت زۆره. سوپا له شیوازی پيشمه رگه دا که ئیستا له کوردستان بوونی هه یه شیوازیکی ناده ولتیه بۆ بوونی سوپا. زیاتر شیوازی گه ریل و شو پشگیریه. سوپا بریتییه له وه هیزه ی که پۆلی ناوخۆی بۆ ئه وه یه که هه موو هیزه کانی تر کپ بکاته وه، چونکه نه وه به هیزترین هیزه به م پییه نه وه هیزه یه که هه رگیز له ناوخۆدا به کارنایهت، به لām ته نها بوونی یان ئاماده بوونی پیکره له هه ر هیزیک تر که خواستی هاتنه ئارای هه بیت. پيشمه رگه ئەم پۆله ناگیپیت له ناوخۆدا، چونکه پيشمه رگه سه ر به حیزه، نه وای بۆ توانایه له وه ی پیکریپیت له هیزی تر له ناوخۆی کوردستاندا، که توندوتیژی به کار بهینیت.

لایه کی تر ده زگایه، به هاتنه ئارای ده زگا، به بیرکردنه وه له وه ی چۆن هه موومان هه موو توانا کاتمان کۆ بکهینه وه، چۆن بونیادی ئابووری و ژیرخانمان به هیز بکهین. له پړوویه کی تر وه بۆی بنواپین ده بوو ئەم مه ترسییه ببوایه ته نه و پالنه ره ی که له میثووی پیری فەلسەفی پۆژئاوادا به کۆناتۆس ناسراوه. کۆناتۆس یانی پالنه ری ژیان. چیه نه وه ی وه هات لئ ده کات که پالت پیوه بنیت بژیت؟ به لām له م دۆخه دا مه ترسییه کانی ئوی تری نه یار ده بوو ببوایه ته بنه مای پالنه ری هیز له لای ئیمه، پالنه ری ژیان، به تاییهت ئەم ئوی تره ی که له پابرودا

ههولێ دابوو ژيان له ئيمه حهرام بکات. ژيان له ئيمه بسينتتهوه له شيوای
قهرکردندا، نه نفال و ههله بجه.⁽¹⁾ بۆ زانیارییهکی گشتی دهرياری چه مکی کۆناتۆس
بنواپه:

١٨: یه کپیزی یان مه رگی سیاست:

دياره بئگومان ده بئت کورد يه ک پزبئت له بهرامبهر نه ياره دهره کييه کانيدا،
به لام نه مه ی ئه مپۆ له کوردستان پتي ده لئین يه کپیزی، به هيچ شيوه يه ک
يه کپیزی نييه. په خنه ی ئيمه له م يه کپیزی به له دوو لاره يه، يه که م:
به حيزببکردنی هه موو کورد. دووهم: له ميانه ی يه کپزیدا ميکانيزمێک نييه که
جياوازه کان بکاته بنه ماي ده وله مهنه، سه رباری ئه مه يه کپیزی به م شيوازه ی
کوردی کۆبوونه وه يه کی کاتييه له بهرامبهر پووداویک یان دۆخێکدا، بۆيه په هه ندی
داماتووی و کارکردن لاوازه.

سه ره تا نه وه ی پوونه که کۆبوونه وه ی کۆمه لێک سه رۆک حيزب نابيته هۆی
هاتنه ئارای يه کپیزی نه ته وه يه ک. يه کپیزی پتويستی به مۆدیلێکی تايبه ته له
کارکردنی ده زگایی. له خواره وه نمونه ی ئه م مۆدیله والا ده که ين، به لام سه ره تا
با قسه له سه ر فشۆلی ئه م شيوازه يه کپزی به بکه ين و لایه نه نه ری به کانی پوون
بکه ينه وه.

له لایه کی تره وه ئه م يه کپزی به، ته نها يه کپزی به بهرامبهر ئه وی تری به غداو،
له هه ناویدا هيچ هه نگاویک نييه بۆ به ده زگاييکردنی. ئه وه ی مايه ی کۆمیدیا به
له م يه کپزی به دا نه وه يه که وه ها داده نرئت که ئه م دۆخه کاتي به و تیده په پرئت
بۆيه ده بئت هه موومان يه کگرتووی پيشان به دين. له بری ئه مه ده بوو ئه م دۆخه
ئه و ناگاييه به ئنئته ئاراوه که پووبه پووبوونه وه ی ئه وی تر دۆخێکی

---

¹. Jason Waller 2012 Spinoza on Conatus and Persistence through Time
Journal of Philosophical Research Volume 37.

ھەمیشەیییە، بەلگەیش بۆ ئەمە مێژوو و پەوداوە تراژیدیەکانیەتی. یەکپیزی لە
 شێوازی ئیستایدا نیشانی ئەوەیە کە ھێشتا کۆمەلگای کوردی لە کۆمەڵێک ھیزی
 بەناو حیزب پێکھاتوو. ھەر یەک لەم سەرۆک حیزبانە ئەجیندای تایبەتی خۆی
 ھەیە، لە ھاتن یان نەھاتن بۆ ناو کۆبوونەوە. کەواتە بەم پێیە ئەوەی پێی
 دەوترێت بەرژەوھەندی نیشتمانی، بەرژەوھەندی نەتەرەیی و نە یان پەرتپەرت
 کراوە بۆ ھێندە بەش کە بوونی نەماوە. ئەم دۆخە لە دۆخی ئەوروپای پێش
 سەرھەڵدانی دەوڵەتی نەتەو دەچێت، یان لەپاستیدا لە دۆخی سۆمال دەچێت.
 کۆمەلگا و نەتەو و دەوڵەت و نیشتمانی کۆکراوەتەو لە جەستە کۆمەڵێک
 کەسدا. مێژوو پێمان دەڵێت کە پۆلی حیزب و ئەم کەسایەتییانە چییە و چۆن
 کاتی کە دێتە سەر بەرژەوھەندی بالائەر لە حیزبەکان، بەلام با ئەوە لێ گەڕێن،
 ئایا کۆمەلگای کوردی پێکھاتوو لە کۆمەڵێک حیزب؟ کەواتە بەم پێیە
 کۆمەلگایەکی تا سەر ئیسقان دابەشیوو بە سەر بڕێک حیزبدا، وەک خۆی، وەک
 کۆمەلگا کە بەرژەوھەندی بالائری ھەبێت لە بەرژەوھەندی حیزب بوونی نییە.
 دیارە بێگومان کۆمەلگای کوردی وەھا پێکراوە، بەلام لەم ساتەوختی قەیراندا
 دەبینین کە نیشتمانی و کۆمەلگا و دەوڵەت و خاکی و خەڵک گەرەتر و فراوانتر و
 ئالۆزترە لەوەی لە حیزبدا کورت بکریوە.

یەکپیزی دەبێت لە توپی کۆمەڵێک دەزگادا بێت. ئەگەر سوپایەکی
 نیشتمانی ھەبێت کە ئامانجی داکۆکی نیشتمانی بێت، ئەوا کۆبوونەوەی حیزب
 پێویست نییە. تەنھا جیگایەکی کە حیزب دەتوانێت لێوەی دەستورداوە
 سیاسەتی حکومەت پەرلەمانە. دەبێت لە پەرلەماندا ھەر حیزبە و پڕۆسەی و
 دیدی خۆی بخاتە پێش چاوە. گەر بلێین کە سیاسەتی کوردی ھێشتا نەگەشتۆتە
 ئەم دۆخە ئەوا، لە لایەکی دەبێت دان بەو شکستەدا بنێین، بۆچی نەگەشتۆتە ئەم

دۆخە، چۆن پووداویکی وەها بکریتە هاندەر بۆئەوێ تەکانیک بدات بەرەو ئێو دۆخە.

یەکپیزی لە ئیستادا بە دوو دیودا بەکار دێت، یەكەم: بۆ بێدەنگکردن، دووهم: بۆ زالکردنی ئەجیندای پارتی دیموکراتی کوردستان. کۆبوونەوێ کەسایەتیەکان لای سەرۆک، گەواهی ئەوێ کە هەموو شتێک کە ناوی حکومەتە، ناوی خەڵکە، ناوی پەرلەمانە، ناوی سیستەمە کارتۆنییە. کۆبوونەوێ لە سایی پارتی هێنانەدی خەونی میژییە پارتییە کە هەموو شتێک دەبێت لە سایی ئەودا بێت. یەکیک لە فەنتازیاکانی پارتی ئەوێ، کە لە لایەن کەسە بالاکانی ئەو حیزبەوێ دەسەلاتیکی خوداییانە بوونی هەیە بە سەر کوردستاندا. ئەگەر هەر کەسێک بیهێت هەر شتێک بکات دەبێت بە پرس و پەرەزەندیی ئێوان بێت. دەبێت لە لایەن ئەوانەوێ پیروژ بکریت. وەك ئەندامی پارتی لە گفتوگۆیەکی هاكەزاییدا بەسادهیی درکاندی هەموو شتێک چارەسەر دەبێت ئەگەر بێتو تەلەفۆنیك بۆ سەرۆك بکریت. لیڕەوێ یەكپیزی بریتییه لە موبارەكەکردنی دەسەلاتی سەرۆك، بە مانایەکی تر، ئەوێ لە ژێر ناوی یەكپیزیدا دەگووزەریت بریتییه لە گەیانندی پەيامی (ئیمە هەموومان لە ساتەوختی قەیراندا لە سایی سەرۆكدا كۆدەبینەوێ بەرامبەر نەیاران). ئەم جۆرە یەكپیزییە هەرگیز هیچی لێ بەرەم نایەت، چونكە نە ئەجینداو بەرنامەێ ئەوێ و نە دەخوازیت، بەلكو یەكپیزی تەنها بریتییه لە ساتەوختی مەردنی هەموو دەنگیك و پیروژکردنی دەسەلات.

فەنتازیا یاسا

گەر ئاورپێك لە میژوو بدەینەوێ، باشووری کوردستان بە سەر دوو جوگرافیا ی سیاسییدا دابەشبوو، جوگرافیا یەکی کوردی و جوگرافیا یەکی حکومەتی ناوهند. پاش پووخانی سەددام، ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی ناوهند لە ژێر دەستی حکومەتی ناوهندا مایەوێ، بە بوونی کوردیش لەوێ. دروشمی ئەم قۆناغە ئەوێ

بوو که گوايه عيراقى نوئى عيراقى دهستور و ياسايه، وهك ئەم ناوچانه له پښگای دهستور و ياساوه دهگه پښته وه، پاش ئه وهى بږگه ی ژماره ی (١٤٠) بږ چاره سهرى ئەم ناوچانه ته رخانکرا. دهكریت زۆر دهرياره ی ئەمه بوتريت، يان له پاستيدا زۆر وتراوه، ئه وهى ليڤه دا ئيمه ده مانه ویت بيلين، ديدیکه که ئەم دۆخى ياسا به رامبه ر هیزه به راورد دهکات. کورد زۆر بهم دروشمه دلى خوش بوو، که سهرده مى ياسا و دهستور هاتۆته ئاراوه له عيراقدا. کيشه ی ئەم گه شبنينه له وه دا بووه ته نها پشتم به ديدى کورد ده به ست بږ دۆخه که نهك ديدى نهوانى تر.

به م پښه عيراقى نوئى، عيراقى ياسا و دهستور، هيج نه بوو جگه له ديدیکى دۆنکيشوتانه له لايه ن کورده وه. دياره ئەم ديده قهيراناويه به وهى تښگه يشتمى خوازواو دهكریت به واقع به بى ئه وهى واقع بيت، دۆخیک ديتښته ئاراوه که واقع ده پۆشريت و هه موو شتيك له سه ر خه يالى خود بونيد ده نريت. ئيستا به تالبي ئەم دۆخه ده رده که ویت که عيراقى نوئى، عيراقى ياسا و دهستور وه هم بوو. نه گه ر که سيك بچو کترين هونه رى ده وه له تدارى بناسيت، ئه وا هه رگيز پشت به ياسا نابه ستيت له کۆمه لگايه کى وهك عيراقدا، که هه رگيز ياسا بوونى نه بووه، ئەمه له لايه ک له لايه کى تر وه له هه موو دونيادا ياسا ته نها به پشتبه ستن به هيز ده توانيت وهك ياسا په يږه و بکريت، هه ر ياسايه ک هيزى له پشت نه بيت، ته نها ده قىکى شيعرييه .

نه گه ر بږوا وه هابيت که گيڤانه وهى ناوچه کانى ژيڤه ستي حکومه تى ناوه ندى چاره سه ر دهكریت به خيڤايى يان به چه ند شيوازيك يان ئامرازك، ئەمه بږوايه کى هه له يه . يه کيک له ده رده کانى سياسه تى کوردى له بيست سالى پابردوودا، نه بوونى ديدیک بووه بږ چاره سه رکردنى هيج کيشه يه ک.

با ساتيک له ناوه کان پامېنين، ناوچه جیناکوکه کان، یان ناوچه دابراوه کان، یان ناوچه تیکه له کان وهک له پاش هاتنی هیزی دیجله له لایه ن مالیکیه وه ناوی لی نرا، ئەم ناوانه ئاماژه ی پوونن که هیز دیاریکه ری شووناسی ئەم ناوچانه یه. کاتيک ده لاین هیز مه به ستمان ته نها هیزی سهربازی یان فیزیکی نییه، چونکه هیزی سهربازی یان فیزیکی گوړیکه له ماوه یه کی کورتدا، به لام کیشه ی ناوچه جیناکوکه کان کیشه یه کی دریځخایه نه.

هیز له نیوان هریم و به غدادا، له کاتيکدا بریتییه له هیزی هر یه ک له م دوو لایه نه، له هه مان کاتدا بریتییه له هیزی هر یه ک له م لایه نانه له ناوچه که دا. هیز به ره مدیت، له دونیای ئەمړودا چه ندین سهرچاوه ی هیه، که هه موویان یه کتر ته واو ده که ن، هیز په وایه تی، هیزی نواندنې گونجاو بۆ حکومداري، هیزی ماف، هیزی خزمه تگوزاری، هیزی سهربازی، هیز نهرم، هیزی پشتگیری نیوده وله تی و، له سه رووی هه موویانه وه هیزی یه کبوون یان یه کپیزی، به لام نه ک به تیگه یشتنی یه کیتی و پارتی. له کاتيکدا کورد دهرقه تی هه بوو که بیته خاوه ن بریکی زډر له م هیزانه، له سهرتا پایاندا شکستی هیئا، چونکه بۆ فره راهه مېوونی ئەم هیزانه پښوېسته پلان و ته کتیک و ستراتیژ هه بیټ، تاکه پلانیک که کورد هه یه تی نه وه یه چۆن دزایه تی کوردیکی تر بکات.

هوکاری سهره کیی ئەم شکسته نه وه یه که ئەم ناوچانه وهک به شیک له کوردستان مامه له یان له گه لدا نه کراوه، به لکو له سه رووی هه موویه وه وهک پانتایییه کی حیزبی مامه له یان له گه لدا کراوه. پانتاییی حیزبی شیواز و مامه له و ئامانجی تاییه تی هیه. یه کیک له خه سله ته کانی نه وه یه که ناوچه که ده کاته جینگای ململانی دوو هیز کوردی، له بری ململانی له نیوان هریم و ناوه نددا.

که واته که ر بېرسین چۆن ناوچه جیناکوکه کان ده گ پینه وه؟

یه که م: وهستان و هه‌لوه‌شانه‌وه و هه‌ولدان بۆ هه‌موارکردنی نه‌وه‌ه‌موو
سیاسه‌ته‌ه‌یزییانه له‌ ناوچه‌که‌دا. کردنه‌وه‌ی بنکه‌ی سه‌ر به‌ حکومه‌تی هه‌رێم
له‌بری باره‌گای حیزب.

دووه‌م: دارپشتنی سیاسه‌تیکی کوردستانی درێژخایه‌ن بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی
ناوچه‌که، به‌ به‌کارهێنانی سه‌رجه‌م شیوازه‌کانی هێژ، په‌ق و نه‌رم.
سییه‌م: دروستکردنی دۆست و لایه‌نگر له‌ که‌مینه‌کانی تری ناوچه‌که، وه‌ک
ئاگادارم خه‌لکی ناوچه‌که زۆر نیگه‌رانن له‌ سیاسه‌تی سه‌قه‌تی هه‌ر دوو حیزبه‌که
له‌ ناوچه‌کاندا.

چواره‌م: سوودوه‌رگرتن له‌ دۆخی ناوچه‌که، ئیستا تورکیا دژ به‌ بالاده‌ستی
کورد نییه‌ له‌و ناوچه‌انه‌دا، چونکه‌ بالاده‌ستی حکومه‌تی ناوه‌ند له‌ به‌رژه‌وه‌ندی
تورکیا نییه‌.

په‌یه‌وه‌ندی نێوان هه‌رێم و ناوه‌ند چ په‌یه‌وه‌ندییه‌ک بوو؟ به‌ره‌و چ
په‌یه‌وه‌ندییه‌ک ده‌پوات؟ فاکته‌ره‌کانی چین؟ له‌ په‌یه‌وه‌ندی سیاسیدا دوو فاکته‌ری
گرینگ هه‌ن که‌ دروستکه‌ر و سه‌قامگیرکه‌رن، یه‌که‌میان، هێژ نه‌وی تریان یاسا.
یاسا له‌ کاتی‌که‌دا بالاده‌سته‌ که‌ هێژ له‌ دۆخیکی هاوسه‌نگدا بی‌ت، ته‌نها له‌
جیگایه‌که‌دا کۆنه‌بوویته‌وه‌. یاسا هێچ بایه‌خ و پۆلیکی نابێت کاتی‌که‌ هێژ به‌
شیوه‌یه‌کی ناهاوسه‌نگ دابه‌ش ده‌بێت یان ده‌توانی‌ت به‌ ئاسانی که‌له‌که‌ بکری‌ت.
عێراق ولاتی‌که‌ که‌ هه‌میشه‌ هێژ نه‌و نامرازه‌ کاریگه‌ره‌ بووه‌ که‌ به‌کارهێنراوه
بۆ سه‌قامگیربوونی، چونکه‌ عێراق هێنده‌ ناهاوسه‌نگه‌ له‌ پووی ئیتنیه‌وه‌ که‌
ناتوانی‌ت به‌شیوازیکی تر به‌ ئاسانی سه‌قامگیر بکری‌ت. له‌ هه‌مان کاتدا نه‌وه‌ی له‌
هه‌موو زیاتر قه‌یرانه‌که‌ی کردۆته‌ قه‌یرانیکی درێژخایه‌ن و نه‌گریس، ئاگایی و
که‌لتووری ناوچه‌که‌یه‌، که‌ ده‌لێم که‌لتوور مه‌به‌ستم نه‌وه‌یه‌ که‌ خه‌لک تاکه‌
سه‌پینه‌ر و درێژه‌پێده‌ری سیسته‌مه‌کانن، نه‌م مه‌حالی‌تییه‌ ده‌بوو ببوایاته‌ بنه‌مای

چەند بونىادىكى سىياسى بۇ كورد، يەكەم: خۇ بەھىزكردن، دووهم: ھەلەدان بۇ جياكردنەوھى كوردستان لە عىراق، مەبەست سەرپەخۆى نىيە. كاتىك كورد لەگەل بەغدادا لە جۆرە مەملەتتەكدايە بۇ دژايە تىكردنى خۆى لەبرى مەملەتتە لەگەل بەغدا لە ئەنجامدا ئەوھى پوو دەدات لە نىوان پەغدا و ھەرىم مەن ناوى دەنىم ژەنگ-گرتن. پىگەى كورد لە بەغدا ھەتا بىت پۆل لە دواى پۆل ژەنگ دەيگريت. ئەگەر بەم شىوھە بەردەوام بىت، ئەوا دواى ماوھەكى تر ھىندە لاواز دەبىت كە بە ئاسانى دەتوانىت وەلا بخريت.

كروكى ئەم قەيرانە لەوھدايە كە كورد لە بەغداد وەك يەكە مامەلەى لەگەل دەكرىت، بەلام كورد خۆى لە ناو خۆيدا چەند يەكەيەكە. بەم پىيە بەغدا جۇگرافىيائى فشارەكانى دەگورپىت، چونكە ھەتا بىت لە ئاستى جياوازا دەستكەوتى زياترى لى بە دەست دەھىندىت.

١٩: ئىستا كاتى جىيە؟

نورى مالىكى لە ھىز نواندنايە. ئەم پىوئەيە بە پىي ئاست و شىواز و شوين سوود و قازانجى دەگورپىت. دەكرىت پىوئەيە بۇ چەند ئاستىك دابەش بکەين. مالىكى لەگەل كورد: پارتى و يەكيتى، سوننە و لايەنەكانى ترى شىعەدا مەملەتتە ھەيە. ھەموو جۆلەيەك لە لايەن ھەر ھىزىكەو پەيوەندى لەگەل ھەموو ئەم لايەنەندا لە بەرچاودەگيرىت.

ھىزەكانى ئۆپەراسىوئى دىجلە لەسەرەتادا تايبەت بوو بە پارىزگاي كەركوكو دىالە" دواتر پارىزگاي سەلحە دىنىشى خرايەسەر. گەرچى وەك پاپۆرتە پۆلنامە نووسىيەكان ئامارەى پى دەدەن كە 'ئەنجومەن و سەروكى ئەنجومەنى ھەرسى پارىزگاگە لە كۆبوونەوھەكانياندا بە زۆرىنەى دەنگ ئەم

ئۆپەراسىيۇنەيان پەتەكردەۋە، بەلەم مالىكى ھەرسوۋىوۋو لەسەر
ئۆپەراسىيۇنەكە^۱.

بەپاى ئەندامىكى ئەنجومەنى پارىژگاى دىالە "ھكۈمەتى ناۋەندى دەيەۋىت
لەپىگە ئەم ئۆپەراسىيۇنەۋە ئەۋ پارىژگاىانە بخاتەۋىر دەسلەلەتى خۇيەۋە و
ھەموو جۈللانەۋە يەكەش لە دەستى ئەۋاندا بىتۈ يەك قىادەى عەسكەرى بۇ
دابىئىرەت. ھاتى ئەۋ ئۆپەراسىيۇنە سەربازىيە بۇ ئەۋ ناۋچانە بۇ سنوۋردار كەردن و
لەسەندەۋەى دەسلەلەتى پارىژگاىە، چۈنكە بە گۈيرەى ياسا" پارىژگار دەسلەلەتى
پاراستنى ئاسايىش ئەۋ جامدانى ھەموو جۈللەكى سەربازىيە ھەيە، بەۋەى
ناۋېراۋ ئەۋ ئۆپەراسىيۇنە دەيەۋىت ئەم دەسلەلەتەنە لە دەستى پارىژگار
ۋەربىگىرەۋە كۆنۋۆلى ئەۋ پارىژگاىە بكات، ئەگەر ئەم ھەۋلەى ئۆپەراسىيۇنى
دىجلە سەربىگىرەت، ئەۋ ئەۋ ناۋچانە دەگەرەنەۋە بۇ سەردەمى سەربازىيە
مەترسىيە دىكەيشى بەۋادا دىت". لە راپۋرتى كارزان عوسمان لە چاۋى
خەلگەۋە ۋەربىگىراۋە."

ۋەك دەبىنى پىۋسەكە مەبەست لىۋى ۋەلاخستنى دەسلەلەتە ناۋچەبىيەكان و
سەپاندنى دەسلەلەتى زىاترو زىاترى ناۋەندە. ئەم ھەۋلە بۇ گەرەنەۋە بۇ ناۋەندە،
كە لە ئىستادايانى زالگەردنى دەسلەلەتى مالىكى، لە كىۋكدا پىۋسەيەكى
دەۋلەتگەرايىيە. دەۋلەت لە ميانەى كەردارىدا ھەمىشە لە پىۋسەى خۇ
سەپاندندايە. ۋەك جەيمس سكۆت بۇمان پۈۋن دەكاتەۋە كە دەۋلەت ھەمىشە لە
پلانى ئەۋەدايە، شىۋاز و دەسلەلەتى خۇى بە سەر سەرتاپاي پانتايىيەكاندا
بەپىتنى و سەر لە نۆى پىكىان بخاتەۋە، بەرەمىيان بەپىتنەۋە، بىيان خاتەگەر
ھەتا بە سوۋدى ناۋەندە بگۈزەرەن.^(۱)

^۱. James C. Scott 2009 The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia, Yale University Press.

له عێراقی ئیستادا ناوه‌ند به‌ره‌و ئه‌وه ده‌پوات که بێتته پانتایی ده‌سه‌لاتی که‌سیک، به‌لام له‌به‌ر فره‌لایه‌نی هێزه‌کان و، پێژهمیی قازانج و زیان ئه‌وا مانۆپکردن و نواندن جودایه له شه‌پ. شه‌پ په‌نگه به‌زیانی نۆر لا ته‌واو بێت، له هه‌مان کاتدا ده‌بێت ئه‌وه له به‌رچاو بگرین که شه‌پ دۆپاو و براوه‌ی تیا‌دایه، دۆپانی مالیکی به‌زیان له سه‌ری ده‌که‌وێت، ئه‌مه له لایه‌ک، له لایه‌کی تر درێژخایاندنی شه‌پ له هه‌مان کاتدا به‌ قازانجی ناکه‌وێتته‌وه. سه‌رباری هه‌موو ئه‌مانه، هه‌موو هێزه‌کانی ده‌رووبه‌ری عێراق ئیستا له به‌رژه‌وه‌ندیاندا نییه که له ناو عێراقدا شه‌پ بێت. به‌م پێیه مالیکی له قازانجیدا نییه که پوودای دراماتیکی پوو‌دات، که بێتته هۆی روژاندنی هێزه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی عێراق: تورکیا، ئێران و ئه‌مریکا. دیاره هه‌ر یه‌ک له‌م هێزانه ئامانجی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه هه‌ر یه‌ک له کاره‌کته‌ره‌کانی عێراق پانتاییه‌کیان هه‌یه که مانۆپکردنیان تیا‌دا سنوورداره. بۆ نمونه ئه‌مریکا هێنده‌ بوار به‌ مالیکی ده‌دات که سه‌قامگیری عێراق نه‌خاته مه‌ترسییه‌وه، مالیکیش هه‌تا ئه‌و سنووره ده‌پوات که ئه‌مریکا لێی به‌ ئاگابێتته‌وه. له هه‌مان کاتدا هه‌ر دوو کورد و شیعه بونیادنه‌ری پانتایی ده‌سه‌لاتی ئێران، له لایه‌کدا که پانتایی ده‌سه‌لاتی ئێران ته‌سک ده‌بێتته‌وه، ئێران هه‌ول ده‌دات شه‌پ له نیوان ئه‌م دوو لایه‌ته‌دا دروست نه‌بێت.

له هه‌مان کاتدا یه‌کێتی و پارتی ئامانجی سه‌ره‌کییان یان میتۆدی سه‌ره‌کییان له‌م باره‌یه‌وه مانه‌وه‌ی پێگه‌ی خۆیا‌نه له ناوه‌وه‌دا. به‌م پێیه له هه‌موو ئاستێکدا خاوه‌نی هیچ پلانی‌ک نین بۆ پووبه‌پووبوونه‌وه یان چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌که، چونکه پووبه‌پووبوونه‌وه له قازانجیان نییه، به‌ تایبته چونکه هه‌ر دوو لا مووچه‌خۆری مالیکین، له هه‌مان کاتدا له پووبه‌پووبوونه‌وه‌ی ساخته‌دا له‌گه‌ڵ مالیکی‌دا له‌پاستیدا پووبه‌پووی یه‌کتر ده‌بنه‌وه، له کاتی‌کدا که مانه‌وه‌یان له سه‌رووی مانه‌وه‌ی کورد و کوردستان و که‌رکووک و جێگا‌کانی تره،

ئامادەنەن كە سەركىشى پېتو بەكەن. لە ھەمان كاتدا مالىكى ئاخوازىت زياتر و زياتر بارزانی پال پېتو نەت بۆ باوەشى توركيا، بۆيە تەنھا كاتېك فشارى زۆرى دەخاتە سەر، وەك موچە بېرىن كە بېھىوايەت لە ھەموو ئەگەر ئىكى تر. توركيا و بەغداد ئەگەرى لىك نەزىك بونە وەيان لاوازە، ئەگەر بىشەيت ھەندە كار ناكاتە سەر ھەولەتر. لەبەر كۆمە لىك ھۆكار، توركيا ئاگادارە كە ھەرگىز لەگەل بەغدادا ناكاتە ئاستىك لە پەيوەندى كە بتوانىت پەيوەندىيەكى سەقامگىر دروست بكات، لەبەر ھۆكارى تايغى، ناوچەيى و پېتو سەت نەبوونى توركيا بۆ بەغدا و لە ھەمان كاتدا پەيوەست نەبوونى بەغدا بە توركياو، چونكە پىگا و دەروازەى ترى ھەيە. لە ھەمان كاتدا توركيا لەو ئاگادارە كە كوردستان سەرچاوەيەكى زۆرى سەروشتى ھەيە و بە ئاسانى دەبەتە يەكەيەكى دەستەمۆ بۆ توركيا.

مالىكى جگە لە كورد لاىە ئىكى تەرىش ھەيە كە لەگەلەيدا لە مەملەتەدايە، ئەويش سوننەكانە. كورد لەو بە ئاگا نىيە كە پەيوە پەيوەندەي لەگەل مالىكىدا يەكەل لە دەرتە نجامەكانى ئەو ھەيە كە سوننە لە مالىكى نەزىك دەبنەو، بە تايبەتى لە ناوچە كوردىيەكانى ژێردەستى بەغدا. بەم شەو ھەيە لە ئەنجامدا مالىكى لە ناوچانە بە ھەزەدەبەيت، لە ھەمان كاتدا ئەم پەيوەدانە بەكار دەبات بۆ وێنا كوردنى خۆى وەك پالەوانىكى نەتەو ھەيى عىراقى. مالىكى لە قەسەكانىدا لە ميانەى پەيوە پەيوەندەكان دەخوازىت وێنايەكى نەتەو ھەي پى بىبە خەشەت. بە ماناى ئەمە پەيوە پەيوەندەي دوو نەتەو ھەيە: كورد و عەرەب. ديارە بى ئاگايە لەو پەھەندەي كە لە كاتىكدا دان بە نەتەو ھەيى بونى كورددا دەنەيت، دەبەيت دان بە مائى نەتەو ھەيىياندا بنەيت، بە ئام ئەو ھەي بەلاوە گرینگە كە ھەستى نەتەو ھەيى بچولەينەت لە بى ھەستى تايغى، بۆئەو ھەي شەيەو سوننە لە دەورى خۆى كۆ بكاتەو. كەواتە لێرەدا كورد لە ميانەى مەملەتەى سەختەو ھەتا بىت مالىكى

به هیز ده کات و، ئیستایش هاوکیشه که بهو شیوهیه به که ههتا مالیکی به هیزبیت کورد لاواز ده بیت.

بۆیه به سهربازیکردن له قازانجی کورد نییه، میژووی کورد نه مه مان به. تالی پی ده لیت چ له نه زموونی تورکیا چ له نه زموونی ئیران. نه گهر پووبه پووبونه وهی سهربازیش ببیت، نهوا ده بیت شیوازیکی جیا له سیاسه تکردن بگیریته بهر نه که نه مه ی ئیستا.

له ئیستادا دوو پیکهاته گرینگن بۆ مانه وهی ههریم، یه کهم: سنوور، دووهم: سوپا. هه موو نه ده بیات و میژوو و نه زموونی ده وله تی نه ته وه یی پیمان ده لێن که ده وله ت- نه ته وه سروشتی نییه، به لکو به زه بری هیز دروستبووه، نه مه له پانتایییه کی تایبه تدا نا، به لکو له سهرانسهری گۆی زه ویدا. له هه مان کاتدا نه وه یش پوونه که ده سه لاتی ده وله ت- نه ته وه له ناوه نده وه، سنوور نه بیت هه چ شتیکی تر ناتوانیت سنوورداری بکات. دیاره کورد ناتوانیت سنووری فره می بکیشیت، به لکو ده بیت بیر له شیوازی تری سنوور بکاته وه. ده کری سنوور له پێگای که لتووروه بکیشریت، له پێگای زمانه وه، له پێگای مافه وه، له پێگای خزمه تگوزارییه وه، له پێگای ده زگاوه، له پێگای هیزه وه.

بۆنه وهی نه م سنووره نافه رمیه به یاریزیت ده بیت سوپایه که له ئارادابیت. نه م دوانه یه کتر ته واوکه رن. هه بوونی سنوور لهو شیوه یه ی که ئاماژه مان پێدا، کاتیک سوپایه که له پشتیه وه یه تی بوونی کاریگه رتر ده بیت. له هه مان کاتدا هه بوونی سوپایه که به بوونی سنووریک لهو جۆره کاریگه ریی زیاتر ده بیت. به لām ده بیت سوپا به مانای سوپا بیت، نه که به مانای کوردی. نه ده بیاتی سوپا زۆر و فراوانه. لێره دا بواری ئاماژه پێدانی نییه. نه وه ی گرینگه نه وه یه که سوپا به پرسیکی مه ده نی هیه، په یوه ندیی له گه ل حکومه تدا له پێگای یاساوه

پښخراوه، سهر به پارتيکي سياسي تاييېت نيبه، پلان وړايمېنانه کاني له پښگاي
دهزگايه کي ستراتيژيې تاييېته وه بڼو داده پښځورت.

دەرته نجام: بهر و داهاتوو: له دایکبوونی مروفتیکی نوټی کورد:

مروټی کورد پهنه ده گمهن بخت له سهر گزی زهوی به وهی به هه موو شیوه یه ک مافی سهروه ریټی، خاوه ندریټی، سیاسه تکریدن، بوونی نازادو، ته نانه ت مروټی بوونی شی لیسه ندرابیتته وه. له هه مان کاتدا ته مروټه پهنه گه له وه شدا ده گمه نبخت که خاوه نی درټرترین خه بات و که مترین ده سته و ته. کورد دوو میژووی ترازیدی هه یه، یه ککیان له پوویه پوویه ووهی دوزمان تهوی تر له گه ل خوی. هاتنه ئارای پاپه پین و ته و دۆخه ئازادهی پاش لارازیوونی حکومه تی ناوه ندی، دهره تیک بوو بۆ وهی کورد پیگه یه ک بۆ خوی بونیاد بنیټ، به لام لارازیوونی دهره وه بوو به هوی زه قیوونه وهی دوزمانیه تی ناوه وه. ئیتر میژوویه کی بیست ساله له مملانیټی ناشیرین له هه موو ئاستیکدا به هه موو ئامرازیک دهستی پی کرد. دهرته نجامی ته دۆخه ته وه یه که فاروق په فیک ناوی ده بات: 'ته زموونی بیست و یه ک سال حوکمرانی حیزیه سیاسیه کانی کورد له ناوه وه را پزیوه، گهنده ل بوه، ئیمه ئیستا شاهیدی سه ره ولیژبوونه وهی ته و حوکمرانییه یین. ته زموونه له پرووی سیاسی و ئیداری و ته خلاق و ویزدانی یاسایی و له پرووی متمانه ی کۆمه لایه تییه وه به به دترین شیوه که وتوه ته نانه ت پرینسیپیک چیه، به هایه کی گهره چیه له م ته زموونه دا بوونی نییه و ئیمه ئیستا شاهیدی مانیفیستی که وتنه ته خلاقیه که ی ته م به ناو ته زموونه یین'.⁽¹⁾

سه رباری ته مه و، له م دۆخه دا ته مپۆ کورد له باشوور جاریکی تر پوویه پرووی زیندوو بوونه وهی هیزی ناوه ند ده بختته وه. له دهرته نجامدا ناچاره له شیوازی سیاسه تی له گه ل خۆیدا بگۆریت بۆ ته وهی بتوانیت پوویه پرووی ناوه ند ببختته وه. کورد گه لیکی جینۆساید کراوه. قهیرانی جیوتۆساید ته وه نییه که دهره وه نایناسیت به شیوه یه کی پتویست، به لکو کورد هیشتا هه ست به وه ناکات که

¹. (له سابتی سه یه وه).

خەلکىگە ۈەك گەلنىڭ پۈۈبەپۈۈ قاتۇقپى بۇتەۈە . ئەگەر ئەم ەستە ەبۈايە
 ئەۋا دەبۈۈ سىياسەت ۈ پەيۈەندى ۈ ئەخلاقى تاكەكەسى كۆمەلگايى ئەۋە بىت كە
 چۇن كورد ۈەك گەلنىڭ ، ئەتەۈەيەك بىتۈانىت لە سەر خاكى خۇى بۇى . زىانكردن
 پۈۈسەيەكى سىياسە ، زىان ەيچ نىيە جگە لە سىياسەت ، سىياسەت بە ماناى زىان
 لەگەل ئەۋانى تردا ، پۈكخستنى ئەم زىانە ، زىان ۈەك خۇت لەگەل ئەۋانى تردا . بۇ
 فەراھەمبۈۈنى ئەمە بەھا ، ئەخلاق ، كەلتۈۈر ، مېژۈۈ ، ئەزمۈۈن گرېنگن .

كاتىك گەلانى دۈنيا بە قەيرانىكدا دەپۇن ، لىۈى پادەمىنن ، بىرى لىۈى
 دەكەنەۈە ، ەۈل دەدەن لە بنەماكانى تىۈى بگەن ، بۇئەۈەى جارېكى تر
 بەسەرياندا دۈۈبارە نەبىتەۈە ، چۈنكە دۈۈبارىۈۈنەۈەى مېژۈۈ تراژىدىانەيە . لە
 (۲۰۰۳) ۈەۈ كورد لە دۇخىكى دۈۈفاقى سەيردا دەۈى . لە كاتىكدا چالاكانە لە
 بۈنيادنانەۈەى بەغدادا بۈۈ بە ەيچ شىۈەيەك خۇى بۈنيادنەناۈە . ئەمە بە ەلە
 تىگەيشتن بۈۈ لە فېدېرالېزم . فېدېرالېزم يانى بۈۈن بە جۈدايى لە ناۈدەۈلەتتىكدا .
 ديارە كار ۈ شىۈازى ئەم بۈۈنە دەگۇرپىت . لە دۈنيادا دۈۈ فېدېرال نىيە لە يەك
 بچن . بەم پىيە فېدېرالى كوردى دەبىت تاييەت بىت . دەبۈۈ كرۇكى فېدېرالى
 كوردى خۇ پاراستن بۈايە لە ناۈەند ، لە سەر بنەماى گومان ۈ ترس لە ناۈەند
 بۈنيادبنرايە . ترس نەك بۇ لە پەلۈپۇخستن بەلگۈ بۇ خۇ بۈنيادنان ، خۇ بۈنيادنان
 لە ەمۈۈ ئاستىكدا . گەل كاتىك تەنھا لە پۈۈيەكەۈە بەمىزىپىت ئەۋا ەرگىز بەمىز
 نىيە ، ئەمۈۈ مەملانى لە ەمۈۈ ئاستىكدا پۈۈ دەدات . ديارە ئەگەر بىتۈ مەملانىش
 پۈۈ نەدات ، ئەۋا پەيۈەندى نىۈان ەرىم ۈ بەغدا پەيۈەندىيەكى سىياسى دەبىت .
 كەۋاتە مەملانى ۈ بەرژەۈەندى كرۇكى پەيۈەندىيەكەيە . لە بىست سالى پابردۈۈدا
 مۈۈقى كورد ناۈچەى كراۈە ، بىۈ ەيۈاكراۈە ، تپۇ كراۈە ، بەگۇيەكتردا دراۈتەۈە ،
 پەراۈىزخراۈە ، سۈركايەتى پىۈ كراۈە ، گۈى لىۈى نەگىراۈە . ەمۈۈ ئەمانە چۈۈنەتە
 پال ئەۋ دۇخە ئالۇزەى كە ۈەك مۈۈقىكى كۇلۇنىال لە بنەپەتدا دە ەيۈندەى تر

ئالۆزى قەيران و كىشەيان بۆ دروستكردووه . ئوھى گۆپانكارىي گەردەي لەم
 بواردەدا ھىتايە ئاراوھ پارە بوو . لەپاستيدا بە ھاتنى پارە بۆ ھەريم لە بەغداوھ ،
 دەسلەلات لە ھەريم پشتى بە پارە بەست بۆ مانوھ ، نەك حكومدارى و گەشە و
 بونىادنانى دەزگا و ھىز و پىكخستنى كۆمەلگا . ئەمە لە ئەنجامدا بووبە ھۆى
 ھاتنە ئاراي دەسلەلاتىكى كلۆر ، قەبە بەلام ئاوەرۆك بەتال . لە پاش
 (٢٠٠٣) ھوھ كۆمەلگاي كوردى بە تىپەپىنى كات ، شپىزە و لاواز و بى باوھ
 دەبوو . لە بەرامبەر ئەمەدا بەغدا بەھىز دەبوو ھەتا لەم يەك دوو سالى پابردودا
 دۆخەكە ھىندە گۆپا ، كورد لە بونىادنانى بەغداوھ بوو بە ھىزەي كە دەپارێتەوھ
 لە بەغدا . ئەمۆ ھەرچەندە ئامانجى پووداوەكان ھەمىشە بە تەواوى پوون نىيە ،
 ئوھى پوونە كە پارە ، خاك و نىشتيمان و بەھا و باوھپى كوردايەتى ھىندە
 لاوازكردووه ، كورد تەنھا دەتوانىت لە ميدىادا شەپ بكات . ئەگەر بىتو پووبەپووى
 بى مووچەي و گراني و ئابلۆقە و جەنگ بىتەوھ لەبرى بەرگري پەنگە شىوانى تر
 ھەلبىژىت كە لە مێژودا پىي ئاشنايە . ساتى ئوھىيە كە فىرپىن لە
 ئەزمونەكانوھ ، كە خۆمان نوێكەينەوھ بۆئەوھى لە دونىادا وەك دەيانسۆرمان
 لى نەيەت ، كە لە مەملانىي كەسايەتى و حىزىيەتى پووج خۆمان بە دور بگرين .
 كورد دەبىت واقىيى بىت ، ھەندىك كەس باس لە پاگەياندى دەولەت دەكەن ،
 دەولەت وەك ھەموو شتىكى تر كراوھە بابەتى ميديا . كورد كە بىست سالە دژ بە
 ھەموو بنەمايەكى دەولەت چالاكانە كار دەكات ، ئەگەر ئەلف و بىي دەولەتى
 بزانيايە ھەرگىز باسى شتى وەھاى نەدەكرد . دەولەت دەزگايەكە بۆ بەپۆھەردنى
 كاروبارەكانى خود ، كە تۆ نەتوانى بۆ ئەو مەبەستە بىھىنيتە ئاراوھ ، ئەوا
 دەولەت نايەتە ئاراوھ بۆ پووبەپووبوونەوھى ئوھى تر . زۆر لە مێژودا دۆپاوين .
 ھۆكارى سەرەكى ھەمىشە خۆمان بووين ، چونكە وەفامان بۆ گەل و نىشتيمان و
 خۆمان نىيە ، بەلكو بۆ چەند تاكەكەسيكە . دەبى مۆفى كورد بگۆرپىت ، دىدى بۆ

دولنا و سلاسه ت و په يوه نډيه كان بگړېټ. ده بېټ ته خلاقيكي نوئ له دايك بېټ، ته خلاقي پيکه وه بووني کڙمه لايه تي و سروشتي و مرقانه. ده بېټ مرقتيكي نوئي کورد له دايك بېټ که خوازياري ژيان و نازادي و يه کسانيه له دځيكي مرقانه دا، له ژينگه يه کي مرقدوستانه دا. کړو کي نه مه سلاسه ته، گهر سلاسه ت به م سه قه تيه بمينټه وه، گهر سلاسه ت نامانجي سه ره کي خزمه تکردني کڙمه لايک که س بېټ دژ به کڙمه لگا، نه وا ده رته نجامه که ي لاوازي و پشيتوي و هه له شهي ميديايه .

دەقى گرىنگ نە بارى مىراقىدە بۇ كەسانىك

كە مىراقىسىيان بە لاۋە مەبەستە :

- Toby Dodge (2012): Iraq's Road Back to Dictatorship, Survival: Global Politics and Strategy, 54:3, 147-168.
- F. S. Naiden 2007 Lines in the Sand The Wilson Quarterly (1976-) Vol. 31, No. 1 (Winter,), pp. 52-63.
- Wiley, J. 1992. The Islamic Movement of Iraqi Shia. Boulder: Lynne Rienner Publishers. ERIC DAVIS Memories of the State: Politics, History, and Collective Identity in Modern Iraq. Berkeley: University of California Press, 2005.
- DODGE TOBY 2003 Inventing Iraq, The Failure of Nation Building and a History Denied, New York: Columbia University Press.
- MARION-FAROUK SLUGLETT and PETER SLUGLETT 2001 Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship, London: I.B. Tauris.
- FALEH A. JABAR 2003 The Shi'ite Movement in Iraq, London: Saqi Press.
- FALEH ABDUL-JABAR and HOSHAM DAWOD. London: Saqi Press, 2003.
- MAJID KHADDURI 1951 INDEPENDENT IRAQA Study in Iraqi Politics since 1932 OXFORD UNIVERSITY PRESS.
- Abdulghani, Jasim M., Iraq and Iran: The Years of Crisis, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1984.
- Abu Jaber, Kemal, The Arab Baath Socialist Party, Syracuse, Syracuse University Press, 1966.
- Aburish, Said K., Saddam Hussein: The Politics of Revenge, London, Bloomsbury Pr, 2001.
- Adams, Doris Goodrich, Iraq's People and Resources (University of California Publications in Economics), XVIII, Berkeley, CA, University of California Press, 1958.
- Ahmad, Kamal Madhar, Kurdistan During the First World War, London, Saqi Books, 1994.
- Ali, Othman, British policy and the Kurdish question in 'Iraq 1918-1932, Ottawa, National Library of Canada, 1995.

- Alnasrawi, Abbas, *Financing Economic Development in Iraq: The Role of Oil in a Middle Eastern Economy*, Westport, CT, Praeger, 1967
- Arfa, Hassan, *The Kurds: An Historical and Political Study*, London, Oxford University Press, 1966.
- Axelgard, Frederick W. (ed.), *Iraq In Transition: A Political, Economic, and Strategic Perspective*, Boulder, CO, Westview Press, 1986.
- Barth, Fredrik, *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan* (University Ethnographic Museum Bulletin, No. 7, Oslo, Brodrene Jordensen, 1953.
- Batatu, Hanna, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes, and of Its Communists, Baathists, and Free Officers*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1978.
- Braude, Joseph, *The New Iraq: Rebuilding the Country for Its People, the Middle East and the World*, NYC, Basic Books, 2003.
- Bruinessen, Martin van, *Kurds and Identity Politics*, London, I.B. Tauris, 2001.
- Bulloch, John and Harvey Morris, *No Friends But the Mountains: The Tragic History of the Kurds*, Oxford, Oxford University Press, 1992.
- Darwish, Adel and Gregory Alexander, *Unholy Babylon: The Secret History of Saddam's War*, London, Diane, 1991.
- Hamza, Khidir, *Saddam's Bombmaker: The Daring Escape of the Man Who Built Iraq's Secret Weapon*, NYC, Touchstone Books, 2001.
- Kristol, William and Lawrence F. Kaplan, *The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission*, NYC, Encounter Books, 2003.
- Tripp, Charles, *History of Iraq*, London, Cambridge Univ. Press, 2002.

- Clawson, Patrick (ed.), *How to Build a New Iraq After Saddam*, Washington, DC, The Washington Institute for Near East Policy, 2002.
- Cockburn, Andrew and , Patrick Cockburn, *Out of the Ashes: The Resurrection of Saddam Hussein*, NYC, Harper, 2000.
- Devlin, John, *The Baath Party: A History from Its Origins to 1966*, Stanford, Hoover Institution Press, 1976.
- El-Azhary, M.S, *The Iran-Iraq War: An Historical, Economic, and Political Analysis*, NYC, St. Martin's Press, 1984.
- Elliot, Matthew, *Independent Iraq: The Monarchy and British Influence 1941-58*, London, I.B. Tauris.
- Entessar, Nader, *Kurdish Ethnonationalism*, Boulder, CO, Lynne Rienner Publishers, 1992.
- Feldman, Shai (ed.), *After the War in Iraq: Defining the New Strategic Balance*, Brighton, Sussex, 2003.
- Fernea, Elizabeth Warnock, *Guests of the Sheik: An Ethnography of an Iraqi Village*, Anchor, 1969.
- Fernea, Robert Alan, Shaykh and Effendi; *changing patterns of authority among the El Shabana of southern Iraq*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1970.
- Fuad, Jamal, *The Kurdish question: Missed opportunities and future challenges*, Tallahassee, FL, Badlisy Center for Kurdish Studies, 1993.
- Gabbay, Rony, *Communism and Agrarian Reform in Iraq*, London, Croom Helm, 1978.
- Gallman, Waldemar, *Iraq Under General Nuri*, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1964.
- Ghareeb, Edmund, *The Kurdish Question in Iraq*, Syracuse, NY, Syracuse University Press, 1981.
- Goodman, Martin, *State and Society in Roman Galilee AD 132-212*, Rowman and Allanheld, 1983.
- Gordon, Michael and Bernard Trainor, *The Generals' War*, NYC, Little, Brown and Co, 1996.

- Grummond, Stephen, *The Iran-Iraq War: Islam Embattled*, Westport, CT, Praeger, 1982.
- Gunter, Michael M., *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*, NYC, St. Martin's Press, 1993.
- Haj, Samira, *The Making of Iraq 1900-1963: Capital, Power, and Ideology*, NYC, State Univ of New York Pr, 1997.
- Hamza, Khidir, *Saddam's Bombmaker: The Daring Escape of the Man Who Built Iraq's Secret Weapon*, NYC, Touchstone Books.
- Hassanpour, Amir, *Nationalism and Language in Kurdistan*, San Francisco, Mellen Research University Press, 1992.
- Hazelton, Fran (ed.), *Iraq since the Gulf War: prospects for democracy*, London, Zed Books, 1994.
- Helms, Christine Moss, *Iraq, Eastern Flank of the Arab World*, DC, Brookings Institution, 1984.
- Hiro, Dilip, *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*, NYC, Routledge, 1991.
- Holt, P. M., *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922, A Political History*, Ithaca: Cornell University Press, 1966.
- Hussein, Fuad Mohammad, *The legal concept of self-determination and the Kurdish question*, Amsterdam, Luna, 1985.
- Ireland, Philip, *Iraq: A Study in Political Development*, NYC, Macmillan, 1938.
- Izady Mehrdad R., *The Kurds*, Washington, DC, Taylor&Francis, 1992.
- Jalal, Ferhang, *The Role of Government in the Industrialization of Iraq 1950-65*, London, Frank Cass, 1972.
- Jawad, Saad, *Iraq and the Kurdish Question 1958-1970*, London, Ithaca Press, 1981.
- Karsh, Efraim and Inari Rautsi, *Saddam Hussein: A Political Biography*, NYC, Grove, 2003.

– Kasaba, Resat and Sibel Bozdogan (ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, University of Washington Press, 1997.

– Kelidar, Abbas, *The Integration of Modern Iraq*, NYC, St. Martin's Press, 1979.

– Kemp, Percy, *Territoires d'Islam: Le monde vu de Mossoul au xvii siecle*, Paris, Sindbad, 1982.

– Khadduri, Majid, *Independent Iraq 1932-1958*, London, Oxford University Press, 1970.

– Khadduri, Majid, *Republican Iraq*, London, Oxford University Press, 1969.

– Khadduri, Majid, *Socialist Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1968*, DC, Middle East Institute, 1978.

– Khadduri, Majid, *The Gulf War: The Origins and Implications of the Iraq-Iran Conflict*, NYC, Oxford, 1988.

– Khadduri, Majid and Edmund Ghareeb, *War in the Gulf 1990-1991*, NYC, Oxford University Press, 1997.

– Kirisci, K. and Winrow, G.W, *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, London, Frank Cass, 1997.

– Kramer, Samuel Noah, *Cradle of Civilization*, NYC, Little Brown & Company, 1969.

– Kreyenbroek, Philip G. and Allison C., *Kurdish Culture and Identity*, London, Zed Books, 1996.

– Kreyenbroek, Philip G. and Sperl Stefan (ed.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, London/New York, Routledge, 1992.

– Kristol, William and Lawrence F. Kaplan, *The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission*, NYC, Encounter Books, 2003.

– Laizer, Sheri, *Martyrs, Traitors and Patriots*, London, Zed Books, 1996.

- Lamsa, George M. and William Chauncey Emhardt, *The Oldest Christian People*, NYC, AMS, 1970.
- Langley, Kathleen M., *The Industrialization of Iraq* (Harvard Middle Eastern Monograph Series, V, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1967.
- Layard, Henry Austin, *Ninveh And Its Remains*, Westport, CT, Praeger, 1970.
- Longrigg, Stephen, *Iraq 1900 to 1950*, London, Oxford University Press, 1953.
- Longrigg, Stephen Hemsley, *Four Centuries of Modern Iraq*, London, Oxford University Press, 1925.
- Longrigg, Stephen Hemsley, and Frank Stoakes, *Iraq*, London, Ernest Benn, 1958.
- Lytle, Elizabeth Edith, *A bibliography of the Kurds, Kurdistan, and the Kurdish question*, Monticello, Ill, Council of Planning Librarians, 1977.
- Mackey, Sandra, *The Reckoning: Iraq and the Legacy of Saddam Hussein*, NYC, W.W. Norton and Co, 2002.
- Makiya, Kanan, *Republic of Fear, The Politics of Modern Iraq*, Berkeley, CA, University of California Press.
- Malek, Yusuf, *The British Betrayal of the Assyrians*, Chicago, Assyrian National Federation and Assyrian National League of America, 1935.
- Marr, Phebe, *The Modern History of Iraq*, Boulder, CO, Westview Press, 1985.
- McDowall, D., *A Modern History of the Kurds*, London and New York, I.B. Tauris, 1996.
- McDowall, David, *The Kurds*, London, Minority Rights Report, 1991.
- Miller, Judith and Laurie Mylroie, *Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf*, NYC, Times Books, 1990.

- Mojab, Shahrzad, *Women of a non-state nation: The Kurds*, Costa Mesa, Calif, Mazda Publishers, 2001.
- Morony, M.G., *Iraq after the Muslim Conquest*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1984.
- Nakidmon, Shlomo, *First Strike: The Exclusive Story of How Israel Foiled Iraq's Attempt To Get The Bomb*, NYC, Summit, 1990.
- Niblock, Tim, *Iraq: The Contemporary State*, NYC, St. Martin's Press, 1982.
- Nonneman, Gerd, *Iraq, the Gulf States, and the War: A Changing Relationship 1980-1986 and Beyond*, London, Ithaca Press, 1986.
- O'Ballance, Edgar, *The Kurdish Revolt, 1961-1970*, Hamden, Connecticut, Archon Books, 1973.
- Ocalan Abdullah, *Declaration on the democratic solution of the Kurdish question*, London, Mesopotamian Publishers, 1999.
- Olson Robert, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheik Said Rebellion, 1880-1925*, Austin, The University of Texas Press, 1989.
- Olson, Robert (ed.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990's: It's Impact on Turkey and the Middle East*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1996.
- Owe, Roger and William Roger Lewis (ed.), *A Revolutionary Year: The Middle East in 1958*, London, I.B. Tauris, 2001.
- Pelletiere, Stephen C., *The Kurds: An Unstable Element in the Gulf*, Boulder, CO, Westview Press, 1984.
- Penrose, Edith and E.F. Penrose, *Iraq: International Relations and National Development*, Boulder, CO, Westview Press, 1978.
- Piscatori, James (ed.), *Islamic Fundamentalisms and the Gulf Crisis*, Cambridge, American Academy of Arts and Sciences, 1991.
- Pitt, William Rivers and Scott Ritter, *War on Iraq: What Team Bush Doesn't Want You to Know*, NYC, Context Books, 2003.

Pollack, Kenneth M., *The Threatening Storm: The Case for Invading Iraq*, NYC, NYC, Random House, 2002.

– Randal, Jonathan C., *After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters With Kurdistan*, Denver, Westview Pr, 1999.

– Ritter, Scott, *Endgame: Solving the Iraq Crisis*, NYC, Simon and Schuster, 2002.

– Rogers, Will and Sharon Rogers, *Storm Center: The USS Vincennes and Iran Air Flight 655*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 1992.

Roux, George, *Ancient Iraq*, Cleveland, World Publishing, 1965.

Sabar, Yona, *The Folk Literature of the Kurdistan Jews: An Anthology*, New Haven, Yale University Press, 1982.

SAJAWAD, *Iraq and the Kurdish Question 1958-1970*, London: Ithaca Press, 1981 .

Shurdom, Jamal A., *The Price of Victory: The Gulf War*, MECRA, 2000.

Shwadran, Benjamin, *The Power Struggle in Iraq*, NYC, Council for Middle Eastern Affairs Press, 1960.

Sifry Micah L. and Christopher Cerf, *The Iraq War Reader*, NYC, Touchstone Books, 2003.

– Silverfarb, Daniel, *Britain's Informal Empire in the Middle East: A Case Study of Iraq 1929-1941*, London, Oxford, 1997.

– Simon, Reeva, *Iraq Between the Two World Wars*, NYC, Columbia University Press, 1986.

– Simons, Geoff, *The Scourging of Iraq Sanctions, Law and Natural Justice*, London, Palgrave Macmillan, 1996.

– Sluglett, Peter, *Britain in Iraq 1914-1932*, London, Ithaca Press, 1976.

– Solomon, Norman et. al, *Target Iraq: What the News Media Didn't Tell You*, NYC, Context Books, 2003.

- Stafford, R.S, *The Tragedy of the Assyrians*, London, Allen and Unwin, 1935.
- Summers, Harry, *On Strategy II: A Critical Analysis of The Gulf War*, NYC, Dell, 1992.
- Tahir-Kheli, Shirin and Shaheen Ayubi (ed.), *The Iran-Iraq War: New Weapons, Old Conflicts*, Westport, CT, Praeger, 1983.
- Tarbush, Mohammad A., *The Role of the Military in Politics: A Case Study of Iraq to 1941*, London, Kegan Paul International, 1982.
- Thesiger, Wilfred, *The Marsh Arabs*, NYC, Dutton, 1964.
- Timmerman, Kenneth, *The Death Lobby: How The West Armed Iraq*, NYC, Houghton Mifflin, 1991.
- Tripp, Charles, *A History of Iraq*, Cambridge, Eng, Cambridge Univ Pr, 2002.
- Wallach, Janet, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell: Adventurer, Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia*, NYC, Anchor/Doubleday, 1996.
- Warriner, Doreen, *Land Reform and Development in the Middle East: A Study of Egypt, Syria, and Iraq*, London, Oxford University Press, 1962.
- Wiet, Gaston, *Baghdad: Metropolis of the Abbasid Caliphate*, Tulsa, Univ of Oklahoma Pr, 1971.
- Young, Gavin, *Return to the Marshes: Life With the Marsh Arabs of Iraq*, London, Collins, 1977.

خاکی نیشتیمان له چاره سهری دهستوورییه وه بۆ مله لانی سهریازی

د. دهرياز محمەد

پاش پزگارکردنی عێراق له دهسه لاتی پژی می به عس له به هاری سالی ۲۰۰۳ دا، هه موو خاکی هه ریمی کوردستان به کرده وه له دهستی نه و پژی مه پزگاری بوو، به لام تاوه کو نیستا نه و به شه گه وره و گرینگ و ستراتیجیه ی خاکی کوردستان، نه گه پاوه ته وه ژێر دهسه لاتی حکومه تی هه ریم، به لکو له سالی ۲۰۰۴ وه، چاره نووسی نه م ناوچانه به سترایه وه به جیبه جیکردنی کۆمه لێک پێوشوینی یاسایی و دهستووری، له خاکی نیشتیمانی کوردستان وه، کرا به ناوچه ی جێناکۆک، به لام تاوه کو نیستا هه یچ کام له و بنه ما یاساییانه جیبه جی نه کراون و ئاسۆی جیبه جیکردنیشیان پوون نییه .

له م توێژینه وه یه دا، چه ند لایه نیکی گرینگی نه م کێشه یه شی ده که یه وه، به تایبه ت سه باره ت به جوگرافیای ناوچه جێناکۆکه کان له هه ریمی کوردستان و له پارێزگاکانی دیکه ی عێراق و کێشه هونه ریه کانی ماده ی ۱۴۰ ی دهستوور و مامه له ی سه رکردایه تی هه ریمی کوردستان له گه ل نه م کێشه یه دا.

۱. ناوچه ی جێناکۆک چیه ؟

ناوچه ی جێناکۆک بریتییه له پووبه رێک له زه وی، که ناکۆکی له سه ر خاوه نداریتی هه یه، له نێوان دوو لایه ندا. به زۆری ناکۆکییه کان له نێوان ولاتاندا دروست ده بێت، نمونه ی ناکۆکی نێوان ئیسرائیل و سوریا له سه ر به رزاییه کانی جۆلان، دوورگه کانی (طنب الکبری و طنب الصغری و ابو موسی)، له نێوان ئیمارات و ئێران، له گه ل چه ندین نمونه ی جیهانی دیکه .

له ناوخری ولاتاندا، زیاتر له و ولاتانه دا ناوچه ی جێناکۆک هه یه، که جیاوازی نه ته وه یی، یان ئایینی، یان مه زه به یی، له نێوان دانیشتوانه که ی دا برونی هه یه و،

له پښتو سیستميکی دیموکراسییه وه به پښتو نابریښ، به لکو له سهر بنه مای
ثینتیمای ثیتنی و، زالبوونی پښکها ته یه ک به سهر پښکها ته یه کی تردا، یان به سهر
پښکها ته کانی تردا، ناوچه جیاجیاکان به پښتو ده برین.

باشترین نمونه ی ناوچه ی جیناکوک له ناوخوای ولاتاندا (ویلايه تی دارفور) ه
له ولاتی سوودان، که به هو ی جیاوازیی ثایینی و نه ته وه بییه وه، جیاکاری دژی
په گزه نه فریقاییه کان ده کریت له لایه ن ده وله ته وه و، له پښتو میلیشیای
تابیه ته وه، خپله کییه کانی دارفور تا راده ی کوشتن و به کزیله کردن و ده رکردن،
ده چه وسینرینه وه. نمونه یه کی تر بریتییه له بیابانی گه وره، که له نیوان
ده وله تی مه غریب و به ره ی پولیساریو ناکوکیی له سهره.

۱-۱ ئیداره ی ناوچه جیناکوک کان له پووی یاسای نیوده وله تییه وه:

له بنه مادا یاسای نیوده وله تی نه و کیشانه پښک ده خات، یاخود چاره سهر
ده کات، که له نیوان ده وله تاندا پوو ده دن، بژیه گرینگی به کیشه ناوخوا بییه کان
نادات، ته نها له چه ند حاله تیکی دیاریکراودا نه بییت، که به بریاری نه نجومه نی
ناساییش، کومه لگه ی نیوده وله تی ده ستیوه ردانیان تیدا ده کات.

کیشه ی ناوچه جیناکوک کان کیشه یه کی ناوخوا بیی عیراقه و، ناتوانریت به
یاسای نیوده وله تی چاره سهر بکریت، ته نها له م دؤخانه دا نه بییت:

۱. نه گهر هاتور حکومتی ناوه ندیی عیراق، داوای ناویژیوانی، یان
لیکولینه وه، یان نیوه ندگیری، له یه کیک له و پښکخراوه نیوده وله تی و هه ری میانه
کرد، که عیراق نه ندامه تییان دا، بق چاره سهرکردنی کیشه ی ناوچه
جیناکوک کان، به پشت به ستن به ماده ی ۵۸ له یاسای کاتیی ئیداره ی ده وله ت،
که گواستراوه ته وه بق ماده ی ۱۴۰ ی ده ستووی هه میشه یی. نه وکات نه و
پښکخراوه، له پښتو نویته رو لیژنه و ثالیه ته کانی خویه وه، هه ولای
چاره سهرکردنی کیشه که ده دات، به لام له پووی یاسایییه وه حکومتی هه ریم

ناتوانیت نه و کیشه یه په وانه ی پځخراوه نیوده وله تییه کان بکات، چونکه له سره ناستی نیوده وله تی، وهکو ده وله تی سه ربه خو دانپځدانراو نییه، به لکو هه ری می فیدراله له چوارچپوه ی ده وله تی کدا.

۲. نه گه ر هاتوو کیشه ی ناوچه جیناکوکه کان بوو به سه رچاوه ی هه په شه و تی کدانی سه قامگیری ناوچه که و په نگدانه وه ی جیهانی هه بوو، نه و کات ده وله تی ک، که ناکوکیه که کاریگری له سه ر هه بوو، ده توانیت داوا له نه نجومه نی ناساییش بکات، کیشه که چاره سه ر بکات. وه ک داواکاری تورکیا له نه نجومه نی ناساییش بو دروستکردنی ناوچه ی دژه فرین له باکور و باشووری عیراق له سالی ۱۹۹۱.

۳. حکومتی هه ری م ده توانیت، له پځه ی نه و په یوه نډیه سیاسیه ی له گه ل ده وله تانی جیهاندا هه یه تی، داوا له یه کیک له و ده وله تانه بکات، کیشه ی ناوچه جیناکوکه کان بخه نه به رده م نه ته وه یه کگرتووه کان، یان هه ر پځخراویکی نیوده وله تی یان هه ری می تر.

نه گه ر کیشه ی ناوچه جیناکوکه کان خرابه به رده م پځخراوه نیوده وله تییه کان، وهکو نه ته وه یه کگرتووه کان، نه و کات یان لیژنه یه کی بی لایه نی بو دروست ده کړیت، بو لیکولینه وه و چاره سه رکردنی، یان ده خریته به رده م دادگایه کی نیوده وله تی.

۱-۲ پاپورته که ی دیمستورا:

له مانگی ثابی سالی ۲۰۰۷، تیمی نه ته وه یه کگرتووه کان بو یارمه تی عیراق (یونامی) له پځه ی بریاری نه نجومه نی ناساییش ژماره (۱۷۷۰) پاسپږدرا بو پیشکه شکردنی (پاویژ و پشتگیری و یارمه تی) به حکومتی عیراق و نه نجومه نی نوینه ران، له پیناو دانانی پڅو شوینی پیویست بو چاره سه رکردنی کیشه ی ناوچه

جیناکۆکه‌کان، به‌لام ئهم ده‌ستتێوه‌ردانه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ک‌گرتوو‌ه‌کان ته‌نها بۆ پونکردنه‌وه‌ و کۆکردنه‌وه‌ی پای لایه‌نه‌ ناکۆکه‌کانی کێشه‌که‌ بوو.

پاڤۆرته‌که‌ی (دیمستۆرا) که‌ له‌ دوو به‌رگدا نووسراوه‌ و، سه‌رجه‌م قه‌زاکانی ناوچه‌ جیناکۆکه‌کانی باس کردوو، زیاتر له‌ پوونکردنه‌وه‌یه‌کی بارودۆخی میژووی و جوگرافی و ئیدارییه‌یه‌که‌ کارگێڕییه‌کان ده‌چێت، پای لایه‌نه‌ جیاوازه‌کانی (کورد، تورکمان، عه‌ره‌ب و مه‌سیحییه‌کان)ی له‌ سه‌ر به‌که‌یه‌که‌ی ناحیه‌ و قه‌زاکان کۆکردوو‌ه‌ته‌وه‌ و، هه‌یچ کام له‌ لایه‌نه‌کانی ململانیکه‌ ده‌رنجامه‌کانی ئهم پاڤۆرتیه‌یان به‌ هه‌ند وه‌رنه‌گرت.

٢. جوگرافیای ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان:

ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان دابه‌ش ده‌بێت بۆ دوو ناوچه‌ی جوگرافییه‌ جیاواز، یه‌که‌میان ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان له‌ نێوان هه‌رێمی کوردستان و حکومه‌تی عێراق، دووه‌میان ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان له‌ نێوان پارێزگا‌کانی تری عێراق.

٢-١-١ ناوچه‌ جیناکۆکه‌کانی هه‌رێمی کوردستان:

به‌ پێی ماده‌ی (٥٨)ی یاسای ئیداره‌ی ده‌وله‌تی عێراق (٢٠٠٤) که‌رکوک تاییه‌ته‌ندیه‌ی پێی دراوه‌ و به‌ ته‌نها ناوی هه‌نراوه‌ وه‌ک به‌شێک له‌ ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان، ناوی ناوچه‌کانی دیکه‌ نه‌هاتوو، به‌لام به‌ پێی نووسراوه‌کانی لیژنه‌ی ماده‌ی ١٤٠ ناوچه‌ جیناکۆکه‌کانی نێوان حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان و حکومه‌تی عێراق بریتین له‌:

١. هه‌موو پارێزگای که‌رکوک به‌ سنووری کارگێڕی ئێستایه‌وه‌ (قه‌زای ناوه‌ندی که‌رکوک، قه‌زای دۆبز، قه‌زای داقوق، قه‌زای حه‌ویجه‌).
٢. قه‌زای خانه‌قین، له‌ پارێزگای دیاله‌، که‌ پێک ده‌یت له‌ ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی خانه‌قین، مه‌یدان، قۆره‌توو، جه‌له‌ولا و سه‌عديه‌).

۳. قهزای به له دروز - به ناحیه ی مه نده لیه وه، له پارێزگای دیاله .
۴. قهزای به دره له پارێزگای واست، له گه‌ل ناحیه ی جه سان له هه مان پارێزگا. به لام ئه م دوو یه که کارگێڕپیه، له پاپۆرته که ی دیمستۆراده، وه کو ناوچه ی جێناکۆک لیکۆلینه وه ی له باره وه نه کراوه .
۵. قهزای دوزخورماتوو، که پێکدێت له ناحیه کانی (ناوه ندی دوز، سلیمان به گ، ئسامرلی، قادرکه ره م و نه وچول) که له سالی ۱۹۷۶ له پارێزگای که رکووکه وه خراوه ته سه ر پارێزگای سه لاه دین.
۶. قهزای مه خموڕ له پارێزگای هه ولێر، پێکهاتوو له ناحیه کانی (ناوه ندی مه خموڕ، گوێر، دیبه که و قه راج) که له سالی ۱۹۹۱ خراوه ته سه ر پارێزگای نه ینه وا.
۷. قهزای شه نگار: که پێکدێت له ناحیه کانی (ناوه ندی شه نگار، شمال - سنونی، قه یره وان).
۸. قهزای ته له عفر: که پێکهاتوو له ناحیه کانی (ناوه ندی ته له عفر، زومار، په بیعه و عیازیه).
۹. قهزای ته له کێف: که پێکهاتوو له ناحیه کانی (ناوه ندی ته له کێف، نه لقۆش، وانه، فایده).
۱۰. قهزای شیخان: که پێکهاتوو له ناحیه کانی (ناوه ندی شیخان، مزوری، مریبا و زیلکان).
۱۱. قهزای حه مدانیه: پێکهاتوو له ناحیه کانی (ناوه ندی حه مدانیه، نه مروود و به رتله).
۱۲. ناحیه ی قه حتانیه، له سالی ۱۹۷۷ له قهزای شه نگاره وه خراوه ته سه ر قهزای به عاج.

۲-۱-۲ ئەو ناوچانەى لە ژۆر دەسەلاتى ھەرىمەدان و بە ناوچەى

جېناكۆك ناويان ھاتووھ:

چەند يەكەيەكى كارگېچى لە سالى (۱۹۹۱) ھو، لە ژۆر دەسەلاتى ھۆمەتى ھەرىمەدان و، بە پېى مادەى (۵۳) ى ياساى ئىدارەى دەولەت بۆ قۇناغى گواستەوھ (۲۰۰۴) دانى پېدا نراوھ، كە بەشېكە لە ھەرىمەى كوردستان، ھەرىمەى مادەيەيش گواستراوھتەوھ بۆ مادەى (۱۴۳) لە دەستورى ھەميشەيى (۲۰۰۵)، بەلام ھەندى لەم يەكە كارگېچيانە، بە پېى نووسراوھ ھەرىمەكانى لېژنەى مادەى (۱۴۰) ى تايبەت بە ناوچە جېناكۆكەكان، دەكەونە ناوچەى جېناكۆكەوھ، ئەوانيش:

۱. قەزاي كغرى لە پارىزگاي دىالە، كە پېش سالى (۱۹۷۶) سەر بە پارىزگاي كەركوك بووھ و ئىستا داوا دەكرىت بخرىتەوھ سەر پارىزگاي كەركوك، پېش ئەنجامدانى پاپرسى.

۲. قەزاكانى كەلار و چەمچەمال لە پارىزگاي سلىمانى، كە تا سالى (۱۹۷۶) سەر بە پارىزگاي كەركوك بوون، داوا دەكرىت بخرىتەوھ سەر پارىزگاي كەركوك، پېش ئەنجامدانى پاپرسى لە سەر چارەنووسى پارىزگاي كەركوك.

۳. قەزاي ئاكرى، كە لە سالى (۱۹۹۱) ھو سەر بە ناوچەكانى ژۆر دەسەلاتى ھەرىمەى كوردستانە، بەلام پېشتەر سەر بە پارىزگاي نەينەوا بووھ.

۴. ھەروھە بە درىزايىي ھىلى سنورى نۆوان ھەرىمە و ناوھەند، لە سنورى چەند قەزايەكدا تىكەلېيەك دروستبووھ، بەوھى بەشېك لە ھەروھەرى ئەو قەزايانە لە ژۆر دەسەلاتى ھۆمەتى ھەرىمە و بەشەكەى دىكەيان لە ژۆر دەسەلاتى ھۆمەتى ناوھەندەدان، نموونەى:

✓ قهزای خانەقین، که هەر دوو ناحیە ی (مەیدان و قۆرەتوو) سەر بە دەسەلاتی هەرێم و، بەشیکیشی (ناوەندی قهزای خانەقین و، ناحیەکانی سەعدیە و جەلەولا) سەر بە دەسەلاتی ناوەندن.

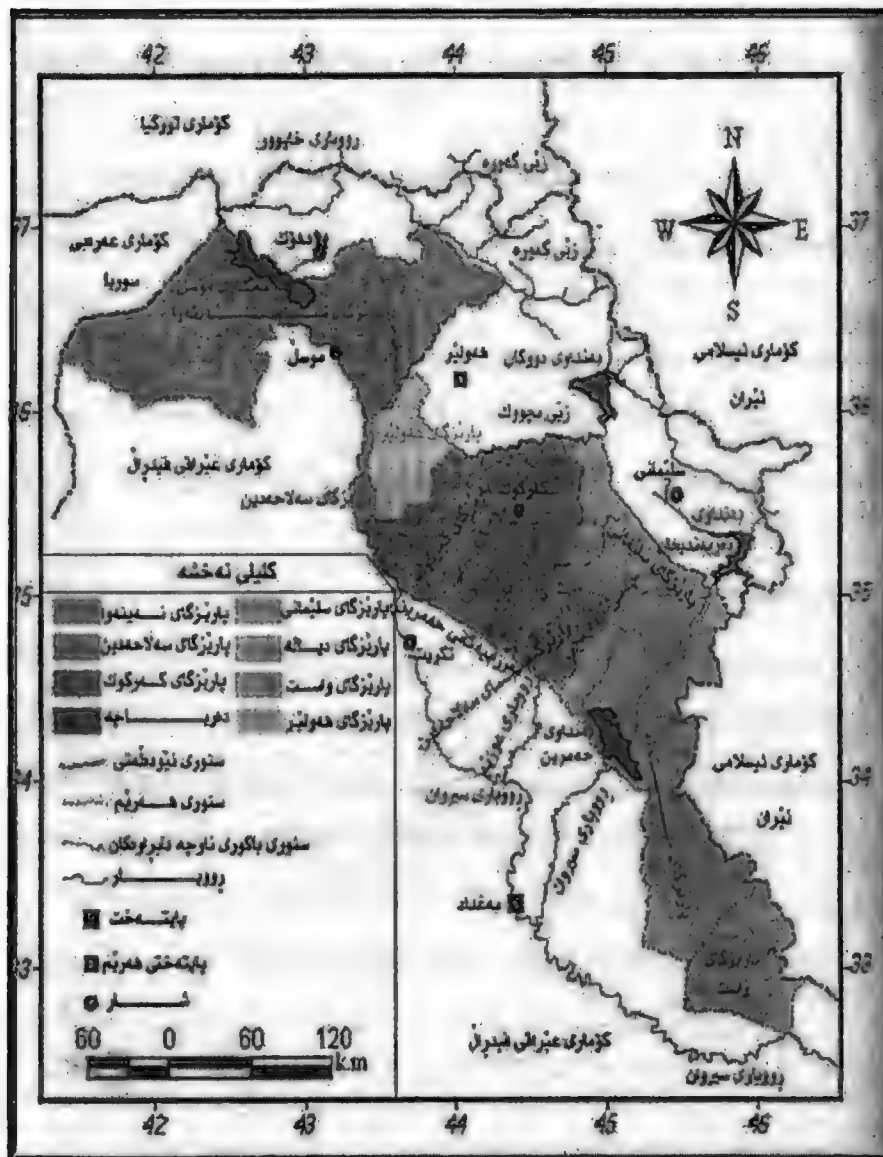
✓ قهزای کفری، که هەر دوو ناحیە ی (ناوەندی کفری و سەرقلە) سەر بە دەسەلاتی هەرێم و، ناحیەکانی (کۆکس، قەرەتەپە و جەبارە) لە ژێر دەسەلاتی ناوەندن.

بەلام لە هەندێک شوێنی دیکەدا پووبەری ناحیەکان دابەش بوون بە سەر هەر دوو دەسەلاتەکاندا، وەک ناحیە ی شوان، که بەشیک لە گوندەکانی لە سالی (١٩٩١) هەو لە ژێر دەسەلاتی هەرێم دان و، بەشەکی تری لە ژێر دەسەلاتی ناوەند دان.

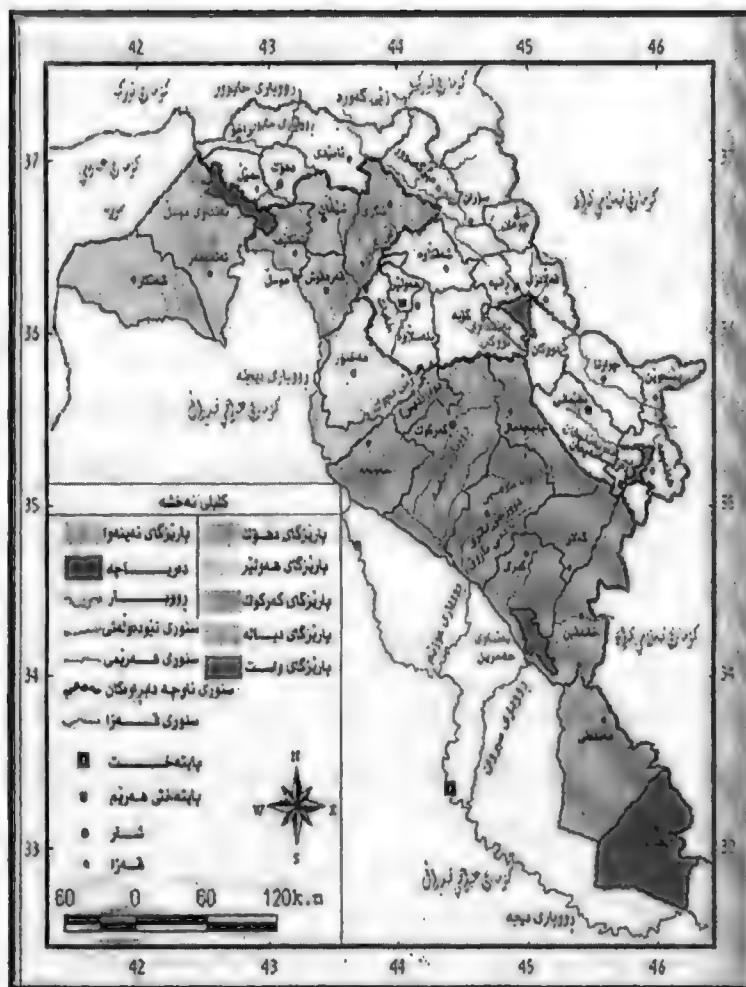
کەواتە ئەگەر پووبەری ئەو قەزا و ناحیانە ی ناوچە ی جێناکۆکن لە نیوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی ناوەند، کۆ بکەینەو، نزیکە ی (٥١) هەزار کم^٢ دەبێت، که زیاتر لە ٦٣٪ ی کۆی پووبەری هەرێمی کوردستان پێکدەهێنێت. بەلام ئەگەر پووبەری ئەو ناوچانە ی لی^١ دەربێهێنین، که لە ئێستادا بەشیکن لە ناوچەکانی دەسەلاتی هەرێمی کوردستان، ئەوا نزیکە ی (٤١) هەزار کم^٢ بە تەواوی ناوچە ی دابپاون لە هەرێمی کوردستان، که دەکاتە نزیکە ی ٥١٪ ی پووبەری هەرێمی کوردستان، ئەگەر کۆی پووبەری هەرێم بە (٨٠) هەزار کم^٢ بخەملێنین^(١).

(1) لە بارە ی پووبەری هەرێمی کوردستان هەو پای جیاوازی هەو، هەندێک بە نزیکە ی ٧٥ هەزار کم^٢ و هەندیکێ تر دەبکەیتە نزیکە ی ٨٥ کم^٢، لێره‌دا ناوەندی ئەو ژمارە یە وەرگیراوە که ٨٠ هەزار کم^٢.

نەخشەى (١) ناوچە دابراوەکان بە پیتی سنووری پارێزگاکان

سەرچاوە: ئەحمەد پەللیق کەریم، ناوچە دابراوەکانی هەرێمی کوردستان، نامەیەکی ماستەرە پێشکەشی بەشی

٢-٢ ناوچه جیناکۆکه کان له نێوان پارێزگاکانی تری عێراق:

له سهردهمی دهسهلاتی به عسدا چهند گۆپانکارییهك له یه که کارگێڕیهکانی ناوه پاسستی عێراقدا نه نجام دراوه. شیعەکان ئەم گۆپانکارییانه به به شیک له سیاسەتی حکومەتی ئە وکاتی عێراق دژ به دانیشتوانی عەرەبی شیعە له قەلەم دهدهن، ئیستا له چوارچێوهی جێیه جێکردنی مادهی (١٤٠) دا، داوای چاککردنهوهی ئەو دهستکارییه کارگێڕییانه دهکەن، که بریتین له:

٢-٢-١ له پارێزگای بهغدا:

قهزای به له د به ناحیهکانی (دوخیل، زلوعیه و ناوهندی به له د)، که له سالی (١٩٧٦) خراونه ته سهر سه لاهه دینی تازه پیکهێنراو (دروستکراو)، داوا دهکەن بگه پێنه وه سهر پارێزگای بهغدا.

ههروه ها له سالی (١٩٩١) دوو موقاته عی (موقاته عه بریتیه له چهند گوندیک) سهر به قهزای نه بوغریب له پارێزگای بهغدا، خراونه ته سهر قهزای فهلوجهی سهر به پارێزگای نه تبار. داوا دهکەن بگه پێنه وه سهر قهزای نه بوو غریب.

٢-٢-٢ له پارێزگای کهربه لا:

هه ر دوو ناحیه ی نه لپحالیه و نخیب، له سالی ١٩٧٨ و ١٩٧٩، له پارێزگای کهربه لاوه خراونه ته سهر پارێزگای نه تبار، داوا دهکەن بگه پێنرێنه وه بۆ سهر پارێزگای کهربه لا.

بیانوی هه لوه شانده وه ی ئەم دهستکارییه کارگێڕییانه ئه وه یه، که ئەم ناوچانه زۆرینه ی دانیشتوانه که ی شیعەن، به لام خراونه ته سهر پارێزگایه ك که زۆرینه ی دانیشتوانه که ی سوننه ن.

جیاوازی کیشه ی ئەم ناوچانە گەڵ ناوچه کانی هەریمی کوردستان ئەوەیە،
 کە بە دەڕکردنی فەرمانی چاککردنی بارودۆخی کارگێڕی، بە کسەر کیشه کە یان
 چارەسەر دەبێت و پتۆیست بە پاپرسی ناکات، چونکە لە چوارچێوەی سنووری
 حکومەتی عێراق دان، ئەک نێوان حکومەتی هەریمیکی فیدرال و حکومەتی
 ناوەند.

٣. کیشه هونەرپێه کانی جێبه جێکردنی ماده کە ی ١٤٠:

چەند گرفتێکی هونەری دەیتە پێی جێبه جێکردنی ماده ی (٥٨) ی یاسای
 کاتی ئیدارە ی دەولەت و ماده ی (١٤٠) ی دەستووری هەمیشەیی، چەند لە کاتی
 جێبه جێکردندا:

١. تاییەت بە پارێزگای کەرکوک، ئاماژە بەوە نەکراوە کە پرسباری
 پاپرسییه کە چۆن دەبێت، ئایا تەنها دەنوسرێت: دەتەوێت پارێزگای کەرکوک
 بجێته سەر هەریمی کوردستان، یان لە سەر حکومەتی ناوەند بمینێتەوه، یان ئەو
 پرسبارە ی بۆ زیاد دەرێت کە ببێت بە هەریمیکی فیدرال.

٢. سەبارەت بە هەموو ناوچه کان، ئاماژە بەوە نەکراوە، لە سەر چ
 ئاستێکی کارگێڕی پاپرسی ئەنجام دەدرێت (گونە، یان کەرت – موقاتەعە (کە
 بریتییه لە چەند گونەیک)، یان ناحیه، یان قەزا. بێگومان پیاوه کردنی هەر
 ئاستێک دەرەنجامی جیاوازی دەبێت لە پڕۆسە ی پاپرسیدا.

٣. هەندێک قەزا بە شێک لە ناحیه کانی دەکەوێتە سنووری ئیداری هەریمی
 کوردستانەوه، واتە پێش ٢٠٠٣/٣/١٩ لە ژێر دەسه لاتی هەریمدا بووه، بەلام
 بەشە کە ی تری لە ژێر دەسه لاتی حکومەتی ناوەنده و دەکەوێتە ناوچه
 جێناکۆکە کانهوه، تا ئێستا ئەوه یەکلایی نەبۆتەوه، ئایا سنووری ئەو یە کە
 کارگێڕپێانه یەک دەخرێنەوه، ئەمجار پاپرسی دەکرێت، یان دەستکاری ئەو

سنووره ناکریت؟ بۆ نموونه دوو ناحیهی قهزای خانهقین له سالی (۱۹۹۱) هوه له ئێر دهسهلاتی حکومهتی ههریم دان، ئایا ئهو دوو ناحیهیه دهخریتهوه سهر نهزای خانهقین و ئهمجار پاپرسی دهکریت، یان به بی ئهو دوو ناحیهیه پاپرسییهکه دهکریت. ئهگهر ههر دوو ناحیهی قۆرهتوو و مهیدان بخریتهوه سهر نهزای خانهقین، ئهنجامی پاپرسییهکه له بهرژهوهندیی کورد دهبیست له سهر ئاستی قهزا.

ههروهها چهند قهزایهکی تر ئهم حالتهی خانهقینیان ههیه و سنوورهکهیان ابهش بووه له نێوان ئیدارهی ههریم و بهغدا.

ههموو ئهو گرفته هونهربیانهی باس کرا، دههاریشتهی سیاسی کاریگهری سی دهکهوێتهوه بۆ یهکلایکردنهوهی چارهنووسی ناوچه دابراوهکان و، له کێشهی هونهربیهوه دهیگۆریت بۆ کێشهی سیاسی ئالۆز و ههستیار.

٤. مامهلهی سههرکردایهتی ههریمی کوردستان له گهڵ ناوچه جیناکۆکهکان:

سههرکردایهتی سیاسی ههریمی کوردستان، بهو پێیهی دهسهلاتی ههریمی کوردستانیان به دهستهوهیه و، بهشداریی کارایان له جومگهکانی دهولت و پرۆسهی سیاسی له عێراق، بهپرسیاریتی جیبهجیکردنی مادهی (١٤٠) دهکهوێته ئهستۆیان، چونکه ئهم کێشهیه، کێشهی کورد و ههریمی کوردستانه و، حکومهتی عێراق، یان پاستر بلێن بهشی عهرهبی له حکومهتی عێراق، به کێشهی نازانیت و کار بۆ چارهسههرکردنی ناکات.

سههرکردایهتی ههریمی کوردستان له چهند پڕویهکهوه، بهرامبهربه ناوچه دابراوهکان، بهپرسیاریتی نهتهوهیی و ئهخلاقی دهکهوێته ئهستۆیان:

٤-١ له رووی سیاسیهوه:

له پاش پروخانی پژمیی سه دام له نیسانی (٢٠٠٣)، کورد وهکو نه ته وه و هه رژیمی کوردستان وهکو ناوچه یه کی ئارام سه نگیکی سیاسی و دیپلوماتیی گه وهی هه بوو، له هاوکی شه کانی سه له نوی دروستکردنه وه و بونیاتنانه وهی پایه کانی حوکم له عێراق، به لام سه رکردایه تی سیاسی هه رژیمی کوردستان (یه کیتی و پارتی) نه یان توانیوه لاوازی لایه نه کانی دیکه ی عێراق بقوزنه وه، بۆ هینانه وهی (گه پاندنه وهی) ناوچه دابراوه کانی هه رژیمی کوردستان، چونکه یه کیتی و پارتی هینده ی له خه می به ده ست هینانی پله و پۆسته کانی حکومه تی به غدا بوون، هینده له خه می گه پاندنه وهی ئه و ناوچانه دا نه بوون.

یه که م مامه له ی خراپی ده سه لاتدارانی هه رژیم، له سالی (٢٠٠٤) بوو، کاتی که یاسای ئیداره ی ده ول ته ی عێراق ده رچوو، له ماده ی (٥٨) ی یاسا که دا، چاره نووسی ناوچه دابراوه کان به سترایه وه به چه ند پێشوی نیکی یاسای و راپرسییه وه و، له خاکی نیشتیمانی کورده وه، رازی بوون ببیت به خاکی جیناکۆک.

له لایه ن حکومه تی ئه و کاتی عێراقه وه، هیچ هه نگاوێک بۆ جیبه جیکردنی ماده ی (٥٨) نه ترا. له سه رده می حکومه ته که ی ئیبراهیم جه عفریدا (٢٠٠٥ - ٢٠٠٦)، که کورد ئه و کات له کۆمه له ی نیشتیمانی ئینتیقالی عێراقدا (الجمعية الوطنية الانتقالية) (٧٥) ئه ندای هه بوو له کۆی (٢٧٥) ئه ندام و، چه ندین پۆستی دیکه ی بالای هه بوو، وه کو سه رۆک کۆمار و جیگری سه رۆکی ئه نجومه نی وه زیان و جیگری سه رۆکی کۆمه له ی نیشتیمانی و، چه ند وه زاره تیکی گرینگ، نه ی توانی ئه م ماده یه بباته بواری جیبه جیکردنه وه.

له سه رده می حکومه تی یه که می نوری مالیکیدا (٢٠٠٦ - ٢٠١٠) ده سه لاتدارانی هه رژیم به هه مان شێوه ده سه لاتی زۆریان هه بوو له حکومه تدا،

سەرەپای ئەوەی چارەسەری ناوچە جێناکۆکەکان لە بەرنامەی کاری حکومەتدا زەمەن بەندی کرابوو، ھەرەھا ئەو چەسپێنرابوو، کە ئەگەر کورد لە حکومەتی نوری مالیکی کشایەو، ئەوا حکومەت بە دەستلەکارکێشاو ئەژمار دەکری، بەلام مادە (١٤٠) ی دەستووری عێراق (کە درێژکراوەی مادە (٥٨) ی یاسای ئیدارەدانی دەوڵەتە بۆ قۆناغی گواستەو) لە کاتی ئاسایی خۆی لە (٢٠٠٧/١٢/٣١)، کە دەبوو لە ماوەیەدا ھەرسێ قۆناغەکی جێبەجێ بکری، نەتوانرا تەنانت قۆناغی یەکەمی جێبەجێ بکری. تەنانت پاش کشانەوێ سەدریەکان و لیستی عێراقییە و بەرەو تەواو لە حکومەتەکی مالیکی لە مانگی ئابی ٢٠٠٧، بەلام پارتی و یەكێتی، لە کاتێکدا مادە (١٤٠) جێبەجێ نەکرابوو، ھاوپەیمانی چوارینەیان لەگەڵ حیزبی دەعوە و ئەنجومەنی بالا ئیمزا کرد و، حکومەتەکی مالیکیان لە ھەلۆشاندنەو پرگار کرد.

سەرەنجام لەگەڵ بەھێزبوونی عەرەبی سوننە، لە ناوچە جێناکۆکەکان و، بەھێزبوونی حکومەتی عێراق، بە تایبەت پاش ئەوەی کە حکومەتەکی مالیکی توانی، لە سالی ٢٠٠٧، تا پادەیهك کۆنترۆلی توندوتیژی تایەفی نیوان شیعە و سوننە بکات و، بارودۆخی ئەمەنی تا پادەیهکی باش بەرەو پیشەو بەریت، پرسى یەکلاییکردنەوێ چارەنووسی ناوچە جێناکۆکەکان ھێندە تر نەستەم بوو.

دەسلەتدارانی ھەرێم، لە مامەڵەی خراپی مالیکی لەگەڵ دۆسیەی ناوچە دابراوەکان، لە خولی یەکەمی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیرانیدا، پەندیان وەرنەگرت، بە ھەمان شێوە بۆ جاریکی تر، پاش ھەلبژاردنی خولی دووھەمی پەرلەمانی عێراق، لە کۆتایی سالی ٢٠١٠، پشتگیری نوری مالیکیان کرد و، لەگەڵیدا پێکەوتن لە چاوپۆتەوێ ئەو پێکەوتنەو ناوێ (پێکەوتننامەی ھەولێر) و، بە دەسپێشخەری خودی مەسعود بارزانی، سەرۆکی ھەرێمی کوردستان،

پێکهوتنه که له دایک بوو، بۆ ئهوهی سهر له نوێ مالیکهی سه‌رۆکایه‌تی
ئه‌نجومه‌نی وه‌زیرانی عێراق بگه‌ڕێته‌ ده‌ست.

له‌م خوله‌ی سه‌رۆکایه‌تی مالیکیدا، که‌ نزیک ده‌یه‌تیه‌وه‌ له‌ دوو سال، نه‌ک هه‌ر
هیچ مه‌نگاوێکی جیدی نه‌نراوه‌ بۆ جێبه‌جێکردنی ماده‌ی ١٤٠، به‌لکو حکومه‌تی
عێراق، هێزی سه‌ربازی زیاتری په‌وانه‌ی ناوچه‌که‌ کردوه‌ و، فشارێکی زۆری
خستوه‌ته‌ سه‌ر هێزی پێشمه‌رگه‌ و پۆلیس و ئیداره‌ی کورد، به‌ تایبه‌ت له‌
ناوچه‌کانی که‌رکوک و خانه‌قین و دوزخووماتوو.

ئه‌مریکا بیه‌کان کێشه‌که‌ وه‌کو خۆی به‌جێ ده‌هێلن:

له‌ کۆتایی سالی (٢٠١١)، به‌ پێی پێکه‌وتنه‌نامه‌ی سۆفا له‌ نیوان عێراق و
ئه‌مریکا، دواین سه‌ربازی ئه‌مریکا عێراقی به‌جێ هێشت و، ده‌سه‌لاتی سه‌ربازی و
ئه‌منی به‌ ته‌واوی پاده‌ستی حکومه‌تی عێراق کرا. تاوه‌کو سوپای ئه‌مریکا له‌
عێراقدا بوونی مه‌بوو، چه‌ترێکی باش بوو به‌ نه‌هێشتنی هه‌ر پێکدادانێک له‌ نیوان
هێزه‌ ناکوکه‌کانی عێراق، به‌ تایبه‌ت له‌ ناوچه‌ جێناکوکه‌کان، به‌لام به‌ کۆتایی
هاتنی ئه‌رکی سه‌ربازی ئه‌مریکا، چاره‌سه‌ری کێشه‌ی ناوچه‌ جێناکوکه‌کان بۆ
کورد زۆر ئالۆزتر و زه‌حمه‌ت‌تر ده‌بێت، چونکه‌ به‌ به‌هێزبوونی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ند،
پێگهی سیاسی هه‌ریمی کوردستان لاواز ده‌بێت.

له‌ کاتی گه‌توگۆکردن له‌ سه‌ر ئه‌م پێکه‌وتنه‌نامه‌یه‌ش، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی
سه‌رۆکی دامه‌زراوه‌ی دیپلۆماسیی عێراق (وه‌زیری ده‌ره‌وه‌) کورد (هۆشیار
زێباری) و ئه‌ندامی مه‌کته‌بی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستانه‌، نه‌توانرا هیچ
زه‌مانه‌تێک له‌ پێکه‌وتنه‌که‌ به‌دی به‌یتریت، هه‌روه‌ها نه‌توانرا په‌شتگیری ئه‌مریکا
بۆ یه‌کلایکردنه‌وه‌ی پرسێ ناوچه‌ جێناکوکه‌کان، له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌و پێکه‌وتنه‌
به‌ ده‌ست به‌یتریت.

ناوچه جیناکۆکه کان له ململانیی بارزانی - مالیکیدا:

له به هاری سالی ٢٠١١، سه رۆکی هه ریمی کوردستان هێرشێکی توندی کرده سه ر حکومه ته که ی مالیکی، که هاوپه یمانی کوردستان په کێکه له هاوپه شه سه ره کیه کانی ئه و حکومه ته و، چه ندین پۆستی بالای له و حکومه ته دا هه یه. سه رۆکی هه ریم خودی مالیکی به وه تۆمه تبار کرد که له شه راکه تی نیشتمانی لای داوه و تاکه ره وی ده کات له بپارदान و به کاره یێانی ده سه لاته کانی دا، داوی سه ندنه وه ی. متمانە ی له مالیکی کرد.

بۆ ماوه ی زیاتر له سالتیک، کێشه کێشێکی سیاسی توند، له گۆره پانی سیاسی عێراقدا هاته کایه وه، به شی زۆری فراکسیۆن و کوتله کانی ناو ئه نجومه نی نوێنه رانی عێراق، دابه ش بوون به سه ر دوو به ره دا، به ره ی عێراقیه (عه لاوی) و هاوپه یمانی کوردستان (به تابه ت پارتی) و کوتله ی سه دریه کان "له سه ره تادا"، دروست بوو بۆ سه ندنه وه ی متمانە له مالیکی. له به رامبه ردا، لیستی ده ولته ی یاسای نوری مالیکی و، به شێک له هاوپه یمانی نیشتمانی (ئه نجومه نی بالا و حیزبی فه زیله) پشتگیری مانه وه ی مالیکیان کرد. سه ره نجام به ره ی سه ندنه وه ی متمانە له مالیکی شکستی هێنا.

ئه وه ی جێگه ی سه رنجه، موخته دا سه در ی سه رۆکی په وتی سه در، له یاداشته کانی دا به ئاشکرا ئاماژه ی به وه دا که کورده کان بۆ پڕۆسه ی سه ندنه وه ی متمانە له مالیکی، به هه یج شێوه یه ک باسی پرس ی به کلایه کردنه وه ی ناوچه جیناکۆکه کانیان نه کردوه، ته نانه ت سه در له باره گای سه رۆکایه تی هه ریم بۆ پۆژنامه نووسان ده لێت: ((له گه لێان پێکه وتین که که رکوک هه ر به شارێکی عێراقی بمێنێته وه)).

له گه رمه ی ئه م ململانییه دا، مالیکی سوپای بۆ به شێکی فراوانی ناوچه جیناکۆکه کان به هێز کرد و، له ٢٠١٢/٥/٨ سه ردانی که رکوک ی کرد و، له ویوه پای

گه یاند، که که رکوک شاریکی عیراقییه. پاشان له مانگی پینجی سالی ۲۰۱۲ بریاری پیکهیتانی فرماندهیی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله ی دا، له مانگی ته مووزدا، بریاری پیکهیتانی ئه و فرمانده ییه چوو به باری جیبه جیکردنه وه. به پیتی بریاری ژماره (۳۷۲) له ۳۱ی ته مووزی ۲۰۱۲، ئه نجومه نی وه زیرانی عیراق، ئه م فرمانده ییه سه ره رشتیی پڕۆسه سه ربازی و ئه منییه کانی هه ر دوو پارێزگای دیاله و که رکوک ده کات و، به پیتی بریاره که سه رجه م هیزه کانی وه زاره تی ناوخوا، ده که ونه ژێر ده سه لات و فره مانی ئه م هیزه وه. واته مالیکی ده یه ویت له بزێ چاره سه ری یاسایی و ده ستووری، له رێگه ی سوپای عیراقه وه، به ته واوی بوونی ده سه لاتی هه ریمی کوردستانی له ناوچه دابراوه کان ته حجیم بکات و، ده سه لاتی ته واوی خوا ی به سه ر ئه و ناوچه نا ده سه پینیت.

مایه ی سه رنج و تیپامانه، له گه رمه ی پیکهیتانی فرمانده یی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله، که گه ڕه ترین مه ترسییه بۆ ده سه لاتی هه ریمی کوردستان و ده سه لاتی کورد له که رکوک و ناوچه دابراوه کانی دیکه، هه ر دوو حکومه تی هه ریم و به غدا، رێکه وتن له سه ر پیدانی پاره ی کۆمپانیاکانی بواری دۆزینه وه و ده رهیتانی نه وت له کوردستان، به به ری (۲) دوو ملیار دۆلار، له کاتی که ئه م کێشه یه ته نها یه کێک بوو له خاله کانی ململانی نیوان هه ولێر و به غدا، نه ک کۆی کێشه که، به لام له به رامبه ردا هه ولێر و، به تاییه ت خودی سه رۆکی هه ریم، هه لۆیستیکی جیدی و نه ته وه یی، له ئاستی پتویستدا نه نواند، بۆ رێگه گرتن له پیکهیتانی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله.

ئایا کێشه که له وه دایه، که ناوچه کانی ده سه لاتی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله ده که ونه بازنه ی ده سه لاتی یه کیتی وه و، پارته ی خوا ی به به رپرسیار نازانیت و، کێشه که تووشی یه کیتی و تاله بانی ده کات؟!

یان کیشە گەورەکی پارتی لە گەڵ ناوەند، که کیشە ی گرتبەستە
نەوتییەکانە چارەسەری کردووە و، لە پێناو بەردەوامیدان بە پێکەوتنی
گرتبەستە نەوتییەکان، بێدەنگی لە فراوانبوونی دەسلاتی مالیکی لە کەرکوک و
خانەقین، دەکات؟!

هەر کامیکیان بێت، بێدەنگیکردنی دەسلاتی هەریمی کوردستان، لە
پێکەینانی فەرماندەیی ئۆپەراسیۆنەکانی دیجلە، هێندە ی تر یەکلاییکردنەوێ
چارەنووسی کەرکوک و ناوچە دابراوەکان ئالۆزتر و قورستر دەکات، لە
چارەسەری یاسایی و دەستوورییەو مەملەتیکە ی گۆپی بۆ چارەسەری سەربازی
و ئەمنی، که زۆر ئەستەمە کورد لە بالانسی هێزی سەربازیدا براوە ی مەملەتیکە
بێت.

ئەو پاستییەیش دەسلەمێنی که دەسلەتدارانی کورد هەلۆیستی جیدی و
نەتەوەییان نییە و، هیچ بەرژەوێندییەکی خۆیان ناکەن بە قوربانی خاکی ناوچە
دابراوەکان. بەلگەیش بۆ ئەمە لە مانگی تشرینی یەكەمدا، لە هەریمەوێ دوو
وەفدی تایبەت سەردانی بەغدا ی کرد، یەکیکیان بەناوی حکومەتی هەریمەوێ، که
عیماد ئەحمەد سەرۆکایەتی دەکرد، ئەوی تریان نوێنەری پارتە سیاسییەکان
بوو بێجگە لە گۆپان و کۆمەڵی ئیسلامی، بە سەرۆکایەتی بەرەم سەڵح و، هیچ
کام لەم وەفدانە کیشە ی ناوچە دابراوەکانی لە سەر مێزی گفتوگۆ و دانوستان
باس نەکردووە، بەلام وەفدەکی وەزارەتی نەوتی هەریم، که پێکەاتبوو لە
ناشتی هەورامی و پۆژنوری شاوہیس، لە کۆتایی مانگی ئەیلولی (٢٠١٢)دا
گەیشتنە پێکەوتن، لە گەڵ حکومەتی عێراق، لە سەر پارە ی گرتبەستە
نەوتییەکانی کۆمپانیایەکی هەریمی کوردستان.

٤-٢ مامه‌له‌ی حیزبی له‌گه‌ل ناوچه دابراوه‌کان:

پارته ده‌سه‌لاتداره‌کانی هه‌رێمی کوردستان، هه‌مان کێشه‌کانی خۆیان له هه‌رێمی کوردستان گواسته‌وه بۆ ناوچه دابراوه‌کان، یه‌کیه‌تی و پارته‌ی به‌جیا، له سه‌ر بنه‌مای به‌رژه‌وه‌ندیی به‌رته‌سکی حیزبی، مامه‌له‌یان له‌گه‌ل ناوچه دابراوه‌کان کردووه، نه‌ک له سه‌ر بنه‌مای به‌رنامه و پلانیکی نه‌ته‌وه‌یی، هه‌ر پارته‌ و به‌جیا پێشمه‌رگه‌ی خۆی له ناوچه دابراوه‌کان جێگر کرد، هه‌ر یه‌که‌یان ئاساییشی تایبه‌ت به‌خۆی برده‌ ئه‌و ناوچه‌، ته‌نانه‌ت هه‌ر حیزبه‌ و په‌روه‌رده‌یه‌کی کوردی برده‌ که‌رکوک و خۆیندنی کوردی و ئیداره‌ی قوتابخانه‌کانیان دابه‌ش کرد، خه‌لکی کوردی ئه‌و ناوچه‌یه‌کان له سه‌ر ئه‌ساسی وه‌لانی حیزبی به سه‌ر خۆیاندا دابه‌ش کرد، بۆیه هه‌میشه‌ خه‌می نه‌ته‌وه‌یی ته‌نها دروشم بووه له به‌رنامه و کاری ئه‌و حیزبانه‌دا و، ئامانجی گه‌وره‌یان حیزب و به‌رژه‌وه‌ندیی حیزبی بووه.

له هه‌لوێستیکی سه‌یردا، له گه‌رمه‌ی خۆپیشاندانه‌کانی ١٧ ی شوبات و پۆزانی دواتر، ده‌سه‌لاتی هه‌رێم، کارتی ناوچه دابراوه‌کانی بۆ خولقاندنی قه‌یرانی ده‌ره‌کی به‌کار هێنا و، له‌و پۆزانه‌دا بێ بوونی هیچ کێشه‌یه‌ک له‌گه‌ل ناوه‌ند، هێزی پێشمه‌رگه‌ی جولاند بۆ که‌رکوک و خانه‌قین، بۆ ئه‌وه‌ی به‌ شه‌قامی کوردستان و پای گشتی بگه‌یه‌نیت، که ئێمه‌ی کورد کێشه‌ی نه‌ته‌وه‌ییمان هه‌یه، نه‌ک کێشه‌ی گه‌نده‌لی، به‌لام پاش نزیکه‌ی ساڵ و نیوێک له‌و پووداوه، کاتی‌ک که حکومه‌ته‌که‌ی مالیکی فه‌رمانده‌یی تۆپه‌راسیۆنه‌کانی دیجله‌ پێکده‌هێنیت و هێز و تۆپ و تانک په‌وانه‌ی که‌رکوک ده‌کات، ده‌سه‌لاتدارانی هه‌رێم هه‌لوێستی توند و پتووست نانوین و، به‌هێزی پێشمه‌رگه‌ پێگری نا‌که‌ن له هاتنی هێزه‌کانی عێراق.

٤-٣ له پروی خزمه تگوزاری و ئاوه دانیه وه:

دابینکردنی خزمه تگوزارییه سهره تاییه کانی وه کو ئاوی پاکی خواردنه وه، ته ندروستی، په روه رده، پاکراگرتنی شاره کان، دابینکردنی هه لی کار، باشترین هه ل بوو بۆ ده سه لاتدارانی هه ریم، بۆ ئه وه ی وینه یه کی باشی حوکمرانی له لای دانیشتوانی ئه و ناوچانه دروست بکه ن، به گورد و هه موو نه ته وه و نایینه کانی تره وه، به لام سهره پای ئه و هه موو بودجه یه ی له به رده سستی حکومه تی هه ریم دایه، دانیشتوانی کوردی ناوچه دابراوه کان له بهر کیشیه ی نه بوون، یان که میی خزمه تگوزاری، ناوچه کانی خۆیان به جی ده هیلن و، پوو له ناوچه کانی ژیر ده سه لاتی هه ریم ده که ن.

هه ر بۆ نمونه له (٢٠٠٨) وه (١٢٠٠) خیزانی کورد ناحیه ی جه له ولایان چۆل کردوه، بۆیه تا دیت پیژده ی دانیشتوانی کورد له و ناوچانه پوو له که می ده کات. ئه م حاله ته بۆ خۆی مه ترسییه کی گه ریه بۆ یه کلاییکردنه وه ی چاره نووسی ناوچه دابراوه کان، چونکه به که مکردنی پیژده ی کورد، ترسی ئه وه هه یه له کاتی نه نجامدانی هه ر پاپرسییه کدا، له بهرژه وه ندیی کوردستان کۆتایی نه یه ت.

به شی سهره کیی خاکی ناوچه دابراوه ن ناوچه ی کشتوکالین، له قوناغه کانی سهرده می به عسدا، کورد له دیهاته کانی خۆیاندا ده رکرا بوون، به لام له پاش سالی (٢٠٠٣) وه، حکومه تی هه ریم به رنامه یه کی ئابووری نه بوو بۆ ئاوه دانکردنه وه ی ئه و دیهاته نه و، گه پانه وه ی جووتیاران بۆ سه ر خاکی خۆیان، به رنامه یه ک بۆ ئاوه دانکردنه وه ی گونده کان و، پشتگیریکردنی به ره می جووتیاران و، پیشکه شکردنی خزمه تگوزارییه سهره تاییه کان به دانیشتوانی گونده کان. نه بوونی به رنامه و پلانی حکومه تی هه ریم، بۆ ئه م ناوچانه، بووه هۆی ئه وه ی زۆریه ی دیهاته کانی ناوچه دابراوه کان، یان چۆلین، یان له کۆی (١٠٠) خیزان، که پیشتر له گوندیکدا نیشته جیبوون، ئیستا که متر له (١٠) خیزان له زۆریه ی گونده کاند، بوونیان هه یه، بۆیه له ئیستادا، دیهاتی ناوچه دابراوه کان، که مترین پیژده ی کوردی تیدا ده ژێ به راورد به سهرده می پیش

پاگواستی گوندنشینەکان. لە بەراختەردا گوندە عەرەبنشینەکان تا دیت گەرۆتەر و قەرەبالتەر دەبن.

٤-٤ لە ڕووی قەرەبوووەوە:

نۆینەرائی کورد لە دەسەلاتی ناوەند، نەیانتوانی، یان پاستەر بڵێن هەولیان نەدا، بە پێی یاسا و بە پشتبەستن بە دەقی مادی (١٤٠) قەرەبوویەکی تایبەت بۆ ئاوەدانکردنەوە و خزمەتکردنی ناوچە داپراوەکان، لە لایەن حکومەتی عێراقەوە، داوین بکەن، بە لێکۆ ئێم ناوچانەیش هەر وەک ناوچەکانی دیکە عێراق ئێژماری بۆ کرا، لە کاتیکیدا بەشی ژۆری ئێم ناوچانە لە سەر دەمی دەسەلاتی بەعسدا دووچاری ئەتغال و پاگواستن و لەناو بردنی بە کۆمەڵ بوونەتەو.

لە بارەى ئەو قەرەبوویش کە بۆ ئەو خێزانانە تەرخان کرا، کە لە ڕێگەى لیژنەکانى مادەى (١٤٠) هەو وەری دەگرن، لەبەرى گەپانەو هەیان بۆ ناوچەکانى پێشوی خۆیان، تەنھا (١٠) ملیۆن دینار بۆ خێزانە کوردەکان تەرخان کراوە، لە کاتیکیدا دوو هیندە (٢٠ ملیۆن دینار) بۆ هەر خێزانیکی عەرەب تەرخان کرا. ئەمە لە کاتیکیدا بە خێزانە کوردەکان زەرەرمەندتر بوون و، مال و حالى خۆیان بە ژۆرەملی لە سەر دەمی بەعسدا پێچۆل کراوە و، بەشی ژۆری خێزانە عەرەبەکان بە ئارەزووی خۆیان هاتوون و، پاداشتی مادییان وەرگرتووە لە سەر دەمی سەدامدا و، پێشە و کاری باشیشیان پێچ دراوە لە دامودەزگانی حکومەتدا.

٥. ئێستا چۆن مامە ئە ئەگەڵ کێشەکاندا بکرییت؟

لە ئاسۆی جێبەجێکردنی مادەى (١٤٠) دا، ئاوەکو ئێستا قۆناغى یەكەمى مادەكە، كە قۆناغى ئاساییکردنەو هە، جێبەجێ نەکراوە، بۆ ئەو هەى بچیتە قۆناغى سەرژمێرى و ئامارەو، پاشان پاپرسی لە سەر چارەنووسی ئەو ناوچانە ئەنجام بدریت.

له بهرامبهردا، کیشی ئه منی و سه‌ریازی له ناوچه جیناکۆکه‌کان، له‌وه‌په‌ی خراپی دایه، حکومه‌تی عێراق و فرمانده‌ی گشتیی هی‌زه چه‌کداره‌کانی عێراق (فرمانده‌یی ئۆپه‌راسیۆنه‌کانی دیجله) یان، له‌هه‌ر سێ پای‌زگای دیاله و که‌رکوک و سه‌لاحه‌دین، پێکه‌ی‌ناوه و ئه‌م فرمانده‌یییه، ده‌سه‌لاتی ئه‌منی و سه‌ریازی ته‌واوی پێ دراوه و هه‌موو هی‌زه‌کانی ئاساییشی ناو‌خۆ ده‌که‌ونه ژێر ده‌سه‌لاتی ئه‌م فرمانده‌یییه‌وه.

له‌ پ‌ووی ده‌ستووری و یاساییه‌وه، له‌به‌ر سێ هۆکار ئه‌م فرمانده‌یییه نا ده‌ستوورییه:

١. به‌ پێی ماده‌ی ٢٠/ خا‌لی یه‌که‌م/ له‌ ده‌ستووری عێراق، ناب‌یت سو‌پا وه‌کو ئامرازێک به‌کار به‌ی‌تریت بۆ سه‌رکو‌تکردنی گه‌لی عێراق، هه‌روه‌ها ناب‌یت سو‌پا ده‌ست وه‌ر بداته کاروباری سیاسیی. هه‌ر به‌ پێی ده‌ست‌و‌و‌ریش کیشی ناوچه جیناکۆکه‌کان کیشی‌یه‌کی سیاسیه.

٢. له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ی ناوچه جیناکۆکه‌کان به‌ پێی ماده‌ی (١٤٠) جیناکۆکن له‌ نێوان حکومه‌تی هه‌رێم و حکومه‌تی ناوه‌نددا، پ‌ئ‌و‌ی‌سته ئ‌ی‌داره‌ی هه‌موو کاروباره‌کانی ده‌وله‌ت له‌و ناوچه‌دا، به‌ هاو‌به‌شی هه‌ر دوو لا‌ ب‌یت، نه‌ک ب‌ر‌پ‌یار و چالاکییه سه‌ریازییه‌کان ته‌نها به‌ ده‌ستی لایه‌نێکی م‌ل‌ل‌انێکه‌ ب‌یت و، لایه‌نه‌که‌ی تر دوور بخ‌ری‌ته‌وه، یان دژی به‌رژه‌وه‌ندیی لایه‌نه‌که‌ی تر کار ب‌ک‌ری‌ت.

٣. هه‌ر به‌ پێی ده‌ست‌و‌ور، ب‌ر‌گه‌ی یه‌که‌م له‌ ماده‌ی (٩) پ‌ئ‌و‌ی‌سته که‌سه‌ بالا‌کانی ناو سو‌پا، له‌ فرمانده‌ی ف‌ی‌رقه و به‌ره‌و‌ژو‌ور، له‌ ئه‌نجومه‌نی نو‌ی‌نه‌رانی ع‌ی‌راق‌ه‌وه متمانه وه‌ریگرن و، هاو‌سه‌نگی له‌ پ‌له‌کاندا هه‌ب‌یت به‌ پێی پ‌یکهاته‌کانی گه‌لی ع‌ی‌راق، به‌لام مالیک‌ی کاری به‌م بنه‌ما ده‌ست‌و‌وریانه نه‌کرد‌وه.

ئ‌ه‌وه‌ی مایه‌ی سه‌رنجی شه‌قامی کوردستان و چاو‌د‌ی‌رانی بارود‌خه‌که‌یه، هه‌ر دوو پ‌ارت‌ی ده‌سه‌لاتدار له‌ کوردستان، فراوان‌بوونی ده‌سه‌لاتی سه‌ریازی حکومه‌تی

ناره‌ند له ناوچه جیناکۆکه‌کان به مه‌ترسییه‌کی جیدی وه‌رنه‌گرتوه‌ و، ته‌نها له
 پووی میدیاییه‌وه‌ گرینگیان به‌م مه‌سه‌له‌یه‌ داوه‌. ته‌نانه‌ت له ناردنی دوو شاندی
 حکومه‌تی و حیزیدا له مانگی تشرینی یه‌که‌می ۲۰۱۲، پێداگرییان له سه‌ر داوای
 ئاساییکردنه‌وه‌ی بارودۆخه‌که‌ نه‌کردوه‌ و، تا ئێستایش له دادگای ده‌ستوی
 سکا‌لایان له سه‌ر فه‌رمانه‌یی هێزه‌ چه‌کداره‌کان تۆمار نه‌کردوه‌.

تا ئه‌وکاته‌ی کێشه‌که‌ له پووی یاسایی و ده‌ستوورییه‌وه‌ یه‌کلایی
 ده‌کرێته‌وه‌، پێویسته‌ له پووی مه‌یدانییه‌وه‌، ده‌سه‌لاتی هه‌ری‌می کوردستان و
 نوێنه‌رانی کورد له حکومه‌ته‌که‌ی مالیکی، هه‌لۆیستی نه‌ته‌وه‌یی جیدی وه‌ریگرن
 و، به‌ هه‌یج شێوه‌یه‌ک پێکه‌ به‌م کرده‌وه‌ سه‌ربازیانه‌ نه‌دن. زۆر به‌ جیدی کار بۆ
 ئه‌وه‌ بکه‌ن :

✓ یان دۆخه‌که‌ بگه‌ڕێته‌وه‌ بۆ پێش پێکهێنانی فه‌رمانه‌یی
 تۆپه‌راسیۆنه‌کانی دیجله‌ و پێکهێنانی فه‌رمانه‌یییه‌که‌ هه‌لبه‌وه‌ شێته‌وه‌.

✓ یان ژووری تۆپه‌راسیۆنی هاوبه‌ش دروست بکری‌ت، له هێزی پێشمه‌رگه‌ و
 سوپای عێراق، تا ئه‌وکاته‌ی چاره‌سه‌ری یاسایی و ده‌ستووری کێشه‌که‌ ده‌کرێت،
 به‌لام ئه‌م ژووره‌ هاوبه‌شه‌ ده‌سه‌لاتی به‌ سه‌ر ته‌شکیلاته‌کانی وه‌زاره‌تی ناوخوا‌دا
 نه‌بێت.

✓ یان ئه‌وه‌تا کورد هه‌په‌شه‌ی پاسته‌قینه‌ی کشانه‌وه‌ له ده‌وله‌تی عێراق
 بکات، به‌ هه‌ر سێ ئاسته‌که‌یه‌وه‌، ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران و ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران و
 سه‌رۆکایه‌تی کۆماره‌وه‌. ئه‌گه‌ر مالیکی پاشگه‌ز نه‌بێته‌وه‌ له سیاسه‌ته‌کانی
 سه‌باره‌ت به‌ ناوچه‌ دا‌پراوه‌کان.

ده‌سه‌لاتی هه‌ری‌می کوردستان، وه‌ک پێشتر باسکرا، زۆر که‌مه‌رخه‌م بووه
 به‌رامبه‌ر به‌ دۆزی ناوچه‌ دا‌پراوه‌کان، مامه‌له‌ی حیزبیانه‌ی له‌گه‌ڵ گۆپراوه‌کاندا
 کردوه‌ نه‌ک مامه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌ییانه‌، کێشه‌کانی دواخستوه‌و چاره‌سه‌ری پێشه‌یی

و دوور مه‌ودای بۆ نه‌دۆزیوه‌ته‌وه . به‌پرسیاریتی فه‌شەلی ئیداره‌دانی فایلی ناوچه دابراوه‌کان ده‌که‌وێته ئه‌ستۆی یه‌کی‌تی و پارتی، چونکه ده‌سه‌لات و هی‌زو سامانی کوردستان و پشکی کوردیان له حکومه‌تی ناوه‌ند، له به‌رده‌ستدایه بۆ به‌ره‌وپێشبردنی په‌وشی ئابووری و خزمه‌تگوزاری و ئه‌منی،....تاد، له ناوچه دابراوه‌کاندا.

له ئێستادا ناوچه دابراوه‌کان، به خراپترین بارودۆخدا تێ ده‌په‌پن و، ئالۆزترین بارودۆخی سیاسی و ئیداری و ئه‌منی و خزمه‌تگوزارییان هه‌یه، که پێویسته سه‌ر له نوێ، به له به‌رچا‌و‌گرتنی واقعی ئێستای عێراق و ئه‌زمونی پابردو له هه‌لۆیستی لایه‌نه سیاسیه‌کانی عێراق و، حکومه‌ته یه‌ک له دوا‌ی یه‌که‌کانی عێراق، به‌رامبه‌ر به چاره‌سه‌رکردنی ئه‌م کێشه‌یه، خۆ‌ئێندنه‌وه‌یه‌کی نوێ بۆ بارودۆخی ناوچه دابراوه‌کان بکری‌ت.

هه‌روه‌ها پێویسته ئه‌م پرسه ئه‌وله‌ویه‌تی، له په‌یوه‌ندیی نێوان هه‌ری‌می کوردستان و به‌غدا، پێ بدری‌ت و، بکری‌ته‌چه‌قی هه‌ر هه‌لۆیستی‌ک له حکومه‌تی ناوه‌ند.

سوڀای عێراق "پێکھاتە کە ی -پێژە ی کورد - کاریگەر ییە کانی

لە سەر ئاییندە ی هەریمی کوردستان"

نامادە کردنی: د. محەممەد عەلی

دەر وازە

عێراق ئە و دە وڵە تە ی، جوگرافیا یە کە بە بێ هە بوونی نە تە وە یە ک ی بە م یز. هە موو گروپە کۆ مە لایە تی، ئایینی، مە زهە بی و ئی تئیک ییە کان ترسیان لە یە کتر هە یە و جۆرێ ک لە بێ متمانە یی لە نێ وانیاندا هە یە. لە درای جە نگی عێراق وە لە (۲۰۰۳) دا و ئازاد بوونی پێکھاتە جیا وازە کانی، عێراق لە بە ر دە م دە ست تێ وە ردانی هەریمی و هە لۆ هە شان وە و شە پی ناو خۆ دا یە. ئە م مە ترسیانە خێ راتر بوون پاش کشانە وە ی هێ زە کانی ئە مریکا لە کۆ تایی سالی (۲۰۱۱) دا. بە پێ ی پێکە و تئنامە ی SOFA لە نێ وان حکومە تی عێراقی و ئە مریکیە کاندا، سوڀای ئە مریکی لە (۲۰۱۱/۱۲/۳۱) دا، جگە لە پێژە یە ک ی کە م هە موو سوڀاکە ی کێشایە وە. سەرۆک وە زیرانی عێراق نوری مالیکی و بەرپرسە کانی تری حکومە ت، پراینگە یاندا کە عێراقییە کان دە یانە وێ خۆ یان دا هاتووی وڵاتە کە یان بەرپێ وە بەر ن. لە و کاتە وە، بنیاتنانی ئە م دا هاتو وە بو وە تە مایە ی نیگەرانی و ناسە قامگیری لە ناو گروپە جیا وازە کانی عێراقدا. قسە کردن لە سوڀای عێراق و پێکھاتە کە ی، پە یوە ستە بە ئی ستا و دا هاتووی عێراق وە. لە پووی سەربازی و بەرگری کردن لە دە وڵە تی عێراق، زۆریە ی سیاسییە کانی ئە م. وڵاتە، لە گفتوگۆ تاییبە کانیاندا دانێان بە وە دا ناوە کە سوڀای عێراق، بە تاییبە تی هێزی ئاسمانی ناتوانی پشت بە خۆ ی بپە ستی.

سوڀای عێراق لە پێکە وتی ۶ کانوونی دوو می ۱۹۲۱ دامە زرا وە. لە و ساتە وە، ئە م سوڀایە پوویە پووی چە ندین پوویە پووی وە ی ناو خۆ یی و شە پی هەریمی بو وە تە وە. لە دامە زراندنی دە وڵە تی عێراق وە، سوڀا لە سالانی ۱۹۳۶،

١٩٥٨، ١٩٦٣ و ١٩٦٨دا، چوار كوده تاي سهر كه وتوي ته نجام داوه. شه پي كوهيت سالي ١٩٩١، سوپاي عيراقى به ته واوه تي لاواز و په رته وازه كرد. تا پيش ته م شه په، عيراق خاوه ني (٤٢) فيرقه و يه ك مليون سهرباز بووه، به لام ئيستا (١٥) فيرقيه و نزيكه ي (٣٥٠) هزار سهربازي هه يه.

بيناكردنه وه ي سوپا و هيزي پوليسي عيراق كارنامه ي سهره كيي حكومه تي عيراقى بووه له دواي (٢٠٠٣)ه وه. بودجه ي وه زارته ي به رگري له (٢٠٠٥) بۆ (٢٠٠٩) سالانه ٢٨٪ زيادي كردووه، هاوكات بودجه ي وه زارته ي ناوخۆ ٤٥٪ زيادي كردووه.

له ولاتيكي ئالوذي وه ك عيراقدا، سهر به خۆبووني ته م هيزه گه وړه مړوييه و به دووربووني له ده ستتيوهرداني سياسي و تايه في و به كار هيناني به مه به ستي كوده تا يان له ململاني ناوخوييه كاندا مايه ي پرسيار و گومانه.

له م سياقه دا، ده بي ته وه له بهرچا و بگيري كه ٧٠٪ ي هيزي سوپاي پڙيمي پيشوو، له م سوپا نوييه دا ده سته كارن. عه قليه ت و كارنامه ي سوپاي پيشوو كار ده كاته سهر پيكهاته ي سوپا، به تاييه تي له پويي كوده تا و مه بووني ته ننگيزه ي تو له كردنه وه.

سهره پاي ته وه ي كه له لاپه رهي سهره كيي سايتي وه زارته ي به رگري عيراق نووسراوه "لا وجود للطائفية والعنصرية والتحزب في الجيش العراقي الجديد" به لام واقيعي حال پيمان ده لي پيچه وانه ي ته مه پاسته.

تۆږبه ي فرمانده و پله بالاكاني سوپا، له سهر بنه ماي مه زه بي و سياسي و نه ته وه بي دامه زراون. بۆ نمونه: ٧٥٪-٨٠٪ پله داره كاني سوپا شيعه ن. په يوه سته بوون و وه لاني ته م سوپايه بۆ پارت و گروه مه زه بي و ئيتنيكييه كان كاريگه ري گه وړه ي ده بيت له لاوازبووني ده ولت و دامه زراوه كاني، له به رامبه ر به هيزبووني پارت و گروه تايغي و ئيتنيكييه كان.

ئەم ھېزانه، بە تايبەتى ھېزى ئاسايىش و پۆلىسى عىراقى پۆلى خراپيان
 بىنى لە سالانى ۲۰۰۵-۲۰۰۶. بە سىياسى کردنى ھېزى ئاسايىشى عىراقى، زىاتر
 لە ھېزى نىشتىمانى عىراقى بۆ پوۋبە پوۋبە ۋە تىرۆر دەردەكە ۋى. ئەم ھېزە
 لە (۶۰۰۰) كەس پىكھاتوۋە، بە باشتىن ھېزى پامىنراۋ لە پۆۋھەلانى ناۋە پاستدا،
 ئەژمار دەكرى. زىندانى تايبەتتى خۇيان ھەيە، ھەروھە سىخوپىكرىن لە ھەموو
 پارىزگاگاندا ئەنجام دەدەن. بە سىياسى کردنى ئەم ھېزە لە (۲۰۰۷) ھەيە بە
 دەرگەوت، كاتىك كە ئەمىرىكەكان ئەم ھېزەيان پادەستى حكوۋەتى عىراقى
 كەردە ۋە. نورى مالىكى نووسىنگەي دژە تىرۆرى كەردە ۋە ئەم ھېزەي لە ژىر
 كۆنترۆل و چاۋدىرى پەرلەمان ۋە ۋەزەرتى ناۋخۆ و دەرە ۋە دەرھىنا. مالىكى بە
 ھەمان شىۋە، دەستى گرتوۋە بە سەر دەزگای سىخوپىكرىندا، دەسلەلى
 بەرەرۋان و پاستە ۋە خۆي مالىكى بە سەر ئەم ھېزە ۋە، بوۋتە پىگر كە بە
 شىۋەيەكى پروفىشنالانە و سەرەخۇيانە كارەكانى پاپەرتىنى^(۱).

لە سالى (۲۰۰۶) ھەيە، مالىكى كۆمەللىك تاكتىكى بۆ بە ھېزىكرىنى خۆي بە كار
 ھىناۋە. فەرمانگەي فەرمادەيىي گىشتى بە كار ھىنا بۆ كۆنترۆلكرىنى كارنامەي
 ئاسايىش، بەمەيش ھەر دوو ۋەزەرتى بەرگى و ناۋخۆي لاۋاز كەرد. مالىكى
 ھەندى فەرماندەي تەكئۇكراتى لادا ۋە لە برى ئەۋان، كۆمەللىكى تىرى دامەزاند،
 كە نىزىكەن لە خۇيە ۋە يان لە فەرمانەكانى لانا دەن. ئەم دامەزاندانەي ناۋنا
 (كاتى) بۆ ئەۋەي خۆي بە دوۋر بگرى لە لىپىچىنە ۋەي پەرلەمانى. مالىكى نۆ
 ئۆپەراسىۋنى ھاۋبەشى لە نۆ پارىزگادا ئەنجام داۋە. دامەزاندنى فەرماندەي ئەم
 ئۆپەراسىۋنانە، بە بىرارى پاستە ۋە خۆي مالىكى بوۋە بە بى گەپانە ۋە بۆ
 ۋەزىرەكانى بەرگى و ئاسايىش. لە پىگای ئەم ئۆپەراسىۋنانە ۋە

¹. The Military Balance 2012, the annual assessment of global military capabilities and defence economics. The International Institute for Strategic Studies.

فهرمانده کانیانه وه، کۆنترۆلی لایه نی سهریازی و ئاساییشی له سهر ئاستی نیشتمانی کردوه.

لارازی سوپا و ئاساییشی عێراقی له پووی ئیداری و، لۆجیستی و پلانی ستراتیژی، له و کیشانه ی ترن که سوپای عێراقی نه توانی ئهرکه کانی نه نجام بدا به شیوازیکی سهر به خویانه و پرۆفیشنالانه. به تایبه تی پارێزگاری له سنووره کان و ئاسمانی ولات⁽¹⁾.

١: هیز و توانا مرویی و لۆجیستیه کانی عێراق:

تیکرپای دانیشتون: ٣٠,٣٩٩,٥٧٢، هیزی مرویی ئاماده: ١٥,٢٢٩,٠٩٥، ئاماده بۆ خزمه تی سهریازی: ١٢,٠١٢,٩٠٢، ئاماده بۆ سهریازی له پووی ته مه نه وه: ٦٥٤,٢٠٤، ژماره ی چالاک له سهر یازیدا: ٢٧٦,٦٠٠، ژماره ی یه ده ک: ٣٤٢,٢١٢.

به ره می نه وتی: ٢,٣٩٩,٠٠٠ له پۆژیکدا، نه وتی سهر فکراو: ٦٨٧,٠٠٠ له پۆژیکدا، نه وتی ئیحتیات: ١١٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠ له پۆژیکدا.

هیزی کار: ٨,٥٠٠,٠٠٠، پوپی پێگا کان: km٤٤,٩٠٠، پوپی پێگای شه مه نده فه ر: km٢,٢٧٢

بودجه ی به رگری: \$١٧,٩٠٠,٠٠٠,٠٠٠، ئیحتیاتی بۆ ئالوگۆپی بیانی و ئالتون: \$٤٥,٦٨٠,٠٠٠,٠٠٠، هیزی کپاو: \$١١٣,٤٠٠,٠٠٠,٠٠٠.

جوگرافی: پێگا کانی ئاو: km٥,٢٧٩، که ناری ئاو: km٥٨، ناوچه ی زه وی چوارگۆشه: km٤٣٨,٣١٧، سنووری هاویه ش: km٣,٦٥٠

هیزی ئاو ژماره ی گشتیی که شتی: ١٥، هیزی ئاو بازرگانی: ٢، پێگا سهره کییه ئاو و گه پاجییه کان: ٣، باره لگری گواستنه وه ی فپۆکه: ٠،

¹. هه مان سهر جاوه ی پێشوو.

کاولکەر: ٠٠، غەواسە: ٠٠، فیرقاتات: ٠٠، کرافتی خولی: ٠٠، مینی کرافتی جەنگی: ٠٠، کرافتی ھێرشبەری دوو جەمسەری: ٠٠⁽¹⁾

سەبارەت بە توانا و ھیزی سوپای عێراقی، تائیسەتا، لیکۆلینەرە یەکی سەرپەخۆ و دروست لە بەردەستدا نییە. لەبەرئەوە ئەم لیکۆلینەرە یە چەند ژمارە و دانە یەکی جیاواز دەخاتە پوو.⁽²⁾

یەكەم لیوا لە سوپای نوێی عێراقدا، لە ساڵی (٢٠٠٣) دا پێك ھینرا، كە ئەو كات سوپای نوێ پێك ھاتبوو لە (١٥) فیرقە ی پیاوێ و فیرقە یەکی پیاوێ - ئالی واتا ئەو كە رەستە سەربازییانە ی كە بە دەست دەجووڵێن - (تەنك و فڕۆكە و ئۆتۆمبیلی سەربازیی و كە رەستە ی سەربازیی دیکە)، كۆی ژمارە ی سەربازیی عێراق دەگەشتە نزیکە ی (٣٥٠) ھەزار سەرباز.

بە پێی راپۆرتە پۆژنامە وانییەكان لە ئێستادا سوپای عێراق (٢٥٠) بۆ (٣٠٠) ھەزار سەربازە و دابەش دەبن بۆ سەر ھیزی و شکانی و ئاسمانی و دەریایی. ھیزی و شکانی: پێك دێت لە (١٤) فیرقە و ھەر فیرقە یە کیش نزیکە ی (١٠) بۆ (١٥) ھەزار سەرباز ی ھە یە.

ھیزی ئاسمانی: لە دوو ھیزی فەرماندەیی پێك دێت، یەكە میان ھیزی ئاسمانی و دوو میان فەرماندەیی فڕۆكە وانی سوپا، (١٥) بۆ (٢٠) ھەزار سەربازیان ھە یە، بەلام فڕۆكە ی جەنگیان نییە و فڕۆكە ی پامێتانیان ھە یە، بەلام فڕۆكە ی شەپكەر لە جۆری ئیف (١٦) تا ساڵی (٢٠٢٠) دەگاتە (٩٦) فڕۆكە ی ئەمریکی، لەگەڵ فڕۆكە ی فەرەنسی لە جۆری میراج.

ھیزی دەریایی: لە (٥) بۆ (١٠) ھەزار سەرباز پێك دێت و حكومەتی عێراق پێكەوتننامە یەکی لەگەڵ حكومەتی ئیتالیا دا، ئیمزا كرد بۆ كرینی (٤) كەشتی

¹. سابتی CIA و لەبەشی The World Fact Book

². بە پێی راپۆرتێکی گەنالی تەلەفزیۆنی NRT دوخی سوپای عێراقی لە دواي ٢٠٠٣ وە.

مامناوهند بۆ پاراستنی که تاره ده ریا به کانی عێراق، هر که شتییه ک پیک ماتوره له (۳۲) چالا کوانی ده ریایی، عێراق تا ئیستا (۲) له و که شتییا نهی وه رگرتوره .
واتا کۆی گشتیی سهریازی عێراق (۳۰۰) بۆ (۳۵۰) هزار سهریازه .
سهرجه می چه که زه مینییه کان: ۵,۳۴۴، ژماره ی تانک: ۲۹۵، ئه ی پی سی ئیس/ئای ئیف قی ئیس 2,695 (APCs/IFVs) ، مه ده عیه ی مه قتوره :
۱,۵۸۰

ئیس پی جی ئیس 224 (SPGs) ، ئیم ئیل ئار ئیس ئیس 0 (MLRSs)
قه زیفه ی هاوه ن: ۰، چه کی ئه ی تی 550 (AT) چه کی ئه ی ئه ی (AA)
0، سه یاره ی لۆجیستیکی: ۹,۰۲۸
هیزی ئاسمانی: سهرجه می فڕۆکه کان: ۱,۱۳۹ ژماره ی هیلیکۆپته ر: ۲۶۶
ژماره ی فڕۆکه خانه خزمه تگوزاریه کان: ۱۰۴.

۲: پێکهاته ی وه زاره ته کانی ناوخۆ و به رگری⁽¹⁾

له دوا ی کشانه وه ی هیزه کانی ئه مریکا له عێراق، هیزی ئاساییشی عێراقی،
(۸۰۶۶۰۰) که سی دامه زرانده بۆ هر دوو وه زاره تی به رگری و ناوخۆ و هیزی
سه رۆک وه زیران بۆ پوه به پوه یونه وه ی تیروور.
وه زاره تی به رگری: ۴۰۰۲۷۱ که س: سوپای عێراق: ۴۲۱۱۹۳، هیزی ئاسمانی:
۵۰۵۳.

وه زاره تی ناوخۆ: ۵۳۱۰۰۰، پۆلیسی عێراق: ۳۰۲۰۰۰، به شی خزمه تگوزاری
پاریزگاریکردن: ۹۵۰۰۰، هیزی سنوور: ۶۰۰۰۰، پۆلیسی فیدرالی عێراقی: ۴۴۰۰۰،
پۆلیسی نه وت: ۳۰۰۰۰.

¹ . ئهم زانیاریانه له سهرچاوه ی جیاواژ و فه رمانبه رانی سوپای عێرا ه وه وه رگرا ون.

له سالی (٢٠١٠) دا، ٠.٨٪ هیزی کاری عیراقی له لایهن ئاساییشی عیراقه وه دامه زراون، که ده کاته ١٢٪ پڙه ی دانیشتون.

هیزی پووبه پووبونه وی تیرۆر: سه ره رشتیکردنی دژه تیرۆر.

هیزی تایبه تی ئۆپه راسیۆنی عیراقی

هیزه کانی وه زاره تی به رگری: سوپای عیراقی نه مانه ده گریته وه:

(به پڙه به رایه تی هیزی فږکه وانی، هیزی پیشووی ده ستیۆه ردانی پاراستنی

عیراقی، به تالیۆنه کانی ژیرخانی ستراتیژی)، هیزی پیشووی ئاسمانی (هیزی

به رگری سه واخل) نه مانه ده گریته وه: هیزی زه مینی و هه وایی.

سوپای عیراق له هه فده فیرقه پیک دیت. هه ر فیرقه ی له چوار لیوای هه شات

پیک دیت. هه ر لیوایه ک له چوار هه وچ و هه ر فیه وچه ی له هه سیله و هه ر هه سیله ی

له چوار هه زیره .

فیرقه: لیوا: ٣٠٠٠-٣٢٠٠ سه ریان، فهوج: ١٢٠٠ سه ریان، فهسیله: ٥٠ سه ریان،

هه زیره: ١١ سه ریان.

٣: سوات (SWAT):

نهم هیزه له سه رناستی نێوده وڵته تی ناسراوه و کورته کراوه ی Special

Weapons And Tactics ته کتیک و چه که تایبه ته کان). سوات هیزیکی

سەربازىيە و سەر بە سوپا نىيە، پاستەوخۇ سەر بە نووسىنگەى سەرۆك
 ۋەزىرانە، بەلام فەرمان لە ۋەزارەتى ناوخۇ ۋەردەگىرن. لە ۋەزىرانەى عىراق
 پرايىنانيان پى كراۋە و لە ناوخۇى عىراقدا چالاكى دەكەن. پەرلەمانىش ناتوانى
 لىپرسىنەۋەى لەگەلدا بىكات. لە دواى پووداۋەكانى مانكى چوارى (۲۰۱۳)،
 جارىكى ترناۋى ئەم ھىزە ھاتەۋە بەرباس. ھىزى سوات لە مېدياكانەۋە بە
 "ھىزى دەستتېۋەردانى خىرا" ناۋدەبرىت. ئەم ھىزە سالى (۲۰۰۷)، لە
 سەردەمى ئەياد عەلاۋىدا دامەزرا. لە مانكى تشرىنى دوۋەمى (۲۰۰۵)دا، دوو
 بەتالىۋنى ھىزەكانى سوات لە (۱۴۴۰) سەرباز پىك ھىترا. ئەمەيش دواى ئەۋەى
 بۆ ماۋەى دوو سال لە ۋلاتەكانى ئوردن و ئەمىرىكا و ئوسترااليا لە سەر دەستى
 ھىزە تايبەتەكانى سوپاى ئەمىرىكا مەشق و پرايىنانيان پى كرا. ئەو كاتە ھەريەكە
 لە عىراق و ئەمىرىكا و پىكخراۋى ناتق بودجە و خەرجىي ئەو ھىزەيان دابىن
 دەكرد.

لە ئىستادا ژمارەى سەربازەكانى ھىزى سوات بە پازدە ھەزار سەرباز
 دەخەملەنرىت. لە ئاستى فەرمىدا پرايىنان و ئامادەكردن و دابىنكردنى چەك و
 پىداۋىستىيەكانىان لە ئەستۆى ۋەزارەتى بەرگرىين، بەلام فەرمان لە ۋەزارەتى
 ناوخۇ و نووسىنگەى سەرۆك ۋەزىران نورى مالىكى ۋەردەگىرن. ھەرچەندە
 حكومت پراى دەگەيەنئىت ئەو ھىزە لە چوارچىۋەى ياساكانى ۋەزارەتى ناوخۇدا
 كار دەكات، كەچى لە سەر مالىپەرى فەرمىي ۋەزارەتى ناوخۇ، ھىچ زانىارىيەك لە
 بارەى ئەرك و پىكھاتە و چالاكىيەكانى ئەم ھىزە بىلاونەكراۋەتەۋە .

ھىزەكانى سوات جلۇبەرگى تايبەت بە خۇيان ھەيە، كە جىياۋازە لە
 جلۇبەرگى سەربازەكانى سوپا و ھىزەكانى پۆلىس. ئەم ھىزە خاۋەنى چەك و
 تفاقى سەربازى زۆر پىشكەوتوۋى شەۋان و ھەمەپى ئەمىرىكى و تانك و فېۋكەى
 پىشكەوتوۋ دەبىنئىتەۋە. بە پىتى زانىارىيى مېدياكان، ھىزەكانى سوات تا ئىستا

نزیكەى شەش ھەزار چالاكییان لە ناوچە جیاوازه‌كانى عێراق ئە نجام داوه . پۆلیان
 لە دەستگیرکردنى چەندین سەركرده‌ى پێكخراوى قاعیده‌دا ھەبووه . تۆمه‌تبارن
 به‌ مامەلەیه‌كى دڵپه‌قانه‌ له‌ گە‌ڵ خۆپیشاندەرانی به‌غداد و به‌سره‌ و شارە‌كانى
 دیکه‌ له‌ سالى (٢٠١١)دا.

دیارتريه‌ى چالاكیه‌كانى ھێزى سوات بریتين له‌ : شەپى نه‌جەف، شەپى
 ئە‌نبارى نێوان سوپای ئە‌مریکا و چه‌كداره‌كان، پرۆسەى سەربازى "صوله‌
 الفرسان" له‌ به‌سره‌، په‌لاماردانى كه‌نيسەى نه‌جات له‌ سالى (٢٠١٠) له‌ به‌غداد،
 پزگاركردنى وه‌زاره‌تى داد له‌ ده‌ستى گروپه‌ چه‌كداره‌كان له‌ مانگى ئازارى
 (٢٠١٢) و په‌لاماردانى قە‌زای هە‌ويجه‌ له‌ پۆژى ٢٣/٤/٢٠١٣. به‌ وتە‌ى
 په‌رله‌مانتاران و چاودێران، ته‌واوى ئە‌ندامانى ھێزى سوات شيعه‌ مە‌زه‌بن و
 خە‌لكى پارێزگا شيعه‌نشينه‌كانى باشوورى عێراق و هە‌ندىكى كه‌ميشيان خە‌لكى
 به‌غدان. له‌ پێزه‌كانى ئە‌م ھێزه‌دا، كورد و عەرەبى سوننە‌ى تێدا نيين . شوان
 محە‌مە‌د ته‌ها په‌رله‌مانتارى عێراق و ئە‌ندامى لیژنە‌ى ئاساييش و به‌رگرى عێراق،
 باس له‌وه‌ ده‌كات هە‌رچه‌ندى له‌ ئێستادا ھێزه‌كانى سوات له‌ موصل و كه‌ركوك و
 بابل بڵاوه‌يان پێ‌ كراوه‌، به‌لام فەرمان له‌ به‌رپرسانى ئە‌و شارە‌ وه‌رناگرن، به‌لكو
 فەرمان له‌ فە‌ریق فاروق ئە‌عرەجى و برىكارى پێشكه‌وتوى وه‌زاره‌تى ناوخو
 عە‌دنان ئە‌سه‌دى وه‌رده‌گرن. ته‌نانه‌ت لیژنە‌كه‌يشيان ناتوانێت چاودێرى كارە‌كانى
 ئە‌و ھێزه‌ بكات و لێپێچینه‌وه‌ له‌ به‌رپرسە‌كانیان بكات.^(١)

٤: ئۆپەراسیۆنه‌كان:

ئۆپەراسیۆنه‌كان به‌شیكى گرینگن له‌ چالاكى و پلانى وه‌زاره‌تى به‌رگرى و
 حكوমে‌تى عێراقى به‌ مه‌به‌ستى جیاوازا. ئە‌م ئۆپەراسیۆنانه‌ بوونه‌ته‌ مایه‌ى

^١ . ههفته‌نامه‌ى ئاوێنه، ژماره، ٣٧٦ سێ شهم، ٢٠١٢/٥/٧، گۆشمى پەرۆفایل، ناوى نووسەرى لەسەر نەپهه.

نىگەرانىي دانىشتىۋانى پارىژگاكان. دواين ئۆپەراسىيۇن كە زۆرترىن نىگەرانى و
كىشەي لە سەر دروست بوو، ئۆپەراسىيۇنى دىجلە بوو.⁽¹⁾

لە سالى (۲۰۰۸) ھوۋە ئۆپەراسىيۇنەكان دەستيان پىي كر دوو ھەم شىۋەيە:
يەكەم: بەسرە، دووھەم: فوراتى ناوہ پاسەت، سىيەم: كەرخ، چوارەم:
پەسافە، پىنجەم: موسل (۱) مەقەپ مەسەيتەر، شەشەم: موسل (۲)، ھوتەم:
دىجلە.

بۆ ھەموو ئۆپەراسىيۇننىك: سىي فېرقە.

ئەو ھىزانەي ھاتوون بۆ كەركوك (جگە لە دىجلە): يەك لىوا و يەك فەوج لە
فېرقەي يەك لە سەيد عوزىم و كەمپى ئەشرەف جىگىر بوون، دور فەوجى
مەشائى مدرە لە فېرقەي تۆ، لەگەل كەتتېيەي دەبابات، ھەروەھا فېرقەي (۱۴) ي
بەسرە ھىزىكى ناردوۋە.

ئۆپەراسىيۇن لە سىي فېرقە پىك دىت. بۆ نموونە ئۆپەراسىيۇنى دىجلە لە
فېرقەي ۴، ۵ و ۱۲ پىك دىت.

۵: تواناي مۆيىي سوب:

(خەملاندن - مەزەنە كردن - ۲۰۱۱)

خزمەتى سەربازى، تەمەن و ئەركەكان، تەمەنى خۆپەخشانەي سەربازىي
(۱۸) سال بۆ (۴۰) سال، ھىزى مۆيىي ھەبوو بۆ خزمەتگوزارىي سەربازى، نىر:
تەمەنى: (۴۹-۱۶) ژمارە: ۳۲۹۷۶۷۷، مى، تەمەن: (۴۹-۱۶)، ژمارە:
۷۶۶۶۶۱۷، ھىزى مۆيىي ئامادە بۆ خزمەتى سەربازى، نىر: تەمەن: (۴۹-۱۶)،
۶۵۹۱۱۸۵، مى: تەمەن: (۴۹-۱۶)، ۷۱۷۴۲۱۶.

¹. The Military Balance 2012, The annual assessment of global military capabilities and defence economics. The International Institute for Strategic Studies.

هينى مرويى دهگه نه ته مهنى خزمه تگوزارى سهربازى سالانه، نئير: ۱۹۴۳۲، مى: ۱۰۳۳۲.

تيچووى سهربازى:

۸،۶% بوجهي نيشتماني بۇ خه رجىي سهربازىيه، به راورد به ولاتاني جيهان: عىراق پيئنجه مينه له سالي ۲۰۰۶.

۶: كړيني چهك:

له دواى (۲۰۰۳) وه، حكومه تي عىراقى له پښكاي كړيني چهكه وه له ولاتي جياواز له هه ولتي به هينز كړدني سوپاكي دايه. ئاماريكي دروست له به رده ستدا نيبه سه باره ت به پرؤسه ي كړيني چهك له لايه ن سوپا و حكومه تي عىراقىيه وه، به ئام نه م سه رچاوانه ي خواره وه ئامازه به هه ندي زانيارى ده دهن.

له نويترين زانياريدا جه نه پال پؤيه رت كالتسن، به رپرسي نووسينگي هه ماهه نكيي نه منيى له گه ل عىراق له دواين پاپؤرتي وه رزيده كه پيشه كهش به كؤنكگريسي نه مريكا كراوه، پؤژنامه ي (DEFENSE INDUSTRY DAILY) ناوه پؤكي پاپؤرته كه ي بلاو كړدوه ته وه و تييدا هاتوه "به شى فروشياري دهره كي له وه زاره تي به رگريي نه مريكا (۴۷۹) داواكاري له لايه، كه له لايه ن حكومه تي عىراقه وه پيشكهش كراوه بۇ كړيني چهك و پيداويستىي سهربازى به به هاي نزيكه ي ۱۵ مليار دؤلار...." ⁽¹⁾.

حكومه تي عىراقى، له مانگي نؤي (۲۰۱۱) دا، داواى (۳۶) فپؤكه ي (F16) ي كرد له نه مريكا، دواتر كرا به (۲۴)، له كؤتاييدا ژماره كه بوو به (۱۸). پاهيتناني فپؤكه وانه كان بۇ ماوه ي (۱۵) سال به رده وام ده بيت. وه زيرى به رگريي نه مريكي

¹. بۇ زانيارى زياتر دهرباري پاپؤرته كه پروانه،

پای گه یاند: هه ول ده دهن که عێراق بێتوانی به رگری له سنووری ئاسمانیی خۆی بکات. ئەم مامەلە یە بە (٣) ملیار دۆلار مەزەنە دەکری.^(١)

بالیۆزخانەی ئەمریکا له شاری به غدا پای گه یاندوه، حکومهتی عێراق له کۆی (١٤٠) تانکی جۆری ئەبرامز (١٣١) تانکی به دەست گه یشتوه.

بالیۆزخانەی ئەمریکا له شاری به غدا به یاننامە یەکی بڵاو کردۆتە وه و تییدا پای گه یاندوه، به پێی ئەو بۆنده ی له گە ل حکومهتی عێراقیان مۆر کردبوو بۆ پێدانی (١٤٠) تانکی جۆری ئەبرامز، ئەوان (١٣١) تانکی سه ربازیان پاده ست کردوون. بالیۆزخانەی ئەمریکا پایشی گه یاندوه، بۆنده که به شیوه یەکی شه فاف به پێوه چوه و ئیستایش ئەو تانکانه له ژێر دهستی سوپای عێراقی دان.^(٢)

ناژانسی ئەسۆشه یئد پریس پای گه یاند، ئەمریکا دوا وه جبە ی تانکی جۆری The M1A1 Abrams ی پاده ستی سوپای عێراق کرد له کۆی (١٥٠) تانکدا، ناژانسه که له زاری چه ند سه رچاوه یەکی ئەمریکیه وه بڵاوی کرده وه "عێراق (١٥٠) تانکی جۆری The M1A1 Abrams ی به به های (٨٦٠) ملیۆن دۆلار له ئەمریکا کپیوه، ئەمە ییش به شیکه له پرۆگرامی مه شقی بکردن به بپی (١٢) بلیۆن دۆلار بۆ پاهێنان و چه کدار کردنی سوپای عێراقی له سه ر فڕۆکە ی جه نگی و که شتی و نامیری پاداری ئەمریکی".

پوونی ششی کردۆتە وه "دوا وه جبە ی تانکە کان ئه مه مرق پاده ستی سوپای عێراقی کرا".

ناژانسه که له زاری بالاترین پله ی سه ربازیی ئەمریکی له عێراق، ژه نه پال پۆبیرت کازلین، ئاماژه ی به وه داوه که سه ربازانی عێراقی به هه مان توانای ئەمریکیه کان تانکه کان به کار ده یێنن.^(٣)

^١. سایتی یمکرتووو- ٢٠١٢/٢/١٩.

^٢. سایتی ئاوێنه - ٢٠١٢/٨/٢٠.

^٣. ئاوێنه نیوز- ٢٠١٢/١٢/١٠.

جیئەئامازە یە دوا سەربازانی لە کۆتایی سالی (٢٠١١) لە عێراق کشایەو، بەلام تەنها (٢٥٠) سەربازیان بە مەبەستی مەشقپێکردنی سەربازانی عێراق ماوێتەو.

عێراق سێ فڕۆکە ی گواستەوێ سەربازانی لە ئەمریکا وەرگرت. لە مەراسیمێکدا لە شاری بەغدا، هێزی ئاسمانی عێراق سێ فڕۆکە ی جۆری-C 130J لە ئەمریکا وەرگرت، کە تاییبەتە بە گواستەوێ سەربازانی. بە پێی بەیاننامەیەکی بۆ ئۆرژخانەی ئەمریکا لە بەغدا، ئەو سێ فڕۆکە یە کە تاییبەتە بە گواستەوێ سەرباز و کەلوپەلی سەربازانی، پۆزی دوو شەمە تەسلیم بە لایەنی عێراقی کراوە و بپاریشە سیانی دیکە لە هەمان جۆری C-130J بۆ هێزی ئاسمانی عێراق داوێن بکری.

لە بەیاننامە کەدا هاتوو، کە ستیڤن بیکرۆفەت بۆ ئۆرژانی ئەمریکا لە بەغدا پای گەیانوو: داوێنکردنی ئەو فڕۆکە سەربازانی لە چوارچێوە ی پێکەوتننامە ی ستراتیژی ئێوان بەغدا و واشنتۆن و دەری دەخات کە ئەمریکا پەرۆشە بۆ سەقامگیرکردنی بارودۆخی ئەمنی لە عێراقدا.

بە پێی بەیاننامە کە ی بۆ ئۆرژخانەی ئەمریکا، ئەو فڕۆکانە نوێترین تەکنەلۆژیای تێدا بەکار هێنراوە لە چاو مۆدێلی پێشوی هەمان جۆردا، فڕۆکەکان لە توانایان دایە تا ئاستێکی زۆر بەرزبێتەو و ماوێتەو کی دوورتر بپرن.

گەندەلی و ناوونی (شەفافیەت) لە گریبەستەکانی چەککێندا، بوونەتە بەشێک لە نیگەرانی و کێشە بۆ پێکەتەکانی عێراق. دیارترینی کە یسی گەندەلی لە مامەتە ی چەککێندا، ئەو مامەتە یە ببووە کە لە گەڵ حکومەتی پوسیادا لە کۆتاییبەکانی سالی (٢٠١٢) ئەنجام درا. گریبەستی چەکی پوسی کە لە گەڵ عێراق مۆرکرا و بپەکی (٤,٢) ملیار دۆلار بوو، بەلام بە هۆی تێوگلانی ژمارە یە کەسی نزیک لە مالیکە هەلوەشایەو و ئیستایش ئەو دۆسیە یە داخراوە و وڵات بە هۆی سەرقالی بە کێشەکانی تر، ئەو مەسەلە یە وە لا نراوە.

٧: پڙهه کورده:

فیرقه کانی ٢، ٣، ٤، ١٥ و ١٦ ژماره یه کی زوری کوردیان تیدایه، نه م ژماره یه یش له لایه ن هه ر دوو حیزبی پارته و به کیتییه وه کۆنترۆل کراوه^(١).

قورساییی کورد له فیرقه ی سی و چواره.

له لیدوانیکدا، نه مینداری هیزی پیشمه رگه ی کوردستان، جه بار یاوه ر ده لی: له سالی (٢٠٠٧) وه، برپاری پښکهنانی دوو فیرقه ی سه ربازی دراوه له هه ری می کوردستان، به لام تا نیستا جییه جی نه کراوه. به پښکهنانی نه و دوو فیرقه یه، (٣٠) هه زار کورد ده چوونه پیزی سوپای عیراق. پیشتر و تا سالی (٢٠٠٧)، به گویره ی سه ر ژمیرییه کان پڙه ی کورد له سوپای عیراق ٠.٨٪ بووه، به لام نیستا بۆ نیوه که مبووه ته وه^(٢).

لیوای ١٦ ی سلیمانی سه ر به فیرقه ی چواری سوپای عیراق، سنووری کاره که یان به دریژی له داقوق تا ئینجان (زنجیره ی هه مرین)، به پانی له دوزخورماتوو تا وه کو بازگه ی ته لک شه ییه، که بازگه یه کی سه ره کییه له تکریت و دوزخورماتوو دریژ ده بیته وه. لیواکه ٦٥٪ ی کورده، چوار فه وجه، دوو نامر فه جی کورده و دوو نامریشی عه ره بن شیه و سوننه و تورکمانی تیدایه و له ناوچه جیناکۆکه کان پوویه پووی ده بنه وه^(٣).

پۆسته گرینگه نه منیه کانی کورد له (٢٠٠٣) و تا وه کو (٢٠١٣) به م جۆره یه: ^(٤)

◀ نه نوهر هه مه د نه مین - فه رمانده ی هیزه ئاسمانیه کانی عیراق.

¹. The Military Balance 2012, The annual assessment of global military capabilities and defence economics. The International Institute for Strategic Studies.

². بۆ گۆفاری سیفین - ژماره ١٥٩، ١٢/١٢/٢٠١٣.

³. گۆفاری لشین له ژماره ٢١٦، ١٢/١٢/٢٠١٣.

⁴. به بهی راپۆرتیکی که نالی NRT

◀ شيردل حەيىزى - بەرپۆەبەرى گشتىي دەزگاي ھەوالگىرى و ئاسايىش لە
وەزارەتى بەرگى.

◀ سەلاخەدىن مستەفا - فەرماندەي ئۆپەراسىيۆنى پەصافە لە بەغدا.
◀ حامد محەمەد - فەرماندەي فېرقەي چوارىي سوپاي عىراق.
◀ ئاراس عەبدولقادر - فەرماندەي لىواي (١٤) ي فېرقەي چوار.
◀ موئەيەد نۆرەدىن - سەرۆك ئەرکانى فېرقەي (١٢) كە پەچەلەك
توركمانە.

◀ بەختيار محەمەد - فەرماندەي لىواي (١٦) ي فېرقەي چوار.
◀ عەمىد پوكن ھىدايەت - فەرماندەي لىواي (١٩) ي فېرقەي پېنج.
◀ فەرىق بابەكر زىياري - سەرۆك ئەرکانى سوپاي عىراق.
◀ فەيسەل دۆسكى - جىگىرى سەرۆكى دەزگاي ھەوالگىرى عىراق.
◀ حسين كەمال - بىركارى وەزىرى ناوخۆ.
◀ لىوا ھەينى - فەرماندەي فېرقەي (٣) ي سوپاي عىراق.
◀ عەمىد نەزىر - جىگىرى سەرۆكى فېرقەي پېنجى سوپاي عىراق.
◀ فەرىق پوكن خورشىد - جىگىرى سەرۆك ئەرکانى پامېنانى سەربازىي
سوپاي عىراق.

◀ عەمىد بەشدار - فەرماندەي لىواي (٤٩) ي فېرقەي (١٢).
◀ عەمىد غەفور - فەرماندەي لىواي پېنجى فېرقەي دوو.
◀ عەمىد پوكن مالىك - جىگىرى فەرماندەي فېرقەي دوو.
◀ عەمىد پوكن ئەياد - جىگىرى فەرماندەي (١٢) كە بە رەچەلەك
توركمانە.

◀ عەمىد پوكن ھۆگر - بەرپۆەبەرى فەرماندەي سامەرا.

٨: هۆکاره کانی که مېوونه وهی پێژهی کورد له سوپای عێراقی:

به شدار نه بوون له بېزاره گرینگه کانی سوپا و که مېوونه وهی پێژهی کورد، بۆ ئیستا و داهاتووی کورد و ههڕیمی کوردستان باش نییه. له لێدوانیکدا به ختیار محهمه د سدیق فهرمانه دهی لیوای (١٦)ی سلێمانی سوپای عێراق، ده لێ: ئهو لیوایه سه ره تا هه مووی کورد بووه و بریتی بووه له چوار فهوج، ئه وانیش: پانییه، چه مچه مال، شاره زور و بازیان، به لām به هۆی وازه یێانی کورده کانه وه.^(١)

ئه ندایه لیژنه ی ئاساییشو به زرگی له ئه نجومه نی نوێنه رانی عێراق، شوان محهمه د ته ها، به پێی ئاماریکی ئه وان، لیستی هاوپه یمانی کوردستان و له لیژنه ی ئاساییشو به زرگی له سالی (٢٠٠٧) دا پێژه ی کورد له پۆسته بالاکانی سوپادا ١٩٪ بووه که چی له م سالانه ی دوا ییدا دابه زیوه بۆ ٦٪ و ئیستایش له ٣٪ تێپه ر ناکات. ئهو پێژه کورده ییش له ناو سوپادان به رده وام به ره و که مېوونه وه ده پوات و ئه مه ییش مه ترسییه بۆ سه ر ئایینه ده ی وڵات و شه راکه ت و هاو سه نگه ی له به پێوه بر دنی کاروباری سوپا^(٢).

له لای خۆشییه وه حه سه ن جیهاد له هه مان لیژنه، ده لێت له خوار پۆسته بالاکانی سوپادا بۆ شاییه کی نۆری پێژه ی کورد هیه، به تایبه ت له فه رمانده ی فهوج و لیوا و پێژه ی کورد له م پۆستانه له نیوان ٤ - ٥٪ دایه^(٣).

به پێی ئه و زانیارییه نه ی ده ست ئاوێنه که وتوون له ئیستادا ده و روبه ری (٨٠) په له ی فه ریق و (٢٠٠) په له ی لیوا له ناو پیزه کانی سوپای نوێی عێراق دان، له کاتیکدا به پێی ستانداردی سه ربازی، ئه م سوپایه له ئیستادا ته نها (١٠)

^١. گۆفاری سیفیل - ژماره ١٥٩، ٢٠١٢/١٢/١.

^٢. ناوێنه. نیوز - ٢٠١٢/٧/٢.

^٣. هه مان سه رچاوه

پله‌ی فەریقی پێویستە و سوپا هەڵوەشاوە‌کی سەدامیش، کە خۆی بە پێنجەم سوپای جیهان دەزانی تەنها (٩) فەریقی تێدا بوو^(١).

لە بارە‌ی ئەم حالە‌تە‌ی شە‌وه، ئەندامی لیژنە‌ی بە‌رگری و ئاسایش لە ئەنجومە‌نی نوێنە‌ران، شوان محە‌مە‌د تە‌ها، بۆ ئاوێنە‌ی پوون کردە‌وه "لە ولاتیکی وە‌کو عێراقدا، نابێت ژمارە‌ی هە‌لگرانی پله‌ی فەریق لە (١٠) کە‌س تێپەر بکات و دە‌بێت هەر فەریقی‌کیش فەرماندە‌ی دە‌زگایە‌کی ئە‌منیی گرینگ بێت، کە‌چی ئێستا لە عێراق ئە‌م پله‌یە بە‌ هە‌رە‌مە‌کی و لە سەر بڤە‌مە‌ی دڵسۆزی بۆ سەرۆک وە‌زیران دە‌بە‌خشی‌تە‌وه".

ئە‌م پەرلە‌مانتارە‌ی لیژنە‌ی بە‌رگری کە‌ لە لیستی هاو‌پە‌یمانی کوردستانە، ئامادە‌ نە‌بوو ئامارە‌کە‌ پشت‌پا‌ست یان پە‌ت بکاتە‌وه، بە‌لام جە‌ختی لە‌وه کردە‌وه "لە‌ سالی (٢٠٠٧) وە‌ تانیستا وە‌زارە‌تی بە‌رگری عێراق بە‌ شی‌وه‌یە‌کی هە‌رە‌مە‌کی کار دە‌کات و لە سەر بڤە‌مە‌ی دڵسۆزی بۆ مالیکی پله‌ بە‌رز دە‌کاتە‌وه". هە‌روه‌ها باسی لە‌وه‌ش کرد، ئە‌وان بە‌لگە‌یان لایە‌ هە‌ندێک لە‌وانە‌ی پله‌ی فەریقیان هە‌یه‌ لە سوپای عێراق، تە‌مە‌نی یاساییان تە‌واو بوە‌ و گە‌شت‌نە‌ تە‌ ئاستی خانە‌نشین بوون، بە‌لام لە‌بەر ئە‌وه‌ی لایە‌نگری نو‌ری مالیکی بە‌ نایاسایی ماوه‌ی خزمە‌تیان بۆ درێژ کراوە‌تە‌وه.

لە‌لای خۆشییە‌وه ئە‌ندامی لیژنە‌ی بە‌رگری ئە‌نجومە‌نی نوێنە‌ران، حە‌سە‌ن جیهاد، بۆ ئاوێنە‌ی پوون کردە‌وه جگە‌ لە‌ پێشێ‌لکردنی عورفی سە‌ربازی، زۆری پله‌ بالاکان بە‌ جۆریک کراون، کە‌ هاوسە‌نگیی ناو پێزە‌کانی سوپا تێک دە‌دە‌ن، چونکە‌ لە ئێستا دا پێزە‌ی کورد لە‌ ناو پۆسته‌ بالاکانی سوپای عێراقدا لە‌ نیوان ٣ - ٥٪ دایە‌ و، ئە‌مە‌یش مە‌ترسییە‌ بۆ ئایندە‌ی ولات و بڤە‌مە‌ی نیشتمانییوونی سوپا.

^١. ئاوێنە‌ نیوز - ٢٠١٢/٧/٦.

ئەمىندارى گىشتىي وەزارەتى پېشمەرگەى حەمەتى ھەرىمى كوردستان ئامازە بە كەمبۆنە وە پېژەى كورد دەكەت لە سوپای عێراقدا و دەلەت "پېژەى كورد لە ناو سوپای عێراق بۆ لە (٤٪) كەمبۆتە وە".

فەرىق جەبار ياوەر، كە ئەندام و وتەبێژى فەرماندەى گىشتىي ھێزەكانى پاراستنى ھەرمېشە، لە لێدوانێكدا باس لە كەمبۆنە وە پېژەى كورد لە سوپای عێراقدا دەكەت و پاى دەگەيەنەت: لەم سالاى پېژەى كورد لە ناو سوپای عێراقدا بۆ نەزىكەى (٤٪) كەمبۆتە وە، ئەو لە كاتێكدا بە كە لە سالى (٢٠٠٧) دا و بە گوێرەى سەرژمېرىيەكان، پېژەى كورد لە ناو سوپای عێراقدا (٨٪) بۆ.

ياوەر، كەمبۆنە وە ئەو پېژەى بۆ چەند ھۆكارێك دەگەيەنەت، كە بە كەيكەيان ئەو بە "كورد نەيتوانى بە شەدارى تەواوەتى بكەت لە سوپای عێراقدا، لە لایەكى دىكەيشە وە كوردستان ناتوانىت وەك پېژمى بە عەس بە زۆر خەلك بەكەت بە سەرياز."

ھەر وەك ئەو ھەيش دەخاتە پوو، كە سالى (٢٠٠٧) بېريارى دروستكردنى دوو فەرقە درا، بەلام تا ئێستا پېكەيتەنى ئەو دوو فەرقە بە نەچووەتە بوارى جېبە جېكردنە وە لە كاتى پېكەيتەنى ئەو دوو فەرقە بەيش (٣٠) ھەزار سەرياز بۆ سوپای عێراق زىاد دەبوو.^(١)

٩: جۆلەى پېشمەرگە^(٢)

ھێزى پېشمەرگە بى گوێدانە نەگەرانیيەكانى بەغدا، لەچەند ناوچە بەكەو بە قولايى دەيان كەلۆمەتر چوونەتە كەركوك و ناوچە دابېندراوەكانە وە سەرچاوە بەكەش وردەكارى بەكەى ئاشكەرا دەكەت.

^١. ئاوينە نيوو- ٢٠١٢/٩/٢٧.

^٢. ئىبراھىم عەباس

سەرچاوه یه کی بآلای سهریازی ههریمی کوردستان به که نالی ئاسمانیی
په یامی راگه یاندوه، که حهوت لیوای هیزی پیشمه رگه ی ههریمی کوردستان به بی
هیچ پووبه پووبوونه وه یه که له گه ل سوپای عێراق چوونه ته نۆو شاری که رکوک و
ناوچه دابێندراوه کانی دهووبه ری ئه و شاره وه.

ئه و سهرچاوه زانیاریی له وه زیاتریشی ئاشکرا کردو وتی: لیواکانی (١، ٢، ٦،
١٠ و ١١) تا (٦٠) کیلومه تر چوونه ته ئه و دیو شاری که رکوک و لیواکانی (٥ و ٦) یش
چوونه ته نۆو شارۆچکه ی (قهره ته په) وه.

ههر به پێی زانیارییه کانی ئه و سهرچاوه تایبه ته ی (په یام) له ئیستادا
هیزی پیشمه رگه له ناوچه و گوندو شارۆچکه کانی (ترکه لآن و قهره دهره و
مه موعه لاغیر و نادراوا و چه خماخ و یایچی و درگه) نیشته جیبوون و له هه ندیک
شوینیشدا به رانه ر فرمانده یی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله وه ستاون.

به پێی زانیارییه کانی ئه و سهرچاوه یه، جوله پیکردنی هیزی پیشمه رگه بۆ ئه و
ناوچه نه له ژێر سه ره رشته ی ئه نوهر حاجی عوسمان
بریکاری وه زاره تی پیشمه رگه ی ههریم دایه.

ئه م به ره و پیشچوونه ی پیشمه رگه ی کوردستان له کاتی که له چه ند پۆزی
پا بر دودا هه ره که له وه زاره ته کانی به رگری و ناوخۆ نا په زاییان له
بلا وه پیکردنی هیزه کانی پیشمه رگه له که رکوک ده ره پری.

ده ره نه جام:

عێراق به ده ست دوو کیشه ی سه ره کییه وه ده نالێنی.

یه که م: نه بوونی نه ته وه یه کی عێراقی یه که گرتوو. تاکه کان له بری
په یوه سته بوون و هه بوونی ناسنامه ی عێراقی، وه لاثیان بۆ مه زه ب و گروپی
ئیتنی هه یه و ئه مه یش له کار و جوله ی سوپادا په نگه داوه ته وه.

دووه م: سیستمی سازان (توافق) له پرۆسه ی سیاسی و پیکهاته ی سوپادا جیبه جی کراوه. واقعی حال و پووداوه کان پیمان ده لاین که سیستمی سازان ولاتی په کخستوه و پرۆسه ی سیاسی ناچیته پېش، له م سۆنگه یوه سوپایش بووه ته به شیک له کیشنه نه ک چاره سهر.

سهریاری نه م دوو کیشه یه ی سهره وه، به رای ئیمه نه م خالانه مایه ی نیگه رانین.

یه که م: پابردوی سوپای عیراق له پرۆسه ی سیاسیدا و پوودانی کۆمه لیک کوده تا له سهر دهستی نه م سوپایه له میژوی عیراقدا. ژۆریک له نه فسه ره بالاکانی پېشوی نه م سوپایه نه مړ کاریه دهستن له م سوپایه دا.

دووه م: ململانئ شیع و سوننه و تیوه گلانی سوپا له م ململانئیه دا، به تاییه تی شیع و هه ک چۆن له دهسه لات و پرۆسه ی سیاسیدا، هه ولی تۆله کردنه وه ده که نه وه، به هه مان شیوه له کۆنترۆلکردن و به پړوه بردنی سوپادا، نه م دۆخه ده بینین. به شیک له م لیکۆلینه وه یه ته رخان کراوه بۆ نه م مه ترسییه، به تاییه تی هه وله کانی مالیک و ده وله تی یاسا له م بواره دا. نه وه ی پښگا خو ش ده کات بۆ نه م ئامانجه ی شیع هه کان، به پتی ماده ی (۷۸) ی ده ستوری عیراق، سه رۆک وه زیران فه رمانده ی هیزه چه کداره کانی عیراقه و به پتی ماده ی (۷۶) ی ده ستور سه رۆکی ژۆرینه ی په رله مانی، که هه موو جاریک له شیع هه کان ده بیته، ده بیته سه رۆک وه زیران.

سییه م: چه ککپینی سوپای عیراق به بی چاودیری و ناگاداریی ده زگایه کی سه ربه خو ی نیشتیمانی. گرته دهستی نه م چه که نویانه له لایه ن گروپ و فه رمانده ی جیاوازه وه تاراده ی مه ترسیی بردنی نه م چه کانه له لایه ن گروپه توند په وه کانه وه له پښگای تاک و گروپی دزه کراوی سه ر به و گروپانه وه.

چواره م: که مېوونه وه ی پښه ی کورد له سوپای عیراق و پیک نه میتانی هه دوو فیرقه ی پازده و شازده. نه و پښه کورده یش که له سوپا دایه، له لایه ن

پارتی و یەکتیتییه وه به تایبەتی له لایەن پارتییەوه کۆنترۆڵ کراوه. به مانەیه کی تر، به شداریی کورد له سوپای عێراقدا، به شدارییه کی حیزبیه نه وه کوردستانی. ئەمەیش وا دەکات، ئەو پۆستانە له بەرژەوه ندیی حیزبیدا به کار بهێنرێن و هەر کاتیەک ئەم دوو حیزبه کهوتنه مەملانی و ناکوکی له گەڵ پێکهاته و گروپه کانی تری عێراق، مەترسیی تێوه گلانی فەرمانده و پۆسته کانی کوردیش له سوپادا ئەگهڕیکی به هێزه.

سوپای عێراق به م پێکهاته و کارنامه ی ئیستاوه، مەترسیی ده بێت بۆ دانیشتوانی عێراق به گشتی و هەری می کوردستان به تایبەتی. له بهر ئه وه ی ئۆرینه ی عێراق (شیعه و ده سه لاتە کانی سه رۆک وه زیران) ده توانن ئەم سوپایه له مەملانی کانیان دا له گەڵ کورد و هەری می کوردستان به کار بهێنن وه ک چون له م چەند سالە ی پابردودا به کایان هیناوه.

کشانه‌وی هیزه‌کانی ئەمریکا و کاریگەری له سەر دروستبوونی دەسه‌لاتگەری ته‌وافوقی له عێراق^{*}

د. ئاکۆ حەمە کەریم

پێشه‌کی

به پیتی پێکه‌وتننامه‌ی ئەمنیی نێوان عێراق و ولاته‌ یه‌ کگرتوو‌ه‌کانی ئەمریکا (SOFA) هیزه‌ سه‌ربازیه‌کانی ئەمریکا له‌ کۆتایی سالی (٢٠١١) خاکی عێراق- یان به‌جی هیشت. ئەم پاشه‌کشیکردنه‌یش کاریگەری گه‌وره‌ی له‌ سه‌ر په‌وشی سیاسی و ئەمنیی ناوخۆی عێراق هه‌بوو و ده‌بیست، هه‌روه‌ک چۆن ئایینده‌ی سیاسیی ئەم ولاته‌ ده‌خاته‌ به‌رده‌م چه‌ندین سیناریۆ و ئەگه‌ری جیاوازی، وه‌کو سیناریۆی: مانه‌وی عێراق وه‌ک ده‌وله‌تیکی دیموکراسیی سه‌قامگیریی به‌هێز، یان سه‌ره‌ڵدانی توندوتیژی و جه‌نگ، یان دابه‌شبوونی عێراق به‌ سه‌ر سی ده‌وله‌تدا، یان گه‌رانه‌وی ده‌سه‌لاتگەری له‌ عێراق.

هه‌ر یه‌کێک له‌م سیناریۆییانه‌ پێویستی به‌ توێژینه‌وه‌ی سه‌ربه‌خۆ و ته‌واو هه‌یه‌، بۆیه ئێمه‌ له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا ته‌نها یه‌ک سیناریۆ بۆ ئایینده‌ی عێراق وه‌رده‌گیرین، که‌ ئه‌ویش سیناریۆی دروستبوونی ده‌سه‌لاتگەری ته‌وافوقیه‌ له‌ عێراق و گریمانه‌ی توێژینه‌وه‌که‌مان بریتی ده‌بیست له‌: کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی ئەمریکا کاریگەری هه‌یه‌ له‌ سه‌ر ئایینده‌ی سیاسی عێراق و ده‌بیته‌ هۆی دروستبوونی ده‌سه‌لاتگەری ته‌وافوقی (التسلطية التوافقية).

بۆ پوونکردنه‌وه‌ی گریمانه‌ی توێژینه‌وه‌که‌مان چه‌ند پرسیارێک ده‌که‌ین، له‌وانه‌: کاریگەری کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی ئەمریکا چی ده‌بیست له‌ سه‌ر ئایینده‌ی سیاسیی عێراق؟ چاره‌نووسی عێراق به‌ کوێ ده‌گات و ئه‌و سیناریۆیانه‌ چین، که‌

^{*} ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ له‌ کۆنفرانسی زانستی سێهه‌می سه‌کۆلی زانسته‌ سیاسیه‌کان له‌ زانکۆی سلێمانی سالی ٢٠١٢ پێشکesh کرا. له‌ کۆنفرانسی ئابنده‌ی سیاسیی عێراق له‌ ژێر پۆشناهی گۆڤاوه‌ ناوخۆیی و هه‌رمیه‌کانی ئێستا.

چاوه پتی دهکات؟ ئایا دواى کشانه وهى هیزهکانى ئەمریکا، عێراقییهکان دهتوانن سیستمه دیموکراسییه که یان پیش بخهن و بیپاریزن و کوتایی به قهیرانى سیاسى ناوخۆی و دهستتیرهردانى دهرهکی بهینن؟ ئایا عێراق پووبه پووی کیشه و تهنگه ژهى زیاتر ده بێته وه و له نهجامى ناکۆکی سیاسى و مهزه بهی و جهنگى تائیفى و ناوخۆی سه ره لده دات؟ ئایا دیموکراسی عێراق شکست دههینیت و دوا جار چۆر پێک له سیستمیکى دهسه لاتگه رى دهگه پێته وه؟ ئایا واقعی نوێ عێراق پێگه ده دات جارێکى تر دهسه لاتگه رى بگه پێته وه؟ نهگه ر پێگه ده دات، چۆن؟ چۆرهکانى دهسه لاتگه رى چین؟ ئایا عێراق دهسه لاتگه ریهکی ته وافوقى تاییهت به خۆی ده بێت؟ نه و گۆپاوانه (المتغیرات) و فاکته رانه کامانهن، که کاریگه رییان ههیه له سه ر گه رانه وهى دهسه لاتگه ریه ته وافوقى؟

بابه تی توێژنه وه که مان وا ده خوازیت، که زیاتر له میتۆدیکى زانستى به کار بهینن، سه ره تا پشت به میتۆدى شیکارى (المنهج التحلیلی) ده به ستین بۆ لیکدانه وه و خستنه پووی کاریگه ریهکانى کشانه وهى هیزهکانى ئەمریکا له سه ر په وشى ناوخۆی عێراق، پاش میتۆدى ئایینه ده گه رى (المنهج المستقبلی) بۆ پوونکردنه وهى ئایینه ده ی سیاسى عێراق له ژیر پۆشنا یی گۆپاوه ناوخۆی و دهره کییهکان و دهره خستنى کاریگه ریه کشانه وهى هیزهکانى ئەمریکا له سه ر ئایینه ده ی عێراق و دروستبوونی دهسه لاتگه ریه ته وافوقى.

بۆ ئەم مه به ستیش نه خشه ی توێژینه وه که دابه ش ده که ین بۆ دوو به شى سه ره کی، سه ره تا به شى یه کهم ته رخان کراوه بۆ کاریگه ر کشانه وهى هیزهکانى ئەمریکا له سه ر بارودۆخى ناوخۆی عێراق، که نه ویش دابه ش ده بێت بۆ دوو ته وه ره: یه کهم تاییهت ده بێت به کاریگه ریه کشانه وهى ئەمریکا له سه ر

پڕۆسەی سیاسیی، دووهمیش باس له کاریگهریی کێشانهوهی ئەمریکا دهکات له سه‌ر په‌وشی ئاساییشی عێراق.

هه‌رچی به‌شی دووهمه‌ ته‌رخان کراوه‌ بۆ سیناریۆکانی گه‌رانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتگه‌ری له‌ عێراق، که‌ دابه‌شبووه‌ بۆ سێ ته‌وه‌ره‌: له‌ ته‌وه‌ره‌ی یه‌که‌مدا باس له‌ سیناریۆی گه‌رانه‌وه‌ی دیکتاتۆری ئه‌گه‌ری پوودانی ده‌که‌ین، دووهمیش سه‌ره‌لدانی ده‌سه‌لاتگه‌ری نوێ له‌ عێراق له‌ خۆ ده‌گرێت و ته‌وه‌ره‌ی سێهه‌میش باس له‌ دروستبوونی ده‌سه‌لاتگه‌ری ته‌وافوقی ده‌کات له‌ عێراقدا.

١. کاریگه‌ری کێشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی ئەمریکا له‌ سه‌ر بارودۆخی ناوخۆی عێراق:

کێشانه‌وه‌ی هێزی داگیرکەر له‌ هه‌ر ده‌وله‌تێک که‌ دووچاری داگیرکردن هاتوه‌ به‌ پووداوێکی نیشتمانیی گه‌وره‌ داده‌نرێت، به‌و پێیه‌ی ده‌وله‌ت سه‌روه‌ری یاسایی و سیاسیی بۆ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ و ئاساییشی ناوخۆ و ده‌ره‌وه‌ی ده‌پارێزێت و خواستی هاوڵاتیان ده‌هێنێته‌دی، به‌لام بۆ عێراقیه‌کان کێشانه‌وه‌ی هیزه‌ سه‌ربازیه‌کانی ئەمریکا له‌ کۆتایی دیسمه‌مه‌ری (٢٠١١) واتایه‌کی جیاوازی به‌خشی. کێشانه‌وه‌که‌ چه‌ندین شوێنه‌وار و ده‌رهاوێشته‌ی سیاسیی و ئه‌منیی جیاوازی لێ که‌وته‌وه‌ و کاریگه‌ری سلبیانه‌ی هه‌بوو له‌ سه‌ر پڕۆسەی سیاسیی و په‌وشی ناوخۆی عێراق.

ئهم کاریگه‌رییه‌ سلبیانه‌یش په‌یوه‌ستن به‌ نه‌گونجاندنی کاتی (توقیت) کێشانه‌وه‌ی هیزه‌ سه‌ربازیه‌کانی ئەمریکا له‌ گه‌ڵ واقیعی پڕۆسەی سیاسیی و ئاستی ئاماده‌باشیی هیزه‌ سه‌ربازیه‌ عێراقیه‌کان، هه‌روه‌ها به‌رده‌وامیی شوێشه‌کانی گه‌لانی عه‌ره‌بی (به‌هاری عه‌ره‌بی) و ئه‌گه‌ری تێکچوونی هاوسه‌نگیی هێز له‌ پۆشه‌لاتی ناوه‌پاست.

لەم بەشەدا هەول دەدەین کاریگەریی کێشەکانی ئەمریکا لە سەر بارودۆخی ناوڤۆی عێراق لە دوو تەرەفی جیاوازدا بخەینە پێو کە یەکەمیان تاییبەتە بە کاریگەریی کێشەکانی ئەمریکا لە سەر پڕۆسەی سیاسی و داخواری دوو هەمیش تەرخان کراوە بۆ کاریگەریی کێشەکانی ئەمریکا لە سەر ئاساییشی عێراق.

1-1 کاریگەری کێشەکانی ئەمریکا لە سەر پڕۆسەی سیاسی عێراق:

کۆتاییهێنان بە جەنگی عێراق بە یەکێک لە ئامانجە ستراتیژیەکانی ئیدارەی ئۆباما دادەنرێت، وەکو لە بەلگەنامەی ستراتیژی ئاساییشی نیشتمانی* (National Security Strategy) دا هاتوو کە ئەمریکا پابەندە بە پێکەوتننامەی سوفای (SOFA) و بەشیوەیەکی بەرپرساوە خاکی عێراق جێ دەهێڵێت. بەم شیوەیە باراک ئۆباما سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووکانی ئەمریکا لە وتاریکی لە (٢٠١١/١٢/١٤) لە بنکەی سەربازی فۆرت براگی کارۆلینای باکوور ئاماژەی بە کۆتاییهاتنی جەنگی عێراقدا وتی: "هێزەکانمان ئەركێکی ناساییان پاپەراند و بە سەربەرزیی عێراقی سەقامگیر بە جێ دەهێڵین"^(١).

پرسیاری سەرەکی لێرەدا ئەوەیە: ئایا ئەمریکا بەشیوەیەکی بەرپرساوە کۆتایی بە جەنگی عێراق هێنا و هێزە سەربازیەکانی کێشەکانی بێگومان

---

* National Security Strategy, The White House, May 2010:
[http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national security strategy.pdf](http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf)

¹. Obama marks end of Iraq war at Fort Bragg, BBC, 14 December 2011:
<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-16186136>

نەخىر، چەند پۈژىك بە سەر قىسەكانى ئۆيامادا تىڭ نەپەرى، تا بارودۇخى
 سىياسىي و ئەمنىي عىراق تىڭچوو، پىرۆسەي سىياسى تووشى ئىفلىجىبون بوو*.
 وەكو خوان كول Juan Cole پىسپىر لە كاروبارى پۈژەلاتى ناوہ پاست لە
 زانكۆي مېشىگان دەلتىت: ئەمريكا عىراقىكى ناسە قامگىر و لاواز و برىندارى لە
 دواى خۆى جى ھىشت، سەرکەوتوو نەبوو لە جەنگىك كە زياتر لە يەك تىرلۆن
 دۆلارى تىڭچوو و، زياتر (٤٤٠٠) سەربازى ئەمريكى و (١٠٠٠٠٠) عىراقى بوونە
 قورىانى. ئاماژە بەو ھىش دەدات كە عىراق بە دەست دابە شىبون و مەملانىي
 توندى مەزھەبى و نەتەوھى دەنالىت و بارودۇخى عىراق بەرەو كارەسات
 دەچىت.^(١)

ھەرەھا لە راپرسىيە كدا دەرکەوت كە لە ٦٠٪ عىراقىيەكان كاتى كىشانەوھى
 ھىزەكانى ئەمريكا بە نەگونجاو دەزانن و لە ٥٠٪ پىيان وايە كە كىشانەوھە
 كارىگەرى سلبىي دەبىت لە سەر ئايىندەى عىراق و ولات پووبەپووى مەترسى
 دەكاتەوھ و ٤٠٪ ئاماژەيان بەوھە كردوھە، كە سەركى ئەمريكا گرىنگى بە پرسى
 عىراق نادات و لەبەر بەرژەوھەندىي تايبەتتى خۆيان ھىزەكانىيان كىشانەدۆتەوھ.^٢
 ئەمەيش ئەوھ پاستىيە دەرەخات، كە خودى عىراقىيەكان نىگەرەن لە كاتى

' لە سەرۆبەندى كىشانەوھى ھىزەكانى ئەمريكا لە كۆتايى ٢٠١١ مەملانىكانى نىوان شىعە و سوننە تەفەھەوھ،
 باش ئەوھى ھۆكۆمەتى عىراقى بىپارى دەستگىركردنى تارىق ھاشمى جىگىرى سەركى كۆمار دەرکرد، بە
 تۆمەتى تىوھەگلانى لە كارى تىرۆرىستى و ناوبراويش ناچاربوو بەغداد جى بھىلت و لە ھەركى گوردستان
 نىشتەجى بىت، ھەرەھا نوورى مالىكى سەركى و مەھران داواى لىسەندەنەوھى مەمانەى لە سالى مۆتەگى
 جىگىرى كرد، ئەمانە ھاوگات بوون لەگەل داواى بەھەركىبوونى پارىزگاكانى سەلاحەدىن و دىالە.

¹. As Obama Announces Iraq Troop Withdrawal, Critics Say War Provides 'Cautionary Tale.

http://www.huffingtonpost.com/2011/10/21/obama-iraq-troop-withdrawal_n_1025900.html

². انسحاب القوات الأمريكية المتسارعة غير المسؤولة من العراق، صحيفة الشعب اليومية أونلاين،
<http://arabic.people.com.cn/96604/7125116.htm>

کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی ئه‌مریکا، به تایبه‌تیییش له کاتی‌کدایه که بارودۆخی سیاسی له‌باریکی ئالۆز دایه و ئایینده‌ی عێراق پوون نییه.

ئه‌مریکا نه‌یتوانی به‌کێک له ئامانجه سه‌ره‌کییه‌کانی جه‌نگی عێراق به‌پننیت، که بریتی بوو له به‌دیموکراسیکردنی عێراق. جورج ده‌بلیو بوش سه‌رۆکی پێشوو‌ی ئه‌مریکا پانگه‌شه‌ی بۆ ئه‌وه ده‌کرد، که عێراق ده‌کاته نمونه‌یه‌کی سه‌رکه‌وتوو‌ی دیموکراسی له پۆژه‌لاتی ناوه‌راست، له وتاری‌کیدا وتی: ئامانجه‌مان یارمه‌تیدانی عێراقیه‌کانه بۆ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تێکی دیموکراس و ئازاد و فیدراڵ... ده‌وله‌تێک خه‌ونی عێراقیه‌کان به‌پننیه‌دی و پێژ له مافی مرۆڤ و ئازادی تاکه‌کان بگرت⁽¹⁾. به‌لام ئه‌مریکا نه‌که‌هر نه‌یتوانی عێراق بکاته نمونه‌یه‌کی سه‌رکه‌وتوو‌ی دیموکراسی، به‌لکو بووه‌ هۆی لاوازیوونی ده‌وله‌تی عێراق و ناسه‌قامیگری سیاسی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی ئه‌و وڵاته و تیکچوونی ئاساییشی ناوخۆ و ده‌ره‌کی.

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی له‌ دوا‌ی (نیسانی ۲۰۰۳) ه‌وه ده‌سه‌لات له‌ عێراق گۆپاوه و کۆتایی به‌ سیستمی دیکتاتۆری هاتووه و چه‌ند هه‌لبژاردنێک ئه‌نجام دراوه و ده‌ستورێکی مۆدێرن دانراوه... هتد، به‌لام بانه‌ماکانی دیموکراسیی پاسته‌قینه له عێراق نه‌چه‌سپوه، به‌و پێییه‌ی عێراق به‌ قۆناغی گواستنه‌وه‌ی هه‌ستیاردا تێپه‌ر ده‌بی‌ت (له دیکتاتۆرییه‌وه بۆ دیموکراسی) که دامه‌زراوه شه‌رعییه‌کانی ده‌وله‌ت لاوازن و به‌ ده‌ست گه‌نده‌لی و ده‌ستتێوه‌ردانی حیزبی و خراپ به‌کارهێنانه‌وه ده‌نالێن، که توانای وه‌لامدانه‌وه‌ی داواکاری هاو‌لاتییان نییه.

به‌ واتایه‌کی تر بانه‌ماکانی گه‌مه‌ی دیموکراسی له عێراق نه‌چه‌سپوه، تا ئیستا پێکه‌وه ژیا‌نی پاسته‌قینه له نێوان حیزب و پێکهاته ئایینی و نه‌ته‌وه‌یییه

---

1. الرئيس بوش في خطابه الاسبوعي، مصممون على الخطوات الخمس للمساعدة في بناء عراق ديمقراطي

فيدرالي موحد، صحيفة الانصاف الامركزية، العدد (2878)، 6/6/2004، ص 109.

جیاوازه‌کان نییه و یه کتر قبول ناکن و هر لایه نیک هه‌ولی به ده‌ست هینانی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی ده‌دات له سهر حسابی ئه‌وانی تر به بی گویدانه به‌ما نیشتمانییه‌کان. ئه‌میش پڕۆسه‌ی ده‌ستاوده‌ستکردنی ناشتیانه‌ی ده‌سه‌لات له عیراق ده‌خاته مه‌ترسییه‌وه، به تایبه‌تیش پهنگه هه‌ندیک پیکهاته به هاوکاری لایه‌نی ده‌ره‌کی ده‌ست به سهر ده‌سه‌لاتدا بگرن (له به‌شی دواتردا به درێژی باسی ده‌که‌ین).

به‌و پێیه‌ی عیراق له لایه‌ن ئه‌مریکاوه داگیرکراوه‌و به پێی بپاره‌کانی ئه‌نجومه‌نی ئاسایشی نه‌ته‌وه یه‌کگرتوه‌کان، به‌رپرسیاریتی ئاسایشی عیراق له نه‌ستوی ولاته یه‌کگرتوه‌کانی ئه‌مریکا بوو، بۆیه ئه‌مریکا هه‌موو هه‌ولێکی ده‌دا بۆ پاراستنی ئاسایش و سه‌قامگیری ئه‌و ولاته. یه‌کێک له میکانیزمه گرینگه‌کانی ئه‌مریکا بۆ پاراستنی سه‌قامگیری له عیراق بریتی بوو له پاراستنی هاوسه‌نگی هێز له نێوان هه‌ر سێ پیکهاته سه‌ره‌کییه‌که‌دا (شیعه و سوننه و کورد) له پێگه‌ی ته‌وافوقی سیاسیه‌وه.

ئه‌مریکا نه‌یده‌ویست هیچ لایه‌ک نه‌وه‌نده به‌هێز بێت که به ته‌واوی هه‌ژموونی خۆی به سهر لایه‌نه‌کانی تردا بچه‌سپێنیت، به پێچه‌وانه‌یشه‌وه نه‌یده‌ویست هیچ لایه‌نێک لاواز بێت یان په‌راویز بخریت، چونکه به‌هێزبوون یان لاوازیوونی لایه‌نێک به مانای سه‌ره‌ل‌دانی کێشه و تێک‌چوونی هاوسه‌نگی هێز دیت. بۆ نمونه ئه‌مریکا توانی کێشه‌ی یاخووبوونی شوننه چاره‌سه‌ر بکات پاش ئه‌وه‌ی توانی به‌شداریان پێ بکات له پڕۆسه‌ی سیاسیدا، که له سه‌ره‌تادا په‌راویز خرابوون.

بۆیه ئه‌مریکا له‌پێناو پاراستنی سه‌قامگیری عیراق به‌رده‌وام هه‌ولی سازانی ده‌دا له نێوان پیکهاته جیاوازه‌کان و فشاری ده‌خستنه سهر تا ده‌ستبه‌رداری به‌شێک له داواکارییه‌کانیان بن و بگه‌نه پێکه‌وتن و پێکه‌وه کار بکه‌ن، تا

پادهیه کیش ئه مریکا توانیبوو ی بهم ئه رکه ههستیت و هاوسهنگی له نیوان پیکهاته و لایه نه کان بیاریزیت.

کشانه وهی هیزه کانی ئه مریکا فاکته ریک بوو بۆ تیکچوونی هاوسهنگی هیز له عێراق، بهشیوهیهک بووه هۆی به هیزیوون و ههژموونی لایه نیک (شیعه) و لاوازیوون لایه نیکی تر (سوننه)، ههروهکو چۆن سه رچاوهیهک بوو بۆ قولبوونه وهی ململانی ناوخبییه کانی عێراق.

وهکو ئاشکرایه ململانی سیاسی و مهزههبی و نه ته وهییه کانی عێراق میژوویهکی درێژیان هیه و به ته نها ده راویشته ی سه رده می داگیرکاری هیزه کانی ئه مریکا نین، به لکو به شیکی په یوه سه ته به بونیادی پیکهاته ی عێراق و میژووهیه وه، به لام ئه مریکا هۆکاریک بوو بۆ لاوازی و په رته وازه بوونی عێراق و ته قینه وهی کیشه سیاسی و کۆمه لایه تی و مهزهه بییه کان، جاریکی تریش کشانه وه که ی ده بیته هۆکاریک بۆ قولبوونه وه و توندبوونی ململانیکانی عێراق.

له عێراق چه ندين ناست و جۆری ململانی له نیوان پیکهاته مهزههبی و نه ته وهییه کان و حیزب... هتد هیه، که له گه ل کشانه وهی هیزه کانی ئه مریکا ناستی ململانیکان توندتربوون، بپروانه هیلکاری ژماره (۱).

ئهم هیلکارییه سی ناستی سه ره کی ململانی ده رده خات له عێراق، ئه وانیش ململانی (سوننه - شیعه) و (ناوه ند - پارێزگا) و (کورد - عه ره ب) و ئه و خاله سه ره کییانه ییشی خستۆته پوو که ناوه پکی ململانیکان*.

بۆ نموونه هه رچه نده ململانی سوننه و شیعه میژوویهکی درێژی هیه و فاکته ره کانی زۆرن، به لام ناوه پۆکی ئهم ململانییه بۆ کۆنترۆلکردنی ده سه لاته له عێراق، شیعه کان که زۆرینه ن به درێژایی میژووی ده وله تی عێراق بی به ش بوون

---

* بێگومان ناست و جۆره کانی ململانی زۆرن له عێراق، که باس له ململانی سوننه و شیعه ده کهین، ئه وانیش هه ر یه که یان دابه ش دهبین بۆ چه ند ناستیکی تر، بۆ نموونه له ناو شیعه دا ململانی (شیعه - شیعه) هیه و له ناو سوننه دا ململانی (سوننه - سوننه) و به هه مان شیوه بۆ ململانی کورد - عه ره ب، که ململانی کورد - عه ره بی شیعه و کورد - عه ره بی سوننه و کورد - تورکمان هیه، له ناو کوردیشدا ململانی تر هیه و مکو ململانی ئۆپوزیسیۆن و ده سه لات... هتد.

له دهسه لات، له (۲۰۰۳) هوه دهسه لاتى خويان به سهر جومگه گرینگه كانى عيراقدا چه سپاند و له گهل كشانه وهى هيزه كانى نه مريكا په رده يان له سهر نه وه هالمالى، كه ده يانه ويته به تنه ها فرمانه وايي عيراق بكن و ته وافوقيان هه لوه شانده وه و سوننه كانيان له حكومت و پرۆسه ي سياسى په راويزخست و نه مه يش بووه هوى چه به ستنى پرۆسه ي سياسى له عيراق.

ململاني پاريژگا و حكومه تى ناوه ندى ناستيكي تر ململانيكانه و دريژكراوه ي ململاني سوننه و شيعه يه، كه له گهل نزيكبوونه وهى كشانه وهى هيزه كانى نه مريكا له عيراق له كوتايى (۲۰۱۱) سهرى هه لدا، پاريژگا سوننه كانى وه كو سه لاحه دين و دپاله داواى به هريمبونيان كرد، به و پييه ي عهره بى سوننه ترسيان له وه هه يه له لايه ن دهسه لاتى ناوه نده وه په راويز بخري، كه عهره بى شيعه تييدا بالاده سته و گه شتوونه ته نه و باوه رپه ي، كه ناتوانن له حكومه تى ناوه نددا بگه نه دهسه لات. هه روه ها نه نجومه نى پاريژگانان به گشتى و پاريژگا سوننه كان به تاييه تى، كاروباره كانيان وه كو پيويست له ناوه نده وه به پرته و ناچن، بويه پيكيه ينانى هه ريم هاوشپوه ي هه ريمي كوردستان به چاره سهر ده زانن بق نه وهى دهسه لاتى زياتريان هه بيت، نه مه يش ململانيكانى نيوان سوننه و شيعه ي قولتر كرده وه و بارودوخه كه ي زياتر ئالوز كرد.

به هه مان شيوه، له گهل كشانه وهى هيزه كانى نه مريكا و قولبوونه وهى ململاني نيوان شيعه و سوننه، ململاني نيوان حكومه تى ناوه ند و هه ريمي كوردستان ناستيكي توندترى به خويه وه بيى. له گهل نه وهى ململاني كورد و حكومه تى ناوه ندى له سهر ناوچه جيئناكوكه كان، كيئشه ي ماده ي (۱۴۰)، بودجه، نهوت و گاز و پيشمه رگه يه، به لام ململاني دواى كشانه وهى هيزه كانى نه مريكا به پله ي يه كه م له سهر دهسه لات، كه كورد ترسى له هه ژموني شيعه كان و كونتري لكردى دهسه لات هه يه.

له ئەنجامی کشانهوهی هیزهکانی ئەمریکا، کاریگەریی ئەم ململانێیانە زیاتر بوون لە سەر ئاییندهی عێراق، ئەگەر بیّت و بە شیوهیهکی ناشتیایانە کێشهکان چارهسەر نهکەن و ئیداره‌ی ململانێکان نه‌درێت، ئەوا عێراق پووبه‌پووی چه‌ندین سیناریۆی جیاواز ده‌بێت‌وه، وه‌کو سه‌ره‌ل‌دانی توندوتیژی و جه‌نگی تائیفی و ئیتنیک‌ی و پاشان ئەگه‌ری دابه‌شبوون و گه‌رانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتگه‌ری.

٢-١ کاریگه‌ری کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی ئەمریکا له‌ سه‌ر ره‌وشی ئاساییشی

عێراق:

ئیداره‌ی ئۆیاما له‌ به‌لگه‌نامه‌ی ئاساییشی نیشتیمانیی ئەمریکادا ئەوه‌ی ناشکرا کردبوو، که تا توانای هیزه‌ ئەمنی و سه‌ربازیه‌کانی عێراق نه‌گاته‌ ئاستێک که بتوانن ئاساییش ناوه‌وه‌ و ده‌ره‌وه‌ی عێراق بپاریزن، دۆسیه‌ی ئەمنی پاده‌ستی عێراقیه‌کان نه‌کاته‌وه‌ و پاشه‌کشێ له‌ ولاته‌ نه‌کات^(١). به‌لام ئەمریکا نه‌یتوانی ئەو به‌لێنه‌ بێنێته‌ ده‌ی و سوپایه‌کی به‌هێزی نیشتیمانی پێک به‌یێت.

ئێستا پاش کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی ئەمریکا، سوپای عێراق له‌ توانایدا نییه‌ ئاساییشی ناوخۆ و ده‌ره‌کیی ولات بپاریزێت، چونکه^(٢):

١. ئاماده‌باشیی سوپای عێراق له‌ ئاستی پێویستدا نییه‌ و تا ئێستایش سوپای نوێی عێراق پاهێنان و مه‌شقی پێویستی پێ نه‌کراوه‌، وه‌ک باب‌ه‌کر زییاری سوپاسالاری پێشووی عێراق وتی "تا (٢٠٢٠) سوپای عێراق ئاماده‌ نابێت و ناتوانێت ئەرکی خۆی له‌ پاراستنی ئاساییشی ولاتدا جێبه‌جێ بکات"^(٣).

¹. National Security Strategy, op.cit.

². د. ئاکۆ حه‌مه‌که‌رم، عێراق و کوردستان پاش کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی ئەمریکا، توێژینه‌وه‌یه‌کی ب‌لاونه‌کراوه‌ی ناوه‌ندی توێژینه‌وه‌ی سیاسیی بزووتنه‌وه‌ی گۆران، ٢٠١١، ص ٦.

³. باب‌کر زییاری، القواة العراقية لن تكون قادرة على تولي الأمن حتى عام ٢٠٢٠، راديو سوا،

http://www.radiosawa.com/iraq/arabic_news.aspx?id=8043682

۲. لە پەوى چەكداركردنەوهى سوپاي عىراق لاوازه و ھەموو ئەر
پێكەوتننامانى عىراق بۆ خۆپچەكردن ئىمزاى كردوون، ماوھەكى زەمىنى
نۆريان دەوێت بۆ جێبەجێكردنى و بە چەند قۇناغێك چەكەكان وەردەگرێت^(۱)،
واتە چەكداركردنى سوپاي عىراق پاستەوخۆ و بەخێرايى نايەتە دى.

۳. لە ئىستادا سوپاي عىراق سوپايەكى لاواز و دابەشبوو و بى بەرنامەيە،
بەشێكى نۆرى سوپا ئىنتىماي بۆ نىشتيمان لاوازه، بگرە زياتر ئىنتىماي بۆ
مەزھەب و نەتەرە و حيزب و لاينە سياسىيەكان ھەيە، بۆيە ناتوانیيت سەد لە
سەد لە كاتى تەنگەژە ناوخۆيى و دەرەكییەكاندا پششى پى ببەستريت.

۴. لە ئىستادا سوپاي عىراق ناتوانیيت بە شتوھەيەكى تەواو پروفىشنالى كار
بكات و تواناي مادى و مەزى لاوازه و ناتوانیيت بەرەنگارى تىرۆر و توندوتىژى
بپتەوھە.

۵. لاسەنگى ھىزى عىراق بە بەراورد بە ھىزى ولاتانى تر، بە تايبەتییىش
ولاتانى دراوسى.

ئەم ھۆكارانەيش وا دەكەن، كە پاش كشانەوھى ھىزەكانى ئەمريكا، جۆريك
لە بۆشايى ھىز (فراغ القوة) دىوست بپت لە عىراق، كە لە تواناي ھىزە

---

¹ . حكوەتى عىراق دوو پلانى ستراتيژى دارشتووھ بۆ خۆ پەرچەككردن كە بىرى (۱۰) مليار دۆلارى بۆ
تەرخان كراوھ و ستراتيژى يەكەم تا سالى (۲۰۱۵) ھ و ستراتيژى دووھ تا سالى (۲۰۲۰) ھ، بۆ ئەم
مەبەستەيش چەند گرێبەستىك لەگەڵ ولاتانى ئۆكرانيا و روسيا و سربيا و فەرەنسا و ئەمريكا و ئىتاليا
مۆركراون بۆ كڕىنى فرۆكەى جەنگى و كۆپتەر و تانك، بۆ نموونە عىراق بە نيازە (۹۶) فرۆكەى جۆرى
F16 لە كۆمپانىيائى (لوکھیدمارتن)ى ئەمريكى بکڕیت كە چەندىن مليار دۆلارى تى دەجپت، ھەروەھا
عىراق بۆندىكى لەگەڵ سربيا مۆر كردووھ بە بىرى (۱۰۰) ملیۆن بۆ كڕىنى فرۆكە و تانك و، بۆندىكى بە
بىرى ۲،۴ مليار دولار لەگەڵ ولاتى ئۆكرانيا مۆر كردووھ بۆ كڕىنى تانك و زىڤۆش و فرۆكە. بڕوانە، د.
ئاكۆ جەمەكەرىم، ھەمان سەرچاوەى، پيشوو، ل. ۷-۶. ھەروەھا بڕوانە: محمد حميد الصواف، الجيش
العراقي... صفقات كبيرة وتعديات اكبر ضعف الموازنة والفساد يحدان من سقف الآمال، شبكة النبا المعلوماتية،
۱۷/حزيران/۲۰۱۰

چه کداره کانی عیراقدا نییه نه و بۆشایییه نه منییه پر بکه نه وه، سه رنه نجام نه م له لایه که وه ده بیته هۆی زیاد بوونی کاری توندوتیژی و تیرۆریستییه کان، له لایه کی تریشه وه ده بیته هۆی زیاتر ده ستتیوه ردانی ده وله تانی دراوسی.

وه کو د. جاسم غالی به پۆبه ری سه نته ری لیکۆلینه وه ی که نداوی عه ره بی (مرکز دراسات الخليج العربی) له کۆپه ندیکدا تایبه ت به (عیراق له پاش کشانه وه ی نه مریکا) وتی: "یه کیک له ده رنه نجامه سلبییه کانی کشانه وه ی هیزه کانی نه مریکا له عیراق دروستبوونی بۆشایییه هیزه، که پتویست ده کات به له بکریت له پیشخستن و چه کدارکردنی هیزه عیراقییه کان"⁽¹⁾.

ناست نزمیی هیزه چه کداره کانی عیراق، هۆکاریک ده بیته بۆ به هیزبوونی گروپه چه کدار و تیرۆریستییه کان، که په نگه سه رنه نجام په وش ی نه منییه عیراق تیک بدات و توندوتیژی و ئاژاوه ی مه زه بی و نه ته وه بی لی بکه ویته وه.

به پتیی ئاماره په سمییه کانی حکومه تی عیراق، له گه ل نزیکبوونه وه ی کشانه وه ی هیزه کانی نه مریکا ناستی توندوتیژی له عیراق زیاد ی کردوه، بۆ نمونه ته نها له مانگی یۆلیۆی سالی پابردو ۵۳۵ عیراقی بوونه ته قوریانی، که ۳۹۶ هاولاتیان مه ده نین، نه مه یش گه وه ترین ناستی توندوتیژییه له عیراق له ماوه ی سی سالی پابردودا⁽²⁾.

د. نه نتونی کوردسمان Anthony H. Cordesman که پسه پۆریکی ستراتیژی و سه ربازییه له (سه نته ری ستراتیژی و لیکۆلینه وه ی نیوده وله تی) له واشنتۆن ئاماژه به وه ده کات: نه مریکا سه رکه وتوو نه بوو له دروستکردنی هه یکل ی سیستمی سیاسی له عیراق و نه ی توانی سه ر له نوێ سوپای عیراق به شیوه یه ک

---

¹. خلال ندوة "العراق ما بعد الانسحاب" باحثون يدعون الى استثمار العلاقات مع أمريكا، موقع جريدة الصباح الجديد، ۲۰۱۲/۱/۴.

<http://www.newsabab.com>

². انسحاب القوات الأمريكية المتسارعة غير المسؤولة من العراق، سهرجاوه ی پێشوو.

ونیاد بنیته وه، که بتوانیت ناساییشی ئه و رلاته بپارێزیت و پووبه پووی به په شه کان بێته وه به تایبه تییش له بهرامبه ر ئێران، کوردسمان ئه مهیش به به له یه کی ستراتیژی گه وهی ئه مریکا له قه له م ده دات⁽¹⁾.

به واتایه کی تر، کشانه وهی هێزه کانی ئه مریکا ده بێته هۆی دروستبوونی بۆشایی هێز له عێراق که هانی ده وه له تانی دروسی ده دات زیاتر ده ست له کاروباری ناوخۆی عێراق وه ربده ن. به و پێیه ی عێراقیش به شی که له و ململانی هه ریمیه که له ناوچه که دا له نیوان ئێران (به ره ی شیعی) و تورکیا و سعودیه (به ره ی سوننی) هیه، ئه م دوو به ره یه بۆ هێتانه دی به رژه وه ندیی خۆیان به شیواز و میکانیزمی جیاواز ده ست له کاروباری ناوخۆی عێراق وه ربده دن و پشتگیری گروپ و پێکخوا وه عێراقیه کان ده که ن.

دوور نییه، له ئایینده دا عێراق (به هۆی لاوازیی سیاسی و سه ربازی ناوخۆیییه وه) بێته میدانی یه کلاییکردنه وه ی ململانی هه ریمیه کانی نیوان هه ر دوو به ره که، به تایبه تییش ئه گه ر بێت و به هۆی شۆڕشه کانی که لانی عه ره بیه وه هاوسه نگیی هێز له نیوان به ره ی شیعی و سوننی تێک بچێت، واته ئه گه ر گۆڕان له پێژمی سوریا دا پوو بدات، به ره ی ده وه له تانی سوننی به هێز ده بێت و له بهرامبه ردا به ره ی ده وه له تانی شیعی لاواز ده بێت، ئه مهیش هانی ئێران ده دات ململانی کانی بگۆزێته وه بۆ عێراق*

---

¹. Anthony H. Cordesman and others, Iraq and the Challenge of Continuing Violence, Center for Strategic and International Studies, Washington, EBook, 2012, pp2-3.

* پووخانی پێژمی به عس له سوریا ده بێته هۆی گۆڕینی هاوکێشه ی هێز له ناوچه که، به جوړێک به ره ی شیعی (ئێران-سوریا) لاواز ده بێت و له بهرامبه ردا به ره ی سوننی (سعودیه-تورکیا-میسر) به هێز ده بێت، ئه م تێکچوونه له هاوسه نگیی هێز کارێگه ریی گه وهی ده بێت بۆ سه ر عێراق و هه ریمێ کوردستان، به و پێیه ی:

به شیوه یه کی گشتی پێکه ی ده وه له تانی سوننی له ناوچه که به هێز ده بێت، که هه ولده دن له پێکه ی عه ره ی سوننه وه رۆلی زیاتر بگێرن له عێراق، له وانه یه ئه مهیش سوننه ی عێراق هان بدات هه ولی گه راندنه وه

یەکیکی تر لە مەترسییەکان ئەو یە کە سوپای عێراق سوپایەکی نیشتمانیی پروفیشینال نییە^(١)، بەلکو هاوشتووی ژبانی سیاسی دابەش بوو بە سەر پێکھاتە و مەزھە بە جیا جیاکاندا، بە شێکی سوپاکە پێکھاتوو لە میلیشیا شیعەکانی پێشوو (فەیلەقی بە در و جەیشی مەھدی) و ھێزی سەحو و کۆنە بە عسییەکان و پێشمەرگە، کە ئەو ئەگرە دروست دەکات لە کاتی بوونی مەملانیی ناوخرۆی ئەم سوپایە بپێتە بە شێک لە مەملانیکان، یاخود لە لایەن کەس و حیزبێکی دیاری کراووە بۆ بەرژێوە نەدی تاییەت بە کار بە ئێرێت، بە تاییەتیی لە ئێستا لە لایەن شیعە و نوری مالیکی سەرۆک وەزیرانە و کۆنترۆلی ھێزە جە کدارەکانی عێراق کراوە.

<http://www.gorran.net/UserFilesy%۰%ای ندهی /ک/ای اوق/۲۰%۵۱%۲۰%ورد.pdf>

<http://studies.aljazeera.net/reports/2012/01/2012115134647609886.htm>

١. گەڕانەوهی دەسەلاتگەری لە عێراق:

ئاییندەى عێراق دواى كێشەكانى ئەمەریكا لەبەردەم چەند سیناریۆیەكى جیاواز دا، وەكو سیناریۆى بەردەوامى دیموكراسى عێراق و زیاتر چەسپاندنى، سیناریۆى فراوانبوونی زیاترى فیدرالى، سیناریۆى دابەشبوونی عێراق، سیناریۆى سەرھەڵدانى توندوتیژى و جەنگى تائیفى و ئەھلى، سیناریۆى گەڕانەوهى دەسەلاتگەرى لە عێراق. ھەر یەكە لەم سیناریۆیانە كەم یان خود ژۆر چانسى پوودانیان ھەبە لە ئاییندەدا و تا پادەیه كیش پەيوەستن بە یەكترییە، كە باسكردنى ھەریەكێكان پتویستى بە توێژینەوهى جیاواز قولبۆنەوهى ورد ھەبە.

لە پڕۆسەى وەرچەرخابى دیموكراسیدا، ھەموو كۆمەلگایەك بە چەند قۆناغێكى مۆدووى ھەستیاردا تێ دەپەڕێت، كە ھەندێكیان خالى وەرچەرخابى و یەكلايىكەرەوھن بۆ چەسپاندنى یان شكستھێنانى دیموكراسى لە مۆدووى ئەو كۆمەلگایەدا، دانكۆت رۆستۆ Dankwart Rustow لە وتاریكى زانستى بە ناوى (Transition to Democracy) چوار قۆناغى سەرەكى بۆ پڕۆسەى وەرچەرخابى دیموكراسیدا دیارى دەكات ^(١):

➤ یەكەم قۆناغى بەدیھێنانى یەكێتیی نیشتمانییە، كە مەبەست لێ دروست بوونی ناسنامەى یەك نیشتمانى ھاوبەشە بۆ زۆرینەى ھاواتییان.

➤ دووھەم قۆناغى مەملەتێ سیاسى یەكلاى ئەكراوھە، كە لەم قۆناغە گروپ و لایەنەكان بە مەملەتێیەكى توند تێ دەپەڕن، كە دەشێت دیموكراسى یەكێك بێت لە بەرھەمەكانى.

---

¹. Dankwart A. Rustow, Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model, in Lisa Anderson (editor) , Transitions to Democracy, Columbia University Press, New York, EBook, 1999, pp28-45.

﴿ سېئەم قۇناغى بېيارە، ئەم قۇناغە ساتەۋەختىكى مېژۋى گرىنگە، تېدا
گروپ و لايەنەكانى ململانى دەگەنە چارەسەرىك و تەبەنى بىنەماكانى دېموكراسى
دەكەن و پىگا بە ھەمو لايەك دەدرىت، كە بەشدارىي پېۋسەى سىياسى بگەن.

﴿ چوارەم قۇناغى پاماتنە لە سەر بىنەماكانى گەمەى دېموكراسى.
پۇستۇ نامازە بەۋە دەدات ئەۋ كۆمەلگايانەى كە لە قۇناغى بېياردا، ناتوانن
بېيار لە سەر بىنەماكانى گەمەى دېموكراسى بدەن دوچارى شىكست دەبن و
پېۋسەى ۋەرچەرخانى دېموكراسى ھەرەس دەھىتت.

ئەگەر ئەم مۇدىلەى پۇستۇ لە پېۋسەى ۋەرچەرخانى دېموكراسى بە سەر
واقىعى عىراقدا جىبەجى بگەن، دەبىنن عىراق ھىشتا لە قۇناغى يەكەم و
دوۋەمدا كە ھىشتا ناسنامەيەكى نىشتىمانىي ھاۋبەش عىراقى بۇ زۆرىنەى
ھاۋلاتىيانى دروست نەبوۋە، بگرە ناسنامەى تائىفى و ئىتتىكى و نەتەۋەبىيەكان
زالن، ھەرۋەھا لايەن و پىكەتەكانى عىراق باۋەپيان بە بىنەماكانى گەمەى
دېموكراسى نىيە لە ململانىكانىدا، بەلكو ھەر لايەن ھەۋلى كۆنتۇلكردى
دەسەلات و بە دەست ھىتانى بەرژەۋەندىيەكانى خۇى دەدات لە سەر حسابى
ئەۋانى تر، واتا كۆمەلگەى عىراق ھىشتا نەگەىشتۇتە قۇناغى بېيار بۇ
پەسەندكردى بىنەماكانى گەمەى دېموكراسى و قبولكردى يەكتى و پىكەۋە زيان و
دەستاۋدەستكردى ئاشتىيانەى دەسەلات و سەرۋەركردى ياسا.

ئىمە گرىمانەى ئەۋە دەكەن، كە عىراقىيەكان ناتوانن لە ئايىندەيەكى نىزىكا
بگەنە چارەسەرىكى دېموكراسىيانە بۇ كىشەكانيان و بېيار لە سەر بەردەۋامى و
چەسپاندى دېموكراسى بدەن لە عىراقدا، بۆيە ئايىندەى عىراق لەبەردەم
گەپانەۋەى جۆرىك لە دەسەلاتگەرىدا دەبىت.

لەم تويژىنەۋەيەدا تەنھا باس لە سىنارىۋى گەپانەۋەى دەسەلاتگەرى
دەكەن لە عىراق، بەۋ پىيەى بابەتى تويژىنەۋەكەمان تەرخان كراۋە بۇ ئەۋ باسە

و پیمان وایه ئەم سیناریۆیە لە بەر پۆشنایی بەلگە و فاکت و داتاکاندا (کە لە
باسەکانی دواتردا دەیانخەینە پوو) ئەگەری پوودانی زیاترە لە عێراق، کە لە
ئێستاو هەندیک لە ئاماژە و سەرەتاکانی دەرکەوتوون.

ئەم بەشە ی توێژینە وەکەمان دابەش دەکەین بۆ سێ سیناریۆی سەرەکی،
یەکەم تەرخان دەکەین بۆ باسکردنی گەڕانە وە ی دیکتاتۆری و ئەگەری پوودانی لە
عێراق و دوو هەمیش تەرخان کراوە بۆ شیکردنە وە ی سیناریۆی سەرەلانی
دەسەلاتگەری نوێ لە عێراق و سێ هەمیش باس لە سیناریۆی دەسەلاتگەری
تەوافوقی دەکات.

٢-١ گەڕانە وە ی دیکتاتۆری و ئەگەری پوودانی لە عێراق:

بە پێی ئەم سیناریۆیە پاش ئەوەی لایەن و پێکھاتە جیاوازه‌کانی عێراق
بەردەوام دەبن لە سەر مەملەتی توندەکانیان و پێک ناکەون لە سەر چارەسەرێکی
دیموکراسی و ناستییا، کە هەموو لایەک پازی بکات، بارودۆخی عێراق
ناسەقامگیر دەبێت، ئەمەیش یارمەتی ئەو دەدات کە لە ئاییندا دەسەلاتی
دیکتاتۆری مەڕکەزی بگەڕێتە وە، کە ئایا لە پێگەی کودەتای سەربازی وە دەبێت
یان لە پێگەی دەستگرتن بە سەر دەسەلات و قۆرغکردنیدا دوا ئەوەی کە بە
هەلبژاردن دێت.

١. پوودانی ئەم جۆرە سیناریۆیە پێگەی تی دەچێت، بە و پێیە (١):

عێراق ژینگە یەکی لە بارە بۆ دروستبوونی دیکتاتۆر و بە درێژایی میژوو لە
لایەن دیکتاتۆرەکانە وە فەرمانبەرە وایی کراوە و جۆریک لە کلتور لە عێراق باوە کە
یارمەتیدەری سەرەلانی و قبولکردنی دیکتاتۆرییە، لە عێراق زیاتر لە (١٠)

١. د. ناکۆ حەمە کەریم، عێراق و کوردستان پاش کشانە وە ی هیزەکانی ئەمریکا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧-١٦.

كوده تا نه نجام دراوڼ و هه موويان سيستميكى ديكتاتوريان به دواى خوياندا
هيناهه^(١).

٢. تا ئستا له عيراقدا ديموكراسيه كى پاسته قينه و پوشنبرى و كلتورى
ديموكراسى نيه كه هه لقولاوى بيروباوپى پاسته قينه كى گهلانى عيراق بيت، دهيان
گروپ و كۆمهله و حيزب هه ن كه باوهريان به بنه ماكانى ديموكراسى و فيدرالى و
نازادى گشتى و مافى مرقو... هتد نيه و داواى دهسه لآتى مهركه زى و حوكمى
كه مينه دهكهن، هه موو نه مانه يش پيخوشكهن بۆ سه ر له نوئى گهلانه وهى
ديكتاتورى.

٣. گهلانه وهى دهسه لاتيكي مهركه زى له عيراق له لايه ن زۆربه ي ولاتانى
دراوسى و ناوچه كه وه پشتگيرى لى دهكرىت به تايبه تيش نه گهر بيت و نه و
سه ركرده به به رزه وه ندى دهوله تانى دراوسى بپاريژىت، چونكه زۆربه ي نه م
ولاتانه نه زمونى ديموكراسى و فيدرالى عيراق به هه رپه شه له قه له م دهده ن بۆ
سه ر ناساييشى نيشتمانيان و نايانه وىت نه و په تا و درمه ي كه له عيراق هه يه
بگويزىته وه بۆ نه وان، هه روه ها پشتگيرى له دهسه لاتيكي دهكهن كه بتوانىت
سه قامگيرى عيراق بپاريژىت و سنوورىك دابنىت بۆ ناكۆكى مه زه به ي و ئيتنىكى
و ناسه قامگيرى سياسى و نه منى و ببيته قه لغانىك له به رامبه ر هه ژمونى شيعى.

٤. دوور نيه ولاته يه كگرتوه كانى نه مريكا و ولاتانى هاوپه يمانى پشتگيرى
له و جوړه دهسه لاته بكهن، به تايبه تيش نه گهر بيت و نه و دهسه لاته پيگه
بگريت له ناسه قامگيرى و هه لگيرساندنى جهنگى ناوخو، هه روه ها بتوانىت
عيراقيه كان يه ك بخات و دهوله تيكى به هيز پيگ بهيئىت، تا بتوانىت سنوورىك بۆ
دابه شيوون و دهستتيوه ردانى دهره كى دابنىت و له به رامبه ر ئيراندا بۆستىته وه،

---

^١. بۆ زانبارى زياتر بپروانه: باقر ياسين، ميژووى خويىناوى عيراق، و: حه مه سالج گهلالي، مه كته به ي
پيخراوه ديموكراسيه كانى (ي.ن.ك) سلهمانى، ٢٠٠٤. هه روه ها بپروانه: د. كاظم حبيب، الاستبداد والقسوة
في العراق، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٠٥.

پهنگه ئەم ئەرکەیش تەنھا بە دەسەلاتییکی دیکتاتۆری بکریت! کە لە پابردوودا توانیبووی بە زەبری هیژ عێراقییەکان یەک بخات و بەرەنگاری دەولەتانی ناوچە کە ببیتەو.

بەرژەوهندییەکانی ئەمریکا و دەخوازێت کە پاش کشانەوێ هیزەکانی لە عێراق ئەو ولاتە سەقامگیر بێت، هیچ دەولەت و لایەنێک تێدا بالادەست نەبن و عێراق نەبێتە بنگە یەک بۆ تیرۆر و تێیدا هەپەشە لە بەرژەوهندی و ئامانجەکانی ئەمریکا بکریت لە ناوچە کە، بۆیە ئەمریکا دەسەلاتییکی دیکتاتۆری دۆستی پێی باشترە لە دەسەلاتییکی دیموکراسیی لاوازی دۆستی نەیارەکانی وەکو ئێران.

ئەم سیناریۆیەیش چەندین توێژینەوێ لە لایەن ئەمریکییەکان لە سەر کراوە، بۆ نموونە سەنتەری کاروباری نیۆدەولەتی سەر بە زانکۆی نیویۆرک لە توێژینەوێ کەدا بە ناوێشیانی (Iraq Post 2010)* عێراق لە پاش (۲۰۱۰) پیشبینیی پرووادی عێراق دەکات لە دواي کشانەوێ هیزەکانی ئەمریکا لە عێراق، لە ئەنجامی بەردەوامبوونی ناسەقامگیری پەروشی سیاسی و ئابووری و ئەمنی و سەرھەڵدانی شەڕ و ئاژاوە، سەرکردە یەکی نیشتمانی دەردەکەوێت و دەسەلات کۆنترۆڵ دەکات و هەولێ یەکشستی ولات دەدات و متمانە ی هاوڵاتیانی عێراقی بە دەست دەھێنێت، بەو پێیە ی وەک کە سێکی پزگارکەر سەر دەکریت، بۆیە باشترین پێگە بۆ دەربازبوون لەو تەنگەژە و قەیرانانە. (بە پێی توێژینەوێ کە) گەڕانەوێ سیستمییکی دیکتاتۆری و تاکرەوێیە^(۱).

بەلام لە واقعیدا پرووادی ئەم سیناریۆیە قورسە و ئەگەرێکی دوورە، بەو

پێیە ی:

---

* Steven A. Cook, Douglas Dillon Fellow, IRAQ POST-2010, Center for Global Affairs, New York University, Number 1, Spring 2007, pp4-26.

¹. ئاکو حەمە کەریم، سیاسەتی ئەمریکا لە رۆژھەلاتی ناوەرست دواي پرووادی هیزەکانی ۱۱ سێتەمبەر، سەنتەری لیکۆلینەوێ ستراتیجی، سلێمانی، ۲۰۰۹، ل ۱۱۵.

278

دهسه لات هه يه و فره حيزي و ئازادي و مافه كان سنوورداركراون و داموده زگاكانى دهولت لاوزان و به دهست گهنده ليه وه ده ناليتن و دهسه لاتى دادوهى و ياسادانان ناتوانن به پۆلى خويان هستن و ياسا سهروه ر نيه، بۆيه دهسه لاتگه رى جياوازه له ديكتاتورى Dictatorship كه مه بهست له مهى دووه ميان شه وه يه، كه دهسه لات ته نها به دهست يه كه كه سه و به ئاگر و ئاسن فه رمانپه وايى دهكات و كوئنترۆلى هه موو جومگه گانى دهولتهى كردوه به بى بوونى ههچ چاودى و لىپرسينه وه يه⁽¹⁾.

دهسه لاتگه رى چهند واتا يه كى جياواز له خۆده گریت و بۆ گه لێك مه بهست به كار دیت، له مه شه مرۆدا دهسه لاتگه رى بۆ شه دهولت و دهسه لاتانه به كار دیت كه هه رچهنده به هه لېژاردن هاتوون، به لام خۆسه پیتن و شه رعيتيان گوماناويه و ئازاديه كانيان سنووردار كردوه... هتد، وه كو پووسيا، ئيران، فه نزويلا، غانا، زيمبابوى، بۆيه چه مكى دهسه لاتگه رى كه شهى كردوه و به چهند جۆرىك به كار دیت، وه كو دهسه لاتگه رى نوێ Neo Authoritarianism يان نيمچه دهسه لاتگه رى semi-authoritarianism يان ديموكراسى هه لېژاردن electoral democracy يان دهسه لاتگه رى كى پر كى كارى Competitive authoritarianism⁽²⁾.

¹ د. عبدالغنى بسيوني عبدالله، النظم السياسية، دراسة لنظرية الدولة والحكومة والحقوق والحريات العامة في الفكر الاسلامي والفكر الاوربي، منشأة المعارف للنشر، الاسكندرية، ط ١، ٢٠٠٢، ص ١٩٩-٢٠٠. وينظر، برتران بادى، هل هناك فارق بين التسلطية والديكتاتورية؟ وهل الديمقراطية مفهوم مطلق؟ موقع جريدة اللوموند ٢٢ ايلول ٢٠٠٩.

http://www.lemonde.fr/international/article/2009/09/22/aucune-democratie-n-est-a-l-abri-d-une-poussee-autoritaire-meme-en-europe_1243468_3210.html

² Steven Levitsky and Lucan A. Way, The Rise of Competitive authoritarianism, Journal of Democracy Volume 13, Number 2 April 2002, p52-53.

پروفیسر جیمس پیتراس James Petras لہ بابہ تیکدا بہ ناوی
 دہسہ لاتگہری نوی Authoritarianism The New ٹامارہ بہ وہ دہدات
 کہ سیستہ دیموکراسیہ لاوازہ کان بہرہو سیستہی ئوریگارچی Oligarchy
 (فہرمانپہوایی کہ مینہ) چوون، کہ کہ مینہ یہک لہ سہرؤک حیزب و دہولہ مہند و
 بازرگا کان دہسہ لاتیان کؤنٹرؤل کردوہ و کیپرکی دہکەن بؤ بہ دہست ہینان
 بہرژہ و ہندیہ تایبہ کانیان، بہ بی گویدانہ بہرژہ و ہندی گشتی^(۱). سیستہی
 سیاسی روسیا نمونہ یہکی گونجاوہ بؤ مۆدیلی دہسہ لاتگہری نوی لہ مۆددا،
 پارتی روسیا یہ کگرتو بہ سہرؤکایہ تیی فلادیمر پوتین کؤنٹرؤلی دہسہ لات
 کردوہ، کہ دہستادہ سترکرنی دہسہ لات تہنہا لہ نیوان چہند کہ سیکی کہم
 دایہ و نازادیہ کانی سنووردار کردوہ و دامہ زراوہ کانی دہولت لہ بہرژہ و ہندی
 حیزب بہ کار دہہینت و ساختہی گہورہ لہ ہلباردنہ کاندہ دہکات... ہند^(۲).
 بہ پئی ئەم سیناریویہ عیراق لہ ئاییندہدا دہبیتہ سیستہی دہسہ لاتگہری
 نوی، کہ لہ ئیستاوہ نیشانہ و سہرہ تاکانی دہرکە وتوہ، واتہ حیزبک یان چہند
 کہ سیکی کہم دہسہ لات قورغ دہکەن و پینگہ بہ فرہ حیزبیہ کی سنووردا دہدەن
 و دامات و سوپا و دہزگا کانی حکومەت لہ پیتا و بہرژہ و ہندی خویان و
 حیزبہ کەیان بہ کار دہہینن و بہ مہیش کیپرکیکارہ کانی بہ رامبہریان لاواز دہکەن و
 ہلیان پی نادەن بگہنہ دہسہ لات، ہلباردنہ کان بہ شیوہ یہک بہرپوہ دہبەن کہ
 بردنہ و ہی خویان مسؤگہر بکات کہ ہاوشیوہی پپۆسہ و جومگہ کانی تری
 دہولت گہندہلی و ساختہی تیدا دہکریت.

¹. James Petras, The New Authoritarianism, 11/28/2011:
http://palestinechronicle.com/view_article_details.php?id=17273

². Justin Raimondo, Western Hypocrisy and the Russian Election, We
 preach "democracy" and practice oligarchy, March 8, 2012:
<http://lewrockwell.com/raimondo/raimondo161.html>

به واتایه کی تر عێراق هه مان مۆدیلی پووسیا دووباره دهکاتهوه، وهکو ئاماژه مان پێدا له ئێستاره ئاماژهکانی دروستبوونی دهسهلاتگهههیی نوێ دهکهوتوو، که حیزبی دهولتهی یاسا به سهروکایهتیی نوری مالیکی سهروک وهزیران و شیعهکان ههولێ کونترۆلکردنی تهواویی دهسهلات دهدهن، له دواي پاشهکشیی هێزهکانی ئهمریکاوه ئهم ههولانه به پوونی دهردهکهون، که شیعهکان له دهروهی دهستوور یاسا دامهزێهگا و داهاتی دهولت (به ههموو ئاستهکانیهوه) بۆ بههێزکردنی پێگهی فهڕمانپهروای خۆیان و لاوازکردنی بهرامبهرهکانیان بهکار دههێنن.

پۆژنامهی نیویورک تایمزی له (۱۳) کانونی یهکه م نووسیبوو: "هاوکات لهگهڵ پاشهکشیی هێزهکانی ئهمریکا له عێراق مالیکی سهروک وهزیران دهسهلاتی خۆی زیاتر بههێز دهکات، که ههزی ستهمکاری تێدايه و توانایهکی گههرههیی ههیه بۆ مانهوه له دهسهلات، پۆژنامهکه دهشڵێت: مالیکی بریار له ئاییندهی عێراق دهدهات، که به دیموکراسی بهیئنیهوه یاخود بیگۆڕی بۆ سیستمی تاکهکهسی و تاک حیزبی" (۱).

ههروهها ئهیهادهلای سهروکی لیستی عێراقیه که (۹۱) کورسی له پهڕلهمانی عێراقی به دهست هێنا، ههمان ئهوهترسیانه دهدهخات و دهشڵێت: "عێراق بهرهو فهڕمانپهروایی تاکهکهسی دهپوات، نوری مالیکی سهروک وهزیران دهستوور پێشیل دهکات بۆ بههێزکردنی پێگهی خۆی، سوپا و دامهزراوه ئهمنیهکان بهکار دههێنێت بۆ سهروککردن پکابهره سیاسیهکانی و به شیوهی گهندهلانه دهولت بهپێوه دهبات، که توانای دابینکردنی خزمهتگوزاریهکانی نییه" (۲).

1. نیویورک تایمز، المالکی یهزز سلطانه بالتزامن مع انسحاب القوات الأمريكية من العراق، الوقت، ۲۰۱۱/۱۲/۱۳، <http://www.alwafd.org/%D8%B5%D8%AD%D9%81/134761->

2. علاوي، المالکی یستخدَم الفساد والوحشية في إدارة شؤون العراق، وكالة انباء المستقبل، ۲۰۱۲/۴/۱۰.

به هه مان شیوه مه سعود بارزانی سهروکی هه ریمی کوردستان له په یامیکیدا له ۲۰/۳/۲۰۱۲ وتی: "عێراق له قهیرانیکی جیدی دایه و به ره و هه لدر ده چیت... سهروک وه زیرانی ده سه لاتی کۆنترۆل کردوه، خه ریکه چه ند که سێک عێراق به ره و دیکتا تۆریه ت ده به ن"^(۱).

ده ستگرتن به سه ر ده سه لات و پیاده کردنی مۆدیلی ده سه لاتگه ری نوێ نه گه ریکی نزیکه له عێراقدا، به تاییه تییش له لایه ن شیعه و نوری مالیکی سه روک وه زیرانه وه، به و پییه ی:

۱. له ئیستادا سه روک وه زیران هه موو ده سه لاتگه ریکه کانی له ده ستی خۆیدا کۆکردۆته وه و پینچ پۆستی هه یه: فه رمانده ی راسته قینه ی هیزه چه کداره کانی عێراق و وه زیری به رگری و وه زیری ناوخۆ و به رپۆبه رایه تی هه والگری و سه روکی نه جمه نی ئاساییشی نیشتیمانی، به واتایه کی تر هه موو مه له فی نه منی له ژیر ده سه لاتی خۆی دایه و ده توانیت سوپا و پولیس و نه من بجولینیت.

۲. مالیکی تاکه ره وانه و به بی گه رانه وه بۆ لایه نه کانی تر، حکومه ت به رپۆه ده بات و بریار ده بات، لایه نه کانی تر وه کو کورد و سونته په راویزخسته و که ده بوایه به پیتی پیکه وتنی هه ولیر حکومه تی هاو به شی نیشتیمانی و له سه ر بنه مای ته وافوق دروست بکرایه.

۳. له ماوه ی پابردودا سه روک وه زیرانی عێراق به بیانوی جیاواز روو به پووی نه یاره کانی بۆته وه هه ر له ده رکدرنه وه تا گرتن و نه شکه نجه دان، به پیتی پاپۆرتی پیکه خراوی هیومان رایس وۆچ که له (۲۲-۱-۲۰۱۲) دا بلۆی

---

http://www.mustakbal.net/index.php?option=com_content&view=article&id=18434:2012-04-10-08-38-38&catid=2:2011-07-18-15-01-39&Itemid=8

۱. په یامی سه روکی هه ریمی کوردستان به بۆنه ی جهۆنی نه ورۆزه وه، سابتی سه روکی هه ریمی، ۲۰/۳/۲۰۱۲
<http://www.krp.org/kurdish/articledisplay.aspx?id=25867>

کردۆتهوه، بارودۆخی مافی مۆو و نازادی پادهربیرین له عێراق له ناستیکی خراپ دایه، که نازادی پادهربیرین سنووردار کراوه و هیژ ده کرێته سه ر پۆژنامه وانان و نه شکه نجه دان و گرتووخانه ی نه یینی هیه، حکومت به توندی پووبه پووی خۆپیشانان ده بیته وه و دیارده ی گنده ل به رفراوان بووه... هتد به پیتی رایۆرته که عێراق به ره وه وه له تی بۆلیسی ده چیت⁽¹⁾.

ئەم فاکتەرەن لەگەڵ ئەو فاکتەرەنەى که لە سیناریۆی یەکه مەدا ئاماژەمان
پێدا، ئەو مەن بۆ پوون دەکەنەو، که پێۆسەى دیموکراسى لە عێراق
بەبەر دەوامى لە پاشەکشى دایە، ئەوێ ئیستا لە عێراقدا دەگووزەریت
دەسەلاتگەرییە و دوورە لە بنەماکانى دیموکراسی پاستەقینە، بەلکو تەنھا بە
پووکەشى دیموکراسى هەیه، بۆیه لە واقیعدا چەند هێزێکی سیاسى دەیانەوێت
تەنھا خویان فەرمانپەرەى عێراق بن و ئەوانى تریش تەنھا پاشکۆ بن و پێگەیش
بۆ ئەوە خوێش دەکەن، که بە هیچ جۆرێک دەستبەردارى دەسەلات نەبن.

¹. هيو من رابنيس وتش تؤكد أن العراق ينزلق إلى الدولة السلطوية القمعية، ٢٠١٢/١/٢٣.

دهسه لات و په راويز بخرين، ياخود بينه پاشكوي پيځهاته كاني تر و له لايه ن
نهواني تره وه فرمانپوايي بكرين.

نهگر له هه لويستی كورد و سوننه كان پروانين نه وه مان بؤ پوون ده بېته وه
كه هه ژموونی شيعه و موديلي دهسه لاتگريی نوپيان پي په سهند نيبه و
پووبه پووی ده بڼه وه، نايانه ویت نه وه ستهكوت و بهرزه وه نديپانه له ده ست
بدن كه له دواي ۲۰۰۳ به ده ستیان هيناوه. هه روه ك چؤن دابه شبوونی
هاوكيشه ی هيز له ناوخوی عيراق ريگه به ته نها لايه نيک نادات كوئترپول هه موو
عيراق بكات، واته به ته نها هيز لای شيعه يان سوننه يان كورد نيبه، به لكو هيز
به ريژه ی جياواز دابه ش بووه، نهگر نه مړو شيعه كان به هيز ترين نه وا مانای نه وه
نيبه كه سوننه و كورد لاوان، به تاييه تيبش له كاتي بوونی يارمه تیی دهره كي.

عيراق به شيكه له هاوكيشه كان ناوچه و بارودوخی ناوخوی نه وولاته
كاريگريی ده بېت له سه راوچه كه به تاييه تيبش ده وله تانی دراوسی، بويه
نهگر پيځهاته يه ك هه ولي كوئترپول كړدنې دهسه لات بدات و نهواني تر په راويز
بخات، ده وله تانی دراوسی زياتر ده ست له كاروباری ناوخوی عيراق ودرده دن و
هاوكاری پيځهاته هاوپه يمانه كانی خويان ددهن، واته نهگر سوننه په راويز
بخريت ده وله تانی سوننه وه كور توركيا و سعودي و ولاتانی كه نداوی هاوكاری و
پشتگيريی سوننه ی عيراق ده كن، به پوونيش نه وه مان بينی كه له دؤسيه ی
تاريق هاشمی ده وله تانی سوننه پشتگيريان كړد. به هه مان شيوه ئيران هه مان
شت به رامبه راوپه يمانه كانی خوی ده كات.

له سه راستی نيوده وله تيبش، نه مريكا و هاوپه يمانه كانی له گه ل نه وه نيين
عيراق به ره و موديلي دهسه لاتگريی نوی بچيت، كه له لايه كه وه
به رزه وه نديپه كانيان ده خاته مه ترسيپه وه، له لايه كي تريشه وه ده بېته هو ی
تيكچوونی سه قامگيريی عيراق و سه ره لدانی توندوتيزی، بويه له به رزه وه نديی

ئەمەریکا دایە کە ھاوسەنگیی ھێز لە نێوان ھەر سێ پێکھاتە سەرەکییەکی عێراقدا بپارێزێت و ھەموویان ھاوبەشەن لە دەسەڵاتدا.

بەم پێیەش، ھەرچەندە مۆدیڵی دەسەڵاتگەری نوێ لە عێراقدا ھەیە، بەلام ئەگەری بەردەوامبوون و چەسپاندنی ئەم سیناریۆیە لاوازە، ئەمەش پالمان پێوە دەنێت سیناریۆیەکی تر بخەینە پوو بۆ ئاییندەی عێراق، کە لە داخوای سێھەمدا دەبخەینە پوو.

٢-٢ دروستبوونی دەسەڵاتگەری تەواوێ لە عێراق:

سەرەتا ئارنت لیپھارت Arend Lijphart داھێنەری چەمکی دیموکراسیی تەواوێ، ئاماژە بەوە دەدات کە دیموکراسیی تەواوێ گوزارشت لە ستراتیجییەتێک دەکات بۆ ئیدارەدانی ناکۆکییەکان لە پێگەی ھاوکاری و ھەماھەنگیی نێوان دەستبەژێرەکانی پێکھاتە جیاوازه‌کانەو، کە چوارە پەرگەزی سەرەکی لە خۆ دەگرێت (١). حکومەتی ئیئتیلافی، ٢. پشت بەستن بە نوێنەرایەتی پێژەیی، ٣. مافی قیتۆی دوو لایەتە، ٤. خۆبەپێوەبردن لە کاروبارە تاییبەتەکاندا^(١).

بەلام ئەو دیموکراسییە تەواوێیە لە عێراق جێبەجێ دەکرێت جیاوازه، لە جیاتنی ئەوەی بێتە میکانیزمێک بۆ بەپێوەبردنی ئیدارەدانی ناکۆکییەکان، بۆتە ھۆکاریک بۆ پاشەکشیی دیموکراسی و لاوازیوونی دامەزراوەکانی دەولەت و بەھێزبوونی دەسەڵاتی تاکرەوی.

بە پێی ئەم سیناریۆیە، عێراق لە دیموکراسییەو بەرەو دەسەڵاتگەری دەچێت، بەلام لە جیاتنی ئەوەی تەنھا یەک دەسەڵاتی ناوەندی دەسەڵاتگەری

¹ بېوانه، آرنست لیپھارت، الديمقراطية التوافقية في مجتمع متعدد، ت: حسني زينة، معهد الدراسات الاستراتيجية، بغداد، ٢٠٠٦.

هه‌بێت، چەند دەسەلاتێکی دەسەلاتگەری دەبێت، کە بە شێوەی تەوافوقی
فەرمانڕەوایی عێراق دەکەن، کە پەنگە سی دەسەلات بن یاخود زیاتر.

بە واتایەکی تر، عێراق لە دیموکراسی تەوافوقییەوه بەرهو دەسەلاتگەری
تەوافوقی دەچێت، کە هەر پێکھاتەیەک لە ناوچە و هەریمی خۆیدا دەسەلاتگەری
تایبەت بە خۆی دەبێت. بۆ نموونە حیزبێک یان چەند لایەتییەک کە م ناوھەپاست و
باشووری عێراق کۆنتڕۆڵ دەکەن (کە پەنگە بێتە هەریمێک یان نا)
دەسەلاتگەرییەکی بەهێز دەچەسپێنن و بەدەر لە یاسا و دەستور، دەست بە
سەر داھات و سوپا و دامودەزگا حکومییەکاندا دەگرن و بۆ بەرژەوھەندی
حیزبەکان یان بەکاری دەھێنن و لایەنەکانی تر لاواز دەکەن، لە ئێستادا دەوڵەتی
یاسا و پەوتی سەدر بەو کارە ھەستاون.

لە ھەرێم کوردستانی حیزبێک یان چەند لایەتییەک کۆنتڕۆڵی دەسەلات دەکەن
و مۆدێلی دەسەلاتگەری نوێ دروست دەکەن، کە لە ئێستادا یەکییتی
نیشتمانی کوردستان و پارێزگای دیموکراتی کوردستان بەو کارە ھەستاون و بە
پێی پێکھاتە ستراتیژیی ئێوانیان، دەسەلاتی حیزبەکانیان چەسپاندووە و ماف
و ئازادییەکانیان سنووردار کردووە و ھێزی چەکداری تایبەت (پیشمەرگە) بە
خۆیان ھەیە، داھات و نەوت و دەزگاکانی حکومەتی ھەرێم بۆ بەرژەوھەندی
کەسی و حیزبی بەکار دەھێنن و ھەوڵی لاوازکردن و پەرەپێدانی ئۆپۆزیسیۆن
دەدەن*

---

* بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: د. رشید عمارە الزھیدی و یوسف محمد صادق، المعارضة السياسية في إقليم
کردستان - العراق (التشاة والمستقبل)، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، ١ أبريل ٢٠١٢،
<http://www.dohainstitute.org/Home/Details?entityID=5d045bf3-2d9f-46cf-90a0-d92cbb5dd3e4&resourceId=cf7c6b56-126a-47d6-af38-de28e8d10fab>

به هه مان شیوه، له ناوچهی سوننه کان (که پهنگه بپیته هه ریمیک یان زیاتر یان وهکو خوی بمیننیتوه) شیخیک یان حیزیک یان چه ند لایه نیک کونترولی دهسه لات دهکن و مودیلی دهسه لاتگه ری تایبته به خویان دروست دهکن.

به واتایه کی تر هر چه نده عیراق له پووی دهستورییه وه دیموکراسییه و ماف و نازادییه کان پاریزراوه و هه لباردنی تیدا نه نجام ده دریت، به لام له راستیدا نه مانه هه موو پووکه شی ده بن، چونکه هر ناوچه و پاریزگا و هه ریمیک له لایه ن حیزیک یان چه ند که سیکه وه کونترول ده کریت و دهسه لاتگه رییه کی ناوچه یی بۆ خوی دروست دهکات و کار له سهر لاوزکردنی نه وانی تر دهکات.

دواتر هه موو نه م دهسه لاتگه رییه ناوچه یی و هه ریمییانه له نیوان خویاندا به شیوه یه کی ته وافوقی پیک دهکون بۆ دابه شکردنی دامات و دهسه لات و نیمتیا زات- که ده شیت هه ندیکیان له هه ندیک کی تریان زیاتریان بهرکه ویت- هه روه ک چۆن پیک دهکون له سهر بی دهنگ بوون له بهرامبه ر کاره نایاسایی و دهستورییه کان یه کتر، که له پینگه یه وه نه و دهسه لاتیه یان پی دروست کردوه. بهمه یش عیراق له دیموکراسی ته وافوقییه وه ده پیته دهسه لاتگه ری ته وافوقی، که هر له دروستبوونی نه نجوومه نی و حوکم و حکومه تی ئینتیقالیه وه نه م مودیله دروست بووه و چاوه پی ده کریت له تایینده دا زیاتر بچه سپیت.

تویژهر پیی وایه، چه سپاندنی دهسه لاتگه ری ته وافوقی به هیزترین سیناریویه، که له عیراقدا پوو بدات، چونکه:

۱. عیراق ولاتیکی فره پیکهاته و نه ته وه و مه زه به، که به بی ویستی خویان لکیندراون به یه که وه و نه م پیکهاتانه نه وه ند دلسوزیان (انتماء) بۆ نه ته وه و مه زه به کانیا ن هه یه، نه وه نده دلسوزیان بۆ عیراق نییه، به واتایه کی تر عیراقییه کان ناسنامه یه کی نیشتمانیی یه کگرتوویان نییه، که کویان بکاته وه، له وه یش زیاتر به هوی میژوو و نه زمونه کانی پابردوه وه متعانه له نیوان نه م

پێکھاتانەدا نییە، کە تەنھا لە پێگەی تەواوەوە دەتوانن پێک بکەون و هیچ پێکھاتە و حیزبێک با بەھێزیش بێت ناتوانێت بە تەنھا فەرمانڕەوایی عێراق بکات. ٢. دیموکراسیی عێراق دیموکراسییەکی لاواز و شکیلی، کلتووری دیموکراسی و قبوڵکردنی یەکتەر لە زۆربەی ئاست و چین و توێژەکاندا نییە، فەرھەنگ و کلتووری پڑیمی پێشوو کاریگەری بەرەوامە. ھەرچەند سەرکەردە و سیاسییەکان لە میدیاکان و لەبەرەم خەڵکدا باس لە دیموکراسی و پێگەوێژان دەکەن، بەلام لە راستیدا خۆیان باوەڕیان پێی نییە و پێز لە جیاوازیەکان ناگرن و پەخنیان بە لاوە پەسەند نییە، ئەمەیش بەشێکە لە تایبەتمەندی تاکێ عێراقی کە د. علی وەردی بە دووانەیی کەسیتی عێراقی ناوی دەبات (ازدواج الشخصية العراقية)^(١).

٣. زۆربەی حیزبە عێراقییەکان پێکھاتەییەکی نادیموکراسییان ھەیە و بە شێوەی مەڕکەزی بەرپۆوە دەبرێن، کە زیاتر لە مۆدیلی حیزبی گشتگیرەکانەوێ نزیکن، کە سەرۆک و بەرپرەکان پۆلی سەرەکی و یەکلاییکەرەوێان ھەیە و خاوەنی بپاری کۆتایین و جەماوەر و پێکخستەکانیان پۆلیکی ئەوتۆیان نییە لە پرۆسەی بپاری دروستکردندا، بگرە حیزبەکان بە کەسی گراون (شخصه) وەکو یەکییتی نیشتمانی کوردستان و حیزبی دەعوای ئیسلامی و ھەندیکیشیان بوونەتە حیزبی بنەمالە و خێزان، وەکو پارتی دیموکراتی کوردستان و پەوتی سەدر و ئەنجومەنی بالای ئیسلامی. ھتد، بۆیە حیزب لە عێراق بە پێی

^١ بڕوانە، د. علی وەردی، شخصية الفرد العراقي، بحث في نفسية الشعب العراقي علی ضوء علم الاجتماع الحديث، منشورات دار لیلی، الطبعة الثانية، لندن، ٢٠٠١.

^٢ زۆربەی حیزبە عێراقییەکان وەکو پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکییتی نیشتمانی کوردستان و حیزبی دەعوای ئیسلامی و ئەنجومەنی بالای پێش پووختانی پڑیم لە دەرەوی عێراق دروستبوون، کە حیزبی شۆڕشگێڕی جەگدار بوون و پێکخستنی کۆنکرتییان لە سەرەوێ بۆ خواوە ھەبە و فەرماندە و سەرکەردەکان پۆلی سەرەکییان تیدا گێراوە.

به‌رژه‌وه‌ندیی که‌س و‌بنه‌ماله‌ مامه‌له‌ ده‌کات و‌پرسه‌ نیشتمانه‌کانی به‌ لاوه‌ گرینگ‌ نییه‌، بۆ ده‌ستکه‌وت و‌پۆست و‌ داها‌ت ناماده‌ن له‌گه‌ل یه‌کتر پێک‌ بکه‌ون.
 ٤. دامه‌زراوه‌کانی حکومه‌تی عێراق له‌ قه‌یرانیکی به‌رده‌وام دان، که‌ داموده‌زگا‌کانی حکومه‌ت لاواز و‌ ناکارایه‌ و‌ به‌ ده‌ست‌ گه‌نده‌لی و‌ موخاسه‌سه‌ی تانیفی و‌ ده‌ستتێوه‌ردانی حیزبه‌وه‌ ده‌تالێنیت، که‌ حیزبه‌کانی پۆلی سه‌ره‌کی ده‌گێڕن له‌ به‌پێوه‌ بردن حکومه‌ت به‌ هه‌موو ئاسته‌کانیبه‌وه‌.

٥. ده‌سه‌لاتگه‌ری ته‌وافوقی له‌ سه‌ر ئاستی نۆده‌وله‌تی و‌ هه‌ریمی پشتگیری ده‌کریت، چونکه‌ ده‌وله‌تانی دراوسی و‌ ئه‌مریکا و‌ هاوپه‌یمانه‌کانیش، پرسى دیموکراسی و‌ مافی مرۆفیان به‌ لاوه‌ گرینگ‌ نییه‌، ته‌نها ئه‌وه‌یان به‌ لاوه‌ گرینگه‌ که‌ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیان بپاریزن و‌ هاوسه‌نگی هێزی نێوان پێکهاته‌کانی عێراق به‌ توندی تێک‌ نه‌چیت، به‌ شیوه‌یه‌ک نه‌بیته‌ هه‌په‌شه‌ بۆ سه‌ر ئاساییشی نیشتمانییان.

٦. ده‌سه‌لاتگه‌ری ته‌وافوقی باشترین مۆدیل و‌ میکانیزمه‌ بۆ هێشتنه‌وه‌ی عێراق به‌ یه‌که‌پارچه‌یی و‌ پاراستنی سه‌قامگیری، که‌ هه‌ر سیناریۆ و‌ چاره‌سه‌ریکی تر ده‌بیته‌ هۆی سه‌ره‌له‌دانی توندوتیژی و‌ جه‌نگی ناوخۆ، چونکه‌ هه‌یج پێکهاته‌ و‌ حیزبێک بپرایان به‌ بنه‌ماکانی گه‌مه‌ی دیموکراسی نییه‌ و‌ متمانه‌یان به‌ ئه‌وانی تر نییه‌. له‌ سه‌ر ئاستی ده‌ره‌کی و‌ ولاته‌نی دراوسی سیناریۆکانی تری وه‌کو دابه‌شکردن په‌سه‌ند نییه‌، چونکه‌ به‌ هه‌په‌شه‌ی داده‌نێن بۆ سه‌ر ئاساییشی ناوچه‌که‌ و، به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی وا ده‌خوازیت عێراق به‌ یه‌که‌پارچه‌یی و‌ لاوازیی به‌مێنێته‌وه‌، که‌ ده‌رفه‌تی ده‌ستتێوه‌ردانیان زیاتر ده‌کات.

کۆتایی:

هەرچه نده کشانه وهی هیزه کانی ئەمریکا دهستکه وتیکی گرینگ بوو بۆ عێراقییەکان و کۆتایی به داگیرکاری هێنا، به لām له هه مان کاتدا چه ندين کێشه و قه يرانی سیاسى به دوا دا هات، که په وئشى سیاسى و ئەمنى و ئابوورى و لاتی زیاتر ئالۆز کرد و ئایینده ی عێراقى خسته بهردهم چه ند سیناریۆیه که وه، که هه ندیکیان مه تر سیدارن.

کشانه وهی هیزه کانی ئەمریکا له و کاته دا دوو ده رنه نجامی نیگه تیشی لیکه وته وه، یه که میان بووه هۆ ته قانده وهی قه يرانه سیاسیه کان و تیکچوونی هاوسه نگى هیز له نیوان پیکهاته جیاوازه کانی عێراق و ده رکه وتنى ویستی هه ندیک لایه ن بۆ کۆنترۆلکردن ده سه لات و بى به شکردنى ئەوانى تر، دووه میان دروستبوونی بۆشایی هیز به هۆى نا ئاماده ییى سوپای عێراق، که له لایه که وه بووه هۆى زیادبوونی توندوتیژی و کاره تیرۆریستییه کان و له لایه کی تریشه وه بووه و ده بیته هۆى زیاتر ده ستتیه وردانى ده ره کی بۆ په کردنه وهی بۆشایی هیز.

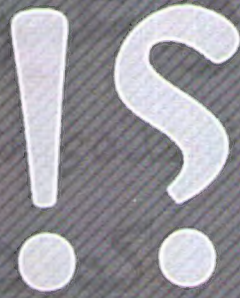
له ژیر پۆشناییی ئەو فا کته رانه و واقعی ئیستای عێراق گه ییشتینه ئەو ده رنه نجامه ی، که قورسه دیموکراسی پاسته قینه له عێراق بچه سپیت، هه ر وه ک چۆن ئەسته مه عێراق بگه پێته وه بۆ دیکتاتۆرى و له لایه ن تاکه که سیکی زۆرداره وه و به شیوه ی مه رکه زى فه رمان په وایی بکریت، بۆیه نزیکترین سیناریۆ که له ئایینده دا پوو بدات، دروستبوونی ده سه لاتگه رى ته واقوفی ده بیته.

ده سه لاتگه رى ته واقوفی به واتای بوونی چه ند ده سه لاتیکی تانیفی و ئیتنیکی نادیموکراسی ده سه لاتگه ریه، که له سه ر بنه مای به رژه وه ندی حیزى و که سی به شیوه یه کی ته واقوفی پێک ده که ون بۆ به پێوه بردنى عێراق به بى گویدانه بنه ما نیشتمانی و دیموکراسیه کان، به مه يش له جیاتی ئەوه ی یه ک ده سه لات له عێراق هه بیته، چه ند ده سه لاتیکی نادیموکراسی ده بیته، ئەم سیناریۆیه يش له ئیستا وه سه ره تاکانى ده رکه وتوون و پێشبینیش ده کریته له ئایینده دا زیاتر بچه سپیت.

منتدى اقرأ الثقافي

-----
www.iqra.ahlamontada.com

كوردستان و العراق

الصراع الداخلي و المستقبل السياسي

Kurdistan and Iraq

Internal conflicts and political future